756033

1968

A' Bernátfalvi
BERNÁT MIHÁLY
Könyves-Tárjából.
№ 138.

TISZA FÜR... MUZEUM ÉS KÖZKÖNYVTÁR

TISZA FÜREDI
MUZEUM
ÉS KÖZKÖNYVTÁR

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

Bonaparte, Orenától in tezteletett meg-- ölettetése veszedelmében.

728099

Frantzia Országnak
Polgári és Hadi

Történetei

a'
legrégiebb időktől fogva a' Revolutió'
kezdetéig, és a' Revolutió' kezdetétől egész
az 1810-dik esztendei háborúig.

Elsőben
németh nyelven írta
tudós és nagy tiszteletű
Janits Aemilián.

Némelly változtatásokkal Magyar nyelven kiadta
Szekér Aloysius
Sz. Kereszti és Sz. Gothárdi Apáturságnak felesküdt Tagja, hajdon több Tudományoknak Tanítója, most Tábori Papja.

Pars erit Historiae.
Ovid. Cons. ad Aug.
v. 265. 268.

TISZA FÜRED MUZEUM ÉS KÖZKÖNYVTÁR

Első Kötet.

A' Nemzet' Országlásának kezdetétől a' Lunevillei Békességig.

Pesten
Hartleben Konrád Adolf könyvárosnál a' Vátzi útszában.
1810.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

ELŐBESZÉDJE
A'
MAGYARÚL KIADÓNAK.

Nints talán olly réſze a' meſzſze kiterjedő világnak, mellybe azon halhatatlan esetek és változások, mellyek tizen nyoltz eſztendők elfolyta alatt Frantzia Orſzágban, és a' Frantzia Nemzettel történtek, híre ki ne terjedett vólna. Ezen, soha annak előtte nem történt eseteknek ſzemmel látó tanúi vóltak Európának majd minden Tartományi: minthogy az alig környékez olly Orſzágot vagy Fejedelemséget, mellyben tizen nyoltz eſztendők elfolyta alatt a' Frantzia fegyver nem villogott vólna.

Európának némelly réſzeiben új Monarchiák támadtak, más réſzeiben pedig, a' régi Orſzáglás módja hamvába esvén, új törvények hozattattak, 's más új kezekbe került a' Fejedelmi Páltza. Ezt tudja kiki, de ezen, és annakelőtte soha nem hallatott változá-

soknak miképp vólt a' kéſzületek, minő vólt a' kezdetek, folytok, és végrehajtások, kevesen tudják. Csak a' tudhattya ezeket tökélletessen, a' ki a' Frantzia Monarchiának már elsö eredetit, abban egéſz a' nagy Revolutió kezdetéig történt változásokat, külömbféle uralkodó Házoknak abban egymás után következett Orſzáglásokat, az uralkodó Fejedelmeknek elkövetett hibájokat tudja, esméri; kiváltképpen pedig azon lépéseket, mellyekkel a' Frantzia erö annyira terjeſztette hatalmát, hogy már ma törvényt ſzab több Hatalmasságoknak, és Európának nagy réſze Frantzia éſzſzel igazgattatik.

Mind ezek feltaláltatnak e' jelenvaló Munkában. A' régiebb Frantzia Monarchiának ugyan már kezdettöl fogva történt viſzontagságai igen rövideden adatnak elöl, de úgy még is, hogy semmi el ne maradjon, a' mi a' régiebb Frantzia Uralkodásnak igaz rajzolatjához tartozik. Azon idöbéli esetek pedig, mellyek a' *Revolutió* kezdetétöl fogva Frantzia Orſzágot akár miképp érdeklették, böven, igazán, és minden réſzrehajlás nélkül elöladatnak. Meglehet ezen Munkából tanúlni nem csak azon történeteket, mellyek Frantzia Orſzágnak belseiben már a' *Revolutió* kezde-

tétől fogva történtek, hanem mind azon háborúkat is, és azoknak kimeneteleket, mellyeket a' Frantziák 1791-dik esztendőtől fogva 1808-kig az Európai Hatalmasságokkal együtt, vagy egyenként viseltek: bőven fel lehet tehát ezen Munkában találni mind azon háborúkat, mellyeket a' Frantziák Austriával, Nagy Britanniával, Spanyol Országgal, Hollandiával, az Orosz Császárral, Törökkel, Burgussal, és Svékussal szárazon, vagy vízen 1790-dik esztendőtől fogva 1808-dikig viseltek.

Ezen leírást ama' nagy tudományú *Janitsch* Úr adta Németh nyelven világosságra, melly a' Németh Nemzet előtt olly kedvességet nyert, hogy az első kiadás kevés idő alatt eladattatván, annak másodszori kiadását sürgetné az Érdemes Németh *Publicum*.

Valóban igen szép tárgy, mellyet a' Munka magában foglal; azért Hazámhoz, 's Nemzetemhez viseltető buzgóságból kívántam ezen írásban foglalt dolgoknak esméretit Magyar Nemzetemmel Anya-nyelvünkön közleni, hogy Nemzetemnek azon része is, a' melly előtt tsak egyedül Anya-nyelvünk esméretes, de még is a' Frantzia *Revolutió* okának, kezdetinek, és folytatásának igaz, és tökélletes

megesmérésére vágyódik, ezen Munka által azt magának megſzerezhesse.

Azzal a' ſzabadsággal éltem ezen Munkának általtételében, hogy, a'mit magam tulajdon tapaſztalásomból, mint Tábori Pap több tsatákon jelen lévén, vagy azokhoz közel esvén, tökélletesebben tudtam, mint sem az említett *Janitsch* Úr Munkájában jegyezve vagynak, azokat vagy közben vetett feljegyzések által megtoldottam, vagy pedig mingyárt a' beſzéd folytában megváltoztattam.

Már előre is bátorkodom magamat azzal a' képzelettel vígaſztalni, hogy kedves Magyar Hazám és Nemzetem fárodságomnak ezen gyümöltsit örömmel fogadni, és megelégedéssel fogja olvasni, mellyet világosságra hoztam.

Pesten
a' Tábori Papi Szállásomon.
Mártius' 2-ik napj. 1809.

SZEKÉR ALOYSIUS
Tábori Pap.

FRANTZIA ORSZÁGNAK
POLGÁRI ÉS HADI
TÖRTÉNETEI.

FRANTZIA ORSZÁGNAK TÖRTÉNETEI

A' LEGRÉGIEBB IDÖKTÖL FOGVA A' REVOLUTIÓ KEZDETÉIG.

ELSÖ SZAKASZ.

Frantzia Országnak legrégiebb lakosairól a' Valois Háznak Királyi ſzékre való felemeltetéséig, melly történt 1328-dik eſztendőben Kristus ſzületése után.

I.

Bévezetés.

A' régi Frantzia Történeteket egy más Munkában bővebben leírtam. (*) Szükségesnek talá-

(*) Geſchichte der Entſtehung und des Wachsthums der Deutſch-Oeſterreichiſchen Monarchie. 2. Band. 1. Abtheilung. S. 14. ferner.

lom azt mindazonáltal itt rövideden elôladni, réſzſzerént, mivel ezen Hadi Történeteknek olvaſóik közûl az én nagy Történetes Könyvemet vagy meg nem ſzerezhetik, vagy megſzerezni nem akarják, réſz ſzerént, hogy Olvaſóimmal egy olly Nemzetet közelebbrôl esmértessek-meg, melly az utolsó háború által egy igen ſzembetûnô befolyást nyert az Európai dolgokba.

Frantzia Orſzágnak elsô 's legrégiebb lakosi a' Czeltusok vóltak, kik azután Gallusoknak nevezteték, a' kik Scandinaviából Németh Orſzágba, utóbb pedig Frantzia Orſzágba költöztek. Itt annyira megſzaporodtak, hogy utóbb azoknak egy réſze Segov és Belov Vezérlése alatt Németh Orſzágba viſzſza térne, sôt Olaſz Orſzágnak is nagy réſzét megſzállanák. Julius Csáſzár idejében Aquitaniaiak és Vaskiak Frantzia Orſzágnak Déli réſzében, a' Belgák pedig, Kymerek az Éjtſzaki réſzben laktak. Ezek Marsilia városának lakosaival, melly Görög Orſzágnak Újvárosa vólt, ſzûntelen ellenségeskedtek; a' kik midôn segítség véget a' Rómaiakhoz folyamodának, Gallusokat a' Rómaiakkal közelebrôl megesmértették; a' kik utóbb amazoktól azon Tartományt, mellyet a' Rhone Vize, a' Havasok, és a' Középtenger környékez, elvették, és azt Római Birodalom Tartománnyává tették, melly Provincia Narbonensis nevezetet viselt, mellyből támadott azutánn a' Provence nevezet.

Ezen idôben a' Gallusoknál a' Druidaknak vagy is Áldozó Papoknak, a' Bardusok-

nak, vagy is Versezőknek, és a' Nemesseknek a' Tartomány belső állapottyába legnagyobb befolyások vólt.

II.

Az Országnak állapottya a' Rómaiak alatt.

A' Római Köztársaságnak vége felé több hatalmas Nemzetségek vóltak a' Gallusok között, a' kiktől majd mind annyi Nemzetek eredtek. Illyenek vóltak az Aeduerek, Sequanok, Allobrogok 's a' t. a' kik a' Helvetákkal szüntelen háborgásban vóltak. Cesar pártjokat fogta a' Gallusoknak, és az által magát előttök igen kedvessé tette, kiváltképpen, minekutánna ez a' Németeket, a' kik Ariovistnak vezérlése alatt a' Gallusokat megtámadták, azoknak határaiktól elűzte vólna (*) Élt ezen alkalmatossággal Cesar. Róma városa építtésének 697-dik esztendejében önnön maga is fegyvert fogott a' Gallusok ellen, és őket meghódította. Ennek fogadott fia Octavianus Augustus ezen Országot Római lábra állította; melly kormányozás módja változhatatlanúl megmaradott, míglen azt a' Frankusok, Németh Nemzetnek egyike, egészen meg nem változtatták. A' III-dik Századnak közepe tájján a' Frankusok első próbáját tették Galliában való letelepedésöknek. Diocletziánus Császár idejében elfoglalták Batavia szigetet, (**) és V-

(*) *Cæsar de bello gallico.* L. 1. C. 31—53.
(**) *Zosim.* L. 3. C. 147.

dik Századnak kezdetén már annyira vitték hatalmokat, hogy ök Eugent a' Római Császári székre emelnek. Nem sokára azután Aetius meggyőzte őket, és Attila ellen való hadban maga zászlói alá felvette. Minekutánna pedig a' Római Birodalom a' Svábok, Alánok, és Visigothok által nagyon meggyengíttetett vólna, Clodion Salierek Királlya állott elő, és Galliában a' Frankusok országlásának első talpkövét megvetette.

III.

Frantzia Országnak állapottya az első Frantzia Királyok alatt a' Merovingiai Familiából.

Már Krisztus születése után 407-dik esztendőben jött vala Clodion Galliába a' Frank nevezetű néppel (*) és a' Rómaiaknak helyben hagyásával Dispargum Városában az ő Fejedelmi lakhelyét felállította. Tovább terjesztette 443-dik esztendőben az ő hatalmát. Meghalt 448-dik esztendőben, és az Országot, melly akkor még kitsin vólt, az ő fiára Merovæusra hagyta. (**) Ez meghalt 456-dik esztendőben, 's halála

(*) *Ezek ugyan azon időben felosztották vala magokat Salierekre, Ripuarekre, Burgundiaiakra, és Burgundioniakra.*

(**) *Hihető, hogy a' Meroviani Házból való Királyok az ő nevezetöket ezen Frankoniai Néptől vették, melly* Merovingiaiaknak *neveztetett.*

után az Ország Childerichre, ennek fiára szállott, a' ki, minekutánna Thuringiába üzettetett vólna a' Nemzetnek, az ott való Királynak Basinusnak Házostársát Basinát megejtette, a' kitöl azután Clodvig vagy is Ludvig (Lajos) született, a' ki valóságos értelemben a' Nagy Frantzia Monarchiának elsö fel-állítója volt.

Clodvig mind azon tulajdonságokkal, mellyek egy nagy emberben megkívántatnak, állott ki a' világ' piartzára, és Syagriusnak megöléttetése után 456-dik esztendöben véget vetett Galliában a' Rómaiak uralkodásának, mellyet az elött öt száz esztendövel Julius Császár állított vala fel. Az Allemannokon Zülpichnél végsö képpen gyözedelmeskedvén, az Attya testvérinek Coloniai Sigebertnek Tartománnyát is maga birodalma alá húzta. Utóbb az ö Feleségének Clotildisnek jovallására felvette a' Keresztény Hitet. Hadat indított azután a' Burgundiaiak ellen, a' kiknek Királlyát Gundbaldot 500-dik esztendöben adózóvá tette. 507 dik esztendöben pedig a'Napnyúgoti Gothusoknak Királlyát II-dik Alarichot végképpen meggyözte,'s maga Fejedelmi lakhelyét 508-dik esztendöben Párisba általtette. Ezen esztendöben a'Napkeleti Császár Anastasius Római Patritiusnak nevezte ötet, a' melly tiszteletet a'Királyi méltósággal igen öszveférhetö vólt. Az benne feddésre méltónak találtatik, hogy az ö közelrül való attyafiait Koloniai Sigebertet, és ennek fiát Cloderikot, a'Cararich Királyt, Chambray Ragachar Királyt, és annak testvéreit

Richart, és Regnomert orozva megölette. Azután maga is 511-dik esztendőben Párisban meghalt 45. esztendős korában.

Ennek halála után életben maradott négy Magzati: Thieri tudniillik, vagy más néven Theodorich (a' ki törvényes ágyon kivül született) Clodomir, Childebert, és Clotar (a' kiket az ő Felesége Clotildis Burgundiai Hertzeg Aszszony nemzett vala) a' Birodalmat felosztották magok között. Innét támadtak két hatalmas Birodalmak: a' Neustriaiaké, és Austrasiaiaké. Erről már más helyen volt a' szóllás, (*) itt csak a' Neustriai Birodalomnak esetei fognak említtetődni. Clotildisnek fiai felosztották magok között a' Neustriai Birodalmat. I-sö Clotár pedig Theobaldnak (**) és Childebertnek megölettetése után 558-ik esztendőben Austrasiát is maga hatalma alá húzta. A' mit már mint egyedül Uralkodó az egész Birodalomban emlékezetesset tselekedett, az vólt, hogy a' Szászokat a' Veser vize mellett meggyözte. Ezenkivül semmi emlékezetre méltó tselekedete nem vólt. Meghalt 561-dik esztendőben.

(*) *Lássad a' Szerzőnek ezen nevezet alatt való Németh Munkáját:* Geschichte der Entstehung &c. *a' 32-dik oldalon és tovább.*

(**) *Ez Theodebertnek Austrasiai Királynak fia, és Thieri, vagy Theodorichnak Unokája vólt.*

Halála után ennek fiai Charibert, Guntram, Chilperich, és Sigebert a' Birodalmat magok között felosztották. Ezen osztályban Austrasia Sigebertnek jutott; a' ki utóbb testvéreinek egymás között való tzivakodásokból alkalmatosságot lelvén Neustriát is egészen maga Birodalma alá hódította. Ez 575-dik esztendőben meghalálozván, mesze kiterjedő Birodalmát II-dik Childebertre, az ő fiára hagyta, a' ki még neveletlen léven, azt az ő Annyának Brunehildisnek igazgatása alatt kórmányozta. De az ő Attyának testvére Chilperich ezen ifjú Fejedelemtől elragadta a' koronát, minekutánna ennek édes Annyát Brunehildist, a' ki Párisban lakott vala, hatalma alá hódította. Nem sokára Chilperich az ő II-dik feleségének Fredegundisnak ösztönözésére, az első feleségétől maradott két fiát, Merviget, és Clodoviget megölette; de Fredegundis, a' ki a' maga gyermekeinek kezekre akarta játszani a' koronát, tzélját egészen el nem érhette, mert rövid idő alatt mind a' három gyermeke meghalt; maga Chilperich is 584-dik esztendőben megölettetett. A' korona szállott ezen Fejedelemnek II-dik Házosságból való IV-dik szülött fiára II-ik Clotárra, a' ki az Attya halálakor tsak négy hónapos gyermetske volt. A' neveletlen gyermeknek és a' Birodalomnak gondviselését Fredegundis magának tulajdonította.

II-dik Clotár Neustriai Birodalmon kivül Soissoni Királyságot is bírta, és Páris Városát. Fredegundis itt ollyan meghatározás

nélkül uralkodott, mint Brunehildis Metis Városában, mellyben vólt az Austrasiai Fejedelmi Udvar. Meghalt 597-dik esztendőben természet szerént való halállal, midőn Brunehildis utóbb erőszakos halállal küldetett más világra. Ennek megölettetése után Clotár Austrasiának és Neustriának Fejedelme lett, de magát mindenben az ő Fő Udvarmesternéjétől igazgattatni hagyta. 622-dik esztendőben Austrasiát az ő még tsetsemős fiának Dagobertnek általengedte, a' kit mindenekben Landresi Pipin, és Arnulph Metisi Püspök igazgatott. Ennek fia Pipin leányát vette-el, ettől született azután azon Herstalli Pipin, a' ki a' Carolingiai Uralkodó Háznak felállíttója, Nagy Attya vólt.

II-dik Clotárnak halála után I-sső Dagobert lett egyedül uralkodó Fejedelme az egész Birodalomnak, a' ki az ő testvér Ötsének II-dik Charibertnek egyedül Aquitaniának egy részét engedte által Toulousa Városával. Landresi Pipin Dagobertnek esküdt ellensége lett, a' ki, midőn Dagobert az ő lakhelyét Párisba helyheztetné, Samo nevezetű Fejedelmet ellene felingerlette, és arra vette, hogy Dagobert három esztendős fiatal Hertzegetskét III-ik Sigebertet Austrasiai Királynak tenné, mellyre Dagobertet Samo kénszerítette. Neustriában való uralkodás 638-dik esztendőben szállott az ő fiára II-dik Clodvigra, a' kinek Igazgatója az Országlásban az édes Annya Nanthildis vólt. Minekutánna

655-dik esztendőben Pipin az ő fiával Grimoaldal és ennek fiával Childeberthel megölettettek vólna, Clotár öszve kaptsolta Austrasiát Neustriával, és ezen nagy kiterjedésű Birodalmat 656-dik esztendőben az ő fiára III-dik Clotárra hagyta, úgy, hogy az ő Annyának Bathildisnek igazgatásától függne. Ez Austrasiát 666-dik esztendőben maga testvérinek II-dik Childerichnek által engedte, és meghalt 670-dik esztendőben. Halála után ennek harmadik testvére III-dik Theodorich nyerte el a' Neustriai Fejedelemséget, ama' tsalfa Ebroinnak segedelme által. Utóbb ezen Fejedelem Klastromba küldetett, és a' Neustriai Királyi székbe is az Austrasiai Fejedelem II-dik Childerich tétetett. Ez igen kegyetlenül bánt az alattavalóival, és egynémelly zenebonában megölettetett.

Azutánn III-dik Theodorich ismég viszsza ült a' Neustriai Királyi Székbe, Austrasiát pedig II-dik Dagobertnek általengedni kéntelenítettetett, a' kit a' Nemzet, mivel Ebroinnal mint Uralkodó Ház Nagygyával meg nem vólt elégedve, Irlandiából, a' hol számkivetve vólt, viszsza hívta vala. Ez egy ütközetben elesett, és az Austrasiaiak Herstalli Pipint, és Mártont, Arnulph Püspöknek unokáját hívták az Uralkodó Székre. Pipinnek fegyvere szerencsés vólt, és egész Párisig nyomúlt előre, 's kínszerítette Theodorikot, hogy őtet Austrasiai és Neustrai Ház Nagygyává tegye. Pipin kezében vólt itt az egész Birodalmi hatalom, és ő tetzése szerént igazgatta a' három egymás után

következö Királyokat III-dik Clodvigot, III-dik Childebertet, és III-dik Dagobertet, méglen 714-dik esztendöben az egész Méltóságát maga Unokájára Theobaldra Grimoald fiára hagyná, ámbár ennek testvére Martel Károly tehetössebb tulajdonságokkal bírt vala. Ezen a' Neustriai Király II-dik Chilperich alatt nevezetes dolgok fordúltak meg. 717-dik esztendöben végképpen gyözedelmeskedett. Következendö esztendöben Chilperich Királyt újjolag meggyözte, és még Chilperich és IV-dik Theodorich éltében Neustriában, és Austrasiában határ nélkül uralkodott. A' Bojerok, Frisiaiak, Szászok, és Allemannok ellen változó szerentsével hadakozott. 732-dik esztendöben a' Szaretseneket Toursnál tökélletessen meg győzte; Langvedocnak nagyobb részét magáévá tette, sőt Olasz Országot is, a' hová II-dik és III-dik Gergely Pápától hívattatott, a' Longobardoktól elvette vólna, de ezen szándékját a' halál meg gátolta, melly történt Párisban 741-dik esztendöben, Octobernek 22-dik napján.

Egy kevéssel halála előtt Austrasiának kórmányozását az öregebbik fiára Carolomanra bízta; az ifjabbik fiára Rövid Pipinra pedig Neustriának kórmányozását. Gyphnak is, a' kit Sunchildentöl nemzett vala, némelly Uradalmakat hagyott. A' két elsö testvérek megalázták nem sokára a' Bojerokat, és Allemannokat, mellyek után Carlmann a' Cassinus hegyen lévö Klastromban Szent Be-

ne-

nedek szerzetes ruháját felvévén, az egész Birodalmat Pipinnak által engedte, a' ki, minekutánna az ő törvénytelen ágyból lett ötsének erejét semmivé tette vólna, 753 dik esztendőben a' Frantzia Királyi Székbe ült, a' kinek törekedéseit Zacharias Pápa is helybe hagyta, és megengedte, hogy a' Merovingi Házból való utólsó Király III-dik Childerich Királyi Méltóságától megfosztassék, helyébe pedig Pipin tétessék. Minekutánna Királyi Székben ülne, hadi sereget vezetett a' Szeretsenyek, és Szászok ellen, nem külömben 754-dik esztendőben II dik István Pápának ösztönözésére Austulph Longobardok Királlya ellen is, a' kit ő kétízer meg győzött, és az Exarchatust a' Római Szent Széknek ajándékozta. Hasonló szerentsével hadakozott ő nyóltz egész esztendeig Aquitaniai Hertzeg Vaifar ellen; elfoglalta annak Tartománnyát; és meghalt Szent Dénesen, életének 54-dik esztendejében. Mind azok, mellyek itt summássan jelentetnek, bővebben vagynak előladva a' Szerzőnek azon Könyvében, mellyben az Austriai Monarchiát le írta, a' hol azok a' kútfejek is, mellyekből az itt előlfordúló dolgok meríttettek, felvagynak jegyezve.

IV.

Carolingi Házból való Uralkodóknak Történeteik.

Pipin az ő nagy Birodalmát Károlra, és Karlmannra hagyta; emennek halála után 771-dik esztendőben Károl az egész Birodalomnak egyedül Uralkodó Fejedelme vólt. Öszve tör-

te amaʼ pártütő Hunoldot; megalázta aʼ Szászokat; aʼ Bajori Hertzeget Thassilot, valamint Desideriust Longobardok Királlyát az Uralkodó Székről levetette; Hunnusokat egéſz aʼ Rába vizéig üzte; az ő Uradalmát Friaulia baʼ kiterjesztette; 800-dik esztendőben Romába Császárnak koronáztatott. Meghalt 814-dik esztendőben, midőn már nagy tetteire nézve Nagy Károlnak neveztetett vólna.

Ennek fia Lajos, aʼ ki szeléd nevezetet viselt, mindenre hajlandó vólt, aʼmit tőle aʼ Papság kívánt. Legnagyobb hibája az vólt, hogy ő időnek előtte felosztotta Birodalmát az ő három fiai Lothar, Pipin, és Lajos között, melly hirtelenkedésnek rosz következései vóltak: mert az három testvérek között hasonlás támodván, magát az Attyokat is kínszerítették aʼ Birodalomról való egész lemondásra; mellyet ez esmég felvett; újjolag lemondott róla; megint felvett. 837-dik esztendőben új osztályt tett aʼ fiai között, mellyben leginkább kedvezett Kopasz Károlnak, aʼkit aʼ második feleségétől Juditól nemzett vala, midőn ezt Neustriai Királynak tette. Lajosnak halála történt az hadi seregnél, mellyet aʼ tulajdon fia Németh Lajos ellen vezérlett vala, melly történt Juniusnak 20-dikán 840-dik esztendőben.

Verodun Városában tett kötés szerént 843-dik esztendőben nyerte Kopasz Károl Neustriát örökségül, melly aʼ mái Frantzia Ország. Egész Országlása nyughatatlan vólt, mert az ő Unokája Pipin, aʼ Spanyol Országi Vice Király

Bernhard, és ennek fia Vilhelm ellene támodtak; valamint Nomenoi Hertzeg Bretagneban, és ennek fia Herisper is ellene felzendûltek. Nem sokára azután a' Normannok és Szeretsenek is nagy részit a' Birodalomnak pusztîtották, mellybôl azután ôtet Németh Lajos az ô fél ötse egészen kiûzte. Viszsza vette ugyan tsak utóbb az Országot, sôt olly szerentsés vólt, hogy 869 dik esztendôben Lotharingiát is maga birtokába hódîtaná; mellynek egy réfzit ô azután Németh Lajosnak az ô fél ötsének általengedni kínteleníttetett. 875 dik esztendôben II dik Lajos halála után Károl magát Rómába VIII dik János Pápa által Császárnak koronáztatta, melly Méltóságban ô nem sokáig gyönyörködhetett, minthogy 877-dik esztendôben ôtet az ô Zedekias nevû Zsidó Orvosa méreggel megétette. Sokan azzal vádollyák, hogy a' Birodalombéli Nagy embereknek sokat engedett, sôt arra is szabadságot adott nékik, hogy ellene fegyvert foghassának, ha ô valamit igazságtalanúl kívánna tôlök; a' melly szabadság sok vérontásoknak kútfeje vólt. Herrbann el veszett, minthogy az Ország Nagyai tsak egyedûl a' Normannok, és Szeretsenek ellen tartoztak fegyvert fogni, nem pedig a' Királynak védelmére.

Igyekezett ugyan ennek fia II-dik vagy is Hebegô Lajos az Attyának hibáit helyre hozni, tehetetlenebb vólt mindazonáltal, mint sem hogy a' Birodalom nyugodalmát, és tsendességét viszsza állíthatta vólna. Olly szerentsés sem lehetett, hogy Attya után mingyárt a' Birodalmi

páltzát kezébe vehette vólna, minthogy azt a' Németh Király Carlmann erőszakkal el-ragadta; VIII-dik János Pápa is nem előbb, hanem 878-dik esztendőben koronázta Császárnak; következendő esztendőben pedig Aprilisnek 10-dik napján Compiegnie Városában meghalt.

Halála utánn az ő két fia III-dik Lajos és Carlmann egyesült hatalommal uralkodtak; előbb mindazonáltal magokat ifjabbik Németh Lajostól ki kellett váltaniok, melly váltság fejébe Lotharingiát által kellett engedniek; sőt Németh Lajos azt a' boszszúságot is tette nékik, hogy Boso t Burgundiai Királlyá tenné. (*) Lajos meghalt 882-dik esztendőben, és Carlmann lett egyedül uralkodó Fejedelme Frantzia Országnak. Szüntelen baja vólt a' Normannokkal, a' kik ótet adózóvá is tették; sőt végre olly szerentsétlen is vólt, hogy vadászaton lévén, egytől az ő kísírőji közül véletlenül megsebesíttetvén meghalt életének 18-dik esztendejében, Krisztus születése után 884-dik esztendőben.

Minthogy III-dik Lajos és Carlmann semmi örököst magok után nem hagytak, és az ő mostoha Ötsök tsak öt esztendős vólt, az Ország

(*) *Ezen Ország azután Juran innend való Burgundiának neveztetett. Magában foglalta azon Tartományt, melly Rhone és Saone között vagyon, egész a' Jura hegyéig; vagy is a' következendő Tartományokat: Provénce, Dauphine, Lyonois, Savoyen, és egy részét Frache Vármegyének.*

Nagyai a' Koronát Vastag Károlynak által adták; a' ki a' Franki Monarchiát esmég viszsza tsatolta, a' mint az Nagy Károly idejében vólt. Gyenge Országló vólt; adózójokká lett a' Normannoknak, midőn ezek egész Párisig nyomúltak vala hadi erejökkel. Meghalt 888-dik esztendőben. Ennek halála után tüstént a' Németek és Lotharingiaiak Arnulphot Carentaniai Hertzeget választották Királynak; a' Frantziák pedig Odot Párisi Grófot emelték a' Királyi Székre; a' kit utóbb Arnulph kínszerített, hogy hozzá való hívségre magát esküvéssel le kötelezné.

Azomban a' Frantziákon való Németh Uralkodás nem soká tartott, sőt Arnulph halála után egészen megszünt.

Odonak Uralkodása eleintén nyughatatlan vólt, mert a' népnek Nagyai néki tökélletessen nem engedelmeskedtek. Rudolph, a' ki Lotharingiának és Helvetiának Hertzege vólt, magát szinte Királlyá tette, és Jurán túl való Országot állított, mellyet határozott a' Jurán innend lévő Ország, mellyet Boso Hertzeg álított vala fel. A' belső zenebonának nem vólt vége; sőt némelly nyughatatlan emberek 893-dik esztendőben Együgyű Károlt Rhemis Városában Királynak kiáltották vala ki. Odo kíntelen vólt vele az Országot felosztani, a' ki 898-dik esztendőben meghalt, életének 41-dik esztendejében.

Ennek halála után Együgyű Károl minden akadály nélkül Ura lett az egész Frantzia Országnak; de olly tehetetlen vólt, hogy ő alatta az

Ország Nagyai az egész Királyságot apróbb Tartományokra magok között felosztanák, a' kik a' Koronától tsak nem egészszen függetlenek vóltak. Ennek Királysága alatt a' Normanniai Birodalom, mellyet Rolo 876-dik esztendőben állított vala fel, meszszire elterjedett, a' ki a' Királyi Hertzeg Kis Aszszonyt Giselát feleségül vévén, vele együtt nyerte Bretagnét, és Neustriának azon egész darabját, mellyet a' Normannok Normandiának neveztek vólt; más részről mindazonáltal kipótolta ezen kárt Lotharingiával, melly Tartomány magát Kis Lajos Németh Házból való Király halála után önkint a' Frantzia Király hatalma alá adta, de utóbb 1-sö Heinrich Németh Királytól való félelemből ezen Tartományt a' megnevezett Németh Királynak által engedte. Rész szerént ezért, rész szerént pedig Hagan miátt, a' ki elsö Ministerje vólt, a' Birodalom Nagyai elött magát olly gyülöletessé tette, hogy ezek ötet nyilvánságossan megfosztván a' Királyi hatalomtól, helyébe Robertet Párisi Hertzeget Odo Királynak testvér Ötsét emelnék a' Frantzia Királyi Székre. Robert ugyan egy ütközetben elesett, de ennek fia Hugo győzedelmeskedvén, sőt utóbb Nagy Hugo nevezetet érdemelvén a' Capeti Házból való Királyoknak Nagy Attyok vólt.

Rudolf Burgundiai Hertzeg emeltetett a' Királyi Székre Hugonak jovaslása szerínt. Sok baja vólt Rudolfnak Károllal, és annak frigyes társával Elsö Heinrich Németh Királlal, hogy a' Frantzia Koronát megtarthassa. Valamennyire nyúgo-

dalmássabban országlott Károl halála után, melly történt 929-dik esztendôben. Szerentséssen hadakozott a' Normannok ellen. Aquitaniai Vilhelmet, és Vermandoi Herbertet Nagy Hugonak Vitézsége által meggyôzte, Elsô Heinrikkel Németh Országi Királlal tökélletessen megbékûlt, és mivel magzati magának nem vóltak, 936-dik esztendôben IV-dik Lajos, a' ki Ultramarinus nevezetet is viselt, lett utánna Frantzia Király. Ez Együgyû Károlynak fia vólt, a' ki sokáig Angliában lakott vala. Ezen új Király Nagy Hugónak vezérlése alatt szerentséssen kezde országlani. Burgundiai Fekete Hugot engedelmességre hozta, azomba veszedelemben forgott, ne hogy Nagy Hugo által, a' kit ô az Ország Kórmánnya mellôl elmozdított vala, a' Királyi Székbôl levettessék. Midôn I-sô Otto Király 940-dik esztendôben hadi sereggel ellene indúlna, Lajos Burgundiába szaladott, de Ottoval azután megbékûlt.

Nagy tétovázásba kerûlt, midôn ô Normandiai Királynak Vilhelmnek halála után annak Országát magához akarta vonzani. Igaz, hogy Nagy Hugonak segedelme által elfoglalta azon Országot, mivel mindazonáltal Bayeuxi Hertzegséget, mellyet Hugonak igért vala, néki meg nem adta, ez magát Richardhoz, Vilhelmnek fiához tsapta, és így Haigroldnak Normanniai Generálisnak ereje által Richard a' Normanniai Királyi Székbe viszsza tétetett, minekutánna ezen Generalis Lajos Királyt az ütközetben elfogta vólna. Hugo a' maga leányát Ri-

chard Királynak adta feleségül, melly eset Lajost annyira nyughatatlanította, hogy I-sõ Otto Királynak Lotharingiát ígérte vala, ha õtet Normandia viszszafoglalásában hadi erõvel segíteni fogja. Szerencsétlen vólt mind a' két egyesült Királynak az hadakozása, mert minden törekedésekkel sem vittek egyebet végbe, hanem, hogy Hugo Lajos Királynak hívséget fogadna. Kevés idõre azután a' lóról leesvén meghalt 954-dik esztendõben életének 33-dik esztendejében.

Lajos halála után ennek öregebbik fia Lothar lépett fel a' Királyi Székre, az ifjabbik fia I-sõ Károly Éjtszaki Lotharingiat nyerte örökségül. Nagy Hugo mint Burgundiai és Aquitaniai Hertzeg elég hatalmas vólt, hogy a' fiatal Királynak, a' ki csak 15 esztendõs vólt, igazgatása reá bízattassék. Mint Királynak Igazgatója meghalt 650-dik esztendõben (*) Nagy Hugonak halála után Lotharnak édes Annya Gerberge vette fel a' fiatal Királynak Országlásban való igazgatását, és eltökéllé magában, hogy Normandiát megint a' Frantzia Koronához húzza, de Richard fegyverhez kapott, és végbe vitte, hogy azon Hertzegség az õ Nemzetének örõksége lenne. Mivel ezen részrõl tzélját el nem

(*) *Nagy Hugonak négy fiai közül, úgymint Hugo Capet, Otto, Odo, és Heinrich közül az elsõ az által lett nevezetes az Históriákban, hogy ez a' Frantzia Királyi Székre emelkedett, és az III-dik Dynastiának, vagy is Uralkodó Háznak felállítója vólt.*

érhette Lothar, feltette magában, hogy Iső Otto Király halála után Lotharingiát fogja meghódítani; de itt is többre nem mehetett, hanem, hogy II-dik Otto Király Alsó Lotharingiát Lothar testvérinek Károlynak bizonyos időre birtokúl engedné. Lothar azt nem szivelhette, hogy az ő Ótse egy Németh Fejedelemnek Vasallussa, vagy is Birtoka alatt légyen; azért hadi erővel betsapott felső Lotharingiába, de a' Németh erő onnand viszsza nyomta ötet, és kínszeritette, hogy a' Németeknek Lotharingiába való Felsőségeket meg esmérje. Lothar meghalt 985 dik esztendőben.

Ennek fia V-dik Lajos lépett a' Királyi Székbe Hugo Capetnek vezérlése mellett. Ezen Király a' Történet íróknál Tunya Lajos név alatt esméretes, mivel ő Országlásának egész idejében semmi emlékezetre méltó dolgot nem tselekedett. Meghalt 987-dik esztendőben Májusnak 22-dik napján.

Ez alatt vége szakadott a' Carolingi Ház Uralkodásának, minekutánna ezen Királyi Ház 235 esztendeig viselte vólna az Fejedelemséget. Nagy Károly vólt egyedül, a' ki fényességet adott ezen idő szakaszban vólt Uralkodásnak. A' többiek, a' kik Nagy Károly után ültek a' Királyi Székben, inkább és inkább homályba borították annak fényességét. El szakadt Frantzia Országtól Normandia, egy része Spanyol Országnak, a' Baleari Szigetek, Flandria és a' többi. A' mi pedig legfájdalmasabb vólt, hogy olly sok gyá-

va Fejedelmek alatt a' jó rend felbomlott, és a' közép rendbéli ember tsak nem rabi szolgálatba süllyedett.

V.

A' Capeti Háznak Uralkodása.

Ötödik Lajosnak halála után annak Ötse Károly, a' ki Alsó Lotharingiának Hertzege vólt, következett vólna a' Királyságba, ha Hugo Capet Familiája a' Királyi Székre magát érdemessebbnek lenni már régen nem mutatta vólna. Hugo Capet Nagy attyának a' Nagy attya Erõs Robert Frantzia Országnak Hertzege vólt. A' Nagy attyának a' Báttya Odo Király vólt. Nem külömben a' Nagy attya is Robert Királyi Méltósággal fényeskedett; sõt ennek mostoha fia is Burgundiai Rudolf 13 esztendeig viselt Királyságot. A' Nagy attya Hugo Frantzia Országnak Hertzege vólt. Testvére pedig Burgundiai Heinrich, sõt maga Hugo Capet is az Országnak és Koronának nagy szolgálatokat tettek vitézségök által. Tudta Hugo, melly nagy befolyása vagyon a' Papságnak a' Nép gondolkozása módjába, azon vólt, hogy azoknál magát kedvessé tegye. Ugyan tsak 987-dik Esztendõben Noyonba Királynak választatott, és Rhemis Városában megkoronáztatott.

Hugo Capetnek Lotharingiai Károly hatalmas vetekedõ társa vólt, de ezt tõrbe kerítette. Károly meghalt 994-dik esztendõben. Két fiat hagyott maga után, a' kiknek semmi magzattyaik

nem vóltak; és ezzel Nagy Károlynak Nemzetsége egészen kihalt. A' Királyok lakhelye eddig Lyon Városa vólt, hanem midôn Hugo a' Frantzia Hertzegséget a' Koronához kaptsolta, a' Királyi Lakhelyet Párisba általtette.

Midôn Hugo 996-dik esztendôben meghalt, utánna az ô fia Robert vette fel a' Királyságot. Ennek törvényes ágyon kívûl született testvére Goscelin Bourgosi Érsek lett. Nevelôje vólt ama híres Gerbert, a' ki II-dik Sylvester nevezet alatt Római Pápa vólt. Robertnek V-dik Gergely Pápával viszálkodási vóltak, mivel ô a' maga hitves társát Berthát, a' ki Robertel negyedik ízen lévô Atyafiságban vólt, magától el nem akarta botsáttani. Frantzia Országot V-dik Gergely Pápa Interdictum alá vetette, méglen a' Király Berthát elbotsájtván Constantziát Vilhelm Provenciai Grófnak leányát feleségûl nem vette. Midôn az Attyának Ótse Burgundiai Heinrich 1000-dik esztendôben meghalt, II-dik Richárd Normandiai Királynak segítsége által a' Burgundiai Hertzegséget magához húzta, és azt maga fiainak Heinrichnek és Robertnek bírtokúl engedte; kik közûl Richard a' Burgundiai Hertzegek öregebbik ágának Nagyattya, kezdôje vólt, a' melly ág 1361-dik esztendôben halt ki. Az Annya ezen Robertet felettébb szerette, annyira, hogy Hugonak halála után ezt, az öregebb testvérinek Heinrichnek megsértésével, a' Királyi Székbe ültetni akarta, a' mellyből a' Királyra sok boszúság szállott. Constantzia ezt véghez nem vihette, azért

mind a' két fiát annyira üldözte, hogy ôk fegyvert ragadván azt mind addig le nem tették, méglen az Attyok nem ígérte vala, hogy az Annyoknak nyughatatlansága és boszúja ellen ôket védelmezni fogja. Robert életét végezte 1031-dik esztendôben. Ájtatos és okos nevezetet érdemlett még életében.

I-sô Heinrich Robertnek második szülött fia következett az Országlásban, a' ki kíntelen vólt Normandiai Robertet segítségül hívni az édes Annya törekedései ellen, a' ki inkább ennek Ötsét Robertet akarta a' Királyi Székbe helyheztetni.

Meghalt nem sokára azután Constantzia Királyné, kétség kívül boszúságában, hogy törekedéseinek tzélját el nem érhette, midôn ô erônek erejével akarta az ifjabbik fiát a' Királyságba az öregebbik fiának eleibe tenni. Ezen idôben (1032) halt meg III-dik Rudolf Burgundiai Fejedelem is. Heinrich pedig olly szerentsés vólt, hogy hoszszas ellentállás után is Burgundiát tsak ugyan a' Frantzia Koronához kaptsolta. Nem sokára azután, midôn Normandiai II-dik Robert meghalt, Vilhelmet, ennek törvénytelen ágyból született fiát az Attya Fejedelemségének megtartásában segítette; de hála-adatlan vólt Vilhelm, mert Heinrich ellen fegyvert fogott, és ôtet békesség kérésre kínszerítette. Heinrich 1044-dik esztendôben házasodott meg; feleségûl vette Annát, Jeroszlav Vladimirovich Orosz Fejedelemnek leányát, a' kitôl nemzett három magzatot: Fülöpöt, Robertet, és Hugot. Meghalt 1060-dik esztendôben. Az ô Országlásá-

ban az emlékezetes, hogy ő alatta hozattatott bé az úgy neveztetett Isten békessége (treuga Dei) mellynek ereje szerént senkinek nem vólt szabad Szerdán estétől fogva következendő hetfön reggelig másnak jószágán erőszakot tenni.

Első Fülöp lépett az Királyságra, a' kit az Országlásban Balduin Flandriai Gróf igazgatott. Abban nagy hibát követett el, hogy a' Normanniai Fejedelem törekedéseinek hathatóssabban ellene nem állott, a' ki az ő hatalmát annyira terjesztette, hogy már Brittanniának is Ura lenne, minekutánna Hastingsnél Edvárdot, azon Országnak törvényes Örökösét meg győzvén, annak birtokából kirekesztette vólna. Magát ott Királlyá tette, új Országot állított fel, melly egész mái napig Frantzia Országnak vetélkedő társa maradott. Hihető, hogy megbánta Fülöp, hogy Vilhelmet olly hathatóssan segítette; de még azt az kedvetlenséget is érte, hogy VII-dik Gergely Pápával ízetlenségbe keveredne; sőt ha Gergely Pápa IV-dik Heinrich Németh Királlal viszálkodásba akkor keveredve nem lett vólna, hihető, hogy nem lett vólna jobb Fülöpnek sorsa, mint IV-dik Heinrich Királyé vólt, a' kit VII-dik Gergely Pápa az Anya szent egyházból kiátkozott. De ugyan csak a' mit Gergely Pápa elmúlatott, végbe vitte azt II-dik Orbán, Gergelynek a' Pápaságban követője, a' ki Fülöp Királyra átkot mondott, minthogy ez Berthát a' maga Feleségét magától elűzvén Bertradist Fulco Anjoni Grófnak feleségét vette magának házas társúl. Háromszor botsájtotta el magától, és mind

annyiszor esmég magához vette. Hóltig vele élt. Halála történt 1103-dik Esztendőben. Ennek Országlása alatt kezdődött a' Keresztes hadi sereg, melly Péter Remetének jóvallására Orbán Pápától az egész Kereszténységre kiterjesztetett. A' Keresztes Sereg 1099-dik esztendőben foglalta el Jerusalemet. Még az után ötször vólt utazása a' keresztes Katonáknak a' Szent földre, a' melly utazás Európát sok néptől fosztotta meg, ámbár más részről az tagadhatatlan dolog, hogy ezen utazásnak a' Kereskedésre, és Európa megvilágosíttására nézve nem kevés haszna vólt.

Hatodik Lajos I-sô Fülöpnek fia olly időben lépett a' Frantzia Ország Kórmánnya mellé, midőn ezen Ország a' keresztes had által a' Népességiben igen alászállott. Ez egy érdemes Fejedelem vólt, a' ki vitéz 's hadakozó ugyan, de a' mellett kegyessen, és emberûl gondolkozó vólt. Ennek Országlása alatt az örökös jobbágyok száma megkevesedett, és a' közép rendbéli emberek sorsa tapasztalható képpen megkönnyebbedett, minthogy a' Király az hatalmassabbak erőszaktételeiknek hathatóssan ellene állott; sôt azt is meg engedte, hogy a' Városok az ôket megtámadó hatalmassabb emberek ellen magokat védelmezô állapotba helyheztethessék. A' Királynak példájára a' Nemesség is úgy neveztetett Közönség leveleket adott; eltelt mind azon által két száz esztendô, méglen ezen Polgári intézetek tökélletességre juthattak. Angliával ellenségeskedésbe keveredett. Ötödik Heinrich Császárt is, a' ki Fülöpnek Veje vólt, 1124-dik esztendô-

ben maga ellen fel ingerlette, mivel II-dik Calixt Római Pápának, a' ki a' Császárral viszszálkodásban vólt, megengedte, hogy Rhemis Városában Egyházi Gyülést tarthatna, a' melly Gyülésben Calixt Római Pápa V-dik Heinrich Császárt az Anya szent egy házból kiátkozta. Nem vólt még is ezen kettôs ellenségeskedésnek valamelly rosz következése, mert V-dik Heinrich Császár meg halt, I-sô Heinrich Angliai Király pedig meg békûlt Fülöppel. Ezen békesség kötés után nem soká élt Fülöp. Halála történt 1137-dik esztendôben.

Mivel VI-dik Fülöp Frantzia Királynak ugyan Fülöp nevezetû legöregebbik fia még attya életében meghalt, a' Királyságban annak ifjabbik fia VII dik, vagy is Vastag Lajos következett. Ez Elenorával kötött házassága által Poitout, és Aquitaniát nyerte. Sügert Apáturnak vezetése alatt igen okossan kórmányozta az Országot. Ezen idô tájban (1146) prédikállotta Szent Bernárd Frantzia Országban a' Keresztes Seregnek felállíttását; maga Lajos Király is a' Vezelay Gyülésben felvette azon keresztes Seregnek a' jelit. (*) Következendô esztendôben feleségivel együtt megindúlt Ásiába, a' hol minekutánna több, mint száz ezer embert elvesztett vólna, minden haszon nélkûl viszsza tért Frantzia Országba. Haza térvén elvált a' feleségitôl, a' ki házasság törésrôl vádoltatott. Ezen Elenora Királyné azután

(*) *Ezen Gyülés a' Frantzia Ország Történeteiben elsô Parlamentumnak neveztetik.*

Heinrichez Normandiai Hertzeghez ment másodszor férjhez, a' ki minekutánna Elenórától Poitout és Guiennet, mellyet Lajos nagy szívüséggel Elenórának viszsza engedett, az házosság által elnyerte vólna, igen veszedelmes ellenségévé lett Frantzia Országnak, kivált, minthogy ô egyszer'smind Angliának is örökös Királyi Hertzege vólt. Midôn II-dik Heinrich a' Britanniai Királyi Székbe beült, kiütött valósággal a' báború Anglia és Frantzia Ország között. Nem sokára ezen háború után Lajos Király meghalt 1180-dik esztendôben Septembernek 18-dik napján, 60 esztendôs korában. Ennek Királysága alatt állíttatott fel a' Párisi Collegium a' tanúló ifjak számára Robert által, a' ki a' Királynak testvér Ötse vólt. Ezen idôben Britanniában és Daniában is egy Fô Iskola állíttatott fel, úgy, hogy Páris a' tudományoknak mint egy közép pontja vólna. Akkori homályos idôkben a' Tanító Székekbôl többnyire szörhasogató haszontalan kérdések hangzottak; melly tanítás módjának fô elômozdítója Abelard Péter vólt. Ugyan azon idô tájján a' Theatromi Játékoknak elsô behozója Godefrid nevezetû Barát vólt a' Párisi Iskoláknál.

Második Fülöp, a' ki Augustus nevet is viselt, az ô Attyának VII-dik Lajosnak halála után 15 esztendôs korában lépett a' Királyi Székbe. Olly tehetségû Fejedelem vólt, hogy a' Capeti Házból Uralkodó Fejedelmek közûl senki alatt olly tekintetre nem jött a' Fejedelmi Méltóság, mint Fülöp Augustus alatt. Kemény törvé-

nye-

nyeket hozott az Albigensisek, az Isten káromlók, és a' Zsidók ellen. Ezeket Országából kiűzte, valamint azokat is, a' kik a' Katonaságból kiál ván haramjaságot űztek, a' kiket azon nagy késtől, mellyet óldalokon viseltek, Frantzia nyelven Coteraux néven neveztek. 1187-dik esztendőben I sö Richard Angliai Királlal együtt Keresztes hadi Sereget vezetett a' Szent földre, de ennek sem vólt semmi látottya, annál is inkább, hogy hasonlás támadott a' két Király között.

Egész Normandiát magáévá tette 1204-dik esztendőben. Az Albigensiseket és Valdesiseket tűzzel vassal üldözte. Anglia ellen szerentsésen hadakozott. 1211-dik esztendőben Bovinesnél tökélletessen győzedelmeskedett; ezen győzedelemnek mindazonáltal hasznát nem vehette a' maga tulajdon Vasallusaitól való félelem miátt. Midőn azomban a' Britanniaiak az ő Királyokkal meg nem elégednének, és Lajost Fülöp Királynak fiát a' Koronával megkínálnák, Angliába ment, 's fiát azon Országnak Királyi székibe helyheztette, melly Méltóságot ez nem sokára III-dik Heinrichnek János fiának által engedte. Utólsó napjait Fülöp az Ország belsö állopottyának tökélletesítésire fordította. A' Fő Nemzeti Biró helyébe Királyi Bírákat tett; Katonaságot rendelt, melly állandón a' fegyver mellett maradna. Új adókat vetett. Meg engedte, hogy három Pap és annyi Világiak válosztatnának Haza Attyainak, a' kikből állana az Ország belsö Tanátsa. A' Közép rendű emberektől a' per fo-

lamodást (Apellatiot) bévette a' Korona Vasallusai ellen. Éltét végezte 1223-dik esztendőben.

Ennek fia VIII dik Lajos vólt Hugo Capet ideitől fogva első, a' kit Attya halála után koronáztak Királynak. Ez III-dik Heinrich Britanniai Király ellen 1224 dik esztendőben hadat indított, a' ki Normandiát a' Frantzia Királytól viszsza kívánta vala. Olly szerentsés vólt Lajos Királynak fegyvere, hogy a' Britanniai Királynak száraz földön lévő minden bírtokait maga alá hódította vólna, ha ő a' Római Pápa kérésére az Albigensisek ellen nem fordította vólna fegyverét. A' táborban halt meg 1226 dik esztendőben, 's a' Királyságot maga öregebbik fiára IX-dik Lajosra hagyta, a' ki még csak 12 esztendős vólt, és az ő Annyának Blamának igazgatásától függött. Legelsőben Hugo de la Marche Bretagnai Grófot alázta meg. Champagneból és Toulosából az Albigensiseket kiűzte. 1229-dik esztendőben leg elsőben állította fel az Inquisitio Törvény széket az Eretnekek ellen, mellyet ő a' Dominicanus Szerzetesekre bízott.

Szerentsés országlásának közepette eltökéllé magában Lajos, hogy Palesztinába megy; 's valósággal meg is indúlt 1248-dik esztendőben negyven ezer Keresztes Katonákkal. Eleintén elfoglalta Damiata Városát, de 1250-dik esztendőben Aprilisnak 5 dik napján a' Törökötől elfogattatott, és váltságáért négy száz ezer Lirát kén-

szerítetett fizetni. Még életben lévő hadi népével, melly hat ezer gyalogságból, és száz lovasságból állott, a' helyett, hogy viszsza tért vólna Frantzia Országba, még négy esztendeig mulatott Palesztinában, a' nélkül, hogy a' Pogányok ellen valami szembe tünő dolgot végbe vitt vólna. Viszsza térvén Frantzia Országba III-dik Heinrich Angliai Királlyal tökélletesen megbékült, és az ő Ötse Alphonsus által Toulousat és több Tartományokat ragasztott a' maga Birodalmához. Egy Királyi Törvény Széket állított fel, mellynek az Ország Bárói is alája vóltak vetve, melly által a' Feudum Systemáján nagy seb ejtetett, a' Királyi Hatalom pedig nagyobb erőre kapott. Az úgy neveztetett Királyi esetek (*) a' Bátorság, és Engedelem levelek által a' Királyi Törvény szék még nagyobb hatalmat nyert, a' mint ezt könnyű által érteni. Lajosnak utólsó törekedése vólt Tunis ellen vezetni a' Keresztes Katóna Sereget, a' mellyre ötet az ő Ötse, a' ki Conradinnak gyilkosa vólt, reá beszéllette. Meghalt 1270-dik esztendőben 56 esztendős korában, a' kit utóbb 1297-dik esztendőben VIII-dik Bonifacius Pápa a' Szentek lajstromába helyheztetett. Az is emlékezetessé tészi ezen Királynak Országlását, hogy' ő alatta állott fel Sorbona (**) a' melly neve-

(*) *Innend vették kezdetöket a' Pápa Reservatioji, mellyeknek a' régiebb időkben semmi nyomokat nem találni.*

(**) *Ez a' Theologiának egynéhány Tanítói és Doctorai számára rendeltetett Collegium vólt.*

zetét vette Sorbonai Roberttôl, a' ki annak Felállítója vólt. Ezen Gyülekezetnek a' Király nagy Könyvtárt ajándékozott.

Harmadik, vagy is Bôlts Fülöp lönn Frantzia Király minden akadály nélkûl az attya halála után, minekutánna ô Tunisból 1271-dik esztendôben Frantzia Országba viszsza jött vólna. Ez Országlásának kezdetén Foix Grófot Paarenbe üzte. Azt semmikép végbe nem vihette, hogy az ô húgának Castiliai Királynénak fiai X-dik Alphons halála után Királyságra felkaphattak vólna, mellyet tôlök Sancho elragadott. Hogy azon vérferdôt, mellyben 1282-dik esztendôben Húsvét napján úszták a' Frantziák, (*) megboszúllya, megtámodta az Arragôniai Királyt III-dik Pétert, a' ki a' Frantziák megölettetésökben nagy részt vett; de ezen törekedésivel Fülöp nem sokat vitt végbe. Meghalt 1285-dik esztendôben, életének 40-dik esztendejében. Azt állítják sokan, hogy ezen Király vólt elsô, a' ki Nemesíttô Leveleket kezdett osztogatni; az bizonyos, hogy 1273-dik esztendôben Rudolfot, a' ki Ötvös Mesterember vólt, megnemesítette.

Utánna az ô fia IV-dik, vagy is Szép Fülöp ment fel a' Királyi Székbe. Leg elsô vólt a' Frantzia Királyok közûl, a' ki Navarra Királlyá-

(*) *Ezen vérferdô az Historiakban Szicziliai Vetsernye nevezet alatt igen esméretes, minthogy Husvét napján éppen a' Vetsernye idején, az egész Szitziliában lévô Frantziaság mind megölettetett.*

nak nevezetét felvette magára, melly Ország az ő Feleségének Joannának az Öröksége vólt. Arragonia és Anglia ellen viselt hadai nem vóltak szerentsések. Sokkal jobb kimenetellel hadakozott Flandriai Gróf Gvido ellen, a' ki I-sö Edvard Angliai Királynak frigyes társa vólt. Ezen Gróftól egész Flandriát elvette, mellyet ő 1305-dik esztendőben Robertnek Gvido fiának viszsza adni kínszerítetett. Mivel a' Papságot adó alá vetette, VIII-dik Bonifacius Római Pápával nagy tzivakodásba jutott. A' Pápa megtiltotta a' Papságnak, hogy a' Királynak adót ne fizessenek, a' Király pedig viszontag megtiltotta, hogy a' Papok Rómába semmi szín alatt pénzt ne küldhessenek. A' Pápa igen tsípős levelet írt a' Királynak, a' Király pedig hasonló hangon írt viszsza a' Pápának. (*) Hogy magát a' Király bátorságos lábra állíthassa, 1302-dik esztendőben a' Birodalomnak három Rendeit tanátskozás végett egybe gyüjtötte, hogy ott a' Pápa, és önnön maga a' Király között támadott pör megvisgáltassék. (**) Ezen Gyülésben a' Király részére hozatott az ítélet. A' Pápa ellenben azt a' kinyilatkoztatást tette, hogy mind a' Világi, mind a' lelki dolgokban egy és legfőbb hatalom légyen

(*) *Sciat*, így szóll Fülöp Király a' Pápához írt levelében: *maxima tua fatuitas nos in temporalibus nemini subesse, aliter credentes fatuos ac dementes reputamus.*

(**) *Ezen Gyülés vólt legelső Frantzia Országban, a' mellybe a' Polgári Rend (tiers-état) meghívattatott.*

a' teremtett Ég alatt a' Pápáé. Erre Fülöp Király egyébb feleletet nem adott, hanem, hogy Anagnia Városába a' Pápát megfogatta, és bézáratta. Igaz, hogy Anagnia Városának lakosai szabadságba tették, és Rómába viszsza vitték a' Pápát, a' hol az 1303-dik esztendőben meghalt boszúságában. Nem előbb, hanem V dik Kelemen Pápa alatt békült meg Fülöp Király a' Római székkel, a' ki reá vette a' Pápát, hogy Avignon Városába venné lakását, azután mint ezen V-dik Kelemen Pápának, mint pedig ez után következett Római Pápáknak egész 1376 dik esztendeig következés képpen tovább 70 esztendőnél Avignon Városa volt az lakhelye. Mivel a' Római Pápa Fülöp Királynál, úgy szólván fogva volt, könnyű volt a' Királynak a' Pápát reá beszélleni, hogy a' Templarista Szerzetet eltörülné, úgy, hogy máig napig sem bizonyosodott meg, hogy azon Szerzetnek tagjai részesek lettek volna azon gonoszságokban, a' mellyekről vádoltattak. A' Szerzetnek Nagy Mestere Molay Jakab és a' Szerzet Nagy Priorja Peraldo a' Király parantsolatjára megégettettek. (*) Nyóltz hónapra azután Fülöp Király meghalt 1314-dik esztendőben, életének 46-dik esztendejében.

Utánna következtek az ő fiai X-dik Lajos, Fülöp, és Károly egymás után a' Királyságban. Az Ország Kints-tárja üres volt. Lajos az-

(*) *Lássad Molderbauernek illyen nevezetű Könyvét*: Prozeß gegen die Tempelherrn. Hamburg. 792. 8.

zal segített magán, hogy a' Zsidókat, a' kiket az Attya az Országból kiüzött vala, fizetésért megint viszsza vette. Meghalt 1316-dik esztendőben, a' kinek mivel férjfi magzatja nem vólt, V-dik Fülöpre az ő testvérire szállott az Királyság, mellyet ez esmég 1322-dik esztendőben IV-dik Károlyra az ő Ötsére hagyott. Károly igen szoros megtartója vólt a' törvényeknek; azoknak általhágóit minden személy válogatás nélkül keményen megbüntette. Az Olasz Országból szakadt Finátz szolgáit hazájokba viszsza kergette. Guinea eránt az Angliai Udvarral egyességet tsinált. Mindazonáltal Cseh Királytól Jánostól a' Németh Országi Koronát el nem ragadhatta. Ez Bourboni Lajost IX dik Lajos Királynak fiától Roberttől való Unokáját Frantzia Birodalom Hertzegivé, és ugyan azon Birodalom Attyává tévén, meghalt 1328-dik esztendőben, midőn 32 esztendős vólna.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' Valois Ház Uralkodásának kezdetétől a' Bourbon Háznak Királyságra való felemelkedéséig: az az 1328-diktól fogva 1589-dikig.

VI.

A' Valois Ház Uralkodásának Kora.

Egyedül IV-dik Károly halála után szállott a' Frantzia Korona a' Capeti Háznak óldalaslag való ágára, midőn Valoi VI-dik Fülöp, Károlynak, Bölts Fülöp Unokájának fia, az az III-

dik Fülöp testvérinek fia lépett a' Királyi Székbe. Ennek III-dik Edvard Britanniai Király vetekedõ társa vólt, azon tekéntetbõl, hogy õ Isabellának II-dik Edvard Feleségének, és IV-dik Fülöp Frantzia Király leányának fia vólt. VI-dik Fülöp Champagnet és Briet maga hatalma alá hódította; Flandriát bélieket megalázta, és ¡III-dik Edvardal Guinea birtokáért hoszszas háborúságba keveredett, mellyre Artoai III-dik Robert adott alkalmatosságot, minthogy ezt Fülöp boszúállása ellen Edvard maga óltalma alá vette. Egy ideig tartó ellenségeskedés után két esztendeig tartandó fegyverszünet köttetett 1340-dik esztendõben, melly idõ előtt felbomlott, minthogy Fülöp Clissoni Olivernek, a' ki Edvard Királynak kedves embere vólt, Párisban, midõn egy Vitézi Játékon megjelent vólna, fejét vétette. Cressynél 1346-dik esztendõben megütköztek, melly Frantziák részérõl szerentsétlen vólt, minthogy ezen ütközetben harmintz ezer Frantziák estek el, a' kik között vólt János is Cseh Országnak Királlya. Rosz állapotban vólt itt Fülöp Királynak a' sorsa, a' ki az által tett magának némû-némû elégtételt, hogy Dauphine Tartománnyát és Montpelieri Uradalmat, nem külömben Aujou és Maine Vármegyéket elfoglalta. Életének végét érte 1350-dik esztendõben.

Jó János lett utánna Frantzia Király. Ez 1356-dik esztendõben Poitiernél megütközvén olly szerentsétlen vólt, hogy maga is az ellenség kezébe esne. Magát mindenektõl meggyülöltette.

1358-dik esztendöben egy igen vérengző háborút indított a' jobbágyság a' földes Uraik ellen, melly zenebonában igen sok Nemes lett a' parasztság dühösségének áldozattyává. Egész Frantzia Ország egy fejetlen Néppé változott, mellyben se Fölsöség, se jó rend nem találtatott, méglen 1369-dik esztendöben Bretignyben Britannia és Frantzia Ország között köttetett békesség által a' jó rend és tsendesség viszsza nem állíttatott. Ennek ereje által János Király négy esztendeig tartott fogsága után Frantzia Országba viszsza tért. Halála történt 1364-dik esztendöben Londonban.

Utánna fellépett a' Királyi Székre Jánosnak öregebbik fia V-dik Károly, a' kinek nevéhez Bölts nevezet ragasztatott. Ez nagy böltsességgel kórmányozta a' Nemzetet. Britanniával viselt hadakozásaiban nem vólt mindenkor egyenlö szerentséje. El hagyta e' világot 1380-dik esztendöben 40 esztendös korában. A' tudományoknak nagy baráttyok vólt. Az Országot maga után igen virágzó állapotban hagyta.

Hatodik Károly gyenge korában jutott a' Királyságra, azért az ö Attya testvérinek Anjoui Lajosnak, a' kit ama' híres Napoli Joanna fiának fogadott vala, igazgatása alatt vólt. Ezen Gondviselöje az ifjú Királynak az ö fösvénysége miátt nagyon meggyülöltette magát a' Nemzetnél, minthogy azon tizen öt millió lírát, mellyet ötödik Károly maga fia számára rendelt vala, magának tulajdonította. Ezen igazságtalan fösvény-

ségért a' Nép fegyverre kelt Lajos ellen, mellyet igen nehéz volt letsendesítteni. 1385-dik esztendôben Károlynak II-dik Richard Angliai Királlyal háborújavólt, mellynek vége lett 1396 dik esztendôben kötött békesség által. Azomba 1415-dik esztendôben V-dik Heinrich Angliai Király esmég hadat indított Károly Frantzia Király ellen, a' kit Azinvurtnál tökélletessen meggyôzött, és 1419-dik esztendôben Normandiát elfoglalta, sôt hadi Seregével már Páris Városát is fenyegette. Békesség következendô esztendôben köttetett Troyesben, a' mellyben elvégeztetett, hogy Károly halála után Frantzia Országnak és Angliának örökössen egy Angliai Hertzeg légyen a' Királlya. Ezen gyalázatos békesség után elméjiben megtébolyodván Károly Király meghalt 1422-dik esztendôben.

Ennek halála után a' Korona Hertzeg VII-dik Károly tétetett Frantzia Királlyá. Nem külömben az Angliai Királyi Hertzeg is, VI-dik Heinrich, ámbár még tsak kilentz hónapi tsetsemôs gyermek volt, az Anglusoktól Frantzia Királynak hírdettetett, mellybôl egy vérengzô háború következett, a' melly háborúban Arci János Orleans Várának ostroma alatt igen híressé lett, midôn azon Várnak ostromlásától az Anglusokat elverte. A' Királyi Udvar a' Néppel elhitette, hogy Isteni végezés volna, hogy Károly viselné a' Királyságot, és az által a' Népet a' Király védelmében való vitézségre ébresztette. Illy formán János megmenté Károlyt a' veszedelemből, a' ki már akkor igen kétséges környülállásokban volt, a végbe vitte, hogy az Anglusok magokat egé-

szen viszsza vonták. Ezen szerentsés intézeteiért János meg nemesíttetett, és néki ezen Frantzia Czím du Lys adatott. Utóbb ezen vitéz Champiegnie Városának ostromakor Angliai fogságba esett, és azon nevettséges szín alatt, mintha ő boszorkány mesterségű vólna, 1431 dik esztendőben elevenen megégettetett. Néhány esztendők múlva Károly megegyezvén, a' Burgundiai Hertzeggel, a' Királyi thronusba magát megerősítette; minthogy ezen Hertzeg elállott az Anglusok részéről, a' kikkel annak előtte szövetségben vólt vala, és úgy Károly az Anglusokat Párisból kiűzte vólt. Csak 1453-dik esztendőben lett vége a' vérontó háborúnak, a' nélkül, hogy valamelly rend szerint való békesség köttetett vólna. Figyelmetességét azután az Egyházi dolgokra fordította. A' Frantzia Egyházi jussokat megerősítette. Az Egyházi Rendtartást és fenyíttéket jobb lábra állította. Az Hadi dolgokról sem kevesebbnyire gondoskodott. Szüntelen fegyver mellett lévő Katonaságot állított, kiknek eltartása véget az ingatlan Jószágok birtokosaira, és Mesteremberekre új adót vetett. Utólsó napjait, mellyeket 1461-dik esztendőben végzett, valamennyire keserűvé tette néki a' Korona Hertzege, a' ki néki az Ország igazgatásában sok izetlenséget okozott.

Lajos, ezen nevezeten XI-dik eltökéllé magában, hogy ő határozatlan hatalommal fog országolni, azért az előbbeni Országlás alatt való Ministereket szolgálattyokból elbotsájtotta. Az Egyházi dolgok eránt tett Sanctio Pragmaticat, mellyet az ő Attya behozott vala, fia

Lajos elrontotta. Az ô újjíttásai által magát olly gyûlöletessé tette, hogy ô ellene egy öszve szövetkezés állana fel, a' mellynek feje vólt a' Berri Hertzeg a' Királynak testvére, neveztetett pedig Köz jó szövetségének. Kétszer közelítették meg ezen öszve szövetkeztek Páris városát, és a' Királyt kénszerítették egy igen tiszteletlen egyesûlésre, mellyet ô nem sokára felbontott. Újjolag felállott ellene az öszve szövetkezteknek hada, méglen 1468 dik esztendôben Toura Városánál a' Király és a' Nép között új egyesség tétetett. Nem sokára azután olly szerentsétlen vólt Lajos, hogy Peronneban, midôn a' Burgundiai Okos Károllal beszélgetés véget egybe jönne, ezen Hertzegtôl elfogattatott, és úgy Károlyhoz vólt igen nagy bizodalmát drágán fizette meg. Hogy boszút áljon, esmég fegyvert fogott Károly ellen, ez pedig VI-dik Edvard Angliai Királlyal frigyet kötvén, Lajos Királlyal kész vólt szembe szállani, de elôbb, hogy sem ütközetre fakadt vólna a' dolog, megegyeztek egymással. Károly az Helvetákkal is háborgásban vólt, a' kikkel való ütközetben Nancynál 1477-ben elesett. Ennek leánya Maria elsôben Austriai I-sô Maximiliannak vólt eljegyezve, és vele házosságra is kerûlt. Lajos Frantzia Király Maximiliánnal is frigyet kötött, midôn a' Frantzia Korona Hertzege Austriai Hertzeg Aszszonyt Margitot feleségûl vette, melly kötés által a' Burgundiai Hertzegséget nyerte. Nem külömben olly szerentsés vólt, hogy Aujou Hertzegséget Provence, Forcalignie, és Maine Ura-

dalmakat a' Frantzia Koronához kaptsolta, mint-
hogy azoknak utólsó Birtokossa Károly magzat
nélkül halt meg. Maga Lajos életének végét érte
1483-dik esztendőben. Bé tellyesedett ezen Kirá-
lyon azon Közmondás, hogy egy vak buzgó Feje-
delem alatt legtöbb kegyetlenségek történnek! La-
jos Király tiszteletben tartotta ugyan a' Reli-
quiakat, de azomban több, mint négy ezer
embert minden pör megvisgálás nélkül meg öletni
véteknek sem állított.

VIII-dik Károly XI-dik Lajosnak egyetlen egy
fia lett az Attya után Frantzia Király. Ennek Igaz-
gatója az Országlásban vólt a' testvér Nénye Beau-
jeni Anna. Ez megalázott több Királyi Vérből
való Hertzegeket, a' kik erőnek erejével magok-
nak akarták tulajdonítani az ifjú Királynak igaz
gatását. Leginkább üldözte az Orleans Hertze-
get, a' kit is ezen ifjú Király elfogott. Valamint
az Attyának, úgy ennek is viszálkodása vólt a'
Németh Királlyal I-sső Maximiliánnal, mi-
vel Bretagnai Annát, a' kit Maximilián már
eljegyzett vala, Károly elütötte kezéről, és azt
maga vette el feleségül, minekutánna Margi-
tot Austriai Hertzeg Aszszonyt haza küldötte vól-
na. Utóbb Nápoly Ország ellen indúlt, hogy ezt
I-sső Ferdinándtól, midőn pedig ez meghalt vól-
na, II-dik Alphonstól Ferdinándnak fiától el-
ragadja. Midőn Károly Nápoly Országnak belsőbb
részébe érne, II-dik Alphons Szitziliába sza-
ladott, Nápolynak védelmét pedig az ő fiára II-
dik Ferdinandra bízta, a' ki azt meg nem gátol-
hatta, hogy Károly az egész Országot meg ne hó

dítaná. Innend Napkelet felé indúlt vólna Károly, hogy a' Törököket Európából kiszorítsa, de az Olasz Országi Hatalmasságok öszve kaptsolt erővel ötet Olasz Országot elhagyni kínszerítették. Károly életének végire juta 28 esztendös korában 1498-dik esztendöben. Maga után semmi örököst nem hagyott.

A' Korona tehát XII-dik Lajosra Orleánsi Hertzegre szállott, a' ki V-dik Károly Királynak másod Unokája vólt, azon Károlynak pedig Unokája, a' ki 1407-dik esztendöben Párisban megölettetett. Ez magát Sándor Pápa által a' feleségitöl Joannától elválasztatván, az elöbbeni Királynak feleségét Bretagne Annát vette házas társúl. Mivel ezen Király a' Mediolanomi Hertzeg Aszszonynak Valentinának Unokája vólt, innend vett jussal Trivulzi Jakabnak vitézsége által Mediolanumot elfoglalta, a' hol az említett Vitézt Vice Királynak tette. Ez elnyomta a' Gabellini Familiát, és magát a' Nemzetnél gyülöletessé tette, annyira, hogy a' Nép az elöbbeni Uralkodót Sfortza Lajost esmég viszsza kivánta, de ez a' maga Katonáitól, a' kiket Helvetziába fogadott vala, a' Frantziáknak eladattatván, egész hóltig Frantzia Országban fogva tartatott. Ha ezen idöben a' Németh Király I-sö Maximilian Lajost félelemben nem tartotta vólna, ez Nápoly Országot is elfoglalta vólna; továbbra hallasztotta azért ezen feltételét, az az 1500-dik esztendöre, de akkor is Ferdinand Spanyol Király meggátolta az ö szándékjának tellyesíttését, a' ki Nápolyt maga foglalta el, jó

lehet Lajosnak olly ígéretet tett vala, hogy azon Országot vele fel fogja osztani. Nem előbb, hanem 1505-dik esztendőben egyeztek meg, midőn Ferdinand a' Lajos testvér húgának leányát Foixi Germaniát vette feleségül, olly feltétel mellett, hogy ezen házosságból születendő gyermekeknek öröksége lenne Neapoly. Nem külömben Maximilian Császárral is megegyezett Lajos Blois Városában, midőn ő Claudia nevezetű leányát Károlynak, Maximilián Császár Unokájának ígérte feleségül. De megszegte ezen ígéretét Lajos, midőn Károlynak ígért Hertzeg Asszonyt Augoulemi Ferentznek, a' ki I-sö Ferentz nevezet alatt azután Frantzia Király lett, adta feleségül. Maximilian ezt tsendessen elhallgatta, minthogy más részről sok baja vólt néki Lajos vólt első, a' ki a' Velentzeieket megtámodta; és őket Agnadellonál öszve, meg öszve törte. A' Velentzeiek Maximilián Császárt Lajossal tett kötéstől elakarták húzni, de haszontalanúl, méglen a' Császár és Lajos Király között az ellenségeskedésnek tüze más részről ki nem lobbant, melly utóbb annyira terjedett, hogy Lajos Király Olasz Országot elhagyni kínszerítteték. II-dik Julius Római Pápa is viszsza húzta az ő fegyveres népét, melly által a' Császár erőtlenebb lett, hogy sem a' Velentzeiek ellen valamelly próbát tehetett vólna. Fülöp és a' Császár eltökéllették magokban, hogy a' Pápán boszút fognak állani: Pisa Városába Egyházi Gyülést rendeltek, és a' Pápát azon Gyülés eleibe hítták; ez, meg nem akarván jelenni, tétovázott, nemsok

kára pedig az alatt meghalt. A' ki utánna következett X-dik Leo a' maga feltételei mellett állandón megmaradott, és kivánta, hogy a' Frantziák soha Olasz Országot ne lássák. De Lajos Frantzia Király még is 1513-dik esztendôben Mediolanumot elfoglalta, és onand Maximilian Sfortzat kiüzte, a' ki az elôbbeni esztendôben Mediolanumot elfoglalta vala. Azomba az Helveták Juniusnak 6-dik napján Lajostól esmég elvették Mediolanumot, VIII-dik Heinrich Angliai Király pedig betsapott Frantzia Országba, valamint azoknak frigyes társai az Helveták Burgundiába, melly által Lajos Király dolga igen kétséges állapotban forgott, mellyból ô magát egy olly mesterséggel emelte ki, a' melly azon idôben egyedûl tulajdona vólt a' Frantzia Udvarnak: tudniillik a' maga legnagyobb ellenségének VIII-dik Heinrich Angliai Királynak testvér húgát vette feleségûl, és úgy az ellenségit sógorává, jó baráttyává tette. Ezen házosság után 12 hétre meghalt Lajos Király életének 54-dik esztendejében.

Mivel pedig férjfi magzattya nem vólt, utánna következett a' Királyságba Augoulemi Ferentz az attyá testvérinek Unokája, (*) a' kibôl egy nagy Fejedelem vált vólna, ha V-dik Károly Császár vetekedô társa nem lett vólna. Elsô törekedése Olasz Ország ellen viselt háború vólt, a' hová ô a' Demonti és Coni leg veszedelmes-

(*) *Ez származott Orleansi V. Károlynak fiától Lajostól, minthogy ezen Lajos, az ôfia János által Ferentznek Nagy attya vólt.*

sebb Passusokon (nyílásakon) ötven ezer emberrel által ment. Marignánónál 1515-dik esztendőben 13-dik Septemberben az Helvetákkal való ütközetben meggyőzettetett; de más nap tökélletes győzedelme vólt az ellenségen, melly győzedelem ötet Mediolanumnak Urává tette. Ezen X-dik Leo Pápa annyira megrettent, hogy ő Viterbo Városában tüstént békességet kötne a' Frantzia Királlyal, azon feltétellel, hogy VII-dik Károlynak Pragmatica Sanctioja megszünne, melly helyébe egy új egyesülés formája, vagy is Concordatum tétetett. Egynehány haszontalan próbatételek után, midőn Mediolanumból az Austriaiak ki nem üzhetnék a' Frantziákat, ők is Brüsselben békességet kötöttek 1516-dik esztendőben, melly a' Velentzeiekkel való békességet is maga után húzta. Hogy pedig magát Spanyol Ország ellen bátorságba tegye Ferentz, VIII dik Heinrich Angliai Királlyal barátságot kötött, mellynek legnagyobb eszközlője vólt Volsey Kardinális Heinrich Királynak igen kedves embere. I-sső Maximiliannak halála után Ferentz Frantzia Király nyomozta a' többi között a' Németh Királyságot, mellyből egy vérengző háború támadott, és a' melly alatt Mediolanumból a' Frantziák kiüzettettek. Ezzel meg nem elégedvén V-dik Károly Tsászár, parantsolta a' Generálissainak, hogy Frantzia Országba tsapnának bé. Ezek magokat utóbb Olasz Országba viszsza húzni kínszeríttettek; mindenütt nyomokban vólt nékik a' Frantzia Király, a' ki bizonyossan az egész Austriai Árma-

diát semmivé tehette vólna, ha őket megtámodni nem késedelmeskedett vólna. Legnagobb hibája az vólt, hogy tulajdon erejét felosztotta: egy tsapat Katonaságot Nápoly felé küldött, a' többi Katonáit pedig Páris ostromlása mellett vesztégleni hagyta, a' melly ostrom alatt ez nagyon megerőtlenedett. Az alatt azomban Segéd seregek érkeztek Németh Országból Károly Császár részére, és ez által a' Császári Generálisok elégséges erőt nyertek Pavia mellett való megütközésre a' Frantziákkal, melly történt 1525 dik esztendőben, Februariusnak 28-dik napján, a' hol a' Császáriak nyertessek lettek, sőt magát Ferentz Királyt is elfogták. Spanyol Országban vólt akkor V-dik Károly Császár, midőn ez történt, a' ki midőn ezen fényes nyerességről hír adást venne, okossan eltitkolta az ő örömét, nehogy az által az egyébb Európai Fejedelmeket irígységre gerjesszse. Első, a' ki nehezteléssét ez eránt kinyilatkoztatta, VIII-dik Heinrich Angliai Király vólt. Ez Ferentz Király Annyával Loísaval szövetséget vetett a' Császár ellen; magók az Olasz Országi hatalmasságok is a' Császár ellen összveesküdtek, és azon vóltak, hogy a' Császárnak Generálissát Poskarát magók részire húzhassák, a' kinek, ha a' Vezérséget magára vállalná, Nápolyt ígérték vala. Ezen esetben leginkább megtsalatkozott Morone nevezetű Mediolanumi Cantzellárius, a' ki azután kemény bűntetést vett. Az elfogattatott Ferentz Királyhoz nagy szívűséget mutatott Károly Császár, midőn őtet némelly feltételek alatt haza eresztette, de

ez szabadságra jutván semmit bé nem tellyesített, a' mit Mediolanumban ígért vala; sőt az úgy neveztetett Szent Kötést felállította, és a' Császár ellen újolag fegyvert ragadott; mivel azomban ezen Szent Kötésben lévők között nagy egyenetlenség uralkodott, nagy szorongatásba jöttek; sőt a' Bourboni Házból való Császári Generális Róma Városát is ostrommal megvette, de ezen Vitéz az ostrom alatt életét vesztette, melly eset nagy okot adott a' Császárnak a' sajnálkodásra. Azomban a' Császár a' Római Pápának a' Császári Udvarhoz mutatott hívtelenségét keményen megbüntette.

Pápának az elfogattatása mindenfelül nagy lármát okozott, úgy, hogy I-sö Ferentz és VIII-dik Heinrich Amiens Városában nyilvánságos szövetséget kötöttek a' Császár ellen, és Lautrec Hadi Vezér egyenessen Róma felé sietett, hogy a' Pápát megszabadítsa. Előbb, hogy sem oda érkezne, a' Pápa alattomban Rómából elszaladott. Ez meglévén Ferentz és Heinrich Királyok a' Császárnak hadat izentek. Lautrec Hadi Vezér táborba szállott nem meszsze Rómától, a' melly környéket a' Császári Katonaság már akkor félelemből elhagyta vala; Nápoly felé mentek; Lautrec Hadi Vezér is utánnak ment hadi seregével. Itt Frantzia Admirális Doria András rájok tsapott a' Császáriakra, és azokat meggyőzte. 1529-dik esztendőben Chambray Városában kötött békesség állította viszsza a' tsendességet.

Ezen tsendességet félbe szakasztotta nem sokára Ferentz Király. A' Németh Országi Protestansokat, sőt magát a' Török Udvart is a' Császár ellen felingerlette, és midőn a' Császárnak Hadi serege félelemben vólna, tsak nem egész Savoyat elfoglalta. Megboszúllotta ezen sérelmet Károly Császár, midőn 1536-dik esztendőben Provence nevű Uradalomba betörött, a' honnand ő az eledelnek szűke miátt hadi seregit utóbb viszsza húzta. Csak ugyan oda lett vólna mégis Ferentz Király, ha ő II-dik Soliman Török Császárt reá nem beszéllette vólna, hogy Magyar Országba bétsapjon. Nem előbb, hanem 1538-dik esztendőben békűlt meg Ferentz Király Károly Császárral, midőn személyessen öszve jöttek vólna. Olly nagy bizodalma vólt Károly Császárnak Ferentz Királyhoz, hogy több ízben ehez Frantzia Országba menni bátorkodna. (*) De e' mellett mégis 1542-dik esztendőben negyedszer is ki-

---

*) *Némelly Historia írók azt beszéllik, hogy Ferentz Királynak szeretője Etampes Hertzeg Aszszony azt tanátsolta vólna a' Királynak, hogy, midőn 1540. esztendőben Károly Császár a' Frantzia Királynál mulatozna, hogy ezt fogná el, és az hajdoni Madriti fogságért most a' Császáron boszút állana. Károly ezt meg tudta, és az Hertzeg Aszszonynak hajlandóságát az által nyerte meg, hogy midőn a' kezit mosná az Hertzeg Aszszonynak jelenléttében, kész akartva az újjáról a' gyűrűt leejtette; az Hertzeg Aszszony felvévén a'*

ütött az ellenségeskedés Károly Császár és Ferentz Király között, mellyből Ferentz Király kevés hasznot vett vala, minthogy az hadi ereje igen felvólt vala osztva, midőn néki négy külömbözö helyeken ugyan annyi hadi serege vólt. A' Császár Dániával békességet kötött, és Angliával Frantzia Ország ellen öszve szövetkezett. Illy kétséges környülállásokban Ferentz Király Guzmann Gábor Dominikanus Szerzetes által, a' ki a' Császár Gyóntató Attyának szerzetes társa, 's jó baráttya vólt, a' Császárt békességgel megkínálta, mellyre a' Császár örömest reá állott, és Crespy Városában 1544-dik esztendöben, Septembernek 18-dik napján meg is erösitett; következendö esztendöben Ferentz Király VIII-dik Heinrichel is megbékült. Mind a' két Király 1547-dik esztendöben meghalt. Ferentz a' Tudományoknak hathatós terjesztöje, 's elölmozdittója vólt; azért Tudományok Attyának neveztetett. Ennek Uralkodása alatt szünték meg a' Királyi hatalmat meghomályositó veszedelmes Orszag Gyülései, és a' Nép válosztottainak Gyüléseik.

II-dik Heinrich II-dik Ferentznek fia, a' kinek Annya Claudia Hertzeg Aszszony vólt, ment

---

Császárnak nyújtotta; ez pedig a' gyürüt el nem vévén azt mondotta: tessék meg tartani, mert igen szép kézben vagyon ezen gyürü.

fel a' Királyi székbe, a' ki az Attyának kedves embereit az Udvarból ki tíltotta. Egy tehetetlen, és puha Fejedelem vólt. Ez Skótziának pártyát fogta Britannia ellen, és ama' szerentsétlen Stuart Máriát óltalma alá vette. Midôn Boulogne négy száz ezer arany tallérért Frantzia Országnak viszsza engedtetett, Frantzia Ország és Anglia között vége lett az háborúnak. De a' Császárral mégis új háborúba keveredtek a' Frantziák, mellyre a' Protestansok adtak okot, a' kiknek Vezérjök Móritz Szakszoniai Fejedelem vólt, a' kihez magát II-dik Heinrich Frantzia Király kaptsolta vala. Midôn Móritz a' Császárt Insprukba kergette, Heinrich Király betsapott Lotharingiába, de kevésre mehetett, mert a' Protestansok Passauba 1552-dik esztendôben a' Császárral meg békültek. Következendô esztendôben mégis a' Törökök segítségivel Corsica szigetét birtoka alá húzta; más felôl a' Császár Sienna Városát elfoglalta. Szent Quentinnél vólt ütközetnek elvesztése Heinrich Királyt egészszen szerentsétlenné tette, úgy, hogy már Paris Városa is rettegésben vólna, hogy a' gyôzedelmeskedô ellenségtôl meglátogattatik. Illy környülállásokban Guisei Hertzeg vólt Frantzia Országnak ôrzô angyala: ez Calaist elfoglalta, melly után 1559-dik esztendôben Cateau-Cambresi békesség köttetett. Megszünvén az háború, Heinrich Király azon vólt, hogy Kalvinus tudománnyát Országából kiírtsa: ennek követôit tûzzel vassal üldözte, melly üldözéseknek közepette még-

halt 1559-dik esztendôben Juliusnak 10-dik napján. *)

II dik Ferentz II-dik Heinrichnek öregebbik fia lett Király 1559-dik esztendôben. Az Országban hasonlás vólt: egy része a' Népnek a' Bourboni Házhoz hajlott, másik része pedig Guisei Háznak vólt baráttya. Az özvegy Királyné, a' ki a' Medicei Házból vólt, Guisei Háznak fogta pártyát, és úgy ezen rész hatalmassabb lett, a' kik a' Protestansokat leg keményebben üldözték. **) Az Amboisei öszve esküvés világosságra jött, mellynek Vezére és feje Lajos Conde Hertzeg vólt. Ezen öszve esküttek közûl ezer két százon életökkel fizettek; egyedûl Conde Heztzeg menthette ki magát, annyira, hogy életét megtarthassa; de a' Gui-

---

*) *Ez mulatságból Montgomery Grófot ki hivta vala, hogy vele tréfából küszködne, hogy mellik törhetné el a' másiknak kezében lévô dárdát: midôn egy mással szemközt lovaglanának, mind a' kettônek a' dárdája el törött: mivel pedig a' Gróf a' lovát meg nem tarthatta, véletlenûl a' dárda nyelivel a' Királynak jobb szemét ki találta szúrni, mellyért a' Királyné az ártatlan Grófnak fejét vetette, mint hogy a' Király tized napra meg halt.*

**) *Ezen idôben kezdették Frantzia Országban a' Kalvinistákat Hugonottaknak nevezni.*

sei részről valók el végezték magokban ennek elvesztését: ötet egy új öszve esküvésről vádolták, és azt kivánták, hogy mind ézen Lajos Conde Hertzegnek, mint pedig testvér báttyának Antalnak, a' ki Navarrai Király vólt, feje vétessék. De ezt végre nem vihették. Ferentz meg halt 1560-dik esztendőben, tizen nyoltz esztendős korában. Azt sokan néki hibának tulajdoníttyák, hogy a' Guisei familiát magán annyira uralkodni engedte.

Minthogy ennek semmi örököse nem vólt, IX-dik Károly az ő ötse követte ötet az Országlásban. Ez akkor csak tíz esztendős vólt, azért az Igazgatását Medicei Katalin az ő édes annya tulajdonította magának, jó lehet ezen Hivatalhoz Antal Navarrai Királynak, és az ő Ötsének Conde Lajosnak nagyobb jussok lett vólna. Az Ország adósságai negyven két millio lírára nevelkedtek, azért az Orleansi Ország Gyülésében az Egyházi jószágok elfoglaltatása sürgettetődött; ezen kivánság mind azonáltal akkor foganat nélkül maradott, mint hogy az Egyházi rend négy tizedet ígért vala jószágaiból hat esztendőre.

Az Hugonották ellen való dühösködés most már nem vólt olly nagy, mint annak előtte, minthogy a' Királynak az Annya 1561-dik esztendőben azon nevezetes Edictumot nyilvánságossá tette Junius Hónapban, mellynek ereje szerént Poissy Városában a' Lotharingiai Kardinalis és Beza Theodorral, a' ki Kálvinista Theo-

logus vólt, Hit eránt való beszélgetés rendeltetett; és a' melly Edictumban mind a' két beszélgetô Résznek egymásnak való engedés keményen meghagyattatott. Ezen öszve jövetellel semmit sem vittek végbe, sôt a' Protestansoknak ez által még jobban felnyílt a' szemök. Következendô esztendôben Januarius Hónapban egy új Edictum adatott ki, melly által az Hugonottáknak Religiobéli szabadság engedtetett, de ez által a' tsendesség viszsza nem állíttatott, sôt a' Polgári viszszavonyásoknak talpköve jövendôre is meg vettetett. Bassy Városában vólt az elsô Polgári vérontás, melly után egy más, még veszedelmessebb Polgári háború gyulladott ki, midôn Conde Lajos Hertzeg az Hugonották részének Vezére lévén a' Guisei részrôl valókkal szembe szállott. Ez a' Britanniai Királynét Örsébetet, nem külömben a' Németh Országi és Éjtzaki Protestansokát is maga részére húzta, melly által igen nagy lett az ô ereje. De a' Király részérôl valók is figyelemmel vóltak, és az három személyes Tanáts sem henyélt. Dreuxnál mind a' két rész kegyetlenûl megütközött, mellyben mind a' két részrôl 800 ember maradt halva. Navarrai Antal Hertzeg a' Király részérôl valók közûl halálos sebet kapván meghalt. Conde Lajos Hertzeg pedig az Hugonották részérôl fogságba esett. Hogy a' Királyi rész gyôzedelmeskedett, nagy részrôl Guisei Ferentz Hertzegnek lehetett tulajdoníttani, a' ki kövótkezendô esztendôben az Hugonottáktól orozva meg ölettetett. Ezutánn következett a' békességrôl szól-

ló Edictum, melly Amboise Városában adatott ki, melly által a' Januariusban kijött Edictum megerősíttetett; a' melly az Hugonottákat letsendesítette, ámbár az nem soká tartott, mert az özvegy Királyné egy titkos szövetséget tett az Hugonották ellen Spanyol Országgal, a kik midőn ezen szövetségnek esméretére jutottak, fegyverhez kaptak, és St. Dénisnél a' Királyi Részre reá tsaptak, de mint hogy ezek nagyobb erővel vóltak, amazok engedni kínszerítettek, méglen 1568-dik esztendőben Martiusnak 23-dik napján Longjumeaban újolag békesség köttetett.

Ezen békesség következendő esztendőben esmég felbomlott, 's harmadszor is ki újúlt a' belső háború, mellyben Conde Lajos Hertzeg életét vesztette. Ennek halála után az Hugonották Vezérévé tette magát Bearni Heinrich, a' ki azután IV-dik Heinrich nevezet alatt Britanniai Király lett, 's a' Polgári háborút tovább is folytatta. Montcontournál nagy megátolkodással támodta meg a' Királyiakat, a' mellyben esmég ezek győzedelmeskedtek, de nem sokára azután az Hugonottáktól viszsza nyomattattak; ezt látván az özvegy Királyné, békességgel kínálta meg az Hugonottákat, melly 1570-dik esztendőben Augustusnak 8-dik napján St. Germainban végbe is ment, mellynek tzikkelyei szerint az Hugonottáknak hit béli szabadságok fennhagyatott. Az Udvar azután az Hugonottáknak Vezérjeiket, úgymint Admiral Colignyt,

és Bearni Heinrichot kedvezéssel akarta hálóba keríttení; elérte tzélját az Udvar; Heinrichnak a' Király testvér huga Margith Hertzeg Kis-Asszony ígértetett feleségül; ennek szomorú kimenetelü Mennyegzöre az özvegy Navarrai Királyné is, a' kit azután méreg által vesztettek el, meg jelent Párisba; nem külömben minden gyanúság nélkül Párisba jöttek Bearni, és Conde Heinrich Hertzegek, Coligny Admiralis, éz más többek, a' nélkül, hogy valamelly veszedelemröl gyanakodtak vólna; azomba ejtzakának idején Augustusnak 24-dik napján szörnyü véröntas történt, melly az Historiákban Bertalan Mennyegzöinek neveztetik. Közép éjtzakán tudniillik, Guisei Heinrich Hertzeg a' Coligny szállására ment, ezt megölte, azután megvonattak az harangok, melly jel adásra a' Királyi Fél az Hugonottákra rohant, és öket ölte vágta, annyira, hogy hét nap alatt egyedül Páris Városában öt ezer Hugonották ölettettek le, valamint az Országnak egyéb részeiben is két Hónap alatt több, mint húsz ezer Hugonotta törültetett ki az élök számából.

Az igaz, hogy Bearni Hertzeg és Condé nyilván ellene mondottak az eretnekségnek, de nem egygyezett meg nyelvök a' szívökkel, minthogy ezek az Hugonottákhoz viszsza szegödvén zenebonáskodtak, 's nem soká megint Frantzia Országot el lepte az háború tüze. Az Hugonották magokat mindenütt védelmezö állapotba helyheztették; egy fö pontnak, mellyben ösz-

ve gyülekeznének, Rochelle Városát rendelték. Anjoui Hertzeg Károly Királynak Ötse erötlenebb vólt, mint sem hogy ezen Várost elfoglalhatta vólna. Lengyel Országba ment, hogy ótt Király lehessen; Károly Frantzia Király pedig az Hugonottákkal békességet kötött. Ezen békességet azután felzavarták az úgy neveztetett Politicusok vagy is Malcontantok, a' kik az Ország Kormányozásának jobbíttását kívánták, 's ezen palástnak fedezete alatt magokat az Hugonottákhoz tsapták. A' Királynak leg ifjabbik Ötse Alenconi Hertzeg magát Vezérnek ajánlotta, 's az Országot esmég egy új veszedelem kezdette fenyegetni. A' dolog kitudódott, és az öszve esküvésnek Nagygyai fogságra vitettek. Conde Hertzeg elillantott, és Strasburgba jutván, az új Tudományról esméglen nyilvánságos vallást tett. Frantzia Országnak illy zavaros környülállásában meg hal IX dik Károly 24 esztendös korában, semmi örököst nem hagyván maga után.

Károly Királynak halála után III-dik Heinrich sietve viszsza tért Lengyel Országból Párisba, és 1574. esztendöben Septembernek 5-dik napján lépett fel a' Királyi székbe. Elsö törekedése az vólt, hogy az Hugonották ellen üldözést indítson, amint ezt az édes Annya is óhajtotta, ámbár ebben II-dik Maximilian Császár ellenkezöt tanátslott vala. Mind a' két rész fegyverhez kapott; változó szerentsével folyt köz'tök a' villongás, méglen Alenconi Hertzeg magát az

Hugonották részéhez adta, és az Udvar részéről valókat elsöben fegyver szünésre, azután pedig 1576-dik esztendöben Beaulieu Városában békesség kötésre kínszerítette, mellynek ereje szerínt Religiobéli meghatározatlan szabadság engedtetett. Hogy magokát a' Katholikusok az Hugonották ellen bátorságba helyheztessék, Blois Városában az úgy neveztetett Szent Kötést kezdették, a' melly Kötésnek Feje maga a' Király vólt. Ugyan akkor, az utolszor kötött békességnek tzikkelyei eltörültettek, mellyen az ellenkezö fél annyira felháborodott, hogy újolag fegyvert ragadna, és úgy hatodszor is kilobbant a' belsö háborúnak tüze; de nem folytattatott olly hevességgel, a' mint az kezdete vólt. Vége lett 1580-dik esztendöben, Flexben kötött békesség által.

Ezen idötöl fogva Heinrich nyugodalmassan élt, egyedül az Uralkodásra vágyódó Guisei Hertzegek okoztak néki gondot, minthogy ök a' Királyi Méltóságra ásitoztak. Heinrichnek örökösi nem vóltak; az ötse Aujoui Hertzeg már életben nem vólt; a' törvényes örököse pedig a' Frantzia Koronának a' Navarrai Király eretnek vólt; azért a' Guisei Hertzegi Ház annyira vitte a' maga dolgát, hogy Bourbon Károly Kardinalis által, a' Spanyol Királynak és XIII dik Gergely Pápának helybe hagyásával reá szállana a' Frantzia Királyi Korona, és a' Szent-Kötés Fejivé is tétetett. Még nagyobb gondot okozott Heinrich Királynak az úgy nevez-

tetett Tizenhatos Kötés, melly Páris Városának 16 Szakaszszaiból állott öszve, a' honnand Tizenhatos Kötésnek mondatott. Ezeknek tzélja vólt nem csak az Katolika Hitet oltalmazni, hanem a Királyt is hatalmától meg fosztani: e' végre Parisban 1588 dik esztendőben egy Insurectio írattatott öszve. A' Városi Polgárok és Tanúló ifjak a' Királyt Loureba bé zárták, és tsudálni lehetett, hogy akkor mingyárt a' Guisei Hertzeg a' Királyt maga hatalma alá nem vette. Olly szerentsés vólt Heinrich, hogy az fogságból ki szökhetett, a' ki azután Rouen Városában léttekor egy írásnak magát kínszerítésből alája irta, melly írást a' Guisei Hertzeg adott eleibe, és a' melly által magát kötelezte, hogy az Hugonottákat ki fogja írtani. Azomba a' Guisei Hertzeg a' maga titkos szándékját, mellyel ő a' Frantzia Királyság utánn törekedett, elegendő képpen el nem titkolhatta, mellyről midőn a' Király megbizonyosodott vólna, ötet, 's annak testvérit a' Kardinalist megölette. Már most Heinrichnak szükséges lett vólna az ő hadi seregével Bloisból Parisba menni, és ott a' kötésnek Nagyait, 's Vezéreit elfogatni, de ő ezt tselekedni maga tulajdon szerentsétlenségire elmúlatta: Párisban tehát megint fegyvert emeltek a' Király ellen: a' Papok és Barátok a' Nép sepreje közé egyeledtek; III-dik Heinrich a' Navarrai Királlyal magát öszve kaptsolta, és harmintz ezer fegyveres néppel Páris felé indúlt: midőn ez a' Várost bekerítvén szorongatásba ejtette, egy Klement Jakab nevezetű Domini-

kanus a' Király palotájába ment, 's a' Király eleibe való menetelre engedelmet kért; meg nyerte, és a' Királyt orozva megölte. Kimondhatatlan vólt a' Kötésben lévőknek örömök ezen kegyetlen történeten, és ezen Klement Jakabot, a' kit a' Királyi Testőrzők elkövetett gyilkossága után darabról darabra vagdaltak az háborgó nép' sepreje Martyrnak kiáltotta; a' kinek tsontyait azután mint valamelly ereklyét (Reliquiat) tiszteletben tartották.

HARMADIK SZAKASZ.

A' Bourboni Háznak a' Frantzia Királyi székre való emeltetésitől fogva a' Revolutio kezdeteig, az az 1589-dik esztendőtől fogva 1790-dikig.

VII.

A' Bourboni Ház Uralkodásának kora.

III-dik Heinrichel meg szűnt a' Valois Háznak létte, 's Uralkodása. A' Bourboni Házból való Heinrich Navarrai Király lépett fel a' Királyi székre Negyedik Heinrich nevezet alatt. Ez Szent Lajosnak leg ifjabb testvéritől Roberttől, és Bourbon Házból való Beatrix Hertzeg Aszszonytól származott. IV-dik Heinrichnek Annya Joanna az ő Attyától Bourboni II-dik Heinrichtól örökségül vette

Navarrat, melly annak halála után ezen IV-dik Heinrich Frantzia Királyra szállott, a' ki azt a' Frantzia Koronához kaptsolta. Félelmes vólt ennek állapottya III-dik Heinrich halála után, minthogy ô Hugonótta lévén attól rettegett, hogy a' Frantzia Korona jussából ki fog rekesztôdni. Fegyverhez nyúlt, 's az ô vetekedô társát Mayennei Hertzeget 1589-ben Arguesnél végképpen meg győzte; 15 Hónapok alatt az egész Országot hatalma alá hódította. Legnagyobb akadályt V. Sixtus Pápa okozott néki, minthogy ez azt a' kinyilatkoztatást küldé Heinrichez, hogy ô egy eretneket semmi kép nem fog szenvedni az Királyi székben. Ezen környülállást a' Mayenni Hertzeg magának hasznára fordította, és ama' öreg Kardinalist Bourbont X-dik Károly nevezete alatt Királynak hírdette ki, a' ki egész azon napig Fontanayban fogságban ült. Boszút állott Heinrich Király ezen tselekedetiért az Hertzegen, midôn ôtet Ivrinél az Eure vize mellett meg győzte 1590-dik esztendôben Martiusnak 14-dik napján. Az alatt a' Kardinalisból lett Király meghalt. Párisban olly szükség vót, hogy tsak nem éhelhalók vólnának az emberek. Heinrich akkor Párist tsak ugyan elfoglalta vólna, de neki gátot vetett a' Parmai Hertzeg. Ezen alkalmatosságot maga hasznára fordíttani elmulatta a' Mayenni Hertzeg, és utóbb a' Guisei Károly ifjú Hertzeggel is baja vólt, a' ki magát a' Kötés béliek Fejivé tette. Így Páris több féle szakadásokra felvólt osztva. Heinrich Király azomba folyton folytatta az ô győzedel-

me-

meit: Delphinatusba és Provence Uradalomban szerentsésen ütközött meg, és megérte azt az örömet, hogy a' Parmai Hertzeg, a' ki azon százodban leg nagyobb Hadi Vezér vólt, meghalt, a' kinek fô törekedése az vólt, hogy Isabellát Spanyol Királyi Hertzeg Aszszonyt III-dik Heinrich Király testvér hugának leányát, 's a' ki Guisei Károly Hertzeggel vólt elmátkásítva, a' Frantzia Királyi székre emellye. Belefárodván az hoszszas háborúba Heinrich eltökéllé magában, hogy az Katolika Hitre viszsza fog menni, a' végre, hogy a' Frantzia Koronát megnyerhesse. Alig lépett viszsza a' Katolika Anyaszentegyház kebelébe, azonnal Páris Városa hozzá állott, 1594-dik esztendöben Februariusnak 27-dikén Chartres Városában meg koronáztatott; ez meg lévén, Vitri Páris Várossának kapuit elötte meg nyitotta, és Brissac Martiusnak 22-dikén a' Várost néki rend szernet általadta; kevés idö alatt az Országnak minden Városai néki meghódúltak, mellynek ô határozatlan Uralkodója lett. Egy közönséges Amnestiat (megbántások el felejtését) hirdettetett; a' ki ámbár olly nagyszívüséggel vólt is, mégis Batriere Péter és azon Országos gaz-ember Chastel János ötet meg akárták ölni. Ezek életekkel fizettek. Nem vólt egyéb a' Király részéröl hátra, hanem az átokból való feloldoztatás; ezt is meg tette VIII-dik Kelemen Pápa, ámbár abban a' Spanyol Udvar ellenkezett. Minekutánna a' Király az ô esküttellenségivel Mayennei Hertzeggel, és Mercseur Hertzeggel

megbékûlt vólna, eltökéllé magában, hogy a' Spanyolokat fegyveres erõvel megtámodja, minthogy õk Páris Városát is már elfoglalással fenyegették. Heinrich Király maga vezette ellenek az Hadiseregeket, Amiens Városát tõlök elvette, és kinszerítette õket 1598-dik esztendõben Vorvinsnél békesség kötésre. Alig állíttatott meg ezen részrõl a' békesség, midõn az Hugonották új ízetlenségekre adták okot; ezek Hitbéli tökélletes szabadságot kívántak tõle; engedett az Hugonották kérésinek, és 1598-dik esztendõben Aprilisnak 3dikán kiadta azt a' nevezetes Nantesi Edictumot, melly által meg erõsíttetnek minden annak elõtte kiadatott Edictumok, mellyekben az Hugonottáknak kedvezõ tzikkelyek foglaltatnak. Ezen engedelem által Heinrich Király utat tsinált az azután következett Polgári háborúságokra. A' tsendességnek Országában való viszsza állíttása után, a' feleségitõl Valois Házból való Margittól magát elválosztatta, és Máriát Medicis Ferdinand Toskanai Nagy Hertzeg testvérinek leányát vette feleségûl. Károly Emanuel Savoyai Hertzeggel Saluzzo Városa eránt pörbe keveredett, melly eránt 1601. esztendõben Lyonban megegyeztek. Ezekutánn az õ figyelmetességét az Ország belsõ állapottyának elintézésire fordította. Az Hadinépet felényivel kevesebb számra vette. A' Nemeseket a' magok jószágaikra igazította, hogy ott gazdálkodjanak; kikatzogta azokat a' tekorzló embereket, a' kik annyira bujálkodtak a' tzifra ruhában, hogy az õ malmaikat, és erdeiket, a' mint a' Király köz-

mondása vólt, tulajdon testeken szokták hordozni. Ezen pazarló embereknek példájára maga a' Király együgyű ruhában szokott járni. A' Mesterségeket és Fabrikákat elömozdította. Csatornákot ásatott; Hidakat és útakat tsináltatott. Föképpen kedvezett az parasztságnak: azt szokta mondani, hogy addig nem fog nyúgodni, mígtsak annyira nem boldogíttya a' parasztokának a' sorsát, hogy minden egyik azok közül minden Vasárnap egy fött tyúkot ehessen. Marquis Rosynak munkálkodása által, a' ki azután Sully Hertzeg lett, az Udvari Kintsár állapotiyát (a' Finatziát) leg jobb karba helyhezteette, melly az előbbeni Országlások alatt a' Fő Árendások által igen alá szállott. A' sok Finátz Tisztviselők helett egy Királyi Kamarást tett, és ezen rendelése által sok költséget megkímílt. Az úgy nevezteteft Paulete vagy is Hivatalok kiárendálása által a' Királyi Kamara nyert ugyan, de az igazság igen sokat veszteft, mert az Hivatalokat nem olly emberek birták, a' kiknek érdemek, hanem a' kiknek pénzek vólt. Heinrich azt az intézetet tsinálta ki, hogy ő az Austriai Monarchiat le-rontya; egy közönséges keresztény Respublikát fog állíttani, mellynek Fejivé magát akarta tenni, de ezen feltétel végre nem mehetett, rész szerént, hogy ez igen nagy Respublika lett vólna, rész szerént pedig, hogy Ravaillac Ferentz által 1610. Martiusnak 24-dik napján a' Király megölettetett, éppen, midőn Sully Hertzegnek látogatására ment vólna. A' gyilkosság azon szo-

ros útzában történt, melly la Fenouniere nevet visel, a' hol a' Királynak meg kellett állopodni, mert sok kotsik jöttek vala szemközt össze. A' gyilkos, midön a' Királyba döfte az hegyes tört, nem szaladott el; az után lovak által szaggattatott öszve a' teste. IV-dik Heinrich Nagy Fejedelem vólt; szép tulajdonságokkal vólt felékesítve. Abban az kettôben vádoltatik, hogy a' játékot nagyon szerette, és az Aszszonyi Nemmel való társolkodást; mint hogy esméretes dolog vólt felôle, hogy ô négy ágyosokat tartott; mellyért neheztelvén a' Királyné, férje halálának siettetôje vólt.

Az öregebbik fia Orleansi Hertzeg XIII-dik Lajos nevezet alatt követte az attyát a' Királyságban, a' ki tsak kilentz esztendôs vólt. Az Annya Medicis Maria tulajdonította magának az Országló fiának Igazgatását. Egy Országló Tanátsot állított, mellybe sokan vettettek fel; a' kik között elsô szova vólt Florentziai Concininak, a' ki Acrei Marquis nevezete alatt esméretes. A' mostani Országló szék Austria eránt jobb gondolkozással vólt, mint sem IV-dik Heinrich idejében. Hogy az Udvar gondolkozásának módja megváltozott, nagy részrôl Sully Hertzegnek az Udvartól való eltávozása vólt az oka. Ennek az Udvartól való elmenetele utánn ment végbe azon dupla Házossági kötés, melly már régen tanátskozásnak tárgya vólt: tudniillik XIII-dik Lajos 1612-dik esstendôben elvette Annát Spanyol Királyi Hertzeg Aszszonyt; Lajos Királynak testvér hu-

gá pedig Örsébeth Astúriai Hertzeghez, mint Spanyol Korona örököséhez ment férjhez. Ezen dupla Házosság nem tetzett a' Protestansoknak; azon vóltak, hogy azt meg akadályoztassák. Bouillon Marchal törekedett leg inkább ezen Hazosság ellen, a' ki a' nagyobbak közûl sokakat húzott maga részére: ezek a' Királyi Udvart elhagyták. Illy formán készszen vólt megint a' belsö zenebona Frantzia Országban. Az Hugonották fegyverhez kaptak, és egyesítették magokat Conde Hertzeggel, éppen azon idôben, midôn Lajos Bourdeaux Városában a' Spanyol Királyi Hertzeg Aszszonnyal mennyegzôt tartott. A' Louduni egyesülés 1616 ban le tsillapította ugyan valamennyire az felháborodott elméket, de Ancrei Marquis, az Udvarban új nyughatatlanságot éllesztett. Ennek tanátslására Condé Hertzeget, a' kit Richelieu *) a' Király annyával meg békültetett, elfogatta; ezért sokan az Hatalmassabbak közûl fegyvert fogtak; azt lehet tsudálni, hogy ezen környûlállásokban Páris Városának lakosi tsendességben maradtak. A' Király Annya Guisei Hertzeget tette Vezérnek a' pártosok ellen, a' kikkel ez szerentsésen küszködött.

Ancrei Marschalnak megölettetése, melly egy Luines nevezetû embernek jovaslására, a'

*) *Ezen fúrt fejû ember Lusoni Püspök vólt, és 1616-dik esztendôben Ország Titoknokja lett. Ez Ancrei Marquisnak szinte imádója vólt.*

ki egy hiába való, de mégis a' Király előtt kedves ember volt, ment végbe a' Királynak helyben hagyásával. A' Király Annyának elfogattatása a' dolgot egészszen megváltoztatta. Acrei Marschalnak testét a' köz nép kiásotta, darabról darabra vagdalta; annak feleségé Galigai Eleonoranak is, mint boszorkánynak, nyílvánságossan a' feje vétetett. Richelieu Avignonba számkivetetett. A' leg főbb Hivatalt Luines foglalta el. A' Királynak Annya Bloisba őrizet alá vitetett, de a' Várnak ablakján egy kötél lajtorja segítsége által kiszökvén, az Epernoni Hertzegnek oltalma alatt szerentsésszen Augouleme Városába jutott; ott léttében Richelieu által, a' ki az alatt a' számkivetésből visszahivattatott, igen kedvező egyesülést köt; 's azon időtől fogva ezen özvegy Királynénak állandón első Ministerje maradott, valamint a' Király részéről Luines mind a' törvényes, mind az hadi dolgokat egyedül kormányozta. Ez vitte végbe, hogy a' Bearni Protestansok ellen igen kemény Edictum adatna ki, és az a' fegyveres népnek ereje által, mellyet a' Király maga személyéssen vezérlett, végre hajtatna. A' Protestansok Rochelle Városában tanátsot tartottak, arról vitatkódván, hogy ezen dolgon miképp kellessék segítteni: azt végezték, hogy a' Király ellen ökis fegyvert fogjanak. A' Király megelőzte őket; elkezdette az háborút 1621 dik esztendőben Aprilisnak 2-dik napján, és egy Város után a' másikat ragadta ki a' Protestansok' kezekből; de Montauban Városánál

sokáig foganat nélkül tusakodott a' Királynak hadiserege, melly Luines tudatlanságának tulajdoníttatott, a' ki boszúságában meghalt.

A' két testvérek Rohan Hertzeg, és Soubisei Hertzeg az Hugonottáknak Vezérei a' Királynak nagyobb erejétől mindenütt elnyomattattak, azért 1622 dik esztendőben Octobernek 18dik napján Montpellier Városában békességet tettek, mellynek végzése szerént a' Nantesi Edictum a' maga erejére viszsza tétetett.

Luines halála után az özvegy Királyné és annak kedves embere Richelieu az Ország Kormánnya mellé állottak fel. A' Király semmi hajlandósággal nem vólt Richelieu Ministerhez; a' többi között az édes annyának ezeket mondá: Aszszony anyám ezen embert nem esméri; ennek telhetetlen a' betsületre való vágyódása. Valóban ezt meg is mutatta nem sokára, midőn annyira vitte maga állapottyát, hogy első, és egyedül való Minister vólna. Ezen Méltóságban lévén eltökéllé magában, hogy az Austriai Házot meg fogja rontani, a' mit már annak előtte IVdik Heinrich végbe vinni szándékozott vala. A' Spanyol Országban uralkodó ágtól Veltlint elvette, és azt Graubindeniek között felosztotta. Az alatt kilobbant a' Religióbéli IIdik Háborúnak tüze, minthogy a' Király a' Montepellieri békességnek tzikkelyeit mind eddig be nem tellyesítette. Eltökéllette magában az Ki-

rály, hogy Rochellere véletlenül reá fog ütni; a' ki, mivel az Anglusoktól elhagyatva vólt, 1626-dik esztendőben Februariusnak 5 dik napján békességet kötött. Richelieu azomban az Ország Nagygyainak nehezteléseiket magára vonta, annyira, hogy egy öszve esküvés állana fel ellene, mellynek indittója a' Királynak Ötse az Orleansi Hertzeg vólt. Richelieu szerentsésen kikerülte a' veszedelmet, a' kinek azután négy száz lovas Katonák testőrzésre adattak. Ez hízelkedések és fenyegetődések által Calaisi Marquist arra a' vallástételre vette, hogy a' zenebonáskodók a' Királyt Klastromba akarták rekeszteni, helyébe pedig annak testvérit Gastont, a' ki Orleansi Hertzeg vólt, Királlyá tenni. Ezen vallástétel után Richelieu Calaist az élők rendéből más világra igazította, hogy azon hamis vallás tételét viszsza ne vonhassa.

Minekutánna Richelieu mind azokat, a kik véle egyet nem értettek, a' Királyi Udvarból számkivetette vólna, feltette magában, hogy az Hugonottákat újolag meg támodja, 's valóban elis kezdődött az III-dik Religióbéli háború. A' Protestansok a' Britanniai Királyhoz I-sö Károlyhoz folyamodtak, a' kit az ő kedves embere Bukingham reá beszéllett, hogy a' Frantzia Országi Protestansoknak segítségökre lenne. Olly szerentsés vólt Richelieu, hogy a' segítségül jött Britannusokat viszsza verte, és 1628-dikban Octobernek 28-dikán Rochellet alkudozásra kínszerítette. Rochellének elesése után

minden Hugonották magokat a' Királynak engedelmessége alá vetették, 's vége szakadt az háborúnak. Ez alig végződött, Richelieu tüstént más háborút kezdett Olasz Országban Mantua Városáért. Mivel éppen akkor a' Svekusok Németh Országba berontottak, annyira vitte a' dolgot, hogy II-dik Ferdinand Császár Mantua Városát a' Neveri Hertzegnek bizonyos meghatározással birtokúl adná. Ez ámbár az Országnak nagy szolgálatokat tett vólt, mégis alkalmatosság kerestetett ennek megrontására: a' Király beteg vólt; ezen idô látzott tehát leg alkalmatossabnak lenni ezen titkos szándéknak végre hajtására. Az özvegy Királyné valamint ezen Kardinalist elôbb kegyelemben tartotta, úgy most tellyességgel nem szenvedhette; arra vette tehát a' Királyt, midôn ez betegségbôl felgyógyúlt, hogy a' Kardinálisnak az Udvarból váló kitíltását meg igérné, de ezen szándékját a' Király meg változtatta, mint hogy Versaillesben léttekor a' Kardinalis az Király lábaihoz borúlva könyörgött, hogy az Udvarból ki ne tiltaná ôtet. Ennek ellenkezôi mind elhagyták az Udvart, sôt még maga az Orleansi Hertzeg is, a' ki félt a' Kardinalisnak boszúállásától; élt ezen alkalmatossággal az Kardinalis, és elhitette a' Királlal, hogy az Annya, és az Ötse ô ellene öszve esküttek vólna; mellyból az következett, hogy az Annyát Compiegnie Városába mint egy fogságba tette, az Ötse ellen pedig fegyvert fogott. Gaston Lotharingiába szaladott, a' hol Károly Hertzegnek Margith

nevezetű leányát vette feleségül; a' Királyné pedig Compiegnieből kiszabadúlván, Brüsselbe szaladott, a' honnand ő a' Kardinális ellen egy igen tsípős levelet írt a' Királyhoz, melly által ez nem tsak meg nem tántorodott, sőt a' Kardinalist Hertzeggé tette. Már mint Hertzeg az hadisereget Lotharingiai Károly ellen vezette, a' kit Vienél békesség kérésre kénszeritett; az Orleansi Hertzeg pedig Belgiumba szaladott, hogy ott az háború folytatása eránt az Annyával tanátskozzon. Valóban meg is ütközött a' Királlal 1631-dik esztendőben Septembernek 1. napján Castelnaudarinál, de nem szolgálván neki a' szerentse, Beziersbe a' Királlal meg békült, de még sem hitt a' Királynak, hanem titkon az Annyához ment Flandriába, a' Király pedig Lotharingiát maga hatalma alá vette.

Minekutánna a' Kardinális az házi ellenségeit meg alázta vólna, szövetséget kötött Gustav Adolf Svetziai Királlal Németh Ország ellen, az Hollandusokkal pedig hasonló szövetséget tett a' Spanyol Országban Uralkodó Austriai Háznak ága ellen, és úgy mind a' két Országban Uralkodó Austriai Házat egyszerre le akarta dönteni. A' Svekusoknak 1634-ben Nördlingennél történt veszedelmök után meg újította a' Kardinalis a' szövetséget Axel Oxenstrimaval, és II dik Ferdinand Császárt igen szomorú állapotba helyheztette. Azomba Verth János és Gallas két Németh Generalisok egészen megforditották a' szerentsét, annyira,

hogy már Frantzia Országba is bétsaptak vala, de a' honnan az elédelben való szükség miátt magokat viszsza húzni kénszerittettek. Az alatt Lajos a' Sachsen-Veimari Hertzeggel Bernhardal magát öszve kaptsolván Lotharingiai Károlyt a' tsata piatzon meg győzte, és Breisach Várát elfoglalta. Ezen Várat a' Kardinális Frantzia Ország részire kivánta, Bernhard Hertzeg pedig ezen kivánsággal ellenkezett, míglen az ő halála után 1639-dikben ezen Vár Frantzia Országhoz jutna, a' midőn a' Veimari Katonák is Frantzia szolgálatba állottak. A' Bétsi Udvar most kivánva kivánta a' békességet, de mivel a' Király beteg vólt, a' Kardinális inkább akarta az háborút, reménlvén, hogy ha a' Király megtalálna halni, egész Ország igazgatását maga kezére játzhattya. Midőn ő illy képzelődésekkel tusakodik, két öszve esküvés támadott ellene, mellynek palástya alatt az Orleansi Hertzeg vólt fedezve; azomba Richelieu természet szerént való halallál halt meg. Ezt sokan ditsérték, sokan pedig rágolmazták is; az bizonyos, hogy ő vólt, a' ki XIV-dik Lajos idéje béli tudós Százodnak a' talpkövit meg vetette. Halála utánn a' Királynak Igazgatója Mazarin Kardinalis lett, a' kit Richelieu maga után ezen Hivatalra a' Királynak jovaslott vala. XIII-dik Lajos meghalt 1643-dikba. Ez nem előbb, hanem minekutánna huszon három esztendőt töltött vólna az házosságban Annával Spanyol Királyi Hertzeg Aszszonnyal, nemzé Lajost, a' ki ezen nevezeten XIV-dik Frantzia Király lett;

azután pedig Fülöpöt, a' ki az Orleansi Háznak Felállíttója vólt.

VIII.

A' Bourboni Házból való utolsó Királyok XIV. XV. és XVI-dik Lajos idejéről, az az 1643 — 1786-ig.

Öt esztendős Hertzegetske vólt XIV-dik Lajos, midőn az ő Annyának Anna Királynénak Igazgatása alatt felvette az Frantzia Királyságot. Mazarin egy Olasz származotú, vólt ennek első Ministerje, a' mint azt az Attya még éltében rendelte vala. Mazarin a' kórmányozásban mindenütt Richelieu nyomát követte: Austria ellen folytatta az háborút, és ugyan ez adta a' békesség tzikkelyeit is Austria eleibe 1648-dikba Octobernek 24-dik napján Münster Városában. Nem sokára a' Vestphaliai békesség után Páris Városában nagy zendülés támadott az eledelre vetett Tariffa miátt, annyira, hogy a' nép fegyverbe kelne, a' kiket mindazonáltal a' Párisi Coadjutor, a' ki utóbb Kardinális lett, le tsendesített; de a' tsendesség nem vólt tartós: a' zenebonáskodók a' Parlamentum Tagjainak Blanemenili Potiernek és Broussel Péternek szabadon való botsátását nagy rendetlenséggel sürgették, azon okból, hogy ezek tudnák azon útat, mellyen a' Tariffa által béhozott terhet kirázhatnák nyakokból. Mazarin kintelen vólt ezen két Pol-

gárt szabadságra ereszteni. A' nép naponkint nyughatatlanabb lett; és midôn az Udvar Párisból elment', Mazarin egy tsendesség felzavarónak hírdettetett. A' Parlamentum már most egészszen a' nép részéről vólt, és magát védelmezô állapotba helyheztette. Ezen fellûl Leopold Vilhelm Fô Hertzeg, a' ki a' Spanyol Király nevével Belgiumot kormányozta, tizenöt ezerbôl álló hadi erôt küldött Frantzia Országba, melly által a' Király részébôl valókat a' Néppel való meg egyezésre kénszerítette 1649-dik esztendôben Martiusnak 11-díkén Ruel Városában.

A' békességnek meg állíttása után azt az hibát követte el Mazarin, hogy ô ezen három Hertzegeket: Condét, Contit és Loquevillét elfogatta, mellyból a' Tartományban új zenebona támadott. Ama' híres Turenne pártyokat fogta az Hertzegeknek, és Belgiumnak Igazgatójával Vicennes felé hadi sereget vezetett, de Retelnél Mazarin által végképpen meg verettetett; mellyre nézve ez még fel fuvalkodottabb lett, de ugyan ez által is siettetôdött az ô veszedelme, mert a' Népnek ellenkezô része Mazarint halálra kívánta; ez pedig, minekutánna az Hertzegeket szabadságra eresztette vólna, nem látott egyéb útat maga megtartására, hanem, hogy Belgiumnak határain túl szaladjon. Egy nyilvánságos irás által az Országból örökre számkivetettnek hírdettetett. Kolonia Városába ment, és onnand levelezett az Királynéval.

XIV dik Lajos 1651-dik esztendőben tellyes korúnak ítéltetett az Országlásra. Ez Conde Hertzeget, a' kit a' Coadjutor a' Nép ellenkező részinél gyanúságossá tett vala, és a' kit a' Királyné is meg akart rontani, egy pártütőnek hirdette ki, ő azomba Párist el hagyta, és hazája ellen a' Spanyolokkal öszve esküdött. Az alatt azon hír futamodott, hogy Mazarin visszahívattatott légyen a' számkivetésből, melly hír új nyughatatlanságokat ellesztett: a' Conde Hertzeg Orleans felé sietett, Bleneaunál a' Királyi Hadisereget megverte, sőt akkor az egész Királyi Familiát elfogta vólna, ha Turennét, a' ki a' Király részéről valókat megtámodta, feltételében nem hátráltatta vólna. Aztán Párisba ment, mellynek Szent Antal nevű külső Városában Turenne őtet megtámodta, és, hogy egész ereje öszve nem töretetett, annak köszönhette, hogy a' Párisiak őtet a' Városba, mint valamelly menedek helyre beereszteték, a' hol mégis úgy tekéntették őtet, mint győzedelmest; de a' Néphez hajuló rész (Frondeurs) nem soká elállott tőle, 's meg kérték a' Királyt, hogy Párisba jönne. Conde most időt nyert Párisnak elhagyására: Lotharingiai Károllal Champagne Városába ment, végtére pedig Spanyol szolgálatot vett fel. Ennek távozta után Mazarin megint Párisba jött, a' hová ő tsak nem győzedelmi pompával ment bé. Conde Hertzeg boszút akarván állani az Hazáján, Spanyol Hadisereget vezetett Frantzia Ország ellen, a' ki egész Párisig előre nyomúlt vólna,

de Turenne ôtet viszsza szorította. Végtére XIV-dik Lajos öszve kapcsolta magát Cromwellel, és ez vetett véget a' Spanyolok szerentsejének; az Austriai Don Juan mégis, és Conde Hertzeg annyira sarkalták a' Frantziákat, hogy Mazarin IV-dik Fulop Spanyol Királynak békességet ajánlana, és egyszer's mind a'Spanyol Király leányát Maria Theresiát a' Frantzia Királynak feleségûl kérné, a' melly Hegtzeg Aszszonyt Ferdinand Császár is az ô fiának Leopoldnak kivánt vala feleségûl. Mazarin elérte szándékjának tzélját, a' Spanyolokkal 1659 dikbe Novemberneк 7 dik napján a Pyrenaeusi békességet meg kötötte; az Hertzeg Aszszonyt maga Királlyának feleségûl megnyerte, melly által reménysége vólt, hogy a' Frantzia Udvarnak a' Spanyol Korona elnyerésire ut t tsinált. Az öszvekelés pompássan ment végbe, minek utánna a' Spanyol Királyi Hertzeg Aszszony Spanyol Országról és Belgiomról nyilvánságossan lemondott vólna. Ezen házosságnak szerzôje Mazarin azután nem sokára meghált, a' kinek hátra maradott szerzeménnye száz millio lírára betsültetett. Mazarin alatt az Országnak állapottya igen nyomorút lábon vólt; a' Finatzia zavarodott renden ment; a' tengeri erô egészen meg gyengült, a' kereskedés, valamint az igazság szolgáltatása meg tsükkent. Colbert a' Finatziát esmég jó lábra állította, úgy, hogy a' Király elégséges vólna Britanniai Királytól II-dik Károlytól öt millio liran Dünkirchent megvenni. Az elôbbeni igazság szolgál-

tatása helyett egy más Fő Törvényszék állíttatott fel; a' kereskedésnek előbb mozdittására a' Napkeleti, és Napnyúgoti Indiai kereskedő társosság rendeltetett; a' Languedoci tsatorna ásottatott, melly a' nagy tengert középtengerrel öszve köti; Colbert gyarapította a' fabrikákat és készítményeket; a' tengeri erőt 180 hajóval megszaporította; a' Dünkircheni, Bresti, és Tuloni kikötő helyeket meg igazíttatta; a' matrosokat (hajós legényeket) hatvan ezerrel szaporította; egyedül a' szárazon való erő ezen Minister alatt száz nyóltzvan ezerre vitetett, melly a' tengeri erővel öszveséggel négy száz ötven ezer fejet tett. Luovois pedig az hadi népnél való rendtartást jobbította meg: ő találta fel a' Bajonetteket, élésházoknak felállíttását, 's ehez hasonló hadi intézeteket. Pasfort pedig egy új törvényes könyvet készített; ugyan tsak Colbert a' Tudományokat is fényességre hozta, és az Mesterségeket: több Akademiákot állított; ő általa épült a' meg erőtlenedett Katonáknak háza, ő alatta Louvrenek Fasadája, a' Versaliai Palota, és egyébb fényes épületek ő alatta emelkedtek fel.

Korán kinyilatkoztatta XIV-dik Lajos azon indulattyát, melly őtet az idegen Tartományoknak el foglalására vonzotta. Az ő Ipának IV-dik Fülöp Spanyol Királynak halála után Belgiumot kivánta vala, mint feleséginek örökségit, ámbár arról az házosság idejekor az felesége nyilvánságossan lemondott vala; való, hogy ő

1668-ban

1668-ban Achen Városában békességet kötött vólt, de Belgiumhoz való vélt jussáról le nem mondott; sőt minekutánna Angliának, Austriának, és sok Németh Országi Hertzegeknek hajlandóságát meg nyerte vólna, hadi erővel berontott Lotharingiába, és azt 1670 dik esztendőben egészszen elfoglalta; azután sietős lépéssel Britanniai segítséggel Hollandia felé nyomódott; szembetűnő vólt előlmenetele, már Amsterdamig vitte hadi seregét, melly Várost ő bizonyossan elfoglalt vólna, ha ő, a' mint Conde jovaslotta, tüstént néki vezette vólna az hadi népit. A' Hollandusok megnyitották a' tsatornák rekeszszeiket, és Vilhelm Oraniai Hertzeget Vice Királynak válosztották, a' ki alatt az háború folyása meg fordúlt. Lajos Királynak kivánságai felesleg valók vóltak, azért a' békesség végbe nem mehetett, mellynek végre hajtása után már minden akadály nélkül Belgium ellen vezethette volna egéfz hadi erejét. A' következendő táborozásban már nem vólt olly fzerentsés Lajos Király, mint hogy Austria, Spanyol Ország, és a' Brandeburgi Fejedelmi Ház Hollandiával öszveszövetkezett, melly szövetséghez Münster, Colonia, és Dania is hozzá adta magát. Lajos mind ezen törekedésektől meg nem ijedt, hanem az háborút tovább is folytatta, de 1674-be Augustusnak 11-dikén Senefnél egészszen meg verettetett. Turenne azomba az öszve szövetkeztek ellen a' Rajna mellett szerentsésen tusakodott; kétzer verte meg őket. Igaz, hogy Lajos reá beszéllette a' Svekusokat, hogy

ezek Fridrich Vilhelm Brandeburgi Fejedelem tartománnyaiba hadi erővel bétsapnának, de ezek törött fejjel igazíttattak viszsza. Lajosnak szerentsétlenségére Turenne meg ölettetett, ama' nagy Hadi Vezér is Conde Hertzeg kiállott a' szolgálatból, melly által a' Frantziák szerentséje meg tsükkent. Ezek mindenütt szörnyű kegyetlenségeket követtek el, mellyeknek az Austria, Hollandia, Britannia, és Frantzia Ország között 1678. és 79-ben kötött Nymvegeni békesség vetett véget.

Alig lett meg a' békesség, Lajos Király az úgy nevezett Reunionak Kamarait állította fel, mellyeknek kötelességök vólt azt meg visgálni, és kinyomozni, hogy melly Tartományok voltak eredetiképpen a' Frantzia Monarchiához tartozandók, a' végre, hogy ő azokat a' Frantzia Koronához újolag viszsza tsatollya. Ezen úton ő nagy részit Németh Országnak, a' mint az Nagy Károly idejében vólt, magához húzta, és valósággal azon Tartományok Birtokosi közül egynéhányoktól, hívség eránt való esküvést kivánt, egy némelly Revaulxi Roland, a' ki elsőben mint bomlott eszű az ő elöladásával meg vettetett, vólt ezen intézetnek ki gondolója, és elöladója; az Uraságra vágyódó Király pedig ezen vélvetélyt (projectumot) bevette, 's annak végre hajtását eltökéllé magában. 1681-ben Septembernek 30-dikán Strasburgot megszállotta. Ezt henyéllő szemmel az egyéb Európai Hatalmasságok nem nézhették, azért

Austria, Hollandia, Spanyol és Svekus Frantzia Ország ellen öszve szövetkeztek Haagaban 1683 dik esztendôben; de azért Lajos folytatta elkezdett szándékjának tellyesíttését, míglen 1684-ben Ratisbonaban békesség köttetett, mellynek ereje szerént Lajos tsak azon Helységeket tarthatta-meg, mellyeket ô 1681-dikben 1-sô Augustusig elfoglalt vala, ezen túl pedig magát minden tovább való Reuniotól vagy is Tartományok viszsza foglalásától tartóztatná meg. Nem nyughatott Lajos, du Quesnét Algeria ellen küldötte, a' kik ellen ô az akkor feltalált Bombiknak elsô próbáját tette, és a' tengeri tolvajokat Paarenbe üzte. Olly vélekedésben vólt, hogy a' Genuaiak az Algeriaiaknak fegyvert küldöttek légyen; azért ôket botsánat kérésre kénszerítette. Azután az Hugonottákra fordította figyelmetességét: 1685-ben Octobernek 22-dik napján a' Nantesi Edictumot viszsza húzta, és annyira sarkalta az említett Hugonottákat, hogy közülök öt száz ezeren kiköltöznének hazájokból, és több mint annyi titkon a' maga hitbéli vélekedése mellett maradott. A' kiköltöztek pénzel, tudománnyal, és mesterségekkel más tartományokat tettek gazdagabbakká; mellyből Frantzia Országra nem kevés kár hárámlott.

Pörlekedésbe keveredett Lajos Király XI-dik Innocentius Pápával az úgy neveztetett Regalék miátt, mellyeknek erejök szerént a' Királyok 1608-dik esztendôtöl fogva a' megüresült

Püspöki székek jószágait mind addig használhatták, míglen azokba új Püspök nem tétetett. Egy Nemzeti Egyházi Gyülésben meg erösítette az ô Királyi jussait. Ugyan szon Gyülésben a' Frantzia Országi Eklesia megmutatta azt, hogy a' Pápa a' közönséges Egyházi Gyülésnek alája vólna vetve. Hogy a' Király a' világi dolgokban minden Papi Hatalomtól függetetlen. Hogy a' Pápa nem tsalhatatlan. Ezeken úgy fel háborodott a' Pápa, hogy Romában a' Quartélok szabadságát elrontaná, mellynek ereje szerént mind a' követeknek az házok, mind pedig azon útza, mellyben valamelly követnek lakása vólt, Asylumi jussal bírt vala: ment vólt minden gonosztévô, a' ki oda szaladhatott. Lajos ezen szabadság elrontása ellen protestált, és ezen jusról mind addig le nem mondott, míglen VIII-dik Sándor Pápának választatott, a' kinek Avignon Városát esmég viszsza adta. A' Pfaltzi Successio ügyében Orleansi Fülöp Feleségének Karolina Örsébetnek erössen pártyát fogta a' Pfaltzi Gróf Fülöp Vilhelm ellen. A' Németh Vitézi Rendet nagyon meg háborította; és az elöbbeni egyesülések ellen a' Fort-Louis nevezetû Rajnai szigetben, melly a' Baaden-Durlachi Hertzegeké vólt, és a' Rajna vizén által hidat tsináltatott: ez szolgáltatott okot, hogy Austria, Spanyol Ország, a' Svekus, a' Bajor Fejedelem, a' Frankóniai és felsö Rajnai kerületek 1686-ban Augusta Városában egy nagy szövetséget tennének Lajos ellen, mint

hogy a' Ratisbonaban húsz esztendőre kötött fegyver szünetet meg szegte.

Nem sokára alkalmatosságot lelt Lajos, hogy a' Császárnak háborút üzennyen, minthogy ez a' Koloniai Hertzegi választáskor a' Fürstembergi Vilhelm Egon részére hajlott, a' ki Josef Kelemen Bajori Hertzegnek vetekedő társa volt; sőt a' Császár végbe is vitte, hogy a' Koloniai kiüresült Választó Hertzegi székbe Fürstembergi Vilhelm emeltetnék. Azon szövetség, melly Augustában ellene köttetett, meg nem tartóztathatta Lajost, hogy Németh Országba be ne tsapna, mellyet ő tüzzel-vassal pusztított; leg többet szenvedett a' Pfaltzi Hertzegség, és Monachium, Spira, és Vormatia Városai. Azon kegyetlenségek, mellyeket a' Frantziák elkövettek, tsak nem valamennyi Európai Udvarokat öszve szövetkeztetett; a' kik Lajost öt esztendő múlva arra kénszerítették, hogy békességet ajánlana, jó lehet ő 1690-dik esztendőben Fleurusnál, és a' Dieppe mellett lévő tónál győzedelmeskedett vala. Először Victor Amadaeus Savoyai Fejedelemmel lépett békességre, azután Angliával, úgy, hogy ő III-dik Vilhelmet, a' ki ellen előbb II-dik Jakabot védelmezte, törvényes Királynak lenni esmérné. Végtére a' Császárral is Rysnieken 1697-dik esztendőben meg békült; melly békesség kötéskor Austria örökösen le mondott Alsatziáról. Valóságos oka, hogy Lajos a' szerentsének közepette békességet kötött, az volt, hogy

reménlette, hogy II-dik Károly Spanyol Királynak halála után, a' ki beteges állapotban vólt, a' Spanyol Királyságot is elnyerheti; melly valósággal meg is történt.

A' mennyire Lajos igen nagy vólt a' külsö dolgok eránt, úgy nevetségessé tette magát az okos világ elött a' belsö dolgokra nézve, minthogy ö ifjú, és tapasztalatlan embereket választott Ministerjeinek; és, hogy ö magát mindenekben a' maga Gyóntató Papja Perle la Chaise által hagyta vezettetni, fö képpen pedig Maintenon Aszszonyság által, a' kit már Királynénak nevezett volna, ha a' dolgot az ö kedves embere Louvois meg nem gátolta volna. Azomba II ik Károly Spanyol Királynak halála közelített, I-sö Leopold pedig azt vélte, hogy néki leg törvényesebb igazsága volna a' Spanyol Koronához, minthogy ennek édes annya Maria a' Spanyol koronának elöbbeni örökösse vólt, IV-dik Fülöp Spanyol Királynak leánya pedig Margith Theresia Leopoldnak hitvestársa vólt, és így anyai, és feleségi jussal szóllott a' Spanyol koronához. Leopold Császár Margith Theresia Hertzeg Aszszonytól Antonia Hertzeg Aszszonyt nemzé, a' ki Ferdinand Józefnek Bajor Hertzegnek édes Annya vólt: következés képpen Leopold gyermekeinek, és a' Józef Hertzegnek egyenlö jussok vólt Spanyol Országhoz. A' Spanyol Királyné az Austriai Császárnénak testvére a' Józef Hertzegnek részire hajlott; ez mind azonáltal elöbb meg halt, mint sem II-dik Károly,

azért Bajori Hertzeg Józsefnek halála után a' Királyné Károlynak Leopold Császár leg ifjabb fiának fogta pártyát, és a' Spanyol Koronát II-dik Károly Király halála után ennek a' fejébe akarta tenni.

XIV-dik Lajos Királynak a' felesége II-dik Károly Királynak leg öregebbik leánya Maria Theresia vólt, a' ki mind az házosság kötésekor, mind az után a' Spanyol koronához való jusról nyilvánságossan le mondott; Lajos mind azon által a' Spanyol Királyságot hathatóssan nyomozta, a' hová ő Fülöp Anjoui Hertzeget maga ifjabbik Unokáját akarta fel emelni. Így ütött ki a' Spanyol Örökség eránt való háború, melly erőszakos tusakodással folytattatott.

Ha Leopold Császár hallaſztás nélkül Spanyol Országba küldötte volna Károly Fő Hertzeget, a' mint Portocarrero jovaslotta és sürgette, minden ellenszóllás nélkül elnyerte volna a' Spanyol Koronát, de a' Bétsi Udvarnak késedelmes tétovázása az egész dolgot elrontotta, mert az akkori Frantzia Követ, Marquis Harcourt, a' ki az ékessen szóllásról igen nevezetes vólt, a' Madriti Udvarban a' leg tehetősebb személyeket Anjoui Fülöp Hertzegnek részire húzott: illyen vólt á' többiek közül Berlpsch Grófné, és az Udvari Gyóntató Pater Gábor. Lajos, hogy Angliának hajlandóságát meg nyerje, azt ígérte, hogy Spanyol Ország se Frantzia Országgal, se Austriával nem fog össze kaptsoltatni,

hogy az Európai Uralkodók között egyenlő erő fenn tartassék, Igen helyessen tudta folytatni Lajos az ő fortélyos szövevénnyit, sőt hogy az egyéb Hatalmasságokat el szunnyasztassa, hogy azok a' háborúról se ne gyanakodjanak, se hozzá ne készüljenek, osztozásról beszéllett, és két útat mutatott, mikép lehessen azt végbe vinni. Harcourt követ elérte tzélját, és II-dik Károly Spanyol Kir. az Anjoui Fülöp Hertzeget nevezte maga után következendő Királynak, a' mint ezt néki XII-dik Innocentius Pápa is jovaslotta, mellyre ugyan ezen Pápát ama' Frantzia gondolkozású Kardinális Portocarrero beszélllette reá; *) a' melly rendelést Károly Király bizonyossan meg másolta volna, ha az élete továbbra halladott volna. Meghalt 1700. Novembernek 1-ső napján.

Most nyílt fel a' szemök azon Hatalmasságoknak, a' kiket Lajos az Osztozás emlegetésivel elállított vala, de későn vólt a' dolgon segítteni, Lajos pedig olly mesterséggel tudott élni hogy az Anglusokat és Hollandusokat Fülöp Királyságának meg esmérésére bírná; ezek azomban csak azért esmérték meg Fülöpöt Spanyol Királynak, hogy az által időt nyervén az háborúra jobban el készülhessenek.

---

*) *Azon esetre, ha Fülöp vagy meg halna, vagy Frantzia Királynak válosztatnék, helyibe a' Berri Hertzeg, ennek helyibe Károly Fő H. ennek helyibe pedig Savoyai Károly következzen.*

Leopold Császár, ámbár néki Magyar Országban Rákótzival baja vólt, fegyverhez kapott, 's Eugen Savoyai Hertzeget Olasz Országba küldötte hadi erővel; a' ki a' Frantziákat 1701. Juliusnak 7-dik napján Carpinál végképpen meg győzte; melly után Leopold Császár a' tengeri Hatalmasságokkal vetett szövetséget. III. Vilhelm Britanniai Király annál inkább siettette a' hadi-készületeket a' Frantziák ellen, hogy Lajos, midőn II. Jakab az Angliai Királyságból letétetett volna, annak fiát III. Jakabot esmérte törvényes Királynak.

Angliának intézetei Vilhelm' halálával sem változtak meg, mert ennek örököse, 's a' Királyi méltóságban követője Anna olly kinyilatkoztatást tett, hogy ő a' Frantziáknak ellensége volna; azon szerént tettek a' Birodalombéli Fejedelmek is, minthogy Lajos a' Lüttichi és Koloniai Hertzegségekbe ellenségesen betsapott. A' háborúnak tüze 1702-dik esztendőben tökélletesen kiütött. Marlboroug Belgiumban, Eugen Hertzeg pedig Olasz Országban szállottak szembe a' Frantziákkal. Az Angliusok' és Hollandusoknak Flottája Vigonál egy Spanyol hajót fogott el, mellyen hét millió Piaster volt. Következendő esztendőben a' Bajori Választó Hertzeg Frantzia segítséggel berontott Tyrolisba, a' honnét utóbb magát viszsza húzni kénszerittetett. A' háború változó szerentsével folyt. Lajos kénszerittetett Savoyáról és Portugalliáról lemondani; ez meglévén, Károly Fő Hertzeg Portugalliába ment, a' hol újolag

háború kezdődött. A' harmadik esztendeje ezen háborúnak arról lett nevezetes, hogy Eugen Hertzeg, és Marlboroug Vezérek Hochstädtnél 1704-ben a' Frantziákkal megütközvén, ezeken győzedelmeskedtek. Ezen győzedelem után egész Bajor Országot megszállották, és Maximilián Emanuel Választó Hertzeget onnét egészen kinyomták. Olasz Országban az öszvefzövetkeztek erőtlenek voltak; ott ugyan tsak kevésre is mentek; ellenben az Anglusok Gibraltar várát elfoglalták a' Spanyoloktól. Kiki tsudálkozott, hogy Lajos mindenfelől háborúba keveredve lévén, még is húsz ezer fegyveres embert küldött Helvétziába a' Hugonották ellen, kiket ott Camisardoknak neveztek; de ezek ellen többet vitt végbe Villarsnak ékesen szóllása, mint sem a' fegyver.

Negyedik esztendejében a' háborúnak, azaz 1705-ben Leopold Tsászár meghalt. Annak örököse I. József folytatta a' háborút. Olasz Országban Eugen Hertzeg a' nagyobb erőnek engedni kénszeríttetett. Belgiumban Marlborough a' Baadeni Hertzegnek késedelmeskedése miatt az ő lépéseiben meggátoltatott. Spanyol Országban Károly Fő Hertzeg, a' ki utóbb III. Károly Királynak mondatott, elfoglalta Barcellonát és egész Catalauniát. Ötödik esztendejében a' háborúnak (1706.) a' Frantziák a' Rajna mellett szerentsések voltak, hanem ama' nagy ütközetben, Ramilliesnél Marlborough Vezér által egészen leverettettek, 's egész Brabantziát és Flandriát elvesz-

tették. Olasz Országban pedig Eugen Hertzeg a' Turini verekedés után Mediolanumot, és egész Lombardiát kiszabadította a' Francziа kézből. Spanyol Országban sem voltak szerencsésebbek a' Francziák, a' hol az új Király V-dik Fülöp olly szorongatásba jött, hogy Madritot elhagyni kéntelen volna, a' hol az után III-dik Károly hirdettetett ki Spanyol Királynak; de Fülöp ezen ismét erőt vett, mert Károly Aragoniában sokáig késedelmeskedett.

Hatodik esztendejében a' háborúnak, azaz 1707-ben Lajos Király egy közönséges Capitulátió által Lombardiát örökösen által engedé Jósef Császár öttsének III-dik Károlynak, 's ugyan ennek részére Daun Hadi Vezér Nápoly Országot el is foglalta, melly után Tulon ellen egy hadi készület tétetett, de a' melly foganat nélkül maradott a' Savoyai Hertzegnek tétovázása miatt. Belgiumban és a' Rajna mellett változó szerencsével folyt a' háború. Spanyol Ország részéről a' Francziák Minorika szigetét elfoglalták: nem külömben Valentziát és Aragoniát.

Nyoltzadik esztendejében a' háborúnak Eugen Hertzeg és Marlborough Vezér nagy dolgokat vittek végbe: ők ama' győzhetetlen Rysel Várát megvették. De Spanyol Országban a' szerencse a' Francziáknak kedvezett. Midőn ezek így folynak, Lajos olly dolgot tökéllett el magában, melly az Anglusokat veszedelemmel fenyegette: ő III-dik Jakabot, a' ki a' Britanniai koronához just tartott, hadi erővel Skó-

tziába küldötte; ezen intézetével azomban semmire sem mehetett. Ez volt az a' lépés, melly után Lajós békességről kezde gondolkozni, kivált, mivel már most kételkedni kezdett, ha az ő Unokája Fülöp megtarthattya-e a' Spanyol koronát vagy nem. Legelsőben a' Hollandusoknak jelentette-ki, hogy ő Spanyol Országról le akar mondani, és úgy tettette magát, mintha könyörögne a' békességért. Haaga Városában lett a' békesség eránt való beszélgetés: Eugen H. Marlborough, és Sintzendorf kívánták, hogy a' Frantzia engedje által egész Spanyol Országot és Alsatziát; ezen másodikra a' Frantzia Követ Torey reá nem állott, kivált, hogy a' többi között azt is kívánták Lajostól, hogy az ő Unokájának Fülöpnek Spanyol Országból való kiűzetésére ő is kaptsolja öszve hadi erejét. Meg nem egyezhettek.

A' háború tehát tovább is folytattatott. Németh és Olasz Országban semmi nevezetes dolog nem ment végbe; Belgiumban ellenben tüzessen folytattatott az ellenségeskedés, a' hol Malpaquet Várossánál olly véres tsata történt, mellyhez hasonló nem volt az egész háborúban, a' hol tudniillik mind a' két részről a' tsata piatzon harmintz-ezer maradott halva, a' nélkül, hogy ez által valami végeztetett volna, vagy tudni lehetett volna, melly ik rész volt a' nyertes. A' Frantzia Nemzet nyilván kezdett zúgolódni a' háború ellen; szükségesnek látta azért a' Király a' békesség eránt való alkudozást, melly Gertrudenburgban el is kezdődött, a' hol nem tsak azt

igérte Lajos, hogy az unokáját Fülöpöt nem fogja védelmezni, hanem, hogy kész ellene fegyvert is fogni, ha ő akaratoskodni találna; e' mellett még is azt kívánta, hogy Fülöpnek Nápoly és Szitzilia adassék.

Lajost ezen kétséges környülállásokban semmi meg nem menthette egyéb, mint az Angliai Ministeriumnak változtatása, melly éppen ezen időben meg is történt. Ők két részre voltak szakadva: egész eddig Vhigek voltak az erősebb felekezet, a' kiknek részökről állott Marlborough Hadi Vezér, és Godelphin; most a' másik Tory nevű felekezet erőt vett, a' kiknek Fejök volt Harley és St. John. Ezeknek szükséges volt békességet kötni, ha Marlboroughot meg akarták buktatni. Elkezdették azért Haaga városában a' békességnek szövevényit; Lajos ebből reménységet kapott egy néki kedvező békességnek nyeréséhez, kivált, minekutánna mind I-sö József Császár, mind pedig a' Frantzia Korona Hertzeg meghalt volna; a' melly történet a' szomszéd Hatalmasságoknak intézeteiben változást tett, azon félelemből, hogy ha III-dik Károly leend Spanyol Király, ő mind a' Császári, mind a' Spanyol Királyi Koronát bírván, az egyéb Európai Fejedelmeknek erő-egyenlőségét hasonlíthatatlanúl fellül haladja; a' St. Jamesi Cabinét Fülöpöt Spanyol Királynak esmérte, azon feltétellel, hogy Belgium Károlyé lenne.

Ámbár Ultrajectumban a' békesség eránt való alkudozások folyton-folytak, még is tizenegyedik esztendőre is (1711) kiterjedett a' há-

ború. Ez volt Marlborough részéről az utolsó háború, mellyben vezérkedett, mert ezen háborúból haza hívattatván helyébe Ormond tétetett; ez pedig Eugen Hertzegnek éppen nem dolgozott kezére, mint Marlborough; mellyből a' szövetségeseknek szerentsétlensége, végre pedig békesség következett.

Mihelyt Fülöp Madritban lemondott Frantzia Országhoz való jussáról, azonnal megtétetett az első lépés a' békességre Anglia és Frantzia Ország között, kivált, hogy az ô két testvérjei Barri és Orleansi Hertzegek is viszányosan lemondottak Spanyol Országról. VI-dik Károly Császárnak már most az idôhöz kellett magát szabni: megígérte, hogy Catalauniából hadi seregeit kihúzza; melly után 1713-ban Ultrajectumban a' Spanyolok és Anglok a' Frantziákkal ôszvebékültek, 1714-ben pedig Radstadban ugyan a' Császár is megbékült a' Frantziákkal; hanem Austria és Spanyol Ország között való békesség nem elôbb, hanem 1724-dik esztendôben mehetett végbe.

Vége lévén a' Spanyolokkal való háborúnak, egy más Theologiabéli háború támadott, mellyre alkalmatosságot nyújtott Jansen Cornelius nak azon könyve, mellynek ô Augustinus nevet adott. A' Jesuiták abban öt eretnek állításokat láttak, mellyek a' Római Széktôl átok alá is vettettek. A' Jansenisták azt mondották, hogy azon könyvben semmi ollyan állítás nem volna, a' minôt abban a' Jesuiták látni magoknak látszotnak. Minekutánna Quesnel

Paschasius egy a' Jansen követöi közül ezen tárgy eránt bövebb magyarázatot tett, a' Jesuiták ennek könyvéből is 109. állításokat róttak-fel, és XI-dik Kelemen Pápa által azokat mint eretnek mondásokat átok alá vetették azon Bullában, melly Unigenitus nevet visel. Ezen tárgy eránt való háború tartott egész negyven esztendeig, azaz egész a' Jesuiták eltörültetésökig.

Ezen Theologiabéli tzivakodások alatt meghal 14-dik Lajos 1715 dik esztendöben, Septembernek elsö napján 77 esztendös korában, Királyságának hetven-harmadik esztendejében. Igen nyomorúlt állapotban hagyta Frantzia Országot, mellyből ez soha ki nem vergödhetett. Az ö Királysága alatt a' Hadi Vezérségben legtöbb szolgálatot tettek a' Koronának a' következendö Generálisok: Conde, Luxemburg, Turenne, Catinat, Vendome, és Billars. A' hadi mesterséget tökélletesebbé tette Louvois. A' vár épités mesterségit Vauban. A' Finatziát Colbert. A' határozatlan Uralkodás volt Lajosnak fö képzelete, mellyért ö mindent kész volt feláldozni. Az úgy neveztetett lettres de cachet *) béhozása által ö sokszor égbe kiáltó igazságtalanságokat követett el. Politia, Finatz és Katona Commissiot állított-fel,

*) *A' ki illyen levelet váltott a' Királytól, azon trás mellett akárkit elfogattathatott, a' nélkül, hogy a' dolog előbb megvisgáltatott volna.*

mellyeknek a' Király akarattya szerént határozatlan hatalmok volt, és a' mellyek által a' régi törvényszékeknek hatalmok megszünt. Lajos semmi magzatot nem hagyott maga után, minthogy a' Korona Hertzege Lajos már 1711-ben, a' mint a' vélekedés volt, méreg által küldetett más világra. Ezen Korona Hertzeg három férjfi magzatot hagyott maga után, tudniillik a' Burgundiai Hertzeget, V-dik Fülöp Spanyol Királyt, és Berri Hertzeget, a' kiket Bajori Hertzeg Aszszony Anna nemzett vala néki; az elsö még az öreg Attya éltében meghalt 1712-ben, a' kinek halálán közönséges volt a' sajnálkodás. Ennek öttse Fülöp két magzatot hagyott: Lajost, a' ki XV-dik Frantzia Király lett. Igazság szerént Fülöp Orleansi Hertzegnek kellett volna a' Frantzia Koronát elnyerni. Ugyan tsak ez lett Igazgató az ifjú Király' nevében, a' ki még tsak két esztendös volt. Nem kevesebbé akadályoztatták Fülöpnek a' Frantzia Királyságra való emeltetését XIV-dik Lajos Királynak törvénytelen ágyból való fiai: Mainei és Toulousai Hertzegek, a' kiknek Lajos Király az egész világ' tsudájára törvényes just adott a' Frantzia Korona örökségére.

XV-dik Lajos tsak öt esztendös volt, midön Királynak hirdettetett. Az Orleansi Hertzeg igazgatta mintegy nyoltz esztendeig az Országot. Ezen Méltóságnak elkezdése után tsak hamar a' Parlamentumot Pontoise Városába áltattette. Az nagy szerentsétlenségére volt az Országnak, hogy mingyárt az Ország igazgatásának kezdetén

félre

félre tette azon tanátsosſakat, a' kiket ő elöbb válaſztott vala, és magát azon megitéltetett d' Argenſon, Dubois, és Law által vezettetni hagyta, a' kik őtet megtántorították. Az Orſzág már Lajos' halálakor ereién felett való adósságokban volt; ezen, hogy valamennyire segíteni láttassanak, Banco Cédulakat tsináltattak, mellyekre nyoltzvan egy millió lira adósság fizettetett-ki. 1717 dik eſztendőben Orleans Hertzeg Lavnak jovaslására papiros pénzt akart behozni az Orſzágba. Ezen veſzedelmes intézet hogy a' népnek annyira ſzemébe ne tünjön, azzal fedeztetett, hogy a' papiros-pénz eránt való kezesség ama' termékeny Luiſana tartománnyára vettetett, és az egéſz dolognak elrendeltetése az Indiai Kereskedő Társaságra bizattatott, melly az Actiakat elsőben ötſzáz lirán állította-meg, a' mellyek utólyára nyoltzvanſzor többre mentek, és 18—20 ezer lirát tettek. Mihelyt az Orſzág Igazgatója ezen magános Bankból Orſzág Bankját tsinált, annyira leſzállott a' betsek, hogy a' nép a' Bankó tzédulákat és Actiákat más belső értékű vagyonra fordítani kezdette, 's keveset hibázott, hogy az egéſz Bank hitelesség meg nem ſzünt. Ezen bajon azzal akart az Igazgató segíteni, hogy a' papiros-pénznek értékit felényire alább ſzállította, de ezzel nem egyebet vitt végbe, hanem, hogy a' papiros-pénznek bizonyos vagyonra való fordítása még serényebben folytattatott, és az Orſzágnak azok eránt válolt hitelessége egéſzen megtsökkent, ámbár parantsoltatott, hogy a' papiros-pénz az elöbbeni értékre

visszavetessen. Ezen úton tsökkent-meg az Indiai Kereskedő Társaságnak hitelessége is, és az Actiáknak már többül semmi értékök nem volt. Már ekkor egy Revolutió kezdődött volna Frantzia Országban, ha Law el nem szökött volna, és ha egy nyilvánságos Edictum által ki nem hirdettetett volna, hogy azok, a' kik a' Bankó tzédulákat és Actiákat igen drágán eladták, a' megkárosíttatott Félnek a' kárt megtéríttetni kénszerítteti fognak. Ezen Adósság Commissió la visa néven neveztetett.

Illy veszedelmes környülállásaiban az Országnak a' Fő Igazgató a' maga zabolátlan indúlatjai után kóborlott; a' vele társalkodókat Roues névvel jegyzették, melly annyit tesz, hogy kerékre valók. A' Királyi Palotában legfertelmesebb mulatságokat tartott, megengedte, hogy ott mind a' két Nem minden tartózkodás nélkül egymással összvekeveredjen; ott olly szemtelenségek következtek-el, mellyeket itt említeni nem lehet, hogy a' szemérmetes fülek és szemek meg ne sértessenek.

Azon félelemből, hogy a' fiatal Király, a' ki beteges állapottal volt, meg talál halni, és V-dik Fülöp, ámbár Frantzia Országról lemondott, azon Királyságra fog törekedni, a' Fő Igazgató szövetséget tett Hollandiával, és Angliával, és a' Britanniai Koronának Praetendensét Olasz Országba vitette. Már most kiállott a' világ' piatzára ama' tsalfa Alberoni, a' ki reá beszéllette Fülöp Királyt, hogy Olasz Országnak azon Tartománnyait, mellyek hajdan a' Spanyol

Koronához tartoztak, foglalná-el. A' Spanyolok ámbár Passaronál megverettettek, még is elfoglalták Sardiniát, és egész Szitziliát Don Carlos Spanyol Királyi Hertzeg' számára. Ez adott okot azon négyes szövetségre 1718-ban, melly Austria, Anglia, Frantzia Ország, és Hollandia között kötletett Spanyol Ország ellen. Azon tsalárd Alberoni Frantzia Országot el akarta húzni ezen szövetségtől, minthogy az volt a' tzélja, hogy a' Párisi zenebonáskodókat inkább felháborítsa, és Orleansi Hertzeg ellen felzendítse, a' végre, hogy Fülöp Király lehessen helyette Frantzia Országnak Igazgatója. Cellamare Orleansi Hertzeget el akarta fogni sétálás közben, de egy más személy ragadtatott-meg, a' ki Orleansnak gondoltatott vala lenni. Alberoni 1719-ben azt javasolta, hogy a' Britanniai Koronának Praetendense Skótziába hadi erővel tétetne-ki: ennek sem volt szerentsés kimenetele. Nem sokára azután a' Frantziák és Anglusok Spanyol Országba betsaptak, 's ugyan azon esztendőben a' Spanyolok Szitziliát is elveszteték. Ezen szerentsétlen kimenetelű törekedések azt okozták, hogy Alberoninak el kellett távozni; melly meglévén egy közönséges békesség következett, és a' Spanyol Királynak leánya Mária Anna Victoria XV-dik Lajos Királyhoz adatott férjhez.

1722 dik esztendőben fellépvén az Országló székre véget vetett Orleans Hertzeg Igazgató hatalmának, 's ezen Hertzeg következendő esztendőben meghalt. Az első Ministeri Hivatalban követte ötet Bourboni Hertzeg, a' ki az Orleansi

Házzal ellenkezésben volt; arra vitte azért a' dolgot, hogy a' Spanyol Királyi Hertzeg Aſzſzony haza küldetett, és Lajos Királlyal Leszczinska Máriát Lengyel Királynét vetette el, hogy a' Királynak annál hamarább magzati lévén, az Orleansi Házot a' Frantzia Korona reménységétől meſzſzebb taſzítsa. A' Spanyol Királyi Hertzeg Kisaſzſzonynak viſzſza-küldetését nagy nehezteléssel vette a' Madriti Udvar, annyira, hogy Spanyol Orſzág VI dik Károly Csáſzárnak Pragmatica Sanctióját a' Frantziák Łoſzúságára bevette, és Austriával 1725-ben Bétsben békeséget kötött, hogy annál kevesebb akadállyal hadakozhasson a' Frantziák ellen. De Bourbon minekutánna a' Hatalmasságok magok között megbékültek volna, maga esett azon verembe, mellyet ő Orleansnak ásott vala. Fleury a' Királynak Tanítója volt az, a' ki ezen Bourbon Hertzegnek nyakát ſzegte. Ezen Orſzágos eſzü és tudományú ember Fleury Frejusi Püspök volt, 70 eſztendős korában lett első Minister: ez ſzoros gazdálkodása által Frantzia Orſzágot az adósságok terhe alól annyira-mennyire kiemelte. Ez inkább akart békesség eránt alkudozni, mint költséges háborút viselni. Elegendőképpen kimutatta az ő nagy elmebéli tehetségét a' békességet megelőző Párisi tzikkelyek által, 's valósággal békességet is ſzerzett 1729-ben Sevila városában Spanyol, Frantzia, és Britannia Orſzágok között.

Nem tetſzett ez Károly Csáſzárnak, úgy hogy már előre lehetett látni azon háborúnak ſzikráját,

melly utóbb Austria és Spanyol Orſzág között kiütött; ezen háború akkor lobbant ki, midőn Austria és Russia III-dik Augustus Saxóniai Váloſztó Hertzeget akarták Lengyel Királyságra segítteni, XV-dik Lajos pedig a' maga Ipát Leszczinsky Stanislaust. 1733-ban kezdődött az ellenségeskedés, melly változó ſzerentsével folytattatott, míglen a' Russiai Csáſzárné magát közbe vetvén Augustus Váloſztó Hertzeget a' Lengyel Királyiſzékre emelte. Stanislausnak kára megtérítésére Lotharingia, és Baari Hertzegség adatott; Lotharingiai Ferentznek pedig Toscana adatott. Végre a' Bétsi Udvarnak elöladása ſzerezte-meg a' békességet, melly ſzerént Frantzia Orſzág VI dik Károly Csáſzárnak Pragmatica Sanctióját helybe hagyta, és Don Carlost Napolyi és Sitziliai törvényes Királynak esmérte. A' Bétsi végképpen való Tractatus 1738 ban következett, Novembernek 18-dik napján, mellyhez állottak Sardinia, Spanyol Orſzág, Szitzilia, Russia, és Lengyel Orſzág.

Már most tökélletes nyugodalomban lévén XV-dik Lajos, egéſzen a' maga indúlattyai után ereſzkedett: fő hajlandósága a' vadáſzatra volt, mellyel ő legnagyobb réſzét az időnek elveſztegette. A' Királyné az ő felesége félt, ne hogy férjének hozzá való hajlandóságát, 's ſzeretetét elveſzejtse, a' Királyi Udvarnak fényességei között is mintegy magányos életet élt, minthogy Fleury őtet az Orſzág dolgai mellől eltökéllett akarattal kirekeſztette. Jól élt a' férjével egéſz 1732-ig,

valameddig tudniillik a' Király tulajdon búja indúlattyaitól balra nem ragadtatott. Ezen Király 1737-dik eſztendőben Mailly Aſzſzonyságot váloſztotta maga ágyossának (Matresse). Ennek testvér Ötse Nesle Kisaſzſzony mind a' maga Nénnyét, mind pedig a' Minisiert meg akarta buktatni, hogy mind a' Királyon, mind az Orſzágon egyedül uralkodhasson: elérte tzélját, és a' Királynak második ágyossa lett; hogy pedig a' dolog igen ſzembetűnő ne legyen, ezen Kisaſzſzony férjnek adatott Vintimille Marquishoz, a' ki ezen feleségét a' Királynak egéſzen által engedte. Ezen második ágyossa a' Királynak nem sokára azután elveſzett méreg által. Ennek halála után a' Király ugyan ennek harmadik testvérét is Flavacourtné Aſzſzonyságot akarta ágyossának venni, de a' Király arra nem vehette, hogy ez a' férjéhez hívtelen lévén a' Király' zabolátlan kívánságának engedjen; azért Lajos Király ennek negyedik testvérét Tournaille Aſzſzonyságot váloſztá maga ágyossának: ez örömest reá állott a' Király akarattyára, 's már az Udvarban lévén azon mesterkedett, hogy a' legöregebbik nénnyét Mailly Aſzſzonyt, mint első ágyossát a' Királynak, meggyűlöltesse; ezt végbe nem vihette, sőt a' Király még az ötödik testvért is Montcarvel Kisaſzſzonyt magához vette hasonló ſzolgálatra, és mindegyiket Királyi módon tartotta.

Ez által sokat veſztett a' Királynak tekéntete a' Nemzet előtt, kiváltképpen pedig az által, hogy a' Király mind ezen ágyosival meg nem elé-

gedvén, még egy közönséges rendből való Városi Aſzſzonyt is vett-fel maga mellé ágyosúl; ez volt ama' híres Pampadour nevû Aſzſzony, a' ki még magán a' Királyon is uralkodott.

Nagyon alá ſzállott a' Királynak tekéntete Voltair, Rousseau, Mably, Buffon, Montesquieu és többeknek írásaik által, ezek vették-meg a' talpkövét ama' nagy Revolutiónak, mellyhez hasonlót Frantzia Orſzág soha annakelőtte nem látott. Ezen veſzedelmes környülállásokban Fleury volt Frantzia Orſzágnak őrző angyala 's megtartója, a' ki minden belső zenebonát, és külső háborút okosan megtudott gátolni; de VI-dik Károly Csáſzár' halála után következett véres háborút meg nem gátolhatta, mellyről a' II-dik Kötetben bővebben leſz a' ſzóllás. Fleury Kardinalis 's Ministernek akaratlya ellen végeztetett, hogy Austria ellen háború indíttassék: Károly Albert Bajori Válaſztó Hertzeget akarták a' Csáſzárságra emelni, melly törekedés az Austriai Uralkodó Aſzſzonyt ſzomorú tusakodásokba tette, mellyekből mindazonáltal magát ſzerentsésen kihúzta, a' mint erről utóbb léſzen a' ſzóllás.

Az Austria és Burgus háború alatt meghalt Fleury 1743-ban, életének 89-dik eſztendejében, a' kinek halála után a' Király mélyebben és mélyebben merült az ő veſzedelmes álmába, mellyből ôtet néha-néha Maurepas az ő kedves embere serkengette; ugyan tsak ez beſzéllette reá, hogy Flandriába maga vezérlené a' hadi-sereget; Metis Városában igen ve-

ſzedelmes betegségbe esett, mellyből ötet egy tábori Alorvos hántató ſzer által felgyógyította. Következendö eſztendöben Hollandiában hadakozott, de a' Britanniai tengeri erönek ellene nem állhatván, az Amerikai birtokait elveſztette, valamint a' hadi hajóinak is nagy részét. Már most a' Muſzkák is kiállottak a' tsata piatzra: azt a' kinyilatkoztatást tették, hogy Austriának segítségére volnának, de tsak hamar megfordúltak, 's haza mentek. 1748-dik eſztendöben Octobernek 18 kán Achen Városában a' nyoltz eſztendeig tartó háborúnak vége lett. Ezen békességnek ereje ſzerént Slesia a' Burgusnak általengedtetett.

A' háborúk a' kints-tárt kiüresítették, Lajos Király tehát ſzükségesnek látta, hogy minden Egyházi és privilegiált jóſzágokból, a' honnét eddig tsak önként való segedelmek adattak, huſzadréſz adassék a' Királyi kints-tárba: ez sok nehézségeket ſzült, minthogy e' végre a' jóſzágoknak jövedelmét ſzükséges volt bévallani. A' ſzerentsétlenséget az is nevelte, hogy némelly Gyóntató Atyák a' titkos Jansenistáknak még halálos ágyokban sem akarták a' ſzentségeket ſzolgáltatni: a' Parlamentum ennek olly megátolkodással ellene ſzegezte magát, hogy a' Király azt 1753 ban Pontoise Városába tette által, a' honnét következendö eſztendöben a' Népnek nagy örömére ismét viſzſza hívatott.

Ezen nyughatatlanságok alatt Kaunitz Rittberg leginkább Pampadour Aſzſzony által Austriát Frantzia Orſzággal a' Burgus ellen

öszveszövetkeztette, melly szövetség okot adott; hogy II-dik Fridrich is magát Angliával öszvekaptsolná. Fridrich most szoros környülállásokban volt, kivált, hogy a' Muszkák is az Austriai Házhoz kaptsolták magokat. A' Burgusoknak szerentséjekre meghalt Örsébeth Muszka Császárné, és III-dik Péter Fridrikhez állott. A' hét esztendős háborúnak vége lett a' Párisi és Hubertsburgi békesség által.

Már most Párisban a' Jesuiták ellen pör indíttatott, a' kiket Pampadour végképpen meg akart vala rontani: alkalmatosságot adott reá la Valette nevü Jesuita, a' ki nagy kereskedéseket üzött; ez egy másfél millió líráról való pénzváltó levelet vett a' Lioney kereskedő háztól, mellynek kifizetésére ő két kereskedő hajót nevezett ki; ezen két hajó az Anglusok' kezébe kerűlt, la Valette pedig a' másfél milliót kifizetni nem akarta; a' Parlamentum eleibe kerűlt a' dolog, a' melly a' fizetésnek terhét az egész Szerzetnek nyakába vetette, Pampadour Aszszony pedig végbevitte, hogy 1762-ben Augustusnak 6-dik napján az egész Szerzet Frantzia Országban megszünne lenni. Már ez előtt öt esztendővel Portugalliában ezen Szerzet hasonló esetet szenvedett, a' hol Pombal arról vádolta a' Szerzetet, hogy Jósef Emanuel Királynak élete után leselkedtek volna. Ezeknek példáját követte Parma 1765-ben, Spanyol Ország 1767-ben Szitzilia 1768-ban, Austria pedig 1772-ben midőn XIV-dik Kelemen Pápa az egész Szerzetet eltörültetettnek lenni

hírdette. XV-dik Lajosnak utólsó törekedése volt Corsica szigete ellen, mellyet ô a' Genuaiaktól megvett volt, és azt Theodor Corsikai Királynak, és azon nevezetes Vitéz Paschal Paoli ellen Frantzia hatalom alatt megtartotta. Lajos Király 1772-ben halt-meg, mellyet ô zabolátlan búja élete által magának okozott. Az Országot olly állapotban hagyta, melly szükségképpen egy országos változást (Revolutiót) vonsza maga után.

XVI-dik Lajos az elöbbeni Királynak Unokája ment-fel az ingadozó Királyiszékre. Ez már tehetetlenebb volt, hogy sem azt, a' mi az elöbbeni Országlás alatt veszni indúlt, megtarthatta volna. XIV-dik Lajos az ô nagy pompája, és szüntelen való háborúi által tizenötödfél-ezer millió líra adósságot tett, 's hagyott maga után. Ennek halála után a' Fülöp Orleansi Hertzeg, a' ki az Országnak Igazgatója volt, egészen kikotrotta a' Királyi Kints-tárt. XV-dik Lajos alatt a' parázna ágyosokra végheteten sok kints tékozoltatott-el. A' Status naponként veszteti az ô hitelességiből. Igaz, hogy midôn XVI-dik Lajos fellépett a' Királyiszékre, tapsolt a' nép, 's ötet kívánatos Lajosnak (Lois le desiré) kiáltotta, de még is nem volt már olly állapotban az Ország, hogy azt a' végsô veszélytöl megmenthette volna. Ez, hogy a' Finatzián segíteni lehessen, azon számkivetett Maurepas Ministert viszsza hívta, 's a' Ministereknek kinevezésében igen jó választást tett, de a' dolog már annyira ment, hogy maga amá' híres Neker sem tudott a' dol-

gon segíteni, és önként lemondott a' Minísteri hivatalról. A' Finatziának egéfz lerontására még az Amerikai háború is járúlt, mellybe Lajos magát keverte, melly által minden kints tárjai egéfzen kiürúltek; midőn azomba a' költség kilentzfzáz tizenkét millió lírára ment, melly pénzen mind a' 13 egyesúlt Tartományokat meglehetett volna venni.

Ez Frantzia Orfzágnak rövid summába vett Története, melly az utólsó Frantzia háborút nem kevesé megvilágosíttya.

A' FRANTZIA ÉS AUSTRIAI HÁBORÚNAK

TÖRTÉNETE

A' REVOLUTIÓNAK KEZDETÉTŐL FOGVA

A' LUNEVILLI BÉKESSÉGIG.

1801.

ELSŐ SZAKASZ.

A' Frantzia Revolutió kezdetétől fogva egéfz a' XVI-dik Lajos haláláig, azaz 1790-től 1794-ig.

§ 1.

A' Frantzia Revolutióra való hanyatlásnak kezdete.

Már fellyebb megmondatott, hogy a' régi Frankusoknak Monarchiája Clodvig alatt miképp emelkedett fel az uralkodásra; utóbb Nagy Károly alatt miképp jutott a' tifzteletnek legfőbb pontjára; miképp daraboltatott-fel apróbb tartományokra a' Carolingi Ház uralkodása alatt; miképp annak nagy réfze Capet Lajos alatt ismét egybefoglaltatott, és miképp maradott annak Nemzetséginél, míglen a' mi időnkben XVI-dik Lajos a' nép dühösségének áldozattya lett, a' mint ezen történetnek elöladásában el fog beſzéltetni. Elsŏ talpkövit a' mái Revolutiónak már 1302-

ben Szép Fülöp Király vetette meg, midőn VIII-dik Bonifacius Pápa dlen magát védelmezni akarván Országgyülését rendelt, a' mellyben ő a' Polgári Rendnek küldöttyeit is meghívta, hogy magához azokat lekötelezze; illy formán a' III-dik Rendnek is az Ország Rendei között hely adatott, melly betsület annak előtte tsak a' Papságnak és a' Nemességnek adatott meg. Ezen Gyülekezet Parlamentumnak neveztetett. Már annakelőtte ezen Király egy Igazság szolgáltató széket állított, mellyet hasonlóképpen Parlamentumnak neveztek. Ezen II-dik Parlamentum jött azután szokásba, minthogy az egész Ország Rendeit öszvehívni nem mindenkor lehetett; ezen második rendbéli Parlamentum pedig, melly egészen a' Királytól függött, kéntelen volt mindenben magát annak akarattyához alkalmaztatni, melly által a' Nemzet az ő jussaiban sokat veszített. Utólsó Parlamentum, vagy is az Ország három Rendeinek közönséges Gyülése 1614-ben volt; azon időtől fogva pedig tsak igen ritkán hívattak, és tsak egyedül a' nevezetesebb emberek öszvetanátskozás véget, a' melly Gyülésnek nem volt semmi hatalma végzéseket tenni. XIII dik Lajos, vagy igazábban mondván annak kedves embere Richelieu Kardinalis ragadta el az Ország Rendeinek Gyülésbéli hatalmát, és ő azt a' Királyi hatalommal egybeforrasztotta. XVI dik Lajos még tovább terjesztette Királyi hatalmát; mindent maga tetszése szerént tselekedett, és a' sok háborúk által a' Nemzetet feneketlen mélységbe döntötte, ollyan-

ba; mellyből ő többször ki nem vánszoroghatna. Ennek követője XV-dik Lajos egy tehetetlen és puha Fejedelem volt; ez 1762-ben egy olly békességet kötött Párisban, melly Frantzia Országot nagyon megaltsonyította. Ezen tselekedetre a' Parlamentum hoszszas álmából felserkent, és magának azon hatalmat tulajdonította, hogy ezentúl a' Királyi Rendeléseknek regestrálására jussa légyen, úgy, hogy a' melly Királyi Rendelés a' Parlamentum Laistromában nem találtatnék, annak semmi kötelező ereje ne lenne. A' Nép ezen végzését a' Parlamentumnak tapsolással fogadta, ámbár nem alkalmatos helyen; de Aiquilon Minister, a' ki által magát a' gyáva Király vezettetni engedte, 1771-dik esztendőben a' Parlamentumot Párisból elküldötte, utóbb pedig elszélleszte. XVI-dik Lajos ifjú korában lett Király, és pedig úgy, hogy a' Királysághoz megkívántatott neveltetése sem volna, a' Koronát pedig annyi adósságokkal terhelve találta, hogy már az adósság miatt mindenének elvesztését (Bankrotte) el nem kerülhetné. *) Illyen környülállásban Neker ama' Protestans-Bankier Helvetziából Párisba hivattatott, hogy a' Finatziát jobb lábra tegye. Ez általlátta a' lehetetlenséget, és a' Ministeri hivatallyáról önként le-

*) *Már 1787-dik esztendőben száz-tizenöt-millió lírára ment a' Status' adóssága; nem sokára pedig Colonne béadása szerént száznegyven millióra ment.*

mondott. Ezután következett Calonne a' Ministerségbe, a' ki egyebet nem tett, hanem az Országnak nevezetesebb embereit tanátskozás végett öszvegyüjtette, a' melly Gyülésnek az volt a' haszna, hogy a' Gyülésnek Tagjai a' Kints-tár veszedelmén nem segíthetvén elszéledtek, és az Országnak minden részeiben a' Finatziának haldokló sorsát elhíresítették, mellyből félelem és kétségbe esés terjedett az egész népben. Calonne helyébe jött azután Brienne Gróf Tolossai Érsek mint Finatz Minister Párisba, a' ki semmit egyebet nem tett, hanem, hogy az Ország Rendeinek közönséges Gyülésre való egybehívattatását sürgette, melly valósággal azutánna következett Minister Neker alatt megtörtént, minthogy 1789-ben Majus hónapban az Ország Rendei Versaliába öszvegyülekeztek. Ott megjelentek a' Nemességnek, a' Papságnak, és Városi Polgárságnak Küldöttei, és az a' sinór-mérték szabatott, hogy a' Voksokat nem a' Küldöttek egyenként, hanem a' Három Statusoknak egész Osztállyai határoznák-meg; másképp, ha az egyes személyeknek száma tett volna határozást, akkor a' Polgári Rendnek vélekedésén kellett volna megállani, minthogy ezeknek Küldöttei hasonlíthatatlanúl meghaladták a' másik két Rend Küldötteinek számát.

§ 2.

Az Ország felforgatására első lépés tétetik 1792-diki *Constitutió.*

A' két első Statusok mindegyik magányosan akart voksolni, de a' harmadik Status, tudniillik

a' Városi Polgárok Küldöttei amazok ellen szegezték magokat; az egész Párisi népet felzendítették, a' kik fegyvert kaptak, és a' két elsőbb Statust kénszerítették, hogy mind a' három Status együtt tartaná tanátskozásait. Mihent ezt végbe vitte a' nép, már ő volt nyertes, kezében volt a' felsőség; a' Nemzeti Gyülés tüstént felállíttatott, és meglett az első lépés az Országnak tellyességgel való felforgatására. *) Már nyoltzvan ezer Polgárok fegyverben állottak, a' kiknek Vezérjek lett ama' nevezetes la Fayette, a' ki magának az Amerikai háborúban olly nagy hírt szerzett volt. A' fő Városnak példáját követték a' több Városok is; és ekkor kezdődtek a' három színű kokárdák, mellyeket a' férjfiak kalapjaikra, az aszszonyok pedig mellyökre tűzték. Már a' Királynak fegyveres népe is a' pártoskodókhoz tsapták magokat, Juliusnak 4 dik napján Bastille nem volt egyéb, hanem egy kőhalom. Reá ütöttek azután Octobernek 6-ikán a' Királyi Familiára, azt meglepték, elfogták, és ör-

*) *A' Nemzeti Gyülésnek felállíttását leginkább elősegítette Gróf Mirabeau, a' ki magát a' harmadik Statushoz kaptsolta. Ennek példáját sokan követték azután mind a' Nemesek, mind pedig a' Papok közül; minekutánna így megerősödött volna a' III-dik Status, mellyben már az I-sö és II-dik Status Tagjai is találtattak, ebből egy Nemzeti Gyülés támadott.*

zet

zet alatt Párisba vitték. Lajos Király szaladással akarta magát megmenteni, és titkon Moutmedy Várába rejtőzött; Juliusnak 21-ikén 1792-ben Varennesben Drouet nevezetű Posta-Mester reá esmért a' Királyra, a' ki tüstént elfogatott, és mint Hazaáruló Párisba viszsza vitetett, a' hol ő bizonyosan már akkor tulajdon végső szerentsétlenségét tapasztalandó volt, ha a' Constitutió bévételére magát nem kötelezte volna. Az első Constitutió az Emberi és Polgári jussoknak megmagyarázatjából állott, melly szerént kinek-kinek tselekedeteiben, vélekedéseiben, beszédjeiben, írásaiban, valamint minden rendbéli embereknek egyenlőségökre, birtokaikra, személlyekre, bátorságokra, minden elnyomattatások ellen való védelmezésökre jus és szabadság tulajdoníttatik. Már akkor ezen új Frantziák esmértető jelűl ezen két szót vették-fel: Szabadság és egyenlőség, valamint a' Britanniaiaknak ezen két szó szabadság és tulajdonosság gyakran hangzik a' szájokban. A' szabadságon és egyenlőségen kívül a' III-dik rendbéli Status magának Felsőségi just is tulajdonított, melly Felsőség jussának birtokát az által erősítette-meg, hogy maga Felekezetéből választott személyeknek ezen hatalmat tüstént általadta. A' Törvényhozó hatalom a' Nemzeti Gyülésre bízattatott. Ez 747 személyből állott; a' törvény tellyesítő vagy is kénszerítő Hatalom pedig a' Királynak adatott; ugyan tsak az a' Hatalom is a' Királynak engedtetett, hogy ő a' Nemzet Gyülésének végzéseit, hogy azok törvénnyé válhas-

sanak, tetszése szerént bevehesse, vagy félre tehesse; ha mindazonáltal a' Nemzet két Gyülésben valamelly tzikkelyt megállított, az tüstént törvénnyé változzon, ha mind a' Királytól helybe nem hagyatott, vagy meg nem erösíttetett is. A' Királynak esztendönként 25 millió líra rendeltetett a' Királyi Uradalmak jövedelmin kívül. A' tengeri, és a' szárazon való erö is a' Király hatalma alá adatott, de egyszersmind hat Tanátsosok rendeltettek melléje, a' kiknek helybehagyások nélkül ö semmi terhesebb dolgokba nem ereszkedhetett. Az egész Ország 83 Osztályokra, minden egy Osztály több vidékekre (Districtusokra) minden egy Districtus több kerületekre (Kantonokra) Kanton pedig Municipalitásokra osztatott-fel; illyen Municipalitas több volt negyven-ezernél. Ezekből minden esztendöben közakarattal választatott fel a' Municipalitas Tiszt-viselöinek, úgymint a' kiknek kötelességök volt az adót bészedni, a' belsö jó rendet fenntartani, a' föbb rendelések tellyesítését sürgetni. A' Bírói hatalom azoknak engedtetett, a' kiket a' községek ezen Hivatalra választottak. A' Polgári tárgyokban minden Kanton ban egy tulajdon Egyességszerzö Biró rendeltetett, valamint minden Departamentumban egy Törvényszék, és egy esküdt Ítélöszék tétetett, a' kiknek kötelességök volt a' Gonosztévöket megítélni, 's megbüntetni. Ha valaki a' Törvény által magát elnyomattatnak lenni látta, annak hatalma volt a' törvényt eltörlö ítélöszékhez folyamodni, a' minö Ítélöszék minden egy Departamentum-

ban állíttatott-fel. A' Nemzetet megsértő gonoszságoknak megvisgálásokra a' fő Nemzeti Törvényszék rendeltetett. Hogy pedig minden dolgok rendszerént folyanak, elvégeztetett, hogy egy új Törvényes Könyv készíttessen.

§ 3.

Az új Constitutió Frantzia Országot két szakadványra oszlya, kik egymást halálból gyülölik.

A' Köz-nép örömmel bevette, 's fejet hajtott az új Constitutiónak egész Frantzia Országban. A' Nemesség ellenben a' Constitutió ellen tusakodott; azokat, a' kik ezt bevették, tsúfságból (Sans Culettes) az az nadrágtalanoknak nevezték, amazok pedig a' Nemmeseket (Ci-devans), az az: örök nyugodalomban lévőknek. A' Nadrágtalanok magokat Patriotáknak és Democratáknak is hívták. Ezeknek fejőkké tette magát Orleansi Hertzeg, a' ki leggazdagabb lévén egész Frantzia Országban, reménséget tett magának a' Királyságra. A' Nemessek ellenben magokat Revolutió ellenkezőiknek, és Aristocratáknak is nevezték. Ez a' két Felekezet szinte úgy gyülölte egymást, mint hajdon időben Olasz Országban a' Velfek, és Gebelinek. A' Democratáknak száma nagyon felyül haladta az Aristocratáknak számát, melly ezeket arra vitte, hogy sokan hazájokból kiköltöznének. Erre tökéllették el többi közül magokat Conde, Broglio, Artois, Bourbon Hertzegek, a' Királynak

testvérei Hertzeg Aſzſzonyok, a' kik Rómába mentek, nem külömben más sok Fő emberek is. Sokan Koblentzbe mentek, mások Vormatiába, és mindenütt a' levegő-eget ſzomorú fohászkodásokkal sürítették. Némelly Linea Regementek is elhagyták az Orſzágot, a' többiek pedig, mellyek az Orſzágban maradtak, az újonnan felállíttatott Nemzeti Testőrző sereghez adták magokat. A' Papok tsak nem minnyájan elveſztették az ő jövedelmeiket, mellyet ők Religió megsértésének mondván, teméntelen sokan kiköltöztek. Németh, Olaſz, Spanyol Orſzágba, sőt sokan Angliába is és Helvetziába. Azok a' Papok, a' kik a' Nemzeti esküvést letették, megtartották az ő Egyházi jövedelmeiket, azok pedig, a' kik a' Nemzetnek fel nem esküdtek, vagy kiüzettettek az Orſzágból, vagy a' nép dühösségének áldozattyai lettek; sok ſzázan veſztették így életeket az esküvést kikerülő Papok közül. Ezen új esetek az egéſz Európát figyelmetessé tették. Kiváltképpen panaſzkodtak ezen zenebona ellen némelly Németh Orſzági Fejedelmek, többiek között a' Vürtembergi Válaſztó Hertzeg, György Biponti Hertzeg, Badeni Mark Gróf 's a't. minthogy a' Frantzia Respublica ezeknek uradalmaikat, mellyeket Alsatiában és Lotharingiában bírtak, magának tulajdonította; a' többek között leginkább megsértettnek lenni állította magát a' Treviri Válaſztó Hertzeg és Érsek, minthogy az ő Érsekségéhez tartozandó Touli, Metisi és Veroduni Püspökségek a' Frantziák által

tőle elfzakafztattak; nem külömben a' Moguntziai, Basilei, Spirai és több Hertzegek panafzkodtak II-dik Leopold Csáfzárnál, a' Rajnán túl lévő jófzágaiknak elveſztések eránt. Leopold ezen panafzokat hírűl adta a' Frantzia Királynak, de semmi foganattya sem volt közbenvetésének, minthogy a' Királyi hatalom Frantzia Orfzágban már akkor meg volt erőtelenítve, úgy, hogy a' Király majd semmit sem parantsolhatna, mivel az egéfz Kormányozó hatalom a' Nemzet kezében volt. A' nép magát több Gyülekezetekre (Klubokra) ofztotta fel, mellyek között a' Jakobinusok klubja volt legnevezetesebb. *) Ezek magokat a' többiektől veres sapka által külömböztették; megeskűdtek a' Királyi Hatalom eltörlésére, 's báborút végeztek. Leopold Csáfzár látfzatott legveſzedelmesebb ellenségnek lenni; ez ellen tele torokkal kiáltották: Háborút! Háborút! a' Leopold ellen. Néki 1792-ben Aprilisnek 20-kán háborút izentek, azon fzín alatt, mivel ő a' kiköltözteket óltalma alá vette, és, hogy egéfz Európát fel akarja lázíttani az új Constitutiónak eltörlésére.

---

*) *Ezen Jakobinus nevezetet vették a' Szent Jakab Klastromától, a' hol ők öfzvegyülekezni fzoktak. Sokan ezektől elfzakadtak, és a' mezítlábos Szerzetesek Klastromába gyülekeztek öfzve; ezek neveztettek Cordolier. Egyik Klub a' másikat halálra gyülölte.*

§ 4.

Leopold gondolkozása, és maga viselete a' Frantzia Revolutió eránt.

Minden világos elme könnyen elôre láthatta azon következéseket, mellyek a' Versaliai Udvarra hárámlottak, minthogy a' Király a' Jakobinusoknak fô lázíttójit, úgymint Rollandot, Claviért, Servánt és többeket késôn botsátotta el az oldala mellôl, a' kik, még a' Király mellett voltak, azt legveszedelmesebb tanátsadásaikkal keleptzébe kerítették: kétség kívül ezek jovaslották neki, hogy a' Nemzeti Gyûlésnek azon végzését, mellyben a' meg nem esküdt Papoknak számkivetés, és a' Páris mellett lévô Tábornak elosztása rendeltetik, helybe ne hagygya, mellyért ô utóbb szabadsága 's élete elvesztésével adózott. Leopold Császár más oldalról tekéntette a' Revolutiót, mint sem az közönségesen tekéntetett: ezen Frantzia Revolutió elsôben egyedûl a' Philosophusoknak, és a' mi idônkbéli megvilágosodásnak tulajdoníttatott. A' Császár Mediolanumban Graf Bischofsverder Burgus Obester elôtt magát úgy nyilatkoztatta ki, hogy ô által látia, hogy a' Frantzia Revolutió a' Politikábéli vélekedésekben egy igen nagy változást fog okozni. XVI-dik Lajos bevette az újConstitutiót, a' mint elôre gondoltatott, és az egész világ elbámúlt, hogy a' Polgári Rend miképp nyerhette meg a' felsôséget a' más két elsôbb Rendek elôtt. Az a' hiba is észre vétetett, hogy a' Törvényhozó Hatalom meghasonlott, mellynek

rossz következését lehetett várni. Azon Európai Hatalmasságok, a' kik előre látták, hogy az új Constitutió sokáig fenn nem maradhat, Lajos Királynak azzal kedveztek, hogy a' Constitutiót bevették. Svekus, Spanyol, és Muszka pedig azt a' kinyilatkoztatást tették az új Constitutió eránt, hogy Lajos Király annak bevételében nem bírt tökélletes szabadsággal, sőt II-dik Katalin Muszka Császárné azt kívánta, hogy Austria és Burgus a' Pilnitzi magyarázat szerént a' Frantzia Királynak, és azon Monarchiának előbbeni lábra állíttása véget szükséges eszközökhez nyúlnának, fogadta az alatt, maga részéről, hogy Éjszak felől a' bátorság, és tsendesség fenntartásáról ő fogna gondoskodni. A' Németh Császár ellenben a' Constitutiót elfogadta, a' mint ő ezt Lajos Királyhoz küldött írása által kinyilatkoztatta, mellyben ő kiváltképpen figyelemre méltónak állíttya a' Királynak Varnesben történt elfogattatását, mellynek, úgymond, rossz következései lehetnek. A' Királyi Udvarnak sorsa gyötrötte ugyan őtet, de azon kívánságát, mellyel Lajosnak segítségül akart volna lenni, a' Török háborúban meggyengült ereje, és a' tulajdon Népeinek belső nyughatatlanságaik fenntartóztatták őtet. Ezen felyül úgy is vélekedett, hogy hasznos lészen a' Frantzia Nemzetet engedni tulajdon háborgások habjaitól hányattatni, hogy azután őket könnyebben meg lehessen alázni. Leopold azért minden módon ki akarta kerülni a' háborút; sőt a' Belgiumi Gubernátornak parantsolatot adott, hogy a' Fran-

tzia Nemzeti záſzlós hajók minden kikötô partokon barátságosan fogadtassanak; hasonlót tselekedett az Adriai tengernek Austriai Házhoz tartozó kikötô partyain is. Szinte ezt tselekedte a' Toscaniai Nagy Hertzeg a' közép tengeren lévô kikötô helyein. A' kiköltözteknek semmi felfegyverkezést nem engedett meg Leopold az ô Tartománnyaiban; egyedûl úgy fogadta ôket, mint vendégeket; az általſzökötteknek minden katona fogadást, felfegyverkeztetést, úgy tábori általtételeket is eltiltott; ezen fellyûl megparantsolta, hogy az ô Jobbágyai az Alsatziai Frantziákkal jó értelemben legyenek, minden legkissebb jelét is az ellenségeskedésnek eltávoztatván. Reá nem hagyta magát beſzélleni, hogy a' Frantzia kiköltözteknek pártyokat fogja: megintette a' Mogguntziai és Treviri Érsekeket, úgy a' Straſzburgi és Vormatziai Püspököket, hogy ôk a' kiköltözteknek elfogadások eránt okossabb sinórmértéket tartsanak; sôt Rohan Straſzburgi Püspök ſzinte parantsolatot vett, hogy azon részéből az ô Püspöki Megyéjének, mellyben Németek vagynak, a' Frantzia kiköltözteket ki-igazítaná. A' Királyhoz, valóban pedig a' Nemzethez nyilvánságosan írta Leopold, hogy néki soha gondolattya nem volt magát a' Frantzia Nemzetnek belsô dolgaiba egyelíteni; még a' maga húgát sem akarja viſzſza hívni, ámbár ez néki jovasoltatik. Artois Grófnak Mantuában ezeket mondotta Leopold: „a' Királynét mint feleségét, „és anyát az ô házi népének sorsától el nem „lehet ſzakaſztani." Egéſz kívánsága az volt,

hogy egy közbenjáró Congressus tartassék, mellyben minden pörlekedések jó úton eligazíttassanak, a' mint ô magát Noailles Frantzia Követ elôtt kinyilatkoztatta. Mennél engedelmesebb volt Leopold Csáfzár, az új Frantziák ôtet annál inkább sarkalták: a' Belgákat ellene felingerlették, a' Királyi Familiával alább és alább való módon bántak, az Austriai Belgiumot fegyveres erôvel fenyegették; mellyre nézve kénfzeríttetett Leopold egy írás által a' Király elôtt panaſzkodását elôladni; utóbb kéntelennek látta magát, hogy négy Gyalog és két Lovas Regementet Cseh Orſzágból Belgiumba küldene, ugyan akkor azt a' kinyilatkoztatást is tette, hogy a' Svekus és Portugallus Fejedelmeket hasonló intézetekre fogja bírni a' Frantziák ellen, és, hogy alkalmatos eſzközökhez fog nyúlni, mellyek által a' Frantziák rendbe ſzedettessenek, de ezen kinyilatkoztatásnak tellyesíttését Leopold halála meggátolta, melly történt 1792-ben Martiusnak elsô napján.

§ 5.

Kiût a' Frantzia Háború.

Hadat izentek az új Frantziák Leopold Csáfzárnak, mellyet Ferentz Csáfzár alatt tsak ugyan el is kezdettek. Ferentz azt a' kinyilatkoztatást tette, hogy soha illyen ok nélkül való és igazságtalan háború nem viseltetett mint ez. Egy nyilvánságos írásban megtzáfolta a' Frantziáknak ſzínzett okaikat, mellyeket ôk ezen

háború eránt adtak. Minden Fejedelmeket meghívot Ferentz Csáfzár, hogy a' megalatsonyított Királyi hatalomnak védelmére fegyvert fognának; ugyan azon írásban azt jelenti, hogy azok, a' kik ezen háborúnak okozói volnának, okozói volnának egyfzeremind a' jövendô világ elôtt mind azon nyomorúságoknak, mellyek ezen háborúból fzármozandók volnának. Aprilis Hónapban Lukner Generalis rendeltetett a' Brundrutti Passusoknak elfoglalására, la Fayette *) Luxemburg és Namurk ellen küldetett. Bironnak Mons Városának ostroma parantsoltatott. Dillon Theobaldra Turné Városának vívása, d' Elbre Generalisra pedig Furnes Városának megvétele bízatott. Rochambeau azt jovaslotta, hogy a' Nemzet tsak védelmezôleg tartaná magát a' háborúban, de Dumouriér állítása nyert helyben hagyást, a' ki támadólag való háborút jovaslott. Custine kezdette el az ellenségeskedést, a' ki Aprilisnek 30 ikán a' Brundrutti mély völgyeket minden vérontás nélkül elfoglalta. Biron tíz-ezer emberrel Bossutig elôre nyomúlt; ez, ha olly nagy tapafztalású Generalis nem volt volna, az egéfz serege az

*) *A' Nemzeti Gyülés* 1791-ben *ezt tette a' Katonaság Fejévé, valamint Bailly Astronomus Feje lett a' Polgári Rendnek, az az Párisi Fô Bírónak tétetett. Ezután lett Pethion, Pethion után pedig Chambon Párisi Fô Bíró.*

Austriaiak által semmivé tétetett volna; tsak ugyan kéntelen volt magát Valencinnesig viſzſza húzni. Most látták az új Frántziák, hogy a' Belgium-béliek nem volnának a' Frantziákhoz olly hajlandók, mint elöbb vélték vala. Dillon Generalisnak sem ſzolgált jobban a' ſzerentse, azért Turne Várossától magát Rysselig viſzſza húzta, a' hol ötet a' tulájdon Katonái, a' kik magokat elárúltaknak lenni vélték, megölték. d' Elbre Generalis Turnes Várossát elfoglalta ugyan, de azt ismét elhagyta, midön Monsnál és Turnenál volt véres tsatának hírét hallotta volna, 's magát Dünkirchenbe viſzſza húzta. Rochembeau ezen ſzerentsétlenség által annyira megillettödött, hogy ez maga Hivataláról azonnal lemondana. Lukner tétetett helyébe Fö Hadi Vezérnek. la Fayette sem bátorkodott valamelly tetemes dologba erefzkedni, a' Nemzeti Gyülést pedig ezen elsö próbatételnek roſz kimenetele nagyon megſzomorította, minthogy ök még több ſzerentsétlenséget vártak nyakokra, minekutánna a' Burgusok és Austriaiak az öſzveſzövetkezett Hatalmasságokkal ellenek jövendök voltak. Ehez járúlt a' belsö zenebona, mellyre a' meg nem esküdt Papok, és a' Nemesség a' köznépet izgatták. Ezen belsö zenebonának indítását leginkább a' Papoknak tulajdonították, azért némellyeknek jovaslása az volt, hogy a' Papság az esküvés terhétöl felſzabadíttatnék; egyebek pedig azoknak ſzámkivetteteſeket sürgették, 's ugyan tsak ezeknek jovaslását

fogadta el a' Nemzet. *) Ez meglévén a' Hadi Minister Servan azt tanátslotta, hogy Páris mellé egy húsz-ezer emberből álló tábor szállíttatna, a' kik a' Városnak külsö és belsö bátorságára szolgálnának. Mind a' két jovaslást bevette a' Nemzet, mind a' meg nem esküdt Papoknak számkivetetésekről, mind pedig a' Páris mellé gyülekezendö táborról: ezen két tzikkely eleibe adatott a' Királynak, hogy azokat megerösítvén törvényesítené meg. Lajos ezen két tzikkelyt helybe hagyni nem akarta, melly által ö megvetette következendö szerentsétlenségének talpkövit, kivált, minekutánna ezen három Ministert: Rollandot, Servant, és Clavieret, a' kik legdühössebb Jakobinusok voltak, szolgálattyából elbotsátotta

*) *Ezen környülállásban négyszáz Papok lettek a' Jakobinusok dühösségöknek áldozattyaikká. Ugyan ekkor Lamballe Hertzeg Asszonynak elsöben mind a' két emlöit elmetszette a' dühösködö nép, azután magát öszvevagdalta. Perpignan Grófnét és annak két leányát anyaszült-mezítelen levetkeztették, olajjal megöntözték, 's úgy sütötték elevenen: egy ifjú szánakodván az öregebbik leánynak szenvedésén, azt agyon lötte; ezen ifjú a' tüzbe vettetett. Midön megsült a' Grófné leányaival együtt, hat Pap eleibe tétetett, hogy ezek azon sült húsból ennének, mivel ezt tselekedni nem akarták, a' legöregebbiket megsütötték, a' többit pedig elevenen tüzbe vetették.*

volna: ebből következett, hogy Juniusnak 20-dikán negyven-ezer Polgárok Thuilleri Királyi Palotát körülvették, sokan feltett kalappal a' Király szobájába betolakodtak; Lajos Király Pethionnal egy asztal mégé vette magát, egy a' pártosok közül hozzá közelítvén megragadta a' mellyét, megrázta, 's így szóllott: „Hallod-e! „itt az ideje, hogy mond meg világosan, ha „Párisban akarsz-e Király lenni, vagy Koblentz-„ben.“ *) Egy másik Polgár pedig Jakobinus sapkát tett a' Király fejére; a' Király italt kért; egy Boutellia bort adtak néki; ő pedig ivott a' Nemzet egésségéért. **) Csudálni lehet, hogy a' pártosok nagy tsendességgel ismét elszélledtek, úgy, hogy senki ezen rémittő zenebonánál életét nem veszttette. Lukner és la Fayette ezen 20-dik Juniusi rendetlenséget helyben nem hagyták, sőt azoknak kemény megbüntetését kívánták, a' kik annak indítói voltak; de ez még is tsendesen elhalgattatott.

*) *Koblentz volt azon hely, a' mellyen a' kiköltöztek öszvegyülekeztek volt, és a' Respublika ellen fegyvert köszörültek.*

**) *Hihető dolog, hogy Pethion egyet értett ezen zenebonáskodókkal; ugyan ez mint már Párisi Fő Bíró a' Királynak letételét jovaslotta. Ez hagyta helyben a' 10.dik Augustusi fellázzadást is.*

§ 6.

Az Austriaiak berontanak Frantzia Országba.

Egy Austriai és Burgus Hadi Sereg, melly 60 ezerből állott, megindúlt az új-Frantziák ellen Braunschveigi Károly Hertzegnek vezérlése alatt. Ez egy nyilvánságos írást botsátott elöre, mellyben tökéletes Amnistiát ígért azoknak, a' kik az elöbbeni Országlás formáját be akarnák venni, azokat pedig, a' kik azzal ellenkeznének, tüzzel, vassal, és halállal fenyegette; de foganat nélkül, mert a' zenebonáskodók ez által még nagyobb dühösségre gerjesztettek; az volt a' szavok: Szabadon élni, vagy meghalni. Bizakodtak ök azon sok és erös Várokban is, mellyek Belgiumtól fogva egész Helvetziáig az Országot mintegy láncz formára kerítvén bátorságossá teszik, melly Várok közül némellyek azon nevezetes Vaubau Marschalnak remek Munkái, a' ki XIV-dik Lajos idejében híresedett vala el. Ehez járúlt a' határozatlan buzgóság is (Enthusiasmus) melly egy 25 millióból álló Nemzetet lelkesített: egyedül Páris Városa nyoltzvan-ezer embert állított ki, a' kik készen voltak magokat a' már fegyverben lévö száz-kilenczven-ezer linea béli Katonasághoz kaptsolni, hogy Országjoknak határától az ellenség messze szoríttassék. la Fayette, Lukner, Biron, Kellermann, Dumourier, a'kik az Ország szélénél állottak, látszottak most Frantzia Országnak örzö Angyalai lenni; de mitsoda tsudát lehetett ezektöl várni,

mikor ollyan nép adatott vezérlések alá, melly se a' hadi mesterséget, se a' Katonai szoros rendtartást soha nem tudta? Legnagyobb bizodalmokat helyheztették la Fayette Vezérben, a' ki az Amerikai háborúban Washingtonnak fegyveres társa volt. A' Németek Armádiájánál vezérkedtek Hertzeg Braunschveig, a' ki a' győzedelmek borostyánnyai között nevekedett fel, Hertzeg Hohenlohe, Clairfayte és más többek, a' kik II-dik Fridrichnek Iskolájában neveltettek; ezek szállottak szembe a' Frantzia Generalisokkal; nagyobb élesztésekre pedig megjelent maga is Fridrich Vilhelm Burgus Király az Armádiánál. Midőn ezen készületekről Párisba hír vitetett, azonnal a' Nemzeti Gyülés az egész Városban kihírdette, hogy a' Haza veszedelemben forog, szükséges azért annak védelméhez kívántató eszközökhez nyúlni. Ezen hír elfutamodott tüstént az egész Frantzia Országban, mellynek minden részibôl tódult öszve a' fegyveres nép, a' kik között a' Marsielliek és Brestiek a' dühösség által magokat leginkább megkülömböztették. Az egész bün a' Királyra hárámlott, mintha az egész szerentsétlenségnek ô volna az oka, a' ki a' szomszéd Hatalmasságokat Frantzia Ország ellen titkon fellázította. Még az nap a' Nemzeti Gyülésnek tanátskozásba kellett venni ezen nagy kérdést: ha a' Királyt le-kell-e tenni? Ugyan azon éjszakán Augustusnak 9-dike és 10-dike között az egész gyülevész sereg felzendüle, megvonta a' lármaharangokat, az ágyúkkal is lármát tött, 's azonközbe azt kiál-

totta: a' Király letétetett! Ezen rémittő éjszaka, melly a' Királyi Familiára nézve végsőnek látszott. Lajos az egész Házinépével a' Nemzet Gyülésébe szaladott bátorság véget, a' hol fel is találta személyes bátorságát: ott egy vas rostéllyal kerített helyet rendeltek néki, mellyben három napig őrizet alatt volt, míglen onnét a' Templom nevezetű tömlötzbe vitetett. Ezen vas rostélyos rekeszből kellett néki hallani a' Nemzeti Gyülésnek azon végzését, melly által ő a' Királyságból letétetett, és minden jószágának elveszté sére itéltetett. Ennél irtóztatóbb napot egy Fejedelem nem érhet mint ez volt. A' Király írásai között néhány levelek találtattak, mellyeket la Fayette írt volt a' Királyhoz, melly leveleket úgy tekéntette a' Nemzet, mint Hazaárúlásnak nyilvánságos jeleit. A' Nemzeti Gyülés hármat küldött tulajdon Tagjai közül, a' kik la Fayettet Párisba haza tsalnák a' táborból, hogy azután érdemlett büntetését vegye; la Fayette által látta a' veszedelmet; és az Ármádiát reá akarta beszélleni, hogy siessen egyenesen Páris felé azoknak fenyitésére, a'kik a'Királynak felséges személlyét megsértették: a'két első Battalion reá állott, a' harmadik Battalionnak Obestere vonogatta magát, a' kinek tétovázását midőn a' két első Battalion látná, ezek is megváltoztatták szándékjokat. Így elhagyatva lévén la Fayette szaladással akarta magát bátorságba helyheztetni: midőn Hollandia felé útban volna, Lüttich Városánál az Austriaiaknak kezökbe kerűlt. la Fayettenek elpártolása után

után Braunschveig Hertzeg Treviri Hertzegségen által betört Lotharingiába, hogy onnand Páris felé mehessen. Hohenlohe Alsatziába ment, Clairfayt Luxemburgi Hertzegségbe, hogy mind a' kettő magát Lotharingiába Braunschveig Hertzeggel egyesíthesse. A' Burgusok azután Sirek Városát megvették, a' Frantziákat, a' kik Montmedy és Longvi között táboroztak, viszsza verték, 's ezen nevezetes erősséget elfoglalták, mellyet XIV-dik Lajos Király Frantzia Ország vas kapujának nevezett. A' Németh Ármádia már most egész Verodunig előre nyomúlt, már tsak azon egy Vár vólt, a' melly őket egyenessen Párisba való meneteltől hátráltatta: Verodun magát nem sokáig védelmezhette, ámbár azt Beaurepaire azon Várnak Fő Kapitánnya egész halálig védelmezni akarta; ugyan tsak, mivel a' Polgárság a' Várnak feladását sürgette, a' nyilvánságos Gyülésben ezen szókat kiáltván: Szabadság! Szabadság! magát agyon lőtte. A' Város által adatott Septembernek 2-dikán. Az alatt Clairfayt a' Maas vize mellett lévő Stanai kisded Várost vette meg; Hohenlohe pedig a' Mosel vize partyán lévő Thionville Várát kezdé ostromlani. Már ekkor a' dühösség és kétségbe esés elfogta a' Párisi népet, a' kik az egész szerentsétlenségnek okát a' meg-nem esküt Papoknak, és a' Király részire hajlóknak tulajdonították. A' Karmelitáknak templomában két száz Papot vertek egyszerre agyon, az úgy neveztetett Apáturságban pedig 900 foglyokat. Ezeken kivül délután 4 órától

fogva reggel 7 óráig számtalanok ölettettek-meg a' dühösködö néptöl. (*) Csak nem ezen idöben Rheimis, Lion, és más Városokbanis folyt a' Polgári vér mindenfelül: ez meglévén fegyvert ragadtak, és az Országnak minden részeiböl tódúltak a' sok haramia forma tsoportok, és Páris felé siettek, hogy egyesült erövel a' Németeknek ellent álhassanak. Páris környéke egy olly tábornak látszatott, mellyben Frantzia Országnak egéfz ereje öszve kaptsolva volt. Az Haza árúlók azt hirlelték a' nép között, hogy a' Nemzeti Gyülés Braunschveig Hertzeget, vagy Zork Hertzeget szándékozna Frantzia Királynak nevezni, a' melly hír a' Jakobinusokat leginkább megzavarta. A' Nemzeti Gyülés, hogy magát a' gyanúságbol kimossa, hirdetést adott maga felöl, hogy ö minden Királyokat, 's minden Királyi hatalmakat halálba gyülöl; egyfzer'smind a' Sardiniai Király ellen, a' ki a' Frantzia Respublicát megesmérni, és Semonvillet annak Követtyét el-fogadni nem akarta, hadat rendelt, 's Mon-

(*) *Kevés napok alatt Párisban tizenkét ezer, Louvet Városában pedig huszonnyoltz ezeren ölettettekmeg. Egy Philipp nevezetü, apját annyát megölte, azért, hogy ezek egy ollyan Papnak Miséit halgatni nem akarták, a' ki a' Nemzeti esküvést letette. Ha tiz, tizenkét eftendös gyermekek gyilkoskodtak, azt kiáltották a' nézök: Jól van gyermekek! éllyen a' Respublica!*

tesquieu Generalis azonnal parantsolatot kapott, hogy hallasztás nélkül Savoyaba törnebé. Illy kiáltások voltak September Hónapban Páris Városában 1792 dikben: ezeren, és ezeren fojtattakmeg a' Párisi Polgárok közül; a' Királyi Palotára a' nép mint egy ostromlott Várra reá rohant. A' Király tömlötzbe rekesztetett, a' nép pedig a' lázasztók által inkább és inkább felzendíttetett, a' kik között volt azon el-fajzott Orleansi Hertzeg-is, a' ki, hogy a' népnek hajlandóságát megnyerje, Egalité nevet vett fel, melly annyit tesz, mint Egyenlőség; de utóbb ezis a' nép dühösségének, és prédájának tárgya lett, a' mint utóbb bővebben elfog beszéltetni.

§. 7.

Az Austriai Hadi seregnek szerentséje megtsükken Frantzia Országban, a' Frantziák ellenben nagy lépéseket tesznek.

A' Braunschveigi Hertzeget a' szerentsének közepette meg-állította Dumourier Frantzia Generalis, ámbár ennek tsak tizenhét ezer embere vólt, amannak pedig hetven ezer. Dumourier St. Menehouldnál fekütt táborba Champagniában; ő ama régi Római Vezért Fábiust követte: egész verekedésbe nem ereszkedett, hanem tsak apró tsatákban. Clermontnál Aragoniában meg-ütköztek, a' hol a' Frantziák meg-győzettették, sőt olly ijedésbe jöttek, hogy, a' mint Dumourier maga megvallotta, hogy a' Németek még kevesebb néppelis az egész Frantzia sereget semmivé tehették vólna, ha a' sze-

rentsének hasznát tudták volna venni. Most az Austriaiak előbbre nem mehettek, és az eledel szüksége miatt Campaniát elkellett hagyni, minekutánna Clairfaytnak erőlködése foganatlan lett volna, a' midőn ez a' lapos tartományba beakart vala törni. Ha Dumourier akkor magát egészen visza találta vólna húzni, már akkor Páris Városa a' Németh seregek által bizonyossan elfoglaltatott volna. Dumourier megtartotta az állását, és kevés idő alatt Bournouville és Kellermann Generalisok hozzá érkezvén, már hetven ezerből állott az Hadi serege. Legártalmassabb volt az Austriaiaknak azon magányos beszélgetés, mellyet Braunschveig Hertzeg tartott Thouvenot Frantzia Generalissal; ezen naptól fogva a' Burgusok igen szunnyadozva folytatták a' háborút, 's végre egy magányos békeséget kötöttek a' Frantziákkal. Az Austriaiaknak nagyobb szerentsétlenségekre Albert Fő Hertzegis kéntelen volt félben hagyni Rysel várának ostromát, a' hol ő huszonnégy ezerből álló hadi sereggel állott. Mind ezeknek a' volt a' következése, hogy az Austriai sereg Frantzia Országot sietve elhagyni kénszerittetne. Kellermann Frantzia Generalis egész az Ország széléig mindenütt nyomokban volt. Olasz Ország részéről Montesquieu Generalis elfoglalta egész Savoyat, nem külömben Anselme Generalis Nizza Városát Pedemontziumban. Custine, a' ki tizenöt ezerből álló sereggel Landau mellett állott, véletlenül Rajna mellet Spira Városába termett, a' hol a' Császári seregnek fő-élés-

házát elfoglalta, kipusztította; onnand ismét visza tért Landauba, melly tselekedet nagyobb tsudálkozást okozott a' Császáriaknak, mint félelmet. Nem soká azutánn Custine Vormátzia Városát meg-szállotta, sőt már Moguntia Városa környékitis 12 ezerből álló sereggel meglátogatta, és ezen, tsak nem győzhetetlen erősséget taupa ígéretek által hatalma alá hódította. Más nap Neuvinger Generalist küldötte négy ezer emberrel Francofurtba Custine Vezér, mellyy Város tüstént megnyitotta a' kapukat a' Frantziáknak, a' kik tsak által menetelre való engedelmet kértek, midőn pedig már a' Városban volnának, két millio forint sartzot vetettek a' Városbéliekre, azon szín alatt, hogy a' Város a' kiköltözött Frantziákat elrejtette volna. A' Frantziák ezen vádolást megnem bizonyították; ők az egész környéket pusztították: Königstein és Neuheim t mindenhől kifzívták, 's tsak nem az egész Frankoniát adó alá vetették. Eddig való győzedelmeiben felfuvalkodván Dumourier feltette magában, hogy három Királyok napját Brüssel Városában fogja ünnepleni, 's ezen nehéz feltételét szerentsésen végreis hajtotta: nyoltzvan ezer emberrel Belgium felé ment, előre pedig egy nyilvánságos irást botsájtott, mellyel többet vitt végbe, mint sem fegyverrel, fényes ígéretei mellet felillesztette a' Nemzetben az Austriai Ház ellen való gyülölséget. Az útyát Mons felé akarta venni Belgiumba, de véletlenül egy Austriai seregbe ütközött, nem meszsze Gemappetól; ezen seregnek fekvése egy bésántzolt erdős he-

gyen vólt: Novembernek 6-dikán kezdette lövetni az Austriai tábort, azután Bajonettokkal küldötte neki Katonáit, és az elsô osztállyát a' tábornak tüstént megvette. Tulajdon példájával ösztönözte azután Dumourier a' maga népét a' második sántznak bévételéreis, ahol kegyetlen volt az ütközet, de akármelly kemény ellentállás sem tartóztathattafel a' Frantziákat, hogy a' második sántzotis el ne foglalnák; ezen szerént az harmadik sántzis megvétetvén a' Németh sereg viszsza nyomattatott. Ez volt az elsô valóságos ütközet ezen háborúban, és ollyan, melly egy részrôl a' szerentsét, más részrôl pedig a' szerentsétlenséget meghatározta, a' mellyben mind a' két részrôl sokan áldoztak életekkel; ugyan ezen ütközet ama nevezetes Mons Várát, melly Belgiumnak kultsa, a' Frantziák kezére keritette. Dumourier Gemappe mellett volt meggyôzettetésit hathatóssan megboszúlta. Clairfayt igen okos lépéssel húzta viszsza magát a' Luxemburgi Hertzegségbe, mellynek az volt a' következése, hogy az új Frantziák egész Belgiumot meghódították; ugyan tsak Dumourier minekutánna Novembernek 14-dikén Auderlech mellett hat egész óráig viaskodott volna, Brüsel Városába gyôzedelmessen bement. Nem sokára az után Mechlinum, Lovanium és Lüttich Városa magát megadta; azon szerint Imperiumnak Achen nevezetû Városais; ezeknek példáját követte azután Dornich, Gent, Brügge, és Antverpia, mellyeket Miranda Generalis foglalt voltel. Ugy látszik, hogy ezen gyôzedel-

meket inkább a' Frantziák Politikája, és Belgák fösvénységek eszközlötte, mint sem a' Katonaságnak vitézsége. Illy úton a' Frantziák három hónapok elfolyta alatt legfényessebb győzedelmeket tettek. Egész Koblentzig nyomúltak vólt előre, de azután egész Hochstig kénteleníttettek magokat viszsza húzni, és Frankofürtot az Austriaiaknak által engedni.

§. 8.

Nagy Hadi készületek az 1793-dik esztendőbéli háborúra.

A' Németek mingelőtte Gemappénél meggyőzettettek volna, az ellenséget nem egyébnek, hanem katona ruhában lévő gyülevész parasztoknak tartották, ollyannak, mellyet ők érdemtelennek állítottak arra, hogy őket rendszerént való ütközettel megtámodgyák; de melly igen megrémültek, midőn ezen gyülevésznek tartott népet egész Nizzatól fogva Antverpiáig mintegy 300 órányi kiterjedésű földön uralkodni 's hatalmaskodni látta; megvóltak már győzödve a' Frantziákkal ellenkező Hatalmasságok, hogy ezek ellen minden kitelhető készületeket szükséges volna tenni. Austria Belgiumnak elvesztését a' Burgus pedig az ő Vitézi hirének megtsonkúlását elnem nyöghette, azért minden erejét megvetette, hogy a' következendő táborozásban a' Frantziákon győzedelmeskedjen. Frantzia Országis viszányossan eltökéllette magában, hogy ezen esztendőben minden Királyi székeket lefog dönteni; ezen tzélnak elérésére eme tsábíttó és vakító szókat fitogatta: Szabadságés egyen-

lösség. Ez nagy gondot adott minden Cabineteknek, minthogy ezen veszély minden Uralkodókat érdeklette. A' Németh Birodalom sok apróbb tartományokat elveſztett, azért magokat az öszve szövetkezett Hatalmasságokhoz adták azoknak Fejedelmeik, úgymint Austriához, Burgushoz, és a' Sardiniai Királyhoz, a' melly példát Britannia, Spanyol Ország és Hollandiais követte, úgymint a' kiket ezen veszélynek félelme egyaránt érdeklett. Csak a' Muszka Udvarnak ſzándékja vólt még homállyal fedezve: talán Katalin Császárné Austriának és a' Burgusnak meggyengülését kivánta, hogy azután kevesebb akadállyal Konstantzinápolyba mehessen, vagy a' meggyengült Feleknek ô adhasson eleikbe békesség tzikkellyeit. Portugallia és Neápol sem mutatott semmi kedvet, vagy helybe hagyást a' Frantziák tselekedeteihez. Magok a' Respublikák sem hagyták helyben a' Frantziáknak állításaikat, mellyek szerént se Országos Igazgatónak, se Dogenak, se Nemesnek helye nem vólt a' köz társaságban: illy formán tehát tsak nem egész Europa ezen új Respublikának lerontását, eltörlését eltökélette; és emberi módon gondolkodván nem látszott semmi út, mellyen ez a' veszedelembül kiszabadúlhasson. A' Frantziák ellenben másképp vették a' dolgot: ök úgy vélekedtek, hogy minden Országokban a' szabadságnak szeretete a' köz népet az ô részekre húzza, és valóban megnem tsalatkoztak vélekedésekben: mindenütt találtak követöket, mindenütt pénzel hadakoztak, pénzel győzedelmeskedtek: a' pénzt itt tékozolva

osztogatták, mellyet amott elragadtak vala. Hogy ők az ő rettenhetetlenségekről meggyőzzék a' Világot, Nápolyba egy igen vakmerő lépést tettek: a' Nápolyi Király azon vólt, hogy a' Frantzia Követ Sennonville Úrnak a' Konstantzinápolyi Udvarnál való elfogadását megátollya; a' Frantzia Respublika hogy ezért boszút állyon, la Touche Contre Admiralist egy kisded hajóval Nápolyba küldötte; midőn a' kikötő helyhez érkezett ezen hajó, kiszállott abból egy Granatéros, egyenessen a' Király eleibe ment, és azt kivánta a' Nemzet nevével, hogy a' Király esmérjemeg a' Frantzia Re-publikát, küldgyön Párisba követet, és azon követség által adgya elől a' maga mentségét a' Konstantzinápoly Frantzia Követ ellen való törekedése eránt. A' Király mind a' kettőt megtette, és la Touche elhagyta Nápolyt. A' Toskánai Nagy Hertzegis megesmérte a' Frantzia Respublikát; egyedül VI dik Pius Pápa vólt, a' ki azt megesmérni nem akarta; mondatik hogy ezek lettek volna a' Pápának, szavai: a' Respublika élete az én halálom; a' Respublika halála az én életem. Rómában voltaképpen egy szomorú eset történt: A' Frantzia követségnek Titoknokja Basville a' Frantzia Consulnak a' házáról, és az Academia Palotájáról levetette a' Királyi tzimert, és a' Respublikáét tétettefel; ez midőn egy némelly napon a' három színű Kokárdát feltévén kikotsizott, repültek a' kövek a' kotsija ellen, a' nép sokassága feléje rohant, és egy Borbély borotvával a' hasat fel-metzette, melly seb miatt ő más nap-

ra meghalt. Kellermann Generalis vólt rendelve, hogy ezen erőszakot megboszúllya, a' ki azt tűstént végbe vitte volna, ha éppen akkor Frantzia Országnak közepette egy olly borzasztó eset nem történt volna, mellynek emlékezete az Históriákban örökké fenn lészen, és a' mellyet mi tűstént elől beszélleni fogunk.

§. 9.

XVI dik Lajos Király a' Nemzeti Gyülésben sorompó mellett álván kérdésre vetetik.

Ki gondolhatta volna, hogy a' Frantzia Nemzet a' Királyi jussokra nézve a' maga tulajdon állíttásaitól olly hamar elállyon? A' Király előbb a' Nemzettől mint egy bálvány Isten imádtatott; a' Királynénak hajdon II-dik Jósef Császár jelenléttiben ditsérő 's örvendező énekek mondattak a' néptől, most pedig mind a' Király, mind a' Királyné a' Templom nevezetű toronyba záratott, a' hol még az éleménybenis hijánosságot szenvedtek. (*) Lajos a' Nemzet ellen elkövetett sokféle törvénytelenségekről vádoltatott: hogy ő 1791-ben Juliusnak 14 dikén tett esküvését megszegte. Az

(*) *Igen apró szobátskákban laktak, a' hová lépni sem kellett felmenni. Nem máskép, hanem egy Jacobinus jelenléttébe szólhattak egymással. Éjjel minden fél órába megszólíttotta őket az Őrálló: Lajos Ur itt vagyon? Antónia itt vagyon? és mind addig szólíttotta őket az Ör, míglen feleletet nem adtak.*

Országból szökve akart kimenni. Sok Polgári vér kiontásának oka volt. Pillnitzben Leopold Császárral és Fridrich Királlyal az Haza ellen öszve esküdött. Arleshen a' felzendülés zászlóját felemelte. Az idegen Hatalmasságoknak öszve szövetkezését helyben hagyta. Eltökéllette, hogy az egész Ármádiát az ellenség kezére fogja kérítteni. La Fayettal veszedelmes levelezést folytatott. A' megnem eskütt Papokat oltalmazta, A' Helvetziai Testörzö sereget a' Constitutio végzése ellen maga mellett tartotta, és azt ellenséges felvételekre ösztönözte; és több illyeneket. Decembernek 22-dik napján megjelent Lajos Király a' Nemzeti Gyülésben, vagyis a' Nemzeti Conventben a' sorompó elött, és minden tzikkelyekre meghatározott feleletet adott; egész elmebéli jelenléttel megmutatta, hogy ö sokat tett, miglen határozatlan Uralkodó vólt, sokat tettek az ö Ministerjei a' Király nevében; azt pedig álhatatossan tagadta, hogy ö a' 10 dik Augustusi vérontásban tsak legkissebnyireis okozó lett volna. Sokan ajánlották magokat az ö ártatlanságának védelmezésére, ö pedig azon 78 esztendös öreg embert Lamoignout, Malesherbest, Tronchetot, és Desezet választotta. Decembernek 26 dik napja volt rendelve, mellyben ö utolszor a' Törvény szék elött kérdésre vétessen. Tsak nyoltz nap engedtetett olly nagy pernek eligazíttására. Deseze volt, a' ki legelsö szóllott a' Király védelmére, 's mondá: A' Constitutio egy Királynak meg-büntetésére nem tud nagyobb fenyíttéket, mint a' Királyságból való le-

tételt, melly már úgy-is minden törvényes visgálás nélkül végbe ment; utánna vetette: A' Constitutio semmi más büntetést nem rendelt a' Király ellen, ha mind az a' Nemzet ellen hadat indított volnais, mellyet Lajos soha nem tselekedett, alkalmatossága sem volt azt tselekedni; nem lészen é Lajosnak azon jussa, a' melly minden Polgárnak vagyon, hogy ö a' törvényhez folyamodjon, hogy a' szerént büntetessenmeg? ö légyené egyedül, a' ki a' törvény oltalma alól kirekesztessék? vádoltatik, hogy a' Nemzeti Gyülést elszéllesztette: nem tehétteé azt az, a' ki öket öszve gyüjtötte, és a' kinek még akkor határozatlan volt az uralkodó hatalma? ö Katonákat gyüjtött Páris környékére: nem tetteé ö azt bátorság fentartására? ö a' Flandriai Regementet Versaliába hívta; ezt nem kivántaé maga a' Municipalitásis? ö gyanuságos levelezést folytatott: de megbizonyodiké az, hogy azon levelek, mellyek Thuilerienbe találtattak, nem hamisan költött levelek? Az ö büneé az, hogy az ö levelezöi keményebb kifejezésekkel éltek? hiszem nem ö vezette azoknak az iró tollát. Thuilerieni Gyülekezet eránt Lajos éppen nem volt bünös, sött ö parantsolta, hogy tennékle a' fegyvert. Az ö Varennesi úttya eránt maga magát kinyilatkoztatta, hogy ö Párisból egy bátorságos helyre akarta magát venni, soha nem volt pedig szándékja Frantzia Országot elhagyni. Aztis igazságtalan volna Lajosnak tulajdoníttani, a' mit az ö Ministerjei tselekedtek. Polgárok! ti aztis hozzá teszitek, hogy Lajos a' Párisi tábor,

és a' megnem esküttt Papok eránt való végzést megnem erősítette; de nem volté néki a' Constitutio ereje szerént hatalma ezen rendelést félre tenni? mért nem tett másodszoris az eránt végzést a' Nemzet, hogy a' Király azt félre ne tehesse? Lajos levelet vett a' Pápától, mellyben ez Avennio Városa eránt való jussát sürgeti; tehetteé azt Lajos, hogy a' Pápa hozzá ne írjon? Hogy ő Augustusnak 10-dikén a' Nemzeti és Helvetziai Testörzöket a' pártosok ellen küldötte, nem élté itt a' magát védelmező jussal, melly minden halandóknál közönséges? és maga a' 3-dik Octoberi Constitutiois megengedi az erőszaknak erőszak által való viszsza verettetését. Vallyon Lajos akkor valamelly törvénytelenséget követetté el, midőn ő a' Nemzeti Gyülésbe szaladott, 's ott kereste oltalmát 's bátorságát? Polgárok! így fejeztébe Deseze beszédjét: fontollyátok meg, hogy a' jövendő Históriákban elől fordúland a' ti itéletetek, és ti minden századok itéleteiknek tárgyai lésztek. Midőn Deseze szóllani megszünt, Lajos így szólamlottmeg: az én védelmezőm tökéletessen kifejezte az én gondolkozásom módját. Tiszta a' lelkem esmérete. Nem én vagyok kezdő oka a' 10-dik Augustusi vérontásnak, ezen vádoltatás szét szaggattya az én szívemet. Így bántak a' Királlyal, a' kit maga a' Constitutio is megsérthetetlennek esmért. Az volt különös ezen egész esetben, hogy a' Nemzeti Convent vádolóis volt egyszer'smind bíróis; sőtt vetélkedés volt, hogy az itéletnek végrehajtásais a' Nemzeti Convent által mennyen végbe, vagy a' népre

bizattasson mellynek hatalmában volt a' végre hajtó hatalmat kinevezni. (*) A' tüzesebbek, vagyis a' Patrioták, a' kiknek Vezérjek Roberspiere volt, a' mérsékletekkel, a' Maratisták a' Brissotinusokkal hevesen vetekedtek, méglen az elsôknek Felekezete erôt vévén elvégeztetett, hogy Januáriusnak 14-dikén vaksoknak többsége által határoztassék meg Lajos végsô ítéletinek kimondása.

MÁSODIK SZAKASZ.

Lajos halálától, az az 14-dik Januáriustól fogva 1793-ba — 1794-dikig

§. 10.

Halálos ítélet Lajos ellen kimondatik. Annak Halála.

Elérkezett Januáriusnak 14-dik napja, mellyen egész Europában leghatalmassabb Királynak élete, vagy halála eránt kimondassék a' végsô ítélet. Itt 424 vaksok által más 283 vaksok ellen a' néphez való folyamodás (Apellatio) meggátoltatott; az ítéletnek végre hajtása a' Nem-

(*) *A' Nemzeti Convent 1791-dikben kezdôdött, mellynek Feje Cordoliers volt. Nevezetesebb Tagok voltak Orleans, Marat, és Danton. A' mérséklett Felekezetnek Feje Rochefoucault Hertzeg volt: ezen Feleke-*

zeti Conventnek tulajdoníttatott. Elsöben az állíttatottmeg, hogy Lajos vagy halállal, vagy örökös rabsággal, vagy számkivetéssel büntettessékmeg: egész 24 óráig tartott a' vetekedés, hogy ezen háromféle büntetés közzül mellyikre ítéltessék Lajos; 366 nan halálra ítélték, 45-ten halálra ítélték ugyan, de bizonyos feltételek alatt, 2-ten láncra ítélték, 319-en pedig fogságra egész a' békességig, úgy, hogy azután számkivettessék. Ha azon irás, mellyet a' Spanyol Udvar a' Királynak védelmére a' Nemzeti Conventhez küldött, a' végképpen való megítélés előtt felolvástatott volna, bizonyossan megmaradott volna Lajos élete; minthogy ezen irásban bizonyossá tétetett a' Frantzia Nemzet, hogy minden Hatalmasságok vele békességre fognak lépni, de ezen irás félre tétetett, minthogy eltökéllett szándék volt Lajost el-veszteni. Midön az Elölülö felfedezte, hogy azon büntetés, melly a' vaksoknak többsége által Lajos eránt meg állíttatott, halál légyen, egy borzasztó csendesség fogtael az egész jelenlévö népet. Az volt azután a' kérdés, mikor hajtassék végre ezen

---

zet Pártotlan Klubnak mondatott; ezekhez tsapta magát Mirabeau is, a' ki nem sokára azután meghalt; ezeket nevezték Girondistáknak is, vagy Völgyi Felekezetnek; amazokat pedig Maratistáknak, vagy Hegyi Felekezetnek, mivel ezek a' Palotának felsö részében ültek, amazok pedig a' Tanátz Palotának alsó résziben.

ítélet? úgy végeztetett, hogy 24 óra alatt. Midőn ez Lajosnak hirül adatott, nagy álhatatossággal halgatta az itélet mondást. Ezen kettőért esedezett: elöször, hogy legalább három nap engedtessék néki; másodszor, hogy feleségével, gyermekeivel, és hugaival magányossan beszélhessen. Az elsö kérése megnem engedtetett; a' második eránt megigértetett, hogy az tekéntetbe fog vétetödni. A' házi népe hozzá vezettetett. Miből állott légyen a' beszédjek, könnyü képzelni! semmi más nem hallatott, hanem a' Királynénak sikójtása, és ezen szavai: a' hóhérok! a' hóhérok! A' nyoltz esztendös kisded Korona Hertzeg kérte a' Comissáriusokat, engednékmeg néki, hogy ö Páris Városának minden osztállyaiban az Attyának életéért térden álva könyöröghessen; nem engedtetettmeg. Lajos tsendessen alutt következendö étzakán. Januáriusnak 21-dikén reggel 7 órakor felkelt, kért egy ollót hajának elmetzésére. Nyoltz órakor Santerre jelentette néki, hogy már idö volna a' büntetés helyére kimenni. Lajos az ö bepetsételt Testamentomát által adta egynek a' Comissáriusok közzül; egész a' második udvarig gyalog ment, a' hol ö az ö Gyóntató Papjával (Egdeborth volt a' neve) felhágott a' Kotsira, midön a' fogház udvarából kivitetett, némelly szók hallattak: Kegyelem! Kegyelem! de ezután mélly tsendesség lepett el mindent. Tíz órakor jutott a' büntetés hellyére, a' hol a' hóhér, és annak szolgái kezeket reá tették, melly szempillantásban ö egészszen elborzadott. A' Gyóntató Pap így szóllott hozzá:

Szent

Szent Lajosnak Fia az ég várakozik reád, mennyfel az égbe! Azután minden rettegés jele nélkül felhágott az állásra, levetette felsõ ruháját, az hóhér elmetzette az haját, irtózott, de esmég erõt vett magán, és a' néphez ezeket mondotta: Frantziák én ártatlanúl halok meg! Megbotsáttok az ellenségeimnek, és kívánom, hogy Frantzia Ország— — — itt a' sok dobnak harsogása elfogta a' szavát, 's az ártatlan Királynak a' feje elvolt vágva. Mindenfelûl ezen szók hangzottak: Élljen a' Nemzet, élljen a' Respublica Ezen szomorú kimenetele volt XVI-dik Lajosnak, életének 39-dik esztendejében. Ez az õ Elejnek hibáiért rémittõ büntetést szenvedett. Maga személyes legnagyobb hibája az igen nagy jóság volt, mellyhez járúlt az õ még nagyobb félénk gyengesége.

§. 11.

Lajosnak megölettetése az Európai Hatalmasságokat figyelmetessekké tészi.

Elrémûlt a' Világ azon vakmerõ lépésen, mellyet tulajdonképpen 366 lázasztók Páris Városában tettek. Anglia nyitottafel legelsõben szemeit, 's azon vólt, hogy Hollandiátis figyelmetessé tegye, melly a' Frantzia Országi dolgokkal a' nélkûl sem volt megelégedve, minthogy az elõbbeni esztendõben Dumourier több régi egyezéseknek ellenekre, a' Schelde Vizén szabad hajózást engedett a' Hollandiai Kereskedésnek nagy

hátramaradására. A' Londoni Ministerium, melly tudta, hogy némelly Britannusok a' Párisi Klubokkal levelesznek, a' Parlamentumnak megújítása eránt, nehogy ezen úton a' Frantzia fekély Britanniába terjedjen, parantsolta, hogy semmi idegen bene eresztessék az Országba, a' kinek bátorság eránt való levele a' Status Titoknokjától nem volna; sõt az új Frantziáknak nagyobb boszújokra a' Frantzia Assignatáknak forgása eltíltatott, 's parantsoltatott, hogy azon gabona, melly a' Frantziák rovássára öszve hordatott, hellyben fenn tartóztattassék. Az Ország Katonái minden Compániánál, tízzel szaporíttattakmeg; a' Matrósok száma kilentz ezerrel szaporíttatott. Eren rendelések már mintegy elõljáró hír mondói voltak a' következendõ háborúnak, mellyet maga Frantzia Országis kivánt. Kersaint elõl adására a' Nemzeti Convent valósággal háborút rendelt Anglia és Hollandia ellen. Hasonló végzést tettek az Anglusokis a' Frantziák ellen: azért Chauvelin Frantzia Követnek parantsoltatott, hogy Februáriusnak elsõ napja elõtt Angliát elhagygya. Ugyan azon napon Brissotnak elõl adására a' Nemzeti Convent mind a' két tengeri Hatalmasságoknak hadat izent azon eltökéllléssel, hogy, vagy mindent el-nyerjenek, vagy mindent elveszejtsenek. A' Convent annyira megszaporította az Ármádiát, hogy az 502800 Gyalogságból, 53000 Lovasokból, és 20000 Pattantyúsokból állana. Bizonyosan ezen készületekkel az új Frantziák minden hatalmasságokat megrettentettek vólna, ha ugyan

akkor belsô zenebonákis nem uralkodtak volna közöttök: két részre volt szakasztva az hasonlás, kik egyik a' másikat hálálból gyülölték. Egyik hasonlás neveztetett Hegyi, másik Völgyi nevezeten. Az elsôkhez ragaszkodott Páris Városa, másikhoz pedig Bourdeaux, Marseille, és Lion Várossai. Ezen két részre való szakadás belsô háborúval fenyegette Frantzia Országot.

§. 12.

Dumourier hadakozásai Hollandiában 1793-dik esztendöben.

Már mondottuk, miképp volt Frantzia Országnak belsô állapottya 1793-dik esztendônek kezdetén, lássuk mostan mikép folytak azoknak dolgaik Németh Országban ugyan azon idô alatt. Még kezdetén ezen esztendônek Custine elfoglalta Spira, Vormátzia és Moguntzia Városait; abban hibázott, hogy hatalma alá Koblentzetis nem vette, mellyet ô könnyen végbe vihetett volna. Dumourier magát Belgiumban megerôsítette, ellenben a' Mosel melléki Ármádia, mellyet Beurnouville vezetett, rész szerént hideg, rész szerént apróbb tsaták által egészen semmivé lett. Az tulajdoníttatott néki hibául, hogy idônek elôtte magát Trevirisen keresztûl Koblentzre, onnand pedig Moguntziába nem húzta, hogy Custine seregével magát öszve kaptsolhatná. A' Burgusok és Austriaiak elfoglalták azt az egész tájékot, mel-

lyen előbb a' Mosel melléki Frantzia Ármádia állott, és azon erős helyheztetés által, mellyben ők Koblentznél, Trevirisnél és Luxemburgban voltak, Custine és Dumourier között való egyesíttő útat el-vágták. Belgiumban sem volt jó renden a' dolgok, mert a' Commissariusok, a' kik azon tartományt Párisi lábra állították, arról sem felejtkeztekmeg, hogy azt mindenből takarékossan kipusztítsák, melly tselekedet a' népben nagy ízetlenséget okozott. Az új Frantziák leginkább a' Templomok kipusztítása által háborítottákmeg a' Belgákat, és az Aristocratáknak jószágaik elvételek 's eladások által, a' kiknek volt Birtokosaik ők minden Nem, vagy Kor meg külömböztetése nélkül fogságra ragadtak. A' Belgáknak megnem elégedésit azis nevelte, hogy a' Frantzia Ármádia, melly Belgiumban volt, már tsak 15000-ből állott, és ezis mindenben szükölködött; ez indította azután Dumouriert, hogy az Ardenei Ármádiát melly 16000-ből állott, Harville Generalist 10000 emberrel, Miranda Generálist tizennyóltz ezerrel, és némelly Frantzia Országból jövő Battaliónokat magához húzott, és úgy az egész Ármádia ezen környékben 60 vagy 70 ezerből állott; melly a' Belgiumnak fedezésére szolgált. A' Respublikának már most hatszorta való száz ezer népe állott fegyverben; mellyekből Dumouriernek elől adása szerént 370000 Belgiumban, és Németh Ország ellen küldetett. Úgy vélekedett Dumourier, hogy, ha belső Polgári háború nem nyughatatlanittya Frantzia Országot,

egész Európát meghódíthattya. Korán elkezdette az hadi mozgásokat. Az ô eltökéllése vólt legelsöben Hollandiát elfoglalni, mellyet ô szerentséssen végbeis vitt. Miranda Generálist 30 ezer emberrel Mastricht Várának ostomára küldötte. Champmorint pedig, hogy Velnot támodjameg. Ô maga Februáriusnak 22-dikén Antverpiából Breda felé tizenhárom ezer, és hétszáz emberrel megindúlt. 4 tizenkét fontos, 8 nyoltz fontos ágyút, 24 mozsarat, és 4 haubitzot vitt magával: kevés idô alatt tsekély akadállyal egész Mördikig ment, ahol ô Merk vizén által menvén Dortrecht ellen vezette népit. Már itt felényire elérte volt tzélját Dumourier, minthogy itt bôven nyert pénzt, hadi szert, eledelt, sôtt Munkásokatis a' közel lévô kikötô helyekröl, a'hol a' népnek nagy része Frantzia gondolkozású vólt. Ezután parantsolta d' Arzon Generálisnak, hogy Breda Vára eleibe nyomúllyon, a' ki három nap lövette a' Várat, de az eledelben való szükség miatt megszünt volna a' Vár ostromától, ha a' Várbeli Örizet Dumourier fenyegetödésitöl megrettenvén önként nem Capitulált volna. Az ostromlók nem voltak többen öt ezernél, a' Várbéliek pedig két ezernél többen voltak. Mind a' két részröl az egész ostrom alatt nem esettel húsz ember. Dumourier Bredában, a' hová egész gyözedelmi pompával mentbe, talált 250 ágyút, 3000 mázsa puskaport, 5000 puskát, mellyek ôtet elöl segítették, hogy felvett tzéljának hátra lévô részétis végbe vihesse. Két napra az után

Klundert Várais megadta magát, mellyben Dumourier nyoltzszáz mázsa puskaport talált. Villenstadt és Gertruidenburg is nem sokára Frantzia kézre kerûlt; és úgy Mártius elein már három Hollandiai erôsség volt Dumourier kezében, mellyek között Breda Vára volt legnevezetessebb, mellyet a' 17-dik Században Spinola Spanyol Generális egész tíz hónapig ostromlott, hogy megvehette. Deflers Generalisnak Strenberget, Bergopzoomot kellett ostromolni, maga Dumourier pedig Getruidenburgból a' tsatornán a' Dortrechti szigetbe által tétetvén hadi népét, tsak 15 mértföldnyire volt Hollandiának leggazdagabb Városától Amsterdamtól, mellyet az új Világ Tyrussának lehet mondani. Már most minden felôl hozzá tódúltak a' Frantzia gondolkozásúak, a' kik pedig az Oraniai Hertzeghez hajlottak, mind széjjel szaladtak. Megígérte Dumourier, hogy 14 nap alatt a' Frantziai Respublikának meghódítya, és ô bizonyossan megtartotta volna szavát, ha ôtet egy váratlan eset nem hátráltatta volna.

§. 13.

Az Austriaiaknak szerentséje Belgiumban. Dumouriernek esete.

Midôn Dumourier Hollandiában folytatná nyerességeit, a' Frantziák szerentséje megfordúlt Belgiumban. Se Miranda Mastrichet, se Champmorin Velnet elnem foglalhatta

Még ahoz járúlt a' Generálisoknak egyenetlenségeis. Clairfayt, a'ki Erfft és Roer között állott téli Quartélyon, új seregeket kapott segítségül; a' Frantzia Generálisoknak egyenetlenségét maga hasznára fordította, 's eltökéllé magában, hogy Belgiumot és Moguntziát kiragadja a' Frantziák kezéből. A' Burgusók Moguntziát már valósággal ostrommal békezdették kerítteni, sőtt már készülőben voltak Rajna vizén való által menetelre, hogy azt mindenfelűl elzárják. Ezen hadi sereget maga a' Király a' Braunschveigi Hertzeggel vezette. Vurmsernek parantsoltatott, hogy Alsatziába törjönbé, a' végre, hogy az ellenségnek erejét feloszsza. Az Austriai fő erő iránt az az intézet tétetett, hogy azt Coburg Hertzeg Belgium elfoglalására vezesse. Braunschveig Oeles Hertzeg Vestphalia felé húzta magát, hogy Hollandia meg szabadíttásában segítségül légyen. Az elsö ütközetet, mellytől függött az egész dolog, tette Jülich mellett Clairfayt Mártius elein. A' fő ütközetet maga Coburg kezdette Altenhofennél, melly olly véletlenül esett, hogy az ellenségnek Vezére Dampierre Achenba a' játszó asztal mellett ült, midőn Coburgnak serege reá ütött, kéntelen volt magát Lüttichig viszsza húzni: ennek következése az volt, hogy a' Frantziák Mastrich ostromát félbe szakasztották; Miranda Generalis azt a' hibát követteel, hogy Maast önként elhagyta. Az Austriaiak folytatták a' győzedelmet: Lüttichet megszállották, és ott nagy pusztit-

tást tettek. Champmorin Stevenschvertet elhagyta, és la Marliere Generálissal, a' ki Rüremondnál állott, Diestre húzta magát. Illy módon a' Burgusok földet nyertek, mellyen Antverpián, vagy Hertzogenbuschon által Hollandiába bé törhessenek, és Dumouriert hátulrúl kerülhessékmeg. Az ellenség magát Lovaniumnál esmég öszve szedte, és erőnek erejével Dumouriert kivánták Vezérjeknek. A' Nemzeti Commissáriusok la Croix, és Danton kihívatták őtet Hollandiából, ő pedig azt válaszolta, hogy Lovaniumnál várakoznának mind addig, míglen ő Hollandiában a' maga Planumját végre hajtándja; ő azomban Párisból parantsolatott vett, hogy minden halasztás nélkül Belgiumba menyen, minthogy őtet ott úgy tekéntenék, mint a' Respublikának egyetlen egy megszabadítóját. Olly nagy vólt Párisban a' rémülés! Dumourier azomban engedelmeskedett a' Convent akarattyának, és vele hasonló eset történt ahoz, mint midőn Hanibal Olasz Országból Carthagóba viszsza hivattatott, a' ki nem olly tsendes elmével hagytael Olasz Országot, mint most Dumourier Hollandiát. Dumourier elmenetelével Hollandia elveszett, 's a' Frantziák magokat Antverpiába viszsza húzták. Dumourier ellenben meglelkesítette az egész Ármádiát, valamint ez Lovaniumnál megjelent. Igy szóllítottameg a' Katonákat: Emeljétek fel esmég a' Respublikánusi hom[illegible]gaitokat; boszúállásról gondolkod[illegible]

jatok, és vagy hallyatok meg mint szabad emberek, vagy győzedelmeskedjetek. Első a' mit parantsolt, az volt, hogy ő a' templomokból elragadott ezüstöt és aranyat viszsza adatta, melly által ő a' felháborodott Belgákat megkélelte. Nem talált többet 40 ezer Gyalog, és 4 ezer öt száz Lovasságnál Belgiumban, és ezzel kellett néki Coburg ellen kiállani, és mégis Mártiusnak 16-dikán éppen midőn Coburg ütközethez készülne, Dumourier őtet megtámodta, és Tirlemonton keresztül nyomta a' Németheket, Gozenhofennál megütközött velek; a' verekedés délután négy óráig tartott, mellyben a' Némethek 1200 embert vesztettek. Ezen tsata által Dumourier megint maga részire húzta a' szerentsét, melly már 14 naptól fogva a' Némethek mellett volt. Ő azt ítélte, hogy minekelőtte az ellenség több erőt kapjon, szükséges lészen őtet megtámodni. Mártiusnak 18-dikán igen mesterségessen megverte Neervinden mellett a' Németheknek jobb szárnyát, de éppen akkor a' maga Armádiájának bal szárnya, mellyet ama félénk Miranda vezérlett volt, egész Tirlemontig visza húzta magát. Ezen tsatát, melytől némü-némüképpen függött az egész azon esztendőbéli háború, a' Frantziák nyerték volnameg, ha Miranda magát reá nem hagyta volna beszélleni, hogy Tirlemontból az ellenségnek eleibe menne. Azután elhagyták egész Campagniat a' Nemzeti Testörző sereg az ő zászlóit, és Frantzia Országba mentek, hogy a' magok nyájjokért, a' mint

mondották, hadakozzanak; mellyből következett, hogy Dumourier, mihent a' Németek Diestet elfoglalták, Lovanumhoz közelebb visszahúzta magát, a' hol esmég Mártiusnak 28-kán véres tsata volt, mellyben a' Németek nagy mészárlás után megnyerettettek. A' Lovánumi ütközet volt Dumourier fényes tábori tselekedetei közül legutolsó. Az ô szerentsétlenségeinek talpköve akkor tétetettmeg, midôn ô Lovanumban Mack Császári General Adjutanssal magányos beszélgetést tartott, a' hol elvégeztetett, hogy az új Frantziák minden akadály nélkül Belgiumból kihordózkodgyanak. Nehezteléssel vette ezt a' Nemzeti Convent: az ô irigyei bevádolták ôtet, hogy Belgiumnak és Hollandiának Igazgató székire törekedne, azért ôtet haza árúlónak kiáltották vala ki. Leg nagyobb ellenségei a' Conventben voltak Pache, Marat, az úgy neveztetett Censor Cato Párisban; ezek Dumouriernek veszedelmére öszve esküttek. Ebből következô szerentsétlenséget hogy megelôzze, eltökéllé magában, hogy Páris felé fog menni, és fegyveres erôvel az 1791-diki Constitutiót viszsza fogja állíttani. Ath Városában Mack Obesterrel azt az egyezést tette, hogy ô Belgiumból kifog költözni, Condé Várát a' Németeknek zálogúl által fogja adni, azon feltétel alatt, hogy ezek, ha úgy kívántatna, Párisnak megalázására hadi erôt adnának segítségûl. A' Convent három Comissáriusokat küldött, le Brunt, Desjardinst, és Pereyrat hozzá, hogy ezek Dumouriernek valóságos szán-

dékját tanúlnákki ; ô pedig semmit sem kétszínûsködött, hanem nyilván szidalmazta a' Jacobinusokat, és a' Conventet, 's azt mondá: én gyûlölöm ezeknek a' 745 tyrannusoknak, és Király gyikosainak gyülekezetét; a' Convent nem fog többûl 3 hétig fenn állani, 's a' Királyi hatalom esmég helyre fog állíttatni. Mihent erröl a' Convent bizonyossá lett, 4 Comissáriusokat arra bírt, hogy ezek Dumouriert fognákel: ezek, tudván, hogy a' Linea Regementekben lévô Katonaság Dumourierhez hajlana, nem bátorkodtak ezt nyilván megtámodni; Dumourier pedig azt a' bátorságot követte-el, hogy ezen négy Commisáriusokat elfogatván, kötözve Turnay Városába Clairfaythoz vitette. (*) Még eddig az Ármádia az ô részéröl volt, de midôn látta a' Katonaság, hogy ô a' Haza ellenségeivel olly barátságossan társalkodna, sôtt tulajdon hazafiait az ellenség kezére adná, elállott tôle. Martiusnak 4-dikén midôn Condé felé úton volna három Battalion indúlt utánna, hogy meg-ragadhassák: utól érték, megtámadták; de mégis minekutánna az ô kísíröi közûl két Huszár és két inas megölettetett volna, ámbár nagy ne-

(*) *Ezen Commissáriusok kitseréltetödtek a' Frantziák által: ezekért ök kiadták Mária Theresia Carolina Hertzeg Asszonyt a' Frantzia Királynak leányát, a' ki Bétsbe jött, onnand pedig a' Curlandiai Hertzeghez ment házasságra.*

hezen, szaladással magát megmentette, jóllehet sok és sok lövések estek utánna. Más nap ő maga táborba St: Amandra visza akart térni, de midőn megtudta, hogy az Ármádia elpártolt légyen tőle, az Austriaiakhoz által szökött. Ha ő a' Neervindeni ütközet előtt meghalt volna, az lett volna ő az új Frantziáknál, a' mi a' Görögöknél volt Epaminondás, vagy a' Rómaiaknál Dacius; így pedig ő mint egy alatson sorsú ember, mint egy haza árúló tévelyg a' Világ környékin, sőtt még a' nevét sem meri kinyilatkoztatni. Ő 1739-dikben Chambray Városában született, 1757 a' Frantzia Ármádiánál szolgálatba lépett; húsz esztendős korában már 21 seb helyet viselt a' testin; Lajos keresztyével megvolt tisztelve. Az hét esztendős háború után nagy utazásokat tett; 1768-ban a' Generál Staabal Corsikába küldetett; 1770-ben a' Lengyel háborúban jelen volt, és 1771-ben XV-dik Lajos Király által Svetziába küldetett, de Monteynard Minister által három hónapi áristomba Caenra küldetett, mivel nem vett vala tőle utasíttó parantsolatott. XVI dik Lajos ötet szabadságra eresztette, és néki Manchenel való kikötő hellyek építtésénél hasznát vette; 1777-ben Páristól 24 órányi földen volt, azután esmég nagy utazásokat tett, végre Hadi Minister lett, a' XVI-dik Lajos Királynak meghitt embere volt, a' kinek ő mindent előre megjövendőlt, a' mik vele történtek. Dumourier magát a' Respublikanusokhoz tsapta; az Hazát Gemappe mellett lévő ütközet által megmentette, végre

mégis tulajdon hazafiainak háláadatlanságát halmozva tapasztalta.

§. 14.

Frantzia Respublikának igen-igen veszedelmes állapottya.

Most állott ki Coburg Hertzeg a' betsület piatzára, a' mellyen ö már 1789-dikben a' Török háborúban borostyán koszorút szerzett volt magának, elsöben ugyan Fochsánnál, azután pedig Suvaróval Martinestiénél. Most ez 12 napok alatt egész Belgiumot elfoglalta, mellyre ötet Dumouriernek elpártolása segítette. Ez a' szerentsének közepette a' Frantziákat békességgel megkinálta, ha ök az 1791-diki Constitutiót béveendik. Szerentsétlenségünkre az egyesült Hatalmasságoknak Követtyeik az Antverpiai Congressusban Coburgnak Plánumját helyben nem hagyták, kívánták, hogy az háború tovább folytattassék. Coburg most szerentséssen hadakozott, mert midön ö csak Mastrichot akarta ostrom alól felszabadíttani, úgy szolgált néki a' szerentse, hogy egész Belgiumot elfoglalná, és az Éjszaki Frantzia Ármádiát, a' melly fö Hadi seregjök volt, egészen elszélleszette. Ez Monsrol Bousuba ment, Condét megszállotta, és az ellenségnek Condé és Valencinnes között az útyát elvágta. Itt gyülekeztek öszve az elszélleszett Éjszaki Ármádiának szakadványi, a' kiknek Fejek volt ifjú Dampiere, más néven Picot Heinrich, a' ki

tsak nem naponként tsatázott Condé Várának ostrom alól való felszabadíttására. Ezen fiatal Vezér Májusnak 7-dikén sebbe esvén meg-halt; haldoklónak ezek voltak a' végsõ szavai: éljen a' Nemzet! Custine Generálisnak sorsa Moguntziánál nem sokkal volt jobb, mint az Éjszaki Ármádiáé; igaz, hogy õ Moguntziának Cassel nevezetû mintegy külsõ Városát megerõsítette, Merlin pedig Hausmann, és Reubel az egész környéket Párisi lábra állították, ezen Paraditsom szépségü tájéknak minden Városában község szószóllóit, és Municipalitást, Moguntziában pedig egy Rajnai Németh Nemzeti Conventet állítottak, hogy ezen környéket az Anya-Respublikához szorossabban letsatollyák; de a' Neervingeni ütközet öszve törte azon bilintseket, mellyeket az új Frantziák itten kovátsoltak. A' Burgusok Mártiusnak 25-kén Bacharachnál által mentek a' Rajna Vizén, és az ellenséget Bingenbõl viszsza nyomták. Vurmser Ketschnél nem meszsze Spirától által ment a' víz torkalattyán, Custine pedig, hogy bene keríttessék, egész Landaniß húsz mértföldnyire húzta viszsza magát. Merlin és Reubel 23 ezer emberrel Moguntziában bérekesztetve várták jövendõ szerentséjeket. A' Burgusok Kaiserlanternt megszállották, Vurmser pedig Germesheimot, és Gurichnél lévõ lineákat. Custine magát Landau megett Veissenburgba húzta, és a' lineák megett megint Landauba viszsza ment; és így ezen részrõl azon Hellyek, mellyek elõbb

a' Frantziáknak meghódultak, most mind elvoltak veszve, annyira, hogy már Landau és az Alsó Rajnai Departamentumis félelemben volna. Az Olasz Országi széleken a' Sardiniai Király állott, a' kinek a' Britannusok minden esztendőben 300000 font sterlinget fizettek mint hadi segedelmet a' Frantziák ellen. A' Pirenaeus Hegyeknél Richardos Spanyol Generalis nyomódott a' Frantziák ellen. Aprilis közepe tájján St. Laurent de Cerda, és Ceret nevű Helységeket elfoglalta, 's az egész Déli részit Frantzia Országnak félelembe hozta. Legveszedelmessebbnek látzott Anglia a' tenger felül: reá beszéllette az Orosz Udvart a' Coalitiora, Frantzia Országnak kereskedésit elzárta, elzárt minden utakat az éleménynek oda hozására, azon híres Tabago szigetet elfoglalta Napnyúgoti Indiában, és megesküdött, hogy a' Jakobinusokat, és a' Nemzeti Conventet elfogja törülni. Belől az Ország közepetteis nagy fergeteg támadott a' Republicánusok ellen. Vende, és más nyoltz Departamentumok fegyvert ragadtak a' Religionak, és Királyi jussoknak védelmére. Gaston, a' mi idönki Sertorius a' Royalisták Vezérjekké lett, a' ki hogy ha eránta a' szerentse kedvezőbb lett volna, egyedül többet vitt volna végbe, mint sem valamennyi öszve szövetkezett külső Hatalmasságok. Maga a' Nemzeti Conventis magában meghasonlott. A' Girondistáknak, a' kiket Brissontinoknak is neveztek, azt vetették szemekre, hogy ők az Hazát az ellenségnek elárúlták volna, ezek pedig hasonló vádolással a' Ma-

ratistákat káromlották, hogy tudniillik az Hazát ezen szomorú helyheztetésbe ôk döntötték volna; így tusakodott személy a' személy ellen, Felekezet a' Felekezet ellen; úgy látzott, hogy már jelen van azon idô pont, mellyben a' felosztott Ország elszéllesztessék. Hogy Párisban szörnyü vérontás nem történt, abban múltel, hogy Maratot, a' kit a' nép nagyon kedvelt, az ellenkezô Fél pedig halálra keresett, a' Nemzeti Convent nyilvánságossan ártatlannak hirdetett. Már most a' Jakobinusok az ellenkezô Félnek elvesztésére öszve esküdtek Herbertnek Elöllüllése alatt, hogy Májusnak 19 dike után következô étzakán a' 10-dik Augustusi étzakát megfogják újíttani. Szerentsére az öszve-esküvés kitudódott, a' Gerdonok, a' kiknek Felekezete hatalmassabb volt a' másiknál, magok közûl egy 12 személyból álló Commissiót rendeltek azon titkos intselkedésnek kinyomozására. Ezek Herbertet elfogták, a' melly tselekedet egy felzendülésre okot adott; a' Jakobinusok ennek pártyat fogták, 's annyira vitték a' dolgot, hogy Herbert szabadon botsáttatott, a' 12 személyes Commissio pedig függôbe tétetett. Elérkezett azomban Májusnak 31-dike, melly nap a' Frantzia Revolutiónak Históriájában örökös idô jegy lészen: a' Jakobinusok 80 ezer fegyveres Polgároknak segítségekkel a' Gerdonistákon gyözedelmeskedtek; ezen Felekezetbôl 22 gyalázatossan kivetettek a' Nemzeti Convent Tagjai közûl; ezek között voltak Brissot és Langvinais is. A' Jakobinusok már most a' nélkûl, hogy a' né-

pet

pet megkérdeznék, egy Revolutiot tárgyozó Tanátsot állítottak, hogy pedig minden annál hamarább, és titkossabban végre hajtassék, még más 10 személlyek ezen tzélra választattak, a' kik legalattomba valók, de egyszer'smind legvakmerőbbek voltak, a' kiknek Fejek Robespierre volt. Ezen Revolutiós Tanáts által hozattatott bé Párisba az úgy neveztetett Terrorismus, vagyis rettentő System a. Ezen Revolutiós Törvény szék azután sok ezer ártatlan Polgároknak életével kegyetlenül játszott. Illy állapotban volt Frantzia Ország 1793-dik esztendőbéli háborúnak kezdetin! ki gondolhatta volna, hogy illy veszedelmes idő pontban a' Respublica megtarthassa a' maga léttit?

§. 15.

Új zendülés Frantzia Országban. A' rettentő Kormányozásbéli Constitutio.

Májusnak 31-dik napja, mellyen a' Jakobinusok győzedelmeskedtek, nagy következéseket húzott maga után. Már most a' Revolutzióhak tiz választottyai azok voltak, a' mik régenten Tíz személlyek (Decemviri) a' Rómaiaknál. Ezek egy Revolutziós Armádiát állíttottak, melly 6000 főből állott. A' Nemzetet kénszerítették, hat ezer millió lirának költsön adására, melly summához minden házos személlyek, a' kiknek 10 ezer lira jövedelmek vagyon, a' nőtelenek pedig, a' kik 6 ezer lira esztendei jövedelemmel bírnak, értékekhez képest tartoztak fizetni. Azu-

tán elvégeztetett, hogy a' Nemzetnek közönséges kívánsága szerint egy új Constitutio készíttessen, mellynek kidolgozásában naponkint egy órától fogva hatig foglalatoskodtak. Az alatt több Departamentumok nehezteléseket jelentették az új Tyrannusságok ellen, a' mint ők nevezték: Frantzia Országnak egész Déli részében egy közönséges türhetetlenség uralkodott; ezeknek példáját követték nem sokára Rennes, Nantes, és Bordeaux Városaiis az ő Departamentumjaikkal együtt, kiváltképpen pedig Lion és Marseille Városai: ők a' Nemzeti Conventet megesmérni nem akarták, úgy, hogy már fegyveres kézzel Páris felé rohannának, a' Tyrannusok fészkének lerontására; minnyájan egyesültek a' fő Város ellen; innend származott ama nevezetes Fœderalismus, a' kiknek a' volt az akaratyok, hogy minden Departamentumból egy függhetetlen Tartományotska formáltassék. Ez a' Jakobinusokra nézve veszedelmesebb ösz szövetkezés volt a' Royalismusnál, melly Vendéében kezdődött. Már Vimpfen Generális, a' ki 1791-ben Thionville mellett a' Németek ellen olly vitézül viselte magát, Páris felé nyomódott egy fegyveres sereggel, hogy Gastonnak arra Vendéből utat tsinállyon; de Vimpfent elhagyták a' Katonái, sőt dolgot adott néki, hogy szaladással magát megmenthesse. Az alatt Corday Charlotte Caen Városából való leányka olly tselekedetet vitt végbe, melly az Históriákban örökké fenn marad: ez Párisba ment, Maratot meglátogatta, a' ki ak-

kor éppen fordôben vólt, és hogy a' Világot egy szörnyetegtôl megszabadítsa, egy hegyes tört dôfött Maratnak mellyébe. Ezen leánkának bûntetése Guillotin volt, mellyet ô minden írtózás jele nélkûl kiállott. Marat Pantheonban temettetettel. Már most a' Tíz személlyes Tanátsnak dühössége Lion és Marseille Városaira terjedett: Lion ellen Kellermann ment 20000 émberrel, Marseille ellen pedig Cartaux. Mind ezen zenebonák közöttis elkészült az új Constitutio; a' Respublikának minden részeibe által olvasásra elküldetett, olly tudósítás mellett, hogy az Augustusnak 10-dik napjától fogva Nemzeti Törvény lészen, és a' Mars mezején nyilvánságossan kifog hirdettetni. Legtôbb Városok, mellyek eddig zenebonáskodtak az új Convent ellen, ezen új Törvényt örömmel elfogadták, melly szerentséjére volt Frantzia Országnak, mint hogy ezt soha nagyobb veszedelem a' külsô Hatalmasságokra nézve nem fenyegette mint most. Az egyesûlt Hatalmasságoknak fegyvereik soha szerentséssebbek, és rettentôbbek nem vóltak; mint éppen azon idô pontban, melly volt a' Constitutio elkészíttésétôl fogva annak elfogadásáig; a' következô Világ tsudálni fogja, miképp tarthatta fenn a' maga léttit Frantzia Ország annyi gyôzedelmeskedô Hatalmasságok ellen ezen idô pontban. Úgy látszik, hogy ôk elhibázták a' legalkalmatossabb idô pontot, a' melly többûl viszsza nem tért.

§. 16.

A' Szövetséges Hatalmasságoknak szerentséjek a' Frantziák ellen való hadban.

A' belsö zenebonák idején a' Respublicát minden részrôl veszedelem fenyegette. Vendénél változó szerentsével hadakozott a' Nemzeti Convent. A' Pyrenaeus Hegyeknél Bellegarde Vára a' Spanyolok kezére kerûlt. Belgiumban Dampiere az Éjszaki Ármádiának homlok rendje elött elesett. Custine lett utánna Vezér: ez magát a' Lauteri lineáknál hathatóssan besántzolta volt, melly állást ô nem örömest hagyottel, ugyan tsak Beauharnoisnak által engedte, a' kit a' Mosel Ármádiánál Houchard követett a' Vezérségben. Akár boszúságból, akár figyelmetlenségbôl Custine elhagyván Conde és Valencinnes Várát, magát besántzolta azon az helyen, a' mint Themesis a' Skaldis Vizével egybe folly, melly környék Császár táborának mondatik. Chancel Condé Várának Fô Kapitánnya, az éleménynek szûksége miatt a' Várat Juliusnak 10-dikén feladta. Ezen sorsra jutott nem sokára Valencinnes Várais, melly Vaubannak legnevezetessebb remek munkája volt. Coburg és York Hertzeg ostromlorta ezen Várat, mellyet megvenni nem lehetett azon Víz miatt, melly a' Várost környékezte; Feraris Generális két órányi járásig árkot ásatott, és úgy tsapoltale azon vizet, melly a' Város környékin vólt. Még azután 42 nap védelmezte magát a' Várbéli örizet, míglen azt Juliusnak 27-kén

Ferand Generális a' Németeknek által adta. Az igen szembetünö vólt, hogy Condé és Valencinnes Vára nem a' Király nevében, mint múlt esztendöben Longvy és Verodunum Várai, hanem a' Császár nevében vétetett által, és egy Commissio állíttatottfel, mellynek kötelessége volt az elfoglalt, és elfoglalandó Tartományra ügyelni. A' kik jelen voltak, azok bizonyították, hogy a' nyilvánságos helyeken való feltétele a' fekete sasnak, melly Császári Czímer, nagy érzékenységet gerjesztett a' Frantziákban. Custine már most elhagyta az elöbbeni állását, és Arras 's Douai közé húzta magát; ez által Cambrai Vára magára volt hagyva. Ennél még jobban szolgált a' szerentse Rajna mellett a' szövetséges Hatalmasságoknak, a' kik leginkább Moguntziára figyelmeztek; kevés reménység volt ezen szörnyü Várnak, mellyet 23 ezer fegyveres nép védelmezett, és mindennel bövölködött, rövid idö alatt leendö elfoglalására, kivált, hogy a' Várbéli nép gyakran kiütvén sok károkat tett; söt 6000 Frantziák olly vakmeröséget követtekel, hogy Májusnak 30dikát követö éjtzakán Marienbornnál lévö Burgus táborra reá ütöttek a' hol kevésben hibázott, hogy a' Burgusok azt a' szerentsétlenséget nem tapasztalták, a' melly érte öket Hochkirchennél. Ezen vakmerösségen megháborodván a' Németek, Moguntziának ostromát keményebben folytatták; azért Beauharnois és Houchard Generálisok siettek Moguntziának segítségére: késön jöttek, mert Juliusnak 22-dikén Mo-

guntzia magát a' Burgusoknak megadta. A' Convent Custine Generálist Haza árulásról vádolta, Párisba hivatott, a' hol Guillotin által veszettel. Már most a' Rajnai és Mosel Ármádia kénszeríttetett magát viszsza húzni mesz-szire 's a' szövetkezett Hatalmasságok Landaunak és Strasburgnak ostromlását eltökéllették volt magokban; mellyet azután fogunk elől beszélleni, minekutánna megmondottuk, hogy ezen tsapások alatt mi történt légyen Párisban.

§. 17.

Az 1793-diki Augustusnak 10-diki Constitutio.

Majd alig lehet hinni, hogy illy sok ellenkező esetek között mikép lehetett a' Conventnek ideje azon Constitutióról való gondolkozásra, melly Augustusnak 10-dikén nagy pompával hirdettetett ki. Az említett napon a' Nemzeti Convent egész Frantzia Országból öszve gyülekezett Deputatusoktól, kinek-kinek olajfa ág lévén a' kezében, azon piartzra ment, a' hol régen Bastille állott, onnand a' Revolutzio piartzára, végre pedig a' Márs mezejére mentek, a' hol az Acták a' Haza oltárjára tétettek, és elvégeztetett, hogy az új Constitutio egy megmaradandó Törvény légyen a' Respublikában. Ezen nevezetes Constitutio foglallya magában az Emberi és Polgári jussoknak magyarázattyát, melly az Egyenlőségen, Szabadságon, Bátorságon és Tulajdonságon fundáltatik (Aequalitas, Libertas, Securitas, Proprietas) Az Szabadság kiterjesztetett a' Religiora, a' gondol-

közás, beszéd és írás módjára. A' Felsőség a' népnek tulajdoníttatott, mellynek jussa van olly személlyeket választani, a' kik ezen Felsőséget viselljék. Az egész Nemzet fő gyülekezetekre, Departamentumokra, Districtusokra, és Municipalitásokra osztatott-fel. A' fő gyülekezetek állottak legalább 200 és legfellyebb 600 Polgárokból, a' kik minden Departamentumokból választandók voltak. Minden 40 ezer személlyek választhattak magok közül egy Nemzeti Képviselőt (Representanst) A' Törvényhozó Gyülekezet eránt a' végeztetett, hogy ennek Tagjai csak egy esztendeig tarthassák-meg Hivatallyokat, üléseiket nyilvánságossan tartsák; a' tőlök elől adott tzikkelyek pedig akkor változzanak törvénnyé, ha azokat a' fő gyülekezetnek Tagjai helyben hagygyák, a' Törvény nevezet alatt pedig értetődtek minden rendelések, akár azok a' Polgári dolgokat, akár pedig a' büntetéseket érdeklik, ezen fellül a' Respublikának jövedelmei és adósságai eránt való rendelések, nemkülömben a' Nemzeti Uradalmak, fizetések, mértékek, pénzek, adók, háború és békesség eránt hozott rendelések. A' Decretum nevezet alatt pedig értetődtek azon végzések, mellyek a' hadi erő, Politzia, nyilvánságos munkák, jutalmak, büntetések eránt hozattak. A' végrehajtó Tanátsba 24 Tagok rendeltettek, a' kik azok közül választandók vóltak, a' kiket a' Departamentumok ezen hivatalra legalkalmatossabbaknak neveztekki. A' Municipalis Districtusok, és a' Departamentumok Tisztyeik meghagyatnak, amint

az elôbbeni Constitutióban volt] meghatározva. Minden Municipalitásnak hatalom adatott egy igazságtévô Bírónak választására, a' kiknek, mint az elôbbeni Constitutioban a' Békéltetô Bíróknak hivatallya, tsak egy esztendôre terjesztetett. A' Büntetô Bírókat minden esztendôben a' választó gyülekezetek neveztékki. Az egész egybe kaptsolt hatalma pedig a' Respublikának az egész népre építtetett. Valamennyi Frantziák mind katonáknak lenni rendeltettek, a' kiknek nem volna Generalissimusok. A' szolgálat idein kivûl a' Nemzeti Testôrzô nem külömbözik az egyéb Polgároktól. A' nyilván való Polgári, és Katonai Hivatalok nem jutalmak, hanem kötelességek. Ez a' rövid summája azon híres 1793-dik esztendôbéli Constitutiónak, mellyet, mivel már régen megszûnt, nem szükséges hoszassan vi'sgálnunk, lássuk azért azon tábori népünknek vitézségeit, a' kiket Moguntziánál elhagytunk.

§. 18.

Osuda vitézségek az új Frantziáknak Landaunál.

A' melly idôben az új Constitutionak meg erôsítésében Párisban fáradoztak a' Frantziák, ugyan akkor a' szövetséges Fejedelmek a' Respublikának lerontására egész erôvel törekedtek. Yorki Hertzeg Frantzia Országnak két legerôsebb Váraira Lillere tudniillik, és Dünkirchenre tzélozott; ugyan tsak Coburgnak tanátsa ellen Dünkirchen ellen indúlt, hogy

azt vizen és szárazon ostromollya, de minekutánna Poperingennél Houchard Generálissal megütközött volna, nagy vesztességgel visza kellett néki menni. Rajna mellett szerentsésebbek voltak a' Németek: már Augustus közepén elfoglalták Bienenvaldot, és azon volták, hogy Veissenburgnál a' Vogesen nevü Passust hatalmok alá vegyék, és a' Frantziákat Landau Várának segítségére való jöveteltől elrekeszék. Pejacsevich Generális próbálta ugyan magát az hegyek között való Passusokon által törni, de haszontalanúl; hanem Octobernek 12-dikét követö étzakán elérték tzéljokat a' Németek, midön tudniillik a' Frantzia Insurgensek, már semmi veszélytől nem félvén elszélledtek volna, Vurmser a' lineákat szem közt támodtameg, Braunschveig Primasetznél verte az ellenséget, és egész Matstalig elöre menvén a' bal szárnyokra került a' lineáknak; Valdeck Lauterburgnál által menvén a' Rajnán a' lineákat hátulról kerültemeg; mellyen a' Frantziák annyira megrettentek, hogy tsak nem egész Strasburgig visza húzták magokat. Úgy látzott, hogy már most Landaut semmi megnem mentheti, sött még Strasburgis félelembe volt, és nagyobb része a' Rajnai alsó Departamentumnak Németh kézben volt. Négy napi ágyúzás után Novembernek 15-dikén Vauban Várais megadta magát, melly Fort-Loisnakis neveztetik. Már most Landau Várán volt a' sor, mellynek védelmére Hoche és Pichegrü Generálisok siettek. A' Frantzi-

ák parola szava ez volt: Landau vagy halál. Éjjel nappal ostromlották azt a' Németek; de az alatt az betegség, és éhségis betsúszott hozzájok, minthogy senki sem bátorkodott a' Németh táborba eledelt vinni. A' Frantziák Decembernek 22-dikén Freschveillernél által törvén magokat, a' Németeket egész a' Veissenburgi partokig hátra szorították. Toulon elfoglalásának híre felélleszteté a' Frantziákat, annyira, hogy ők Geisbergnél a' Németeket megtámodni bátorkodnának, a' melly ütközet végképpen való meghatározást tett: Mert a' Frantziák Landaúba valósággal bementek, az Austriaiak Philipsburgnál a' Rajnán által mentek, a' Burgusok pedig a' Moguntziai hegyek allyára vonták magokat.

§. 19.

A' Vendei Royalisták semmivé tétetnek a' Frantziáktól.

Még Augustus elein a' Vendei Royalisták voltak felsőbbek, úgy, hogy a' Moguntziai volt Őrizetből 14 ezer ember, a' kiknek Capitulatio szerint még egy esztendeig nem volt szabad a' szövetséges Hatalmasságok ellen szolgálni, a' Royalisták ellen küldettek. Az előbbeni Generálisok erántgyanúság lévén, helyekbe új Generálisok küldettek, a' kiknek nevekhez ezen nevezet tétetett: Nadrágtalan, példának okáért: Nadrágtalan Generális Rosignol. Már most olly dolgok történtek Vendeben, mellyektől borzad az

emberiség. A' Convent a' Napnyúgoti Ármádiának különössen parantsolta, hogy még October vége előtt ezen háborgásnak véget szakasztana: egyik tsata a' másik után következett, a' Royalisták Montagnét elhagyni kéntelenek vóltak, és magokat Chaletre húzni, a' hol ők egy írtóztató ütközet által tsak nem mindenestől semmivé tétettek. Beaupreaunál ezen mészárlást megakarták boszúlni, de ittis egész napi tusakodás után szaladásra jutottak, St. Florentnél hajóra ültek, és minden pogyászaikat elhagyván a' Loire vizén által mentek. Egy közönséges Amnistia most végét szakaszthatta volna a' belső háborúnak, de a' Republikánusoknak dühössége megkélelhetetlen volt: se nemre, se korra nem tekéntettek. Carriere a' Népnek képviselője új módot talált Polgár társainak gyilkolásokra: százankint oldalatlan hajó fenekére állíttatta, és a' Loire vizébe meríttette őket; ezen gyilkosság nemit Royade néven nevezték. Ifjakat és leányokat, férjfiakat és aszszonyokat mezítelenre vetkeztetvén, botránkoztató állásban páronként öszve kötözték, 's a' vizbe úgy vetették, a' melly szemtelen kegyetlenséget ők Republikai Házasságnak neveztek. A' Jakobinusok ugyan örvendeztek, mintha a' Royalisták semmivé tétettek volna, de ők egybe szedvén magokat, az Anglusok segítségivel a' Republikánusok ellen kiállottak; Gróf Moira, és Macbride Admiralis 5000 emberrel küldetett a' Frantzia partok felé, de későn érkeztek; már akkor a' Royalisták Granville Városánál egészen elszélesztettek;

az Éjszaki Ármádiától is 20 ezer ember érkezett, Guesnoi mellé, a' kik elégségessek voltak az Anglusok kiszállásának meggátlására. Azon Anglus Flotta sem vitt semmitis végbe, mellyet Hove vezérlett; ez Torbayba viszsza tért, a' Frantzia Flotta pedig sérelem nélkül Brestbe érkezett. Illy állapotban volt Vendé 1793-dik esztendőnek végé felé.

§. 20.

Marseille, Lion, Bordeaux, és Toulon Városainak szomorú esete.

Valamint Vendé az 1791-diki Constitutiót és a' Királyi Hatalomnak viszá állíttását kívánta, úgy Marseille, Bourdeaux, Toulon és Lion Városa a' mérséklett Felekezethez állott a' Jakobinusok ellen. Marseille Városa, a' melly igen gazdag, és mintegy 90 ezer lakosokat számlált, a' hol a' Levanti kereskedésnek széke volt, és a' melly Város leg első volt, a' melly az 1791-diki Constitutiot bevette, leg első volt most, a' melly a' Jakobinusoknak dühösségét érzette. Ezen Városnak lakosait Cartaux Generalis Avennionál, a' hol ezek a' Lioniakkal egyesítteni akartak, egészen leverte. Végképpen Marseille Városa előtt győzettettek-meg; az említett Generalis Augustusnak 28-dikán győzedelmessen mentbe a' Városba, és a' tömlöztökből a' Jakobinusokat kibotsájtván, azon fogházakat a' Fœderalistákkal raktameg, és minden kegyetlenséget elkövetett rajtok, a' mit illy

környülállásokban képzelni lehet. Onnand Lion Városa ellen ment, a' melly az Anglusok oltalma alá adta volt magát. Hood Admirális, a' ki egy darab idôtôl fogva egy Anglus és Spanyol Flottával Frantzia Országnak Déli partyainál állott, Augustusnak 29-dikén Tulonban megszállott. Ez mintegy jeladás helett szolgált Neapolnak és Portugalliának, hogy magokat Frantzia Ország ellen kinyilatkoztassák. A' Toscanai Nagy Hertzeget Lord Hervey reá beszéllette, hogy ô is a' szövetségesekhez állana. Savoyais maga hasznára akarván fordíttani a' Frantziáknak belsô zenebonájokat, mindent viszsza foglalt, a' mit elôbb elvesztett volt, és bétsapott Frantzia Országba. A' Genuaiak ellenben, a' kiknek legtöbb tôke pénzeik a' Frantziáknál voltak, az Anglusok ellen készültek, hogy megtartsák az pártotlanságot. Már most Anglia és Frantzia Ország olly hadi készületeket tettek, mintha az egész Világnak birtokáért kellene hartzolni. Frantzia Ország fegyvert fogatott minden magzat nélkül való és nôtelen férjfiakkal 16 esztendôtül fogva 60-ig, és 836000 fôbôl álló Ármádiát állítottak, olly nagyot tudniillik, a' mellyhez hasonlót a' Nemzetek kiköltözésektôl fogva a' Világ soha nem látott. Az házas férjfiak fegyvereket készítettek, az aszszonyok pedig sátoroknak és Mondúroknak készíttésében foglalatoskodtak; a' gyermekek ruha tépedékeket gyûjtöttek; az ôsz öregeknek pedig a' nyilvánságos helyeken megkellett jelenni, hogy az fegyverben lévô ifjakba lelket öntsenek. Egy számlálhatatlan sereg tó-

dúlt Dünkirchen felé Houchard Generálisnak Vezérlése alatt, a' ki az Éjszaki Armádiánál Custine Vezért felváltotta; ezen sereg kénszerítette York Hertzeget, hogy Augustusnak 24 én az ostromot félbe szakasztván magát hátra húzná, a' mint már fellyebb mondottuk. A' Generalisnak jutalma Guillotin volt, azon szín alatt, mintha ô is részt vett volna az Haza árúlásban. Helyében Jourdan Generalis küldetett. Toulonnak viszsza foglalása pedig Dugomier Generalisra bízatott, a' kinek Vezérlése alatt 60 ezer ember volt. Decembernek 30-dikán O-Hara Angliai Generálist meggyőzte; Salicetti és ifjabbik Robespierre mint Népnek képviselői voltak legelsők, a' kik kivont kardal felmentek az ostrom lajtorjákon; 12 óra múlva azután meg adta magát Toulon Városa, mellyet már akkor a' Britannusok nagy pusztítást tévén elhagytak vala. A' Frantziák egynehány hajókat kifurtak, 's úgy haszonvehetetlenekké tették. Ezen eset után Toulon Városának neve Frantzia Ország Városainak lajstromából kitörültetett és annak maradvánnya Hegypartyának neveztetett. Toulon után Landau is elfoglaltatott; ezen állapotra jutott Bordeaux Városa, végre pedig Frantzia Országnak legfőbb Városa Lion, a' mellyben 130000 lakos számláltatott, és a' hol leginkább virágzott a' Kereskedés. Ezen Várost Kellermann kezdette ostromlani, de ez Savoyába küldetett, a' hol ô Montblanc Departamentomot viszsza foglalta, nemkülömben Nizzatól fogva Genfig terjedô határokat

Lion ostromlására pedig Dubois-Crance Népnek képviselője küldetett, a' ki Augustusnak 23-dik napján kezdette a' Várost bombikkal lövetni. A' Városi Őrizet 40000-ből állott, utóbb 10000-ből és mégis 70 napig kiállotta az ostromot. Precy látván, hogy a' Várost megtartani nem lehetne, két ezer emberrel titkon elakart a' Városból illantani; elárúltatott, és 50 ezer hazafiaktól körül vétetvén öszve vagdaltatott társaival együtt, a' kik közül nem maradott több életben 40 vagy 50 embernél. Lion a' Republikánusoktól elfoglaltatott, a' hol a' Jakobinusoknak dühössége nagyobb volt, mint sem valaha a' Pogányokról olvasni lehetne az Históriákban. Elvégeztetett, hogy Lion Városa földig lerontassék, elpusztúlt helyére egy oszlop állíttassonfel ezen emlékeztető irással: Lion hadat viselt a' szabadság ellen; Lion már nintsen többül. Az házak szét hányattak, a' Paloták lerontattak, az egész Város egy borzasztó pusztasággá változtatott; a' vér patakok miatt a' Guillotint háromszor által kellett más helyre tenni, sőt vermet kellett ásni, mellybe a' Polgári vér béfolyhasson; mivel pedig ezen gyilkolás késedelmes vólt, sokakat egy rendbe kötöztek és Kartátsal illy egész rendeket lelőttek; ez neveztetett Kanonade néven; a' kik illyen lelövetett rendből életben maradtak, azok Pallossal öszve vagdaltattak; ezen gyilkolás módja pedig Sabrade néven neveztetett.

§. 21.

A' dolgoknak állapottya 1793-*dik esztendő végin.*

A' Nemzeti Convent már most elérte kettős tzélját: erőt vett Lajoson, és Frantzia Országnak Respublikabéli Constitutiot adott. A' rettentő-Systema már most uralkodni kezdett. A' Revolutio Törvény Széke mellett volt most a' legfőbb hatalom, a' mellyben fő személlyek voltak Robespierre, Carnot, Couthon, R. Lindet, E. A. Prieur, Barrere, Filaud-Varrene, Jean Bon St. Andre, Collot Herbois, a' kik többnyire örökös gyűlöltetést érdemlenek. Ezen Revolutzio választottyainak a' Constitutio kihirdetése után mingyárt elkellett volna szélledni, és minden hónapba újakat kellett volna választani, de senki sem bátorkodott a' Kormányt ezeknek kezekből kitekerni; más részről nemis volt tanátsos a' köszirtok között hányattatott hajónak kormányozását tapasztalatlan kezekre bízni; talán nem terjedett volna annyira a' Frantziák hatalma, ha ezen időben olly rettentő Igazgatás alatt nem állott volna. Ez által a' Royalismus és Fœderalismus megfojtatott, és az egész Nemzet egybe forrasztatott. Minden Városban Katona Commissio állíttatottfel, és Revolutziós Őrizetek tétettek, a' kiket a' gazdagabbaknak kellett fizetni és tartani; kik közül sokan Guillotin által haltakmeg, egyedül, hogy gazdagok voltak. Ezen

szé-

szerentsétlenség érdeklette a' vólt Királynét Mária Antoniátis, a' kivel minekutánna a' férje halála után a' Templom nevű fogházban igen irgalmatlanúl bántak volna, Octobernek 16-dik napján feje vétetett. A' Girondistáknak fôbb Tagjaiis, a' kiket a' Jakobinusok Juniusnak 2-dikán fogságra vetettek, kik között Brissot, Verginaux, Guade nevezetesebbek voltak, azon Jakobinusok dühösségének áldozattyai lettek. Azon nevezetes Orleans Fülöp Egalitéis erre a' tántzra jutott, a' mellyre ô valóban érdemesis volt, minthogy ez volt fô oka a' Király megölettetésének, hogy ô maga azon Méltóságra vergôdhessen. (*) Minden felûl a' rettentés és félelem uralkodott Frantzia Országban: a' dühösség és kétségbe esés tsak nem tsudákat tett az ellenséggel való ütközetekben. Csak egy pillantásokra a' Tyrannusoknak ezeren vitettek a' halálra; sôt egész Frantzia Ország egy elpusztúlt tartománnyá változott vólna, ha ama kegyetlen Tyrannus Robespierre magais Guillotinra jutván a' Rettentô Systemának véget nem vetett volna.

(*) *A' Versaliai zendüléskor ezen Orleans Fülöp Hertzegis az halas aszszonyok között aszszony ruhába volt, és a' zenebonát gyullasztotta. Ezt 1793-dikban Dictatornak akarták kikiáltani, de félelembe megbetegedett; nem sokára ezután elfogattatott, és feje vétetett.*

HARMADIK SZAKASZ.

Hádi Történetek 1794-dik esztendőben.

§. 22.

Harmadik esztendőbéli táborozása a' Szövetséges Hatalmasságoknak az új Frantziák ellen.

Az háborúnak második esztendeje szerentséssebb kimenetelű volt a' Frantziák részére, mint sem azt némellyek gondolták. Houchard a' Britannusokat Dünkirchentől elűzte. Jourdan a' Vattigni ütközet által Maubenge Várát az ostrom alól felszabadította. Pichegrü a' Németeket a' Rajnán által kergette. Dugomier pedig, a' ki Toulont elfoglalta, már most a' Pirenaeusok felé sietett, hogy a' Spanyolok kezéből a' tett nyerességeket kitekerje. Anglia olly eltökéllléssel volt, hogy 1794 dik esztendőbéli háborúban a' Frantziák tengeri hatalmát megrontya, Corsikát tőlök elragadja, és az egész tengeri kereskedést magához húzza. Úgy látzott, mintha a' régi Rómaiaknak a' Karthagobéliekkel a' Világ Uradalmáért való viaskodások megújúlt volna. A' tengeren Anglia hatalmassabb volt Frantzia Országnál; ezek ellenben a' száraz földön leghathatóssabb állásban voltak Austria ellen; minthogy Vurmsernek magát Hagenau-

bólis hátrább kellett húzni; nemkülömben Coburgis Maubenge Várának ostromától megszünt, és a' Mormali erdöben táborba szállott, hogy Condé, Valencinnes és Quesnoy Várát fedezze. A' Császár olly reménységgel lévén, hogy Frantzia Ország a' belsö zenebonák által maga magát megerötlenitti, eltökéllé magában, hogy az háborút folytatni fogja. Hasonló gondolkozással volt Spanyol Országis, és Hollandia: ez választotta Hadi Vezérnek az Ország Igazgatóját, amaz pedig ama Vitéz Rikardos Generalist. Azon szerint nyilatkoztattákki magokat Portugallia, Sardinia, Napol, Parma, és Toscana Frantzia Ország ellen, a' ki ellen már most fél Európa fegyverben volt. Sardiniai Király már elöbb sokat elvesztett Pedemontziumban; ezt hogy visza nyerje, a' Szövetséges Hatalmasságokhoz tsatolta magát, de, a' mint utóbb látni fogjuk, a' Koronájátis elvesztette. A' Német Birodalomis elvolt készülve a' háborúhoz, a' hová a' Frantziák Pichegrü és Hoche két legnagyobb tapasztalású Generalisokat küldöttek, a' kik mingyárt kezdetin ezen esztendöbéli háborgásnak Spira és Vormatia Városát elfoglalták, és az Rajnának jobb partyát félelembe hozták. Az Austriaiaknak szerentsétlenségekre azon idötöl fogva, hogy Londau ostrom alúl felszabadúlt a' Burgusok igen hideg vérüséggel folytatták az háborút, sôt azt a' kinyilatkoztatást tették, hogy a' Frantziákkal békességröl fognak alkudozni, ha nékik az nem igértetik, hogy a' Burgus Ármádiát a' Német Biroda-

lom fogja fizetni és tartani. A' Császár közbe vetette magát, de a' Birodalom Statussait arra nem vehette, hogy a' Burgus Ármádiának kitartását magokra válalnák; onnand következett, hogy a' Burgusok felsö Rajna tájékáról 20 ezer embert viszsza húztak. Anglia által látta, melly szükséges légyen a' Burgus erö, azért 62 ezer Burgus Katonának eltartását magára válalta. A' Muszka még most tsendessen halgatott, és örömmel nézte a' szomszéd Fejedelmeknek meggyengülését. A' Svekus, Danus, Helvetzia, és az Olasz Országi Respublikák pártotlanok maradtak. Frantzia Ország kénszeríttetett tizenöt külömbözö Ármádiákat kiállíttani, mellynek száma fél millióra ment.

§. 23.

Frantzia Országban való belsö elnyomattatások.

Frantzia Ország már most Európának nagyobb részivel háborúban volt, belöl pedig tele volt nyughatatlansággal. A' Revolutziora ügyelö választott személyek kezében volt az Ország Kormánya, a' hol fö igazgató Robespierre volt, a' ki elött senkinek se élete, se vagyonnya nem volt bátorságban; ez azt a' ki jelentést tette, hogy ezen rettentö Kormányozás módja egész a' békességig fenn maradjon; mindenfelöl Revolutzio Katonáit és Hivatal viselöit rendelt, hogy minden felé az ö Uraságának hatalma 's jelenléte kiterjedjen. Ezen Tyrannusok az emberiséggel a' Religióbólis kivetköztek: megvetették az Istent

's annak gondviselô hatalmát; Püspökök és Papokis voltak, a' kik ezen Isten tagadók seregibe állottak: illyen volt többiek között Gobet nevezetû Párisi Püspök. Bordély házból való nyilvánságos személyeket, a' többiek között pedig egy motskos életû Theatromi leányzót az oltárra tettek, és nékik tömjénnyel és énekekkel áldoztak; ezt nevezték az Okosság Religiójának, Robespierre midôn azt végbe vitte a' Convent elôtt, hogy a' kik gyanúságba esnek a' Revolutzio erânt, minden visgálás nélkül elvesztessenek, már akkor reménységet tett magának az egyedûl való Uralkodásra Frantzia Országban. Ámbár az volt Robespierrenek szándékja, hogy minden tudományokat számkivessen, mégis az ô idejében találtatottfel a' Telegraphia, melly által nagy sietséggel igen rövid idô alatt távúl történt dolgokat hírûl lehetett adni. Az ô Uralkodása idején találtatott, vagy inkább tökéletességre vitetett az Aërostatica, vagyis a' levegôben való felemelkedésnek módja; mellynek azt a' hasznát vették a' Frantziák, hogy magosra emelkedvén az ellenséges tábornak fekvését kitanúlhatták. Egész Frantzia Ország most egy fegyver készíttô mûhely volt, és egy ollyan tábor, mellyben minden Monarchiák ledöntésére intézetek tétettek. A' kész pénz helyett Assignaták hozattakbé; és minden eladó holminek bizonyos ára szabattatott, az pedig halál büntetése alatt,

§. 24.

Az Austriaiak szerentséje II-dik Ferentz Vezérlése alatt.

Robespierre egyedûl háborút kivánt, ezen úton akarta magát felemelni. Legveszedelmesebb ellenségei a' Frantziáknak most a' Pyrenaeusoknál a' Spanyolok vóltak, az Austriaiak pedig Belgiumban, és Rajna mellett: amazok ellen küldetett Dugommier, emezek ellen pedig Pichegrü; ennek az parantsoltatott, hogy télen kezdene hadakozni. Igen nyomorúlt állapotban volt az Ármádia, midôn ez azt Jourdán után által vette; sok apróbb tsatákat kellett néki tenni, hogy vezérlése alatt lévô katonákba bátorságot öntsön, mihent pedig Hoche magát a' Mosel-Ármádiával egyesítette, Vertet és Froschveilert meg-támodta, Decembernek 22-dikén Motter mellett az Austriaiak lineáján magát által törte, és a' Burgusokat Landau ostromát félbe szakasztani kénszerítette; már olly készületek voltak, hogy Condé, Valencinnes, és Quesnoy Várátis elfoglalják. Néki volt legalább 150000 népe, a' szövetséges Hatalmasságoknak pedig tsak 100000. Mack Obesternek a' volt a' tanátsa, hogy megtámadólag dolgozzon az Ármádia a' Frantziák ellen. Hogy az egesz intézetet lelkesítse, maga Ferentz Tsászár az Ármádiához ment: Aprilisnak 9-dikén Brüsselben vólt; azon hónapnak 16-dikán Landrecynél meg jelent, és követ-

kezendõ napon nyoltz tsapatra osztván az hadi sereget, megtámodta az ellenséget, és azt Guiseig viszsza nyomta; onnand mind gyõzedelmes Brüsselbe viszsza tért. Ugyan azon hónapnak 26-dikán Cambray és Avesne között a' Frantziák megtámadták a' Németeket, de ezek által 8000 ember vesztességgel viszsza verettek; mellynek következése Landrecy Várának általadatása volt. Már most Pikardia felé nyomúltak elõre az Austriaiak, és akadály nélkül való úttyok volt Páris felé; az õ Elõvigyázóik (Vorpostyaik) Peronneig értek, a' félelem Párisig terjedett; de a' Németeknek egész Planumjokat egyszerre semmivé tették a' Frantziák, mellyre magok a' Németek adtak alkalmatosságot: ezek azt a' hibát követtékel, hogy magokat sok apróbb tsapatokra felosztották; éltek a' Frantziák ezen alkalmatossággal, és bérontottak Flandriába, a' hol kevés népjek volt a' Németeknek, és nem soká egész Gent Városáig elõre nyomúltak. Pichegrü Generalis Moucronnál volt ütközet után Vallmoden Generalist Tournay tájjékára nyomta, és az Elõvigyázóit Gentig küldötte. Sietett ugyan Clairfayt Fladriának megszabadítására, de ez is, mineköztánna Courtraynál Pichegrü által szörnyen megverettetett volna, Genten túl kénszerítetett magát hátra húzni. Látták már most tulajdon hibájokat az Austriaiak, hogy sok apró részekre volnának felosztva, dé késõ volt az orvaslás; tsak ugyan magokat három tsapatba húzták, mellynek legerõssebbike Flan-

dria felé indúlt, a' merre Pichegrü a' Schelde vizén által menvén látzatott vala szándékozni. Ez Májusnak 17-dikén a' Britannusokat Tourcoingnál és Lannoinál megtámodván, egész Tournayig hátra nyomta őket. Már most a' Mosel Ármádiais Jourdan Vezérlése alatt Beaulieu Generalis ellen indúlt, és az egész Luxemburgi Hertzegséget elfoglalta, egyedúl ezen nevezetű Váron kivúl. Treviris, Charleroi, és Mons Városaiis félelemben voltak, minekutánna Jourdan Májusnak 20-án a' Sambre vizén másodszor által ment volna, Májusnak 22-kén reggel hat órakor Pichegrü Tournaynál reájok tsapott az Austriaiakra, a' hol a' Császár magais jelen volt, az ütközet estve 9 óráig tartott; ez volt ezen ideig az egész háborúban legvéressebb tsata, és mégis egyik részre sem határoztameg a' szerentsét. Két nap múlva a' Burgus Fő Generalis Möllendorf és Hohenlohe-Kirchberg a' Mosel Ármádiának jobb szárnyát megtámodták, mellynek Vezére volt Ambert Generalis, és ezt Kaiserslauterntól hártrább nyomták; azután a' Rajna Ármádiais Spiratól a' Gurichi lineákhoz viszsza húzta magát. Ez történt Jourdánnalis, a' ki Charleroinál az Austriaiakat megtámodta volt. Sokkal szerentsésebben hadakozott Pichegrü, és Al-vezér Moreau, a' kik Yprent és Nieuportot elfoglalták és Clairfaytet Juniusnak 23-dikán kénszerítették, hogy magát Gentig viszsza húzná. Most már semmi egyéb nem volt hátra, hogy a' szövetséges Fejedelmektől

minden elfoglalt helyek elvétessenek, hanem, hogy Jourdan magát Pichegrüvel egyesítse; ez hogy meglégyen, Jourdan ötödszöris által ment Sambre vizén Charleroi Várának elfoglalására, mellyet néki Rinnach Obester előbb által adott, mint sem Coburg az ostromlott Várnak felszabadítására elérkezhetett volna. Voltaképpen gyanuság vólt, hogy titkos tsalfaság elkövettetett légyen: maga a' Császáris az Armádiát elhagyván Bétsbe ment, minthogy a' Belgák nem tsak hideg vérűséget mutattak, hanem az Austriaiakkal nemis bántak igaz szívűséggel.

§. 25.

A' Szövetségesseknek szerentsétlenségek Belgiumban.

Juniusnak 26-dikán érkezett Coburg a' Fleurusi lapokra olly eltökéllésssel, hogy Charleroi Várát az ostrom alúl felszabadíttya, azt éppen nem tudta, hogy a' Vár már által volna adva. Előbb hogy sem itt Coburgnak seregit megtámodnák a' Frantziák, hasznát vették az Aerostaticanak: maga a' Frantzia Armádiának Vezére Pichegrü felemelkedet a' levegőbe, és onnand fellűl szemlélteti a' Német Armádiának fekvését; le ereszkedvén pedig a' levegőnek felsőbb részibűl, nagy dühösséggel reá tsapott a' Német táborra, hogy annak bal szárnyát rakásra verte, és az egész seregen győzedelmeskedett. Ez volt azon ütközet, melly valamint 2-dik Novemberben 1792-dikben Gemappenál Belgiumnak állapottyát meghatározta. Ezen Fle-

urusi ütközetnek következése az volt, hogy hogy Ostende, Brügge, Gent, Tournay és Oudenarde Frantzia kézre kerültek, minekutánna magokat az Austriaiak Brüsselbe a' Hollandiaiak pedig Monsba húzták volna. Ezen győzedelemnek emlékezetére az Árdennei és Mosel Ármádia Sambre, és Maas Ármádia nevezetétis nyerték, a' melly magát a' Déli Ármádiával Athnál és Brüsselben egyesítette; melly után magokat az Austriaiak Lovaniumon keresztül Tirlemontra mentek, a' Frantziák pedig Brüsselbe bémentek. Condé, Valencinnes, Quesnoy, és Landrecy Váraiis újolag Frantzia kézre jutottak, és úgy azon nagy Planum, mellyet a' Frantziák készítettek, tökélletessen végre hajtatott vala. Folytatta azután Pichegrü az ô győzedelmeit, és Lovanium, 's Namur Városát elfoglalta, minekutánna Coburg magát Mastrichra húzta volna, és Mechlinumból kiüzvén az Hollandusokat, maga fô tábori szállását oda helyheztette. Juliusnak 24-dikén Antverpiatis megvette; és úgy Belgium másodszoris Frantzia kézre került: elöször ugyan árulás által, másodszor pedig fegyverrel, és hadi erövel, mellyet Pichegrü és Jourdan olly okossan, és olly szerentséssen tudtak vezérleni.

§. 26.

A' Rajnánál, és az Alpesoknál volt Hadi történetek.

Midön Lys, Schaldis, Sambre és Maas vizei mellett oly szörnyü ütközetek történ-

nek, akkor a' Rajna melléki ellenségeskedés tsupa apró tsatákból áll. Juliusnak 16-dikán az Austriaiak magokat újolag a' Rajna jobb partyára húzzák, a' Burgusok pedig Moguntziafelé. A' Frantziák már most nem úgy jelentekmeg, mint szabadság hirdetõi, hanem mint Gyõzedelmeskedõk; a' Revolutziónak választottai már most a' legdühössebb Jakobinusokat küldötték az Armádiákhoz, ollyanokat, a' kik Robespierre teremtménnyei voltak, a' kik már most az elfoglalt tartományokat a' legembertelenebb sartzok (Requisitiók) alá vetették. Valamint elõbb a' Rajnánál úgy nevezetes esetek történtek az Alpesoknális. Montesquieu elfoglalta Savoyát, Anselme pedig Nizzát, a' mint elõbb mondottuk; mind a' kettõben Departamentum állíttatott Montblanc, és Tengerihegyek nevezete alatt. 1793-ban a' Frantziák itt mindent elvesztettek; Kellermann azután Savoyát viszsza foglalta. Bas d'alune Generalis pedig egész Europának tsudájára tíz ezer emberrel által ment a' nagy, és kis Bernard Hegyén, és Aprilisnak 28-dikán Colli Generalist Saorgional öszve meg öszve verte. Egy más tsapat Cenis Hegyén ment által, és így Turin felé minden nyilások (Passusok) nyitva voltak a' Frantziák elõtt, minekutánna õk Tenda hegyétis megszállották volna. A' Turini Udvar egy közönséges Insurrectiót rendelt; a' szerentséjére szolgált, hogy egy titkos öszve esküvés kitudódott, mellynek tzélja volt a' Királyi Familiát Turin Városával

együtt az ellenség kezébe adni; sokan az öszve esküdtek közül fejvétellel büntetődtekmeg; azt lehet tsudálni, hogy a' közel álló Frantziák azon velek egyet értöknek szabadíttására próbát nem tettek. Azután a' Frantziák a' Pyrenaeusok felé fordították figyelmetességeket, a' hol meghólt Richardos helyébe la Union Generalis lett Spanyol Vezér: ennek szegény volt a' szerentséje, mert ezt Dugommier Frantzia Generalis Aprilisnak 30-dikán népeivel együtt földig leverte, azokat pedig, a' kik megmaradtak, Figuerasig viszsza üzte. Májusnak 26-dikán Colioure Vára feladta magát, és Navarra Spanyol Generalis esküvéssel esküdöttmeg, hogy Katonáival együtt Spanyol Ország ellen többül nem fog hadakozni. Ez meglévén a' Frantziák Bellegarde Vára ellen indúltak.

§. 27.

A' Britannusok keményen sarkallyák a' Frantziákat a' tengeren.

Csudálni lehet, hogy a' Frantziák olly sok, és hatalmas ellenségek ellen magokat miképp védelmezhették; kivált, hogy még Vendé Benis, ámbár ott már közel két száz ezer emberek estekel, az úgy neveztetett Chouansok ellen nagy erö kívántatott. Legnagyobb gondot adtak nékik a' Britannusok, a' kik Pitt Ministernek ösztönözésére a' Respublika veszedelmére meg esküdtek. Soha két Nemzet egymást nagyobban nem gyülölte, mint ezek mostan. Roma

és Carthago nagyobb ellenségeskedéssel nem voltak mint most Páris és London. Száraz földön a' Britannusok tehetetlenek voltak ugyan, de tengeren legnagyobb volt az ô erejek. Igaz, hogy XVI-dik Lajos Toulont és Brestet valamennyire megerôsítette ugyan, de a' Britannusok 1793-dik esztendônek végin Toulont egészen lerontották, és tsak nem az egész tengeri erejeket a' Frantziáknak semmivé tették. 1794-dik esztendôben Corsica ellen indúltak, mellynek Urai most a' Frantziák vóltak, és Május végin már Calvi Vára elôtt állottak, midôn már elôbb Bastia Várát elfoglalták volna. Ezzel megnem elégedvén, a' Frantziáknak Napnyúgoti Indiában lévô szigeteikrôl kezdettek gondolkodni, és rövid idô alatt elfoglalták Martinique, St. Lucie, Guadeloupe, Port au Prince, és a' szomszéd kis szigeteket: Marie galantet, Desiradet, és Saintest. A' Párisi Convent a' Napnyúgoti Indiabéli szigeteknek védelmére egyebet nem tett, hanem, hogy ô minden feketéket, szabadokká tett, melly által ô a' Britannusoknak többet ártott, mint sem ha ô oda egész Regementeket küldött volna; mivel a' feketék önnön magok elégségessek voltak magok védelmére. Hogy a' Respublika egyszerre semmivé tétessék, az Anglusok minden felôl elzárták Frantzia Országot, úgy, hogy tsak egyedûl Helvetzia, és Genua felôl lehetett oda gabonát bévinni, melly Frantzia Országnak nem lehetett elégséges. Ezen intézett ellen az végezetett Párisban, hogy Bres-

ten egy Flotta állíttassék, melly a' Britannusokkal megütközhessen: Vilaret Joyeuse Májusnak 16-dikán Brestből megindította az új Flottát, hogy az Anglusok ellen azon 117 hajót, melly Frantzia Országba Amerikából éleményt hozott, védelmezhesse. Hove Admiralis Junius nak 1-sö napján Quessantnál megtámadta a' Frantzia Flottát, és azt lerontotta; de mégis az éleményes hajóknak nagy része szerentséssen Frantzia Országba érkezett; és így most sem sült el az Anglusok törekedése a' Frantziák ellen.

§. 28.

Robespierrenek kegyetlenségei. Ugyan annak szomorú vége.

Láttuk a' Frantzia fegyvernek győzedelmeit; Ez emlékeztetö idö szakasz volt a' Frantziáknak külsö győzedelmeikre nézve. Bent Frantzia Országban pedig olly pogány kegyetlenség uralkodott, mellyhez hasonlót soha semmi Nemzet a' Világon nem tapasztalt. Robespierre a' legtekéntetessebb tagjait a' Nemzetnek kitörültette az élök számából: illyen volt Herbert, Eichbaum, Desmoulins, Danton, és sok más számtalanok; új és új öszve esküvéseket költött a' legbetsületessebb polgárok ellen: egyedül Páris Városában naponkint 300 ragadtattak halálra, úgy, hogy 14 hónap alatt ezen egy Városban 45 ezeren ölettettekmeg. A' Déli Departamentumokban száz ezeren. Lion környékiben két száz ezeren. Carriere maga 40 ezer embert küldött más világra. Már nem tsak egye-

dül Uralkodó akart lenni Robespierre, hanem még az Isteni Felséggelis tréfálni kezdett, midôn ô az Okosságnak egy Ünnepet rendelt, mellyen ô mint egy elragadtatással végezteel, hogy légyen egy legfelsöbb Valóság, és az léleknek halhatatlansága; mellyet ô minden templomok homlok falára felíratott. Az okosság Ünnepének napja volt az, mellyen Robespierre a' szerentsének tetején állani látzott: minden az ô szavától függött. Az emberiségnek szerentséjére a' Revolutzionak kilentz Választottyai közzül hárman, tudniillik: Barere, Collot, és Billaud Robespierre ellen öszve esküdtek, mivel megtudták, hogy ôket azoknak lajstromába feljegyzette légyen, a' kik gyalázatossan kivettendôk voltak. Ezen öszve esküvésről Robespierre tudósítást vett, és Juliusnak 26-dikán magát a' Nemzeti Conventnek oltalmába ajánlotta, de más nap nagy fergeteg támadott az ô fejére: a' Nemzeti Conventben Billaud felhágott a' Szólló-székbe, nagy tüzzel szóllott ezen Tyrannus ellen, aztis nap fényre hozta, hogy Robespierre a' Német Katona foglyokat Páris környékire hozatta a' végre, hogy azoknak segítsége által a' Királyi székre vergôdhessen. Robespierre reszketett, olly ábrázatot mutatott, mintha magát védelmezni akarná. Tallien egy gyülöletet jelentô tekintetet tett reája, 's ôtet Frantzia Ország Catilinájának nevezte. Robespierre felhágott a' Szólló-székre, magát védelmezni akarta, de nem engedték szóllani, hanem tüstént az halál büntetését

mondottákki a' fejére, melly tsapás érdeklette az ő Ötsétis, nemkülömben St. Justot és Couthont. Most Páris két felekezetre volt felosztva: egyik volt a' Convent felekezete, másik pedig, melly Robespierre részire volt, a' ki a' Municipálitás házában tartózkodott. A' Convent felekezete lett erössebb, Legendre, a' ki a' Conventnek Feje volt, fegyveres kézzel ment a' Jakobinusoknak tanátskozó palotájokba, őket széjjel üzi, a' palotát bézárja, 's a' kultsot a' Conventbe viszi. Bourdon Lenard szét verte a' Robespierre imádóit; Bourdonnak emberei bényomakodtak a' község házának palotájába, Robespierre a' palotának egy szegeletébe húzta magát, a' fegyveres nép kétzer tüzelt utánna, ez azomban egy pisztollal tulajdon szájába lött, midőn előbb ezen szókat mondotta volna: szabadon éltem, szabadon akarok meghalni; azomba lerogyott: azt vélték, hogy meghalt légyen, 's a' bátorságra ügyellő Tisztekhez vitték; ott magához jött, és a' népnek átkai között az Ispitályba vitetett; ott volt már az ötseis, a' ki az ablakon kiugorván lába szárát eltörte; nemkülömben Couthon és Lebas, ezekis megsebessedve. Juliusnak 28-dikán a' népnek örvendező öröm kiáltása közben a' feje elvágattatott. Midőn a' feje elesett, a' nép azt kiáltotta: még egyszer, még egyszer; azt kívánták, hogy ezen tyrannusnak fájdalmait megduplázhatták volna. Illyen volt a' vége ezen tyrannusnak, a' ki 1759-ben Arras Városában született. Az Attya Prókátor (Ügyész) volt;

ez

ez a' feleségét, a' ki egy Mészárosnak leánya volt, gyermekeivel együtt elhágyván Indiába ment. A' feleségit és gyermekeit azon Városnak Püspöke vette oltalma alá; végbe vitte, hogy Maximilian Robespierre a' Lajos Collegiumában Párisban felvétetett légyen, a' hol ô Törvénynek Doctora lett. Már mint Prókátor egy darabig Arrasban lakott; onnand Párisba ment, a' hol rosz törekedéseit folytatta.

§. 29.

A' Frantziáknak bámúlást érdemlô szerentséjek az háború esztendeinek vége felé.

Robespierrenek veszte negyedik idô szakaszt tett a' Frantzia Revolutzióban. Az elsô idô szakasz volt Juliusnak 14-dik napjától fogva 1789-dikbe, midôn Bastille lerontatott. Második idô szakasz Augustusnak 10-dikétôl 1792. midôn Thuillerie ostromoltatott. Harmadik volt Májusnak 31-dikétôl 1793 midôn a' Jakobinusok erôt vettek, a' kik Uralkodásának vége lett Juliusnak 28-dikán 1794. Robespierre elvesztével. Azután kezdôdött a' mérséklett Uralkodás. Az Ármádiákra nézveis igen szembe tûnô volt ezen idô szakasz, minthogy annakelôtte a' legérdemessebb tselekedetek hálaadatlansággal jutalmaztattakmeg, mellyet Dumourier, Dampierre, Custine, Jourdan tapasztaltak. Pichegrünek sem lett volna jobban dolga, ha ô Juliusnak 28-dik napját nem érte volna. Ezen 4-dik idô szakaszban az Ármádiáknak esmértetô szava nem az volt: Sza-

badság vagy halál, hanem egyedûl: Szabadság, mellyel a' Frantziák szinte tsuda dolgokat vittek végbe, a' mint tûsténi látni fogjuk. A' Britannusok és Hollandiaiak most Hollandiát fedezték; az Austriaiak pedig Coburg vezérlése alatt Belgiumból magokat a' Maas vizén által viszsza húzták. Úgy lehetett gondolni, hogy már itt lészen azon elválasztó kőfal, mellyen a' Frantziák soha által nem mennek, de ittis által törték magokat minden akadályokon, mellyeket eleikbe vetett volt Coburg, a' ki Mastrich és Lüttich között feküdt táborban, sőt még a' föld népitis fegyver fogásra vette. Más részről Moreau és Pichegrü Hollandiába bétörtek; Ordenboschnál a' Szövetségeseket megverték, és Bredát félelembe hozták. Tovább való lépéseiket a' Frantziáknak Landrecy, Quesnoy, Valencinnes, és Condé Várai tartóztatták, de minekutánna a' Convent azt a' fenyegetést nyilatkoztattaki, hogy ezen Várokat, ha akaratoskodnak, talpig lerontattya, minden puska lövés nélkûl fel adták magokat Scherer Generálisnak, holott olly állapotban voltak, hogy az ostromot sok hónápokig kiálhatták volna. Illy formán a' Frantziák, a' kiknek ott lévő egész erejek 15 ezer emberből állott. Ezen Várokban többet hat száz ágyúnál nyertek, a' Várokat pedig sokkal jobb állapotban, mint sem annak előtte voltak vala, minthogy a' Császár azoknak erősítésekre maga tulajdonából három millio forintot költött volt. Elhagyta a' szerentse Coburgot; Ő nyugodalomra tétetett. Clairfayt lett helyé-

be Vezér. Az Ármádia jó lábon állott, ollyanon, hogy akár melly erônek ellene állhatott volna; de Jourdan azt lehetségessé tette, a' mi lehetetlennek látzott: ez minekutánna Scherer Generalis tsapattyától új erôt nyert volna, és minekutánna a' fellyebb megnevezett Várokat viszsza nyervén hátulról magát bátorságba helyheztette volna, elküldött 27 ezer embert, a' kik Septembernek 13-dikán a' Maas vizén, Durbuynál pedig és Camblaineau-Portnál Courte vizén által mentek, azon hónak 17-kén megtámodták az Austriaiakat, 's azokat egész a' Várig viszsza nyomták. Étzaka 12 ezerbôl álló segítséget kaptak a' Frantziák, megújították más nap a' Csatát; az Austriaiaknak bal szárnya veszedelemben lévén ne hogy az ellenségtôl körûl vétessék, magát viszsza vonta, melly után az egész Austriai sereg a' Roer vizén Mastrichból Achenba húzta magát; nyomokban voltak a' Frantziák, és más nap Achentis megszállották. Octobernek 2-dikán Jourdan Generalis Roer vize felé nyomúlt elôre, mellyet látván az Austriaiak, elsôben azon víznek bal szárnyára, más nap pedig Coloniába húzták magokat, sôt még a' Rajna vizénis által mentek. Jourdan Octobernek 6-dikán Colonia Városát megszállotta. Az Austriai seregnek azon részeis, melly Rajna vizének tulsó partyán maradott volt, most rész szerént Moguntziánál, rész szerént Oppenheimnál által jött, 's azon víznek egész bal partyát a' Frantziáknak által engedte. Michaud Generalis már most Mo-

guntzia környékin lévõ partokat és dombokat ellent állás nélkûl megszálhatta, és a' Várat ostrommal bekeríthette. Szinte ezt tselekedte a' Mosel Ármádiais Luxemburg Várára nézve, a' mellyben Bender 12 ezer emberrel volt. Egy része a' Mosel Ármádiának Koblentz felé indúlt Melas ellen, és a' Rajna vizénis által ment. Semmi egyébb nem volt hátra, hanem, hogy a' Frantziák Manheimnál lévõ sántzokat, Moguntziát, és Luxemburgot elfoglalják, mellyet ôk végbeis vittek.

§. 30.

A' Frantziáknak szerentsés lépéseik Hollandiában, Olasz Országban, és a' Pyrenaei hegyeknél.

Méglen Jourdan olly nagy dolgokat vitt végbe, addig Pichegrû az egész Hollandiai Flandriát elfoglalta. Hertzogenbuschsal Septembernek 14-dikén York Hertzeget megverte, és Crevecœur erõsséget elfoglalta, valamint Octobernek 10-dikén Hertzogenbuscht; egymás után Geldria, Venlo, Mastrich és Nymvegenis elesett, egyedûl még Grave Vára tartotta magát. A' következendõ Világ bámúlva fogja olvasni illy gyors lépéseiket a' Frantziáknak, sõt mi magunk sem foghattyukmeg, mikép ment végbe ezen dolog. Csudálni lehetett aztis, hogy Olasz Országban mikép tarthattákmeg magokat a' Frantziák,

minthogy az ott volt katonaságnak nagyobb része Rajna mellé húzattatott. Annál hevessebben folyt az háború Spanyol Ország ellen. Dugommier Septembernek 18-dikán elfoglalta Bellegarde Várát, ámbár azt Marquis Vallesentore vitézül és erõssen védelmezte vala. Ezen Várnak megvétele olly szembetünõ volt Frantzia Országra nézve, hogy ezért az egész Respublikában egy közönséges öröm Ünnep rendeltetett. Azután Dugommier Generalis Figuera snál lévõ Spanyol lineákat támodtmeg, a' hol egy haubitzból kilövetett golyóbis agyon tsapta õtet. Pantheoni tiszteletet nyert a' Nemzetinél. Utánna Peringuon lett Hadi Vezér, a' ki Novembernek 10-dikén fényes gyõzedelmet nyert a' Spanyolokon; azon ütközetben eleset a' Spanyolok Vezére la Union, és Monforte Hertzeg, a' sereg pedig Geronaig nyakra-fõre viszsza húzta magát, Figueras Vára elfoglaltatott, Roses pedig a' mellynél Catalaoniaban egész Barcellonaig több erõsség nem volt, veszedelemben forgott. Napnyúgot felé egész St. Sebestyénig nyomúltak elõ, melly Guipuzcoa tartománynak fõ Városa, a' hol õk sok vas bányákat és vas hámorokat foglaltakel. Navarra tartománnyában egész Pampelonaig mentek. Novembernek 28-kán volt ütközet által elvesztették a' Tábori kintstárjokat Ascoytia és Azpeytia Városokkal együtt Byscaja tartományban.

§. 31.

Változó szerentséjek a' tengeren hadakozó Hatalmasságoknak.

Az Anglusok ellen szerentsétlenek voltak a' Frantziák a' Tengeren. Juniusnak 1-sö napján 1792-ben volt ütközet által elvesztették Calvi Várát a' Corsica szigetben. Nagy veszetségek volt Toulonnal 1793-dikban Juannál ostrom alatt tartotta öket Hotham Admiralis, ök mégis minden felül nyughatatlanították a' tengert az Anglok kereskedéseknek hátráltatásával: az ö vitorláik az Éjszaki tengeren, Levantenál sőt a' közép tengerenis lobogtak. Az Antilla szigetekbenis megváltozott az Anglok szerentséjek, rész szerént, hogy veszedelmes betegségek kezdettek terjedni közöttök, rész szerént, hogy a' Nemzeti Convent a' Feketéket szabadokká tette a' rabi szolgálat alól. Ezek Groham Anglus Generalist kénszerítették Guadeloupeból magát a' Mathilde erősségbe húzni, a' hol a' Frantziák és a' feketék által ostrommal békeríttetett. St. Dominique szigetében több és több földet foglaltakel a' Frantziák.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Az előbbeni Országlásnak egész felforgatása Frantzia Országban 1795-dik esztendőben.

§. 32.

Országlás változása Frantzia Országban.

Frantzia Ország és Austria között vólt háborúnak tökéletes esméretére szükséges tudni a' Revolutziónak történeteit, minthogy ebből esmértetikmeg azon rugó-erő, melly a' Frantzia katonaságot olly nagy dolgoknak végbe vitelekre alkalmatossá tette. A' Rettentő Systemának eltörlése utánn a' közönséges gondolkozásnak ez volt a' talpköve: Rettentés a' megholt rettenteknél, botsánat pedig minden eddig volt hibáknak. A' Revolutzio Választottyaitól az egyedül való hatalom elvétetett, és hogy ezután történhető kegyetlenségek meggátoltassannak, az végeztetett, hogy ezek sors által neveztessenekki, és csak egy egy hólnapig tartson Hivatallyok. Illy változás által ama híres Barrere volt, a' kit elsöben a' sors talált; ezt Freron minden Tiszti társaival együtt bévádolta azon vad kegyetlenségekről, mellyeket elkövetett. Ugyan akkor vádoltattakbé azon Hi-

vatal viselők, a' kik Nantesben kegyetlenkedtek Polgár társaikon, és a' kik különössen kimutatták volt magokat kegyetlenségek által. Azok, a' kiket a' Revolutzio Törvény széke elfogattatott, most szabadon botsáttattak. Ama gonosz Barriere Prokátor volt Tolosa Városában; olly ember volt, a' ki a' szélhez igazította a' köpenyeget; ő volt Robespiernek eleven eszköze, a' ki által tétettekfel az Ármádiához 's a' néphez szólló parantsolatok; ez volt, a' ki azt javallotta, hogy minden könyvtárok égettessenekmeg, Páris Városa pedig kissebb határ közé szoríttassék; Robespierrenek imádója volt; ez zendítettefel kétszer a' népet az 28-dik Juliusi Constitutio ellen, míglen végre tulajdon veszedelmét érte. Mind azok, a' kik Robespierre gondolkozása módját megtartották, halálra ítéltettek, a' kiket Robespierotáknak szoktak nevezni. A' Jakobinusoknak kiirtása nehezebb vólt: az mindenkor szorossabb korlát közé vettetett, kivált a' nyomtatás szabadsága által. A' mindennapi írásokban gyülöletessekké tétettek a' nép előtt. Freron kiváltképpen letudta a' nép előtt festeni, és megbéllegezni a' Jakobinusokat. Cartierre volt, a' kit legtöbben megtámodtak, minthogy ezen gonosz ember volt Vendé elpusztíttásának eszközlője; ugyan ez volt, a' ki fellyebb említett Respublikai Házasság által örökké fenn maradó gyalázatos billeget nyomott magára. A' Jakobinusok minden nyilvánságos Hivatalokból kirekesztettek, mellyért ők boszút kívántak állani; kiváltképpen Car

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

rierenek fogták pártyát; de a' nép körül vette a' Jakobinusok palotáját, és boszúállást kiáltott ellenek; a' Jakobinusok kirohantak, és a' népből egynéhányat fogságra ragadtak, a' kiknek a' fejekre büntetésül veres sipkát tettek. A' nép azomban megszaporodván elszéllesztette ezen baromkodó embereket, a' Convent pedig eltiltotta az ö Gyülekezeteiket: úgy a' Jakobinismusnak Oriási épitménnye öszve omlott, melly elöbb milliom embereknek szemeikből véres könyhullajtást gördített vala ki. Carrierre és annak tyrannus társai halálra itéltettek, 's azok, a' kik idö töltésből gyilkoltatták tetzések szerint az embereket, már most a' sírnak oldalán halva feküdtek. Ez által, 's egy közönséges Amnestia által vége lett a' belsö háborúnak, és a' Respublika ez által a' külsö Nemzeteknél tiszteletet és tekintetet nyert. A' Burgus Király Golz Majort küldötte Helvetziába, hogy az ottani Frantzia Követtel Barthelemyvel békesség eránt tanátskozzon: nem egyezhettekmeg, minthogy Barthelemy azt kivánta, hogy a' Pyrenaeusi hegyek, az Havasok, a' Tenger, és a' Rajna vize legyenek Frantzia Országnak határai. Ezen eltökéllést hogy végre hajthassák, valamelly renden kívül való dolgot kellet nékik végbe vinni, mellyet mingyárt elöl beszéllünk.

§. 33.

Téli hadakozások a' Frantziáknak, és Hollandiának elfoglaltatása.

A' természet kedvezett a' Frantziáknak, midön Neckar vize befagyott, Rajnánis zaj ment.

Éltek ezen alkalmatossággal, és a' Manheimi sántzokat felkérték, és pedig két ízben, a' mellyeket Vachot egy darab idôtôl fogva ostrommal békerítve tartott vala. Decembernek 23-kát követô étzakán nyoltz ágyúzó sántzokból lövettettek a' Manheimi sántzok, és ugyan azon étzakán által adattak a' Frantziáknak. Már most az elsô lépés Hollandiának elfoglaltatására megvolt téve. A' Sambre és Maas melléki Ármádia öszve kaptsolta magát az Éjszaki Ármádiával, és a' Frantziák egész Veseltôl Berg op Zoomig való lineát megszállották. A' Szövetségessek Maas vizének jobb partyán állottak, a' kiknek Vezérjeik voltak az Oraniai Hertzeg, Vallmoden Angol Generalis, és Alvintzy Császári Hadi Vezér; ezek elég nyugodalmassan maradtak. Az Hollandiai Városok ellenben félelemben voltak: ôk Brantsent és Repelaert Párisba küldötték, hogy békesség eránt alkudozzanak. Bizonyossan meglett volna a' békesség, ha a' Frantziák részire szolgáló szerentsés történet a' dolgot megnem változtatta volna, mellyre nézve reménlhették a' Frantziák, hogy már egész Hollandiát elfoglalhattyák: A' Vaal és Maas vize befagyott annyira, hogy az Ármádia rajtok által mehetne; az egész Éjszaki Ármádia Nymvegentôl fogva egész Bredaig Decembernek 26-dikát követô étzakán megindúlt, és a' Maas vizén által ment; Dändels Generalis reá tsapott az ellenségre, és tsak hamar meghodultak Bommel, St. Andries, Langestrat, Doveren, Kapelle

és Vasvyk Városai. A' Frantzia Ármádiának bal szárnya elszéllesztette a' Bredai lineákat. Grave Várais feladta magát Capitulatzio által, minekutánna azt Salm Generális tíz hétig ostrom alatt tartotta volna. Ezen napon a' Frantziák 435 ágyút, 3000 hadi foglyokat nyertek; már most Urai voltak az egész Maas mellékinek; takarmánytis eleget kaptak, mellyben eddig szükséget szenvedtek vala. Még tovább mentek, midőn az Austriai és Britanniai seregeket Gorkum nál, a' hol a' vizi tsatornak rekeszeinek zárja vagyon, szorúltságba hozták, és magoknak Déli Hollandián Rotterdamon, Haagan, Leydan, és Harlemon által Amsterdamba utat tsináltak, a' melly utat már 1792-ben Dumourier kitsinált vala. Pichegrü ettől elállott, és Ultrajectum felé vette az utat Amsterdamba. Januariusnak 10-dikén és 11-dikén ment által Moreau és Macdonald a' Vaal vizén, a' melly ámbár benem volt fagyva, mégis szerentsésen végre hajtották szándékjokat. Moreau a' Szövetségesseket a' Panderi tsatornán által nyomta, Vinter Generalist pedig Tielből hátra szorította, a' hol 60 ágyút nyertek a' Frantziák. Januariusnak 13-dikán Heusden Várais megadta magát, melly Hollandia kultsának tartatott; a' szövetségessek pedig a' Grep Vize mellett lévő lineákhoz húzták viszsza magokat, méglen végre a' Frantziák a' Leck vizén által menvén, a' Britannusok Vestphaliába, az Austriaiak pedig Yssel vizén túl húzták magokat; az Hollandusok ak-

kor a' Frantzia Ármádiához tsatolták magokat, elálván a' Szövetségessektöl. Az örökös Kormányozó lemondott Hivatallyáról, és az egész Házi népivel Angliába ment. Ugyan az nap, tudniillik Januariusnak 16-dikán győzedelmi pompával bementek a' Frantziák Ultrajectumba, onnand Amsterdamba, melly meglévén a' Felsö Ysseli Tartományok, úgymint Frisländia és Grönningen meghódúltak; nemkülömben Berg op Zoom, Villenstadt, Gorkum, Vliessingen, Mittelburg Várai, és mind a' két Flotta Texeli és Seelandiai megadták magokat. A' következendö Világ tsudálni fogja, hogy a' Frantziák 1794dik esztendöben kilentz Szövetséges Hatalmasságok ellen hadakozván 4300 Frantzia négy szegü mértföldnyi Tartományt foglaltakel.

§. 34.

A' Finatziának rosz állapottya ezen idö alatt Frantzia Országban.

Míglen a' Rettentö Igazgatás Uralkodott, a' Finatzia legroszszabb állapotba dúlt. Robespierre Carriernek javaslására a' Tudományokat, Mesterségeket, és Kereskedést örökössen elakarta temetni, és a' Nemzetböl Vad embereket alkotni, a' kiknek semmire szükségek nem volna, hanem kenyérre és fegyverre. A' Papiros pénz közönséges volt, melly miatt minden, a' mi az élet megtartására szükséges, nagyon megdrágúlt. A' Coloniák, mellyekböl eddig 235 millio esztendei jövedelme volt Fran-

tzia Országnak, a' Britannusok kezekre kerültek; Lion, melly 90 milliot hozottbe, elpusztúlt; a' Levanti Kereskedés a' Britannusok által megvolt gátolva. Nagyobb volt a' költség, mint a' jövedelem. Esztendőrül esztendőre az háború költségessebb lett: 1792-be 1200 millio lirába telt; 1793-ban 1800 millioba, 1794-ben már telt 2100 millio lirába. Robespierre alatt az Assignátákat egész értékben kellet elvenni, és pedig halál büntetése alatt; hogy pedig az élemény ez által igen megne drágúljon, mindennek bizonyos árát szabta, melly Maximumnak nevezteteti. Robespierrenek megbukása után az Assignaták annyira leszállottak, hogy egy Louisd'orért 150, sőt 200 lira Assignátátis adtak. Hogy a' veszedelemre dülledező Ország megtartassék, szükségesnek látzott az Ármádiának megkevesíttése, és a' békesség: erről Tallien szóllott legelsőbben. Charette a' Vendeieknek Vezére volt elsö, a' kit a' békesség eránt megszólított, mellyről mingyárt bővebben.

§. 35.

A' Vendeiekkel, és a' Chouansokkal békesség köttetik.

A' Vendeieken elkövetett kegyetlenséget már fellyebb említettük, de azon kegyetlenség a' Vendeieket egész erejekből kinem vehette. Minekutánna minden vagyonyaiktól megfosztattak volna, a' kétségbe esés lelkesítette őket az ellentállásra; öszve szedték magokat, és Cha-

rette Frantzia Nemesnek Vezérlése alatt, az Alsó Poitoui bokrok és posványok közé húzták magokat, a' hol nehéz volt őket megközelíteni. Charette neve (*) esméretes volt a' távúl lévő földekenis. A' Nemzeti Convent kegyes móddal akarta Charette hajlandóságát megnyerni: követséget küldött hozzá, a' kikkel Februariusnak 12-dikén Nantesben tanátskozást, 17-kén pedig Sapinaud bajtársával egyet értvén békességet kötött, azon feltétel alatt, hogy a' Vendei Katholikusoknak megengedtessék az Isteni szolgálat gyakorlása, és az elégetett házaiknak helyre építtésére felsegíttessenek a' Nemzet által. Ezekkel meglett a' békesség, 's Charettenek példáját követte Stofetis a' Chouansok Vezére: ezis Aprilisnek 20-dikán a' Conventel békességre lépett. Nagy öröm lett Frantzia Országban. Charette győzedelmi pompával mentbe Nantes Városába.

§. 36.

Pitt javaslására az háború folytattatik. A' Burgusok békességet kötnek.

Már most békesség volt a' Frantziák gondolkozásának tárgya. Első Hatalmasság, a' mellyel

(*) *Az Orosz Fő Generalis illyen levelet írt: Vitéz Charette! a' te Neved az egész Világon hangzik — Az Isten választott tégedet, mint régen Dávidot a' Philisteusok ellen — siess, ütközz győzedelmeskegy! —*

a' Respublika békességet kötött, Toskana volt; Carletti írta magát alá a' békesség tzikkelyeinek. Frantzia Ország azomba azt a' kinyilatkoztatást tette, hogy egy közönséges békességet legalább Angliával, Austriával, és az Oroszokkal nem fog kötni, mind addig, míglen helyben nem hagyatik, hogy Frantzia Országot a' fellyebb említett határok környékezzék. Az öszve szövetkezett Hatalmasságokis többnyire már most békesség után sóhajtoztak. A' többi között a' Német Birodalom, a' melly annyi áldozatokat tett volt, 1794-ben Decembernek 21-dikén kérték a' Császárt, hogy a' békességnek eszközlője lenne. Spanyol Országnakis békesség volt a' kívánsága; valóban helyreis állíttatott volna Europának tsendessége, ha azt az Angliai pénz felnem zavarta volna. Pitt azt tanátsolta, hogy 24 millio Sterling adassék költsön az hadakozó Hatalmasságoknak; ebből hat milliot Austria számára rendelt. Pitt Britanniai Minister hadat javaslott: nagy tzifrán elöl beszéllette a' Frantzia Finatziának rosz állapottyát, a' tengeri erőnek gyengeségét, és a' belső nyughatatlanságokat; ennek javaslása szerint elvégeztetett, hogy az háború folytattassék. Anglia igen szorossan Austriához kaptsolta magát; ez pedig nem gondolta, hogy utóbb Belgiumnak elvesztésével kénszeríttessen békességet kötni, a' melly valóban utóbb megtörtént. 1795-ben az Orosz Császáris a' szövetséghez állott, és egy Escadret adott a' Britanniai Flottához, mellyet Dunkan vezérlett. Ki tudgya, ha a' Respublika lenem omlott volnaé, ha ezen három

szövetkezett nagy Hatalmasságoktól a' Burgus elnem állot volna? ö hívtelenül elálván a' Pillnitzben tett egyesüléstöl, magát titkon a' Frantziákhoz tsapta, a' melly a' dolgok folyásán egészen egy fordúlást tett. A' jövendö maradéknak lesz az megengedve, hogy erröl való ítéletet bátran, és igazán kimondhassa. — — A' Burgusok azt adták okúl, hogy ök olly távúl lévö tartományban olly költséges háborút magok megrontása nélkül nem folytathatnák; és mivel most a' Lengyelekis elég gondot adnának nékik, lehetetlen volna ezen negyedik esztendöbéli háborútis a' Frantziák ellen folytatni. Valóban II-dik Vilhelm Eridrik Burgus Király Hardenberg Ministerje által 1795-ben Aprilisnek 5-dik napján Basileában békességet kötött, és a' Demarcatio lineája a' Main vizének jobb partyára tétetett. Vilhelm Király azomban viszsza húzta az hadi seregit, a' foglyokat kitserélte, és egy szoros pártatlanságra magát leköteleztе, mellyöl néki azután sok haszna volt, minthogy sok Austriai Katonák az ö tartományaiba által szaladtak, a' lovakkal való kereskedés pedig sok ezüstel és arannyal gazdagította meg a' Burgus tartományokat.

§. 37.

Utolsó veszte a' Jakobinismusnak Párisban.

Robespierre vesztével nem veszettel egészen a' Jakobinismus: sokan voltak még a' Conventben, a' kik a' Jakobinusokhoz hajlottak, a' kik, hogy az

az halállal való büntetést elkerüljék, javaslották, hogy szünnemeg egészen az halállal való büntetés, vagy egy közönséges Amnestia hírdettetödne ki; de annyi megölettetett ártatlanoknak vére boszúállást kiáltott, kiáltotta, hogy hasonló mértékkel mérettessék a' jutalom a' gyilkosoknak; a' miñövel ök mértek másoknak. A' sor legelsöben Maratra jött: ez már akkor nem élt; az hamvai nyilvánságossan kitétettek Pantheonból, azon szín alatt, hogy azon tiszteletet halálok után tsak tíz esztendöre lehetne megádni az érdemes férjfiaknak; illy formán Descartes, Voltaire, és Rousseau hamvaik Pantheonban meghagyattak. Azután jött a' sor Billaudra, Vadierre, és Collotra, a' kik Déli Amerikába Cayennere számkivettettek. Barrere megmentette magát, mivel nem volt alkalmatos szél, azért felöle tréfából az mondatott, hogy ö mindenkor a' szélhez alkalmaztatta magát, tsak most nem. Három Felekezetre volt esmég Páris felosztva: egyiknek feje volt ama hajdani Püspök Gregorie, ezek a' régi Religióért vetekedtek; második Felekezet volt a' Jakobinusoké; harmadik a' Royalistáké. A' köz nép tsak nem éhel haló vólt, új vérontástól lehetett félni; a' Jakobinusokat tsak ezen egy környülállás menthette volnameg. Hogy a' Convent a' maga léttit fenn tarthassa, Sieyes azt javaslotta, hogy a' Convent Chalonban gyülekezne öszve, ha az a' nép zenebonája miatt Párisban nem maradhatna; ez mint egy jeladás volt új vérontásra: Aprilisnak 1-sö napján sok

ezeren az éhségtől kénszerítetvén a' kenyér áruló boltokhoz nagy dühösséggel öszve tódúltak, a' hol tsak fél font kenyér adatott egy napra, és az drága pénzen; ezen sokasság Thuillerien felé nyomódott 's azt kiáltották: kenyeret! kenyeret! a' Jakobinusok igen jól tudták a' felgyulladot tüzet terjeszteni; bizonyossan vérontás lett volna a' vége, ha Pichegrü, a' ki éppen akkor tsupa történetből Párisban volt, a' Nemzeti Testörzö sereget a' Conventnek védelmére nem vezette volna. A' Convent megint új lelket kapott és Barerret Billaudot, Collotot számkivetésbe küldötte Cayennebe; ezeknek védelmezöiket pedig Ham Várába a' Picardiai tartományban. Pichegrü letsillapította a' zenebonát, de az nem sokára esmég kiütött. A' Revolutzio Választottyai helyett a' Convent Constitutio Választottyait rendelt, és az által kiütötte a' lelket a' Jakobinusokból; tsak ugyan ezek egybe szedvén egész erejeket még egy, és utolsó próbát tettek: a' népet reá vették, hogy a' Nemzeti Convent palotájába törjönbé, és kenyeret kérjen; megtselekedték, de a' Nemzeti Testörzö sereg viszsza verte öket; újolag betörte magát a' nép a' palotába, és Májusnak 31-diki Constitutiot kívánta viszsza állíttatni; már most vérontásra kelt a' dolog, és a' Conventnek Elölülöje Ferand a' nép dühösséginek áldozattya lett; kevésben hibázott, hogy a' Jakobinusok nem győzedelmeskedtek: ama Vitéz Lengendre fegyvert ragadott, és szét verte öket. Azután az Antal nevezetü külsö Város,

mellyben 20 ezer fegyveres Polgárok pártoskodtak, ostrommal békeríttetett. Megadták magokat, és ez napon (Májusnak 23-dikán) a' Jacobinusoknak végképpen nyakok szegetett.

§. 38.

Szerentsés hadakozások a' Frantziáknak. Luxemburg Frantzia kézre kerül.

A' melly időben Párisban forrott a' nyughatatlanság, a' külsö ellenségek ellen nagy volt a' szerentséjek a' Frantziáknak. Sieyes békességet kötött Hollándiával Májusnak 16-dikán, a' melly békesség a' Hollandiai Flandriának birtokán kivül 100 millio Hollandiai forint hasznotis hozott a' Frantziáknak. A' Convent az Éjszaki Ármádiát a' Mosel, és Rajnai Ármádiával egyesítette, Pichegrüttette Generalissimusnak, és parantsolta, hogy ez Moguntziát és Luxemburgot vennémeg. A' mi vizen Gibraltar Vára, az szárazon Luxemburg; ezt semmi más az éhségen kivül maga megadására nem kényszeríthette; ugyan tsak az éhség már nagyon fenyegette a' Várbéli népet, minthogy már régtöl fogva ostrommal bevolt kerítve. Bender segítséget várt azon két száz ezerböl álló seregtöl, melly Clairfayt Vezérlése alatt Düsseldorfnál állott; nem kapott segítséget, azért Juniusnak 1-sö napján 1795-dikben feladta a' Várat azon feltétel alatt, hogy a' Várbéli Örizet, melly 10926 emberböl állott, katonai tisztelet jeleivel költözhessenki. Ezek fél mezítelenek lévén, a' sok éhség miat az halálnak eleven ábrá-

zattyai voltak. Luxemburg Mastrichal egyesíttetvén a' Frantziákat Belgiumnak birtokáról bizonyosokká tette, mellyet Austria valóban elis vesztett. Luxemburgnak elesése Moguntziának elesésétis maga után húzta, a' mint tovább megfogjuk hallani.

§. 39.

Olasz Országban, és a' Pyrenæusoknál volt hadi történetek. Spanyolokkal való békesség.

Luxemburgnak elesése után Turin és Mediolanum volt a' Nemzeti Convent tanátskozásának fô tárgya. Ezeknek megvétele Kellermannra bízatott: ennek vezérlése alá adatott az Alpesi és az Olasz Országi Ármádia. Az Ármádia Genuatól fogva a' Bernard Legyéig húzott lineát, vagyis sort. Midôn ezen Ármádiának nagy része a' Royalisták ellen Lionba küldetett, Devins Austriai Generalis 40 ezer emberrel Genua felé mozdúlt elôre, a' hol Massena Frantzia Generalis állott. A' Genuaiak a' Neutralitasnak palástya alatt az Austriaiaknak az ô fôldjökre való bemenetelt megtiltották; ezzel Devins semmit nem gondolt, 10 ezer emberrel Juniusnak 24-dikén reá üt a' Vadonál fekvô Frantzia táborra, de magát viszsza kellett húzni; szinte ollyan haszontalan volt a' más napi próbatételeis; Kellermann egész Juliusnak 24-dik napjáig megtartotta az állását. Ezen idôtôl fogva itt semmi ütközet nem volt, az egész ellenségeskedés tsupa apró tsatátskák-

ból állott. Annál megátalkodottabb erővel folytattatott az háború a' Pyrenaeusok felé: Moncey egész az Isurzumi dombokig kergette a' Spanyolokat, a' hol ezek megállottak, hogy Pampelona Várát fedezve tartsák, de Biscayaval való közösülést fenn tartsák; de az Isurzumi ütközet által a' Frantziák a' Pampelonai és Victoriai útat elfoglalták, 's a' Spanyol Ármádiát két felé szakasztották. Juliusnak 17-dikén a' Frantziák már Bilbaoban vóltak, melly Biscaja tartománynak fő Városa, a' Spanyol Generalis pedig, a' kinek Ármádiája a' sok elszököttek által, kiknek száma majd 7000-re ment, meggyengült, az Ebró vizén nagy nehezen mehetett által. Következendő napon egy más Frantzia tsapat Alava tartománynak Victoria nevű fő Városát megszállotta. A' Napkeleti Pyrenaeusoknál Scherer szinte hasonló szerentsével hartzolt, 's Roses Várát elfoglalta; így már Madritis félelemben volt: ez volt az oka, hogy Alcuida Hertzeg, és Godge Emmanuel a' Spanyol Királynak nevében Barthelemy Frantzia Követtel Juliusnak 22-dikén Basilea Városában békességet kötöttek. Olly örömet okozott ez Spanyol Országban, hogy Alcuida Hertzeg ezen békességnek megszerzője Békesség Hertzegének neveztetne; a' Frantziákis örültek, hogy az itt volt két Ármádiát tetzések szerént más felé fordíthatnák.

§. 40.

Belső állapottya Frantzia Országnak. A' Chouansoknak és Vendeieknek veszedelmek.

Egy új eset nagy mozdúlásokat okozott: a' tíz esztendős Dauphin, vagyis vólt Korona Hertzeg Juniusnak 8-dikán meghalt; (*) azonnal Lajos Stanislaus, a' ki egy darab időtől fogva Veronában lakott, XVII-dik Lajos Frantzia Királynak neveztette magát. Ez nagy reménységet nyújtott a' Britannusoknak, és azokkal egy szövetségben lévő Hatalmasságoknak. A' Chouansokat a' Britannusok újonnan fellázították; Pitt segíttő sereget küldött hozzájok Bridport Admiralis Vezérlése alatt, a' ki Juniusnak 22 dikén a' l' Orienti emeletnél a' Frantzia Flottát megverte; más nap a' Britannusok Dél felé való részin a' Quiberoni fél szigetnek Crac és Carnac között hadi népet tettek ki szárazra. A' veszedelem, mellyben most a' Respublika forgott, annál nagyobb volt, hogy azon szárazra kitett hadi seregben a' Frantzia kiköltöztek közűl is 7518-an voltak; ezek közűl volt a' Dolli Püspökis a' maga Megyebéli Papsággal, a' kiknek az volt az eltökéllések, hogy a' magok nyájjokért

(*) *Ennek halálát a' Párisi Orvosok pörsedésés fekélynek tulajdonították, a' Royalisták pedig azt mondották, hogy méreg által veszettel légyen.*

hadakoznának; élt ezen alkalmatossággal azon híres Charetteis, és a' Vendeieket a' Chouansokhoz tsatolta. A' szárazra kitétetett seregek mintegy tíz millio hamis Assignatákat hoztak magokkal, hogy a' Respublikának pénzbéli erejit semmivé tegyék. A' Nemzeti Convent kétséges környülállásokban volt helyheztetve; esmértetô jelûl most ezen szókat vették fel: Gyôzedelem, vagy halál. Puisaye a' Chouansoknak Vezére jó kimenetellel bíztatta magát: a' Republikánusokat Vannesig viszsza nyomta, és Penthievre nevezetes erôsséget elfoglalta. Nagy volt a' gyôzedelmeskedôknek örömök, de kurta: mert ôk Juliusnak 5-dikén esmég viszsza nyomattak Quiberon félszigetébe; jött ugyan esmég segítségek Angliából, 's úgy látzott, hogy Hoche Frantzia Generalissal szembe szálhatnak, de ezen Generalis szerentsésebb volt, mert 300 emberrel, a' kik a' kôsziklákra felmásztak, viszsza foglalta a' Penthievre Várát, melly Várnak ôrizete a' Republikánusokhoz szegôdött. Hoche folytatta a' Gyôzedelmet, a' fél szigetnek minden részeibôl az ellenséget a' szigetnek kôszirtos fokára nyomta, és Pittnek nagy ígéretekkel nehézkes Plánumát egyszerre semmivé tette. A' Quiberoni gyôzedelemnek napja egy volt a' Respublikának legnevezetesebb napjai közûl. A' Vendei zenebona, a' Respublikának 1794-dikig 200000 emberbe kerûlt, hozzá nem számlálván azokat, a' kik az ütközeten kivûl ölettettekmeg, a' kiknek száma még sokkal nagyobb volt.

§. 41.

Új Constitutio hozattatikbe a' Respublikába.

A' Quiberoni győzedelemnek következése az volt, hogy egy örökössen megmaradandó új Constitutio hozattatottbé. Olly Országlás formája vétetettfel, mellyben a' Democratia az Aristocratiaval egyesítve volna. Az Országlás ezen három fő Gyülekezetre bízattatott. Az első mellett volt a' Törvény hozó hatalom, és ez 500 személyekből állott. A' második mellett volt a' végre hajtó hatalom, melly Vének Gyülekezetének is mondatott, és állott 250 Tagokból. Az harmadik állott az öt Directorokból; ezeknek hatalma mondatott directorie executiva az az Végre hajtást igazgató hatalom. Ezen Directorok közül kinek-kinek legalább 40 esztendősnek kellett lenni, és a' Törvény hozó hatalom Tagjai által választattak. Hogy ezek, minthogy az hadi erőnek igazgatásais tőlök függött, magok hatalmokkal, mint előbb a' Bátorságra ügyelő választottak viszsza ne élhessenek, minden esztendőben egynek kikellett lépni hivatallyából, és új Director tétetett helyébe. A' Törvény hozó, és Végre hajtó Hatalom Tagjainakis egy harmad része minden esztendőben változott. A' Nemzeti Convent ez által sokat vesztett tekintetéből; erővel akarta magát viszsza tenni előbbeni hatalmába, de haszontalan volt erőlködése, mivel az Ármádiák bevették az új Constitutiót. A' Párisi Osztályok, mellyek a' Katonaságot magok részekre húztak, szinte azt kívánták, hogy a' Convent

egészen eltörültessék; e' végre választottak magok közül bátorságra ügyellő személyeket, ollyanokat, a' kik mellett volna a' legfőbb Hatalom: 4-dik és 5-dik Octoberben erőszakra került a' dolog, és bőven folyt a' Polgári vér Párisban. A' Convent Barrast tette azon Katona sereg Vezérének, melly a' Párisi osztályokkal szembe szállott, a' ki alatt Bonaparte magát olly annyira kimutatta, hogy kevés idő múlva azután az Ország belső részében lévő Ármádiának Generálissává tétetett. (*) A' győzedelem tökéletes vólt, és más nap a' Párisi osztályok a' Conventnek megadták magokat. A' Convent pedig olly Nemes szívűséggel volt, hogy egy közönséges Amnestiát hirdettetett, és az halállal való büntetést eltörülte. A' következendőség tsudálni fogja azon szerentsét, melly a' Conventnek mind a' külső, mind a' belső ellenségek ellen kezdett.

§. 42.

Pittnek utolsó próbatétele egy kiszállíttásra. Az Anglok szerentséjek Napkeleti Indiában.

Nem tettele Pitt egész reménségét egy hadi seregnek szározra való kiszállíttásában; az első

(*) *Ezen Bonaparte Napoleon Corsika szigetének Ajaccio nevű Városában született Augustus 15-dikén 1769-dikben. Négy férjfi testvérjei voltak: Jósef, Lajos, Jeronimus, Lucian; Napóleon Párisba tanúlt a' Katona*

kiszállíttásának szerentsétlen kimenetelit Pulsayenak tulajdonította. Artois Grófnak adatott hadi segítséget második kiszállíttásnak próba tételére, hogy ez magát Charettehez kapcsolja; de Charette Hoche Generálistól megvolt verettetve, előbb, hogy sem Grof Artois az Anglus segítséggel hozzá érkezhetett volna. Ez foganatlanúl törekedett Noirmontier és Belle Isle szigeteknek elfoglalhatásán. Megszállotta ugyan Yeu szigetet, de ez ollyan volt, hogy számba sem lehetet venni, kevesetis használt; kénszeríttetett azért semmit végre nem vihetvén Angliába viszsza térni. Szerentséssebbek voltak az Anglusok Napkeleti Indiában, a' hol ők az Hollandusoknak birtokaikat mind elfoglalták. Legelsőben a' Jó reménység fokán foglaltákel az hegyeket. Augustusnak 16-dikán pedig azon szigetnek Cap nevű fő Városát, ntóbb pedig több Erősségeketis foglaltakel. Sokkal inkább nevelkedett a' szerentséjek, minekutánna az Hollandusokkal, és Spanyolokkalis háborúba keveredtek volna.

§. 43.

A' Frantziák által mennek a' Rajnán

Lássuk azon eseteket, mellyek 1795-dikben az Austriai és Frantzia Ármádia között Rajna

---

Akademiában; azután Dijonban szolgált az Ágyúzó seregnél. Egész Császárságig emelte őtet a' szerentse!

mellékin történtek. Vurmser Vezérlése alatt 70 ezer ember állott Brisgauban, Clairfayt pedig az Alsó Rajnai Ármádiát igazgatta. Egész figyelmetességek Moguntziára volt függesztve. Jourdan és Pichegrü Frantzia Generalisoknak, a' kik a' Rajna vizének bal partyán állottak; tudták ezek, hogy Moguntziát elnem foglalhattyák, ha tsak hadi erejeknek egy részit a' Rajnán által nem teszik. Úgy tetették magokat, mintha elsöben ugyan Oppenheimnál, azután pedig Neuviednél akarnának az említett vizen által szállani, melly közben Ordingennél egy szigetet megszállottak, a' melly nékik az általmenetelt megkönnyítette. Az Austriaiak Erbach Generális alatt Angerottól fogva Düsseldorffig állottak. Würtembergi Ferdinand Hertzegnek tábora Mühlheimnál feküdt. Clairfayt a' fö Sereget Gross-Gerau mellett tartotta táborba. Septembernek 6-dikán étzaka Grenier Generalis Ordingennél hathatóssan ágyúztatott az Austriaiak ellen; azzal végbe vitte, hogy Lefebre a' Rajna vizén Eichelkampnál könnyen által mehetne, éppen a' Burgus Demarcatio lineájánál. Más nap reggel már ezer Frantzia állott a' Rajna jobb partyán. Hokumtól egész Gerersheimig üzték a' Frantziák Bajonettokkal az Austriaiakat; az alatt Championet Generalis már Mursnál Düsseldorffon fellül által jött a' Rajnán, hogy az Austriai seregnek erejét, és figyelmetességét felosszza; innend az Austriai népet viszsza nyom-

ta; és Düsseldorfot minden vérontás nélkül tsupa fenyegetôdés által megvette, hol ô egy hajókon álló hídat veretvén Septembernek 7-dikén 25 ezerbôl álló hadi népet vezetett által, és elôbre ment egész Neuviedig, a' hol az Austriaiak Ehrenbreitstein Várát az Istenre 's a' Várbéli ôrizetre hagyván, minden külsô védelem nélkül elhagyták. Septembernek 15-dikén új Frantzia erô jött által a' Rajnán, és Ehrenbreitstein Várát ostrommal békerítette. Már most 80 ezer Frantzia állott a' Rajna jobb partyán, és Frankofurt felé tették mozdúlásokat. A' jobb szárnyok Moguntzia felé terjedett; útjokban által törvén magokat a' Rajna sántzain, Manheimot megszállották: így tátva-nyitva volt elôttök a' kapu Német Országnak belsô részire. A' veszedelem nagy volt! Vurmser azért Bresgauból hadi seregével Rajna felé sietett, hogy magát Clairfayttal egyesíthesse; ez Septembernek 22-dikén Main vizének bal partyára visszament, minekutánna Quosdanovich Generalisnak azt parantsolta volna, hogy az hozzá segítségûl küldetett néppel az Heidelbergi, és Vislochi utakát szállanámeg. Main Vizének jobb partyát az alatt Jourdan megszállotta. A' Frantziáknak fô ereje Moguntzia környékire húzódott; Jourdan a' fô Hadi szállást Visbadenra helyheztette. Kleber Moguntziának ostromát által vette a' Rajna jobb partya felôl, midôn már alkalmatos idôtôl fogva az a' Rajna vizének bal partya felûl ostrom alatt tartatott vala.

§. 44.

Az hadakozó Hatalmasságoknak változó szerentséjek a' Rajna vize mellett.

Az Austriai Hadi seregnek szerentsétlenségére a' Szakszoniai katonaság akkor mentel rész szerént haza, rész szerént Frankóniába, midőn reájok legnagyobb szükség lett volna. Hannoverais a' Burgus közbenjárása által megbékélt a' Frantziákkal. Az Hesseni Land-Graf is hasonló békességre lépett. Soden Burgus Generalis arra kénszerítette a' Frankóniai kerületet, hogy az pártatlan (Neutralis) lenne. Legtöbben az Imperiumi Hertzegek közűl békesség után jártak, Austriának állapottya pedig annál nagyobb gondba keveredett. A' Frantziák Nekar vizéig előre mentek, a' kiket Klenau Septembernek 24-kén Handschuchsheimnál megvert; az alatt Vurmser Ármádiájának egy osztállya a' Clairfayt Ármádiájával magát öszve kaptsolta, a' ki magát olly erővel lenni látta, hogy a' Frantziákkal szembe szálhatna: próbát tett, és alig mutatta magát a' Bergeni domboknál, Jourdan azonnal hátra húzta magát; ugyan akkor a' Moguntziát ostromló seregis hátrább ment. Octobernek 18-dikán Boros Császári Generalis Ehrenbreitstein Várát ostrom alúl felszabadította, és 21-dikén a' Neuviedi hid sántzait lövette; Vurmser pedig Novembernek 10-kén Manheimba beszállott. A' mi a' Frantziáknak nagy hátráltatásokra volt, elsőben a' Burgus De-

marcatio lineája, másodszor pedig a' Párisi új zendülés, a' hova Jourdan és Pichegrü kéntelenek voltak hádi erőt küldeni; ázis sokat ártott nékik, hogy Moguntziához igen közel volt a' táborjok, annál meszszebb estek pedig a' Manheimi Frantzia seregtől, a' kik annál nehezebben nyerhettek segítséget, mennél közelebről érdekelhette őket a' Moguntziai erősségből kitsapott katonaságnak fegyvere. Az Austriaiak már most győzedelmesseknek lenni látzotván által mentek a' Rajnán, és nagy lépéseket tettek. Illyen szerentsének közepette, az egész Európának tsudájára fegyver szünet köttetett a' Frantziák kérése szerint, úgy hogy tíz nappal előbb megjelentetnék az ellenségeskedés, mint sem az elkezdődne. Ezen esztendőben egyik hadakozó Fél sem nyert sokat. A' Frantziák Rajna jobb partyán Düsseldorffot bírták, az Austriaiak pedig a' Rajna bal partyán azon fél karikát szállottákmeg, melly Spirától fogva Neustadton, Kaiserlauteren, Kirnenés Strombergen egész Bingenig kanyarodik.

§. 45.

Szerentsésebben hadakoznak a' Frantziák Olasz Országban.

Miólta a' Napnyúgoti Pyrenaei Ármádia, melly Scherer Vezérlése alatt vólt, az Olasz Országi Ármádiához kaptsoltatott, itt sokkal szerentsésebben hadakoztak a' Frantziák. A' Spanyolokkal való békesség után 60 ezer emberrel

megerôsödvén Loana mellett a' Piemonti széleknél megtámodván, ôket öszve, meg öszve verték; hadi seregjeknek szakadvánnyait pedig egész az Austriai Lombardiáig viszsza kergették; szörnyû volt az ütközet, az Austriai hadi seregbôl az elestek és megsebesültek száma 1500-ra ment, az elfogattaké pedig 2750-re. A' Frantziák másod nap esmég reá tsaptak Cavrazoppa mellett az Austriai népre, és elvették tôlök Finale, Vado Városait, 's mind azon állásokat, mellyeket az elôbbeni esztendôben elvesztettek volt. Így lett vége az 1795 dik esztendei háborúnak, melly a' Respublikát egész Hollandiának és Belgiumnak Urává tette, a' Spanyolokkal pedig, a' Burgussal, Hessen-Cassellel, és némelly más Hertzegekkel békességet szerzett.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

1796-dik esztendôbéli Hadi Történetek.

§. 46.

Kezdete az 1796-dik esztendöbéli háborúnak.

Még 1796-dik esztendônek kezdetén Austria, a' Német Birodalom, Anglia, Sardinia és Nápoly mind fegyverben voltak a' Frantziák ellen. Nápoly, melly magát la Touche

kénszerittésére pártotlannak mondotta, Toulonnak elesése után ő a' Szövetséghez állott, és a' maga hadi hajóit a' Britanniai Flottához kapcsolta; a' lovas Katonáit pedig a' Császárnak segítségére Lombardiába küldötte. Victor Amadeusis, a' kinek az Anglok pénzt küldöttek, az háborúnak folytatását eltökéllé magában. A' Németh Birodalom ugyan kívánva-kívánta a' békességet, de a' Rajna bal partyán, Olasz Országban és Belgium elvesztésiben való kára nem ment a' fejébe. Valamint a' Rajna melléki tartományoknak Éjszak felé való részek Burgussal való pártatlanság által bátorságban látzottak lenni, úgy az Austriai seregek a' Déli részt fedezték, de az egész Imperium béli erő nem ment többre 30 ezernél, 's az is nagyon elvolt széllesztve. Austria Belgiumnak elvesztésit nem nézhette hidegvérűséggel. Anglia az ő Kereskedésinek nagy tsorbúlását látta, ha Frantzia Ország Dünkirchent és Antverpiát megtartya; akár mire ezen kívül készen volt inkább, mint sem Martinique St. Domingo szigeteit, és a' Jó reménység fokán lévő hegyeket a' Frantziáknak viszsza adja, kivált, hogy ezeknek tengeri erejek tsak nem semmivé tétetve lévén, Britannia uralkodna minden tengereken. Pitt tekintetbe vette Austriának ama nagy erejét, mellynek Basileától fogva Vipperig 200 ezerből álló serege terjedne ki az Alsó Rajnai vidéken. Olasz Országban legalább 50 ezerből álló Austriai sereg volt Lombardiának védelmezésére, és hogy magokat a' Sardiniai, és Nápolyi erővel egyesítvén, fel-

felső Olasz Országban megütközhessenek. Igaz, hogy Pitt Barthelemyvel a' békesség eránt Basileában tanátskozásokat tartatott, de Frantzia Országnak kívánságaira reá nem állott; a' melly Austriai Belgiumot, Savoyát, Nizzát, Lüttichet, Basileát; Avenniót, Veuaisint, az Angloktól pedig Corsica, Martinique, St. Domingo, és Tabago Szigeteit kívánta.

§. 47.

A' Vendeiek, és Chouanok háborgásának szomorú vége.

Hoche Generálisnak 1795-dik esztendő végin 14 ezer embere volt a' Vendei Royalisták ellen. Rész szerént fenyegetéssel, rész szerént pedig ígéretekkel annyira vitte a' dolgot, hogy innyájan elálván, Charette Vezérnek nem volna több fegyveres népe öt száznál. A' szerencsétlenség Stofletet érte legelsőben, a' ki, mint Fejek az Anjoui és Felső-Poitoni Royalistáknak, elfogattatott 's agyon lövettetett. Charette a' maga népitől elhagyattatván, kevésben hibázott, hogy Grossetiere mellett Travótnak kezét elkerülhette; még egynéhány nap magát védelmezte; nevezetessen Mártziusnak 23-dikán General Adjutant Valentin ellen magát vitézül viselte; sebbe esett, Travót által elfogattatott, Angerbe vitetett, ugyan ott agyon lövettetett. Így végezte életét Charette 33 esztendős korában. Ennek halála véget ve-

tett a' Vedei már három esztendeig folytatott Polgári háborúnak. A' Chouansoknakis hasonló volt az kimenetelek: Hoche őket egészszen leverte; az életben lévők magokat megadták. Elkezdődött a' szántás, vetés, a' kereskedés; és az életnek egyébb polgári foglalatosságai. A' hol előbb a' Polgári háborúnak tsata piatza volt, az egyébb Departamentumoknak rendei hozattakbé.

§. 48.

Az Assignáták helyett Teritorialis Mandáták hozatnakbé.

Frantzia Ország már most dupla igyekezettel tett készületet a' külső Hatalmasságok ellen való háború eránt; és mivel a' Kints-tárok kiürültek, hat száz millio ezüst pénzt vett kőltsön, hogy az Assignáták számát, melly 30 milliardra ment, lassanként megfogyaszsza. Esmég felvették az Assignatákat, és azokat 45 milliardra szaporították; annyira, hogy a' Frantzia Országi Assignaták többre mennének, mint sem egész Europában találtató kész pénz: úgy jöttek aztánn azon gondolatra, hogy a' Nemzeti jószágokra tsinálltatna papiros pénz, melly Teritorialis-Mandatáknak neveztetett; de ezek is nem sokáig annyira leszállottak, hogy minden százból 18 elesne, minthogy a' Nemzet előtt a' papiros pénznek hitelessége megtsükkent; de mégis a' Mandatak annyira kisegítették a' Directoriumot, hogy az ötödik esztendőbéli háborút is elkezd-

hetné, mellyet kiki végképpen valónak lenni gondolt: mert az volt a' Frantziák elsökéllése hogy Lombardiát elfoglallyák, sartz alá vetik, 's az Ármádiát abból fizetik; sôt, hogy a Császári lakhelyet is megrettentik: e' végre Alsó-Rajnai környéktôl fogva egész a' Genuai tenger partokig egy szörnyû nagyságú lineát húztak.

§. 49.

Olasz Országi háborúnak kezdete, Lombardiának elfoglaltatása.

Legroszszabb állapotban volt most a' Frantziák dolga Olasz Országban, a' hol nem volt több, mint 56 ezer népek, és azon környéki apróbb Hatalmasságok, úgymint Genua, Velentze, és Toscana ellenségeik vóltak. Nem fordították ôk úgy hasznokra a' Loanoi gyôzedelmet, a' mint kellett volna: a' Császárnak maga megerôsíttésére idôt engedtek. Beaulieu volt a' Császári népnek, melly 60 ezerbôl állott, a' Vezére. A' Sardiniai Generalis Colli ehez kaptsolta magát 40 ezer emberrel. Nápolyból 24 ezerbôl álló lovas sereg küldetett. A' Parmai és Modenai Hertzegek, azon szerént a' Pápa is nagy summa segedelem pénzt küldöttek a' Császárnak. 140000-bôl álló Ármádia volt készen Olasz Országban a' Frantziák ellen. A' Respublikának itt egy igen okos, és Vitéz Generálisra volt szüksége: szemekbe tünt nékik ama fiatal, 's még tsak 28 esztendôs Pattantyús Tiszt Napoleon Bonaparte, a' ki magát 1795-ben

Octobernek 5-dikén nagyon kimutatta. Barras Directornak, és Sieyes Apátúrnak ez kedves embere volt. Vezérré tétetik az Olasz Országi Frantzia Ármádiánál; Martius közepe táján 1796-ban által vette az igazgatást. Alig érkezett az Hadi sereghez Bonaparte, azonnal Beaulieu Voltrinál elkezdette a' hadi mozgásokat, a' melly Város 10 ezer Frantziáktól ostrom alatt tartatott vala. Azon Városnak őrízete 3000-ből állott; Cervoni Generálisnak parantsolta Beaulieu, hogy ezen őrízetet Madonnához húzná viszsza. Argenteau más nap 15 ezerrel megtámodta a' Frantziákat, és dél tájján már a' Montenottei ágyúzó sántzok előtt vólt; mellynek megtartásától függött ezen esztendőbéli háborúnak szerentsés kimenetele. Ezen sántznak védelmére 1500 ember volt Rampon Generálisnak vezérlése alatt; ezek megesküdtek, hogy ezen az helyen vagy győzedelmeskednek, vagy meghalnak: ugyan tsak megtartották ezen ágyúzó sántzot, minthogy Bonaparte, Berthier, és Massena Áprilisnak 11-dikét követő étzakán az Austriaiaknak oldalára tsapván őket viszsza verte. Azután Bonaparte három nap alatt felment az havasokra, melly serénységnek példáját semminémű Históriákban nem találni, és Provera Generálist a' Cosseria Várába nyomta; minekutánna Provera Capitulátióval magát megadta volna, Argenteau, a' ki a' Piemonti Ármádiától elvolt szakadva, magát Aquiba húzta, midőn azomba Millesimo, vagyis Dego mellett másodszoris megveretetett

volna. Más nap Bonaparte elfoglalta St. Jacob Várát, melly a' Bormida völgyén uralkodik. Elérkezett ugyan Aprilisnak 15-dikén Vukasovich Obester 6000 emberrel Degohoz, de már késön volt a' hozott segedelem, minthogy ott az Austriaiaknak tsak hült helyeket találta: már onnand mind hátra voltak nyomattatva; tsak ugyan az ott lévö ellenséges seregre reá rohan Vukasovich; háromszor vitézül reá tsap az ellenségre, és azt helyéböl kinyomván maga elött hajtya; de azomban sietséggel megjelenvén Bonaparte, a' gyözedelemnek borostyán koszorúját leragadja Vukasovich fejéröl. Ez azután Argenteau Generalishoz Aquiba húzta magát; ezen eset után az Austriai sereg Voltrit, és Bochettat elhagyta. Bonaparte azután a' Piemonti tábor felé ment elöbre, a' melly Ceva mellett állott: Aprilisnak 27-dikén megszállotta Ceva Várát, mellynek környékéröl a' Piemonti Katonaság elpusztúlt vala. Még Aprilisnak 22-dikén Massena által ment a' Tanaro vizén Cevánál, Bonaparte pedig Mondovi felé ment elöbre: Vicone nevü falunál megütközött, 's Mondovi Városát elfoglalta, Colli, a' kinek 40 ezerböl álló hadi serege már tsak 12 ezerre szállott volt le, a' Stura vizén által menvén Coni és Cherasco között telepedettmeg, de ezen Várat Aprilisnak 25-dikén a' Frantziák kezére engedte. Már most Bonaparte tsak 9 órányi járás földre volt Turin Városától, melly a' Sardiniai Királynak lakhelye volt, Victor Amadeus Király annyira

megrettent, hogy Bonapart éval fegyver szünésre lépne, mellynek megnyeréséért Ceva, Coni és Tortona, vagy ez helyett Alessandria Várát a' Frantziáknak engedte. Beaulieu is rémült ezen esetekre, és Májusnak 1-sö napján nyakra fore által ment a' Pó vizén. Abban az hibás vélekedésben lévén, hogy az ellenség Valentzánál fog próbát tenni a' Pó vizén való által menetelre, Tessino és Sessia között magát bésántzolta; arról pedig egészszen megfelejtkezett, hogy az ellenség Ura lévén Tortona Várának, Adda és Tessino között fog a' Pó vizén hidat verni, és úgy ötet hátulról kerülheti; valóban ugyan tsak itt ment által Májusnak 5-kén a' Frantzia sereg; Codegnonál álló Austriai sereget megtámodta, 's helyéből kinyomta. Most már egész Olasz Ország rettegésben volt. Májusnak 9-dikén a' Parmai Fejedelem fegyvernyugvást kötött, 's fizetett 2 millio lirát, 1700 lovat, 2 ezer ökröt, 10 ezer mázsa gabonát, 5 ezer mázsa zabot, és 20 darab mesterséges irott képeket++ a' Frantziáknak. A' Velentzeiek hogy a' Frantziáknál kedvet találjanak, XVII-dik Lajost a' Frantzia Koronának Pretendensét a' magok tartományokból kiküldötték. Bonaparte pedig az Olaszoknak rémüléseket maga hasznára fordítván, az Adda vize mellett Lodinál reájok tsap nagy elszánással az Austriaiakra, és ôket nem meszsze a' hídtól egy halomra döntötte. Következése ezen vérontó tsatának, mellyben öt ezer Frantzia maradt halva, az volt, hogy Beaulieu Mediolanumot, 's az

++ A képek kiválaszttatával megbízott franzia biztostól egyebek közt Correggio remekét, a

egész Lombardiát elhagyván azt az Istenre bízta, maga pedig Pizzegethonén és Cremonán által menvén a' Mincio vizének innendsö partyán állapodottmeg, midön az ö Hadi seregének jobb szárnyát Lago de Garda tó felé, bal szárnyát pedig Mantua Váráig terjesztette. Nem sokára Pizzegethone és Cremona a' Frantziáké lett, Májusnak 31-dikén Paviais; ez meglévén Bonaparte más nap Mediolanumba pompával mentbé, 's Ura lett egész Lombardiának. A' Sardiniai Király Savoyaban által engedte a' Frantziáknak Nizza nevezetü Grófságot, és az felyebb említett Városon kivül által adta Tenda hegyit, Bruik, Chateau, Dauphin, és Valenza Várait. A' Modenai Hertzeg kész pénzben fizetett 7 1/4 milliot, éleményben pedig harmad fél milliot érö mindent; ezeken fellül 20 darab igen mesterséges faragott képeket. Illy szerentsés lépések között Mediolanumban, így szóllott Bonaparte a' Frantzia Katonasághoz: Állítsuk viszsza a' Capitoliumot az ö hajdani fényességébe, és a' régi Vitézeknek oszlopképeit esmég tellyes tisztelettel tegyük az ö helyekre — — Vitézek! halhatatlan lészen a' ti neveiteknek ditsösége, a' kik Europának leg szebb részit meg hódítottátok.

— hires sz. Jeromost is elvették. A' Hes. eg e' kép helyett még két millio frankot ajánlott de Napoleon úgy vélekedék, hogy Pá 4 két millional hamar vége lenne, e szerint mü ellenben hiza laenö Párimak. — E kép 20 ég függött a' Louvre ban. —

§. 50.

Rajna melléki hadi történetek 1796-dik esztendöben.

Éppen azon idöben mondották fel a' fegyver szünetnek ideit az Austriai seregek Rajna mellett, a' midön Bonaparte az ö Katonáit megszólította, hogy Róma és Nápoly felé indúlnának. Az Austriai Rajna mellett lévö Ármádia hozzá számlálván a' Condé Hertzegnek seregeit is, és azokat, mellyeket a' Birodalombéli Hertzegek küldöttek, több volt, mint két száz ezer. Ezt vezérlette Károly Fö Hertzeg, mivel Clairfayt nyúgodalomba lépett. Károly Fö Hertzeg Alsó-Rajnai környéken maradott, Felsö-Rajnai vidéket pedig Vurmser tartotta szemen. Az ellenséges Ármádia sem volt sokkal erötlenebb, mellynek Vezére volt Jourdan, a' ki Revolutio elött Orvos volt. Maga Jourdan a' Maas és Sambre melléki Ármádiát, melly 50 ezer emberböl állott, személyessen vezette; Pichegrü helyébe pedig Moreau küldetett, a' ki parantsolatot vett, hogy a' Mosel melléki Ármádiát tenné által a' Rajnán. Kleber Generalis már Juniusnak 2-dikán az Ukeradi domboknál mutogatta magát, és az Austriaiakat egész Altkirchenig, és Cropachig nyomta. Altkirchennél megütköztek; a' Frantziák voltak gyözedelmesek; ez meglévén Würtembergi Ferdinand Hertzeg, a' ki minden részröl félelemben volt, a' Lahn vize megé húzta sere-

gét; ezen víznél állott egy ellenséges tsapat, melly 50 ezerből állott. Az ellenség hatalmas volt; az Austriaiak tehát olly szükségben látták magokat lenni, hogy az háborút tsak védelmezőleg viselljék. Károly Fő Hertzeg Mogunt-ziát 22 ezer emberrel megszállotta, 's Junius-nak 2-dikán Jourdannak eleibe ment. Alten-bergnél megütköztek; ennek a' vólt a' kimene-tele, hogy az Austriaiak a' Lahn vizén által mentek, a' Frantziák pedig Neuviednél a' Raj-nán nagy részint viszsza húzták magokat. Ju-niusnak 19-dikén a' Sieg vize mellett esmég tü-zes tsata volt, a' mellyben Jourdan megmutat-ta az ő valóságos hadi tudománnyát, de egyné-hány nap múlva valamint Championet, Ber-nadotte, és Grenier Generalisok, úgy ez is a' Rajna vizén viszsza húzta magát. Ha ak-kor Vurmser 20 ezer embert Olasz Országba nem küldött volna, nemkülömben Károly Fő Hertzeghezis egynéhány tsapatokat, az ellenséget nagy szorongatásba ejthette vólna; de így magát egyedül védelmezőleg tartani kénszeríttetett. Azon közben XVII-dik Lajos a' Frantzia Koronának Pretendense Mühlheimba ment, a' hol a' Conde Sereginek fő Hadi szállása vólt, olly szándékkal, hogy azon törekedéseket közelebbről láthassa, mellyek által a' Frantzia Királyságra segíttetni kivánt. Moreau sajdította Vurmser sereginek meggyengülését; megtámodta ötet, és egész a' Manheim mellett lévő Rajnai sán-tzokhoz az ágyúk alá viszsza nyomta; ez Juni-usnak 14-dikén volt; 23-dikát követő étzakán

pedig Kehlnél által ment a' Rajnán, és a' Kehli sántzokat, mellyeket az Imperiumi Sváb Katonák védelmeztek, megtámodta, és nem tsak a' sántzokat, hanem más nap kilentz órára az egész Erősséget is elfoglalta. Ezen első szerentsés lépése Moreaunak mint egy hír mondója vólt az ő jövendő szerentsés ütközeteinek. Ugyan tsak más nap a' Villstadti táborbólis kiűzték a' Frantziák a' Sváb Katonákat, azt megszállották, 's onnand Bühlnél lévő tábor felé siettek, a' hol a' Condé Hertzegnek serege feküdt. Reuchennál, a' hol 1675-ben Turenne és Montecuculi a' borostyán koszorúért egymással küszködtek, most esmég megütköztek a' Frantziák; az Austriaiakat, minekutánna 836 embert közzülök elfogtak volna, őket szaladásra kénszerítették, 's egész Steinbachig nyomták. Juliusnak 2-dikán la Roche Generális Bajonettokkal rohant a' Rossbühli sántzra, azt elfoglalta; azután Cappel és Emdingen között megtámodta az Austriai népet, melly ütközet után ezek Breisgaut elhagyni kénszerítettek. Nem sokára Freudenstadt és Kuppenheim is Frantzia kézre kerűlt; az Austriaiak a' Murg vizén hátra húzták magokat. Az alatt Károly Fő Hertzeg Durmesheim mellett lévő táborba érkezett, Juliusnak 7-dikén az ellenséget nem meszsze Radstadtól megtámodta, de elvesztette az ütközetet; nem tsak a' tsata mezeiről elnyomattatott, hanem Rajna vizének egész jobb partyát elhagyni kénszerítetett; Mannheimba és Philipsburgba Őrizetet tett be; és

Juliusnak 11-dikén Pforzheimon túl a' Neckar vize felé húzta viszsza magát. A' Frantziák folytatták győzedelmeiket: Juliusnak 16-dikán megszállották az Austriai Erdő-Városokat, Badeni Mark-Grófságot, sőt Breisgaunak is fő Városat Freyburgot. Valamint Moreau Rajnának Alsó vidékin, úgy Jourdan is szerentsésen tsatázott Rajnának felső részin: már Juniusnak 28-dikán Coloniánál által jött a' Rajnán, azután a' Sieg, utóbb a' Lahn vizén is által menvén Kray Generalist mindenütt hátrább nyomta; Juliusnak 12-dikén már a' Main vize melléki laposságot leptemeg; más nap bement Frankofurtba, melly Város nyoltz millio hadi sartzot fizetett. Azon hónapnak 22-dikén amaz erős Város Königstein is megadta magát. Feldmarschal Vartensleben sietve Main felé ment; Jourdan mindenütt nyomában volt. Már a' Frantziák által elfoglaltatott tartomány az Apenniai hegyektől egész a' Neckar és Main vizéig terjedett: így fejtődöttki azon nagy Hadi Planum, melly szerént Bonaparténak Tirolison, Moreaunak Svább kerületen, Jourdannak pedig Frankonián kellett magokat a' Duna felé 's Austriának elfoglalására igazíttani. Senkinek ez eszébe nem tűnt, azért ennek meggátolására való intézetek sem tétettek. Ezen nagy Plánumnak végre hajtására a' Frantziák Ehrenbreitstein, Moguntzia, Mannheim, és Philipsburg Várait szoros ostrom alá vették; Juliusnak 17-dikén a' Würtembergi Fejedelemmel, 25-én

a' Badenival, és nem sokára a' Sváb kerülettel is fegyver szünetet kötöttek; az Apátúrságoktól és Praelaturáktól sokra menő sartzot vettek; ebből a' mi az Ármádiák eltartására szükséges nem volt, a' Párisi Kints-tárba küldötték, a' honvá Moreau tsak egyszerre 25 millio lirát küldött.

§. 51.

Bonaparte tettei Olasz Országban.

A' szerentse Bonaparténak Olasz Országban még inkább kedvezett, mint sem Moreaunak Német Országban. Ezt megelőzte Bonaparte abban is, hogy az elfoglalt tartományokat más formába öntvén, az előbbeni Kormányozás formáját örökre eltörülte. Mediolanumban, mihent oda bement, szabadság fáit állíttatta fel; nemkülömben Municipalitást, és Nemzeti Testőrző sereget állított; a' Nemességet tzímereivel együtt eltörülte, azon szerint minden ollyan jeleket, mellyek valamelly felsőbb Uralkodó hatalmat jelentenek. Gróf Serbelloni, a' ki a' Bétsi Udvarnak Kamarássa volt, letette az arany kultsot, 's Párisba ment, hogy Lombardiának Respublikává való tételét sürgesse. Alig múltel 24 óra Bonaparténak Mediolanumból való elmenetelétől fogva, hogy a' Papság fel lázította a' Varosi népet, reá beszéllették, hogy ezek fegyvert fognának, kiváltképpen azon hamis hírnek elterjesztése által zendűlettek fel a' népet, hogy az Anglok Nizzát

már elfoglalták volna, Condé a' maga seregével a' Mediolánumi határhoz közelíttene, nemkülömben Beaulieu is 60 ezer fegyveres néppel; ezt megtudván Bonaparte, 300 lovast, és egy Battalion Granatérosságot vévén maga mellé, viszsza ment Mediolánumba, és a' tsendességet helyre állította. Innend Páviába ment, útyában azon zenebonáskodó kisded Várost Binascót porrá égette; azután Pávia Városát el foglalta, a' hol még az utzákon is ellent állást, és ezer akadályokat talált: a' Municipalitás Tisztviselöit mind agyon lövette, 200 Városi személyt kezességbéli zálogúl Francziа Országba vitetett, 's azzal fenyegette a' Várost, hogy, ha valamelly zendülést találnak kezdeni, az egész Várost egy kö halommá löveti, és elpusztúlt helyére egy oszlopot fog állíttatni ezen homlok írással: Pávia már nints több-bül. Azután Bonaparte az Austriaiak ellen ment elöre, a' kik a' Mincio vize megé húzták volt magokat. Májusnak 28-dikán Bresciában volt, hogy Beaulieu Generálissal elhitesse, ötet a' Lago de Gardé felül akarná megkerülni; de más nap Borghette mellé húzta egész erejit, hogy a' Mincio vizén által tegye. Elöbb, mint sem a' híd készen volna, egynéhány Grenatérosok olly eltökéllett bátorsággal voltak, hogy Gardanne vezérlése alatt a' víznek neki mentek azon által mentek, ámbár a' víz vállokig ért vala nékik: ezek után ment az Ármádia is, mihent a' híd elkészült, és Valeggist, a' hol Beaulieunak fö Hadi szállása volt, elfoglalták. Az

Austriai sereg félvén, ne hogy egészen körül vétessék, az Ets vizén által menvén Tirolisba húzták magokat, minden hídakat pedig, mellyek utánnak voltak, elégettek. Bonaparte Veronát megszállotta, 's onnand viszsza tért az előbb elfoglalt részibe Olasz Országnak. A' Mediolanumi Cittadella magát megadta. Mantua pedig szorossabb ostrom alá vétetett. Juniusnak 16-dikán Bolognat, azután Modenat, és Ferrarat is megszállotta, melly eset mind Rómát, mind Nápolyt rettegésbe hozta. A Nápolyi Király Pignatelli Hertzeg által fegyver szünést kötött, és minden fegyveres népeit haza hívta. A' Pápa Bolognát és Ferrarat által engedte a' Frantziáknak, melly Városok az Olasz Országi Respublikához ragaszkodtak; Ancona is által adatott a' Frantziáknak; ezen felül fizetett a' Pápa 21 millio lirát, száz mesterségessen írott, és faragott képeket, mellyek között voltak Junius Brutus, és Marcus Brutus' képei, és 800 kéz írásokat a' Vatikanomi könyvtárból a' Frantzia Comissáriusoknak szabad választások szerént. Egy más Osztály a' Toskanai Nagy Hertzegnek ellenzése mellett is Pistójától keresztül Livornoba ment, és úgy a' közép tengernek minden kikötő helyeiből kivoltak rekesztve a' Britannusok. Egész környékiben Olasz Országnak már csak Mantua volt, a' hol még az Austriai zászlók lobogtak.

§. 52.

Az előbbenyinek folytatása.

Midőn Bonaparte a' Pápa tartományiban nagy sartzolásokat tészen, és az Országlás változtatásában serénkedik, más részről a' Frantzia sereg Mantuát szorossabb és szorossabb ostrommal keríttibé. Joubert a' Gardatónak napnyúgoti partyán reájok tsap az Austriaiakra, a' kiknek fő Hadi szálások Rovoredóban volt, azokat hátra nyomta, Recio Generalis pedig ugyan ezeknek Bellunoi igen erős állásokat elfoglalta. Bonaparte is viszsza jött a' Fő Hadi sereghez, és eltökéllé magában, hogy azon 619 fal törő, és 60 tsata mezei ágyúkkal, mellyeket Olasz Országban az Austriai seregektől elnyert volt, Mantua Várát tüzessebben fogja ostromlani. A' Várbéli Őrizet kétszer tsapottki: Juliusnak 6-dik és 16-dik napján mind a' két próbatétel szerentsétlen volt. 17-dikén akart Bonaparte a' Városra véletlenül a' Víz felül való részin reá rohanni, de mivel a' víz hirtelen megapadott, szándékját végbe nem vihette; 18-dikán kezdette a' Várat lövetni, 's minekutánna egynehány házat a' tűz megemésztett volna, fel kérte a' Várat annak Fő Kapitánnyától Canto d' Yrlestől. Ez a' Várnak feladásában akaratoskodott; de tsak ugyan magát már soká nem védelmezhette volna, hanem Vurmser Juliusnak 29-kén a' Frantzia lineákat megtámodta minden felül. A' dolog jól ki volt tsinálva, és kevés idő alatt

Monte Baldo, Brentino, Chiusa, Verona, és Brescia a' Császár hatalmába került; Bonaparte pedig Verona és Mantua között az egész erejit Roverbellohoz húzta; a' hol ő egy ütközetet akart tenni, mivel nem tudta, hogy Quosdanovich egy tsapattal hátulról került volna. Midőn erről tudósíttást vett, megváltoztatta a' Plánumját: megszűnt Mantua ostromától, által ment a' Mincio vizén olly szándékkal, hogy elsőben Bresciánál álló Austriai sereget veri meg, onnand pedig Vurmser Ármádiája ellen fog menni. Mantua Várának ostrom alúl való felszabadíttása a' Frantziák titkos ellenségeiben egész Olasz Országban nagy örömet okozott, azoknak titkos barátik pedig boszúságra, 's kétségbe esésre gerjedtek. Modena nem gondolván a' fegyver-szünettel, fegyvert készített, a' Római Udvar is a' maga Párisban lévő követtyeinek titkos parantsolatot adott, hogy a' békességnek alá irását minnél tovább halaszszák; ki-ki azt gondolta, hogy Mantua felszabadúlása után Olasz Országnak viszsza foglalása tsak gyermek játék lészen; de a' következés megmutatta, hogy ez igen éretlen reménység volt. Dallemagne Generalis Augustusnak 1-sö napján Lonátónál megverte az Austriaiakat, és Sauret Generalist felszabadította, a' ki Salóban bé volt zárva. Brescia is Frantzia kézre került. Áttól tartott Bonaparte, hogy Vurmser a' ki már a' Mincio vizén által ment, Quosdanovichal magát egyesíttendi, ezt tehát Augustusnak 3-dikán Lo-

na-

natonál megtámodja, viszsza veri, és azon szoros nyílást, melly Bresciáról Tridentum felé vagyon, megszállotta. Augustusnak 4-dikén Vurmser Castiglione mellé 25 ezer népet húzott öszve; Bonaparte is öszve húzta a' maga népit, önnön maga is Lunatoba ment: ott egy Austriai tábori Tisztre talált, a' ki Lunato és Brescia között való útat Ponte di San Marconál elállotta: itt Bonaparte kétséges kimenetelű környülállásokban volt, minthogy nem volt vele több 1200 népnél, a' Császári Tisztnek penig négy ezer fegyveres népe vólt: az elmének jelenlétte segítette itt Bonapartét; minden háborodás jele nélkül a' Tiszthez mégy, 's azt mondgya néki: Mondgya meg Kegyelmed a' Generalissának, hogy én itt vagyok, ha ő nyóltz minutum alatt a' fegyvert le nem téteti, és ha tsak egy puska lövést tétet is, én valamennyit egyrakásra lövetem. A' Tiszt megijedt, a'dolgot a' maga népeivel tanátskozásba akarta venni; Bonaparte azt megnem engedte; tehát mind a' négy ezeren letették a' fegyvert, és hadi foglokká lettek. Ez olly szerentse volt Bonapartenak, mellyhez hasonlóval még a' legrégiebb idő béli Vezérekis kevesen ditsekedhetnek — —! Már most a' Frantziáknak nem volt mit félni Quosdanovichtól, 's bátran szemközt mentek Vurmsernek, a' kit Castiglione mellett megtámodtak, 's őtet egész a' Mincioi lineákig viszsza nyomták. Massena is megtámodta ugyan itt Vurmsert, 's azt a' Peschierai

bé sántzolt táborából kiverte; melly után magát hátrább húzta, Mantua Várát pedig egyedül a' benne lévő őrizetnek erejére bízta. Már most Verona, Mote-Baldo, Lodrone és Riva a' Frantziák prédájává lettek. Az Austriai sereg Trident omig ment, Mantua pedig Augustusnak 9-dikén a' Frantziák által újollag ostrom alá vétetett.

§. 53.

Német Országi Hadi történetek.

Minekutánna Bonaparte Lombardiát meghódította volna, figyelmetességét Tirolisra fordította, hogy ama nagy Plánum szerint a' Frantzia sereg Austriába minden felől betörhessen, és a' békességnek tzikkelyeit Bétsben adhassa elől. Ezen Plánum szerént az Olasz Országi Ármádia a' jobb szárnyát, a' Sambre és Maas melléki Ármádia a' bal szárnyát, a' Rajna és Mosel melléki Ármádia pedig derekát tette az Austriába bérontó Ármádiának. Már fellyebb mondatott, hogy az Eltingi ütközet Juliusnak 9-dikén ezen esztendőbéli háborúnak szerentsés, vagy szerentsétlen kimenetelit meghatározta; Károly Fő Hertzeg kéntelen volt akkor magát viszsza húzni; ugyan Vartensleben is azt tselekedte, midőn Aschaffenburgon által nyakra-főre hátra sietett; megszállotta ugyan Károly Fő Hertzeg azon Ország útyát, melly Schvarzvaldon által a' Main vize mellett Würtzburg, Norimberga, és Ra-

tisbona felé megy, de St. Cyr Generalis mindenütt nyomában volt Károly Fô Hertzegnek, Stutgardnál utól érte, az elô vigyázóit a' Városból hátra nyomta, Berg nevû falunál Kanstadt elôtt kemény ütközet volt, a' nélkûl hogy tudni lehetett volna, melly rész volt a' nyertes. Juliusnak 19-dikén az Austriai sereg a' Neckar vizén által hátra húzta magát. 21-dikén Esslingennél megint ütközet volt: itt is az Austriaiak gyôzettettekmeg; Vezérjek Hoze Generális volt. 22-dikén Károly Fô Hertzeg Gmünd felé ment, mivel tudta, hogy Moreaunak eltökéllése az volna, hogy a' Dunaverthi útat az Austriai sereg elôtt elvágja. A' Frantziák a' Sváb kerületben lévô Alb nevezetû hegyekre fel másztak, 's ezen környékben igen gyakorta való apró tsaták voltak. Károly Fô Hertzeg Böhmenkirch mellett a' Rechbergi Uradalomban táborozott; Augustusnak 3-dikán Nördlingen, és Donauverth felé ment, Moreau pedig nyomában volt. Az alatt új seregeket kapván Károly segítségûl, reá tsapott az ellenségre, és azt Heidenheimig üzte: ott mind a' két rész megállapodván 17 óráig tartott a' verekedés, és egyik sem nyomhatta ki a' másikat a' maga helyébôl. Augustusnak 12-dikén az Austriai sereg Dunaverthre érkezett; 16-dikán a' Dunán által ment. Moreau it is sarkalta ôket: ez ismár 19-dikén által tette a' Dunán a' maga seregeit; Zusaman által Schmutter mellé ment, magát Ferino Generalissal egyesítette; 22-dikén a' Frantziák

már Augspurgban voltak, az Austriaiak pedig a' Lech vizén innend. Már most egész Sváb Kerület Moreau hatalma alatt volt, és az Olasz Országi Ármádiát annyira megközelí tette, hogy négy nap alatt Bonapartéhoz, a' ki Tirólisban már elôre nyomúlt, üzenetet küldhetne, 's tôle vehetne. A' Sambre és Maas melléki Ármádia is megfelelt magáért, mert Julius vége felé alig volt hat óra járatnyi meszszességre Ratisbonától: Jourdan 60 ezer emberrel tüzessen kergette Vartenslebent, a' kinek tsak 45 ezer embere vólt; ez a' Duna felé sietett, hogy magát Károly Fô Hertzeggel egyesíthesse: Würtzburgot, Forchheimot és más erôs helyeket a' Frantziák kezére hagyott. Az egész Frankóniai kerület Augustus közepe tájján a' Frantziák hatalmában lévén, ôket hátúlrúl bátorságossokká tette. Ugyan ezek Augustusnak 17-dikén a' Sultzbachi dombokat megszállották, mellyeket az Austriaiak feledékenységbôl, vagy tudatlanságból meg nem szállottak volt: egy megátalkodott verekedés után, melly setét étzakáig tartott, tsak ugyan a' Frantziák lettek gyôzedelmessek, az Austriaiak Vilsen által menvén Ratisbona felé vonták magokat; a' Frantziák pedig Amberg Városát megszállották. Jourdan a' Volferingi domboknál utól érte az Austriai sereget, azt tüzessen megtámodta; sokáig semmire nem mehetett, mind addig tudniillik, még egy tsapat a' dombot megkerûlvén az Austriai sereget meg tántoritotta, a' kiket annyira elhagyott a' szerentse, hogy

Schwarzenfeldnél a' Nad vize mellé hátra húznák magokat. Itt igen alkalmatos helyen táborba szállottak. Jourdan is egész erejét egy fél hóld formájú táborba szállíttotta tsak egy ágyú lövésnyire az Austriai táborozóktól. Itt egy olly ütközethez készítette magát Jourdan, melly ezen esztendőbéli háborúnak kimenetelét meghatározná. Csudálni lehet, hogy a' Frantziák ekkori szerentséjek az egész Német Birodalomban lévő Országlás formáját fel nem forgatták; mert nyanis Jourdan mind annyiszor győzedelmeskedett, a' hányszor megütközött. Moreaunak is hasonlóképpen kedvezett a' szerentse, annyira, hogy a' Ratisbonai Birodalmi Gyülés esenkedve kérte a' Császárt, hogy békességet kötne a' Frantziákkal, melly eránt Jourdanhoz is tudósítás küldetett. Midőn azomban Frantzia sereg Ratisbonat megközelítette volna a' Birodalombéli Gyülés azt végezte, hogy illy elkerülhetetlen szükségben semmi ellenségeskedést a' Frantziákhoz ne mutassanak. A' Birodalombéli Hertzegek magokis elszaladtak. A' Vürtembergi és Badeni Fejedelmek békességet kötöttek, és a' Rajna bal partyán lévő Birtokaikról lemondottak: azokat a' Frantziáknak által engedték. A' Felső Saxoniai kerület Augustusnak 13-kán pártatlanságra kötelezte magát, minden katonáit haza hívta, egyedül a' kerület határain tartott őrizetet. A' Frankoniai kerületis pártatlan lett: fizetett 6 millio lirát pénzben, 2 milliót pedig élelményben; ezen fellül két ezer lovat a' Frantzia lovas sereg számára. A' Burgusok megna-

gyobbították ezen kerületben az ő birtokaikat; Norimbergának határát, sőt a' külső Városaitis magoknak tulajdonították; de Jourdan ezen hatalmaskodást semmivé tette, és nagy sartzot vétett a' népre. Austriának állapottya veszedelmes vólt: Olasz Országban az Ármádiája megvolt verve; Német Országi Ármádiája pedig Cseh Országi szélekig volt nyomva; de midőn a' veszedelemnek a' partyán tsüggedezett, megfordúlt a' szerentse, a' mint tüstént elől fogjuk beszélleni.

§. 54.

Jourdan szerentséjének megváltozása.

Az utolsó tsapást várta már Austria, mint hogy az Olasz Országi Ármádiának a' Német Országi Frantzia Ármádiákkal való egyesülése bizonyosnak látzott. Úgy látzott, hogy Jourdan már Cseh Országotis meghódítya. Maga Károly Fő Hertzeg már minden felül elvolt zárva: egy igen okos próba-tétel mentetteki ötet: minden vélekedésen kívül hírtelen által ment a' Duna hal partyára, mintha a' Sambre és Maas Ármádiának jobb szárnyára akarna tsapni, és magát Vartensleben seregivel egyesítteni, hogy azután ezen kettős erővel Jourdan seregire üthessen. 17-dikben ment által Ingolstadtnál, 21-dikbe Hernriednél táborba szállott, más nap Teiningnél megütközött Bernadotte seregivel, 's azt helyéből kinyomta. Más nap Neumarknál volt az ütközet, Bernadotte ott is elnyé-

mattatott, 's magát sietve Norimberga mellé húzta: már most a' Frantzia seregnek jobb szárnya elvolt szélesztve, és az egyesülés elvolt vágva. Károly Fő Hertzeg élt a' szerentsével, Ambergnél, a' hová a' Frantziák szaladtak, Jourdant megtámodta, néki ment azon domboknak, mellyeken Jourdan serege állott, és azt egész Sulzbachig viszsza verte; Rosenbergnél utól érte a' szaladó ellenséget, az hátúl lévő sereget széjjel verte; elfogott belőlök 534. Ezek után Lichtenstein Norimbergát megszállotta, Hozepedig Laufenból, és Hersbruckból az ellenséget kiverte, Rottenberg pedig megadta magát. Így az előbb győzedelmeskedő Maas és Sambre Ármádia már most félelmes szaladásban vólt.

§. 55.

Moreau által megy a' Lech vizén. Jourdan állapottya.

Moreau szívére vette Jourdannak állapottyát; eltökéllé magában, hogy őtet kisegítti a' veszedelemből; azért Augustusnak 24-dikén Haustettennek eránnyában által ment a' Lech vizén, a' melly most olly sebes rohanással folyt, hogy az első tsapat katonaságot, melly Ferino Generális vezérlése alatt volt, valamint a' vízbe ereszkedett, elragadta vala. Ezeknek veszedelmektől megnem rettenvén a' többi tsapatok, a' vízbe ugrándoztak, fegyvereket, 's tőtéses táskájokat fejek felé emelvén a' vizen által mentek, a' nélkül,

hogy az Austriai hadi néptől észre vétettek volna. Midőn már hadi rendben állottak, megakarták ugyan az Austriaiak őket akadályoztatni az előbbre való meneteltől, de viszsza verettettek. Nem sokára St. Cyr vezérlése alatt egy más seregis által ment a' Lech vizén Lechausennál, de nagy ellent állással. Friedbergnél Moreau megtámodta az Austriai népet, elnyomta, 1500 elfogott, a' többit Rhcinthalig üzte. Ezen ütközet után nagy rémülés fogta el egész Bajor Országot: Carol Theodor Bajori Választó Hertzeg fegyver-szünetet kötött a' Frantziákkal, a' kiknek 10 millio lirát fizetett, ezen felül 3300 lovat, véghetetlen sok éleményt, és az ő Monachiumi Gyüjteményiből 20 darabb írott képeket, mellyek a' Párisi Gyüjteményes Palotába vitettek. Által látta Károly Fő Hertzeg, hogy Moreau magát azon az osztályon fogja által törni, mellyet la Tour vezérlett, azért ennek erősítésére 12—13 ezer embert küldött, maga pedig a' szaladásban lévő Jourdant kergette. Az háború kezdetétől fogva egy Generális sem vólt olly rosz állapotban, mint most Jourdan, minthogy a' nép mindenütt, valahová jött, gyülölve fogadta őtet, minthogy ennek vezérlése alatt való Katonák, midőn előbb az Austriai sereget kergették, sok rendetlenséget követtek el: minden felül üldözte a' föld népe a' Frantziákat; mindenik azt vélte, hogy ezen viszsza mozdúlásokat végső veszedelmek fogja követni: kénszerittetett azért Jourdan meredek ösziklákon venni az útat, a' hol nékik példa nél-

kül való fáratságokat kellett szenvedni: a' Katonák levettek az ágyúkat az ô kortsolájokról, és úgy gördítettékle az hegyek tetejéről. Sok pogyászok veszettel; a' nép elszélledett, és egymástól elvolt szakasztva. Midôn Bernadotte egész Pforchheimig magát viszsza húzni kénszeríttetett, Jourdannak jobb szárnya fedezet nélkül volt, sôt hátán volt az ellenség. Sok fáratságos alkalmatlanságok között, egynéhány napi utazása után a' Baireuth, és Bamberg között lévô hegyeken Hochfeldre érkezett, és Augustusnak 29-dikén egy foganatlan verekedés után, melly Ebrachnál volt, Bambergbe jutott. Ezen környékben legtöbbet szenvedtek a' Frantziák, minthogy a' föld népe egész tsoportokkal menvén ellenek, senkinek a' Frantziák közül, a' kiken erôt vehettek, megnem kegyelmeztek. A' Spessarti nagy erdôben sok ezer parasztok öszve seregelvén Cenouf Generálisnak osztálylyára reá ütöttek, és azt a' préda reménységiért tsak nem egészszen semmivé tették. Vürzburgnál megállottak a' Frantziák. Jourdan magais ott volt, Károly Fô Hertzeg is oda jött. Mind a' kettô egy meghatározó ütközetre szándékozott. Már itt ha az Austriai sereg gyôzedelmeskedik, elég ereje lészen az ellenséget a' Rajnán túl kergetni, és az után egész erôvel Moreau ellen menni. Ha pedig a' Frantziák leendenek nyertessek, az ô nagy Planumjoknak végre hajtását továbbis folytathattyák. Septembernek 3-dikán reggel 8 órakor nem meszsze Dettelbath és Kizingentôl kezdôdött az ütközet. Jourdan

Legenfeldnél Sztáray Osztállyára tsapott, a' kin hogy erőt nem vett, az gátoltameg, hogy Károly Fő Hertzeg jókor oda érkezett, és az ütközeten egy fordíttást tévén az ellenséget kinyomta az állásából; más nap azután a' Vürzburgi Cittadella, Cittadella által feladatott. Ezen Várba a' Császári seregnek kezére került nagy része annak a' sartznak, mellyet ezen környékben a' népre vetettek volt a' Frantziák. Ezen ütközet, mellyben Jourdan seregiből egyedül a' foglyok száma két ezerre ment, egészen meghatározta Jourdan seregének való viszsza vonúlását. Septembernek 5-dikén az Austriai nép már Aschafenburgban volt; egy Osztállya Bernadotte Generalisnak széjjel hányatott, és egy Compagnia Stockstadtnál egészen öszve vagdaltatott. 7-dikén az ellenség elhagyta Frankofurtot, és következő éjtzakán Marceau Generalis Moguntziának ostromát félbe hagyta. Septembernek 16-kán Lahn vizénél új ütközet volt, mellyben 700 Magyar Granatérosság maradott halva. Jourdan Lahn vizén által ment; jó állást vett hadi seregének; de onnand tovább ment, mihent Károly Fő Hertzeget a' Lahn vizén által menni látta. Ennek következése az volt, hogy Ehrenbreitstein Vára az ostrom alúl felszabadúlt, mellyet Poncet Generális már igen szorossan tartott vala. Az ellenség által ment a' Sieg vizén; az Austriaiak pedig utánnak; Altkirchennél megütköztek Septembernek 19-dikén és győzedelmeskedtek. Ezen ütközetben sebbe esett Marceau még tsak 28-esztendős fiatal, de hí-

res Generális, a' ki magának Vendénél, fô képpen pedig Rajna mellett ditsôséges nevet szerzett: ez Kray Generalisnak jelenléttiben haltmeg. Négy hét alatt azután Jourdan is Cseh Ország széliről viszsza nyomattatott; melly után ô lemondott az Hadi szolgálatról; helyébe Beurnonville lett a' Maas és Sambre Ármadiának Vezére. Azt lehetett jövendôlni, hogy Moreaunak sem lészen jobb sorsa, jóllehet ô szerentsésebben tsatázott: ô Friedbergnél győzedelmeskedett ugyan, de utóbb, mint Jourdán, a' nagyobb erôtöl elnyomattatott.

§. 56.

Moreaunak a' Rajna vizén vólt híres viszsza vonúlása.

September elein Moreau a' Rajna és Mosel Ármádiával tsak nem a' Monachium ikô falaknál volt, Ingolstadtot pedig ostromolta. Az Austriai sereg bellebb, és bellebb eresztette ôtet, melly néki félelmet okozott, ne hogy az ellenség hátulról kerûljön; 's valóban kétséges környûlállásokban forgott, kivált minekutánna Jourdan Ármádiája tsak nem egészen öszve volt törve. Midôn már Jourdánnal elvégezte volt dolgát Károly Fô Hertzeg, Stutgard felé ment viszsza, hogy a' Schwarzvaldi hegyeknek szoros útyait Moreau elôtt elrekeszsze. A' föld népit reá beszéllette, hogy egész erôvel kelnénekki a' Frantziák ellen; sôt egy tsapat Lovasság küldetett Kehl felé, hogy ezt foglallyák

el, és Moreaut Frantzia Országgal való közösüléstől rekesztenékel. A' felállott föld népei közül megkülömböztettek magokat a' Philipsburg és Mannheim környékibôl valók. A' föld népinek segítsége által rövid idô alatt Kehl Austriai kézre került, de Septembernek 10-dikén megint viszsza nyerték a' Frantziák, melly nékik nagy szerentséjekre szolgált, mert másképp a' Rajnán való viszsza vonúlások tsak nem lehetetlen lett vólna. Kehlnek hoszszas ostroma azt az hasznot is hozta a' Frantziáknak, hogy az Olasz Országi Ármádia annál kevesebb akadállyal dolgozhatna a' nagy Plánumnak végre hajtásában, a' mint majd utóbb mondani fogjuk. A' Schvárzvaldnál most erôs Ôrizet volt, sôt még a' Bodeni tó is, a' melly még egyetlenegy útjok volt viszsza vonúlásra a' Frantziáknak, veszedelemben vólt, hogy itt is Austriai vigyázat lészen, melly esetre semmi módja nints Moreaunak a' megmenekedésre. Moreau mégis az Iller vize megett Ulma és Bodeni tó között szállott táborba, olly reménységgel, hogy Jourdant innend kisegítheti. Septembernek 18-dikán elhagyta a' Bajor kerületet, és a' Lech vizén a' Sváb kerületbe ment, a' honnand la Tour a' Frantziák szerentséjére kiindúlt, mellyel azt nyerték a' Frantziák, hogy egynéhány Statzioval la Tour elôtt volnának. Moreaunak népe a' sok apró tsaták, és nyomorúságos útazások által annyira megfogyatkozott, hogy már nem volna több néki 45 ezernél, Frantzia Országból pedig, a' honnan elvolt rekesztve, segítséget ép-

pen nem várhatott. Nagy tsatába ereszkedni nem bátorkodott, ne hogy egy ütközettel mindent elveszessen. Valóban nagy veszedelemben forgott: La Tour 34 ezer emberrel elõtte állott, Neuendorf oldalról 12 ezer emberrel. Petras 10 ezer emberrel hátulról. Károly Fõ Hertzeg pedig 10 ezer emberrel a' felfegyverkezett parasztokat hozzá nem számlálván, közel állott hozzá. Azt a' szerentsés intézetet tette maga részére Moreau, hogy a' Dunának mind a' két partyán különbféle mozgásokat tett; nem tudhatták azért az Austriaiak, hogy melly részre fogja kiönteni az egész erejét; arra is vigyázott Moreau, hogy az õ egész ereje egyesülve maradjon. Septembernek 26-dikát követõ étzakán elhagyta Moreau Ulmát, és a' víz mosás mellett folytatta útját Vürzack és Valdseenek, 's innen kívánta védelmezni a' Bodenseehez dülõ hátulját hadi seregének. Minthogy õ a' parasztok miatt az Ágyúkat és egyébb Munitiot elõre küldeni nem bátorkodott, lassú lépéssel kellett néki menni: azért la Tour Schussenriednél béérte õtet; az elõ-tsapatot megtámodta, valamint Frelich Generális a' seregnek jobb szárnyát, és azt magok elõtt nyomták, olly eltökélléssel, hogy azt a' Schvartzvaldi szoros útakra nyomják, mellyeket Petras Generalis 10 ezer emberrel elállott vala: a' Frantziáknak szerentséjekre Neuendorf Generális a' Schvarzvaldi hegyek Passusaihoz Tübingan keresztül eltalált vala menni, melly által la Tour serege fedezet nélkül volt, melly környülállást Moreau haszonra for-

dította, az Austriaiakat Biberachnál, St. Cyr pedig Steinhausennál megtamodta, és annyira megverte, hogy la Tour magát nagy sietségges Illier vize mellé húzná, minekutánna az ô seregéből 3500 elfogattatott volna. De ezen győzedelem Moreaunak viszsza menésre való útyát még nem tette bátorságossá, mert Petras és Neuendorf még 23ezer emberrel a' Schvarzvaldi Passusokat ôrizet alatt tartották, a' fô Ármádia pedig Károly Fô Hertzeg alatt Rajna felé mozdúlt, olly eltökéllésel, hogy ezen vizen lévô hidakat elfogják rontani. Mindenüt a' Duna forrásánál, és az Helvetziai határ széleknél, kiváltképpen pedig a' négy Erdô-Városoknál a' parasztok ösze sereglettek a' végre, hogy a' Frantzia seregnek útyát alkalmatlanítsák. Moreau azomba inkább és inkább közelített a' Rajna vizéhez, és Octobernek 9-dikén Villingenhez érkezett, a' hol megtelepedett. Ugyan az nap egy más tsapat az Erdô-Városokon által Donauesingenre ment elôre, hogy la Tour seregin egy fordítást tégyen. A' Kintzingi és Reuschthali utak szoros ôrizet alatt voltak, mellyeken hogy által törhessen Moreau lehetetlennek látta; eltökéllé azért magában, hogy Neustadt és Freyburg között lévô szoros úton fog próbát tenni az által törésre. Ezen Passus Villar idejétől fogva Pokolvölgye (Höllenthal) nevet visel, és egy valóságos Termophylája Németh Országnak. Ezen szoros útat Aspre Oberslieutinant két Battalion gyalogsággal és egyné-

hány száz lóvas Katonával őrízte: a' Frantziák nagy elszánással néki mentek ezen keskeny útnak, midőn sokan közzülök mint a' vad ketskék a' kösziklákra felmászván reá tsaptak volna az Őrizetre, abból négy százat elfogtak, a' többit pedig Emmendingenig viszsza nyomták, és úgy egész bátorságban lévén ezen nyíláson által mentek, úgy, hogy Moreau Árnádiájának dereka Octobernek 12-dikén Freyburgba érkezett. Az Hüningeni hídsántzánál Moreau sereginek minden tsapattyai egymáshoz kaptsolódtak, és már Frantzia Országnak határainál voltak. Ez volt Moreaunak híres, és veszedelemmel tellyes viszsza vonúlása, mellyet a' jövendő Világ tsudálva tsudálni fog! Elbámúltak valóban a' Freyburgiakis, midőn ezen viszsza vonúló sereget a' Városba bémenni látták. Minden élemény nélkül, és ruhátlanok voltak; többnyire mezít' láb, némellyek holmi ringy-rongyban, némellyek pedig, egyéb testi fedezetek nem lévén Pap ruhában vóltak: ezen sereg annyi szükségei mellett olly fényessen győzedelmeskedett. Mivel ezen hadi sereg magát megmentette, megvolt mentve Frantzia Ország. Ezen sereg ha elveszett vólna egy olly belső zendűlés támadott volna Frantzia Országban, melly azt végképpen elvesztette volna, Károly Fő Hertzeg ezen győzedelmét Moreaunak megakarta boszúlni, elökéllé, hogy az egész sereget egyszerre megfogja támodni; la Tour kezdette a' verekedést Kondringennél, de nyertes nem lehetett; Károly Fő Hertzeg tsapott azután a' Granatérossággal a'

Frantziákra Emmendingennél, a' hol mind a' két részről való véres tsata után az Austriaiak lettek győzedelmessek, a' kik 1800 fogtakel a' Frantziák közül. Magát az Austriai sereg egy tsoportba szedte Neustadtnál, azért Moreau Breisachnál által ment a' Rajna vizén. Esmég reá ütöttek az Austriaiak Kandernél egy Frantzia tsapatra, melly magát igen vitézül viselte Octobernek 24-dikén; egész estig tartott a' küszködés, mellynek egy fergeteg, melly este felé támadott, véget vetett volt. Octobernek 26-dikán Moreau serege győzedelmes büszkeséggel Hüningennél által ment a' Rajnán.

§. 57.

Olasz Országi 1796. esztendőbéli Hadi történeteknek kimenetelek.

Bonaparte volt, a' mint már fellyebb mondatott, több tüzes ütközetek által meghódítója Olasz Országnak. Vurmser Tirolisba húzta magát; a' Frantziák pedig Augustusnak 24-dikétől fogva szoros ostrom alatt tartották Mantuát. Bonaparte maga Tirolisba akart betörni. Valóban megis indúlt Septembernek 2-kán; két nap múlva St. Marconál Davidovich Generálist félre nyomta; Roveredonál pedig vele megütközött, és minekutánna Davidovichnak seregéből öt ezeret elfogott volna, az Austriai sereget Botzen felé szorította, és fő hadi szállását Septembernek 6-dikán Tridentom Városába helyheztette. Septembernek 8-kán

a'

a' helyett, hogy a' Brenta völgyébe betörne Cismone nevű falunál, Solagna mellett reá ütött Quosdanovich seregire, és azt el-nyomta. Innend Vurmser ellen ment, a' kinek fő hadi szállása Bassanoban vólt; egy ütközettel annyira megverte annak seregét, hogy abból tsak a' foglyoknak száma öt ezerre menne. A' Bassanoi ütközet után Quosdanovich hat ezer emberrel Friauliába vonta magát; Vurmser is 8, vagy 9 ezer emberrel ehez kaptsolódott, hogy Mantua környékiben valami olly dolgot tennének, melly Bonapartét Tirolisnak elhagyására kénszeríttené. Már most Vurmser azon népitől, melly Tirolisban volt, egészen elvolt szakasztva; jónak találta tehát, hogy a' vele lévő Katonasággal Mantua Várába rekeszkedne: ellent állottak ugyan ezen szándéknak tellyesítésében a' Frantziák, de ő Cereanál megütközvén minekutánna 800 Frantziát elfogott volna, magának útat tsinált Mantuába való bemenetelre. Septembernek 12-dikén már Negarában volt, a' hová őtet Bonaparte követte. Ez már annakelőtte parantsolta Sahuguet Generálisnak, hogy Molinella vizén lévő hidakat mind elrontassa; a' Villa Impentanál lévő hid nem tűnt a' szemibe: ez megmaradott, és ezen által vitte Vurmser az hadi seregét, és Mantuával való egyesülését végbe vitte. A' Frantziákat elnyomta a' Várnak környékiről, méglen Massena oda nem érkezett, a' ki elsőben viszsza üzettetett ugyan, utóbb azomban, Bonaparte segítségül lévén St. Giorgio

külsö Várost az híd sántzával együtt, valamint a' Favoritte nevü sántzot is elfoglalta. Már most Mantua Éjszak felül megint ostrom alatt volt, és tsak a' Déli részrôl volt még szabad az ostromtól, míglen ezen környéke is a' várnak Septembernek 29-dikén ellenséges ostrom alá került, midön elôbb magát Wurmser a' várba húzni kénszeríttetett: így tehát a' Vár minden részrül bévolt kerítve. Itt olly eset történt, a' melly igen ritka az hadi történetekben, hogy a' Fö Vezér, az ellenségtôl Várba nyomattatván, ostrommal bé kéríttessék. Mantuának szerentsétlensége arra vette Modena, és Reggio Városait, hogy ök meg Frantziásodván, Bonaparte elintézése szerint Cispadana Respublikát állítottak, melly a' Cisalpina Respublikától egészen füghetetlen volna. Ezen két Respublikának annál bizonyossabb fenmaradandóságát lehetett reménleni, mennél bizonyossabbak voltak az Olaszok, hogy ezen két tartomány soha Frantzia Ország részivé nem fog változtatni, mint a' Belgák és Helvetiák. Nem vólt már most semmi nyilvánságos ellenségek a' Frantziáknak Olasz Országban, tzak egyedül a' Pápa, a' ki se az ö parantsolatait, mellyeket a' Frantziák ellen adott ki, viszsza nem akarta húzni, sem az eleibe adatott 64tzikkelyeket alá irásal megnem akarta erösítteni. Pius Pápa inkább háborút választott, minthogy a' Nápoly Királynak segíttö erejére számot tartott, a' kinek alkalmas hadi ereje állott készszen; de Pignatelli Hertzeg a' Nápolyi Király nevében békességet kö-

tött Párisban Octobernek 15-dikén, éppen akkor, midőn a' Pápának a' segítségre legnagyobb szüksége lett volna, melly által ő igen kétséges környülállásokban látta magát helyheztetve lenni. Bonap arte azt üzente a' Pápának, hogy: Rómának el foglalására, és arra, hogy a' Pápának Világi hatalma semmivé tétessék, semmi egyéb nem kívántatik, tsak az akarat; de nem örömest akarna ő olly dolgot fel válalni, mellynek végre hajtásában se veszedelem, se ditsőség nintsen. Szinte olly könnyű dolognak látzott Bonaparte előtt a' Corsicabélieknek sorsa: ez az Hazafiát Salicettit küldötte egynéhány Corsicai kiköltöztekkel Livornoból Corsicába; a' kik a' Nemzetet reá beszéllették, hogy 1795-diki Constitutiót bevenné, és Elliot Britanniai Királyi Helytartó azon szigetet, mellyben 1793-diktól fogva parantsolt, minden vérontás nélkül által adta, 's Angliába viszsza ment.

§. 58.

Bonaparte igen veszedelmes helyheztetésből menti ki magát.

A' szüntelen való tsatákban annyira meggyengült Bonapartének hadi ereje, hogy az egész hadi serege alig állott 40 ezerből, és ezek is elvoltak szélleszlve; észszel segített magán Bonaparte: a' Szabadságnak vakíttó nevezetével tartotta ő tsendességben a' legnagyobb

erôsségeket. Vurmser már most közel 30 ezer emberrel Mantuában bevolt rekesztve. Hogy Bonaparte megtartotta a' gyôzedelmi borostyánt, azt váratlan környülállások okozták. Segítséget kért Bonaparte Frantzia Országból; ez néki megígértetett, da a' tartománynak távúl létte miatt nem olly hamar lehetett elküldeni, mint azt Bonaparte kívánta: közelített az idô, mellyben az Austriaiak Olasz Országban megütközendôk vóltak a' Frantziákkal. Davidovichnak és Quosdanovichnak, a' kik Friauliába húzták magokat, már 45, vagy 50 ezerbôl álló seregek volt, Fô Vezérség pedig Alvintzire bizatott. Az ütközetnek rajzolattya így volt: Quosdanovichnak és Proverának Verona felé mozdúlni, Davidovichnak pedig azon idôben Tirolisba betörni, hogy Tridentomból, és Rovoredóból a' Frantziákat kiûzze, onnand pedig Etsh vizénél Alvintzival egyesúlvén Mantua felé elôbre mehessen. Novembernek 4-dikén Quosdanovich és Provera nem meszsze Bassanótól állottak, a' hová Bonaparte egy vigyázó seregel Massenát küldötte vala; maga is nem sokára oda jött, és Massenával magát Vincentzában egyesítette. Lenovénél egy ütközet volt, de a' melly semmit megnem határozott, ámbár setét estig tartott vala. Quosdanovich megtartotta a' maga állását, Provera pedig a' Brenta vizén által viszsza húzta magát; a' Frantziák is étzaka viszsza húzták magokat. Davidovich szerentsésebben tsatázott Tirólis-

ban: megtámodta Vaubois Generálist, és azt Besseno és Pietra hegyi Várokhoz hátra nyomta; ennek segítségére sietett Bonaparte, de még akkor Veronában volt, midôn az Austriai sereg Tridentumból a' Frantziákat kikergette, 's egyszer'smind Besseno és Pietra Várokat megtámodta: két nap semmire nem mehettek az Austriaiak, hanem este valamelly véletlen rémülés szálottameg a' Frantziákat, futásra eredtek, kik közûl az Austriaiak ezeret elfogtak. Novembernek 8-dikán Davidovich Rovoredóba ment, Vaubois pedig magát Rivóli, és Corona mellett lévô sántzokba vonta. Ezen egy erôs hely volt Esth vizén túl, mellyet az Austriai seregnek elkellett foglalni, a' végre, hogy a' Frantziák Mantua alúl elnyomattassanak; melly környûlállás Bonapartét nagy gondba ejtette; ehez még az is járúlt, hogy Provera ugyan azon a' napon Vincentzába érkezett; más nap pedig a' Montebelloi táborba, 11-dik Novemberben azután Verona és Legnago között Villanovában telepedettmeg. Az volt Alvintzinak a' szándékja, hogy Davidovichal, a' kit minden órán várt, magát itt egyesítvén, Mantua ellen fog indúlni. Látta Bonaparte a' veszedelmet, azért a' Veronai dombokat megszállotta, és Novemhernek 12-dikén St. Mihály és St. Márton között Alvintzira reá ütött; Massena a' Caldierai dombokat elfoglalta, de azokat elhagyni kénszeríttetett: a' tüzelés estve kilentz óráig tartott. Mind a' két rész megmaradt a' ma-

ga helyén. Vauboisnak állapottya Rivolinál kétséges volt: mert ha ezen hely az Austriai sereg hatalmába kerül, azon sorsra jut az Olasz Országi Frantzia sereg, a' mellyre jutott Moreau és Jourdan Német Országban. Közelített azon idô, mellyben Alvintzi egyesüllyön Davidovichal Veronánál, melly ha megtörténik, már Bonaparténak 24 ezer emberrel kell 40 ezer ember ellen tusakodni: egy serény, és okos mozdúlás kimentette ôtet ezen veszedelemböl: sietve magát az Ets jobb partyára viszsza húzza, Ronconál egy hidat veret, és 3000 emberrel az Ets vizének bal partyára viszsza megy, olly szándékkal, hogy Villanovánál lévô ágyúit az Austriaiaknak elragadja, és azon seregnek szárnyára és hátuljára tsap. Alvintzi erröl tudósítást vesz, és tüstént Arcole nevû falut erôs örizettel megrakta, melly faluba nints más bemenetel, hanem tsak egy hídon, minthogy tsatornák és posványok között fekszik. Látta Bonaparte, hogy a' falut kikerülni hoszszú idô kívántatik, most pedig az egész szerentse a' sietségtöl függ, eltökéllé magában, hogy az hídon által tör, akár mennyibe telik is néki: a' tüz rémíttô nagy volt, melly az hídon való által menetelt lehetetlenné tette. Tudván, hogy ettöl függ az egész háborúnak kimenetele, minden Generálisok az homlok-rend eleibe ugrottak, hogy a' népet példájokkal tüzesítsék; Verdier, Bon, Verne, és Lasne Generalisok sebbe estek; Augerau Generális egy zászlót ragad a' kezébe, az homlok-rend eleibe megy,

de senki sem megy utánna; utóbb Bonaparte maga is az homlok-rend eleibe ugrik, és azt kiáltya a' Katonáihoz: Ti vagytok a'kik Lodinál győzedelmeskedtetek? neki szaladt az hídnak, a' katonaságis nagy elszánással utánna ment, de esmég elűzettettek, Bonaparte újolag előre ment; az Adjutantja Muiron mellette elesett; maga Bonaparte is posványba esett lovával együtt, a' melly posványból az ellenséges tűznek közepette nehezen vergődhetettki. Egész étzakáig foganatlan volt a' Frantziáknak minden tusakodások, és már viszsza akartak vonúlni, midőn Guieu Generalis Roncón alúl az Ets vizén által ment, Arcolét megkerülte, és elfoglalta. Étzaka esmég elhagyták Arcolét a' Frantziák, mivel az egész Austriai erő Verona környékiről ide húzta öszve magát. Novembernek 16-dikán korán reggel elkezdődött az ütközet: Massena valakikre talált az Austriaiak közül, azokat viszsza verte; Augerau azomban a' bal szárnyán változó szerentsével küszködött. Következendő étzakán Augerau magát öszve kaptsolta az Ármádiával azon hídnak közösülése által, mellyet Bonaparte a' posványságra tsináltatott, és reggel tíz órakor elkezdődött az ütközet legnagyobb elszánással mind a' két részről. Már az Austriai sereg sokasága által tsak nem győzedelmeskedett, midőn Bonaparte nem annyira erővel, mint észszel elragadta tőlök a' győzedelemnek borostyán koszorúját: egy Tisztnek azt parantsolta, hogy huszon öt emberrel fél óra járásnyira men-

nyen az Ets vize partyán, és azt az egész posványságot kerüllyemeg, mellyek az Austriai sereget fedezték, azután nagy trombita harsogással, mintha egész Regement jönne, rohannyanak az Austriai seregnek hátullyára. Úgy tselekedtek, és kívánságok szerént ment végbe a' dolog: mert nem tudván az Austriaiak ezen fortélyt, elsöben ingadozni kezdettek, azután szaladásra eredtek, midön Augerau nyóltz, vagy kilentz száz emberrel oda érkezet volna, a' ki öket, St. Bonifatzioig üzte, a' hová Massena is követte öket, tovább pedig elesteledvén nem üzhette. Arcole illy formán Frantzia kézben volt. Az Austriai seregböl 3 ezer elesett, 5 ezer pedig elfogattatott. Nagy szüksége volt Bonapartének, hogy itt gyözedelmeskedjen, mert Davidovich már Rivolit elfoglalta, és az ellenséget Castelnovoig üzte; de már most maga Bonaparte ment ellene, Davidovich pedig Tirolisba szaladott, minekutánna 1100 elfogattatott volna a' vezérlése alatt lévö Katonákból. Alvintzi az alatt magát Vincentza felé húzta. Vurmser pedig mind azokból semmit nem tudott, a' mellyek Arcolenál történtek volt; ö már Novembernek 13-dikán kirohanást tett a' Cittadellából, de 260 ember elvesztésével viszsza vonta magát a' Várba; a' Frantziák pedig megbízván az ö gyözedelmeikben, Mantuának megvételit várták, melly elkerülhetetlen volt.

HATODIK SZAKASZ.

Nevezetessebb Haditörténetek a' Campo-Formidói békességig 1797-dik esztendőben.

§. 59.

Hadi esetek Német Országban 1797-dik esztendőben.

Minekutánna Moreau tsekély vesztességgel a' Rajna vizén való által menetelivel ama nevezetes viszsza vonúlást végbe vitte volna, mind azon helyeket, mellyek előbb az Austriaiaknak hatalmában voltak, megszállotta egész Bingentől fogva. Rajna mellett a' tsatázó erő magát egészen a' Kehli híd sántzaihoz, és Hünningen felé nyomta. Károly Fő Hertzeg, hogy Német Birodalom szabadíttója lehessen, Kehlnek elfoglalását eltökéllette. Ugyan azt Septembernek 18-dikán minden felűl ostrommal bekerítette. Moreau felakarta Kehlt szabadíttani, és Novembernek 21-dikét követő étzakán 16 ezer gyalog, és 4 ezer lovas sereggel a' Kehli hajóhídakon által ment, midőn az alatt Bernadotte a' maga osztállyával Bonaparténak segítségire sietett Olasz Országba. Moreau Kehlhez érkezvén tüstént megtámodta az Austriai li-

neákat, de magát viszsza kellett húzni, és Kehl szabadíttására való reménységit egészen letette. Azt a' próbát tették a' Frantziák, hogy puskaporral és töltött bombikkal megrakott hajót eresztettekle az Austriai hajó-híd felé a' vizen; ezen hajónak az árbotz fája úgy vólt alkalmaztatva, hogy mihent az a' hídhoz ütközne, azonnal két bombi magától meggyulladna, és ennek kitsapott tüze az hajóban lévő puskaport meggyújtaná, mellytől az híd öszve szaggattatna. Illyen próbát tett Jambelli 1584 — 85-dik esztendőben a' Skaldis vizén jó kimenetellel; de most nem tellyesedhetett a' Frantziáknak szándékja, mert a' Pontonierok azon hajót jókor elfogták, a' mi több illyen talpakkal is történt. Nem előbb, hanem Januáriusnak 10-dikén 1797-dikben került Kehl Vára Capitulatzio által a' Császáriak kezére, minekutánna ez 115 napig békerítve, 50 napig pedig ostrom alatt lett volna. Ez igen nevezetes ostrom volt, mellyben az Austriaiak az ostromlásnak ideje alatt közel nyóltz ezer embert vesztettek. Ennek következése a' vólt, hogy a' Hünningeni sántz-hídja is meg adta magát harmintz harmadik napra Kehlnek elfoglaltatása utánn. A' Frántziák Kehlnek és az Hünningeni híd-sántznak elvesztésénél sokat nyertek az által, hogy magokat sokáig meg-nem adták, minthogy Károly Fő Hertzeget fenn tartóztatták hadi segítségnek Olasz Országba való küldésétől.

§. 66.

Az Austriaiak szerentsétlensége Olasz Országban.

Azon idô alatt, méglen az Austriai sereg Kehlt ostromlotta, a'Frantziák addig Olasz Országban Mantuát keményebb és keményebb ostrom alá szorították. Ujolag megindúlt ezen Várnak, mellyet az éhség inkább, mint sem az ellenség szorongatott, felszabadíttására Alvintzi Bétsben több ifjak válalkoztak, a' kik szabad akaratból fegyvert fogván magokat gyakorolták, a' kik azután az Olasz Országi hadi sereghez mentek, kik között Paar, Salm, Montecuculi Grófok Hadnagyi szolgálatott vettek, 's a' kiknek a' Császárné Bétsből való elmenetelekkor tulajdon kezével tûzött hadi zászlót ajándékozott. Alvintzinak már most megint egy 45 ezerből álló Ármádiája volt; ez három tsapatra volt felosztva: egy állott Pádnánál, másik Bassanonál, harmadik Ets völgyiben a' Tirolisi széleknél; ollyan állásban voltak, hogy elsô jel adásra magokat egyesíthetnék. Egy negyedik tsapat Bergamo és Brescia felé állott, és a' Frantziákat hátulról fenyegette. A' Pápa is Bétsben Albani Kardinális által a' Császárral egymást védelmezô szövetséget kötött; ezen háborút Hitér való háborúnak mondotta, és Colli Generálist hadi sereggel Alvintzinek erôsíttésére küldotte; ezek már Romagna felé útban voltak, hogy a' Pádon innen valé új Respublikát nyughatatlanítsák. A' Pápa Katonái ellen Bonaparte egy tsapat seregetskét küldött, melly három, vagy

négy ezerből állott; ezek Bologna környékiben szüntelen való mozgásban voltak, már ide, már ámoda mentek, esmég viszsza jöttek, úgy hogy ezen kisded sereg 15 ezerből állónak gondoltatott vala lenni, mellyre nézve a' Római Udvar nagy nyughatatlanságban volt helyheztetve. Toscanai Udvar is ezen szemfényvesztéssel megtsalattatott, és féltében Livornot által adta a' Franziáknak; sôt Bonapartének egy millio lirát is fizetett. Fô figyelmetessége tsak ugyan Bonapartének az Austriai erôre volt: Kilmaine Generalisnak parantsolta, hogy minden úton gátolnámég Vurmsert Mantuából való kimeneteltôl, és az egyébb Austriai seregekkel Ferarában való egyesûléstôl. Provera Generális Januáriusnak 7-dikén mozdúltki Páduából Mantua felszabadíttására 1797-dik esztendôben, Bevilaquanál Augerau sereginek elôjáró tsapattyával véletlenûl öszve ütközött, reájok tsapott, a' hol a' Bétsi szabad válalkozók tsudálkozást érdemlô bátorságot mutattak, a'kik az ellenséges tüzelésnek közepette a' Fratta vizének neki szaladtak, a' kiket a' tulsó partra való menetteltôl a' víznek mélysége hátráltatta. Más nap meg újúlt a' tsata, és az ellenséges seregnél lévô Generálisnák Segédje Dafaux egész Legnágóig viszsza verettetett. Bonaparte válogatott két ezer emberrel Augeraunak segítségére sietett, és Januáriusnak 12-dikén Veronába érkezett, éppen, midôn az Austriaiak Bassanóból Veronáig nyomúltak, és Massenának Elô-seregit St. Mihály nevezetû Helységnél megtá-

modták; innend 600 ember elvesztése után visszanyomattak. Az alatt ideje volt Alvintzinak magát megerősítteni, és Januariusnak 11-dikén Monte Baldo Helységnél volt, a' Joubert Generalisnak által ellenében. Corona nevű helységet elfoglalta, de azt esmég elhagyni kénszeríttetett. Bonaparte tovább is Veronában maradott, hogy mint egy közép pontjában légyen az hadi seregének, mivel nem tudta, hogy az Austriai fő erő melly részről fog reá törni. Kifejtődött nem sokára az Austriaiaknak szándékja, midőn Alvintzi Corónát újolag elfoglalván Rivoli felé előre nyomúlt, olly eltökéllésel, hogy Jouberte t egészszen bekerítse. Bonaparte sietve-sietett ennek segítségére, és Januariusnak 13-dikán az egész General Staabjával éjtzaka két órakor Rivoliba érkezett, a' hová 20 ezer Austriaiak útban vóltak; sietve megszállotta Rivoli környékinek lapos részeit, és nagy bátorsággal az Austriai seregnek eleibe ment. A' St. Markoi domboknál rohant egymás ellen a' két ellenséges Fél, de egyik sem vehetett erőt a' másikon. Szerentsétlenségére nem tudta Alvintzi, hogy Bonpaarte étzaka Rivoliba érkezett légyen; ő azon eltökéllését, hogy Jouberte t elfogja, végre akarta hajtani, azért több tsapatokra szaggatta a' maga hadi erejét; de mégis ő minden részről nyomta az ellenséget, és annak bal szárnyát helyéből ki is szorította, midőn Bonaparte sietve oda érkezett, és Massenától megerősíttettvén, a' ki az 32-dik Fel-Brigádával Veronából éppen akkor

érkezett, az elöbbenyi helyheztetést viszsza nyérte: úgy látzik, hogy Bonaparte a' szerentsét az Armádia jobb szárnyáról a' bal szárnyára által vitte, mert Bonapartának onnand eltávozta után a' sereg jobb szárnya Rivolin túl vonta magát, az Austriaiak pedig azon kis laposságra, melly az folyónak tulsó partyán vagyon; sőt a' Rivoli mellett lévő laposságon is magokat kiterjesztették, úgy, hogy az egész helyheztetésnek kultsa hatalmokban volna. Egy tökéletes győzedelemre nem kívántatott semmi egyéb az Austriaiak részire, hanem, hogy azon tsapat, melly az Ets völgyiben vólt, a' fő Armádiával magát öszve kaptsolhassa, de megfordúlt hírtelen a' szerentse, mert Bonaparte az ingadozó jobb szárnyára hadi sereginek segítséget küldött; Joubert is egybe szedte hadi erejét; Berthier pedig egy tsapat lovassággal azon laposságra jött, melly Rivolinál a' víz mellett lévő egyenes földnél valamennyire magossabb volt; ezen egyenes teleket Joubert megvette, 's onnand az Austriai sereget Ets völgyébe viszsza szorította; Massena azomba ezer nyóltz százat fogott el az Austriai népből. Azon 4 ezerből álló Austriai seregetskének sem volt jobban dolga, mellyl Rivolin túl állott, a' végre, hogy a' Frantziákat Veronával és Peschieraval való közösüléstől elzárja, ezekre a' Frantziák már most semmi akadálytól nem félvén, egész erővel reájok tsaptak, 's közzülök ezer öt százat elfogtak, a' többit pedig elszélleszteték.

§. 61.

Mantuának Capitulátziója.

Minekutánna a' Frantziák ezen részről semmitől nem féltek, Provera ellen fordúltak, a' ki Januariusnak 31-dikén Anghiarinál az Etsvizén által vergődvén Guieux Generalist Roncotól való viszsza vonúlásra kénszeritette. Augeran Castellaráig nyomban követte, a' hol az Uhlanusok Tisztye és egy Frantzia Dragonyos Tiszt között magányos bajvívás vólt, mellyben az Uhlanus Tiszt két sebet kapott; ez mintegy jel adás volt egy véres tsatára, mellyben a' Frantziák vóltak győzedelmessek, a' kik két ezeret fogtakel az Austriai seregből. Provera azomban Mantuának St. Giorgio külső Városáig nyomúlt; szándékja volt Favorite és Montado Erősségeket megvenni, de ehez magát elégtelen erővel lenni vélvén, azt tőkéllé el magában, hogy Vurmserrel egyet értvén midőn ez a' Várbéli Őrizettel kitsap azon Erősségekre, Provera az alatt magát a' Várba vonnya. Bonaparte sietve megjelent, és ezen szándékot semmivé tette: ő az ő jelenléttivel, és véle oda érkezett sereggel Proverának Mantuába való bemenetelét meggátolta, sőt az egész seregét, melly hat ezer gyalogságból, és hét száz lovasságból állott, egészen körül vévén Vezérjével, sőt a' Bétsi szabad válalkozókkal együtt, a' kik mindenestől mintegy 15 ezeren voltak, elfogta Januariusnak 16-dikán. A' Várbéli Őrizetből is, a' kik Provera segítségére kitsap-

tak, négy százat fogottel Bonaparte. Ezen szerentsétlenséget, melly a' Mantuai falaknál történt, egy más hasonló szerentsétlenség követte, melly ugyan ott Alvintzit érdeklette, a' kia' Rivolinál volt győzedelem után Joubert Generálistól viszsza nyomattatott: azon tsapat, melly Coronánál állott, és a' fô Ármádiától elszakasztva volt, letette a' fegyvert, melly után az Ets völgyiben lévô Austriai sereg sietséggel magát Tirolisba vonta. Bonaparténak hír adása szerént a' Rivolinál tartatott két napi ütközet 13 ezer emberbe kerûlt az Austriaiaknak, tsak egyedûl, a' mi az elfogottakat illeti, mindenestôl pedig St. Mihálynál, Rivolinál és Roverbellonál tartott három napi verekedésben 20 ezeren fogattattakel az Austriaiak közzûl, és 60 ágyú vétetettel tôlök; mellyhez hasonló esetet alig találni a' Történetekben. Folytatták már most győzedelmeiket a' Frantziák. Jouber Tridentom felé egész Caglianóig nyomúlt elôre. Massena Vincentzán keresztûl Bassanóba ment; Carpanedónál egy Austriai szaladó seregbôl nyóltz százat fogottel. Augerau Paduán keresztûl Trevisóba ment; Serrurier pedig Mantuának ostromát folytatta. Az éhség leginkább sanyargatta a' Várbéli népet, a' kik már a' Várban lévô Katonaságnak lovait jobbára mind megették; de fôképpen szûkséget szenvedtek az Orvosló szerekben. Azon Orvosló szerek, mellyeket Provera vitt volna be Mantuába, mind Frantzia kézre kerûltek. Vurmsernek semmi reménysége

sége nem lévén a' Várnak megtarthatására, Februariusnak 2-dik napján 1797-ben Capitulatzio által a' Frantziáknak azt feladta, olly hozzá tétellel, hogy 200 lovas, és 500 gyalog hat ágyúval szabadon mehetnének ki a' Várból. A' Várbéli Őrizet állott 12128 emberből, a' kiknek még 738 lovok volt. Az ellenség kezére került 500 ágyú, 184 Munitzios, vagy is Hadi-szeres szekér, 25 híd-hajó, 5290 mázsa puska-por, 137228 töltés, 17115 puska, 4484 pisztol. — — Ez volt az 1797-dik esztendőbéli Olasz Országi háborúnak az Austriaiak részirőll szerentsétlen kimenetele; mellyről mái napig sem lehet valósággal tudni a' dolgoknak vóltaképpen való folyását; a' jövendő Világ előtt is az egy kifejthetetlen mese fog maradni, hogy az Austriai Ház sokkal nagyobb hadi erővel lévén a' Frantziáknál, azoknak kissebb erejétől elnyomattatott. Se Nagy Sándornak szerentséje, sem Caesarnak okossága nagyobb tsudát nem tettek a' tsata mezein a' mostani Frantziáknál.

§. 62.

Frantzia Ország, Hollandia, és Anglia között való tengeri tsaták 1796-dik esztendőben.

A' Frantziák szerentséje Olasz Országban nem kevessé rettentettemeg a' Londini Ministeriumot. Pitt, a' ki a' Sardiniai Királyi széknek eldűlése után sok szemre hányásokat szenvedett, már most nyilvánságos kitsúfoltatást hallani kénszerittetett, midőn Austriával köttendő békessé-

get is által lehetett látni; azért nem bátorkodott már az ellenkezõ Résznek vélekedésit olly szabadon megvetni. Még ugyan Austria hadat viselt, de Hollandia már nem csak megbékélt a' Frantziákkal, hanem a' maga hadi erejét az Anglusok ellen a' Frantziákéhoz kapcsolta, hogy azon helyeket, mellyeket tõlök mind a' két Indiában annak elõtte a' Britannusok elvettek, viszsza foglalhassák. Két Admirális Lucas és Braak már 1796-dikban Texelrõl ki indúltak, és egyik Surinamra, másik pedig a' Jó reménység fokához érkezett, ámbár õket Duncan és Pringle Admirálisoknak Flottái megakarták gátolni. Spanyol Ország is olly békességet kötött a' Frantziákkal, hogy egymás védelmére fegyvert fognának; ennél fogva Spanyol Ország Octobernek 5-dikén hadat izent a' Britannusoknak. Mind ezen történetek arra vitték a' Londini Cabinétet, hogy Lord Malmesbury békesség eszközlése véget Párisba küldetne; de mivel ennek tellyes hatalom nem adatott Anglia részirõl, ezen fellyûl, mivel igen fel húzta a' hûrt, mert mind azt az elõbbeni állapotba viszsza tétetni kivánta, valami az háború elkezdésétõl fogva megváltozott, megszûnt az alkudozás, és Decembernek 21-dikén viszsza tért Londonba a' nélkûl, hogy a' békesség eránt valamit végbe vitt volna. Abban ütközött meg leginkább a' Párisi nép, hogy ezen békesség eránt való alkudozásban leginkább Olasz Országnak és Belgiumnak viszsza adatása sürgettetett, azért a' Párisi Directorium, vagy is Igazgató Szék elõkélõ,

hogy Britanniával egy fő ütközetet fog tartani. A' Spanyol és Frantzia ki-kötő helyekben azt lehetett sajdíttani, hogy ott a' Britanniai szigetekben való kiszállásra tétetnének készületek; alig vett erről túdósítást Jerris Britanniai Admirális, ő azonnal Lisabonat védelmezhető állapatba tette, maga pedig a' Gibráltári szoros torkalattyán fel 's alá hajózott, a' végre, hogy ha a' Spanyol Flotta arra jövend, azt megtámodhassa. A' Frantziák Brestnél nagy sietséggel dolgoztak egy Flottának elkészíttésében, a' mellyen Morard de Galles tétetett Vezérnek, Hoche Generális 18 ezer emberrel ugyan ezen Flottában való bészállásra rendeltetett. Colpoys Britanniai Admirális egy fordúlást tett Brest környékin, de tüstént viszsza fordúlt, minekutánna arról meggyőződött, hogy a' Frantziák tengeri készülete Irlandiára tzélozna, a' hol a' Frantziákhoz sokan hajlandósággal voltak, a' kiket védelmezőknek kezdették vólt nevezni. A' Bresti Flotta Decembernek 16-dikán indúltmeg, és egyenessen Irlandiának vette az úttyát. Ezen Flotta állott 17 linea hajókból, 13 Fregatokból, 6 Corvettekből, 8 dereglyékből; öszveséggel 44 Vitorlák. A' kiszállásnak a' Shanon vize torkolattyánál Bantrynál kellett volna megtörténni. A' Britannusoknak ellenkező szelek lévén, a' Frantzia Flottát Irlandiába való menetelitől megnem gátolhatták, úgy, hogy Decembernek 21 dikén ez már az elrendelt helyen volna, de egy fergeteges szél ezen Flottát elszélleszteste, úgy, hogy

tsak 10 hajó vethettemeg a' vasmatskákat; ezek pedig erötlenebbek voltak, mint sem hogy a' kiszállásra próbát tehettek volna; azután is a' szünetlen fergetegek a' kiszállást lehetetlenné tették, ezen Flotta tehát Januáriusnak 1-sö napjára 1797-ben esmég viszsza tért a' Bresti kikötö helybe. Azután is több próbák tétettek a' Frantziák által Irlandiába való kiszállásra, a' hová a' Londini Ministerium számos seregeket küldött vala; de foganatlan volt a' Frantziáknak minden törekedések. A' melly alkalmatlan szélvész gátoltameg a' Frantziákat Irlandiában való kiszállástól, ugyan az gátoltameg az Anglusokat is az elszéllesztett Frantzia hajóknak való megrontásától; ezen elszéllesztett hajók Brestbe viszsza tértek, a' nélkül, hogy azok az Anglusoktól tsak legkissebbet is szenvedtek volna. Szerentsétlenebb volt azon Hollandiai Flotta, melly három ezer emberrel a' Jó reménység fokához hajózván ott valósággal ki is szállott; és a' Sandarai parthoz közel vasmatskákat vetett. Elpisthone Britanniai Admirális arra hajózott, ezt az Hollandiai Admiralis Lucas Frantzia Flottának nézte, vélvén, hogy segittö eröt hozna; a' fondorkodó Britannus pedig mind addig barátságos jeleket mutatott, miglen az Hollandiai Flottát egészen be nem kerítette, és úgy minden puska lövés nélkül az egész Hollandiai Flotta Anglusok kezére került Augustusnak 16-dikán 1797-dikben.

§. 63.

Kezdete az 1797-dik esztendőbéli háborúnak Olasz Országban. Róma Városa rémülésbe jön.

Mondottuk, melly szerentséssen hadakoztak a' Frantziák 1797-dik esztendőnek kezdetin mind Mantuánál, mind pedig az Ets vize mellékin. Míglen egy része a' Frantzia seregnek Mantuát ostrom alatt tartya, addig Bonaparte egy más tsapattal Róma felé egy kis Katona sétálást tett, hogy a' Pápát békességre kénszeríttse. Az boszontotta Bonapartét, hogy a' Római Pápa Bétsbe egy megbízott embert sietve küldött, a' ki a' Császárt arra beszéllené, hogy mind addig a' Frantziákkal békességet ne kötne, míglen a' Római Udvar Ferrarának, és Bolognának bírtokáról bizonyos nem lenne; ezen Pápa küldöttyét, a' ki Velentzén keresztül útazott vala, a' Frantziák elfogták, és innend okot vettek Rómának lerontására. Maga elôtt egy Proclamatiót küldött Bonaparte, mellyben ô mind azokat a' Pápa jobbágyai közûl, a' kik magokat tsendessen viseléndik, bizonyossokká tette, hogy se Religiójokban, se tulajdon birtokaikban nem fognak háborgattatni; azokat ellenben, a' kik magokat ellene fogják szegezni, tûzzel-vassal fenyegette. Csak a' Victor Generálisnak Osztállyát vitte magával, mellynek Elôljáró tsapattya a' Lombardiai Legio volt la Hoche Generalisnak vezérlése alatt. Februariusnak 1-sô napján Imolába érvén étzaka ott maradott; nem soká a' Sento vizéhez ért, a' hol Colli Generális alatt

három, vagy négy ezeren a' Pápa Katonáiból állottak, a' kiknek 14 ágyújok volt; a' Frantziák a' vizen által mentek, Colli Generalist talpig leverték, minden hadi szereit elnyerték, és 1000 a' népiből hadi foglyokká tettek. Innend Faenzába mentek, öszve törték a' kapukat, és a' Várost elfoglalták: a' helyett, hogy Bonaparte a' Proclamatió szerént rajtok boszút állott volna, ötven elfogattatott Tiszteket szabadságra botsájtott, hogy az Hazafiakat az haszontalan ellent állásról beszéllenékle; azt kellett tselekedni azoknak a' Papoknak és Szerzeteseknek is, a' kiket ő előre küldött. Februariusnak 9-dikén Victor Generalis Ancona előtt állott, a' hol ez 1200 Katonát talált a' Pápa hadi seregiből, a' kik magokat a' Városba viszsza akarták húzni, de a' Városi Polgároktól ezen szók alatt: ütközzetek meg, bé nem ereszttetek. Ezek az Osmoi dombokat szállottákmeg, nem soká azután letették a' fegyvert; a' Frantziák pedig Anconat elfoglalták; a' honnand Loréto mba mentek, a' hol ők a' templomnak drágaságaiból egy millio érőt vettekel, ámbár a' drágább kintse a' templomnak már akkor Maltha felé elküldetett volt. Kevés napok alatt elfoglalták Romagnat, Urbinoi Hertzegséget, és Anconai Grófságot, onnand Macerárán által Folignora mentek, a' hol egy más tsapat, melly Siena felé vette az úttyát, velek magát öszve kaptsolta, midőn egyszer'smind Umbriát, és Perugiát is megh ódították. Ezen lépései a' Frantziáknak, és Mantuának elfoglaltatása a' Római Pápát kön-

hullajtásra fakasztották, és arra vették, hogy akár mibe telneis, a' Frantziákkal békességre lépne: Mattei és Galeppi Cardinalist, és Braschi Hertzeget Tolentino Városába küldötte, a' kik Februariusnak 19 dikén 1797-dikben békességet kötöttek következendõ feltételek alatt, hogy a' Pápa Ferrarat, Bolognát, Avignont és Venaissint engedje által a' Frantziáknak, 10 milliot fizessen pénzben, 5 milliót Gyémántokban, 800 nyerges, és 800 hámos lovat, ökröket és bivalokat; ezeken kivûl a' Pápa kötelezte magát, hogy három száz ezer lirat fog fizetni azoknak, a' kik Basvillenek megöletetésével megkárosodtak; mind azokat pedig, ja' kik a' Politikai gondólkozások miatt tömlötzben voltak, szabadságra ereszti.

§. 64.

Olasz Országi háború Frantzia Ország és Austria között.

Ezen ideig Bonaparte 14 ütközetben, és 70 apró tsatákban volt gyözedelmes, és magának Italiai nevezetre érdemet tett. Ha Jourdan és Moreau is Német Országban hasonló szerentsével bírtak volna, a' Császárt kénszeritették volna a' békességre; de így semmi reménység nem volt a' békességre, jóllehet a' Directorium 1796-dik esztendõben November végin Clarket Olasz Országba küldötte a' Császárral való békességnek eszközlésére: ez Vincentzában azt a' kinyilatkoztatást vette St. Vincent Austriai

Adjutáns által, hogy a' Császár semmi Frantziá Respublikát nem ismér. Clarke Bétsbe menésre való engedelmet sürgette, hogy a' Császárral beszélhessen; ez néki megnem engedtetett; viszsza tért Párisba. Mantuának elesése megváltoztatta a' Katonai és Politikai dolgoknak eddig volt állapottyát: már most a' Frantziák magossabb hangon szóllottak; az Austriai Birodalomnak is már most a' belsôire terjedett a' félelem. A' Directoriumnak Plánumja a' volt, hogy Bonaparte a' Noricumi havasokon nyomúllyon Béts felé, és mind a' két Rajnai Ármádia pedig ugyan ezen vízen által menvén a' Duna felé tódúljon, magát az Olasz Országi Ármádiával egyesítse, és Bétsnek falai mellett tétessemeg a' békességet. Olasz Ország volt a' fô tsata piatz, Károly Fô Hertzeg lett itt Fô Vezérje a' Császári seregeknek, a' ki új hadi erôt vitt vala oda sietve magával. Bonaparte már akkor készen volt az ütközetre, a' ki az Alpesokon, és a' Páduson innen való Respublikáknak felállíttásával magát hátulról bátorságba helyheztette. Velentzétôl pedig, Luccatól és Genuatól nem sokat félt, a' kiknek elég gondot adott az ô jövendô sorsoknak megállíttása; nem tudták, melly lábra fog állíttatni nálok a' kórmányozás formája; tsak egyedûl azon kisded St. Marino nevezetû Democratika Respublika, melly tsak öt ezer emberbôl áll, vólt minden félelem nélkûl az ô sorsának változtatása eránt: Bonaparte többször kérdezte ôket, ha nem kívánnák-é határjokat megtágíttani? és mindenkor azt a' fe-

eletet adták, hogy ök egyebet nem kívánnak, hanem tsak az ô további fenn maradásoknak bátorságát. Illy állapotban voltak a' dolgok Olasz Országban, midôn 1797-dik esztendôben a' táborozás kiújúlt. Most olly elméssen kimunkált Planumjok volt a' Frantziáknak, mellyhez hasonlót az újabb hadi történetekben alig találhatunk. Az egész Frantzia Ármádia, mellynek Olasz Országban megtámadólag kellett munkálkodni, tsak 70 ezerbôl állott; a' Fô Hadi szállások Bassanoban volt. Martiusnak 4-dikén jött Károly Fô Hertzeg Udinére; tüstént Palmanova Várát megerôsítette; Mercantin Generális vezérlése alatt Rajna mellékirôl segéd fegyveres népet hozatott, 's elvégezte, hogy Velentzei Respublikának Tarvis nevû helysége környékin fogja a' tsata piartzot helyheztetni; azon havasoknak, mellyek Tirolist Olasz Országtól elválasztyák, szoros nyílásait Katona ôrizettel megrakta; úgy tselekedet a' Noricumi havasoknak szoros útyaival is, melly havasok Karinthiát környékezik. A' Tirolisi havasoknál való nyílásoknak ôrzése Spork Generalisra bízattatott, a' Noricumi havosoknál lévôknek pedig Otskayra, a' kinek Pontafeltól való útat egész Klangofurtig bátorságban kellett tartani. Mind a' két Ármádia a' Piave, Tagliamento, és Isonzó vizei által elvoltak egymástól szakasztva, ezen fellûl a' Frantzia Hadi Sereg számossabb volt az Austriainál. Massena Generális Martiusnak 10-dikén támodtameg Cordevolle mellett Lusingan Generalist, és ezt

hátra nyomta;' azután a' több tsapattyai is a' Frantzia Armádiának elöbbre jöttek. Serrurier és Guieux Generalisok Martiusnak 2 dikán a' Piave vizén által mentek, és Hohenzollern Generalist Pordiuone és Valvasone Városotskákon keresztül a' Tagliamento vizén Martiusnak 15-dikén által nyomták. Massena Longaránál Lusingan Generalist minden felül bézárta, és 700 emberrel együtt elfogta. Maga Bonaparte is a' Tagliamento vizéhez érkezett, a' hol akár mikép erölködött is Károly Fö Hertzeg, mégis az által menetteltöl a' Tagliamento vizén Bonapartét megnem gátolhatta: ott tüstént egy véres ütközet lett, mellyben a' Frantziák négy vagy öt százat elfogtak az Austriai seregböl; Károly Fö Hertzeg, a' ki a' lovas sereg rendének fokánál állott, nem álhatott ellene a' nagyobb erönek; Palmanavahoz vonta hátra magát. Martiusnak 18-dikán ezen Várat is elfoglalták a' Frantziák, az Austriai sereg pedig az Isonzó vizén által ment, midön elöbb a' Gradisca Várába két Regementet bétettek volna. Martiusnak 21-dikén a' Frantziák Gradiska Várát, a' mellyben még védelemre való hadi szer sem volt, elfoglalták, a' benne találtatott Katona örizetet szabadon botsájtották olly feltétel alatt, hogy a' Frantziák ellen egy esztendö folytáig ne szolgálnának. Által mentek az Isonzó vizén is a' Frantziák, Károly Fö Hertzeg pedig nem akart velek megütközni, mind addig, miglen Rajna mellékiröl segítség nem érkezne. Bernadotte és Serrurier

Görtzöt Austriai Friaulinak fô Városát elfoglalták, mellyet Károly Fô Hertzeg minden Örizet nélkül hagyott. Görtzről Dugna Generális Triestre ment 4500 emberrel, 's ezen Várost elfoglalta Martiusnak 23-dikán; melly idô alatt egy más tsapat Ydria felé menvén az ottani kényesô bányát elfoglalta: így 14 nap alatt az egész Littorale, Friaulia, és egy része Karnioliának Frantzia kézre kerûlt. Károly Fô Hertzeg Privaldon által nyakra-fôre Krainburgon fellûl a' Save vize mellé ment; azon idô alatt pedig Hohenzollern Vipachon által Laibachra ment, hogy a' Karinthiai havasoknak szoros útyait elállya; és az ellenséget az elôbre meneteltôl fenn tartóztassa: de Otskay Generalis a' Pontafeli szoros utat elhagyta, és magát Vurzenre húzta: ez által Károly Fô Hertzegnek egész Planumja semmivé lett; már most magát védelmezôleg tartani kénszerîttetett. Gontroeul Generális megtartotta ugyan Tarvist, és az ellenséggel egy verontó ütközetbe ereszkedett, de ez is szerentsétlen kimenetelû volt az Austriaiak részérôl.

§. 65.

A' Frantziák ellepik Tirolist, Karinthiát, Karnioliát, és Stájer Országot.

A' Tarvisi nagy verekedés után által mentek a' Frantziák azon hegyek között lévô utakon, a' mellyek Pontafelrôl Német Országba vezetnek. Martiusnak 28-dikán Villachon voltak, más nap pedig Massena vezérlése alatt Ka-

rinthiának fô Városát Klangofurtot megszállották, megütközött ugyan ott Mercandin Generalisnak Seregutolja a' Frantziákkal, de ennek sem volt más látattya, hanem, hogy két ágyút és két száz embert fogtakel a' Frantziák ezen seregbôl. Ezen verekedés után bément Massena Klangofurtba. Ugyan azon idôben foglaltael Bernadotte Generalisnak Osztállyais Karnioliának fô Városát Laibachot, a' honnand egy kisded tsapat egész Rudolpsvertig körûl kóborlott. Zajonzech Lengyel Generális Klangofurtból egész Traun-Thalig fel ment, hogy Joubert Generalissal magát Lintznél egyesítse. Ez Loudon és Kerpen Generalisokat, a' kik a' Tirolisi Szabad-Válalkozókat vezérlették, az Ets völgyibôl viszsza nyomta, és Martiusnak 22-dikén Salurnba érkezett. Vial Generális a' Neumarki hídat hatalma alá vette, az Ets vizén által ment, hogy Laudonnak Botzenra való viszsza vonulását megakadályoztassa: itt megütköztek; kétséges volt a' kimenetele a' viaskodásnak, méglen Damas Generális oda érkezvén 600-at elfogott, és megmutatta, hogy a' Frantziáké légyen a' gyôzedelem. Laudon Vitsgaura vonúlt viszsza. Más nap reggel Joubert Botzent megszállotta, és tüstént Kerpen seregit ûzôbe vette Clausen felé, utól érvén ôket megtámodta, felmászott a' kösziklákra, által törte magát az Austriai seregnek közepén, ezeret közzûlök elfogott, és Mártiusnak 24-dikén Brixia Városát megszállotta. Mühlbachnál esmég megállapo-

dott Kerpen, hogy Insprukot, és Puster-Thalt fedezze; más nap Sterzingennél táborba szállott; de itt is egy új ütközetre készen kellett néki lenni. Már most rémülésben volt Inspruk: úgy látzott, hogy már semmi mód nintsen az Austriai tartományoknak megtartására! De Bonaparte a' szerentsének közepette Károly Fô Hertzeghez Klangofurtról Mártiusnak 31-dikén egy írást küldött, mellyben ôtet a' békességgel megkínálta. Károly Fô Hertzeg azt válaszolta, hogy a' békesség dolga a' Császárt illetné. Még tüzessebben folytatták a' Frantziák győzedelmeiket. Massena Aprilisnak 2-dikán Friesachra, onnand Tirnsteinra ment, a' hol az Austriai hátulsó sereget nagy elszánással megtámodta, és belölle hat százat elfogott; más nap Neumarkra bément. A' Tirnsteini ütközet után Károly Fô Hertzeg Bonapartetôl tsak négy óráig tartó fegyver szünetet kért; ezt néki megnem engedte, mert tudta, hogy ezen idô alatt Károly Fô Hertzeg magát Spork Generalissal egyesítheti, a' ki a' Mura völgyén ide sietett. Szünet nélkül nyomták tehát a' Frantziák az Austriai sereget. Massena Aprilisnak 3-dikán Hundsmarknál elérte Károly Fô Hertzeg seregének utolsó tsapattyát, melly nyakra-fôre Béts felé sietett: itt esmég tüzes ütközet volt, mellyben az Austriaiak közûl sokan fogattattakel, a' többi Knittenfeld és Murau felé Judenburgra nyomattatott; azután Steyer Országba húzták magokat, a' hol Mack vette által a' sereg vezérlését. Károly Fô Her-

tzeg Bétsbe sietett, hogy ott a' Frantziák rablása ellen rendeléseket tegyen. Egész Alsó Austriában a' föld népe a' maga-módja szerént felfegyverkezett; Béts Városa körös-körül sántzokkal megerösíttetett; a' fö Ármádia pedig Némethújhelynél telepedettmeg, 's ott várta a' közelítö ellenséget. A' Császár megakarván jobbágyainak vérit kímélni, Aprilisnak 7-dikén Bellegarde és Merveld Generalisokat Bonapartéhoz Judenburgba küldötte, hogy ott tíz napi fegyver szünetet eszközlenének; mellyre ezen rettenetes gyözedelmeskedö annál örömestebb reá állott, mennél számossabb nép tünt a' szemébe, a' kik az ö Fejedelmeknek védelmére fegyvert fogtak; azt is tudta Bonaparte, hogy éppen ezen idö alatt a' Velentzeiek is fegyvert fogtak, söt Istriát is, és Karnioliának egy részét fellázították; mellynek szomorú következése lett volna a' Frantziákra nézve, ha Austriában szerentsétlenek találtak volna lenni. A' fegyver szünet ezen tzikkelyekben állíttatottmeg, hogy Aprilisnak 13-dikán estvélig tartson; a' Demarcatio lineája pedig Karnioliában a' mint a' tábori lineák vagynak, Stayer Országban Cilley felé a' Mura vizének jobb partyán, Gratzból egész Irimgig; Tirolisban Lienzig, Austria felé pedig egész Simmeringig terjedjen. Tirolis eránt úgy volt az egyezés, hogy ott az felmondás után még 24 óráig tartson a' fegyver szünet. Hamar aztán Merveld Generalist és Marchese Gallo Nápolyi Követet küldötte a' Császár Leobiumba Bonapartéhoz,

hogy a' Nápolyi Királynak közbenjárása által békességet eszközöljenek. Az Eckenvaldi Várban a' békességnek elöljáró tzikkelyei megállíttattak, mellyek szerint a' Császár örökössen lemond Belgiumról. A' Frantzia Respublikát és annak határit megesméri, a' mint azokat a' Frantzia törvények kijelelték. A' Cisalpina Respublikát is megesmérte a' Császár, de Mantuához való jussát fenn tartotta. Ezek voltak a' Campo Formidoi békességnek elöljáró tzikkelyei, melly nem sokára azután végbe ment. A' Fejedelemhez viseltetö Austriai nép szeretetének emlékezetire parantsolta a' Császár, hogy Aprilisnak 17-dikén Nemzeti Ünnep tartatott, mellyen Hálaadó áldozat mutattatottbé az Istennek.

§. 66.

Az Olasz Ármádiánál kötött fegyver szünet megállíttya a' Frantziák szerentséjit a' Rajnai Ármádiánál.

Ritka példa az, hogy valamelly Országban a' földnépe felkellyen a' Fejedelmi jusoknak védelmezésére, a' mint mostan történt. Nem tsak Alsó Austria, hanem a' Csehek, Tirolisiak és a' Magyar Nemesség is felállott Jósef Fö Hertzeg Palatinusnak vezérlése alatt az Haza védelmére. Szükségesnek látták a' Frantziák elöbb a' meghatározó ütközetet tartani, mint sem a' felkelö Austriai sereg magát rendbe szedhette volna. Rajna mellett nagyobb volt a' Frantzia erö az Austriainál: egyedül tsak a' Sambre és Ma-

as Ármádia Hoche Generalis alatt 80 ezer embert számlált; az is szerentséjekre szolgált, hogy a' Rajna vize az emberek emlékezetitől fogva nem volt olly tsekély, mint most, melly az által menetelt igen könnyítette. Az Éjszaki Ármádia is, mellynek egy része Vendében küszködött, más része pedig Hollandiát hódította meg, már most Rajna felé sietett, és Verneck Generalis alatt lévő azon 25 ezerből álló Austriai sereget, melly a' Rajna mellékin volt, végső veszedelemmel fenyegette; kért ugyan az Austriai nép fegyver szünetet, de erre Generális Hoche tsak azon feltétel alatt akart állani, ha Ehrenbreitstein Vara a' Frantziáknak által adatik; mellyre az Austriaiak magok végképpen való megrontása nélkül reá nem álhattak. Aprilisnak 18-dikán Hoche Generalis a' Neuvidi hídon tábori musikával ment által a' Rajna vizén, az Austriai sántzokat Heddersdorfnál megtámodta, egymás hátára verte a' bennek lévő fegyveres népet, egynehány százat közzülök elfogott, és az ágyúzó sántzokban volt ágyúkat egyről-egyig elvette. Dierdorfnál újolag megütköztek; ott is az Austriai sereg volt a' vesztes, és annak maradványa Hachenburgon Neukirchenre viszsza vonúlt; de itt sem állapodhatott meg, mert Lefevre, Grenier, és Vatrin az alsó Lohn vizén által mentek, és az Austriai sereget nyomba követték; a' Grüningeni domboknál őket utól érték, és közzülök 317-et elfogtak; ez volt Aprilisnak 21-dikén; kéntelen volt azután a' többi magát Nidda vize megé

húzni.

húzni. Goulus Generalis már most Ehrenbreitstein Várát ostrommal minden felül bekerítette; Vatrin hasonlóképpen a' Neuhofi ütközet után, mellyben 800-at fogottel, Mogunzia környékire ment; és azt Aprilisnak 22-dikén ostrom alá szoríttani kezdette. Csak nem azon idő tájján a' Francofurti kapuk előtt ütköztekmeg a' Frantziák az Austriai sereggel, mellyet hogy azok egészen semmivé tettek, az gátoltameg, hogy éppen az ütközet alatt egy gyors hírmondó érkezet, a' ki a' békesség előljáró tzikkelyeinek megállíttásokról való tudósítást hozta. A' választó linea a' két Ármádia között a' Nidda vize lett. Moreau is sokat segített az Austriai seregnek Rajna mellékiről való elűzésére: mert minekutánna ez helyre állította volna a' meggyengült hadi seregét; Aprilisnak 18-dikán Dirsheimnál, éppen ott, a' hol az Ill vize bé foly a' Rajnába, által tette az Ármádiáját, Dirsheimot megvette, 's az Austriaiakat onhánd viszsza nyomta: 30 óra alatt háromszor foglaltákel az Austriaiak azon falut, de haszontalanúl; utóbb a' nagyobb erőnek engedni kénszerítették. Eltökéllették azután magokban Sztáray és Immens Generalisok, hogy hátrább vonnyák az ott lévő sereget, annál is inkább, hogy már 25 ezernél több Frantzia jött által a' Rajnán. Moreau ezt látván Kehl felé nyomúlt, és azt elfoglalta, midőn előbb Lingsnél d'Alton Regementyét elfogta volna. Kehltől Davoust Generalist Kintzinger völgyébe küldötte; Lecoubre pedig Aprilisnak 22-dikén Reuch

vizén által ment, és az Austriaiakat egész Lictenauig hátra verte. Midôn Moreau ezen lépéseit folytatni akarja, hírt vett a' Leobiumi békesség elôjáró tzikkelyeirôl, melly hír az é intézeteit félbe szakasztotta.

§. 67.

Bonapartének okos maga viselete, midôn az Austriai tartományokba betört. Velentzének veszedelme.

Midôn Bonaparte berontott az Austriai Tartományokba, hoszszan elnyújtotta az ô erejét az ô népei Karnioliában, Karinthiában, Tirolisban, és Steyer Országban felvoltak osztva, mellyeket apródonként öszve lehetett volna törni. Jól által látta ezt Bonaparte és az ô fô erejét Karinthiába egy tsomóba húzta, a' honnand ô Bétset, Magyar Országot, és Bavariát egyaránt fenyegette; élt ezen alkalmatossággal Casimir Obester: ô a' Szluinai végbéli Regementel Triestbe ment, és azon adót, mellyet a' Pápa Bonaparte után küldött, elfoglalta, de azt viszsza adni kénszerítette, mivel a' fegyver szünet már akkor megvolt kötve, midôn ez Triestbe bément. Tirolisban is erôtlenebbek voltak a' Frantziák, mint sem hogy Botzenben magokat sokáig fenn tarthatták volna. Merannál Kerpen a' Loudonnal öszve került, ugyan ezekhez ütközött a' fel-fegyverkezett fôldnépébôl is tíz ezer, mellyre nézve az ellenség magát Puster völgyébe visz-

sza vonta, hogy a' Karinthiában lévõ nagy Ármádiával egyesülhessen. Azután Loudon Tridentomból, és Roveredóból ki üzte a' Frantziákat; elfogott belõlök négy százat. Ezen lépések, és azon hamis hír, hogy Karinthiába és Steyer Országban az egész Frantzia Ármádia semmivé tétetett légyen, arra indította a' Velentzeieket, hogy fegyvert ragadnának, azon okra nézve, hogy Bresciát, és Bergamot, melly Városok a' Cisalpinai Respublikához adták magokat, a' Velentzei igazgatás alá viszsza hozassanak. Salo Városában sokan megölettettek, a' kik Frantzia gondolkozásúak voltak, még a' Katonák közûl is. Fioravante Grófot a' Gadé nevû tóhoz küldötték, hogy magát az Austriai sereggel egyesítse. Azután S. Euphemiánál táborba szállottak a' Velentzeiek, és még tíz ezer fegyveres parasztokat vártak, de ezek a' Bergamoi Republikánusok által Brescianál viszsza verettettek; ezután Landrier és Lahoz Generalisok Aprilisnak 11-dikén Sarezzónál reá tsaptak a' Velentzeiekre, 's õket tsak nem egy lábig leverték, ezen eset után Salo Városa feladta magát. Ezen ideig a' Velentzeiek nyilvánságossan magokat semmibe nem avatták, olly szándékkal, hogy magokat az erõsebb Félhez kaptsolhassák. Három nap alatt Friauliától egész Bergamóig számtalan sok nép fogott fegyvert; minden felûl ölték, vágták a' Frantzia Katonákat, és azon közmondást: Olasz Ország sírja a' Frantziáknak igazzá akarták tenni. Szerentsétlenségre Lou-

don, a' ki már Veronáig nyomúlt volt elôre, tudósítást vett a' fegyver szünetrôl, és a' Velentzei felzendûlteket magok vesztekre hagyta. Kilmaine Generalis Mediolanumból, Victor Bolognából, Bonaparte pedig Karnioliából fegyveres erôt küldött a' Veronai Ôrizethez, melly már nagyon megvolt gyengûlve: ezek az egész Velentzei tartományt bé-futották. Maga Bonaparte is oda jött, és kimondotta a' Velentzei Tartományra a' végsô ítéletett, azon Tartományra, melly már a' 13-dik Századtól fogva a' maga kebelében nem látott ellenséget. Dona, Giustiniani és Moceni-go Senatorok Bonaparté-hoz mentek, hogy tôle, úgy szólván, parantsolatot vegyenek. Bonaparte a' Nagy Tanátsnak elrontását sürgette, valamint a' tíz személyû Tanáts eránt is szinte ezt kívánta; ezen felûl parantsolta, hogy a' Tartománynak három Inquisitorai, nemkülönben a' Proveditor Battaglia is, a' ki a' nép felfegyverkeztetésének eszközlôje volt, letétessen. Velentze Városában 12 ezer Slavoniaiak voltak, ezek nagy pusztíttásokkal és rablásokkal fenyegették a' Várost; az eddig volt Kormányozás módját leakarták rontani: ez indította a' Consulta nevû Tanátsot, sôt magát a' Dogét is, hogy Bonapartéhoz folyamodnának, 's ôtet kérnék, hogy az Országló Széknek Aristocratica formáját Democraticává változtatni engednémeg. Meglett. Egy Municipalitas állíttatott, mellynek 60 Tagjai voltak: ezek igazgatták az Országot. Azomba a' Gon-

dolierek, vagy is dereglyés legények, és Dalmátziaiak fellyebb alább járván a' Városban a' Municipalitas Tisztyeit pusztították, rablották; len egy Katona Tiszt a' Rialto nevezetü hídra két ágyút vitetvén, azzal 8, vagy 9 ezer haramijákat elnem széllesztett volna. Májusnak 16-dikán bément 4000 Frantzia a' Városba, a' Mark piartzát megszállották, ott a' szabadság fáját felállíttották, és úgy az Aristocratzia, melly öt száz esztendeig tartott, egy szoros Democratziává változott, melly környülállásban az emlékezetes, hogy ez az egész, és Országos változás, Májusnak 12-dikét kivévén, minden vérontás nélkül ment végbe. A' Patriciusoknak az ö elvesztett jussaiknak kipótolásokra esztendönként bizonyos summa pénz rendeltetett, és egy közönséges Amnestia (megbántások elfelejtése) hírdettetett. Mikép került utóbb Velentze Austriai kézre, azután esmég mikép ment újolag Frantzia hatalom alá; annak idejében megfogjuk mondani.

§. 68.

Genuai Országlásnak viszontagsága, Britanniának foganatlan próbatétele a' békesség megszerzésében Lille Városában.

Genua is Velentzének példáját követte, melly már valamelly idötöl fogva három szakadásokra volt felosztva: Nemessekre tudniillik, Kalmárokra, és vagyonos Polgárokra, a' kik az eddig való Igazgatás módját megakarták határozni. Az harmadik Felekezetben legszorossabb De-

mocratak voltak, a' kiket Jakobinusoknak neveztek. Ezen Felekezet, ámbár leggyengébb volt, még is a' Frantzia Követnek Faipaultnak titkos ingerlése által erôt vett a' többi Felekezeten. Májusnak 29-dikén a' Democraták nem voltak többen, mint négy, vagy öt százan; egy némelly Lodi nevezetû annyira fellázította a' népet, hogy kevés idô alatt két ezer ember együtt volna, többnyire Kalmár legények, haj fodorítók, és hajós legények, a' kikhez kaptsolták magokat Genuaban tartózkodó Frantziák, és Mediolanumiak; ezeknek jel szavok volt: éljen Mária és a' Felséges nép. A' Nemesség ezt látván ô is ezek ellen felfegyverkezett: Udvari szolgákat, terh hordókat, szén égetôket, és több illyeneket vettekfel a' magok szolgálattyokra; ezeknek jel szavok ez volt: Éllyen Maria és az Hertzeg! Már nem sok hijja volt a' vérontásnak: a' felzendült nép elfoglalta Darsena és Molo erôsségeket, de onnand esmég kiverettetett. A' Senatus azomban, hogy megkéméllye a' Polgári vért, reá állott a' régi Kórmányozás formájának változtatására, és egy új Constitutiónak béhozására. De még így sem állott helyre a' tsendesség a' Senatusnak elrendelt személyeket kellett küldeni Párisba, a' kiket a' Directorium Bonapartéhoz visszaigazított, a' ki Januariusnak 17-dikén 1797-ben egy addiglan való Kórmány Széket állítottfel, a' Tartományt pedig Liguriai Respublikának nevezte. Bonaparte már most esmég egy új Respublikának Alkotója lett, Genua pedig tsak

nem minden vérontás nélkül azon Tartományok közé számláltatott, mellyekben a' nép mellett van az Országló Hatalom. Midőn Bonaparte az Országló székeket változtattya, és békességre tzikkelyeket szab, az Anglok is kezdettek békesség utánn óhajtozni, annál is inkább, hogy már most az ő egyetlen, és hatalmassabb szövetséges társokat a' Magyar és Cseh Királyt elvesztették. Lord Grenville adta eleibe de la Croix Frantzia Ministernek a' békesség eránt való tanátskozást, melly elöladás helyben hagyatott azon feltétel alatt, hogy a' tanátskozásra küldendő Ministernek tökéletes hatalom adassék egy végképpen való békességnek kötésére. Lille Városa neveztetett ki a' Gyülés helyének. A' Londoni Udvar Lord Malmesburyt küldötte; de itt sem mehettek semmire is, mert Malmesbury úgy nyilatkoztattaki magat, hogy néki hatalma nem volna annak megígérésére, hogy Anglia mind azokat viszsza adja, a' miket a' Frantziáktól, Spanyoloktól, és Hollandusoktól elvettek volt.

§. 69.

A' Párisi Országló Széknél új formában tétetnek a' dolgok.

Azon időben, midőn Bonaparte Montebelloban Olasz Országnak sorsát meghatározza, Párisban, a' Törvényhozó Tanátsnak egy harmad része eránt, eltelvén az idő új választás tartatott. Az alattomban való Royalisták hatal-

massabbak lévén, Royalista gondolkozásúakat választottak: ezen társaság már most egy Klubot formált, melly társaság Clichi néven nevezetett, ennek tagjai pedig Clichieknek. Már most a' gyülekezetekben egészen más volt a' mindennapi rendje a' gondolkozásnak. A' számkivettettek viszsza hívattattak; a' kiköltözteknek megengedtetett, hogy hazájokba viszsza térhessenek; a' Papoknak megengedtetett, hogy az Isteni szolgálatott harang szóval, és egyébb szertartásokkal végezhessék; feloldoztattak a' Republika törvényeihez való hívség alól. Húszszor tartottak tanátskozást a' Papok eránt, és az Isteni szolgálatnak rendbe hozása eránt, de a' Finatziának jobb lábra állíttása eránt csak egy tanátskozást sem tartottak, jóllehet az Ármádiák mindenből szükölködtek, sőt még a' Frantzia Országban lévő Katonaságnak is adóból kellett élni. A' Directorium mindenkor szorossabb, és szorossabb korlát közé szoríttatott; sőt Dumolard még Bonapartének azon tselekedeteit is kezdette rostálni, hogy ő Velentzét és Genuat Democratizálta. A' Directoriumban is nagy változások történtek, midőn Letourneur helyében Barthelemy tétetett Directornak, a' ki többnyire az eddig kötött békességeknek egyedül vetettemeg a' talpkövét. Barras és Reubel voltak most a' Respublikának két fő személlyei, és mivel Reveliere-Lepaux is magát ezekhez tsapta, ők lettek az egész Directoriumnak Uralkodói. Barrasnak minden szava a' mérséklésről volt, és gyanuságba jött, hogy vagy Királyt kivánna, vagy

pedig talán maga Diktator kívánna lenni. Syes éppen hasonló gondolkozású volt. Bonaparte Barrasnak és Syesnek teremtménnye volt; ez magát az öt száz személyes Tanáts ellen a' Directorium részére hajlani nyilvánságossan kimondotta; sőt Hoche 13 ezer fegyveres néppel Páris felé indúlt, hogy a' Directorium jussait védelmezze; mellyre az öt száz személyes Tanáts nagyon meghökkent, és Pichegrü elöladására a' Nemzeti Testörző sereget viszsza állíttani akarta. De Septembernek 8-dikán a' dolog az három Directorok részére hajlott. Carnot, egy az öt Directorok közül, a' ki az öt száz személyes Tanátsnak részire hajlott, szaladással mentettemeg magát; Pichegrü Villot és más többek az öt száz személyes Tanáts tagjai közül Amerikába Cajannera számkivettettek. Hochenak lépése, a' ki Hadi sereggel ment Páris környékire, törvény ellen volt; ezen törvény tehát tüstént elrontatott, és más egyéb törvények is, mellyek az öt száz személyes Tanátsnak hozamányi voltak. Az Három személyes Tanátsnak adatott ezután által a' törvényhozó, és végrehajtó hatalom.

HETEDIK SZAKASZ.

A' Campo-Formidói békességtől fogva egész 1797-dik esztendőnek végéig.

§. 70.

Végképpen való békesség a' Frantziák és Austria között Campo-Formidóban.

Csudálkozni fognak talán némelly Olvasók, hogy ezen Munkában a' Frantzia Revolutziónak történeteit az Hazai történetekkel egybe szöve talállyák! Ez szükséges volt, hogy az Hazai dolgok értelmessebbek legyenek. Austria nem tudta kivel kellessék békességet kötni, minthogy a' Frantzia Hatalomnak olly két Felekezete volt, melly egyik a' másiknak az haját húzta; minekutánna pedig erőt vett a' Directorium, azonnal a' békesség dolgát elől vette. Nagyon akadályoztatta a' békességet Mantua Vára: ezt a' Leobiumi elöljáró tzikkelyekben a' Császár magának fenn tartotta; a' Párisi Directorium ellenben azt a' Cisalpinai Respublikának ítélte, ámbár maga Bonaparte is a' Császárnak részire szóllott, és Mantua helett Pizzigetone Várát akarta a' Respublikának adatni. Mantua helyett az Austriai Háznak Velentze Városa adatott. Octo-

bernek 17-dikén 1797-dikben lett meg a' békesség Campo-Formidóban, mellynek ereje szerint Belgium a' Frantziáké lett; ez helyett pedig Austriának Velentze adatott az egész Istriával, és Velentzei Dalmátziával együtt, mellyből a' Frantziák magoknak tartották a' Levantai szigeteket, Corfu, Zante, Cephalonia, Santa Maura, Cerigo, és innend függő szigeteket, úgymint Butrinto, Larta, Vonizza szigeteket, egyszóval mind azokat a' helyeket Albaniában, mellyek a' Lodrinoi tenger öblin alól vannak. Austriától Breisgau is elvétetett, és a' Modenai Hertzegnek kár kipótolás képen adatott. Austria a' Cisalpinai Respublikát füghetetlennek esmérte. A' Salisburgi Érseki Jószágok Austriának adattak, és Bavariának azon része, melly az Inn és Salza vize között vagyon Vasserburg Városával együtt az Inn vizének bal partyán. A' titkos tzikkelyek még inkább somorították a' Császárt, mellyek között foglaltatott, hogy Falkenstein Grófságról mondjonle, nemkülömben Frich-Thalról is. A' Császári fegyveres nép mennyenki Ehrenbreitstein, Philipsburg, Mannheim, Moguntzia, Königstein és Ulma Váraiból, és azok a' Császári örökös tartományokba viszsza hívattassanak. Így Frantzia Ország az ő nagyságának tetejére jutott. A' Birtokai egy nyoltzad részszel, a' népessége pedig egy ötöd részszel nevelkedett. Minekutánna a' Turini, Romai, Bétsi, Hollandiai és Velentzei Hatalmasságoktól sok tartoma-

nyokat foglalt volnael, reménylette, hogy határait egész a' Rajna vizéig kifogja terjeszteni. Ezt mind végbe vitte öt, vagy hat esztendő alatt, mellynek végbe vitelére hajdon időben a' Rómaiak többszörte való tíz esztendőkig hadakoztak, és öt száz nyóltzvan egyszer ütköztek meg.

§. 71.

Barras, Reubel, és Revelier-Lepaux három Frantzia Dictatoroknak titkos tsalfaságaik.

Bonaparténak esze és szerentséje annyira nevelte a' Frantzia Hatalmat, hogy az minden Europai Uralkodókénál nagyobb volna; a' Campo-Formidói békesség pedig azon hatalmat megerősítette. Éjszak felől a' Bataviai, Dél felől pedig a' Liguriai és Cisalpinai Respublikák a' Frantzia hatalomnak bátorságára mint egy kőfal gyanánt szolgáltak. Nem volt egyébb ellenségek tsak Britannia, és Portugallia. Ha Barras, és Reubel Dictatorok az előbbeni úton megmaradtak volna az Ország igazgatásában, ezen két ellenkező Ország is nem sokára fejet hajtott volna: de a' két Dictator, sőt az harmadik is elállott az előbbeni útról, és a' Respublikát tsaknem sírba döntötték. Reubel magában nem volt egyéb; hanem egy zűr-zavar tsinálo; Lepauxnak pedig tsak a' neve volt, hogy ő Dictator, ő se jóra, se roszra alkalmatos nem volt; Barras mind Politikai, mind Hadi tudománnyal nagyal bírt, de ez magát

egészszen a' puha életnek adván, lágyon nyúlt az Ország Kormánnyához. A' Radstadti Congressus kétség kívül reá tette volna a' Franziák győzedelmeire a' ditsőség Koronáját, ha Bonaparte a' győzedelem útyáról viszsza nem hívattatott volna. Annyira vitte már Bonaparte a' dolgot, hogy a' Birodalmi Rendek a' Rajna egész bal partyának által engedésére reá állánának; de mihent Bonaparte Radstadtból viszsza hívatván Aegyptomba küldetett, (*) a' Directorok még fellyebb húzták a' húrt, és a' Rajna jobb partyán lévő Erősségeket is, vagy leg alább kifizetését némelly aláváló hadi szereknek: mellyből észre vehette az egész Világ, hogy nem kívánnák eltökélett akarattal a' békességet. Még nyilvábban elárúlták az háborúra tzélozó szándékjokat az által, hogy a' Nemzetek törvénnye ellen Brune Generalist Helvetziába küldötték egy Hadi sereggel, a' ki azon Tartományt egy elosztolhatatlan Respublikának hirdetteki; (**) és Rapinat, Rouhier, és más

(*) *Némellyek azt állíttyák, hogy Barras, a' ki Bonapartenak szerentséjét irigylette, nagy summa pénzel vitte volna végbe, hogy Radstadtból viszsza hívatván Aegyptomba küldessen.*

(**) *Harpe nevezetű Prókátor volt fő eszköze az Helvetziai zür-zavarnak: ez ingerlettefel 1797-dikben a' Vatlandiakat a' Bernatak ellen. Ezek legtovább tartották magokat;*

illyen szabású emberek által vagyonnyaiknak nagy részibôl kifosztották. Graubindent is berohanással fenyegették, ámbár annak határába semmi hadakozó Hatalmasság mind eddig benem lépett: ezt a' Császár nem nézhette szunnyadozó szemmel. Hogy a' Pápával kötött Tolentinoi békességet elrontsák, Barras, és Reubel azt a' tsalfaságot követtékel, hogy ôk a' Római Frantzia Követ által holmi kóborló élhetetlen embereket pénzen fogadtattak, a' kik ugyan a' Frantzia Követnek háza elôtt ezeket kiáltanák: Szabadság és Egyenlôség, mellyre a' jó gondolkozásuak között zendûlés támadott, mellyben Duphot Frantzia Generális megölettetett. Haszontalan volt a' Római Pápának minden mentsége a' Frantziák elôtt; haszontalan volt azon ajánlása is, hogy kész minden kárt, melly ezen zendûlésbôl származott, a' Frantziáknak megtéríttetni; a' Római Követ Bonaparte Jósef Rómát elhagyta, és a' Pápa Birodalma bûntetésûl Respublikává tetetett. Hasonló lépést tett Bernadotte is Bétsben: ô a' szállásánál három színû zászlót tett ki; ezt a' Polgárok lerántották, 's darabról darabra szaggatták; Bernadottét magát is személyessen megtámodták volna, de az oda sietô Katonaság ezt meggátolta. Elhagyta azután Bétset Bernadotte. Midôn S. Hypolitus

---

midôn pedig a' többi Cantonoktól segítséget nem vehettek, kéntelenek voltak 1798-ban a' Frantziáknak meghódúlni.

Városába jutott, azt hírdette, hogy az ô Respublikája azt fogja tselekedni a' Bétsiekkel és az Austriaiakkal, a' mit tselekedett a' Rómaiakkal; erre azt a' feleletet vette, hogy a' Bétsiek nem Rómaiak. A' Császár minden külföldi Ministereket magához hívatta, és a' dolognak egész folytát ezeknek alá írásokkal megerôsítette, hogy magát az egész világ elôtt kimenthesse.

§. 72.

Bonaparténak Aegyiptomba való menetele.

Barras Pártfogója vólt Bonapartének; az ô tanátslására tétetett Bonaparte az Olasz Országban lévô Hadi seregnek Fô Vezérjévé; de titkon irígylette ô Bonapartének ditsôségit, vagy talán azért neheztelt, hogy a' Campo Formidói békességben nagyon sürgette, hogy Mantua a' Császárnak engedtessék; hihetô, hogy félt tôle, minthogy ôtet a' Polgárság tsudálta, a' Katonaság pedig szinte imádta: Barras nem kémélte se ékessen szóllását, se pénzét, hogy Bonapartét Frantzia Országtól meszszire taszítsa. A' Touloni kikötô helyrôl egy igen erôs Flottával, és 40 ezer emberrel Aegyiptomba küldötte, hogy ezen Országot Britanniának kárára foglallyael. Bonaparte akár politikából, akár gyözedelemre vágyódó indúlatból ezen veszedelemmel tellyes útat magára vállalta: az ôsze sereglett számos népnek szerentse kívánási között megindúlt Toulonból. Útyában megvette ama meggyôzhetetlen Mal-

tha szigetét, minden puska lövés nélkül, és szerentsésen Aegyiptomba érkezett. A' Britanniai Admiralis Nelson utánna ereszkedett a' Frantzia Flottának; azt megtámodta Abukír mellett a' Nilus vizének torkolattyánál; az Admiralis hajót meggyújtotta, és egy kemény tsata után győzedelmeskedett. A' Frantzia Armádia szárazra kiszállott, elfoglalta Alexandria Városát; utóbb ama temérdek nagyságú Cairo Városát is elfoglalta, sőt egész Aegyiptomot meghódította. Ez által a' Török ellenségek lett a' Frantziáknak: ez az egész Világ tsudájára a' Muszkával szövetséget tett a' Frantziák ellen, és a' mi annakelőtte soha nem láttatott tünemény volt, Muszka Flotta jelentmeg Konstantzinápoly előtt a' Törököknek öröm kiáltása mellett, és ezen Muszka Flotta a' Török Flottával magát öszve kaptsolván megindúlt a' közép tengerre, hogy a' Frantziák birtokában lévő Levantei szigeteket elfoglallyák. A' Muszka Nagy Hertzeg magát Máltai Nagy Mesternek nevezte, és mindenre eltökéllette magát, hogy a' Frantzia Directoroknak elviselhetetlen kevélységeket megtörje. Így új szövetkezés lett a' Muszka, Török, Austriai, és Britanniai Udvarok között, a' kik a' Frantzia Respublikának lerontására megesküdtek.

§. 73.

A' békességről való Radstadti tanátskozás a' Frantziák tsalfasága által félbe szakasztatik.

A' ki arra figyelemmel vagyon, a' mit Helvetziában, Rómában, Bétsben követtekei a' Frantziák

tzlák, könnyen által láttya, hogy azon fondorkodó Barras és Reubel, a' kik magokat minden halandók között legokossabbaknak tartották, inkább az háborúra, mint sem a' békesség megszerzésére dolgoztak. A' Radstadti tanátskozásnak, ámbár a' Birodalom Rendei a' Rajna bal partyán lévô Uradalmaikat feláldozták, háború lett a' vége. Kezdôdött ugyan Selzen Kobentzel és Neufchateau között egy más alkudozás, mellyre Bernadotte esete, és a' Campo Formidoi békesség kötésben történt némelly hibák nyújtottak okot; de ezen öszve jövetelnek sem volt semmi foganattya, úgy, hogy már kételkedni nem lehetett az háborúnak újolag való kigyulladásán. Mind a' két részrôl készületek tétettek: A' Directorium 200000 új katonáknak kiállíttását rendelte, Austria minden erejét egybe szedte; a' Burgus, és Muszka Udvart is reá akarta beszélleni a' fegyver fogásra; azért mind Berlinbe, mind Pétervárára Kobentzelt küldötte a' Császár: a' Burgus Király pártatlan maradott, a' Muszka pedig tüstént egy Hadi sereget küldött az Austriai Tartományokba, a' kiknek ama rettentô nevû Suvarov Generálist adta Vezérûl. Innen túl mind a' két részrôl ollyan lépések tétettek, mellyek a' békesség felbontását siettették. Az Austriai katonaság Auffenberg Generális alatt betsapott Grau bindenbe; az Orosz sereget elôbre botsájtották, nem gondolván a' Frantzia Directoriumnak ellenszóllásával, és az Inn vizén által menvén a' Demarcatzio lineáját meghaladták. Barras

a' Radstadti Császári Ministernek Gróf Lehrbachnak azt üzente, hogy, ha 14 nap alatt a' Császár feléletet nem ád a' Muszka seregek eránt, ha azok eltávoznak é vagy nem? tüstént elkezdődik az háború. Frantzia Ország is hasonló ellenkezés jeleit adta: még a' Radstadti tanátskozás alatt megszállotta, 's elfoglalta Ehrenbreitstein, és Philipsburg Várát; Helvetziát, és Rómát Democratizálta; a' Sardiniai Királyt kénszerítette, hogy a' Koronáról lemondjon, és ötet Sárdiniába számkivetette. Championet' Generális Rómából Nápoly felé ment, követőket vásárlott, a' Királyi Hadi sereget egészen elfogta, igen kevés tsapatokat kivévén, a' kiket azután Ruffo Cardinalis Calabriában szedett öszve; a' Fő Vezér Mack Championet Frantzia Generalisnál keresett menedek helyet, hogy az Haza árulóktól megne ölettessen, Championet pedig győzedelmi pompával ment be Nápoly Városába, mellyet a' Király elhagyván sietve Sitziliába szaladott. Ez volt IV-dik Ferdinand Királynak a' sorsa, a' ki nem rég Campo-Formidoban Austria és Frantzia Ország között a' békességnek eszközlője volt. Így támadott az újabb időbéli Parthenope Respublika, a' melly szinte olly hamar megszűnt, a' melly hamar felállíttatott. Azomba még sem világosodottki elegendő képpen, hogy ki volt légyen Bonnier és Roberjót Frantzia Ministerek megölettetésinek oka; az tudva vagyon, hogy midőn a' Radstadti Congressusból Párisba vissza akarnának térni, nem meszsze Radstadtól ölettet-

tekmeg; az harmadik Minister is Jean Debry nagyon megsebesíttetett, de életben maradott. Székely Huszár öltözetben voltak, a' kik a' Kotsijokat az útfélen orozva megtámodták.

§. 74.

Új szövetkezések az Hatalmasságoknak a' Frantziák ellen.

Nem kívánhattak ditsőségessebb békességet a' Frantziák magoknak, mint sem a' Campo-Formidói volt; hanem az ő apolgatóik, hogy tovább is magokat szükségesseknek lenni mutassák, új törekedést mutogattak, és a' Respublikát veszedelembe tettékki, ollyanba, hogy mindent elvészejtsen. Most Britannia, Austria, Muszka Császár, Török Császár, Nápolyi Király, Portugallia, Német Birodalombéli Egyházi Fejedelmek minden pénzeket, eszeket, vizen vagy szárazon való erejeket arra fordították, hogy a' ragadozó Republikánusokat megalázzák. Magok az apróbb új Respublikák sem voltak az Anya-Respublikával megelégedve: már itt, már amott zendülések ütöttékki magokat, mellyeket vérontó tsatákkal kellett letsilapíttani. Ehez még az is járúlt, hogy a' Frantzia hadi erő nagy rendetlenségben volt, és igen meszsze elvolt egymástól szaggatva: azt Texeltől fogva egész a' Sitziliai tenger torkáig elkellett széllesztení, holott az egész hadi erejek tsak két száz ezer emberből állott; ollyan bátorságok volt mégis a' Frantziáknak, hogy ők Austriába szándékoztak által vinni a' tsatá mezeit,

holott Károly Fő Hertzeg a' Lech vizénél 250000 emberrel állott. A' Directorium azt a' hibát követte el, hogy az Olasz Országi Ármádiához azon erkôltstelen Generalist Scherert tette Hadi Vezérnek; a' Rajna Ármádiához Jourdant, a' kinek elôbbeni itt léttiben sem szolgált a' szerentse; Massenat pedig, a' kinek mind esze, mind szerentséje nagyobb volt, mint sem amannak mind a' kettônek, Helvetziába küldötte Hadi Vezérnek. A' Szövetséges Hatalmasságok a' Vezérek eránt jobb választást tettek: illyenek voltak, Károly Fő Hertzeg, Suvarov, Melas, Kray, és többek, a' kiknek neveik a' Történetes Könyvekben örökön fenn maradnak.

§. 75.

A' Frantziák 1799-ben Német Országba beütnek, Graubindenben, és Tirolisban történt esetek.

Ezen esztendôben Martiusnak első napján vezette által Jourdan a' Moguntziai Ármádiát Kehlnél a' Rajna vizén, melly Ármádia azután a' Dunától vette nevezetét. Bernadotte Manheimat szállottameg. Philipsburgot is felkérte, de fogánat nélkûl. Massena Helvetziából a' Graubindeni szélekhez húzta hadi seregét, hogy az Austriaiakat elszélleszsze, a' kik magokat az Ets vizénél a' Muszkakkal egyesítteni akarták. Olly elökélléssel voltak a' Frantziák, hogy ezen egyesülést megakadályoztattyák, akér mibe telik is nékik. Az ô szándékjok meg-

támadólag való hadi viselésre tzélozott, minthogy ezen hadakozás módgyához mind eddig szolgált volt a' szerentse; ezt annál inkább kellett nékik tselekedni, hogy nékik 250000 Austriaiak ellen 33283 emberek volt; a' Helvetziai Ármádiájok pedig tsák 30000 emberből állott. A' visgálódó Ármádia pedig, mellyet Bernadotte vezérlett, tsak hat ezer emberből állott. Jourdan Mártiusnak 6-dikán már Schvarzvaldi szoros úton túl a' Nekkar vize eredetinél, nem külömben a' Duna eredetinél is által vezette hadi seregét. Az alatt Károly Fő Hertzeg a' Lech vizén által a' Sváb kerületbe előbre ment; Massena is éppen akkor ment előre, hogy Graubindenbe betörjön: legelsőben du Mont Generalis Disentis nevezetű erős helyheztetést elfoglalta, a' honnand ez a' Brechainville Regementyének Oberstleutinantyát hátra nyomta. Azmoosnál hajó hidat vertek a' Frantziák a' Rajna vizén, és nagy előrelátással megtámodták ama nevezetes Lucien-Stiegen nevezetű Erősséget, a' hol mind a' természetnek, mind a' mesterségnek munkáját látni. Ezen kis Gibraltárt 1800 Austriaiak oltalmazták: a' Frantziákat négyszer viszsza verték; végre Massena étzaka még négy Compagniat küld azon Erősség ellen, a' kik közül egynehányon fel másztak a' felső ágyúzó sántzba, onnand pedig leereszkedtek az alsó részibe az Erősségnek, a' kaput felnyitották, és az Erősségbe bé rohantak. Ruby Generalis az alatt Schafhausent foglalta el, és Massena 's az Jourdán Ármádiája

között a' közösülést megnyitotta. Ezután megszállották a' Frantziák Mayenfeldet és a' Vám-hídját, mellyet az Austriai nép elhagyott volt, a' kik magokat Landquart megé húzták, melly állásból is nem sokára elmenvén Zizers előtt állapodtakmeg; innend is elüzettettek, és a' Churnál lévő dombokat szállottákmeg; itt is nyomba követték őket a' Frantziák, rájok tsaptak, meggyőzték, és három ezeret közülök elfogtak, ugyan akkor ezekkel együtt Auffenberg Generalist is elfogták a' Frantziák: így jött Graubindennek fő Városa Frantzia kézre. Hasonló szerentsével hadakozott Oudinot, midőn ő Hagnál által menvén a' Rajna vizén, azonnal 1000-et elfogott az Austriai katonaságból. Lecouvre, a' ki az Ármádiának jobb szárnyát vezette, mindenből szükölködött, de még is nagy dolgokat vitt végbe. Massena serege is nagy szükséget szenvedett, azért kétségeskedett az hadakozásnak jó kimeneteléről, sőt a' Directoriumtól az Hivatalból való elbotsáttását is kérte, a' mellett azomba nagy elevenséggel folytatta az hadi mozgásokat; egész figyelmét Feldkirchre függesztette, a' melly helynek birtoka határozhattameg ezen esztendőbéli háborúnak szerentsés, vagy szerentsétlen kimenetelét. A' Frantziák, a' kik Mainingennél a' Rajnán által mentek, egész a' Feldkirchi kapukig előre nyomúltak. Károly Fő Hertzeg is által látta azt, hogy melly szükséges légyen ezen helynek megtartása, megerősítette azt még több katonasággal, a' kiknek Vezérül Hoze Generalis adatott. Mi-

dön látták a' Frantziák, hogy sokkal nagyobb erővel volna az Austriai sereg, mint sem ők számozták vólt; minthogy az Austriai erő 150000-ből állott, ezen annyira megrettentek, hogy Jourdan maga a' Directoriumhoz írván a' szoros környülállásokról megintette őket; de azt a' feleletet vette, hogy, akármelly nagy légyen is az ellenségnek hatalma, ha a' Frantziák Jourdan által vezéreltetnek, az Országló Széknek bátorságos megmaradást szereznek. Már most mind a' két ellenséges rész siettetett lépéssel ment egymás eleibe, úgy, hogy Martiusnak 20-dikán Ostrach völgye, és azon nevezetű víz választotta el egymástól a' két ellenséges Ármádiát; következendő napon Károly Fő Hertzeg az Ostrach vizénél megtámodta Jourdant, és azt Stockachig hátra nyomta; valamint Oudinot Generalisnak is Feldkirch elfoglalásán felkellett mondani, és magát Glurentz, Nauders, és Finstermünz felé húzni, a' melly helyeket ő, mint Tirolisba vezetö fő útakat elakarta venni; azomba Károly Fő Hertzeg nagy elszánással tusakodott Stockachnál Jourdan ellen: délután két óráig a' szerentse a' Frantziák részire hajlott, míglen megfordúlván a' szerentse, az Austriaiak lettek győzedelmessek. Ezen napi véres tsata, mellyben 3000 Austriai, és 5000 Frantzia esett el, meghatározta ezen esztendőbéli háborúnak kimenetelét: mert ha Jourdan ezen ütközetben nyertes lett volna, ő tüstént Lecoubre Generalisnak, a' ki alsó Engadinnál a' Tirolisi széleken állott, segítségére ment

volna, onnand pedig az Austriai tartományoknak belsõire nyomódott volna. Leocoubre valóban szerentséssen tsatázott; minthogy õ St. Mariát, Martinsbrückot, Taufferst elfoglalta, a' honnand õ Loudont elûzte; Glurentzet hatalma alá vette, többet négy ezernél elfogott, 18 ágyút nyert: így tátva-nyitva volt Tirolis a' Frantziák elõtt; mellybe hogy õk be nem tódúltak, Bellegardnak eleikbe állása, és Károly Fõ Hertzegnek Stockachnál volt gyõzedelme gátolta meg; maga Jourdan is azon palást alatt, hogy betegség jött volna reá, Aprilisnak 3-dikán Ernouf Osztályos Generalisnak által adta a' Fõ Vezérlést, maga pedig Strasburgba ment. Az új Vezér Khelre húzta hátra magát, egy része pedig a' seregének Ferino Generalis alatt a' Rajnán által ment: így a' Dunai Ármádia viszsza ment azon helyheztetésbe, mellyben volt ezen esztendei háborúnak kezdetekor. Jourdannak viszsza vonúlása Massenát nagy gondba ejtette: elõre látta ez, hogy illy formán ha tsak legkisebbnyire szolgál is a' szerentse az Austriaiaknak, õtet semmivé teendik; de még is nem tette le egész bátorságát, mind a' Dunai, mind az Helvetziai Ármádiának eleibe állott, a' mint az néki a' Directoriumtól parantsoltatott, olly eltökéllésel, hogy a' Frantziáknak mindenkor kedvezõ szerentsét viszsza állítya. Azonnal Lecoubre Generalist a' Tirolisi szélekrõl viszsza hívta, a' ki Martiusnak 30-dikán az el foglalt helyeket valósággal elhagyta; a' Fuldera völgyén, a' hol

Bellegarde ôtet megtámodta, magát által törte, és szerentsésen Engadinba érkezett. Károly Fô Hertzeg Stockachban, mintegy négy hétig múlatott, rész szerént betegsége miat, rész szerént pedig a' kellemetlen idô járásra nézve. Aprilisnak 13-dikán indúlt meg Schafhausen felé a' Svab kerületbe, melly Várost Neuenburg Generalis megvett. Egeisaut is, melly négy órányira van Tigurumtól az Austriaiak megszállották. Hogy Massena idôt ne nyerhessen az hadi népinek Helvetziába való egybe szedésire, parantsolta Károly Fô Hertzeg, hogy Rajnának alsó részét fenyegetné az Ármádiájának, és egyszer'smind úgy tetette az hadi mozgásokat, hogy a' Frantziák Manheimot, Moguntziát, Ehrenbreitsteint és Düsseldorfot nép nélkül hagyni ne bátorkodnának. A' felfegyverkezett parasztságot az hegyeknek szoros úttyaikra rendelte, és az Elôvigyázóit egész Frankofurtig elôre küldötte.

§. 76.

Scherernek hibás hadi Plánumja Olasz Országban.

A' mi Jourdánnal történt, szinte azt várhatta az Olasz Országi Ármádiának Vezérje is. Nem volt több 43 ezer emberinél, a'kikkel hadi mozgásokat tehetett, mint hogy az elfoglalt helyeknek ôrizetire többet húsz ezernél kellett hátra hagyni; 30 ezer embert pedig Macdonald Generalissal Nápolyban dobzódni hagyott.

Hogy mindent elnyerjen, olly veszedelembe tette ki magát, hogy mindent el veszejtsen; a' melly valóban meg is történt. Néki az volt parantsolva, hogy az Austriai seregnek az Ets vize mellett lévő erős helyheztetését foglallya el; de ez időt engedett Károly Fő Hertzegnek, hogy Jourdan Ármádiáját meggyőzvén az Olasz Országi Ármádiához segéd-erőt küldhessen, melly már most ötven ezerre nevelkedett, azon 25 ezer Muszkákat hozzá nem számlálván, a' kiket Suvarov vezetett Olasz Országba. Nem előbb, hanem Martiusnak 21-dikén kezdette Scherer az hadi mozgásokat; a' fő Hadi szállást Mantuába tette, és 15-dikén megindúlt az ellenség ellen. Moreau, a' ki Német Országban olly dicsőségessen viselte magát, és az ő személyes ellenségének Reubelnek tsalfasága által akkori Fő Vezéri Hivatallyát elvesztette, és most semmi hadi seregnek tulajdon hadi Vezére nem volt az Olasz Ármádiánál, néki, mint tulajdon sereg nélkül való Generalisnak, megkellett támodni az Austriai népet Veronánál: tsak hamar St. Massino, és St. Lucia Helységeket elfoglalta; az Austriai sereg St. Massino Helységet hétszer foglalta viszsza, és hétzer elvesztette, a' hol Moreau közűlök 1500-at elfogott. Nem volt olly szerentsés Montrichard Legnagonál, a' hol ő Kray Generalis által nagy vesztességgel viszsza veretteteti, még is Scherer Generalishoz küldött tudósításában magát nyertesnek mondotta; és hogy Tirolisnak belső részibe nem törhetett, Lecoubre Generalisnak tu-

lajdonította az hibát, mivel ez késön érkezett volt a' tsata helyre; holott valóságos hiba Dessoles Generalis részérôl volt, a' ki Veltinból tíz nappal késöbben indúlt meg, úgy, hogy az elôre kitsinált Nauderi, és Glurenzi ütközetet, melly Helységek kúltsai a' Tirolisnak, végre nem lehetett hajtani. Scherer részirôl volt a' leg nagyobb hiba, minthogy az akkor kezdette az hadi Operatiokat, midôn már Jourdannak megkellett szúnni az erôlködéstôl. Ezen hibáját hogy megjobbítsa Scherer, elökéllé magában, hogy Verónán túl az hegyeken fog által törni Tirolisba, melly szándékról le akarta ôtet beszélleni Maubert, a' kinek azután az helyek megszemlélésében nagy hasznát vette Bonaparte; ez mondotta Scherernek, hogy az hegyeken a' lovakkal és ágyúkkal lehetetlen légyen által menni, ha tsak elôbb út nem tsináltatik, melly hoszszas idôt kíván. Verónán alól azért az Ets vize felé mentek a' Frantziák, Busselongonál reá tsaptak az Austriaiakra, helyekbôl kimozdították; de mivel igen tüzessen sarkalták az ellenséget, esmég viszsza verettek; melly után Serrurier Generalis magát az Ets vizén viszsza húzta. Aprilisnak 5dikén esmég ütközet volt Magnanonál, mellyben egész estig a' Frantziák részére hajlott a' szerentse, végre még is az Austriaiak lettek nyertessek: az egész Ármádia Schererernek tulajdonította a' szerentsétlenséget; a' kirôl az mondatott, hogy ô azon idô alatt, míglen a' tsata tartott, egy major házban elbújva részegen feküdt.

Moreaü ellenben az egész Ármádiának vígasztalása, és tsak nem bálvánnya volt; melly titkon annyira érdekletté Scherert, hogy ő magát betegnek mondván, Hivatallyából való elbotsáttását kérte; maga helyébe Moreaut tétetni javasolta. Ezen környül állásokban Scherer Macdonaldot Nápolyból segítségül hívta, és Oglion által Asola mellett Chiesa vizén magát viszsza vonta. Azon módon, a' mint a' Frantzia Ármádia viszsza vonúlt, Melas az Austriai sereggel nyomba követte ötet. St. Julien Peschiera Várát szoros ostrom alá vette. Azon idő alatt Oreskovich a' Pó vizén által menvén Ferara felé nyomúlt, és a' föld népit a' Frantziák ellen fel fegyverkeztette. Mantuának a' Frantzia Ármádiával való közösülése egészen félbe szakadt.

§. 77.

A' Muszkák Olasz Országba érkeznek. Suvarov bé megy Mediolánumba.

Aprilisnak 17-dikén Suvarov már Veronánál állott, és az egész Olasz Országban lévő Austriai Ármádiának vezérlését magára vette. Aprilisnak 19-dikén Brescia megadta magát; azután Elsnitz és Klenau Mantuát, St. Julien pedig Peschiera Várát szállottákmeg. Scherer magát Adda vizéig hátra húzta; Aprilisnak 25-dikén pedig az Hadi sereg vezérlését Moreaunak által adta; maga Párisba viszsza ment. Leg nehezebb környülállásokban kellett

Moreaunak az Ármádia vezérlését által venni; úgy, hogy többet kellett néki az hadi seregnek, mint sem a' Lombardiának megtartásáról gondolkodni: a' szövetséges Ármádia nyomton nyomta a' Frantziákat, úgy, hogy Aprilisnak 25-dikén az Adda vizének bal, más nap pedig már a' jobb partyán volna; egy rémülés fogta el a' Frantziákat, a' kik a' Bozzoloi ütközet után Gorgonzolán túl szaladtak vala. Serrurier Verderionál minden részről körül vétetett, és egy kétségbe esett viaskodás után kéntelén volt alkura lépni. Melas Generalis Cassano felé nyomúlt elöre, az Adda vizénél lévö híd sántzokat megvette, és Aprilisnak 27-dikén Gorgonzolára ért. Más nap Suvarov bément Mediolanumba, a' hol a' szabadság fáját le döntötte, és mindent az elöbbeni lábra állíttott.

§. 78.

Károly Fö Hertzegnek lépései Helvetziában.

Midön Moreau Tessinon által viszszament, az Hadi serege 15 ezer emberböl állott; nem tudta, hogy Macdonaldnak é, a' ki Nápolyban volt, vagy Massenának Helvetziában légyen segítségére. Macdonaldnak kisegíttését tökéllé el magában, Massenát pedig a' szerentsére bízta. Massena állapottya roszabb és roszabb lett, és már most kezdette meg bánni, hogy az Helvetáknak pártatlanságát meg sértette, a' kiktöl most nagy segítséget vár-

hatna; vagy leg alább az hadi erejét elszélleszíve tartani kéntelen nem volna. Austria most ollyan helyheztetésben látta magát, hogy mihent Helvetziát elfoglallya, mind a' két Ármádiáját egyesítteni fogja. Károly Fő Hertzeg, előbb; hogy sem Helvetziába mennyen, Graubinden akarta elfoglalni; e'végre Bellegardénak parantsolta, hogy Engadinba törjön bé; Hozenek pedig, hogy Lucien-Steigen Erősségetskét foglallya el; maga a' Rajnán akart által menni, és azon részről Tigurum felé előbre menni. Aprilisnak 30-dikán Bellegarde megtámodta Lecoubre Generalist alsó Engadinnál és dél tájban Remust megközelítette. Nem előbb, hanem Majusnak 1-sö napján nyomhatta ki helyekből a' Frantziákat Bellegarde Süss nevezetü falunál. Hózenak a' Lucien-Steigennél még több akadállyai voltak. Abban szerentséssebb volt, hogy, mint született Helveta a'Schvyzi és Uri Cantonokat egész Vallisig, nemkülömben Olasz Uradalom alatt lévő föld népeit a'Frantziák ellen fellázithatta; de a'kik Menard, és Soult Generalisoktól Parenbe nyomattattak Májusnak 3-dik napján. Valameddig Lecoubre Engadinban maradt, addig kevés reménységek lehetett az Austriaiaknak Graubinden elfoglalására, midőn pedig Suvarov sereginek jobb szárnyától való félelemből magát onnand elhúzná; Hoze esmég próbát tett Lucien-Steigenak megvételében: három részről támodta meg azon Erősséget és Majusnak 14-dikén csak ugyan erőt

vett rajta. Ezen szoros Passusnak megvétele után Graubinden az Austriaiak hatalma alá kerûlt, midôn az alatt a' Frantziák a' Rajnán által költöztek, a' hol ôk ama Reichenaui szép hidat magok után elégették. Az Austriai sereg sietve ment Helvetziába Massena eleibe, a' ki éppen akkor Rajna völgyéből és Schafhausen 's Constanz környékirôl vezette el hadi népeit, hogy hátrább magát egy tsomóba szedhesse; és ô ezt Májusnak 2-dikán tette. Folytatta az Austriai katonaság a' szerentséjét. Neuenberg által ment a' Rajnán, és St. Gallus Helységet megszállotta. Hoze az Hettlingeni, és Frauenfeldi szerentsés ütközet után magát Vinterthurnál, és Neftenbachnál a' fô Ármádiával egyesítette, midôn ô a' Frantziákkal egész nap, mintegy kétségbe esett, küszködött volna. Mivel Bellegardénak a' maga seregivel Olasz Országba kellett menni, helyébe Hadik ment Helvetziába; az ellenséget Steig ig hátra nyomta; melly idô alatt Hoze seregének egy tsapattya Clarusból Schvyzi Canton felé, Gavasini pedig Einsiedeli Klastrom felé elôre nyomúlt. Massena a magát Tigurumnál be sántzolta. Károly Fô Hertzeg pedig Juniusnak 2-dikán feléje indúlt: étzaka nagy tsendességgel egy tsapat katonaságot küldött Vitikon felé és a' Tigurumi hegyet elfoglalta. Három nap sarkalta Károly Fô Hertzeg Massena seregét minden felûl, míglen ô Juniusnak 5-dikén étzaka a' sántzokat el hagyta, és magát Albis hegyének hátullyához húzta;

mellyre az Austriai nép bement Tigurumba. Itt félbe szakasztyuk ezekrôl a' beszédet; lássuk addig Suvarov vezérlése alatt mutatott vitézséget Olasz Országban.

§. 79.

Folytatása az Olasz Országban volt háborúnak.

Minekutánna az Orosz, és Austriai Ármádiá által ment volna az Adda vizén, Moreau magát a' fô Ármádiával Genua felé vonta, hogy a' Nápoly Ármádiának viszsza vonúlását bátorságossá tegye. Az ô egész ereje nem állott többûl 20, vagy 25 ezer embernél. Moreau magát az ô Tactikai tudománnyára bízta, melly abban állott, hogy ô szüntelen elôbbre nyomúlt, a' nélkûl, hogy ô valamelly várnak ostroma mellett foglalatoskodna, mint régenten szokásban volt, hogy egy Várnak ostroma mellett több hónapokat töltöttek el az Hadi Vezérek. Ezen új hadakozás módjával annyira szerentsélteték magokat a' Frantziák, hogy ezen háborúban minden ostrom nélkûl, több, mint száz Várokat nyertek. Suvarov a' régi megavúlt Tactikához szabta magát az had viselésben, és sokszor a' Várok ostroma mellett el vesztette azon idôt, mellyben az ellenséget az egyesûléstôl megátolhatta volna: illyen következése volt a' Suvarov penészes Tactikájának az is, hogy Macdonald minden ellenállás nélkûl Moreauval magát egyesíthette. A' szerentse tsakugyan most a'

a' szövetséges Hatalmasságoknak részéről volt. Peschiera és Pizzighetone két nevezetes Várok megadták magokat, a' Mediolanumi és Ferarai Cittadellák még védelmezték magokat; az Oroszok azomba és a' Törökök Anconat ostromlották. Suvarov Moreau ellen ment, hogy ötet Alessandriai erös állásából ki nyomja, de ezen haszontalan erölködött. Májusnak 11-dikén a' Pecettoi dombról reájok tsapott az Oroszokra, és öket a' Pó vizén által szoritotta; tsak hamar azután el hagyván Valenzat és Alessandriát Moreau az egyéb szövetségesseket nyomtá hátra, miglen ök több sereget vettek segitségül, a' kik azután Turin Városát is megvették leginkább a' Városi Polgároknak segedelme, és egyet értése által. Azon közben Macdonald Nápolyból Román keresztül Toscanába érkezett, midön elöbb Civita Vechiába katona Örizetet hagyott hátra; Ganthier Generalis ötet nagy tapsolással fogadta, a' ki már akkor Pistóját elfoglalta volt, és az Apenniai szoros utakat mind el zárta. Suvarov azt parantsolta, hogy az Olasz Országi Várok mentül elöbb megvétessenek, hogy Toscana ellen egész erövel mehessen a' Frantzia erö egyesülésének meggátolására. Májusnak 22-dikén Capitulált a' Mediolanumi és Ferarai Cittadella. Anconaaz Orosz, és Török katonaságtól ostrom alatt tartatott; Mantua pedig Kray által szorossabban elzáratott. Ott Generalis Modenat és Reggiot szállotta; Pontremolinál lévö erös állást megvette, a' melly

egyetlenegy útjok volt a' Frantziáknak Toscanából Genua felé, és a' Pisai úton egész Massa és Cararáig küldötte a' visgálódóit. Jól által látták a' Frantziák, melly nagy szükségek légyen Pontremolinak megtartására, és ezt midôn Ott elôbre ment, megvették. Moreau Coninál állott, és az ellenségnek figyelmetességét magára akarta vonzani azon idô alatt, míglen Macdonald az hadi mozgásokat el kezdhetné. A' szövetségessek az alatt a' Tortonai, Alessandriai és Turini Vároknak ostromát nagy tehetôsséggel folytatták, ez által pedig az erejeket annyira felosztották, hogy Károly Fô Hertzeg szükségesnek látta Bellegardét Olasz Országba küldeni, a' ki nem sokára Mediolanumon keresztûl Alessandriához érkezett. Májusnak 24-dikén Macdonald is Florentziában volt, és a' maga seregét a' többi Frantzia seregekkel egyesítette, mellynek a' szövetségessekre nézve szomorú következése volt: mert már most Moreau zászlója alatt 35 ezer ember állott, minekutánna Victor Generalis Pontremolinál 5000 fegyveres néppel Moreauhoz kaptsolódott volna. Elsô foglalatossága az volt, hogy ô Bolognába erôs Ôrizetet tett; Klenau Generalist hátra nyomta, és Fort Urbanot az ellenséges erô álól ki szabadította. Dombrovszky Lengyel Generalis Sarzana & Pontremoli mellett vett helyheztetést; Macdonald pedig Luciába így Genuával szoros egyesülésben volt, és látta, hogy elegendô ereje volna az Apenni-

Hegyek innendsô részin az ellenséget megtámadólag dolgozni. Moreau is a' Genuai Tartományba ment, és magát felsô Tanaro mellé helyheztette, hogy ott magához vegye azon segedelem katona sereget, mellyet a' Bresti Flottának el érkezésekor yárt vala: megérkezett a' Flotta, de tsak nyóltz száz embert hozott, Moreau pedig azt hírlelte, hogy 15 ezerbôl álló serege érkezett; melly által Suvarovnak figyelmetességét magára vónzotta. Elôbb, hogy sem ezen költött hírnek valóságát tudni lehetett volna, Moreau Genuába ment; a' Nápolyi Ármádiának parantsolatot adott, hogy az Austriai sereget külömbféle oldalokról támodná meg, és viszsza nyomná, hogy azután egyesült erôvel Suvarovra lehessen ütni. Macdonald ezen parantsolatot maga részérôl szerentséssen végbe vitte; mert 1800 elfogván a' Szövetségesseket hátra nyomta Modenától és Reggiotól egész a' Pó vizén, melly után Macdonald Juniusnak 14-dikén és 15-dikén Parmába és Piacenzába be ment. Ott Generalis a' Trebia vizén által menvén azon segéd-serege várakozott, mellyet Melas küldendô volt néki.

§. 80.

Az elôbbeninek folytatása.

Juniusnak 10-dikén indúlt meg Melas Alessandria felé, a' hová már Bellegarde a' maga tsapattyával meg érkezett. Suvarov Turin Várának ostromát, mellyet eddig maga

személyessen folytatott volt, Kaim Generalisra bízta, maga pedig eleibe sietett az ellenségnek, hogy az ô kettôs Armádiájának öszve kaptsoltatását megakadályozza. Macdonald Juniusnak 17-dikén Piacenzahoz ment, de a' Tidone vizén által verettetett. Más nap Suvarov is által ment ezen vizen, és Trebian innend egy óra járásnyira az ellenséget hadi rendben találta, azt megtámodta, és a' Trebia vizen által nyomta. A' Frantziák esmég viszsza mentek a' Trebia vizének tulsó partyára, és újolag viszsza verettek, Juniusnak 19-dikén pedig egészen meg verettek; a' szövetségessek nyomába voltak a' szaladó ellenségnek, a' ki mindenképpen elakarta kerûlni a' tsatát; azután elállották az útat, mellyet Piacenzáról Parmára vezet; Ott Generalis Juniusnak 22 dikén seregit Pármába bé vezette. A' mint sajdította Suvarov, hogy Moreau 10 vagy 12 ezer emberrel ellene készülne, Suvarov maga ment eleibe, éppen akkor hallotta meg, hogy a' Turini Cittadella Capitulatio mellett feladta magát, a' hol 5000 mázsa puska por találtatott. Moreau pedig valamint Macdonaldnak szerentsétlen ütközetéröl hírt vett, Juniusnak 24-dikén viszsza ment a' Scrivia vizén; Tortona Vára pedig a' szövetségessek által meg vétetett: így tíz nap alatt az ellenséges hadi sereg tsak nem egészen öszve törettetett, Moreau az elôbbeni állásába viszsza nyomattatott, valamint Macdonald is a' Toscanai Nagy Hertzegségbe, a' honnand jött vala. Az emlékezetre méltó Suvarov eránt, hogy ő

az utolsó verekedésben Trebiánál, a' hol mind a' két ellenséges Fél kétségbe esett, megátalkodással hadakozott, a' maga hadi seregének szeme láttára egy gödröt ásatott azon kinyilatkoztatás mellett, hogy ö készszebb magát azon gödörbe temettetni, mint sem magát hátra vonni.

§. 81.

Belsö nyughatatlanságok Frantzia Országban.

Helvetziában, és Olasz Országban való szerentsétlensége az Ármádiának egész Párist megszomorította: az öt száz személyes Tanáts ezen szerentsétlenségben a' Directoriumot okozta, a' melly nem volt egészen ment ezen dologban; mivel a' Directorok közül egy sem törekedett annyira az háborúnak helyes elintézése eránt, a' mint szükséges lett volna; de a' szövetségessek sem vették azt gondolóra, hogy mennyi emberi vérrel vásárlották a' gyözedelmet: ugyan is 11 ezer Oroszok küldettek azok helyébe, a' kiket az háborúnak tüze megemésztett; ezen Juniusnak 27-dikén érkeztek Páduába. Az hadi seregeknek az Ármádiához való küldetések által nagyon alá szállott a' Directoroknak tekintete; melly okozta, hogy a' Directorságból Reubel letétetett, a' kinek helyét ama híres Sieyes foglalta el, a' ki eddig követ volt a' Berlini Udvarnál. Merlinnek pedig és Revelliere-Lepauxnak helyébe Roger Ducos, és Moulins tétetett. Ezen nagy változás, melly 18-dik Juniusi Revolutziónak mondatik, úgy ment végbe, mint

annak elôtte a' Ministeriumnak változtatása Angliában, és azon idôben, mellyben történt Moreaunak, és Macdonaldnak verekedése Olasz Országban.

§. 82.

Tovább való tsaták Olasz Országban, és Helvetziában.

Suvarov olly eltökéllessel volt, hogy ô semmivé teszi a' Frantziákat Olasz Országban. Macdonald ellen 30 ezer emberrel ment. Belegardet Moreau ellen küldötte, hogy ô ezt Bochetta hegyén túl kergesse, míglen Suvarov az egész erejét, melly leg alább száz negyven ezer emberbôl állott, egy tsomóba szedvén Frantzia Országnak belsôibe törhessen, és Károly Fô Hertzegnek seregét, melly Helvetziában mozgott, meg segíthesse, a' kinek nem lévén több 60 ezer népénél, ezen segítségre Tigurum mellett várakozott, az Untervaldi hegyek miatt akadályoztatván. Éppen akkor 35 ezer Oroszok voltak útban, a' kik Prágán és Augsburgon keresztül Helvetzia felé siettek; ezekhez kellett volna magokat kaptsolni azon 15 vagy 20 ezer Helvetáknak, a' kik hazájokból kiköltözvén Britanniai zsóldon szolgáltak. Ezen segéd katona seregek Károly Fô Hertzeghez érkeztek Augustusnak közepe tájján, úgy hogy annak egész ereje, hozzá számlálván a' Birodalom Rendeitôl váló seregeket, reá ment 200000-re: ez egész Belgiumot, Hollandiát, és Frantzia Ország-

nak Éjszaki részit félelemben tartotta. A' Frantziák ellenben most erôtlenebbek voltak, mint akár mikor annak elôtte: mert Olasz Országban Joubert alatt, a' ki Moreau után lett Vezér, alig volt 45 ezer, Savoyának és Dauphiné tartománynak fedezetire pedig 25 ezer. Massenának ugyan tsak még vólt 60 ezer embere, mellyből 30 ezer Strasburg, Moguntzia, és Ehrenbreitstein Várainak Örizetére szolgáltak. Hollandiában Brune Generalis alatt nem állott több tíz ezer embernél; Anglia ellen való Ármádiájok pedig alig tett 25 ezeret; rövideden, az egész Frantzia erô legfellyebb 200000-ből állott. Ez inditotta a' Directoriumot, hogy fegyverbe kelést rendelt, melly szerént fél millio Frantzia fegyvert ragadott: kik közül 70 ezer Jouberthez Olasz Országba, 60 ezer pedig Moreau Vezérlése alá a' Rajnai Ármádiához küldetett. Championethez Savoyának és Dauphine tartománynak oltalmazására 50 ezer. Massenának a' Dunai Ármádiához 90 ezer. Ezeket, elôbb, mint sem elkûldetnének, egybe kellett szedni. Míglen ezen nagy készûletek tökélletességre mennek, a' szövetséges Ármádia elfoglallya Bolognát, Modenat és Fort-Urbanót; sôt Klenau Generalis még Florentziába is be szállott Julius nak 8-dikán; melly után Macdonald Pisát, Luccat és Livornót is el hagyta, és magát 18 ezerből álló seregetskéjével a' Genuai földre vonta, 's magát Moreauval egyesítette; azon idô alatt Alessandria Vára is feladta magát;

nemkülömben Mantua Vára is a' szövetséges Hadi seregnek hatalmába került, mellyet Foisac-Latour azon Várbéli Fő Kapitány Julius-nak 28-dikán által adatott ama nagy vitézségű Generálisnak Kraynak. A' Várbéli Őrizet 7690 emberből állott. Találtatott benne 665 ágyú. Helvetziába egy részről sem volt valamelly nevezetes győzedelem, mert mind a' két rész tsak nem egyenlő erővel birt; megfordúlt ugyan Massena Tigurum tájékán, de meg sem állapodott. A' fő Hadi szállását Lenzburgba tette. Az alatt 35 ezer Oroszok mind közelebb és közelebb jöttek a' tsata piatzhoz. Az volt Párisban a' kívánság, hogy vajha Massena addig vetné meg eszét és erejét, míglen ezen segéd sereg elérkezik! és mivel ő próbát nem tett, nyilván vádoltatott az tehetetlenségről. Mares pedig ezen vád ellen nyilván védelmezte Massenát: és hathatóssan megmutatta, hogy Massenának ezen tétovázása nem a' személyes tehetetlenségből származna, hanem abból, hogy mindenből, a' mi ezen tzélra megkívántatik, nagy szükséget szenved.

§. 83.

Ezen tárgynak folytatása.

Augustus hónapnak kezdetével, úgy szólván egy új háborús esztendő kezdődött, melly az volt a' Frantziáknak eltökéllése, hogy esmég megtámadólag fognak háborút viselni: figyelmetességek a' Genuai tartományra volt, a' Savoyai

és Dauphinéi szélekre, Helvetziára, és közép, 's alsó környékire a' Rajna mellékinek, a' melly részekről leg inkább fenyegette az ellenség Frantzia Országot. Massena előbb meg mozdúlt, mint sem az Oroszok Rimskoi-Korsakov Generalisnak vezérlése alatt elérkeznének: Augustusnak 14-dikén Tigurum határában vérontó ütközet volt, melly még is semmit meg nem határozott. Más nap a' Frantziák meg támodták Jellachich Generálist, és azt a' Linth vizén által szorították. Boivin nem sokára be tört Helvetziába; Lecoubre pedig Brunnent és Mutten-Brücket vette meg. Porson Generalis Altorfer vôlgye felé ment, és az Austriai népet a' Reuss vizén viszsza nyomta, utánnok ment, ott újolag meg támodta, és egész Bürgelnig, és Erstfeldenig kergette. Loison Generális a' Reuss vize mellékire vergődött, és Mayen nevü kis Erősséget megvette, Lecoubreval magát egybe kaptsolta, és közösült erôvel az Austriai katonaságot az úgy neveztetett Ördöghídján által nyomta, mellyet ezek magok után elrontottak. Gudin Generalis az Austriaiakat a' Grimseli helyheztetésekben megtámodta, által ment Gotthárdon és Urferen. Lecoubre az alatt az Ördög hídjának helyre állíttásában foglalatoskodott. Károly Fô Hertzeg a' Limati, Tiguri és négy erdô Városi tónál lévô lineájának bal szárnyát oltalmazni sietett. Megérkezett azon közben éppen Augustusnak 12-dik napján az Orosz sereg, a' melly az Austriai katonaságnak második

rendiben szállott táborba. Így voltak a' dolgok ezen időbön Helvetziában. Lássuk most az Olasz Országi dolgokat. Suvarov Alessandriának és Mantuának megvétele után, a' Frantziák szerentséjére eltökéllé magában, hogy minden erössebb helyeket elfog foglalni, előbb, hogy sem valamelly tetemes dologba bele ereszkedjék. Ez által időt engedett a' Frantziáknak, hogy magokat egy pontba szedhessék. Ezen Plánumjához képest minden védelemre kitétetett erőt Speciától viszsza húzott, Coni és Tortona Várát szoros ostrom alá kerítette, és az egész erejét Orba és Scrivia vizei közé egybe gyüjtötte. Midőn Tortona Vára megadta magát, már ezt mint egy vérontó ütközetre való jeladást úgy kellett volna tekinteni; de Suvarov csak az ő hibás feltétele mellett maradott. A' Frantzia Ármádiánál Moreau helyébe, a' ki a' Rajna Ármádiához küldetett, Joubert lett Vezér. Macdonáld pedig a' maga seregének vezérlését St. Cyr Generalisnak adta által, maga pedig, hogy több tsatákban vett sebeit meggyógyítsa, Frantzia Országba ment. Joubert Tortonát akarta ostrom alól felszabadíttani, azért Noviba ment. Itt történt ama nevezetes ütközet, mellyben Augustusnak 15-dik napján Suvarov a' Frantziákat megtámodta. Mindgyárt az ütközet kezdetén Joubert elesett egy ágyú golyóbis által; helyét azonnal Moreau foglalta el, a' ki még akor a' Rajna Ármádiához el nem ment volt. Egész három óráig délután tartott a' tsata változó kimenetellel, míglen a' szövetséges Ármádia meg

kerülvén az ellenségnek jobb szárnyát a' Frantziákat helyekből kinyomta. (*) Ezen ütközetben több, mint 15 ezer ember esett el; az elestek

(*) *Melas és Kray Vezérjeinknek kell köszönni leg inkább ezen győzedelmet. Suvarov az régi Tacticája szerént egyenessen neki akarta vezetni a' népet az ellenség ágyúinak, hogy azokat elfoglallyák. Melas ezt helybe nem hagyta, hanem azt javaslotta, hogy előbb a' két szárnyát támodják meg az ellenségnek, és midőn ez zürzavarba hozattatik, akkor tsapjon egész erővel az Ármádia közepe az ellenségre. Suvarov reá nem állott, söt mint egy tsúfolódván azt mondá Melasnak, hogy ott kell keresni az ellenséget, a' hol áll, nem pedig azt ki kerülni. Melas tsak ugyan Seravalle felé menvén oldalról került az ellenségnek; Suvarov pedig szemközt ment neki, de szörnyü vesztességgel kétszer kellett magát viszsza vonni, harmadszor is viszsza verettetett volna, ha Melas addig az ellenségnek jobb szárnyára kerulvén azt az Ármádia közepe felé nem nyomta volna; midőn így zürzavarban hozattatván a' Frantzia sereg helyéből kimozdúlt volna, akkor Suvarov is erőt vett rajta, a' kinek Orosz katonái egyenessen neki vezettetvén előbb az ellenségnek, annak ágyúitól halomra lövettettek. Ugyan ez volt az oka, hogy a' Novi tsatában olly sok Orosz esett el. A. F.*

leg többnyire az Orosz seregből voltak Suvarovnak vezérlése alatt. Moreau az Apenniai hegyek felé húzta hadi seregének maradványát; a' szövetségessek pedig elöbbeni állásaikra viszszatértek. A' Novinál volt ütközetnek következése volt az, hogy Tortona Vára magát megadta, melly Augustusnak 22-dikén capitulált. Illy környülállásokban volt az Ármádia Olasz Országban, midön annak Fő vezérségét Championet által vette, a' ki egész ereit a' Genuai földre húzta. Az által ő még nagyobb szükséget okozott az eledelből, melly szükség főképpen Genua Városát érdeklette, melly úgy is a' tenger felül Nelson Admiralis által szorosan el volt zárva. Klenau Generalis is mind inkább és inkább közelített ezen szerentsétlen Városhoz Genuahoz, a' melly minden Olasz Országi háborúkban mind a' győzedelmeskedő Félből, mind a' meg győzettetettől szenvedett. A' győzedelmeskedő pusztította, a' meg győzettetett pedig ott menedék helyet keresett. Klenau ezen háborúban jeles győzedelmeket tett: ő el foglalta Mirandolát, Modenát, Ferarat, Ravennát, Bolognát; Macdonáldnak leverettetése után Romágnaból Ancona és Róma felé ment. Florentziát meg szállotta, nemkülömben Pisát és Livornót. Az Apenniai hegyeken Sarzana és Spezia felé ment, a' hol Oreskovits Obester St. Maria nevü Erősséget, melly a' Speziai tenger öblinél végső hely, meg vette. Klenau annyira meg közelítette Genuat, hogy alig volna tőle nyóltz

órányira; hogy tovább nem mehetett, Moreau gátolta meg, a' ki személyessen jött volt hadi seregének egy részével Klenau eleibe.

§. 84.

A' Rajnánál, Helvetziában és Olasz Országban volt háborúnak külömbféle jelenései.

A' Novinál volt nagy verekedés után, és az Helvetziában történt tsaták után, Augustusnak 25-dikén Müller Generalis a' fô Hadi szállását Mannheimba tette; az alatt egy Frantzia sereg tsapat Frankofurthoz ment, és azoknak az élés-házoknak által adását kívánta, mellyek az hamis hír szerént ezen Városban lenni mondattak, de száz ezer tallérral meg elegedtek, mellyet ezen Város sartz képpen fizetett volt nékik. Mivel az ellenség Sváb kerület felöl fenyegetödött, Károly Fô Hertzeg Helvetziából, a' hol Hozéra és Korsakovra bízta az igazgatását az hadi seregnek, maga Donauschingen által eleibe ment az ellenségnek. A' Moguntziai Választó Hertzeg az ô jobágyait, a' kik a' Rajna jobb partyán, és a' Mains vizének mind a' két partyán vannak, fegyver fogásra ösztönözte, nemkülömben a' Spessarti jobágyait is; Albini pedig, a' Választó Hertzegnek Ministerje a' fegyverben lévô jobágyoknak, mint Vezér eleikbe állott. Müller Frantzia Generalis Septembernek 6-dikán a' Philipsburgi Várat ostromlani kezdette, száz harmintz óráig lövette egy húzomban, melly egy kô halommá változott, a' Várnak Fô Kapitánnya

Salm még sem adta fel a' Várat; azért Müller Generalis halván Károly Fô Hertzegnek közelítését, meg szünt a' Várnak ostromlásától; sôt Heidelbergát is el hagyták Septembernek 15-dikén a' Frantziák. Müller Generalis a' Rajnán viszsza ment, tsak hat ezer embert hagyott Mannheimban, és annak környékin. Ezen seregre Sztáray Generális Septembernek 18-án reá ütött; egy vérontó tusakodás után Mannheimba be tört, és az ott volt Frantziákat a' Rajnán által nyomta; így egész jobb partya a' Rajna vizének meg volt szabadítva. Már közel volt, hogy tökélletességre mennyen azon új Planumjoka' szövetséges Hatalmasságoknak, melly szerént olly linea húzattandó volt általok, mellyben az egész Napnyúgoti része Frantzia Országnak a' Provence tartomány partyaitól fogva egész a' Hollandiai partokig az egymást érô fegyveres néptôl el volna kerítve; ezen nagy szándéknak végre hajtását a' Limmat vize mellett lévô nagy ütközet meg akadályoztatta. Azon nagy Plánum szerént Suvarovnak Helvetziába kellett volna be törni; Melasnak Olasz Országból a' Frantziákat ki nyomni; Károly Fô Hertzegnek pedig Rajna környékén munkálkodni. Suvarov, a' kinek 36 ezer emberbôl tsak 20 ezer maradott, Olasz Országot el hagyván Septembernek 23-dikán Gothardhoz érkezett. Más nap Hertzeg Bagration az maga Orosz seregével Ariolonál egy tsoport ellenségre talált, de minden vérontás nélkûl a' Frantziák magokat Vallis felé viszsza húzták. Su-

varov Lecoubre Generálist hátra nyomta egész a' Reuss vize hídjáig, a' hol egy tsapat Austriai katonaság állott: itt olly szorongatásokban volt Lecoùbre, hogy magán más módon nem segíthetvén egy Grenadirostól, a' ki szaladni kezdett, el ragadta a' puskát, és már mint katona is, Vezér is a' puskát keziben tartván elôre ment, hogy Bajonnéttal magának az ellenség rendein keresztûl útat nyisson: a' Vezérnek példájára olly tüzes elszánással mentek az Austriai népnek, hogy azoknak rendei között magoknak valóban útat nyitottak. De nem sokat nyert ez által az ellenség, mert Suvarov el foglalta Gothardot, és az úgy neveztetett Ördöghídját, melly olly munkája a' természetnek, és a' mesterségnek, a' hol egy kôszikláról a' másikra vagyon tsinálva az híd, alatta pedig egy rémittô mélységben a' Reuss vize folyik. Suvarov katonái egész a' Lucernai tóig ki terjedtek, a' hol ôk Massenának hátulján és oldalán voltak, a' kinek állapottya most közel volt a' kétségbe eséshez. Massénának szükséges volt egy olly lépést tenni, melly ôtet vagy meg mentse, vagy egészen el veszejtse: néki tudniillik a' Limmat vizén által kellett menni; két út volt, mellyen gondoltatott Massena próbát tenni, és ezen két út olly nagy erôvel ôriztetett, hogy az által menetel tellyességgel lehetetlennek gondoltatott. Massena úgy tettette magát, mintha ô az hidnál akarna által törni, az Oroszoknak egész erejeket oda tsalta; azomba Septembernek 24-dikén étzaka 14 ezer emberrel

más helyen által ment a' vizen, véletlenül rájok tsapott az Oroszokra, és azokat szörnyen le mészárlotta. Kevés idő múlva azután Massena Tigurum mellett a' Vipkingeri hegyen látzatott, és onnand az Oroszok táborába erősen ágyúztatott, azután le ereszkedvén az hegyről reájok tsapott, és őket a' Tigurumi kapukig nyomta; tüstént meg szállotta a' Tigurumi hegyet, melly az egész Városon uralkodik; ez által el szakasztotta az Oroszok lineáját, és Neudorf Generalis az Ármádiával való közléstől el zárta. Soult Generalist Linth vizénél még szerentsésebben hadakozott: ez éjzaka két száz jó úszó katonát küldött a' vizen által; ezek véletlenül reájok tsaptak az Austriaiakra, a' kiket olly rémülésbe hoztak, hogy a' Frantziáknak a' vizen való által menetelek meg gátolásáról nem is gondolkodhatnának; ugyan tsak már a' vizen által menvén olly erővel tusakodott az Austriai sereg, hogy a' Frantziákat négyszer el nyomta a' helyekből, de ezek még is a' tsata végezetekor meg tartották az helyheztetéseket. Ezen tüzes tsatában az Austriai seregnek Vezérje Hoze, és ennek kedves Baráttya Plunket Generalis el esett; kiknek el estek után a' szövetségessek Kaltbrunnba húzták magokat; Massena nyomokba volt, de az a' szerentsétlenség érte, hogy a' Grynaui híd, midőn azon által vezetné az hadi seregét, le törött. Látván ezen esetet Titov Orosz Generalis, élni akarván az környülállással, azon tsapatot, melly már az hídon túl vólt, meg támodta, de ezen tsa-

tsapat Frantzia seregtől öszve, meg öszve veretetett; estig tartott a' tsata, és a' Frantziák Kaltbrunnt elfoglalták. Massena már most Tigurumnak elfoglalását tette fel magában, és végbe is vitte: elsőben a' külső Várost vette meg, azután a' fő Várost is meg vette, a' hol az Orosz Ármádiához tartozandó Aszszonyok, valamennyi Generálisoknak a' pogyászaik, és ugyan az Orosz seregnek kints tárjaik, és több holmiek a' Frantziáknak kezekre kerültek; ugyan akkor Massena három Orosz Generálist, Sakent, Likoschint, és Markovot és ezer Orosz katonát elfogott vala: azok közül pedig, a' kik el szélledtek, sokat megfogtak az Helveták, és a' Frantziák kezébe adták, kiváltképpen azon gyülölségből, hogy ezen Orosz katonák Helvetziában a' szegény föld népén sok pusztíttásokat és erőszakos kifosztásokat tettek. Ezen a' részén Linth vizének Soult Generalis tette az hadi munkálkodásokat: ez 1800 Austriai katonákat fogott el, a' többit, a' kire talált elszélleszteté. Ez volt az oka, hogy Petras Generalis, a' ki Hoze után lett Osztályos Vezér, a' Rajnán által menvén, Voralbergi tartományban vett helyheztetést. Massena pedig az ő Hadi fő szállását Septembernek 26-dikán esmég Tigurumba tette, a' honnand ő Vinterthur és Vyl felé terjesztette a' győzedelmeit. Más napra kelvén eltökéllé magában Massena, hogy Suvarovnak, a' ki feléje közelített, eleibe fog menni, a' ki Septembernek 28-dik napján Mutten-Thalhoz érkezett, és az Helységbéli Pap-

tól és a' Polgári Elöljárótól azt kívánta, hogy ezek ötet Tigurum felé vezetnék, azomba ezek azt a' tudósítást adták néki, hogy Tigurumnál volt Korsakov Generalist szörnyen megverték, és a' Várost is elfoglalták; akkor Suvarov szörnyü átkokra fakadott, mivel látta, hogy az ô reménysége semmivé tétetett, a' ki el hitette volt magával, hogy, valamint elöbb Italinszkoi (*) nevezetet nyert az Orosz Császártól úgy most Helvetiskoi nevezetet fog érdemleni. Innend Glarus felé mentek az Oroszok; az úton Molitor Generálisnak tsapattyával öszve találkoztak; az Oroszok azt kívánták, hogy ezen sereg tsapat adná meg magát; ezek megvetéssel fogadták az Oroszoknak kívánságát. Octobernek elsö napján Gazan Generalis is oda érkezett, és a' Näfelsi hídat védelmezni segítette, mellyet az Oroszok hatszor foglaltak el, és mind annyiszor elhagyni kénszeríttettek, úgy, hogy utollyára is a' Frantziák a' Linth vizének mind a' két partyán Urak maradtak. Massena az alatt Muttenthalban elöre ment, a' hol

(*) *Szinte ollyan haszontalan volt Suvarovnak adatott Italinszkoi nevezet, mellyet néki az Orosz Császár, mint Olasz Ország meg hóditójának adott, mivel utóbb az egész Olasz Ország Frantzia kézre került, 's haszontalanná lett Suvarovnak fényes nevezete. A' napot nem felkeltében, hanem nyugtán szokták meg ditsérni. Nem a' kezdet, hanem a' jó végezet teszi a' dolgot ditséretessé. A. F.*

őtet Rosenberg Orosz Generalis megtámodta. A' Frantzia hadi rendnek közép pontja által töretett, és Rosenberg akadály nélkül folytatta az útját, 's Octobernek 4-dikén Näfelsnél és Rettstallnál Suvarovhoz jutott. Ezt Massena tetetett hátra vonúlás által Einsiedelntöl bellyebb akarta Helvetzia felé vezetni, de ezen vén farkas megérzette a' szagát a' veszedelemnek; nem ment Massena után, hanem Sernf-Thalon által Elmbe ment. Innend Chur Városához ment Graubindenben. Korsakov is viszsza húzta magát; a' Frantziák utánna mentek, és Paradiesnál megütközvén azokat nagyon megverte; azután által ment a' Rajna vizén Constantziánál: így lett vége a' 14 napig tartó verekedésnek, mellyet Massena Septembernek 25-dikétöl fogva 9-dik Octoberig mint egy 60 órányi kiterjedésü földön, három szövetséges Hatalmasságok ellen végre hajtott; mellyben ö húsz ezeret elfogott, és több mint tíz ezeret megölt rész szerint, rész szerént megsebesített. Olasz Országnak és Alsó Rajnai kerületnek enyhülést, Helvetziának pedig megszabadúlást szerzett.

§. 85.

A' Frantziák Olasz Országban mindent elvesztenek Genuán kívül. (*)

Championet lett Moreau helyett Olasz Országi Fö Hadi Vezér. Eleintén szerentsés

(*) *Ezen Munkának eredeti szerzöje azt hibassan állíttya, hogy minden Várak el lettek volna*

volt: egész Pignoroligelőre nyomúlt; abban hibázott, hogy későn tette a' lépéseit a' végre, hogy Moreauval égyet értvén egy nagy ütközetet tartson. Moreau Septembernek 9-dikén indúlt meg Olasz Országból az ő elöbbeni helyheztetéséből, melly volt Savona és St. Giacomo között; útját Aqui, Novi, és Seravalle felé folytatta, a' honnand ő az elöbbeni állásába viszsza tért, mert Championet nem jött segítségére. Septembernek 11-dikén Tortona fel adta magát, mellyett Kray Generális vett által, úgy, hogy Coni Várát nem sokára el kezdendő ostrommal fenyegetné. Haszontalan iparkodott Championet megjobbíttani azon hibát, mellyet elkövetett volt, midőn ő Saluzzion által menvén az Austriai seregnek jobb szárnyát, és Turint megkerülni szándékozott. Elfoglalta ugyan Fossanót és Saviglianót, de azután megint kifogyott a' nótából, mert Me-

---

foglalva Genuán kívül Olasz Országban, mint hogy Gavi Vára sem volt megvéve az Austriai seregtől, sőt minekutánna Genuát fel adta volna is Massena Generális, Gavi még Frantzia kézben volt; igazábban azt lehet mondani, hogy a' Marengói tsata előtt minden Várak Austriai kézben voltak Olasz Országban, tsak Gavi Vára nem. Lássad a' Fordíttónak ezen Munkáját: Marengói Tsata, a' hol ezen dolog böven, és környülállásosan elöl adatik.

las, a' kinek fô ereje Branál állott, nem engedte, hogy Moreau seregének bal szárnyával magát egybe kaptsollya. Melas ôtet Maira vizén túl kergette, Septembernek 30-dikán mind a' két útat elvágta elôtte az Austriai sereg, mellyen ô a' Piemonti laposságra kimehetett volna; Rivolit és Pignerolt elfoglalták, és azon sereget, melly Brado Várát ostromolta, elszélleszteték; melly seregnek maradványa azután Aosta felé vonúlt viszsza. Innend Championet Genuába ment, hogy Moreautól által vegye az Olasz Országi Ármádiának vezérségét, melly Ármádiát ez kétszer mentett meg a' végsô veszedelemtôl, elsôben Scherer elmenetele, másodszor Joubert halála után. Championet Genuai Fô Kapitányságot St. Cyr Generálisra bízta; maga Coni felé ment a' fô Hadi sereghez. Ezen idôtôl fogva sok apró tsaták történtek, míglen a' Frantziák látnák, hogy már olly erôben volnának, hogy megtámadólag is munkálkodhatnak az Austriai seregek ellen. St. Cyr kezdette a' nagy tsatát, a' ki Bosconál három órányira Allessandriatól Karatzay Generálisnak Osztállyát megtámadta, az a' Bormida vizén által nyomta, és magát Tortona és Alessandria között kiterjesztette; Mondovinál azon hathatós állást, melly az hegy felül vagyon, el zárta, de azt esmég el hagyni kénszeríttetett. Az egész erejét tehát a' Stura vize mellé húzta, és onnand a' Montanéránál táborozó Austriai seregnek jobb szárnyát fenyegette; azért Melas a' Sturan által ment,

mellyen az ellenség annyira megrettent, hogy a' Maira vizén sietve által menne. Championet még is nem vétközött ki egészen a' Piemonti völgyekre való kimenetelnek reménységéből; melly törekedésre ötet leg inkább azon szükség ösztönözte, mellyet ö a' hegyek között szenvedett. Novembernek 3-dik napjáig már a' Frantziák kezében volt Saluzzo, Savigliano, Bene, és Fossánonak külsö Városa, midön Melas nékik eleikbe ment, és egy véres tsata után Savigliano t tölök elvette, Centaléból öket ki nyomta, és egész Marozzóig és Ronchi ig kergette, a' hol öket más nap Ott Generális támodtameg, és olly hathatós erövel nyomta, hogy a' Stura vizén úszással kellett nékik magokat megmenteni, mely által menetel közben legnagyobb része a' gyalogságnak a' vízbe fulladott; a' többi pedig magát megadta. Novembernek 10-dikén az Austriai sereg Burgo St. Dalmatio Helységet foglalta el, úgy, hogy már ezután Coni Vára egészen el volt zárva. Mondovi, Garesio, és Ormea Városok is az Austriai Hatalom alá kerültek Novembernek 14-dikén, a' kik az ellenséget a' Cenis hegyéig kergették. Decembernek 3-dikán Coni Városa is feladta magát, és így ezen esztendöbéli háborúban Austriai kézre kerültek Olasz Országi legnevezetessebb Várok: Peschiera, Pizzigethone, Coni; Cittadellák pedig, vagy is kissebb Várok: a' Mediolanumi, Ferarai, Turini, Alessandriai, Tortonai, és Mantua. Ancona által ada-

tásában az volt nevezetes, hogy azt Frantziák nem az ostromló Oroszoknak, hanem az Austriaiaknak adták által, melly az Oroszokat nagy irígységre és boszúságra gerjesztette, mellyből az következett, hogy ők egészen elszakasztanák magokat az Austriai erőtől, a' mint erről tovább szóllani fogunk. Azt az egyet említtyük még itten, hogy az Olasz Országi Ármádia, melly Bonaparte alatt olly győzedelmes volt, hogy még Bétset is félelembe hozná, Scherernek igen nagy hibája által pedig legnyomorúltabb állapotba süllyedett: 80000 emberből 25 ezerre szállott le a' népinek a' száma. Az Austriai sereg akkor legalább 60 ezerből állott.

§. 86.

Ezen esztendőbéli háborúnak bé fejezése Németh Országban.

Donauschingnél állott akkor Károly Fő Hertzeg, midőn az Orosz seregnek Tigurumnál történt lemészároltatásokról tudósítást vett. A' maga állásában megmaradott, a' melly minthogy egyedül a' Sváb kerületet fedezte, a' Frantziáknak Németh Országba való be tsapásokat könnyítette: több helyeken által mentek a' Rajnán, úgy, hogy Octobernek 4-dikén már Francofurtba beszállanának; de ezen Várost esmég elhagyták. Két más tsapatok 14-dikén Heidelberga és Manheim felé nyomúltak előre, mellyre magát az Austriai sereg Bruschalba húzta. A' Frantziák ezen két Városba beszállot-

tak, és Philipsburgot ostrommal harmadszor is bekerítették. Erligheimnál megütköztek, mellynek szembe tűnő következései voltak. Lecoubre megerősítette a' maga seregét annyira, hogy közel 20 ezerből állana, mellyel ö egyebet végbe nem vitt, hanem, hogy Philipsburgot megközelíttené, melly ezen esztendőben már most negyedszer volt ostrom alatt, de negyedszer is felszabadúlt, minthogy Decembernek 8-dikán az ellenség magát a' Rajna bal partyára által húzta. Így végződött az 1799-dik esztendőbéli háború, melly a' Rajna mellékin kevés változásokat okozott.

§. 87.

Az Oroszok Németh Országból haza mennek.

Ezen esztendőben a' Frantziák Helvetziában szerentsével voltak, mert Massena Korsakovnak megverettetése után felét Helvetziának elfoglalta; sőt azon volt, hogy az Austriai sereget is Rajna bal partyáról Graubindenbe nyomja; e' végre Loison Generális Trums és Tanims felé, Montier pedig Vettis felé törekedett; Rachenaunál az Austriaiakat a' Rajnán által nyomták; sőt a' Frantziák a' Rajna vizének másik ágán is által mentek, de viszsza nyomattattak. Az Austriaiak már most Graubindennek terméketlen völgyébe Kunkels, és Urfern mellé vonúltak. Rajnánál tehát az esztendő végin úgy volt a' két ellenséges Ármádiának állapottya, mint az esz-

tendõ kezdetén. Még a' Frantziák birtokában volt Düsseldorf, Ehrenbreitstein, Kassel, Kehl, Alt-Breisach, Klein-Basel, Schaffhauseni Kantont pedig Eglisau Városát, melly a' Tigurumi Kantonhoz tartozik, és az Olasz Uradalom alatt lévõ Helységeket, valamint Velthinnt, Elerent, és Bormiot nem bírták, mint az esztendõ kezdetin, úgy most sem. Az volt a' vélekedés, hogy Károly Fõ Hertzeg mind a' két szövetséges Ármádiának vezérségét magára vévén, Helvetziát az ellenségtûl elragadja, de az Oroszok, a' nélkûl, hogy az oka hirdettetett volna, hazájokba viszsza mentek; mellynek okát a' késõbbi Világ talán bizonyossabban elfogja találni. Suvarov ezen háborúban nagy változásain esett által a' szerentsének: elsõben õ a' maga Császárjától egy briliántokkal ékesíttetett képpel, melly magát a' Császárt ábrázolta, ajándékoztatott meg, és néki, mint Olasz Ország meghódíttójának Italinszkoi nevezet adatott, és az Orosz Birodalomnak Generalissimussává tétetett. Midõn pedig Muszka Országba viszsza tért, már az úton bizonyossá tétetett, hogy a' Császárjának kegyelméből ki volna rekesztve. Illyen változó esetek között halt meg ezen 70 esztendõs Vitéz a' maga mezei jószágán, pedig úgy, hogy õtet a' régi baráti még megsem látogatták, a' szolgái pedig egészen elhagyták. Ismailnak és Prágának megvétele néki rettenetes nevet szerzett; de Olasz Országban a' Frantziák ellen nem volt annyi tehetõssége, mint hajdon a' Törökök ellen. Megmu-

tatták néki a' Frantziák, hogy ô nem volna győzhetetlen; sôt ezen legfényessebb borostyánt Suvarovtól elragadta Massena, és a' maga fejére tette. A' Tigurumi szerentsétlen ütközetben elvesztette Suvarov mind szerentséjét, mind ditsôségét, mellynek nagy részrôl amaz irígy Korsakov volt az okozója.

§. 88.

A' Britannusok készülete Hollandia ellen.

Sokan tsudálkoztak, hogy Massena elállott a' győzedelmeinek folytatásától, holott nem az ô részirôl volt az hiba, hanem a' Britannusok törekedése hátráltatta ôtet, a' kik az elôbbeni Országlás módját viszsza akarták hozni Hollandiába, azért azon Tartományba fegyveres erôvel beütöttek; oda kellett tábori erôt küldeni, azon erôt, melly Massena segítségére szükséges lett volna. York Hertzeg 45 ezer emberrel volt Hollandiába rendelve, a' kitôl annál többet várt Britannia, hogy már akkor Keith Admirális a' Bresti Spanyol Flottat, melly Cadixból ide érkezett vala, bézárva tartotta. Nyilvánságossan panaszkodtak a' Frantziák ellen az Hollandusok, hogy ezek 24 ezer embert ígérvén nyóltz ezernél többet nem küldöttek volna segítségül, a' magok tulajdon fegyveres népek Brune Frantzia Generalis alatt nem volt több 20 ezernél. A' Flottájok Story Admiralis alatt tsekély volt, az is pedig Texelnek állott. Az Anglok hasznokra akarván fordíttani az Hollandusoknak erôtlenségeket, Éjszaki Hollan-

diában akartak egy nagy ütközetet tartani. Augustusnak 13-dikán Mitchel Britanniai Admiralis megindúlt 130 hajóval, mellyeken Abercombie vezérlése alatt lévő katonaság volt. 26-dikban szállott ki Mitchel, midőn Texeltől Kalantsvogig vetette meg a' vasmatskákat. Midőn a' Britannusok a' ki szálásra való készületeket elvégezték volna, az Hollandiai Matrosok között zendülés támadott, melly azoknak Admirálissát kénszerítette, hogy magát népével együtt hadi fogoly képpen megadná. Így minden puska lövés nélkül a' Britanniaiak 8 Linea hajót, 4 Fregátot, 632 ágyúval, és 3690 emberrel nyertek. Meg nem tsökkent erre a' Batavusoknak bátorságok, hanem Dumaceau Generálist Gröningenből Amsterdamba hívták; minden Frantzia katonaságot, melly Haagába és Maas vize mellékin volt, egybe húzták; Polgári Compagniákat állíttottak, mellyeket ők Északi Hollandiába küldötték, a' hol Brune Generális Alkmár előtt táborba feküdt. A' Britannusok ellenben besántzolták magokat Zypeben. Az Oroszok, ellenkező szél lévén, akadályoztatták az alkalmatos időben való megjelenéstől; tsak Don Generális érkezett 6 ezer emberrel, úgy, hogy a' Britanniai Ármádia 16 vagy 17 ezer emberből állott, a' Bataviai ellenben 25 ezerből állott Brune, előbb, hogy sem a' Muszkák elérkeznének, meg támodta minden felől az Anglokat; a' Petteni állásokát elfoglálta, az Hondbeschi dombokat megszállotta, de Zipper-Damme Helységtől

viszsza verettetett; a' melly eset azután David, Dändel, és Dumonceau Generálisokat is érdeklette. York Hertzeg Septembernek 3-dikán érkezett Hollandiába, a' Frantzia és Bataviai Ármádiát Septembernek 19-dikén egész lineába megtámodta Bergennél, Schorlon keresztül kergette őket, a' melly falut az Orosz katonaság szállotta volt meg; ezek nagy rendetlenséggel, és igen meszszire kergették az Angloktól már üzőbe vett Frantziaságot; azomba a' Frantziáktól körül vétettek; elfogattatott közülök 1500 ember, a' többi pedig egész Zippeig viszsza verettetett. Ezen hibája az Oroszoknak az egész ütközetnek egy külömbözö formát adott, mert a' Britanniai Ármádia is, a' melly már a' győzedelemnek folyásában volt, kéntelen volt magát viszsza húzni; azután semmi nagyobb verekedés nem volt szárazon, mind addig, miglen új Orosz sereg nem jött Hollandiába, mellynek elérkezése Octobernek 2-dikán volt, kiknek el érkezésekkor új tsata volt; de ez sem határozta meg a' szerentsét. Octobernek 6dikán esmég megtámodta York az ellenséget, de esmég foganatlanúl, mert az esö minden útakat megrontott vala. Elfáradván, mind a' két Rész abban egyezett meg Octobernek 18-dikán, hogy Éjszaki Hollandia kiüresíttessék. Brune az elvett Flottát kívánta viszsza, mellyre York reá nem állott, mellyet ez annál bátrabban tselekedhette, hogy a' tsatornák rekeszszeik a' Britannusok hatalma alatt lévén Éjszaki Hollandiát tetzések szerént felönthethették. Ez volt azon nagy tenger

tsatának vége, melly az új időbéli tsaták közül leg nagyobb volt, de igen tsekély haszonnal. Az Anglok semmit el nem végezvén hazájokba viszsza tértek.

NYÓLTZADIK SZAKASZ.

1799-dik esztendőtől fogva a' Marengói tsatáig.

§. 89.

Bonapartának felette nagy szerentséje 1799 dik esztendő végén.

Az egész Világnak figyelmetességit magára vonzotta Bonaparte, midőn az Abukiri tüzes tsata után is Aegyiptomban seregét megtarthatta, sőt Alexándriát, és Cairo Városát is el foglalta. Midőn ez értette, hogy a' Törökök végetlen erővel jönnének ellene, 13 ezer emberrel eleikbe ment Syriába egész Acre Váráig: itt több tsatákban meggyőzte ő az Barbarusokat. A' Tábor hegyénél való tsatában győzedelmeskedett, a' Törököket a' Jordán vizén által kergette; de Acre Várának ostromától meg kellett néki szünni, melly Várat akkor Sidney Schmith igazgatott. Acret elhagyván viszsza

tért Bonaparte Aegyiptomba; éppen akkor 18 ezer Török érkezett tengeri hajókon Alexandriához: Bonaparte Török ruhába öltöztette katonáit és azt parantsolta, hogy rohanva törnének be a' Városba; ezek, szolgálván nékik a' tábori fortély, a' Várost szerentsésen elfoglalták. Látták ezt a' Törökök a' magok hajójokról, sietvé szárazra szállottak, és a' Frantziákat valóságos Törököknek gondolván lenni, velek együtt akartak a' Városba beszállani; de a' példa helyett halált találtak, mert a' Frantziák által, a' kiket velek egyeknek lenni véltek, egy lábig mind megölettettek. Ki tudgya, mit nem vitt volna mindent végbe Bonaparte Napkeletben, ha ötet a' szerentse csmég Europába viszsza nem hozta volna. Frantzia Ország állapottya most igen kétséges kimenetelû volt: Olasz Ország el volt vesztve. A' Rajna melléki Ármádia erôtlen volt. Massena serege megfogyatkozott. Belsô része Frantzia Országnak sem volt elegendô tsendességben: úgy látzott, mintha azon rettenetes 1793-dik esztendô fenyegette volna a' Respublikát, midôn Massena segíttôje, Bonaparte pedig Ôrzô Angyala lett. Syesnek javaslására viszsza hívatta Barras Bonapártét Aegyiptomból, némellyek pedig úgy vélekednek, hogy tulajdon indúlattyából jött volna viszsza; néki eresztette vitorláit a' szélnek, és azon a' tengeren a' melly sok ellenséges hajókkal fedezve volt, Frantzia Országba érkezett. Az úton midôn nagy veszélyben volna, annyira, hogy már az hajós Kapitány is reszketne félelmében, így szóllította

meg Bonaparte: Ne félly, Bonapartét viszed az hajódon, és annak szerentséjét! Hirtelen Párisba érkezett, a' hová ő Frejustól egész a' Fő Városig győzedelmi pompával ment. Syessel egyet értőleg az öt száz személyes Tanátsot Novembernek 6-dikán nagy törekedés nélkül elrontotta: bátor szívvel bement a' Tanáts-Házba, és így szóllította meg azon tyrannusokat: Mivé lett Frantzia-Ország a' ti kezeitekben, a' mellyet én olly fényes ditsőségben által adtam néktek? Én néktek békességet hagytam, háborút találok; én győzedelmeket hagytam, és meggyőzettetéseket látok; én néktek milliókat hagytam, mellyeket Olasz Országból küldöttem, most haramja törvényeket, és nyomorúságot találok. Mit vittetek végbe azon száz ezer derék katonákkal, a' kiket én esmértem? ők már nintsenek, már meg holtak, a' kik az én ditső tetteimben társaim voltak. Ezen szemre hányásokat Bonaparte a' Törvény hozó tanátsnak St. Cloudba tette, a' hova ők az ő üléseiket által vitték, mivel Párisban nem gondolták magokat elegendő bátorságban lenni. Éppen azon szempillantatban, midőn a' Törvény hozó Tanáts Barrasnak hivatallyáról való lemondását helyben hagyta, és némelly aprólékos dolgokról vetekedtek, be lép Bonaparte Generalis öltözetben lévén a' Tanáts házba le tett kalappal; egynéhány Granatérost vitt

oda magával, de a' Tanáts házba való bémenetelkor intett nékik, hogy a' folyosón maradnának nem meszsze a' Tanáts háznak ajtajától, maga pedig egyenessen Bureau felé megy a' Tanáts szobában; egynehányon azt mondották mintegy zúgva: mi dolog ez? azután minnyájan felkeltek, és azt kiáltottak: tegyük le a' Dictatort! meg ne szenvedjük ezt az új Cromvelt!! jól vigyázzatok! az ajtó felé nyomták Bonapartét, az alatt pisztollal és hegyes tőrrel fenyegették, sőt egy, és pedig hazafia Bonaparténak utánna szúrta az hegyes tőrt, mellyet mivel egy Granatéros még kapván fenn tartott, Bonaparte sérelem nélkül maradott. Ezen Granatérosnak neve Thome, a' ki más nap nyilván a' Theátromban Polgári koronával tiszteltetett meg. Lefebre Generális Bonapartét ki vezette a' Tanáts szobából. Itt Bonaparténak szerentséje nagyobb volt, mint sem Caesáré valaha a' Római Tanáts házban. Sokan a' Tanátsnak tagjai közül kárhoztatták Bonapartét, hanem az Öttse Lucián, a' ki maga is a' törvény hozó Tanátsnak tagja volt, nyilván védelmezte a' báttyát, de nem volt az ô Mentô-beszédjének semmi foganattya, míglen a' Vár Udvarában álló katonaság Bonaparte részire álván azt kiáltották: Éljen a' Respublica, és Bonaparté. Ez meg lévén Murat Generális számos katonaságot vévén maga mellé azt mondá, hogy a' Tanátsnak vége vagyon, és a' Tanáts tagjait ki parantsolta a' Tanáts-Palotából. Bonaparte

Első Consul nevezete alatt az Ország kórmánnyát kezébe vette, mellyet mái napon is igazgat.

§. 90.

Frantzia Országnak belső állapottya Bonaparte igazgatása kezdetin.

Frantzia Ország 1799-ben csak nem ollyan környülállásokban vólt, mint 1793-ban. A' Campo-Formidói békesség után 1797-dikben a' Respublika olly nagy kiterjedésre emeltetett, hogy minden Monarchiákat, mellyekről az újabb időbéli Historiák emlékeznek, meghaladna; de most esmég porba döntetett, úgy, hogy már nem a' nevelkedésről, hanem a' létte megtartásáról kellene néki gondoskodni. Reszketve reszketett Frantzia Ország 1799-be: Olasz Országot elvesztette, az apróbb Respublikák, mellyeket állított, megszüntek. Európának Hatalmassaival háborúban volt, belső képpen az egyenetlenség által szaggattatott, a' Directorium szüntelen való tzivakodásban vólt a' Törvény hozó Tanátsal; a' Respublika már a' feneketlen mélység felé hanyatlott, midőn egy fegyverfogásra való meghívás rendeltetett, mellyet Conscriptiónak neveztek. Valamint 1793-ba a' Vatigny tsata, úgy a' Tigurumnál volt verekedés egy egész változást tett az háborúnak szerentsés folytatására. Valamint 1794-dik esztendő a' szüntelen való győzedelmekkel ditsőséges volt a' Frantzia Nemzetnek, úgy 1800-dik esztendő emlékezetes lészen nálok a'

Marengói, Hochstädti, és Hohenlindeni tüzes ütközetekről. Mind ezen hirtelen való jobbra változásait a' szerentsének, Bonaparte nagy elméjének köszönheti a' Frantzia Nemzet. Ez minekutánna már, mint első Consul legfőbb hatalomban volna Frantzia Országban, első vólt, hogy a' tsendességet, és a' jó rendet viszsza hozza az Országba: e' végre megengedte, hogy szabadon tartassék az Isteni szolgálat. (*) Által nézte a' számkivetetteknek lajstromát, sok szerentsétleneket ezek közül viszsza hít az házanépeiknek karjaik közé. Elpusztította az hasonlásokat. A' Finatziát és Hadi dolgokat gondosan elintézte; azon volt leg inkább, hogy az külső Fejedelmekkel békességben lehessen; e' végre a' Bétsi és Londoni Udvarokhoz írt a' békesség iránt, de nem vett kívánt válaszolást: Britannia azt kívánta, hogy a' Burboni Ház viszsza tétessék a' Királyi székbe, Austria pedig Belgiumnak, és Lombardiának kipótolását kívánta, és ezen Udvar azután azon hasznot is elveszsztette, mellyet akkor néki Bonaparte ajánlott. Ezen gondoskodásait Bonaparte egy Hirdetmény által a' Nemzetnek kinyilatkoztatta; azt mondá a'

(*) *Lassanként a' Katholika hitbéli Isteni szolgálat helyre állíttatott: elsőben* 12 *templomot, azután tizen ötöt engedtek a' Katholikusoknak. Augustusnak* 3*-dikán pedig* 1800*-ba kezdődött a' Vasárnapnak megülléše is, holott előbb a' Decasokat tartották.*

többi között: Ti rajtatok áll a' békességnek parantsolása. Ha valamelly Hatalmasság ellenkezni fog, az Elsö Consul fog mint Vezér az hadi sereg elött állani, a' ki azt olly sokszor gyözedelemre vezette, és úgy fogja a' békességet ostrommal meg venni; ö esküszik, (Az elsö Consul) hogy tsak Frantzia Ország boldogíttásáért, és a' tsendesség meg szerzéséért akar hadakozni. Valóban el is kezdette Dijonba egy 60 ezer emberbôl álló tartalék seregnek felállíttását, melly sereghez sok szabadon válalkozottak Bonaparte zászlója alá egy tüzes elragadtatással állottak; mindenik azt kiáltotta: ostrommal kell megvennünk a' békességet.

§. 91.

Az Autriai seregnek hadi mozgásai Olasz Országban.

Egész Olasz Országban Genua volt egyedûl, (*) a' hol még Frantziák találtattak, de itt is nyomorúlt állapotban voltak. Szüntelen való fáradság által megerôtlenedve lábbeli, és

(*) *Már fellyebb megmondatott, hogy ez hibás állíttása a' Szerzönek, minthogy Genuán kivûl Gávi Vára is Frantzia kézben volt, sôt Genua elvesztése utánn is azoké maradott. A. F.*

egyéb szükségre valók nélkül voltak, sokszor élemény dólgából is szükölködtek. Egész sereg Commissariusok, és élemény szolgáltatók fogták őket körül, a' kik azt is, a' mit találni lehetett, magok ragadták el. Az Austriai és Orosz séreg által el voltak zárva, még azt is szerentse gyanánt kellett nékik tekínteni, ha útat lelhettek hazájokba való viszsza menetelre. A' szövetségessek szükségesnek látták Genuának megvételét, hogy Piemontba', és Helvetziába egész bátorságban lehessenek; egész erejekből tehát Liguriának meghódításán dolgoztak. A' Frantziák is igen szükségesnek látták magok részéről Genuát megtartani, azért oda Massenát küldötték, a' kiben tökélletes bizodalmok volt. Képzelhetetlen nyomorúságban volt az Armádia állapottya, midőn Massena annak vezérlését által vette: midőn annak 60 ezerből állónak kellett volna lenni, nem volt nagyobb 25 ezernél; rész szerént elszökés, rész szerént fegyver, rész szerént pedig betegségek által több, mint 30 ezer veszett el, és most már hét hónaptól fogva a' Directoriumtól semmi segedelmet nem vévén, az Istenre, 's maga szerentséjére volt bízva. Massena azon feltétel alatt vette fel a' vezérséget, hogy néki bizonyos fundus mutattassék, mellyből ő az Armádiát eltarthassa. Midőn Genua felé útban volna, egy szökevény katona sereg jött eleibe, a' kikkel sokat veszödött, míglen őket az elhagyott szolgálatra viszsza beszélhette. Elsö gondja volt a' katona fegyíttéknek, és jó rendnek hellyre állíttása; az ő

kedves Generálissait Soultot, Oudinotot, Gazant, Tureaut és másokat Helvetziából Genuába hívatott. Leg elsöben azon parasztok ellen indúlt, a' kik Revieraban a' Frantziák ellen fegyvert fogtak; öket Paarenbe üzte. De a' pénzbéli szükségen segítteni nem lehetett, mivel Páris igen távúl vólt; és mivel ellenkezö szelek jártak, éleményre valót sem lehetett a' tengeren küldeni utánnok. Bonaparte a' Genuában lévö Frantziák sorsát fel segítette; egy Plánumot adott elöl, melly a' Genuai Frantzia sereget megtartotta; ezen Plánumot pedig ö olly titokban tartotta, hogy Melas az Austriai seregnek Vezérje az hadi mozgásokat elkezdette, a' nélkül, hogy ö ezen Plánumot gyanította volna. Maga Massena sem gondolta azt, hogy maga Bonaparte jöjjön szabadítására. Az alatt Keith Admirális minden közösülését elvágta a' tengeri részröl Massenának Frantzia Országgal. Melas pedig egyszerre egész lineájára reá tsapott: az elsö megütközéskor Miolisnak Osztállya Pratoban volt, a' Bisagnoi völgyben; Gazane Moliniban Bocheta elött; Marboté Cadibonéba; Soulte Savonában Monte Morynál; melly azután az Albizolai dombokig viszsza nyomattatott: így az Austriai nép egész a' tengerig nyomúlt elöre, a' Frantzia lineát elvágták, Massenát pedig minden részröl körül fogták, és Aprilisnak 6-dikán estve a' Monte Facio nevezetü hegyre felállíttatott létzeken a' lárma tüzet meggyújtották, melly Genuától nem

meszire volt; ha ez 14 nappal elöbb történt volna, minden bizonnyal Genua Austriai kézre került volna, de most foganatlanná tette Massena az Austriai seregnek törekedését, mert más reggel le verte öket azon hegyröl, és minden felöl viszsza nyomta. Minden hadakozó Hatalmaságoknak állásaikat itt fel nem jegyezzük, mellyeknek olvasások unakozást okozhatnának; elég légyen azt említteni, hogy Massena ezer két száz emberrel megállott tíz ezer Austriai katonának, és ezeknek hatszor való reá rohanásokat ki állotta, és hogy azután egeszen körül ne vétessen, jó rendel elhúzta magát. Ezen eset Stella nevü Helységnél történt. Cogolettonál egybe szedte egész erejét; Soult Generális Verrerianál megtámodta az Austriai népet, két ézeret elfogott, mellyek között volt Deutschmeister Regementye is; Soult egy húzomban 12 óráig verekedett, és ámbár igen kevés számú népe volt, még is ö lett a' gyözedelmes. Aprilisnak 15-dikén Ponte Ivreánál egy egész nap tartó tüzes tsata volt, de a' mellyben nem lehetett tudni, mellyik fél légyen a' gyözedelmes. Aprilisnak 17-dikén Genuáig húzták magokat a' Frantziák, midön már nem voltak nagyobb számmal, mint 9600 tízszerte nagyobb éllenségnek, ollyannak, a' ki minden dombossabb helyeket már megszállott Genua környékin, mit tehettek egyebet, hanem hogy a' Fö Városba bévonták magokat, Genua pedig szorossan békeríttetett, hogy éhség által kénszeríttessék magát megadni. Ezen megszállott Városnak felszabadíttására

a' Napnyúgoti Armádiának nagy részét vette maga mellé, azon felül a' Consularis Testörző seregnek egy részét, ámbár az tsak 2500-ból állott; ezekből a' szabadon vállalkozókból állíttatott fel a' Tartalék Ármádia, mellynek vezérlése Berthiernek adatott. Májusnak 9-dikén Dijonba már 50000 embert meg mustrált Bonaparte, holott ki ki azt vélte, hogy több hónapok fognak eltelni, míglen ezen Ármádia egybe gyüjtetik. Ez azután tsuda dolgokat vitt végbe Olasz Országban, mellyről nem sokára lesz a' szóllás.

§. 92.

Helvetziai, és Rajna melléki tsaták 1800-*ban.*

Ezen esztendőnek kezdetén a' Frantziák Helvetziának bírtokában voltak, minekutánna az Oroszokat és Austriaiakat onnand kiszorították volna, és olly erővel, hogy egy hatalmas Ármádiát állíthatnának Rajna mellékén. Ezen Ármádiának Vezére lett Moreau, a' kinek a' Respublikánál annyi érdemei voltak. Ez négy tsapatra osztotta seregét. Jobb szárnyát vezérlette Lecoubre, a' derekát St. Cyr, bal szárnyát St. Suzanne, a' Tartalék seregnél pedig maga Moreau volt. Egy különös Tartalék lovas sereg volt Hautpoult vezérlésére bízva. Minden egyik seregnek az parantsoltatott, hogy Kehlnél, és Breisachnál mennyenek által a' Rajnán. Károly Fő Hertzeg gyengült egésségét gyógyíttani ment, helyébe Kray neveztetett Fő Vezérnek az Austriai Rajna Ármádiánál. Reuss Hertzeg 10 ezer

emberrel állott Vorarlbergbe és Graubindenbe; Neuendorf a' bal szárnyán, Gyulay pedig Freyburgnál; Kinmayer állott Kehlnél az híd sántzának fedezésére. Sztáray pedig a' jobb szárnyán Radstadtól fogva a' Main vizéig. Az egyéb katonaság Villingen és Donauschingen mellett táboroztak. Az eltávozott Oroszok számát a' Pfaltz Baieri és Würtembergi katonák pótolták ki. Moreau kezdette az ellenséges mozgást, midőn Aprilisnak 25-dikén St. Cyr és St. Suzanne Generálisokat a' Rajnán által küldötte, a' kik 15 ezer emberrel Kinmayer Generálist az híd sántzától Offenburgig nyomták; Gyulay Generális is, midőn St. Cyr közelíttene, Alt Breisachtól hátra húzta magát. Aprilisnak 26-dikán Moreau úgy tetette magát, mintha Kinzing-Thalba bé akarna törni, nagy részét az Austriai erőnek oda szédítette, azomba Alt-Breisachnál a' Rajnán viszsza tért, Mühlheiman, Grozingenen a' Baseli útra viszsza ment, és a' tzélját, melly az volt, hogy Kray Vezért el ámítsa, elérte. 29-dikén Delmas Generális Albbrucknál egynehány Austriai apróbb csapatokat talált, és azokat szaladásra kénszerítette. Richepanse ezen idő tájján St. Blasiusnál 150 ent fogott el. Májusnak 1-sö napján Lecourbe által tette Steinnál, és Schafhausennál seregét a' Rajna vizén, Lotharingiai József Hertzeget Ach vize mellett megverte, népéből hét, vagy nyoltz százat elfogott, és a' Würtembergi Hertzegséghez tartozandó He-

hentviel Várát elfoglalta; innend egész Stählingenig minden Helységeket legkissebb ellent állás nélkül elfoglaltak, míglen Kray öket Kinzing völgyében haszontalan várta. Moreau sok fel 's alá tett mozgások után a' maga egész Hadi seregét Bodensee mellett egy tsomóba húzta, és ütközet rendbe intézte el. Akkor nyíltak fel Kraynak szemei, de már késön; már most Stockachot akarta meg szállani, elöbb, hogy sem a' Frantziák oda érkeznének, de Moreau egész erövel meg támodta ötet Engen mellett, és egész Stockachig üzte, úgy, hogy a' Frantzia lovasság együtt nyomúlt be Stockach Városába az Austriai lovassággal, sőt a' Frantzia lovasság sebessebben nyargalván a' Város mellett lévő dombokat elöbb elfoglalta. Itt az Austriai gyalogság tsak nem egészen elfogattatott; mintegy hat száz ló, nyóltz ágyú, és végheteten sok Magazinumok, mellyek Stockachban voltak, Frantzia kézre kerültek. Míglen ezen tsata tartatott, a' Frantzia Tartalék sereg az Austriai fő hadi seregre ütött, sokáig változó szerentsével tusakodtak, míglen Májusnak 3-dikán estve 10 órakor az Engeni lapot elfoglalták a' Frantziák, melly véget vetett ezen tüzes tsatának, mellyben az Austriai seregből 3, vagy négy ezeren estek el, 7 ezeren pedig elfogattattak. A' Frantziák is, ámbár nem annyit, de még is igen sokat vesztettek. Más nap az Austriai Ármádia Möskirchre ment, a' hol Ferdinand Fő Hertzeg, és Lotharingiai Jósef Hertzeg érkeztek vala. Moreau sarkokban

volt; Májusnak 5-dikén esmég reájok tsapott, és éjtzakára szakadván vége lett a' tsatának, a' Frantziák győzedelmeskedtek. Más nap az Austriai sereg Sigmaringnál által ment a' Dunán. A' Frantzia Armádia a' jobb partyán folytatta az útyát a' Dunának, midőn Laval Generalis Bodensee, és a' Graubindeni szélek felé ment visgálódni. Hogy a' Frantziákat a' Duna egész jobb partyának elfoglalásától meg akadályoztassák az Austriaiak, Májusnak 8-dikán virradóra, által mentek a' Dunán, és Biberachnál vettek magoknak állást. Itt esmég tüzes tsata volt; de esmég a' Frantziák lettek nyertessek. Ezen vérontó mészárlás után Memmingenhez vonta magát az Austriai sereg az Iller vizén túl, a' hol ők 10-dikén újolag ütközet rendbe állottak. Lecoubre az alatt Vangen, Isny, Lindau, és Ravensburg Német Országi Városokat elfoglalta, és már az Iller vizén való által menetelre készülőben volt. Az Austriaiak az hídat elrontották, de azért meg nem gátolhatták, hogy Montrichard Generalisnak Osztállya azon ékes laposságot, melly Illier vize, és Memmingen Városa között vagyon, meg ne szállaná. Nem soká Lorge Generalis is utánna jött; megütköztek, és egész estig tartván a' viaskodás, mellyben a' Frantziák 1800 embert, és azon felyül, az úgy neveztetett Veres köpenyeges Regementet egészen elfogták. A' Memmingeni szerentsétlen verekedés után Ulmárá vonúlt az Austriai sereg, melly Vár Macknak jovallására 1797-ben nagyon megerő-

állítetett. Így 14 napok alatt Moreau azon egész tartományt, melly a' Rajna és Duna, nemkülömbem az Iller vize és Bodensee között vagyon, elfoglalta, 's úgy látzott, hogy Graubinden és Vorarlberg sorsát is meg határozta.

§. 93.

Bonapartének Óriási eltökéllése Olasz Országbá való által menetelben.

Az egész Frantzia Ármádia tsak nem semmivé volt téve, midőn Bonaparte Frantzia Országnak Őrző Angyala védelemre fel állott, és egy Tartalék Ármádiát Dijonba olly rövid idő alatt elkészített, hogy azt a' következendő Világ is tsudálva fogja olvasni. Májusnak 6-dikán indúlt meg Bonaparte Párisból, és más nap két órakor már Dijonban volt! és az új Ármádiának éleibe állott, melly nagy részről Conscriptusok, vagy is szabadon válalkozókból állott. 12-dikben Lausanaban volt (*) és Chamberlhae, és Loison Osztállyát meg mustrálta, és a' leg terhessebb útat a' havasokon által választotta. Azon havasoknak egyike, melly most Bernád hegyének, a' régi Történetekben pedig Penusok hegyének mondatik. Bernard hegyének neveztetik egy Savoyai Bernard

(*) *Lássad a' Fordúttónak, Marengói Tsata nevű Munkáját, a' hol mind ezek böven leírtatnak.*

Mentone Nemes embernek nevéről, a' ki ezen az hegyen Klastromot építtetvén az hegyet maga neveről nevezte. Itt örökös tél uralkodik; ezen az hegyen se fát, se bokrot, se semmi nemű zöldséget nem látni. Ezen borzasztó helyen némelly Klastrombéli szerzetesek laknak, a' kik az útazókat minden személy válogatás nélkül meg szokták vendégelni. Ezen borzasztást gerjesztő helyen Bonaparténak hadi seregével által menni, Májusnak 16-dikán indúltak neki az hegynek, és öt óra múlva az hegy tetején voltak, a' hol az Klastrom vagyon; itt minden katonának egy pohár bort, és valamelly kevés eledelt adtak azok a' jó szívű szerzetesek; azután kezdettek az hegyről letsúszni. Az hegyről való leereszkedés három óráig tartott, mellyben a' Frantziák egyéb kárt nem vallottak, hanem, hogy egynehány lovaik lábokat törték. Sokan sôt maga Bonaparte is jég forma keménységű lapos hó darabokra ültek, 's úgy ereszkedtek le az hegy tetejéről. Az ágyúkat, vagy kézzel vitték, vagy kortsolákon húzták fel az hegyre, az hegy tetejéről pedig le gurdították; az ágyúknak fa ágyait elszedték egymástól, és darabonként kezeken vitték. A' négy fontos ágyúkat tíz-tíz ember vitte lapos dorongokon. Vatrinnak Osztállya, melly Lanesnak vezérlése alatt ezen Ármádiának elő serege volt, Májusnak 17-dikén az Aostai hídnál egy Austriai seregre bukkant, és azt hátra üzte. Lanes fel ment a' Chatiloni dombokra, és az Austriaiakat maga elôtt kergette. Bardo Várának meg vétele nagy fáradságba tel-

sok veszedelmek között kellett a' kőszikla oldalaira fel mászni; két négy fontos ágyút kellett elsőben ugyan a' la Coul nevezetű Passuson által vinni, és úgy a' kőszikla teteire fel húzni, hogy onnand a' Várba tüzelni lehessen. A' dolog semmi halogatást nem engedett, minthogy az egész szerentse a' serénységtől függött. Előbb, hogy sem a' Vár meg vétetett volna, Alvardo nevezetű kösziklás hegyen útat kellett vágni; a' hol a' le ereszkedés igen meredek volt, léptsőket tsináltak; a' hol pedig a' le menetel még keskenyebb volt, úgy, hogy mind jobbról, mind balról ártózást okozó mélység volna, falat tsináltak két felől, hogy azon mélységbe való eséstől bátorságban legyenek; a' hol a' kőszikláknak a' mély 'ki vájás által egymástól el voltak válva, ott hídakat tsináltak. Nem telt el három nap, és azon út, mellyet a' régi Világ soha lehetségesnek lenni nem gondolt volna, már készen volt. Leg nagyobb bajt okozott a' lovasságnak azon való által tétele: mert a' lovasságnak vezetni kellett a' lovaikat; a' hol az út meredek volt, ott magokat a' kősziklához erőssen kapaszkodva tartani, hogy az ártóztató mélységbe ne omollyanak. Az ágyúkat a' völgybe kellett egy szoros úton vinni, a' mellyet mind a' két oldalról lövetni lehetett: étzaka vitték, az ágyúk fa ágyaiknak kerekeikre szalmát kötöttek 's az útra is azt hintették, hogy a' zörgés ne hallassék, és úgy minden szerek ki vitettek a' laposságra. Már 50 ezer Frantzia volt a' Piemonti laposságon, és még akkor sem hitték az Austriaiak, hogy a' Frantziák ellenséges erővel fe-

nyegetödnének az havasok felöl. Maga Melas is azt vélte, hogy csak öt, vagy hat ezerből álló seregetske légyen, melly ötet a' Genua ostromától el akarja tántoríttani.

§. 94.

Bonoparténak bámúlásra méltó szerentséje Olasz Országban.

Minekutánna a' Frantziák az havasokon által vergödtek volna, Vatrinnak Osztálya előre nyomúlt, Májusnak 24-dikén Ivreában érkezett, és a' Várat és a' benne lévő Őrizetet, melly 300 emberből állott, el foglalta. Onnand tovább menvén Chiusellánál tüzes tsata volt, mellyben többiek közül Pálfy Generális el esett, a' győzedelem a' Frantziáké lett. Az alatt Melas Genuának ostromát Kaim Generálisra bízta, maga pedig Turin felé sietett; de mikép el bámúlt, midőn a' Frantzia erőt sokkal nagyobnak találta, mint sem előbb gondolta vala. Bonaparte egyenessen Turinnak látzatott menni, de hirtelen Mediolanum felé fordúlt; el tökéllé, hogy Lombárdiának közepette fogja hadi erejét egybe húzni. A' volt a' tzélja, hogy Melas előt az útat el zárta, míglen ötet egy más sereg tsapat hátúlról ostromollya; és úgy az Austriai Ármádiának sorsát egy tsata által meg fogja határozni Olasz Országban. Hogy tzélját bizonyossabban el érje, a' Rajnai Ármádiától, melly Moreaunak okos vezérlése által meg győzte az ottani Austriai Ármádiát, hat fél Bri-

gada Gyalogságot, és három lovas Regementet hozatott Olasz Országba, melly seregnek Vezérjévé Monceyt tette, a' ki előbb Spanyol Országot békességre kénszerítette. Moncey mintegy 18 ezer embert vezetett Gothard hegyén által, valamint Bethencourt egy más tsapat sereget Sionról a' Simplon hegyén által Lombardiába hozott. Az Elő-sereg azomba mind inkább, és inkább közelített Mediolanumhoz Májusnak 31-dikén által ment a' Tessino vizén, Loudon Generalistól Turbigo nevü falut el vette, innend Bufalorába ment, itt a' vizen által menvén Juniusnak 1-sö napján egyenessen Mediolanum ellen ment, a' hol Murat Generalisnak eleibe hozattak az Városnak kultsai. Három óra múlva maga Bonaparte pompával ment bé a' Városba; itt egy tsomóba húzta az egész erejét, melly a' Gothárd és Simplon hegyén által jött tsapatokkal reá ment 80 ezerre: így Bonapartének mély észszel ki munkált Plánumja minden részről végre hajtatott. Már most szüntelen való tsaták érték az Austriai sereget, Juniusnak első napján egy felől Bardo Vára, más felől pedig Pavia Frantziák hatalmába jött; itt a' Frantziák 191 ágyút és sok Magazinumokat nyertek. Juniusnak 3-dikán Lodit foglalták el; melly meg lévén, Duhesme Generalis által ment az Adda vizén, 4-dikbe Crema Városát szállotta meg, és Pizzegitonét ostrommal bekerítette. 5-dikbe Oglion által menvén Orzinovit vette meg; egész Bresciáig előre nyomúlt. Azon időben, midőn

Lecconál az Adda vizén által ment az Olasz Legio Lechi Generálisnak vezérlése alatt, és Bergámot, Cremonát elfoglalván sok Magazinumokat nyert, ugyan azon időben kéntelen volt Elsnitz Generalis Nizzáról, Vintimigliáról, és Saorgoról a' Frantziák előtt el takarodni. Lefuire Generális pedig a' Tenda hegyét foglalta el; és úgy a' Tengerhegyi Departamentom ki volt szabadítva az Austriai kézből. Bonaparte Genuának fel szabadításán törekedett leg inkább. Hogy Melásnak útyát el vágja, parantsolta, hogy Lanes és Murat a' Pó vizén által mennének, mellyet ők Belgioso és St. Cipriano között végre hajtottak. Juniusnak 7-dikén Piacentza adta meg magát, a' hol sok élés házokra találtak. Ugyan ott egy gyors hírmondót fogtak el a' Frantziák, a' kinél találtatott írásokban egyéb tetemes dolgokon kivül azt is fel jegyezve találták, hogy Genua Juniusnak 4-dikén Capitulatio által magát fel adta, mellyre az éleménynek szüksége kényszerítette ötet. A' Várbéli Őrizet, melly árnyékhoz inkább, mint élő emberekhez hasonlított, 8110 emberből állott.

KILENTZEDIK SZAKASZ.

A' Marengoi Tsatától fogva az Hohenlindeni ütközetig.

§. 95.

A' Frantziáknak lépéseik. — A' Marengoi Tsata.

Piacentzában el fogatott Curirnál lévő írásokból értette Bonaparte, hogy a' Pedemontzium i Városokban nem volna elegendő élemény, azért Melást minden útakról szorossan el zárta: akkor eltökéllé magában, hogy ötet minden oldalról meg fogja támodni. Már minden útak el lévén vágva az elsö meg ütközés Castegio és Voghera között volt Juniusnak 6 dik napján (*) melly dél után három óra tájban kezdődött, és vége lett két óra alatt; ezen rövid idő alatt kilentz ezer veszett el az Austriai népből,

(*) *Ezen 95-dik §. nagyon megváltoztattam, mint hogy a' Szerzönek eredeti Német Munkáját ezen részben hibásnak találtam. Ezt annál nagyobb szabadsággal tehettem, hogy ezen tsatán magam jelen voltam. A. F.*

a' megsebesültеket is hozzájok számlálván, és hét óra járásnyira, az az egész Tortonán túl a' Scrivia vize mellé húzta magát az Austriai sereg. Melas Turinból Alessandria mellé ment, és annak határában a' Bormida és Tanaró vize között táborba szállott. Juniusnak 11-dikén Castegio és Vogera felül meg indúlt a' Frantzia sereg Alessandria felé; akkor azon Austriai sereg, melly Tortona mellett a' Scrivia vize partyán állott, Alessandriába vonúlt, a' nélkül, hogy a' Frantziákat be várta volna. Már most az egész Császári Ármádia Alessandria környékiben volt. A' Frantziák is mind arra nyomúlván Marengonál, melly Alessandriától egy óra járásnyira vagyon, meg állapodtak. Juniusnak 13-dikán dél után három órakor elkezdôdött az ütközet; tartott setét étzakáig; egyenlô erôvel verekedett mind a' két rész, és mind a' kettô megtartotta a' maga helyét. Más nap reggel hét órakor esmég el kezdôdött az ütközet: Marengóból a' Frantziák Hadik Generális által ki nyomattattak; szaladásra eredett a' Frantzia sereg; Bonaparte Lanes Osztállyához lovaglott, 's parantsolta, hogy lassú lépéssel húzná viszsza magát, hogy idôt nyerne a' Tartalék sereg ütközet rendbe való ki állásra. A' veszedelem nevelkedett, úgy, hogy az Austriai sereg már a' Frantzia Ármádiának oldalára kezde kerûlni; a' Consularis Testörzô sereget ki kellett a' síkra állíttani, a' melly az ellenségnek tüzét mintegy kôfal, úgy kiállotta, miglen mind a' dereka, mind a' bal szárnya az

Ármádiának sebessen hátra vonúlna. Egész St. Guiliano faluig voltak már a' Frantziák nyomva; onnand Cassina grossáig nyomattattak, a' hol Desaix a' Tartalék seregnek Vezére népét a' síkra ki vezette, és az elsö rendnek fokán álván az ütközet kezdetén ágyon lövetett. Ezen sereg is ki nyomattatott helyéből; már dél után öt óra volt, és az Austriai népé volt mind eddig a' győzedelem, midön Kellerman 300 Lovas vadászokat vágtatva neki küld az Austriai Granatérosságnak, a' kik után a' második tsapatba egy Dragonyos Regement állott; ez szaladásra eredett, és a' Granatérosok segítség nélkül hagyatván Kellerman által, a' ki a' Tartalék seregnek Lovas Osztállyát vezette, körül vétetett, és Zach Generálissal együtt elfogattatott. Ezen eset határozta meg a' Marengói tsatát, mert azután nyakra-főre viszsza vonta magát az Austriai sereg, mellynek egy része az Alessandriai kö falak közé, egy része pedig a' Bormida vizén által húzván magát az Alessandriai Cittadellának fedezete alatt állapodtak meg. Az egész háború alatt olly rémittö ütközet nem volt, mint ez, mellyben mind a' két részről az elesteknek és megsebesültteknek száma 25 ezerre ment. Következése is igen nagy volt ezen tsatának, mert más napi Capitulatio szerént nem Genuát, Alessandriát, Tortonát, Turint, Mediolanumot; Pizzigethonét, Aronát, Conit, Cevat, Savonát, Fort-Urbanot, a' mellyek mind nevezetes Erösségek, hanem azon egész tartományt el kellett hagyni az Austriai

népnek, melly a' Pó és Mincio vizén túl vágyon, és magát Mantua megé húzni, azt pedig Juniusnak 16-dik napjától fogva 25-dikig. Így Bonaparte már másodszor foglalta el Olasz Országot. Egybe gyüjtött azután 100000 álló Ármádiát; azt Massenára bízta, és Frantzia Országba viszsza térvén Juliusnak 2-dikán Páriába érkezett a' népnek tapsoló öröme között.

§. 96.

Hadi mozgásaik a' Frantziáknak Német Országban.

Midőn Bonaparte Olasz Országban hadakozott, nagyon kezére dolgozott néki Moreau, a' ki meg gátolta, hogy a' Német Országban lévő Austriai Ármádia az Olasz Országival magát ne egyesíthesse. Kray Ulmában volt, midőn az Olasz Országi ütközet történt; St. Suzanne, a' mint már mondatott, Kehlt meg támodta, által ment a' Rajnán; Alt-Breisachnál megint viszsza ment, és Freyburgot meg szállotta. Májusnak 1-sö napján Höllenthalon által Neustadtba, onnand Donauschingenbe ment. Legrand a' Lauter vizéhez jött, és St. Suzannéval magát öszve kaptsolta, melly most jobb szárnya volt az hadi seregének. Lorge Generális Májusnak 12-dikén Helvetziába ment; azután a' seregnek bal szárnya a' Dunának jobb partyán tette mozdúlását, egész a' Blau vizének völgyéig, hogy az Austriai sereget az akkori állásából ki tsalja; de ez nem engedte

magát meg tántoríttatni, hanem tsak apró tsatákkal állott szembe a' Blau völgyében lévő Frantziaságnak. Donauriedennél és Tischingennél tizen két óráig tartó tsata volt, a' melly az Austriaiaknak nem szolgálván a' szerentse, a' Duna bal partyára mentek; Moreau utánnok ment, és az Austriai seregnek szemei előtt állapodott meg. Nem volt hoszszas itt maradása; a' Lech vize felé ment, olly gondolattal lévén, hogy néki az által menetelt Kray akadályoztatni fogja, és úgy Ulmát el hagygya. El érte valamelly részről a' tzéljját, mert Ferdinánd Fő Hertzeg Delmensingennél meg támodta Moreaut, de vesztességgel viszsza verettetett; melly után a' Frantziák Augsburgba, és Landsbergbe bé szállottak. Az egész tartomány, melly az Iller és Lech vize között vagyon, a' Frantziák hatalma alatt volt, midőn az Austriai sereg, melly 40 ezerből állott, Juniusnak 5-dikén ki állottak a' síkra, de a' Kelmünznél lévő Duna hídján által nyomattak, minekutánna azon seregből két ezer el fogattatott volna. Moreau szükségesnek látta Krayt az Ulmai falak közül valamelly hadi fortéllyal ki venni; parantsolta azért Lecoubre Generálisnak, hogy a' Lech vizén által menne; Kaufringennél mivel az hídak mind el voltak szedve, sokan s' katonái közül a' vízbe ugrándoztak, a' vizen által úsztak, és az Austriai népet viszsza nyomták, és az hídakat helyre állították. Ezen szerént mentek által a' Frantziák Zollhause, és Lechhausen között. Juniusnak 17-dikén

Esslingennél egy egész sereg úszott által a' Dunán, a' kiknek fegyverek és ruhájok kis ladikokban vitettek utánnok. Mihent tulsó partyára értek a' Dunának, reájok tsaptak az Austriaiakra még mezítelenen lévén, mert a' fel öltözéssel időt nem akartak veszteni; ezen mezítelen Frantziák el nyomták az Austriai katonaságot, és midőn segítségek érkezet, az hídat is helyre állíttották. Schvemmingennél Sztáray Generális 4000 gyalog, és 400 lovas sereggel és 6 ágyúval reájok ütött a' Frantziákra, de erőt nem vehetett rajtok, sőt Donauvertig mint egy szaladva vonta viszsza magát. Az Austriai nép Dillingenhez vonúlt, de ezen Városnak sántzainál körül vétetvén a' Frantziáktól, és el fogattatott közülök 1800. Gundelfingennél újolag öszve szedték magokat, de itt is reájok tsapván a' Frantziák, egy igen tüzes tsata által, melly étzaka 11 óráig tartott, meg győzettetvén, a' Brenz vizén által nyomattak. Moreau szerentsésebben hartzolt itt Kray ellen, mint sem hajdon időben Tallart, és Marfin XIV-dik Lajosnak Fő Vezérjei Eugen, és Marlborough ellen: el fogott öt ezeret, melly történet után Petrás hagyatott 12 ezer emberrel, az Ármádia pedig Ulma környékéről, ne hogy el zárattasson, olly sietséggel szaladott, hogy 24 óra múlva már Neresheimnál állana. Junius 24 dikén Richepanse Generális Günsburgnál a' Dunán által jött, és Ulmát szoros ostrom alá vette. Ugyan azon nap küldötte Kray Moreauhoz az Olasz Országi Árma-

diánál kötött fegyver szünetről való tudósítást, de a' Frantziáknak bajnoki tetteiket nem tette ki a' tudósításba, hanem Moreaut meg kínálta fegyver szünettel Német Országra nézve is, de ez el nem fogadta ezen kínálást, minthogy ő semmi hivatalbéli tudósítást nem vett légyen ezen dologról az első Consultól. Ezt pedig Moreau igen okos előre látással tselekedte; minthogy az alatt minden felé ki terjesztette hadi seregét, hogy azon esetre, ha közönséges fegyver szünet tétetne, alkalmatossabb szállása légyen. A' Fő erejével mind előbre és előbre ment, úgy, hogy Juniusnak 25-dikén már Oettingenben volna; Strass nevű falunál a' Frantzia sereg egy Austriai tsapatra bukkant, azt az Unterhauseni dombokra űzte, a' hol magokat alkalmas ideig védelmezték, míglen Lecoubre oda érkezvén onnand őket el nem nyomta; ezen ütközet, melly Neuburginak mondatik, egy volt az ezen esztendőbéli leg tüzessebb tsaták közűl. Az Austriaiak Neuburgot étzaka hagyták el. Ezen tsatában esett el ama nevezetes, és szép tudományú bajnok la Tour d' Auvergne. Ez nyugodalomba tétetett ugyan koros esztendeire nézve, de esmég az hadi szolgálatra kívánkozott, hogy Lebrigantnak az ő jó barátyának egyetlenegy fiát fel váltván az Attyához viszsza küldhesse. Ez igen nagy Philosophus volt; Generalis nevezetét nem válalta fel; meg elégedett első Frantzia Granatéros nevezettel, mellyet néki Bonaparte adott. Ő, a' ki a' Granatérozokat annyi győzedelmekre vezette, ezen ne-

vezetet meg érdemlette. Moreau néki azon az helyen, a' hol el esett, egy emlékeztetô Oszlopot állíttott. Brestbe is hasonló Oszlop állíttatott ennek tiszteletére.

§. 97.

A' Frantziák meg szállyák Monachiumot Bajor Ország Fô Városát, és Graubindent.

A' Neuburgi tsata után Decaen Generalis Dachau Városát, Juliusnak 27-dikén pedig Monachiumot foglalta el. Kray az alatt Ingolstadtra vonúlt, hogy onnand az Inn vize partyait védelmezhesse, a' merre látzatott tzélozni az ellenségnek fenyegetôdése. Grenier Generális Ingolstadtot szoros ostrom alá zárta, és egész a' falakig ment az erôsségnek visgálódására. Rövid idô alatt be szállottak a' Frantziák Bregenzbe, Feldkirchbe, Freysingbe, Landschutba, és Ratisbonát mind inkább és inkább meg közelítették; valamint Lecoubre egyenessen Graubinden felé törekedett. Ney Generális Juliusnak 9-kén kezdette Ingolstadot be keríteni, és egész Nürenbergig visgálódott. Más nap Decaen Generalis Braunau, Lecoubre pedig Fuessen felé indúlt, olly szándékkal, hogy Feldkirchet, melly Graubindennek kultsa, elfoglalhassák: ugyan tsak Juliusnak 13-dikán Kunkelsre, onnand Reichenaura, onnand pedig Churba be mentek a' Frantziák, és Graubindennek egy részét hatalmok alá hódítot-

ták; sőt Jellachich Generális, egy tüzes tsata után Feldkirchet is által adta nékik, és úgy egész Graubinden az ellenségé lett. Már most a' Német, és Olasz Országi Ármádia öszve volt kaptsolva, melly a' Dunától fogva egész az Adriai tengerig terjedett. Moreau illy formán tellyesítette szándékját, és már most reá állott a' fegyver szünetre, melly Julíusnak 15-kén Dietrichstein és la Horie Generalisok által köttetett meg Parsdorfon. A' Frantziák kezekben maradott ama nevezetes Reuti nevű Passus Tirolisban egy felûl, más felûl pedig Ratisbona. A' Császár kevés nappal elôbb St. Julien Generálist küldötte Párisba, hogy egy közönséges fegyver szünet eránt alkudozzon, a' hol Juliusnak 28-dikán a' békességnek elôljáró tzikkelyeit nevének alá írásával meg erôsitette. Hogy St. Julien a' reá bízott dolognak határait által hágta, onnand kitetzik, hogy a' Császár azon elôjáró tzikkelyeket be nem akarta venni. St. Julien Erdély Országban Károly Fejér Vári Várban állotta ki a' Császártól reá mondatott bûntetést; Duroc pedig, a' ki St Juliennel Bétsbe küldetett a' Császárhoz, midôn viszsza tért volna Párisba, és hírûl vitte volna, hogy a' békesség tzikkelyeit a' Császár helybe nem hagyta, arra magyarázták a' Frantziák, hogy a' Császár tsak idôt akarna nyerni, a' fegyver szünetet tüstént fel mondották.

§. 98.

Veszedelmes környülállásai az Austriai örökös Tartományoknak.

Azon Párisi alkuban, mellynek St. Julien alája írta a' nevét, és a' mellyet a' Frantziák részirôl Talleyrand és Bonaparte is alá írással meg erôsítettek, meg ígértetett, hogy Belgium és Lombardia el vesztésében szenvedett kár Olasz Orszagban fog ki pótoltatni. A' békességnek tökélletes végre hajtásáig mind a' két Ármádia tartsa meg a' maga mostani állását. A' Császár a' Pápa tartománnyából híjja ki a' maga katonáit, és a' Toscánai fel fegyverkeztetéstôl szûnnyön meg. Augustusnak 14-dikén Lehrbach Császári Minister azt a' ki nyilatkoztatást tette Duroc elôtt, hogy a' Császár azon tzikkelyeket be nem veheti máskép, hanem, ha Britannia is kénszeríttetni fog annak el fogadására. Ez már elôjáró hírmondója volt az háború folytatásának, mellynek Frantzia Ország részire jó kimenetelét annál bizonyossabban lehetett várni, hogy annak soha annyi fegyveres népe nem volt az ellenség tartománnyaiben, mint most. Olasz Országban Brune Generális Ármádiája ki terjedett Romágnától fogva egész az Adriai tengerig; minden Erôsségek, Mantuát ki vévén, kezekben voltak a' Frantziáknak, és ezen hadi sereg még a' Dijoni Tartalék Ármádiával meg erôsíttetett. Moreau egész erejével Bajor Országban állott. Felsô részében Német Országnak sem volt mitôl tartani nékik,

minthogy St. Suzanne Generalis Ulmnál, Ingolstadtnál, és Philipsburgnál egy erôs Ármádiával állott; Augerau pedig az új Frantzia és Bataviai hadi sereggel már útban volt, sôt már Moguntziánál a' Rajnán által is ment, és olly helyheztetésbe tette magát, hogy mint Német, mint Cseh Országot szemmel tartaná. Ugyan akkor jött Macdonald vezérlése alatt egy más Tartalék Ármádia Helvetzián keresztûl Vorarlbergi és Graubindeni tartományba, hogy innend Tirolisba menvén a' Német, és Olasz Ármádiával szorosabb közösülésben légyen, mellyet végbe is vitt. Így Frantzia Országnak négy hadi serege volt, melly reá ment 250000. Hogy hátulról annál nagyobb bátorságban legyenek, az Hassen Hamburgi Fejedelemmel békességre léptek Septembernek 14-dikén, 15-dikén az Ysenburgi Grófi Házzal; késôbben pedig Vied Neuvied, és Vied Runkel Hertzegi Házzal. Illy állásban lévén Moreau Augustusnak 29-dikén fel mondotta a' fegyver szûnet idejének el telését Septembernek 10-dik napjára, melly Bétset nagy tusakodásokba hozta. Éppen ezen idôben Melás nyúgodalomra kéredzett; Kray is nyúgodalomra eresztetett. Badenba volt éppen a' Császár, midôn Moreau a' fegyver szûnetet fel mondotta; sietve Alt Oettingenbe ment Bajor Országba, János Fô Hertzeget, és Gróf Lehrbachot is elvitte magával; Septembernek 2-kán érkezett oda. Midôn oda érkezett Ô Felsége, az Inn vizének tulsó partyán táborozó Frantziák

több ágyú lövésekkel tisztelték meg Ő Felségét, mivel a' Császár, a' mint ők mondották, békességet hozott nékik. János Fő Hertzegnek adatott a' Fő Vezérség, az öreg Lauer Generális pedig melléje adatott, hogy a' Vezérnek vezérlője légyen. A' Károly és Joseph Lotharingiai Hertzegek, a' mint Reuss Hertzeg is békesség lábra tétettek. Karatzay pedig, Neuenburg, Funkklinglin, Spork, Lindenau, Kanisius, Roe, Rosenberg, Bay, Bolza, Hadik (*) Pensióval nyugodalomra tétettek. Illyen formában volt az Hadi sereg, mikor annak már tusakodni kellett volna az ellenséggel. Károly Fő Hertzeg ugyan Cseh, József Fő Hertzeg pedig Magyar Országba dolgozott az Insurrectiónak sietős fel állíttásában, de olly rövid idő alatt, tudniillik Septembernek 10-dik napjáig, illy nagy dolgot végbe vinni lehetetlen volt. Austria további ki terjèsztését kérte a' fegyverszünetnek, melly a' Frantziák részéről egy határozatlan időre meg engedtetett, olly feltétellel, ha a' Császár maga békességes gondolkozásának

---

(*) *Hibásson teszi a' Szerző Hadikot azok lajstromába, a' kik Pensióval nyúgalomra tétettek, mert Hadik már akkor nem volt a' Világon, úgymint a' Marengói tsatában sebbe esvén Junius hónapban meg halt Alexandriába, és ott el is temettetett. Nem lehetett tehát ötet Bétsben se nyúgodalomra se Pensióba tenni.*

bizonyságául nékik némelly helyeket, által fog zálog képpen adni; sõt azt is ajánlották, hogy azon tanátskozásba az Anglus Ministerek is meg jelenhetnek, ha addig Anglia a' tengeren való ellenségeskedéstõl meg fog szünni. Ezen köz beszélgetését a' Császárnak Moreauval az követte, hogy a' fegyver szünet Septembernek 2-dik napjáig terjesztetne, azzal a' feltétellel, hogy ez idõnek folyta alatt Hohenlindenben köz tanátskozás tartatna. Ezen tanátskozásban, azért, hogy még 45 napra terjesztetett a' fegyver szünetnek ideje, Philipsburgot, Ulmát és Ingolstadtot Frantzia kézre kellett által ereszteni. Mind a' két Ármádiának állása úgy szabatott ki, hogy a' Frantzia hadi sereg az Iser vizének mind a' két partyát, az Austriai sereg pedig az Inn vizének partyait szállaná meg, úgy, hogy ezen vizeknek partyától, vagy azon partokon lévõ Helységektõl 3000 ölnyire távúl lenne a' tábornak helyheztetése. Vége lévén ezen egyesülésnek, a' Császár viszsza tért Bétsbe, és tüstént Gróf Kobenzelt rendelte, hogy békesség eránt való tanátskozásra Luneville-re menne, a' hová õ Octobernek 25-dikén elérkezett.

§. 99.

A' Frantziák fel mondják a' fegyver szünet megszünését a' Császárnak.

Egyik Rész sem hitt a' másiknak. A' fegyver szünet ideje alatt mind a' két Rész hadra készült,

azon mentő ok alatt, hogy, ha békességet akarsz, hadhoz készülj. A' Császár az Hohenlindeni egyesülés után Septembernek 24-dikén Bétsbe viszsza térvén siettető parantsolatot küldött mind Magyar, mind Cseh Országba, hogy a' fegyverbe kelés mentűl előbb el rendeltetnék. Bétsi Városa is újolag egy szabadon válalkozott fegyveres tsapatot állított ki; mellynek vezérje Würtembergi Hertzeg lenne. Bonaparte sem múlatta el a' Frantzia sereget új gyözedelmekre bátoríttani, ha az ellenségeskedés ki újúlna. A' Békességnek hátráltatását az Angol Ministeriumnak tulajdonította; már onnand gyaníttani lehetett, hogy a' Lunevillei tanátskozásban kevés reménysége volna a' békesség eránt. Valóban nem is vólt semmi sikere a' Lunevillei együtt lételnek, mert Kobenzel azt a' kinyilatkoztatást tette, hogy a' Császár soha a' Britanniai Udvarnak egyetértése nélkül nem fog békességre lépni. Igaz, hogy Anglia és Frantzia Ország között való tengeri fegyver szünetet tanátskozásba kezdették venni, de nagyobb volt ezen két Nemzetnek egymás ellen való gyülölsége, mint sem hogy közöttök egyességet reménleni lehetett volna. Novembernek végével tehát vége lett a' fegyver szünetnek. Moreau sietve-sietett az Ármádiához Párisból, a' hol Hulotnak Isle de Francois sziget Gubernátorjának tizen kilentz esztendős leányát vette volt Feleségül. Míglen Moreau Párisban volt, Dessoles vezérlette az Ármádiát, úgyan tsak ez mondotta fel a' fegyver szünet ideit

János Fô Hertzegnek. Örültek a' Frantziák ezen, mert bizonyossan reménylették, hogy az Angloknak boszszúságokra Austriát kénszerítteni fogják a' békességre. Az Ármádiájok 103721-bôl állott: Lecoubre 23 ezer emberrel a' jobb szárnyát, Grenier 27 ezer négy száz hetven öt emberrel a' bal szárnyát, Moreau pedig 28433-al a' derekát formálta az Ármádiának. St. Suzanne az Alsó Rajnánál 24082 emberrel állott. Lecoubre Tirolishoz támasztotta magát; Grenier Hohenlindenhez, és Mühldorfhoz; St. Suzanne a' Dunának fordúlt, Moreau pedig egyenessen Austria felé állította a' homlok rendét a' seregének. Az Austriaiak Inn vize mellé vonták öszve magokat. Klenau Neumark felé fordította állását; Hiller Landseiktôl Kufsteinig Inspruck felé fordúlt. Novembernek 8-dikán kezdettek az ellenségeskedések, de ez nap egyébb nem történt a' visgálódóknak apró tsatájin kívûl. Novembernek 30-dikán étzaka nagy része az Austriai seregnek Mühldorfnál és Kraiburgnál által ment az Inn vizén, Landschutot el foglalták, és Iser-Thale nevû szoros útat, melly Dorfen mellett vagyon, meg akarták szállani. December 1-sô napján János Fô Hertzeg az Ampfingeni lapon meg támodta a' Frantziákat, de Ney Generális nyóltz Austriai Batalionokat kénszerítvén a' viszsza vonúlásra, mintegy jelt adott, hogy az ellenségeskedések sokkal tüzessebben folytattatnának.

§. 100.

Mind a' két részről nagy tusakodással folytattatnak az ellenségeskedések.

Az Austriaiak nagy erőszakkal nyomúltak az Iser völgye felé, a' végre, hogy a' nagy útat el foglalhassák, a' melly egyetlen egy menedek helyek volt a' Frantziáknak a' viszsza nyomattáskor. St. Vitusnál próbálták ugyan a' Frantziáknak lineáját által törni, de egyebet minden tusakodásokkal sem vittek végbe, hanem, hogy Esperierres Generális leg jobb rendel vonta viszsza magát, és még a' közbe hat, vagy hét százat el fogott az Austriai katonaságból. A' Frantziáknak ágyúzó szereik hogy Austriai kézre nem kerültek, Grenier Generális gátolta meg, a' ki a' szoros Passust el foglalta volt, mellyen az ágyúzó szereket el lehetett küldeni. Midőn már az ágyúk bátorságban voltak, a' katonaság is szinte azon jó rendel az Haageri úton hátra vonta magát. Mar most Ney és Hardy Generálisok az Haagi dombokat szállották meg; Grandjean pedig a' Ramsani partokat; Valter Brigadája a' Vasserburgi és Hohenlindeni kereszt úton telepedettmeg. Moreau gyanította az Austriai seregnek igen nagy Plánumját, a' kiknek szándékjok volt a' Frantzia sereget meg kerülni, és a' viszsza vonúlásra való útat ellőttök el vágni. A' Plánumnak igen szép volt a' ki gondolása, de szerentsétlen volt a' végre hajtása.

TI-

TIZEDIK SZAKASZ.

A' Hohenlindeni tsatától fogva a' Lunevillei békességig 1801 esztendôben.

§. 101.

Hohenlindennél az Austriaiak végképpen megverettetnek.

Nem vonúltak tovább a' Frantziák, hanem tsak addig, míglen olly helyheztetésre találtak, a' hol az ellenséggel bátran szembe szálhattak. Grenier Generális Hohenlinden, és Harthofen között vett állást magának. Legrand az Harthofeni dombokat szállotta meg, és azon szoros útat, melly Landorfnak erántyában vagyon. Espagne Aerdingen felé ment, hogy Monachiummal való közösûlést fedezze; Richepanse Ebersberg felé vonódott, Decaen Zornoltingen felé, Lecoubre Hellendorf és Pframering felé, St. Suzanne pedig Freysing felé. Az Austriaiak Decembernek 2-dikán Haagan túl mentek, és az Hohenlindeni laposságra szándékoztak által törni; e' végre szükséges volt nékik a' Matenpöti erdôn másfél órányi járást

tenni; Moreau azt parantsolta Richepanse Generálisnak, hogy korán reggel St. Christófon által Mátenpötra menne, és az Austriai népnek hátára rohanna. Lecoubre Ebersbergre ment, hogy az Austriaiaknak, ha elöbre menendenek, szárnyokra kerüllyön; maga Moreau is reggel hét órától fogva a' tsata mezön volt; az Austriaiak meg támodták Grouchi Generálist azon erdöben, melly az Hohenlindeni lapossághoz érdekli; midön már sokáig mind a' két rész haszon nélkül tusakodott volna, nyóltz Austriai Battalion, a' mellyek közül hat Battalion Magyar Granatérosságból állott, az erdöt meg akarták kerülni, véletlenül Grandeján sereg tsapattyába ütköztek, tüzes volt az viaskodás mind a' két résről, de mégis a' Frantziák gyözedelmeskedtek. Innend Ney Generális ellen mentek az Austriaiak a' Burgrani, és Krainackeri dombok felé; Richepanse egyenessen eleikbe állott; Ney Generális neki bátorodván nagy el szánással tsapott az Austriai sereggel öszve; el fogott ezeret, és el vett tz ágyút; ezek azzal meg nem rettentetvén Richepanse Osztállyának oldalára tsaptak, mellyet ök egészen semmivé tettek volna, ha Drouet, és Decaen segítségül nem érkeztek volna. Valóban már mindenfelöl körül volt véve, midön hirtelenséggel reájok tsapott az Austriaiakra, hogy nékik idöt ne engedjen a' Frantzia sereg gyengeségének által látására, de még is nagy tusakodásba telt néki magát által törni, és népit az erdönek bátorságossabb részibe húzni. Már most

fitött el tökéllett intézettel az Austriai seregre, és ázt viszsza üzte; Ney Generális is oda sietett; látta, hogy az ellenség kétséges tétovázásban volna, az hadi rendnek derekán által töri magát, és azt nagy rendetlenségbe hozza; de még nem volt vége a' játéknak, mert Matenpöton az Austriai lovasság mind eddig erôt vett Valter Generálison, míglen ennek Ney és Richepanse segítségûl jöttek. Drouet is a' St. Kristófi laposságon nagy szorúltságban volt, míglen Decean segítségére nem érkezett. Már most erôt vettek a' Frantziák; az Austriaiak az erdônek azon része felé húzták viszsza magokat, a' hol Richepanse lesben várta ôket, a' hol azután az Austriai seregnek dereka egészen összve veretett. A' két szárnya még fenn tartotta magát; Grenier, Legrand és Bastoul Löven felé üzték ôket; végre Legrand a' jobb, Joba pedig a' bal szárnyát akarta meg kerülni; a' bal szárnyát szaladásra kénszerítették. Egy 900-ból álló tsapat Vasserburg felé akarta magát az ellenség hadi rendén által törni, Druet Osztállyának neki tsapott, de erôt nem vehetvén magát meg adta. Egy más tsapat Kinazevitz Lengyel Generálisra rohant, de ez Decaen Generálisnak segítségével 3000-et el fogván gyôzedelmes volt. Estve volt, és egyedûl az étzakai setétségnek lehetett köszönni, hogy az egész ott lévô Austriai sereg végképpen el nem törültetett: el fogtak ebbôl a' Frantziák 11 ezeret, kik közûl 179 Tisztek voltak. A' meg holtak száma hét, vagy nyóltz ezerre ment;

ezen felül száz ágyút nyertek el tőlök a' Frantziák; a' kiknek részirôl is nagyra ment az el esteknek száma. Ezen szerentsétlenségnek a' gondatlanság volt az oka, mert az erdôn való által menetelben eshetô veszedelmek ellen helytelen rendelések tétettek az Austriai seregnél: az elô-sereg tsak kevés Granatéros Battalionokból állott, ezt követték az ágyú szeres szekerek, ezeket a' Nagy Ármádia, mellyet a' lovasság fedezett hátu-sereg gyanánt, a' kik még akkor is, midôn Richepanse Matenpöthez érkezett is, még azon szoros út elôtt állott, mellyen az erdôn keresztül volt a' seregnek által menetele; az útnak torkolattya el volt fogva; könnyû volt azért néki a' Granatérosokat rakásra döntvén az ágyú szeres szekereket el foglalni. Ez volt az Hohenlindeni tsata, mellyet Frantzia Országnak némelly hízelkedôi a' Canai és Trasimenei tsatához hasonlíttanak, mellyekben Hanibal a' Római erôt öszve törte.

§. 102.

A' Frantziák be törnek a' Salisburgi tartományba, onnand pedig Austriába.

Az Hohenlindeni veszedelem után már nem lehetett a' Frantzia erôt fenn tartóztatni. Ez a' Császári lak helyet is rettegésbe hozta. Moreau Salisburgum felé sietett, rész szerént, hogy az Olasz Országi Ármádiához közelebb légyen, rész szerént pedig, hogy Tirólishoz támaszkodhasson. Hogy oda mennyen, által kel-

lett néki az Inn és Salza vizén menni, az Inn vizén való által menetelt nehézzé teszi annak rendetlen folyása, a' tulsó partyán lévő hegyek, és annak partyán épült Braunau és Kufstein Várai; a' Mühldorfi, Kraiburgi, és Vasserburgi hidak erőssen el voltak sántzolva; a' Rosenheimi híd el volt rontva. Lecoubre Generalisnak itt kellett volna egy ollyan helyet ki nézni, a' hol hidat verhessen; egy más sereg tsapatnak a' Mühldorfi és Kraiburgi híd ellen kellett fenyegetődni, melly idő alatt Decaen Generalisnak olly mozdúlásokat kellett tenni az Inn vizének alsó része mellett, hogy az Austriai seregnek egész figyelmetességét magára húzza. Grouchy Decembernek 4-dikén már Kraiburgban volt; Decaen a' Vasserburgi utat el állotta; Legrand pedig egész Veltenig visgálódott. Monachiumból minden hajók Aerdingbe hozattak, minden felesleg pompára való lovak requisitio alá tétettek, és el volt végezve, hogy Neupauernnél egy új híd verettessen, minthogy ott a' tulsó parton semmi hegy nints, mellyről az hídra szolgálna az ágyú. Decembernek 9-dikén harmad fél óra alatt kész volt az híd, és már 8 Battalionok állottak az Inn vize jobb partyán, a' mellyek hajókon tetettek által. Az Austriaiak ki nem álhatták a' Frantziáknak tüzét, Stephanskirchre húzták magokat, a' hol Rousel Generális őket meg támodta, és maga előtt kergette. Még az nap, hogy az Inn vizén által mentek a' Frantziák, már Rosenheimnál vettek ma-

goknak állást a' Salisburgi úton. 9dik és 10-dik között való étzakán egy más hídat vertek Rosenheimnál, hogy Richepanse is seregével által jöhessen; a' régi híd is 48 óra alatt helyre állíttatott. Moreau már most a' Salza vize felé sietett, hogy az Austriai seregnek rémülését maga hasznára fordítsa. Richepanse, Lecoubre, és Decaen Salisburgum felé küldettek, hogy az Austriaiakat az Inn és Salza vizei mellett lévô sántzaiknak el hagyására kénszerítsék. 10-dikén már Seebrucknál voltak a' Frantziák; és mivel az híd el volt rontva, a' lovasság Chiamsenál a' Salza vizén által úsztatott; ezen lovasok közül minden egyik két vagy három gyalogot vett fel a' lovára. Ezek Traunsteinból egyenessen Salisburgum ostromlására mentek, Salzburghoffennál reá bukkantak az Austriaiakra, a' kik éppen akkor ütközet rendbe helyheztették magokat; a' Frantziák védelmezték ugyan magokat, de azután a' Salza vizéhez nyomattatván nagy részről bele fulladtak. Gudin azomba sietve Salzburghofenra ment, és az ott talált Austriai sereget a' többivel való közösüléstől el szakasztotta, a' kik közül 600 el fogattatott, 200 pedig el esett. Lecoubre az alatt Altenmarckon által a' Salza partyán Lauffen felé ment, midôn az alatt a' Vasserburgi, és Mühlbachi hídat el hagyták az Austriaiak, a' hol most Grenier minden ellen állás nélkül által ment. Mivel pedig az Austriai sereg Salisburgumnál magát egy tsomóba húzta, el tökéllé, hogy Lauffen

és Salisburgum között fog a' Salza vizén által menni; Decaent küldötte ezen víznek ki visgálására. Nagy volt itt esmég a' Frantziák szerentséje: őket a' vizén való által menetelre egy vakmerő tselekedet segítette: egy ezen visgálódó seregből, nem gondolván a' szörnyű hideggel, által ment úszva a' vizen, és a' víznek tulsó partyáról egy ladikot hozot magával, mellyen többen által menvén a' tulsó partra, az ott lévő ladikokat mind el foglalták, a' mellyeken még az nap estig már 800 tétetett által. Étzaka egy repülő hídat készítettek, mellyen az ágyúzó szer tétetett által. Az el rontatott híd is helyre állíttatott, mellyen a' lovasság, és a' gyalogságnak hátra lévő része is által ment. Lauffennál is Decembernek 14-dikén híd állíttatott. Vals nevű falunál ütközet tartatott, mellyben a' Frantziák hátra nyomattak elsőben, de azután erőt vettek az Austriaiakon, kik közül 150 el fogtak. Még azon este Lecoubre annyira meg közelítette Salisburgot, hogy attól tsak három órányira volna, a' hová más nap Richepanse is el érkezett; Decaen pedig be ment Salisburgba. Valamint a' Frantziák Lecoubre Generálissál ezen Városba bé ment, az Austriai sereg Linzre ment, a' hová őket Moreau nyomban követte, midőn előbb 25 ezer embert Tirolisba hagyott volna; egészen az Enns vizén által kergette őket, a' nélkül, hogy ellentállásra meg állapodtak volna. St. Súzannenak parantsoltatott, hogy Bavariában állyonmeg, hogy onnand a' Dunát fedezze, és Braunaut

meg lephesse. Klenau ellen, a' ki Nürnberg felé tett fordúlást, Ratisbonába Suham, Pasaviába pedig Collaud rendeltetett. Richepanse már most Linz felé nyomúlt elôre, Decaen pedig, és Grouchy segítségére voltak. Lecoubre Gmindent szállotta meg, hogy ott a' Traun vizén által tehesse seregét, ha az Austriaiak meg állapodnának. Joba el fogott 200, Sahuc és Laccet 1000 az Austriai seregbôl. Frankenmarcknál meg állapodtak az Austriaiak, de étzaka Vocklabruck mellé mentek, ott a' dombokat foglalták el, de Richepanse oldalrúl kerûlvén el ûzte ôket, a' gyalogságot pedig egészen elszéllesztette. Schvanstadtnál 4000 lovas állapodott meg, a' kiknek védelmekre szolgáltak az ott lévô mély útak, és erdôk, és még is, a' mit gondolni alig lehetett volna, két Battalion gyalog Frantzia, és 400 lovas a' Marigny Brigadájából bátran felé jek mentek az Austriaiaknak, de nem olly szándékkal, hogy meg ütközzenek; ezek azomban szaladásra eredtek, a' kiket azután ûzôbe vévén a' Frantziák, több mint ezeret rész szerént el fogtak, rész szerént meg öltek. Itt esmég egy maroknyi Frantziaság olly számos ellenségen gyôzedelmeskedett.

§. 103.

Félelmet és rettegést botsájtanak magok elôtt a' Frantziák. Stayerben fegyver szünet.

Olly félelem fogta el az Austriai hadi népet, hogy azok a' sereg tsapatok is, mellyeket a' ve-

szedelem közelebrôl nem érdekelett, rémûlve szaladtak. Nem bátorkodtak a' Frantziákkal szembe szállani, hanem nagy rendetlenséggel hátra szaladtak. Drouet Generális Ried és Lambach között a' Császáriakból 1200 el fogott; a' Frantziák olly hevességgel tsatáztak, hogy az ô tábori vadászaik Lambachon által menvén az hídat elôbb el érték, mint sem azon fele a' seregnek által ment volna, és eleikbe törekedtek ezen Császári seregnek, a' szekereket, mellyek ott állottak, a' mély útakba le húzták, hogy a' lovasság se elôre, se hátra ne mehessen, és úgy tüzeltek a' két oldalról ezen mély útba rekesztett szerentsétlenekre. Az volt még szerentséjekre ezen szerentsétleneknek, hogy a' Velsi út még szabadon volt, és minden, a' ki itten életét meg tarthatta, oda szaladott. A' Frantziák is abban szerentséssek voltak, hogy a' Traunbrücke nevezetû hídat, melly meg volt gyújtva, el olthatták, és a' vizen által mehettek. Vimsbachnál három Battalion veres köpenyegessek az erdôbe vonták magokat, Richepanse ôket onnand el ûzte, Vimsbachot elfoglalta, a' hol ô sok Magazinumokat, és pogyászal terhelt 800 szekeret talált. Decembernek 19-dikén Decaen a' Linzi úton Kunzkirchen mellett állapodott meg; egy részét Osztállyának Kirchheim, Ham, és Lambach helységeket szállotta meg, úgy ment elôre Velsfelé. A' Császári nép Kremsmünster felé ment, hogy Steyer Városát el érvén az Enns vizén által mehessen, de Richepanse és Grouchy serényen követték ôket

oda. Lecoubre Kremsmünsterbe bészállott, a' hol 1200 Császári katonát fogott el. Decaen éppen azon időben érkezett Velsre, a' hol ő az hidat helyre állította, midőn előbb a' 14-dik Fél Brigadából való vadászok a' vizén által vergődvén az ott talált katona őrizetet el kergette volna. Montaulon Generális Linz felé mozdúlt; Legrand és Grenier azon úton nyomba követték, és nem sokára Ebersberge érkeztek, a' hol a' Traun vizén lévő híd el készült. Félelem és ijedés fogta el az Enns vize mellékit; a' nép a' tartomány belsőire szaladott, egész házak üressen maradtak; a' mit a' viszsza szaladó Császári katona el nem ragadott, az a' Frantziák prédája lett. Nem volt már semmi reménység a' tartománynak megszabadítására; Béts maga is rettegésben volt, midőn Károly Fő Hertzeg Merveld Generálist Moreauhoz küldötte, egy fegyver szünetnek eszközlése eránt; ez volt Decembernek 21-dik napján. Moreau engedett ugyan Steyer Városában 48 óráig tartó fegyver szünetet, de úgy, hogy azon idő alatt előbb és előbb mehessen, melly esetre meg ígérte, hogy ugyan azon idő alatt nem fog ember vért ontani. Előbb mentek tehát a' Frantziák minden ellentállás nélkül; által mentek az Enns vizén, sőt Richepanse még az Ips és Erlaf vizén is által ment, annyira, hogy Bétstől csak 22 óra járásnyi földre volna; jobb szárnya az Enns völgyén Leoben felé terjedett, és Béts ellen más részről fenyegetődött.

§. 104.

Béts nagy törekedésben vagyon.

Béts nagy törekedésben volt, de el nem esett egész bátorsága. Az egész nép fel nem fegyverkeztetett, hanem tsak a' szabadon válalkozottak hivattattak meg. Az Udvar a' Magyar Nemes Fel-kelő seregbe helyheztette fő reménségét. Ezen sereg Szombathely környékin egybe gyülekezett: az Udvar Bétsből oda ment, a' Nápolyi Királyné is le ment a' Császári Udvarral Szombathelyre. Az volt a' közönséges vélekedés, hogy a' Császár bátorságnak okáért alsóbb részébe fog menni Magyar Országnak, Ő azomba Grune Generálist küldötte tellyes hatalommal Moreauhoz azon jelentés véget, hogy a' Császár békességet akarna kötni a' Frantziákkal, hamind Anglia ez eránt ellenkezni fog is. Moreau nagy készséget mutatott a' békességhez, annál is inkább, hogy az Olasz Országi Ármádiának sorsa esméretlen volt előtte. Félt attól is, ne hogy Bellegarde Olasz Országból Tirolisba törjön, es néki hátulról kerüllyön. Látta azt is, hogy 50 Német mértföldnyire előbb nyomúlt, mint sem akár melly más ellenség annak előtte; el nem kellett néki a' viszsza vonulhatásról is felejtkezni. Gondolta, hogy már annyit tett légyen, a' mennyit vagy a' Respublika, vagy a' tulajdon ditsőségének fenn tartása meg kívánhatott tőle. Meg akarta a' Világot arról is győzni, hogy az Első Consul semmit annyira nem óhajtana, mint a' békességet. Mind ezekre nézve Decembernek

25 dikén Steyer Városában reá állott Moreau a' fegyver szünetre, melly szerént Braunau, Kufstein, Scharnitz Várai és egész Tirolis Frantzia kézre engedtetett. Nem külömben a Würzburgi Cittadella is Augerau Generálisnak által adatott. Az Erlaf vize mellett maradtak a' Frantziák, ámbár sok Generálisok bellyebb kívánkoztak. Moreau nem állott reá.

§. 105.

Frantzia, és Austria között való folytatása az háborúnak Olasz Országban.

A' Marengói tsata után a' Frantziák hatalmassabbak voltak Olasz Országban. A' Hohenlindeni fegyver szünet ott is bé vétetett. A' Császári nép Mincio mentében Ponti, Monzambano, Borghetto, Goito, és Roverbello helységeknél állott. A' Frantziák Chiesan túl Ponte St. Marco, Calcinato, Monte Chiaro, és Asola helységeknél táboroztak; még a' fegyver szünet idején is sok mozgások tétettek mind a' két részről. A' Toscánában a' nép fel fegyverkeztettetett a' Császár részére; már 25 ezeren fegyverben állottak. A' Frantziákat olly veszedelem fenyegette, hogy két tüz közzé fognak szoríttatni, minthogy Nápoly is olly jeleket mutatott, mintha Toscána példáját akarná követni, Britannia is segítő erőt ígért, mellyet Livornoba szándékozott ki szállíttani, hogy ezek az Anconai Örizetnek kaptsolják magokat. Azért Dupont Generális

Octobernek 14-dikén Toscana felé ment; Luccat, és Arezzot meg szállotta; a' fel fegyverkeztetteket széjjel verte. Macdonald is parantsolatot vett, hogy a' Tartalék Ármádiával Graubindenből a' Splügen hegyin által menne Olasz Országba. Ezen útban a' kôsziklás, és hóval fedett hegyeken sok alkalmatlanságokat kellett a' Frantziáknak ki állani; valóban azon út, melly Ronogella nevü falu, és a' Rajna kö hídja között vagyon, nem ok nélkül neveztetik (via mala) rosz útnak, a' mellyet tsak nem egész esztendöben a' hó fedez. A' más ik út is, melly Délnek szolgál, és Cardinello nevet visel, sem bátorságossabb amannál, mert feneketlen mélység mellett megy el, és nem szélessebb, hanem, hogy két ló egymást ki kerülhesse. Macdonald maga ment elöre, nem annyira Vezér mint út tsinálló; a' leg utolsó Osztállya az útnak egész Isoláig leg veszedelmessebb volt, mellyen étzaka kellett által menni, és a' mellyen három száz katona vesztette életét, és még két annyinak fagyott el a' lába; tsak ugyan el érkezett Macdonald Veltlinbe, a' hol ô valamelly ideig ki pihentette népét, és November elein a' fô Ármádiával egyesült. Ennek Vezérje Brune Generális volt, azután Massena lett; hihetô, hogy a' pénznek erôszakos zsarolásáért hívatott el hivatallyától. Decembernek 17-dikén fegyverre szóllította katonáit, és Bellegarde ellen ment, a' ki a' Mincio vize partyán 80 ezer emberrel állott. A' Nápolyi katonaság is Damas Generális alatt Toscánába

ment. Az Anconai Őrizet, melly Sommariva Generális alatt volt, Ferrarába indúlt, hogy Mylius sereg osztállyához kaptsolya magát a' Frantziák ellen, a' kiket hátulról fenyegettek. De Miolis és Jablonszky Frantzia Generálisok ezen fenyegetődő sereget korlát között tartották. Meg indúlt Brune Generális a' Mincio vize felé, és Hohenzollern a' vizen által nyomta. Dupont a' Voltai malomnál egy hajó hídat állított, mellyen két Brigada által ment, a' ki a' víz partyán lévő 1200 Császári népet hátra nyomta, és Bozzolot el foglalta. Ugyan itt reá tsapott Bellegarde Dupontra, a' kinek Suchet és Gázán segítségűl jöttek, el fogtak 2000, és Bozzolot meg tartották. Más nap már a' Frantziáknak fő erejek egészszen által szállott a' Mincio vizén, meg támodták minden felől a' Császári népet, és Valeggióig hátra nyomták. Innend Borghettora menték, a' melly helyet nagy vesztesség után Capitulatio által nyerték el. A' Mincio melléki tsaták után, mellyekben többet hat ezernél vesztettek el a' Császáriak, a' Frantzia sereg Verona és Legnago közé helyheztette magát. Decembernek 29-dikén Peschierat ostrommal be kerítették, és Mantua ellen indúltak. A' Császári fő Ármádia már által volt nyomva az Ets vizén, mellynek tulsó részén tsak egy be sántzolt táborjok volt Mantua és Verona között, de ez is szorossan el volt zárva. A' Frantziák el tökéllették, hogy Bussolengonál, és Chierinál az Ets vizén által fog-

nak szállani, mellyet 1801. Januáriusnak 1-sö napján végbe vittek, úgy, hogy már más nap 25 ezer ember, melly az Etsch vizén által ment, ütközet rendben állana, és estére már tsak nem a' Veronai falakhoz mentek. 3 dikán a' Császári nép el hagyta Veronát, a' Frantziák be szállottak, és a' Veronai Erösséget hathatóssan ostromolták. Innend Vincentza felé mentek; egy tsapat pedig Rovoredó felé küldetett, mellyet Januárius 5-dikén meg szállottak. Két nappal késöbben Lechi Generális Tridentomba szállott be; mellyre az egész Császári nép, melly Vukasovits vezérlése alatt Olasz Tirolisban volt, által ment a' Brenta vizén, a' hová nyomba követték öket a' Frantziák, és Januáriusnak 7-dikén már Levicohan állottak. Egy más tsapat az Inn vizén által Botzenbe ment. Bellegarde a' Salvarosai síkon meg állapodott, és úgy látszott, hogy még egy ütközetet akarna próbálni: Brune is éppen ütközethez tett készületet, midön Császári Obester Pesti ennek Hadi szilására jött, hogy vele a' fegyver szünetröl tanátskozzon. Brune tovább mozdúlt seregével még tanátskozás közben, és a' fö hadi szállását Trevisora tette, a' honnand Velentze ellen fenyegetödött. Ez volt a' két Ármádiának helyhezetése, midön Januáriusnak 16 dikán Trevisoban fegyver szünet köttetett, melly valamint a' Steyeri, 45 napra 15 napi elöre jelentéssél határoztatott. Peschiera, Verona, a' két Veronai Kastély Legnago, Ferrara és Ancona adattak zálog képpen a' Frantziáknak; tsak Mantua

hagyatott meg az Austriai kézben. Macdonald nagyon neheztelt ezen utolsó tzikkely miatt, és az Országló széket arra vette, hogy a' Lunevillei békességben Mantuat a' Cisalpinai Respublica számára által kellett engedni.

§. 106.

Frantzia Ország és Austria között Lunevillében békesség köttetik.

Sokszor érte Austriát az a' szomorú szükség, hogy a' maga ellenségeinek engedni kénszerítetett. Illyen volt a' Campo Formidoi békesség 1797-be October 17-dikén; illyen a' Radstadti Congressus, a' Castiglionei, Parsdorfi, Hohenlindeni, Steyeri, Trevisói fegyver szünet; illyen volt a' Lunevilli Conventio, és végre a' Lunevillei békesség, melly az háborúnak végét szakasztotta. Ezen békességnek ki munkálására Austria részéről Gróf Kobentzel, Frantzia Ország részéről pedig Bonaparte József mint akkori Ország Tanátsossa küldetett Lunevillere, de mivel Kobentzel azt a' kinyilatkoztatást tette, hogy a' Császár a' Britannusok nélkül békélni nem akar, sükeretlen volt a' tanátskozás; minekutánna pedig látta volna a' Császár, hogy inkább és inkább nevelkedik a' Frantziák szerentséje és hatalma, úgy nyilatkoztatta ki magát, hogy a' Britannusok nélkül is kész a' békességre. Ez ugyan tsak meg köttetett Lunevillében 1801. Februariusnak 9-dik napján. A' békességnek tzikkelyeit már fel-

fellyebb említettük, midõn a' Luneville i Congressust elõl beszéllettük: a' melly tzikkelyeket ottan kívántak tõlünk a' Frantziák, azokat ezen békességben helyben hagytuk, azért azoknak olvasására igazítyuk Olvasóinkat. Ezen békesség szükséges volt az Austriai Házra nézve, mert, ámbár azon Uralkodó Háznak meg károsításaval ment végbe a' békesség, szükséges volt még is egy részt fel áldozni, hogy az egész meg tartassék.

§. 107.

Frantzia Országnak belsõ alkotványa az 1799-dik esztendõbéli Revolutiótol fogva.

A' Directorium helyébe Consulatus lép az Ország Kormánnyához. E' szerént három Consulok viselik az Országlást, a' kik tíz esztendõre választatnak, de úgy, hogy tíz esztendõ el folyta után is ugyan azokat választani szabad lehessen. A' Constitutio Napoleon Bonapartét tette elsõ Consulnak, másodiknak Cambacerest, harmadiknak Lebrunt tsak öt esztendõre. Az elsõ Consulnak különös hatalom adatott, tudniillik õ hírdetiki a' törvényeket, õ választya és õ teszi le a' katona vagy a' Polgári Tisztviselõket, nemkülömben a' Polgári rend tartó, vagy fenyíttõ Bírákat. Esztendei fizetése 500000 Frank (mintegy 200000 forint) A' másik kettõ maga valóságában nem egyébb, hanem tsak Tanátsossa az elsõ Consulnak: õ tõle függ az Ország Tanátsa, melly a' törvényeket végre hajtya. Ezen Tanátsból három Szószóllók választatnak, a' kik-

nek hivatallya a' törvény fel vételét elöl beszélléni. Az Ország Tanátsa után következik a' Senatus, mellynek 80 Tagjai vannak, ollyanok, a' kik már 40 esztendöt bé töltöttek. Ezeknek Hivatallyok holtig tart, ha tsak valamely törvénytelenségért attól meg nem fosztatik. A' két Consulok, ha el telvén az Hivatallyoknak ideje, tovább is Hivatallyokban meg nem hagyatnak, minden választás nélkül Senátorok lesznek, ha önként le mondottak a' Consulságról. Az elsö Consul pedig, ha önként le mond is a' Consulságról örökös Senátor. A' Senátort más Hivatalra választani nem lehet. A' Senatus után következik a' Tribunatus, melly 100 Tagokból áll, mellynek Tagjait az elsö Consul erösítti meg Hivatallyokban; kötelességek pedig a' Törvény tárgyairól tanátskozni, mellyeket az elsö Consul hatalmában áll helyben hagyni. Ezeket követi a' Törvényhozó Tanáts, mellynek 300 Tagjai vagynak, leg alább 30 esztendösök. Ezeknek üléseik Novembernek 21-dikén kezdödnek minden esztendöben, és tsak négy hónapig tartanak; de az Országló szék öket akár melly részében az esztendönek öszve hívhattya. Egy Tribunusnak esztendei fizetése 15000, egy Törvényhozó Tanáts Tagjának pedig 10000 Frank (*) A' Törvényhozó Tanáts kötelessége azon törvényeket meg állíttani, mellyeket elöl ád a' Tribunatus;

(*) *Egy Frank annyit tesz mint Lira, mely 8 garast tészen, a' Lira nevezet már most meg szünt a' Frantziáknál.*

ezek akkor nyernek kötelezô erôt, ha a' Senatus is helyben hágy, és az elsô Consul ki hirdet. A' Respublika Departamentumokra osztatott, mellyek magoknak választanak birót, a' ki a' Párisi Országló Széktôl függ. Minden kerület választ magának minden harmadik esztendôben egy békéltetô Bírót, a' ki a' Departamentumnak Törvény székitôl függ. A' fenyíttô dolgokban az Esküdt törvény szék határozza meg, ha a' panasz ollyan é, mellyet a' rend szerént való Bíró eleibe kell adni, vagy nem. A' rend szerént való Bírótól szabad folyamodás vagyon az Eltörlô Törvény Székhez. Ezen Törvény Szék Tagjai a' Nemzet lajstromából választatnak, a' többiek pedig a' Departamentomok lajstromából. A' katonaság egészen az Elsô Consultól függ: ez rendeli ôket a' hová tetzik. Az háborúban el esett katonáknak Özvegyei, és árvái a' Respublikától veszik táplá tatásokat. Nemkülömben a' jutalmakat is ez osztogattya. Egyébként pedig a' Respublika kötelessége az Ország népinek bátorságára, és tulajdonának meg tartására ügyelni. A' ki egy esztendeig van Frantzia Országban, olly szándékkal, hogy ott meg maradjon, Polgári just nyer. A' Religio dolgában a' Katholika Religio az Uralkodó, de más egyébb hit vallásúak is meg szenvedtetnek. A' Püspökségek és Plebániák helyre állíttatnak, de minden Helység szerezzen Egyházi készületeket; a' Papokat a' Respublika fogja fizetni. A' Plebániák helyre állíttásában nagy okokból e y Plebánus sem tétetett viszza a' maga elôbbeni Plebániájába; hogy a' Plebánus a' népnek, a' nép

pedig a' Plebánusnak a' Revolutio alatt el követett hibájit szemére ne vethesse. A' Pápa, mint előbb a' Frantzia Anyaszentegyház fejének esmértetik, a' ki ellen előbb a' Jacobinusok embertelenül motskolódtak.

§. 108.

Rövid elmélkedés a' Frantzia Ország változásainak tsudálatos folyásán.

Csudálatos változások történnek a' világon. Egy azok közül a' Frantzia Revolutzio, a' mellyet mi ezen könyvben le írtunk. Olly tsekély kezdetből, a' mellynek semmi nagy következését nem lehetett gyaníttani, olly nagyra emelkedett a' Respublika, hogy ahoz hasonló esetet a' történt dolgok között még a' leg régiebb időkben sem találunk. A' Görögök, igaz, és a' Rómaiak nagy dolgokat vitték; de mennyi idő kellett ahoz? Görög Ország korán előre meg tette a' készületeket, hogy belőle Respublika formáltassék. Rómát a' Tarquiniusoknak kegyetlensége vitte arra hogy nyakából az igát ki rázná, és több ellensége nem volt, tsak Tarquinius és Prolsenna. Frantzia Ország ellenben több századoktól fogva Királyi igazgatáshoz volt szokva. A' Rómaiaknál okot adott az Országlás változtatására a' tyrannusi kegyetlenség, itt ellenben az igen nagy engedés, emberi szeretet, és jóság döntötték le a' Királyi Széket. Róma tsak el űzte az ő kegyetlen Uralkodóját, Frantzia Ország ellenben meg ölte. Ott azok űzték el a' Királyt, a' kiket Tarquinius rútúl meg sértett; itt pedig azok

emelték fel a' Király vesztére a' kezeiket, a' kiket ő fel emelt, és jótéteményekkel gazdagított, ilyenek voltak Orleans, Pethion, Dumourier, la Fayette és mások. Róma eleinten magát tsak védelmezőleg tartotta; Frantzia Respublika ellenben Országok el foglalására küldötte mingyárt eleinte Lucknert, Bironț, Dillotot; magának tulajdonított hatalommal törvényt szabott a' maga törvényes Királlyának is. Pártyát fogta ugyan az el nyomattatott Királynak az Austriai Császár és Burgus Király, meg közelítti ezeknek hadi seregek Párist, de egy maroknyi zenebonáskodóktól viszsza nyomattattak. Előbb, hogy sem 1792-dik esztendőnek vége lenne, a' Gemappe mellett való ütközet meg határozza XVI-dik Lajosnak szerentsétlen sorsát. Haszontalanúl fogja pártyát Európa, ő a' sorompó eleibe vitetik, halálra ítéltetik, és Guillotine által feje vétetik. Ezen vakmerő tselekedetek a' Frantziáknak meg rettentette minden Fejedelmeket; meg esküdtek, hogy Lajosnak ártatlan vérét meg fogják boszúlni, de az által még inkább fel háboríttattak a' zenebonáskodók; a' Királyné is áldozattya lett a' zenebonás nép dühösségének. Hogy a' világ arról meg győződjön, hogy mit tehet egy Nemzet, ha mind annak semmi segedelem nem nyújtatik is, Dumourier küldetett, hogy Hollandiát foglalja el; mellyet ő bizonnyal végbe vitt volna, ha a' Belgiumi hadakozások nem tartóztatták volna. Ez itt Haza árúló lett, valamint árulója volt a' Királlyának. Belgium el esett az Austriai Háztól; elsőben Res-

publikává lészen, azután pedig Frantzia Országhoz kaptsoltatik, mint része azon Országnak. Frantzia Országban sok hasonlások támodnak, úgy látzik, hogy azok fogják nyakát szegni a' Respublikának. A' Jacobinismus győzedelmeskedik, és a' Rettentõ Systema melly holt testekkel rakta meg az utzákat, Uralkodó lesz. Roberspierre, a'ki inkább illett volna a' fene vadak, mint sem az emberek közé, az Ország Kórmánnya mellé áll; az alatt mindenfelõl folyt az emberi vér, a' kinek a' volt az kívánsága, hogy a' Frantzia nép 25 millióból 12 millióra szállíttassék; a' tudományok és mesterségek el törültessenek; tsudálni lehetett, hogy ennek Uralkodása alatt a' Telegraphot, és Aërostaticát fel lehetett találni. Olly határozatlan hatalommal uralkodott Roberspierre, mint más akár melly Asiai Despota. Az õ Maximumja, és az Assignáták értékje által némü-némü képpen lábra állította a' le rogyott Finátziát Frantzia Országban. Frantzia Országnak fegyveres népe Landaunál győzedelmeskedik, Vendeet el pusztíttyák, le rontyák a' leg virágzóbb Városaikat, úgymint Marseillet, Toulont, Bordeauxot és Lionț, olly bũntetés nemeit gondolnak ki, mellyek az emberiséggel õszve férhetetlenek. Illyen esetek között végzõdött 1793-dik esztendõ. A' következendõ esztendõ szinte olly vérengezõ volt, mint az el múlt. Austria részére látzott nagyan hajlani a' szerentse, midõn Ferentz Császár az Hadi sereget személyessen lelkesítette, de ezen szerentse nem volt állandó. Mind Rajna

mellett, mint a' Pyrenaeus hegyeknél szerentséssen villogott a' Frantzia fegyver. Ellenben az Anglokon erôt nem vehettek. Azomba Robespierre meg halt egy olly halállal, a' minôt mint tyrannus érdemlett volt. A' mértékletessebb gondolkozású Felekezet gyözedelmeskedett, azon idô alatt, midôn külföldön a' Frantzia katonaság számára köti a' borostyán koszorúkat az Hadaknak Istene.

§. 109.

Folytatása az elöbbeni tárgynak.

Midôn az egész világ azt vélte, hogy Frantzia Országot a' belsô zenebonák meg erôtleníttik, ugyan akkor az el rontott Constitutionak töredékiből egy új Constitutio emelkedett világosságra. A' tyrannusok, a' kik Robespierrenek eszközei voltak a' kegyetlen tettekben, ki írtattak az emberûl gondolkodóknak számából. Az Hadi seregek új lelkesítést nyertek. Hollandia, mellyen a' leg hatalmassabb ellenség sem vehetett erôt, 1795-ben a' Frantziák prédája lészen. A' Vendeek és Chouansok az új Uralkodóval meg békélnek. A' Jakobinismus egészen le rontatik. Belgiumnak el foglalása, a' Spanyolokkal lett békesség, a' Frantziáknak Rajnán való által menetelek, és az Olasz Országi szerentséjek az új Constitutionak következései voltak, a' melly a' szép mértékletességgel többet vitt végbe, mint sem az fegyverrel. 1796-dik esztendô a' nagy dolgoknak végre hajtásáról nevezetes volt. A' szerentsének mérô serpenyöje tsudálatossan emelke

dett, és le nyomattatott; a' fényesség az árnyékkal tsudálatossan egyelítve volt az ütközetekben, valamint sok bátor tselekedetek, és váratlan hadi mozgások jelentek meg a' tsata mezön ezen esztendöben. Hibák, és veszedelmek mind a' két részről. Hirtelen való elöre nyomúlások, és még hirtelenebb hátra vonúlások. A' Német Birodalom most az ö léttinek meg maradását reménlette; majd az ö nem léttinek közelíttésétöl irtózott. Most az ö Constitutiójának fenn tarthatásáról kételkedett; majd esmég annak fenn maradásáról tökéletes reménységgel volt. Olasz Ország egy esztendönek el folyta alatt több változásokon esett által, mint annak elötte sok századokon. Annak közepén egy új Országló szék állíttatott. A' Sardiniai Király az új Respublikának Vasallussa lett. Roma reszketett; nem sokára Béts a' Frantziák közelíttése miatt félelemben volt; és békesség kötésre akarattya ellen is kénszeríttetett. 1797-dik esztendö a' Frantziák részéröl gyözedelmeknek esztendeje volt. Frantzia Országot a' Cisalpinai, Liguriai, Romai, Parthenopei, Helvetziai, és Bataviai Respublikák, mint valamelly betsületböl való Örállók körül fogták. Ezen idö szakaszban mint egy köz mondás volt; A' mit a' nagy Respublika akar, azt úgy kell tekénteni, mintha végbe ment volna. Ezen Respublika nem volt még öt esztendös, és már minden Europai Hatalmasságot meg haladott az erönek mértékiben; a' világ közepén, termékeny földön, a' mellyen 30 millio ember számláltatik. A' Cam-

po-Formidoi békesség fényessé tette annak tekéntetét: a' Directorium már most mindent végbe vihetett volna az emberiségnek javára, ha az halandóknak annyi lelki erejek lett volna, hogy a' szerentsét az emberi szeretettel egybe kaptsolhatnák. 1798-dik és 1799-dik esztendôben az egész világ kitsiny volt a' Frantziáknak: az hadi erejeket egész a' Nilus, és Jordán vizéig terjesztették. Magossan akartak hágni a' Frantziák, mélyen le estek. Olasz Országot el vesztették; a' Római, és Cisalpinai Respublikának létte megszünt; a' Liguriai mindenfelûl nyomattatott; az Helvetziainak fele már az ellenség kezében volt; a' Bataviait az Anglok fenyegették; maga Frantzia Ország is a' Polgári vértôl veresellett. Úgy látzott, hogy 1793-dik esztendô fog ki újúlni, midôn hírtelen Frantzia Országnak Örzô Angyala Bonaparte viszsza hozta Frantzia Országnak el távozott szerentséjét. Sieyesnek segedelme által fel vergôdött az Ország Kórmánnya mellé, és a' Respublikának egy olly formát adott, melly az Historiákban egy új idô szakasznak határa lészen. Azt kiki leg inkább ditsôségesnek mondja Bonaparténak tettei között, hogy ô az ô Annyának Letitziának, Portalisnak, és Talleyrandnak beszédjére, és sokszori javaslására Frantzia Országban az Katholika Religiót Uralkodónak lenni rendelte. Hetedik Pius Római Pápával egy Concordatumot állított meg 1801 esztendôben, mellynek ereje szerént minden Érsekeket, és Püspököket ô nevez ki, a' kiknek szabadságok vagyon a' magok

Megyéjekben lévő Egyházi apróbb Hivatalokat ki osztogatni. Bonaparte 1802-dik esztendőt is az által akarta emlékezetesé tenni, hogy Amiensben a' Britannusokkal is békességet kötött, de a' melly nem soká az után fel bomlott, a' mint ezen Munkának II-dik Részében elől fogjuk beszélleni.

VÉGE

az Első Darabnak.

MATATÓ TÁBLA.

	Oldal
Bévezetés.	7
Az Országnak állapottya a' Rómaiak alatt.	9
Frantzia Orſzágnak állapottya az elsö Frantzia Királyok alatt a' Merovingiai Familiából.	10
Carolingi Házból való Uralkodóknak Történeteik.	17
A' Capeti Háznak Uralkodása.	26
A' Valois Ház Uralkodásának Kora	39
A' Bourboni Ház Uralkodásának kora.	63
A' Bourboni Házból való utolsó Királyok XIV. XV. és XVI-dik Lajos idejéröl, az az 1643 — 1786-ig.	76
A' Frantzia Revolutióra való hanyatlásnak kezdete.	108
Az Orſzág felforgatá-sára elsö lépés tétetik 1792-diki Constitutió.	111
Az új Constitutió Frantzia Orſzágot kétſzakadványra oſztya, kik egymást halalból gyülölik.	115
Leopold gondolkozása, és magaviselete a' Frantzia Revolutió eránt.	118
Kiüt a' Frantzia Háború.	121
Az Austriaiak berontanak Frantzia Orſzágban.	126
Az Austriai Hadi seregnek szerentséje megtsükken Frantzia Orſzágban, a' Frantziák ellenben nagy lépéseket tesznek.	131
Nagy Hadi készületek az 1793-dik estendöbéli háborúra.	135
XVI-dik Lajos Király a' Nemzeti Gyülésben sorompó mellett álván kérdésre vétetik.	138
Halálos ítélet ellene ki mondatik annak Halála.	142
Lajosnak megölettetése az Európai Hatalmasságokat figyelmetessekké tészi.	145
Dumourier hadakozásai Hollandiában 1793-dik esztendöben.	147
Az Austriaiaknak szerentséje Belgiumban. Dumouriernek esete.	150
Frantzia Respublikának igen-igen veszedelmes állapottya.	157

Oldal.

Uj zendülés Frantzia Orſzágban. A' rettentõ Kormányozásbéli Constitutió. 161
A' Szövetséges Hatalmasságoknak szerentjek a' Frantziák ellen való hadban. 164
Az 1793-dik Augustusnak 10 diki Constitutió. 166
Csuda vitézségek az új Frantziáknak Landaunál. 168
A' Vendei Royalisták semmivé tétetnek a' Frantziáktól. 170
Marseille, Lion, Bordeaux, és Toulon Városainak szomorú esete. 172
A' dolgoknak állapottya 1793-dik esztendõ végin. 176
Harmadik esztendõbéli táborozása a' Szövetséges Hatalmasságoknak az új Frantziák ellen. 178
Frantzis Orſzágban való belsõ elnyomattatások 180
Az Austriaiak szerentséje II-dik Ferentz Vezérlése alatt. 182
A' Szövetségesseknek szerentsétlenségek Belgiumban. 185
A' Rajnánál, és az Alpesoknál vólt Hadi történetek. 186
A' Britannusok keményen sarkallyák a' Frantziákat a' tengeren. 188
Robespierrenek kegyetlenségei. Ugyan annak szomorú vége. 190
A' Frantziáknak bámúlást érdemlõ szerentséjek az háború esztendeinek vége felé. 193
A' Frantziáknak ſzerentsés lépéseik Hollandiában, Olasz Orſzágban, és a' Pyrenaei hegyeknél. 196
Változó szerenséjek a' tengeren hadakozó Hatalmasságoknak. 198
Országlás változása Frantzia Or-ſzágban. 199
Téli hadakozások a' Frantziáknak, és Hollandiának elfoglaltatása. 201
A' Frantziáknak rosz állapottya ezen idõ alatt Frantzia Országban. 204
A' Vendeiekkel, és a' Chouansokkal békeség köttetik. 205
Pitt javaslására az háború folytattatik. A' Burgusok békeséget kötnek. 206

Oldal.

Utolsó veszte a' Jakobinismusnak Párisban. 208
Szerentsés hadakozások a' Frantziáknak. Luxemburg Frantzia kézre kerül. 211
Olasz Országban, és a' Pyrenaeusoknál vólt hadi történetek. Spanyolokkal való békesség. 212
Belsõ állapottya Frantzia Orfzágnak. A' Chouansoknak és Vendeieknek veszedelmek. 214
Új Constitutió hozattatikbe a' Respublikába. 216
Pittnek utolsó próbatétele egy kiszállíttásra. Az Anglok szerentséjek Napkeleti Indiában. 217
A' Frantziák által mennek a' Rajnán. 218
Az hadakozó Hatalmasságoknak változó szerentséjek a' Rajna vize mellett. 221
Serentséssebben hadakoznak a' Frantziák Olasz Országban. 222
Kezdete az 1796-dik esztendõbéli háborúnak. 223
A' Vendeiek, és Chouanok háborgásának szomorú vége. 225
Az Assignáták helyett Territorialis Mándáták hozatnakbé. 226
Olasz Országi háborúnak kezdete, Lombardiának elfoglaltatása. 227
Rajna melléki hadi történetek 1796-dik esztendõben. 232
Bonaparte tettei Olasz Országban. 236
Az elõbbeninek folytatása 239
Né-met Országi Hadi történetek. 242
Jourdan szerentséjének megváltozása. 246
Moreau által megy a' Lech vizén. Jourdan állapottya. 247
Moreaunak a' Rajna vizén vólt híres viszsza vonúlása. 251
Olasz Országi 1796. esztendõbéli Hadi történetek kimenetelek. 256
Bonaparte igen veszedelmes helyheztetésbõl menti ki magát. 259
Hadi esetek Német Országban 1797-dik esztendõben. 265
Az Austriaiak szerentsétlensége Olasz Országban. 267
Mantuának Capitulátziója. 271

MUTATÓ TÁBLA.

Oldal.

Frantzia Ország, Hollandia, és Anglia között való tengeri tsaták 1796-dik esztendőben. 273
Kezdeteaz 1797 dik esztendőbéli háborúnak Olasz Országban. Róma Városa rémülésbe jön. 277
Olasz Országi háború Frantzia Ország és Austria között. 279
A' Frantziák ellepikTirolist, Karinthiát, Karniolliát, és Stájer Országot. 283
Az Olasz Ármádiánál kötött fegyver szünet megállittya a' Frantziák szerentséjét a' Rajnai Ármádiánál. 287
Bonaparténak okos maga viselete, midőn az Austriai tartományokba betört. Velentzének veszedelme. 290
Genuai Országlásnak viszontagsága. Britanniának foganatlan próbatétele a' békesség megszerzésében Lille Városában. 293
A' Párisi Országló Széknél új formában tétetnek a' dolgok. 295
Végképpen való békesség a' Frantziák és Austria között Campo-Formidóban. 298
Barras Reubel, és Revelier-Lepaux három Frantzia Dictatoroknak titkos tsalfaságaik. 300
Bonaparténak Aegyiptomba való menetele. 303
A' békességről való Radstadti tanátskozás a' Frantziák tsalfasága által félbe szakasztatik. 304
Uj szövetkezések az Hatalmasságoknak a' Frantziák ellen. 307
A' Frantziák 1799 ben Német Országba beütnek. Graubindenben, és Tirolisban történt esetek. 308
Scherernek hibás hadi Plánumja Olasz Országban. 313
A' Muszkák Olasz Országba érkeznek. Suvarov be megy Mediolánumba. 316
Károly Fő Hertzegnek lépései Helvetziában. 317
Folytatása, az Olasz Országban vólt háborúnak. 320
Az előbbeninek folytatása. 323
Belső nyughatatlanságok Frantzia Országban. 325

Oldal.

Tovább való tsaták Olasz Országban, és Helvetziában. 326
Ezen tárgynak folytatása. 328
A' Rajnánál, Helvetziában és Olasz Országban vólt háborúnak külömbféle jelenései. 333
A' Frantziák Olasz Országban mindent elvesztenek Genuan kivül. 339
Ezen esztendőbéli háborúnak bé fejezése Németh Országban. 343
Az Oroszok Németh Országból haza mennek. 344
A' Britannusok készülete Hollandia ellen. 346
Bonaparténak felette nagy szerentséje 1799-dik esztendő végén. 349
Frantzia Országnak belső állapottya Bonaparte igazgatása kezdetén. 353
Az Austriai seregnek hadi mozgásai Olasz Országban. 355
Helvetziai, és Rajna melléki tsaták 1800ban. 359
Bonaparténak Óriási eltökéllése Olasz Országba való által menetelben. 362
Bonaparténak bámúlásra méltó szerentséje Olasz Országban. 366
A' Frantziáknak lépéseik. A' Marengoi Tsata. 369
Hadi mozgásaik a' Frantziáknak Német Országban. 372
A' Frantziák meg szállyák Monachiumot Bajor Ország Fő Városát, ás Graubindent. 376
Veszedelmes környülállásai az Austriai örökös Tartományoknak. 378
A' Frantziák fel mondják a' fegyver szünet meg szünését a' Császárnak. 381
Mind a' két részről nagy tusakodással folytattatnak az ellenségeskedések. 384
Hohenlindennél az Austriaiak végképpen megveretettetnek. 385
A' Frantziák bétörnek a' Salisburgi tartományban onnand pedig Austriába. 388
Félelmet és ret tegést botsájtanak magok előtt a' Frantziák. Stajerben fegyver szünet. 492
Béts nagy törekedésben vagyon.. 394

MUTATÓ TÁBLA.

Oldal.

Frantzia, és Austria között való folytatása az háborúnak Olasz Országban. 396
Frantzia Ország és Austria között Lunevillében békesség köttetik. 400
Frantzia Orſzágnak belsô alkotvánnya az 1799dik Eſztenbôli Revolutiótól fogva. 401
Rövid elmélkedés a' Frantzia Orſzág változásainak tsudálatos folyásán. 404
Folytatása az elôbbeni tárgynak. 407

EGYETEMI KÖNYVTÁR

EGYETEMI KÖNYVTÁR * DEBRECEN

Erzherzog Carl.

Frantzia Országnak

Polgári és Hadi

Történetei

a'

legrégiebb időktől fogva a' Revolutio' kezdetéig, és a' Revolutio' kezdetétől egész az 1808-dik esztendei háborúig.

Elsőben

németh nyelven írta

tudós és nagy tiszteletű

Janits Aemilián

Némelly változtatásokkal Magyar nyelven kiadta

Szekér Aloysius

Sz. Kereszti és Sz. Gothárdi Apátursàgnak felesküdt Tagja, hajdon több Tudományoknak Tanitója, most Tábori Pap.

Pars erit Históriae.

Ovid. Cons. ad Aug.
v. 265. 268.

Második Kötet.

A' Lunevillei békességtől a' Tilsiti békességig az az: 1801 — 1806-ig.

Pesten

Eggenberger József Könyvárosnál a' Franciskánusok piatzán.

1811.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

ELSŐ SZAKASZ.

Mellyben elöladatnak azon esetek, mellyek a' Lunevillei békességtől fogva az Ulmai Capitulatióig történtek; az-az 1801-től 1805-ig.

§. 1.

Az 1805-dik esztendőbéli háború történetinek megvilágosítása.

Az 1805-dik esztendőbéli háborún tsudálkozni fog a' jövendő világ, midőn azt olvasni fogja. Titokkal tellyes volt ezen háborúnak kezdete, renden kivül való annak folytatása, és tsudálatos, vagy tsak nem hihetetlen annak elvégzése módja. Szükséges, hogy azon Történetírónak a' következendő világ előtt tekéntete légyen, a' ki azt kívánja, hogy ezen háborúnak leírása a' jövendő Maradéktól vagy tsupa mesének, vagy költeménnyel tóldott valóságnak ne tartassék.

Nehéz leſz azt elhitetni a' késõ világgal, hogy egy olly következésû háború végeztetett-el 90 nap alatt, mellyre sok eſztendõk elfolyta is kevés volna. Mitsoda ſzemmel fogják ſzáz eſztendõ múlva olvasni Austriának azon mostoha sorsát, hogy az 1805-dik eſztendõben a' Francziáknak, Batavusoknak, Würtembergaiaknak, Bajoroknak, Oroſzoknak Seregei mindenfelöl elárodták, a' nélkül, hogy tulajdon védelmezõ Serege volna. Önnön magunk tsudálhatjuk, hogy olly veſzedelmes környülállások között helyheztetve lévén, többet nem ſzenvedtünk! Szinte olly tsudálatos volt az 1806-iki háború, mellyet a' Francziák 14 nap alatt elvégeztek, a' mint a' Toldalékban elöl fogjuk beſzélni.

§. 2.

Titkos kéſzületei a' hadakozó Hatalmasságoknak a' háború elkezdete elõtt.

Nem lehet azt elhinni, sem a' Világgal elhitetni, hogy a' Bétsi Udvarnak háborúra tzélozó titkos intézetei a' Párisi Cabinét elõtt tudva nem lettek volna, elõbb, hogy sem a' háborúnak tüze valósággal kilobbant. Magok megvallották a' Francziák, hogy nékik mind a' Hadi Seregnél, mind pedig a' Polgári Hivatal Viselõk közt jó Kémjeik voltak Austriában, a' kiket õk valamint jól fizettek, úgy a' hírhordásban serényeknek tapaſztaltak. Lássuk a' dolgot közelebbrõl: Ha a' Párisi Cabinét semmit sem gyanított volna a'

Bétsi Udvarnak ellenséges készületeirôl, vallyon tett volna-e ô is három egész esztendeig olly rendkivûl való készületeket? Ha ezek a' készületek Britannia ellen tzéloztak, mi szükség volt a' Német Tartományok' határait olly számos Katona Örizettel megrakni? Azon 80 ezer Conscriptusokat, a' kik a' Tartalék Sereget formálták, vallyon olly rövid idô alatt talpra állíthatták volna-e, ha a' hadakozásnak planumja elôre ki nem dolgoztatott volna? Bizonyosan sokkal elôbb, mint sem a' háború elkezdôdne, tudva volt Párisban Pitt Ministernek azon planuma, hogy a' Francziák szárazon és vizen egy idôben ostromoltassanak, és hogy ô Februarius 18 ikán 1805 ben a' Nemzettôl öt millio Sterlinget, Julius 12 ikén pedig negyedfél milliót vett fel a' szárazon hadakozók' szükségeikre. Titokban lehetett e a' Párisi Udvar elôtt a' gyors hírmondóknak a' Bétsi, St. Jamesi, St. Pétervári, Berlini, és Stocholmi Udvarok közt való szüntelen küldözése? Nem külömben a' Bétsi Udvar sem nézhette henyélô szemmel a' Marengói múlatságos nagy tábort, a' Tirolisi széleknél tanyázó, és 50 ezerbôl álló Franczia Katonaságot, nem külömben azon 30 ezeret is, melly Calabriában sereglett ôszve; szükséges volt néki is maga bátorságáról gondoskodni. Nagyobb meggyôzôdés véget János Fô Herczeg tavaszszal megjárta Piave és Tagliamento környékit; szemeivel látta a' közelítô veszedelmet. A' Bétsi Udvar is tehát három hadi Sereget szedett rendbe: egyik 70 ezerbôl állott Károly Fô Herczeg vezérlése alatt az Olasz-

Országi széleken; másik Antal Fő Herczeg' vezérlése alatt a' Tirolisi széleknél, melly állott 30 ezer emberből; harmadik a' Bajori széleknél, melly 80 ezer emberből állott Ferdinand Fő Herczegnek, és Mack-Generalisnak vezérlések alatt. Mack a' Britanniai, és az Orosz Udvarnak javaslására tétetett Hadi Vezérnek. Az egész planum készen volt, az ágyúk, hadi szer, és hadi Nép már az elrendelt helyen állott, minekelőtte a' háborúról nyilvánságos beszéd kezdett volna lenni. A' mi a' Pitt Ministernek planuma szerént megkívántatott, minden végbement; azt vélte ő, hogy már most kebelébe dugván a' kezét, nyugodalmasan elvárhatja a' győzedelmet, és annak gyümöltsét; de nagyon megtsalta magát, a' mint az ellenkező következés nyilván megmutatta.

§. 3.

Megvettetik az új háborúnak talpköve.

Már 1801-ben megvettetett az 1805-dik esztendőbéli háborúnak talpköve, mellynek történeteit itt előbeszéljük. Az első Consul Bonaparte *) Piemontot Franczia Országgal egybe-

*) *Bonaparte a' Népet magához való hálaadatosságra nagyon lekötelezte az által, hogy a' Katholika Hitnek rendtartása szerént az Isteni szolgálatot helyre állította, és VII-dik*

kaptsolta, minthogy az úgy is Gallia Cisalpina nevezet alatt régenten Franczia Országnak egy része volt; Károly Emanuel Királynak

---

Pius Római Pápával egy Concordatumra lépett, melly szerént az Első Consul nevezi ki az Érsekeket és Püspököket; ezek pedig az apróbb Egyházi Hivatalokat. Hogy pedig Bonaparte a' kiköltözteket Hazájokba vissza hívta, és hogy egy Tisztességbéli Legiót állított, magát még kedvesebbé tette a Nemzet előtt. Ő tehát Augustus 15-ikén 1801-ben Első Consul lett, a' melly Méltóság néki örökségül adatott; sőt hatalom adatott néki, hogy Magzati nem lévén, maga után következő Első Consult nevezhessen-ki; ha a' Senatus a' két elsőt a' kiket ő kinevezend, bé nem venné. A' halálos ügyekben megkegyelmezésre való hatalom adatott néki; nem különben a' Hadi Seregnek igazgatásában határozatlan hatalmat nyert. A' két másik Consul tőle függött, úgy, hogy ő határ nélkül való Ura volna a' Nemzetnek. Ez volt az 1801 esztendőbéli Constitutio, mellyből Sieyes azt mondotta, hogy jó ugyan, de nem jobbíthatatlan. Ezen Sieyes a' Constitutiora felesküdt Pap volt. A' Király' megölettetésére voxolt, utóbb a' mérséklett Felekezethez tsapta magát; Director lett. Az mondatik felőle, hogy minden Constitutiót ő kovátsolt légyen. Magát Isten tagadónak vallotta.

pedig 50000 Piasterből álló esztendőnként való fizetést rendelt. Az Orosz Császár nehezteléssel vette ezen tselekedetét az Első Consulnak, melly az Orosz és Franczia Országló Székek közt nagy levelezésre nyújtott alkalmatosságot. Sokkal hevesebb volt a' Francziák és Britannusok közt a' tollal való háború. Maga tulajdon kezével írt az Első Consul a' Britanniai Királyhoz, és azt békességgel megkínálta, de azon feltétel mellett, hogy a' Britannusok Aegyiptomból és Malta szigetéből költözzenek-ki. Ezek reá nem állottak. November 5-ikén 1802 ben kezdődtek a' tanátskozások, de igen hamar félbeszakadtak: azért következendő esztendőben Decaen Generalist és Sebastiani Obestert küldötte az Első Consul a' Britannusok ellen, a' kik annyira vitték a' dolgot, hogy az Anglok Aegyiptomot elhagyni kénszerítettetnének. Malta ellenben Angoly kézben maradott. Már akkor egész mértékben kilobbant a' háborúnak lángja, mellyben Franczia Ország rövid idő alatt St. Lucia és Tabagó szigetét Napnyúgoti Indiában; nem külömben St. Pierre és Miquelont is elveszteték. Domingó szigete is nagy veszedelemben volt. Sőt kénszerittetett ama' termékeny Louisana tartományt is az Amerikánusoknak eladni. Decaen úgy megszoríttatott, hogy magát szerentsésnek állította, midőn Isle de France szigetbe szaladhatott. Amerikában szenvedett kárt azzal pótolták ki a' Francziák, hogy 1803-ban Junius 4 ikén Hanoverát elfoglalták az Angloktól, és egy tengeri tsatához készültek. Hat külömbözö helyez-

ken vertek tábort, és Compiegnienél állott az hetedik, úgy, hogy 300,000 talpon állana, hozzá nem számlálván azon segítséget, mellyet Hollandiából, Olasz Országból, Belgiumból, Spanyol Országból, és Lusitaniából vártak.

§. 4.

Az 1804-dik esztendőbéli Constitutio. Angoly, Orosz, Austria, és Svékus Udvaroknak öszveszövetkezése a' Francziák ellen.

Napoleonnak szerentséje irígyeket gerjesztett, a' kik ennek elvesztésére öszveesküdtek. Decembernek 24-ikén akarták próbát tenni Napoleonnak megölettetésére az úgy nevezteteti Pokol-tsinálmánnyával, *) de Na-

*) *Ezen Pokol-készítménnye, mellyel Napoleont el akarták veszteni, egy kotsira helyheztetett hordótska volt, melly puskaporral, és halált okozó más holmivel megtöltve lévén, azon útra volt helyheztetve, mellyen Napoleonnak által kellett menni. Úgy volt ezen készítmény elintézve, hogy bizonyos időben magától gyulladna meg. De akkor pattant el, midőn már Napaleon által ment azon útszán. Ezen Pokol készítménnye öt embert ölt meg, sokakat megsebesített, és sok házokban is károkat tett. Napoleont pedig valamint másutt sokszor, úgy itt is*

poleon sérelem nélkül maradott; megőrizte őtet az ő Geniusa. Georges és Pichegrü voltak az öszveesküdtek közzül, a' kik azután

---

megőrizte a' jó szerentse. Kevés hetekkel annakelőtte egy más öszveesküvés jött világosságra, a' kik ötet hegyes törrel által akarták döfni, akkor, midőn a' Játék-színből haza menne. Az öszveesküdteknek feje valamelly Cerachi nevezetű Római szülemény volt; társai voltak pedig Dormeville, Arena, és Molteldo; mind a' négyen életekkel adóztak. Julius 4-ikén 1804-ben az úgy nevéztetett Madam Encore méreggel megkent törrel akarta általszúrni Napoleont. Duroc sejdítvén ezen gyilkos törekedést, azon aszszonyt előbb hátra rántotta, mint sem az a' hegyes tört Napoleonba ütötte volna. A' kínzó padon hala meg, a' nélkül, hogy nyilkos társait kinyilatkoztatta volna. Nem sokára azután világosságra jött, hogy Tranquoville más 30 társaival volt ezen vakmerő próbatételnek az elintézője; Abbeville, és Monbrouville közt várakoztak olly alkalmatosságra, mellyben Napoleont életétől megfoszthatnák, a' kiről tudták, hogy azon úton fog menni. Lionban létekor még nagyobb veszedelemben volt: itt, midőn Fesch Cardinálisnál az Érseki palotában Chocholadét kívánna fölöstökömre, egy Leányzó, ki a' házi tselédek közzül való volt, mérget tett

életekkel fizettek. Ama híres Moreau Generalis is gyanúságba keveredett, mintha ő is egyet értett volna az öszveesküdtekkel: törvény-

---

a' Chocholadéba; ezt egy másik tseléd megláttá; 's Napoleonnak kijelentette; a' Leányzó látván, hogy tselekedete világosságra jött, azon Chocholadét, melly még a' kannátskában maradott megitta, és azonnal szörnyü halált halt. Pauline Rotti volt a' neve ezen Leányzónak; a' Corsikai szigetből való volt. Midőn Napoleon Mediolanumban koronáztatáshoz készülne, reggel mintegy kilentz óra tájban a' koronáztatása napján midőn a' Császári és Királyi ékességeket magára venné, Salmatoris Prefectustól egy írást vett, mellynek az volt foglalatja, hogy mihelyt egy lépést tesz, oda vagyon az élete, mert a' gyilkosok körülötte és mellette vagynak. Elsőben azt vélte, hogy a' mellette álló Generalisok: Berthier, Iourdan, Lanes, Mortier, Bessiers és St. Cyr esküdtek volna öszve ellene, és reszketve azt mondja: Tehát elhagyátok a' ti barátotokat és jótévőtöket? Azután tudta meg, hogy az ő Testőrző Seregéből két Olasz, és két Helvéta Tiszt esküdött volna öszve a' Császárnak legyilkolására. Ezek azért nehezteltek Napoleonra, hogy a' háború ideje alatt mind az attyokat, mind a' vagyonnyokat elveszették. Egyik magát hegyes törrel által-

ſzék elébe hívattatott, melly ötet ſzámkivetésre kárhoztatta, melly után ő Amerikába ment. Azt az egéſz világ tudálta, hogy Moreaunak ſzámkivettetése roſz következéseket nem húzott maga után, minthogy a' Hadi Nép nagy bizodalommal és hajlandósággal volt hozzá. Most látták által, hogy melly könnyen eshet változtatás a' Respublikának Feje eránt, mellyből mind annyi Polgári háborúk és réſzrehajlások következhetnek. Aprilis 30-ikán azt végezték, hogy Napoleont Csáſzárnak kiáltsák-ki, és néki a' Birodalmat örökségül adják által. Ugyan tsak Napoleon 1804-ben Majusnak 19-ikén Csáſzárnak hírdettetett, és December 2-ikán VII-dik

---

döfte, 's tüstént meghalt; a' másik háromnak teste a'hoz kéſzített kínzó ſzerſzámmal ſzéjelſzaggattatott; a' ki pedig őket feladta, agyon lövettetett, azért, hogy tudván az öſzveesküvést, az nem azon ſzempillantatban, hanem egy óráig való várakozás után nyilatkoztatta-ki. Egy más öſzveſzövetkezés is állott öſzve Napoleon ellen, melly azt kívánta, hogy Napoleon minden rokonjaival mondana-le Olaſz Orſzágban lévő, vagy leendő birtokairól: Jourdan, Macdonald, Levebre, és Deſſoles volt feje ezen öſzveſzövetkezésnek. Ezek Hivataljokból letétettek, azután velek, és azon 84 ſzemélyekkel, a' kik ezen ſzövetségben voltak, mi történt légyen, nem tudni.

Pius Pápától Párisban felkenettetett. *) Austria is hogy megmutassa az egész világ előtt, hogy elegendő hatalma légyen akármelly Méltóságnak felvételére, és annak megtarthatására II-dik Ferencz Császár Augustus 11 ikén 1804-ben Austriai Császári czímet vett fel magára. Az Orosz Udvar nem volt megelégedve az új Franczia Constitutióval; sőt azt ítélte, hogy annál nagyobb igazsága volna a' Francziák ellen való fegyver fogásra, hogy ezek a' Párisban lévő Orosz Követet Markov nevezetût, nem nagy tekéntettel fogadták; sőt annak szavait fel se vették. Még annál inkább felháborodott az Orosz Császár azon, hogy Enghieni Herczeg, Conde Herczeg' Unokája a' Párisi Udvar' rendeléséből a' Német földön elfogattatott, és Martius 22 ikén Vicen-

*) *Ez utolsó Constitutio szerént az Afszonyi ág kirekesztetik a' Franczia Császári Koronának örökségéből. A' Császár mellé* 16 *Birodalom Marsaljai rendeltetnek;* 8 *Inspectorai az Artilleriának; és* 80 *Tagjai a' Senatusnak, vagy is, Birodalom' Fő Tanátsának. Mind a' Polgári, mind a' Fenyítő, mind pedig a' Hadi tárgyokban a' legfőbb hatalom a' Császár' kezében vagyon. A' Törvény hozó hatalom a' Senatus' kezébe adatott, a' kinek kötelessége a' Constitutio megtartására ügyelni. A' Senatus a' Departamentum Válaszottjaiból áll, és ezek ábrázolják a' Nemzeti felsőséget.*

nes Városában agyon lövettetett. Az Orosz Udvar részéről Oubriel, a' Franczia Udvar részéről pedig Christian, Mauritius Talleyrand *) heves küzködést tartottak, de tsak tollal, ezen tárgy eránt. Már akkor kiki által látta, hogy a' tollal való háborút véres háború fogja befejezni. Sándor Császár valóban nagy hadi erőt küldött Corfuba, melly egy volt azon hét szigetek közzül, mellyek a' Joniai Respublikának nevezetét vették fel. A' Svekus Király is a' Francziáknak némelly írásbéli kifejezések által, mellyek őtet érdeklették azért, hogy ő az utolsó Franczia Király testvéreinek a' maga Országában menedék helyet engedett, nagyon megbántódott, és magát az Orosz, Austriai, és Angoly Udvaroknak szövetségéhez adta a' Francziák ellen. Az Austriai Udvarnak fő panasza a' Francziák ellen az volt, hogy ezek Luccát és Piombót más igazgatás alá vették; Genuát pedig Franczia Országgal örökösen egybekaptsolták a' Lunevillei békesség tzikkelyei ellen.

§. 5.

Az 1805-dik esztendőbéli háború elkezdődik.

Az hadi planumjok a' Szövetségeseknek jól ki volt munkálva, de a' Bajori Válaszló Her-

*) *Ezen Talleyrand valaha Püspök volt. A' Püspökségről lemondott. Most a' külső dolgokra ügyellő Császári Minister, és Bonaparte Józsefnek igen kedves embere.*

czeg nagy akadályt okozott, hogy ô nem akarván a' Szövetséghez állani, pártatlan maradott. Ô Nogarolla Grófot küldötte Bétsbe, a' ki által azt kérte a' Csáfzártól, hogy engedné-meg, hogy ô pártatlan maradhasson; de ô ezen követség által tsak idôt akart nyerni, hogy a' Francziа Udvarnak eránta való gondolkozását megtudhassa; minthogy levegô változtatásának fzíne alatt az ifjú Herczeget Párisba küldötte, a' ki által magát Napoleon Csáfzárnak oltalmába ajánlotta, és annak eránta való hajlandóságáról bizonyossá akart tétetni. Mack Csáfzári Generalis elmúlatta azon alkalmatos idôpontot, mellyben Klenau Generalisnak oftállyát Neuburg mellé kellett volna küldeni, a' végre, hogy a' Bajor katonaságot a' Francziákhoz való kaptsolatástól megakadályoztassák. Abban is hibázott, hogy az Orofzokra nem várakozván, az Iser vize mellé elôbbre nyomúlt; ott nagy sartzolásokat tett, és az által az Austriai Sereget a' Bajoroknál gyülölségbe hozta. A' Válafztó Herczeg minden kintset, sôt még a' templomok', és Árvák' Cassáját is magához vévén, Würtzburgba fzaladott; a' hol néki Ferdinand Fô Herczeg Gróf Buol által azt a' jelentést tette, hogy teljes hatalma légyen vele egy vifzányos lekötelezést (Aliantziát) tenni, vagy az ô pártatlanságát is helyben hagyni, ha a' maga katona Seregeit elbotsátja; de ô semmi alkuba nem erefzkedett, mivel tudta, hogy a' Franczia Hadi-Sereg már útban volna. Orfzágának védelmét a' Bajor és Sváb Katonákra, maga fzemélyének

pedig és Házi Népének védelmezését a' Francziá Seregekre bízta: már ez annyit tett, mintha a' háború kihírdettetett volna. Az Austriai erő mind tovább, és tovább nyomúlt a' Bajor tartományban; September 12-ikán a' Rosenberg Regementje már Ulmánál volt. Más nap Hohenlohe és Frelich Regementje is oda érkezett. September 21-ikén Rise Regementje a' fő Őrálló a' piatzot, és a' Város kapuit megfzállotta. Négy ezer Paraſztok' segítségével azon réſzét az erősségnek, mellyet Bertrand Franczia Generális elrontatott, Mack helyre kezdette állítani; két föld sántzot is hányatott, egygyet a' St. Mihály nevű hegyen, egygyet pedig Albecker-Steige nevezetű dombon; más kettőt hányatott pedig közelebb a' Városhoz, egyet a' Városnak Napnyúgoti réſzén, másikat pedig Herrbrucker nevű kapu eleibe. A' sántzok egyébként jó fekvésben voltak, de mivel se palánkokkal nem voltak megerősítve, sem pedig az újonnan felhányattatott föld öſzve nem állott, kevés haſznát lehetett venni, vagy reményleni. Illy állapotban volt Ulma, midőn a' Franczia Hadi Sereg a' felé sietett,

§. 6.

A' Franczióknak a' Rajnán való általmenetelek 1805-dik eſztendőben.

Nem hallogatta Napoleon Csáſzár annak végrehajtását, a' mit magában elvégzett vala.

September 26-ikán Párisból megindúlt; 28-ikán Strasburgban volt, a' hol Császári pompával fogadtatott. Tsudálkozva hallotta a' világ, hogy Napoleon azon fényes elfogadást megengedte. Az is tsudálkozással vétetett, hogy Theátromi Játékossakat vitt volt Párisból Strasburgba magával, mellyet ő kétség kivül politikabéli tekéntetből tselekedett. Valamint a' nagy Ármádia Boulognéból megindúlt, azonnal a' Birodalom' Marschalja Bernadotte Hannoverből Göttingán által Frankfurtba ment, hogy onnét könnyen Würzburgba mehessen. *) Marmont Generális Moguntziába ment; Casselnál ment által a' Rajna hídján, 's egyenesen Würzburg felé vette az útját, a' hol magát Bernadotte Seregéhez, és a' Bajori Katonasághoz kaptsolta. Davoust Manheimnál ment által a' Rajnán September. 28-ikán, és Heildelbergen által a' Neckar vize mellé. Soult is éppen azon a' napon ment által a' Rajna vizén Spiránál azon hídon, mellyet vert volt, és Heilbron felé vonta

*) *Ezen mozdúlásokból kitetszik, hogy ezen háború nem érte véletlenül a' Francziákat. Hogy ők ezen planumot előre elkészítették, onnét kitetszik, hogy ők Hannoverát már előre elfoglalták. Amaz öreg Generalis Troon Párisban már előre megmondotta, hogy mihelyt Bernadotte előre fog nyomúlni, már akkor bizonyos lesz, hogy a' Franczia Ármádia Bétset meg fogja látogatni.*

magát. Ney Durlatnak általellenében ment keresztül a' Rajnán, és Stutgard felé vette az útját. Lanes Kehlnél ment által, 's Ludvigsburg felé vonúlt a' Würtembergi kerületbe. Ugyan az nap, September 27 ikén ment által Murat Herczeg is a' Tartalék Lovas Sereggel, és Schvartzvald mellett szállott táborba. A' nagy Osztállya az ágyúzó szernek October 2-ikán Kehlen keresztül Heilbronra ment. Más nap Napoleon Császár is arra ment, és éjtszakára Ettlingenre ért, a' hol ötet a' Badeni Válaszító Herczeg Fejedelmi módon fogadta; innét Ludvigsburgba ment, 's a' Würtembergi Herczeg' palotájába szállott. Octobernek 4-ikén Bernadotte, Marmont, és a' Bajor Katonaság Würtzburgból megindúlt, és a' Duna felé nyomúlt. Davoust Donauverth felé ment, Soult pedig Nordlingen felé, a' hová Lanes is követte ötet. Nem sokára Bernadotte a' Bajorokkal Veisenburgban volt; Davoust Oettingenben; Soult Dunaverthben; Ney Kössingenben; Lanes Nersheimban; Murat Hg. pedig a' Duna mellett. Egy vidám gondolatú látván ezen sietve való útazását a' Franczia Ármádiának, azt mondotta, hogy Napoleon Császár nem fegyverrel, hanem lábszár tsontokkal akar háborút folytatni. Ezt midôn Napoleonnak hírûl vitték, azt mondotta, hogy ô a' Katonaságnak lába-tsontját fáraszta, hogy azoknak vérét megkémélhesse. Megkerülte Napoleon a' Fekete-erdônek (Schvartzvald) legveszedelmesebb passusait, és váratlan megjelent a' Bajori széleknél elôbb, hogy sem ezt gondolni lehetett

lehetett volna. Hogy a' Bajori Katonaságot vitézi tüzre gyullaſzſza, így ſzóllott nékik: „Katonák! Én Vezéretek lettem, hogy titeket Házátokkal együtt védelmezzelek. Mint hív ſzövetségesse a' ti Fejedelmeteknek megillettödön azon ſzeretettel, mellyel ti a' ti Fejedelmetekhez viseltettek. Esmérem a' ti vitézségeteket, és bizonyosan az elsö tsata után elmondhatom felöletek, hogy méltók voltatok, a' kik az én nagy Hadi Seregemmel egy tsatamezön megjelenjetek." Ezen Ármádia a' Franczai tudósítások ſzerént állott 100,000 Francziákból, 20000 Bajorokból, 4000 Hollandusokból, 4000 Würtembergi fegyveres Népböl, 4000 Badeniböl: következésképpen 192,000, a' ſzámos Pattantyús Sereget hozzá nem ſzámlálván: így a' Franczia erö nagyobb volt az Austriainál; minthogy ez legfellyebb 90,000-böl állott, és még az Oroſz Seregek el nem érkeztek, midön Ulmánál a' verekedés volt: és így, ha hiba nem történt volna is az Austriai Hadi Sereg' réſzéröl, a' Francziák elöbb vagy utóbb eröt vettek volna *)

*) *Hiteles elöadás ſzerént a' Rajna melléki Franczia Ármádiánál öt Marschalok voltak, úgymint: Bernadotte, Davoust, Soult, Ney, és Lanes. Ezeknek Seregeikhez járúlt Marmont Generálisnak Serege, és azon lovasság, mellyet Murat Herczeg vezérlett, a' Bataviai, és Német ſzövetsé-*

ges Fejedelmeknek Seregeik. Ney vezérlett 12 Gyalog, és 4 Lovas Regementet; hihető, hogy a' több Marschaloknak vezérlések alatt sem voltak kevesebb számú Regementek: így tehát a' Marschaloknak vezérlések alatt lévő Regementeknek száma öszveséggel 60 Gyalog, és 20 Lovas Regementet tészen. Már, ha a' Gyalog Regementben lévő Katonaságnok számát két-ezerre teszszük, a' Lovas Regementekben lévőknek számát pedig 800-ra, Száz harmintz-hat-ezeret tészen. Ezekhez járúl Marmontnak 15000-ből álló Népe; 40000 Szövetséges, és 4000 Tartalék Lovas Sereg, mindenestől tészen 195,000-et.

MÁSODIK SZAKASZ.

Ulma Városának ostromáról a' Capitulationak idejéig.

§. 7.

Ulma Városának keserves állapotja.

Már September 28 ikán hír futamodott Ulmában, hogy a' Francziák a' Rajna vizén általjöttek. Félelmet és rettegést terjeſztettek mindenütt magok elôtt. October 11 ikén Haslach és Tübingen közt tüzes tsata volt, mellyben a' Csáſzáriák elfogtak a' Francziák közzûl közel 900 at; sokakat megöltek, 11 ágyút, 20 ágyúſzeres ſzekeret elfoglaltak: és ez volt az egyetlen egy ſzerentsés ütközetek az Austriaiaknak ebben a' háborúban. De még ezen ütközetben is a' Francziák magoknak tulajdonítják a' ditsôséget, mert azt mondják, hogy ezen tsatában hat ezer Franczia ellen, melly a' Düpont' oſztállya volt; 25 ezer Austriai tusakodott volna, a' kik közzûl a' Francziák 1500 et elfogtak légyen. A' Franczia erô ſzaporodott, az Austriai Nép mindenfelöl nyomattatván, úgy látſzott, mintha Ulma, és

Memmingen közt akarta volna magát helyhez-tetésbe tenni. Egész Ulma tele volt Hadi Nép-pel. Már October 6-ikától fogva Ferdinand Fő Herczeggel a' fő Hadi szállás Ulmában volt, az egész környék pedig tömve volt Hadi Néppel. October 7-ikén, hogy a' közösülés megtartassék, a' Dunán híd verettetett. Ezen naptól fogva va-lamennyi Kenyérsütő volt, az mind a' Katona-ság számára készített kenyeret; a' Molnárok ezé-nek számokra őrlöttek egyedül; a' Vargáknak, valamennyi volt, egyedül a' Katonaság számára kellett dolgozni; a' Polgári rendbéliek legnagyobb szükségekben sem vehették hasznát se a' Molná-roknak, se a' Kenyérsütőknek, se a' lábbeli tsinálóknak. Ezen Városnak, mellyben nints több, mint 1600 ház, mellynek népessége pe-dig 15000-re megy, húsz ezer Katonát kellett be-fogadni, és mindennel eltartani, minthogy a' Katonaságnak semmi Magazinumjai nem voltak: nem lehet azért tsudálni, hogy olly nagy lett a' szükség, hogy a' Városi Nép tsak nem éhenhaló volt.

§. 8.

Ulma mindenfelöl elzárattatik a' Franczia által.

A' Városban, és annak környékén mind in-kább és inkább öregbedett a' nyomorúság, men-nél inkább azt az ellenséges Hadi Sereg meg-közelítette. Vandamme Generális Soult Marschalnak egy Osztállyával sietős lépésekkel Donauverthre ment előre, és azon hídat elfog-

lalta, mellyet a' Coloredo Regementjének védelmezni kellett volna. Murat Herczeg a' Valter Generális' Osztályából való Dragonyosokkal October' 8-ikán már a' Lech vize mellé érkezett, és Rain nevû helységben hált. Más nap Soult Marschal Vandammenak, és Legrandnak osztállyával Augsburg felé ment, a' hová ötet ugyan azon nap a' Duna jobb partján menvén St. Hilair Generális követte. Ezen nap Murát Herczeg Beaumont' és Klein' osztállyaival az Ulmai Augsburg felé való útat elállotta, minekutánna ô Lanes' segítségével Albert' Herczeg' Vasas Regementjéből négy Eskadront nem meszsze Vertingentôl rakásra vert volna; minthogy azon 12 Tirolisi Batalion, mellyet várva vártak, el nem érkezett segítségekre. Ezen idô alatt Soult Marschal is a' Duna bal partján menvén Ulmához érkezett. Davoust és Marmont Neuburgra, Bernadotte pedig a' Bajor Seregekkel Aichstadtba jutott. Günzburg, Memmingen, Biberach, Langenau, Elchingen, Pfuhl, és Offenhausen mellett tüzes ütközetek voltak; mindenütt a' nagyobb erô elnyomta az Austriaiakat. Azon elfogattatott levelekből, mellyek Olasz Országból küldettek, érteni lehetett, hogy az Olasz Országi Ármádiától 12 Regementek útban volnának a' Rajnai Ármádiának segedelmére, melly még nagyobb ösztönt adott nékik a' felvett planumnak mennél elöbbvaló végrehajtására.

§. 9.

Ulmának ostrommal való békerittetése, és az alatt történt több tsaták.

Octobernek 14-ikén az Austriaiak az ő sántzaikba voltak beſzorítva, és az egéſz Város ostrom alatt volt. 14 és 15-dik közt való éjtſzaka borzaſztó volt: a' Város környékén mindenfelöl látſzott a' tűz az ellenséges táborban, melly a' nézőkben irtózást gerjeſztő felséges tekéntetet ábrázolt. Ezen tűz a' Duna jobb partján egéſz az Iller vizéig kiterjedett; mellyből által lehetett látni, hogy az ellenségnek ſzámlálhatatlan sok népe volna. A' Herrbrucker kapu közt való sántzba vonta magát az Austriai nép; minden reménységen kivül éjtſzaka nem nyughatatlanították őket a' Francziák. Reggelre kelvén az idő az egéſz jobb partját a' Dunának elhagyták az Austriaiak; az új hídat, és a' kis Duna hídját elrontották magok után; a' Herrbrukker kaput meghevederezték, minekelőtte elmentek volna. Délben 12 órakor kezdették az ágyúzást a' Francziák, azután ostrommal a' Vár sántzaira rohantak; a' Városba hallatott a' jajgatása a' megsebesülteknek; maga Napoleon Csáſzár, a' ki Ingolstadtból ide sietett, a' Katonák rendébe menvén, őket mind ſzóval, mind példával gyullaſztotta a' bátorságra. Legtüzebben folytattatott az ostrom a' Gögglinger kapunál, a' hol a' sántz fél óráig való tusakodás után a' Francziák hatalmába volt. Onnét a' má-

sodik sántznak megvételére rohantak; Napoleon Császár maga jelen lévén, a' holt testek halmain keresztül vezette a' népet a' győzedelemre. Ezt a' sántzot is megvették. Mack nem tsapott-ki az ostromlókra, mint annakelőtte Vurmser a' Mantua váráből; annál kevesebbnyire bátorkodott az ellenséggel a' sík mezőn szembe szállani, mint Melas tselekedett volt Marengónál. Az ostromoltattaknak rémülése igen nagy volt. A' puskaporos, és egyéb hadiszeres szekerek az ellenség kezére kerültek. A' kik a' sántzokból kimenekedhettek, a' kapuk felé szaladtak, de őket a' Francziák szinte a' Vár kapujáig nyomba követték, a' kik a' kapunak bézárattatása után értek oda, 's a' nyomban lévő Francziáknak áldozatjai lettek. A' Frauenthor nevű kapunak hídja puskaporral felvettetett; a' nagy híd pedig 16-dik után következő éjtszakán öszveégettetett. Az ágyúzás szüntelenül folyt. Mack Generális magán 's a' Hadi Seregen nem tudott segíteni, mivel elmúlatta azon időpontot, mellyben Bernadotte' Seregét, a' melly nyoltz nappal megelőzte a' nagy Ármádiának oda érkezését, meg nem támadta. Ferdinand Fő Herczeg 20 ezer emberrel Ulmát elhagyta; Nördlingennél tüzesen viaskodott, és magát vitézül általvágta az ellenség' rendei között.

§. 10.

Ulma Capitulál.

October 16-ikán Geisbergről és St. Mihály hegyének Déli részéről hathatósan tüzeltek a'

város ellen. A' Városi Polgárság kérte Mack Generálist, hogy engedne egy Deputatiót küldetni a' Város részéről a' Franczia Császárhoz olly kéréssel, hogy a' Várost kémélné-meg. 17-ikén megisendesedett az ágyúzás Estve bément Berthier a' Városba, a' kit 2600 Franczia Katonaság nyomban követett, a' kiknek Vezérjek l'Abasse Generális volt; ezek együtt végezték az Órállásokat az Austriaiakkal. Napoleon más nap Lichtenstein Generálist, és másokat magához hívatott, a' kiknek azt jelentette, hogy nagyon kívánná, ha a' St. Mihály hegyén lévő Citadella Capitulálna, egyébként kéntelen lészen a' várbeli őrizettel azt tselekedni, a' mit a' Jaffai őrizettel tselekedett volt. Nem tartott két napig a' tanátskozás, és a' város következendő feltételek alatt általadatott: 1. Minden Magazinumok, és ágyúzó szerek általadattassanak. 2. A' várbeli őrizet egész katona tiszteletttel mennyen ki a' városból; a' városon kívül tegye-le a' fegyvert. 3. A' Tiszteknek poggyászaik megmaradjanak. 4. A' betegekre és sebesekre olly gondviselés légyen, mint a' Franczia Seregnhez tartozandókra. 5. A' várbéli őrizetnek hatalmában légyen fegyvert fogni a' Francziák ellen, ha October 25-ikén segítséget veend. 6. A' Stutgardi kapu más nap 7 órakor általengedtessék. 7. A' Franczia Hadi Seregnek szabad közösülése légyen a' Dunának mind a' két partján. 8. Mind a' két Ármádia együtt tegye a' hadi szolgálatot. 9. Minden lovak, mellyek a' Német Császáré, minden kivétel nélkül kiadattassanak.

Ezen tzikkelyek October 19-ikén állíttattak-meg Echlingenben. Más nap azután az Austriai hadi nép, melly több volt 20 ezernél, a' városból kimenvén egy lineába állott, és Napoleon Cáfzár jelenlétében letette a' fegyvert. A' köz emberek, mint hadi foglyok, Franczia Orfzágba küldettek; a' Tifztek pedig Tifzti fzavok mellett fzabadon botsáttattak. Ez volt ama fzerentsétlen Ulmai tsata, melly mintegy jeladása volt az azután következett fzerentsétlen eseteknek, mellyek egy embernek gondatlanságából fzármaztak. Az Orofz Sereg már Brannau mellett volt, de magát az Austriai néppel nem egyesíthette. Nagy okosságot kívánt tsak az is, hogy magát vifzfza vonhassa.

HARMADIK SZAKASZ.

Ulmának Capitulátziójától fogva az Austerlitzi tsatáig.

§. 11.

Az Oroſzoknak Austriába, és az Inn vize mellé való érkezések.

Tsudálkozásra méltó, hogy az Oroſz Udvarnak mai napon olly nagy befolyása vagyon az Európai dolgokba! holott volt ollyan idô, hogy midôn I-sô Péter Oroſz Csáſzár a' Rysvicki Congressusba, a' hová ô is elment, be akarna menni, be nem ereſztetett; holott azon egéſz Congressus egy homályos tsekélység volt. A' Pultavai tsata után 1709-ben, midôn a' Svékus erô öſzvetörettetett, félelmes lett az Oroſz Csáſzárnak hatalma. VI-dik Károly Csáſzár az Oroſz Csáſzárnak baráttságára vágyódott, és tôle 30 ezerbôl álló segéd Sereget nyert Lascy vezérlése alatt. Mária Theresia is a' hét eſztendôs háborúban segítségül hívta az Oroſz Udvart. II. Jósef alatt az Oroſz és Austriai Sereg egy ſzövetségben volt a' Törökök ellen; valamint 1800 ban Suvarov és Korsakov Vezérek alatt. Az 1805-dik eſztendôbéli háborúban is ſzövetséges társaik voltak az Oroſzok az Austriaiaknak. September és October hónap-

pokban jött öt tsapatban 55 ezer ember az Orosz Birodalomból Austriába. Vezérek voltak Kutusov, Bagration, és Essen. Hogy hamarébb elérkezhessenek, szekereken hozattattak, és még is későn lett az elérkezések; mert midőn az Inn vize mellé jutottak, már Ulmánál vége volt a' szomorú játéknak. Késedelmességeket a' rosz útak okozták, minthogy a' szünet nélkül való eső az útakat megveszthetette. Maga az Orosz Császár I. Sándor akarta személyesen vezérleni tulajdon népeit. Már Bétsben rendelések tétettek ezen Felséges Vendégnek elfogadására. Az Orosz Ármádia az Inn vize mellé Braunauhoz érkezett October végén; Sándor Császár pedig Feldsbergen a' Lichtenstein Herczegnek palotájába megállapodott. A' Francziák sietve siettek, hogy mentül előbb az Orosz Sereggel szembe állhassanak. Murat Herczeg October 21ikén Nürnbergben volt, nem sokára azután Monachiumba ment, a' hol Napoleon Császárra talált. Deroy és Verde Bajor Generálisok az Inn vize mellé szállottak táborba, hogy az ellenségnek mozgásait bizonyosabban észbe vehessék.

§. 12.

Az Oroszok Braunautól viszsza húzzák magokat. Béts városának állapotja.

Akár melly bátor Vitézek légyenek is az Oroszok, még is tsak ugyan viszsza húzták magokat October 14ikén, mivel a' Franczia erő

meghaladta őket. Viſzſza vonúlás közben sokſzor ſzembeſzállottak az ellenséggel. Midőn Minucei Bajor Generális az Inn vizén által akarna menni, a' hídat elégették előtte. Nem külömben Davoust Generálist is Mühldorfnál akadályoztatták azon ágyúzó sántzból, mellyet a' víz partján hántak. Murat Herczeg általment a' Mühldorfi hídon, és az Ettingeni és Mareckeli hídakat helyre állította. Az alatt Napoleon Csáſzár Haagra ment, a' hová általtette a' fő hadi ſzállást; itt állott Soult' sereg Oſztálya; Marmonté Vilsbiburgban, Neyé Landsbergben, Lanesé Braunauban, Bernadotté Salisburgban volt, midőn az Oroſzok, és egynehány Austriaiak a' Riedi dombokra húzták magokat. Itt setét estig tartott a' viaskodás; melly után Davoust az ő Hadi Seregét Ried és Haag közzé ſzállította. Az egéſz Franczia hadi erő megmozdúlt, és a' rettegés mindenfelöl terjedett az Orſzágban; azon lehetett tsudálkozni, hogy Béts tsendességben, és minden félelem nélkül volt; talán az Oroſz Seregben helyhezteite reménységét. A' Lambachi tüzes ütközet után, midőn Murat Velset, Davoust Steyert, Lanes Lintzet ſzállotta-meg, Marmont pedig Enns vize mellett állott, tüstént az végeztetett, hogy a' városnak megkéméltetésére nézve az ellenséggel alku tartassék, és igazságos feltételek alatt a' város minden ellentállás nélkül az ellenségnek általadassék. Egy réſze a' városbéliek-nek, nem tudom mitsoda rendetlenségektől félvén, arany, ezüſt, és egyéb drágább holmije-

ket bátorságosabb helyre vitették, sőt magok is kiköltöztek. Az ágyúkat is meg lehetett volna menteni, ha azok vagy a' Dunába hányattattak, vagy pedig fúrt fenekű hajóba rakatván a' Dunába meríttettek volna; de mivel a' veszedelem közelített; a' rémülés nagy volt, azon fellyül lovakat, szekereket, és az ágyúk elhordására való szükséges szerszámokat találni nem lehetett, a' Császári ágyúk az ellenség' kezébe kerültek. Midőn ezek történtenek, Ferencz Császár Magyar Országban Posonban Gyülést tartott. Lássuk most az Olasz Országi eseteket.

§. 13.

A' háborúnak Olasz Országban való folytatása.

Mind a' régi, mind az újabb időkben sok vérontó háborúknak helye volt Olasz Ország. Hogy a' régibb időket ne említsük, a' Franczia Revolutziónak kezdetétől fogva, mind a' két ellenséges részről mennyit szenvedett ezen termékeny és ékes tartomány, majd alig lehet képzelni. Ezen 1805-dik esztendőbéli háborúban, valamint a' Német, úgy az Olasz Országi Ármádiánál is nagyobb volt a' Franczia erő az Austriai Sereg' erejénél. *) Itt Károly Fő Herczeg volt a' Ve-

*) *Mivel ezen tsatánál magam jelen voltam, bátorkodtam Janitsch Úr' feljegyzéseit megváltoztatni; azért ezen tzikkelyt egészen másképp adtam-ki, mint sem az, az említett Úrnak Munkájában olvastatik. A. F.*

zér. Az elsö véres tsata Caldierónál volt October 29-dik, 30-dik, és 31-dik napján. Három egéſz nap tartott a' tüzes verekedés. Massena a' Franczia Seregnek Vezérje megátalkodott erövel reá tsapott az Austriai Seregnek derekára, melly Caldierónál állott: kétſzer egymás után rohant az Austriai Seregre olly elſzánással, hogy akár mennyi népébe telik légyen, által fogja még is magát törni a' Seregnek derekán, és azt két réſzre ſzakaſztja; igaz, hogy olly vakmerö elſzánással voltak, hogy a' holt testek halmain is által törekedtek az Austriai Seregnek rendjei ellen, de mind a' kétſzer viſzſza verettetett. Harmadſzor is próbát tett volna Massena Károly Fô Herczeg' Serege ellen, de már estveledni kezdvén az idô, nem reménylette, hogy feltett ſzándékját az nap tellyesíthesse. De ugyan az Austriai Seregnek is ſzerentséjére ſzolgált ezen harmadik próbatételnek halaſztása; mert az Austriai Seregnek dereka az egéſz napi tusakodás által annyira meg volt gyengülve, hogy a' harmadſzori reá rohanást ki nem állhatta volna. Károly Fô Herczeg sejdítvén Massenának azon ſzándékát, hogy ô az Austriai Seregnek dereka ellen törekedne, éjtſzaka több erôt húzott a' Sereg' derekára. Ez volt Octóbernek 29-dikén. Más nap, azaz 30 kán ki újúlt a' tsata; ismét egéſz nap tartott, a' nélkül, hogy az Austriai Sereg helyéből kimozdíttatott volna; harmad nap, azaz October 31-ikén azon ſzerént tüzes volt a' tsata: de már ezen napot követö éjtſzakán Montebellón által Vincentza felé vo-

nült hátra a' Sereg dereka, nem azért, mintha annak erejét Massena megtörte volna, hanem, mivel Károly Fő Herczeg az Ulmai ſzerentsétlenségről tudósíttatván, félt, ne hogy a' Német Orſzági Franczia Ármádia a' Privaldi vagy Görtzi útat előtte elállja, és úgy se Triest, se Laibach felé nem mehetvén, két tűz közzé ſzorúljon. Viſzſza vonúlt tehát Olaſz Orſzágban is az Austriai Sereg, Vincentzáról Treviso felé; onnét pedig a' Piave vizén általmenvén, Coneglianon keresztül ment; utóbb Sacilén túl előbb, hogy sem Codroypora menne, meghaladta a' Taglia mento vizét. Palmanova várát, minden Őrizetet, és ágyúzó ſzert abból elvitetvén, üressen hagyta Károly Fő Herczeg; ſzinte azt tselekedte Gradiska várával is, és általment az Isonso vizén Görzre, a' hol egy réſze a' Hadi Seregnek Triest felé, más réſze pedig a' Privaldi és Planinai úton Laibach felé vonúlt. Igen ſzép rendel ment végbe ezen viſzſza vonúlás, úgy, hogy többſzör megállapodván az Austriai Sereg, ſzembe ſzállott az ellenséggel. Károly Fő Herczeg minden alkalmatosságok elviselésében réſzt vévén, megmutatta, hogy jó Katona légyen. Az Austriai Ármádiának dereka November 20ikán már Laibachban volt; a' Francziák pedig ezeknek nyomokban voltak: Serras Generális' Oſztálya Triestbe, Espagne Generálisé Vippachra, legnagyobb réſze pedig Laibachra ment. Az Austriai Sereg Magyar Orſzágba vonúlt; de azt mind az éhség, mind a' ruhátlanság, mind pedig ebből következett betegségek által annyira meg-

volt gyengûlve a' Hadi Sereg, hogy az akkori környülállásokban attól semmi nagy dolgot várni nem lehetett. Az Ármádiának nagy réſze, nem lévén elegendô hely az Ispitákban, paraſzt, és polgári házokban feloſztva betegen feküdtek, úgy hogy Magyar Orſzágban több Vármegyék tele lévén beteg Katonákkal, ezekrôl a' nyavalya a' Polgárságra is kiterjedett. — Igen ſzükséges volt azért azon fegyverſzünet, mellyet Ferencz Csáſzár az Austerlitzi veſzedelem után egy elégett malombau Napoleon Csáſzárral öſzvejövén kötött, mellyet nem sokára a' Posonyi békesség követett.

§. 14.

A' Tirolisi, Karinthiai, és Karnioliai hadi esetek.

A' Tirolisban volt Hadi Sereg az Ulmai ſzerentsétlenség után Olaſz Orſzág felé vonúlt, hogy magát Károly Fô Herczeg' Ármádiájával egyesítse. 7000 Gyalog, és 1200 Lovas Seregbôl állott, 's Chiusa de Plöz mellett egybegyülekezett. Rohan Herczeg volt a' Vezérjek; Belluna és Pieva de Cadore felé mentek, hogy onnét Villachra, innét pedig Laibachra mehessenek, a' hová Károly Fô Herczeg már elérkezett volt. Castelfrancónál megütköztek a' Francziákkal, Regnier' oſztállyát hátra nyomták; de azután St. Cyr Generális érkezvén a' Lengyel Katonasággal, az Austriai Sereget elſzélleſztette, Rohan Herczeget pedig elfogta. Ezen eset után Leconbre

Leconbre Generális Villachra ment, az elővigyázói Klangofurtig terjedtek. Karnioliába Adelsbergnél és Laibachnál apró tsatájok volt az Austriaiakkal. Karnioliának belsejébe bé nem törtek, mert a' Horváth Országi végbéli Katonák, és Jósef Fő Herczeg' Regementjebéli Huszárok egész Fiuméig, és Zengig hadi lineát formáltak.

§. 15.

Britanniának törekedése a' Franziák ellen.

Pitt Minister midőn a' szárazon való Hatalmasságokat a' Francziák ellen öszveszövetkeztette, meggátolta a' Franczia Ármádiának Angliába való kiszállását. Valamint October hónapban a' Francziák az Albis és Veser vize partjait elhagyták, megszűnt ezen vizeknek ostrommal való megszállása. Ellenben a' Boulognai Flotta, mellyet Sir Sidney Smith vezérlett, megerősíttetett. Nelsonnak Trafalgarnál való elesése, a' ki kis fegyverből lövettetett agyon, egész Britanniát megszomorította. Egy más Seregnek szárazra való kiszállításáról való szándékjokat tovább is fenntartották, mellynek York Herczeg lenne vezérje. Ezen időközben szüntelen tanátskozást tartott Angliának Status Titoknokja Lord Mulgrave a' Bétsi, Berlini, és Orosz Udvarral, és November végén öt linea hajókból álló Orosz tengeri erő a' közép tengeren megjelent. Az egész Britanniai tengeri erő 1805-ben December 1-sö napján 957 hajókból állott.

Franczia Ország, és Anglia közt való viszontagságokat utóbb fogjuk folytatni; lássuk most a' Német Országi Franczia Ármádiát, mellyet Lintz mellett hagytunk volt el.

§. 16.

A' Francziák Béts felé indúlnak.

Hogy Ferencz Császár az Ármádiának állapotját tulajdon szemeivel lássa, October 25-ikén Velsre ment, és tüstént viszsza tért Bétsbe, a' nélkül, hogy a' kotsiból kiszállott volna. A' Francziák ugyan azon úton nyomban követték a' Császárt. November 1-sö napján Davoust Steyer városában volt, Milhaud és Lanes pedig November 3-ikán Lintzben voltak, a' hol ők nagy élésházokra találtak. Az nap a' Franczia Elö-Sereg az Orosz hátulsó Sereget tüzessen megtámadta; az Oroszok erössen tartották magokat, de a' sokaságnak engedni kénszerittettek. Mölk felé vonták magokat. Az Amstetteni dombóknál az Oroszok megállottak; Oudinot Generálissal öszveütköztek; mind a' két részről sokan estek-el; a' megsebesültek közt volt Lagrange is Murat Herczegnek Ad utánsa. Az alatt Mortier a' Dunán Lintzre ment, a' hol az Oroszok a' hídat elégették, a' Francziák pedig ismét helyre állították; 15 ezer emberrel a' Duna tulsó partjára mentek, és azon a' partján a' Dunának Béts felé siettek. November 7-ikén Davoust Steyer városából Mária Czell és Lilienfeld felé

ment. Nem meſzſze Mária Czelltől a' Francziák egy tsapat Austriai Katona Sereget találtak, a' melly Német Újhelyre sietett; ezzel megütköztek; ezen ütközetben Józef Colloredo, és Deutsmeister' Regementje sokat ſzenvedett. A' nagy Ármádia Béts felé ment. Napoleon Császár November 9ikén már Mölkön volt, 's a' Benedictinusok' Klastromába ſzállott, a' hol a' többek közt kérdezte, hogy nem itt volna-e azon Castrum ferreum, *) mellyet régenten Comodus Császár épített? Nagy megelégedését jelentette azon gazdálkodás eránt, mellyel ezen Klastrom a' Franczia Katonákat fogadta, a' kik nem tsak egynehány ſzáz akó bort megittak, hanem a' Klastromot minden éleményre valóból úgy kiüresítették, hogy a' Szerzetesek 14 napig legnagyobb ſzükséget ſzenvedtek élemény dolgából. **) Mölkről Davoust St. Pölten felé ment, az Oroſzok pedig a' hídon

*) *Mölk a' Duna partján vagyon. Janitsch Ur úgy vélekedik, hogy az Albis vize partján kell keresni azon Castrum ferreumot. Én pedig azt állítom, hogy azon régi Castrum ferreum, mellyet Comodus Római Csáſzár építtetett, Magyar Orſzágban Vas-Vármegyében vagyon; sőt a' Vármegye is azon régi vártól veſzi nevezetét: Comitatus Castriferrei A. F.*

**) *Az Austerlirzi veſzedelem után ezen Klastrom ujolag igen sokat ſzenvedett.*

általmentek Steinnál, mellyet magok után elégettek. Halaſztás nélkül követték őket a' Francziák. Egy oſztály Göttveigot ſzállotta-meg, a' melly Klastrom 17 ezer forint sartzot kéntelen volt fizetni; ezen felyül éleményre valót, és 800 akó bort. Mortier Marschal helyesen kiſzámolta az ő mozdúlásának idejét, mert Steinra egy időben érkezett az Oroſzokkal, a' mint tűstént előbeſzéljük.

§. 17.

Stein mellett való véres tsata.

November 11-ikén találkozott öſzve a' Francziai Elő-Sereg Mortier vezérlése alatt, mellyet akkor Marmont vezetett, Diernsteinnál az Oroſzok hátulsó Seregével. Reggel hat órakor kezdődött a' tsata, és dél után négy óráig tartott. Az Oroſzok Steinnál egynehány ágyúkat a' Francziák ellen ſzegeztek, és őket Diernsteinig viſzſza nyomták, a' hol nagy dühösséggel folytattatott a' tusakodás: a' városnak útſzáin, sőt a' régi Klastromnak folyosóin is folyt az ember vér; sokan a' Dunába ugrándoztak. Ezen ütközetben a' Francia tudósítások ſzerént a' Franczia Seregből két ezeren estek-el. Az Oroſzok is sokat veſztettek; az Austriai réſzről mai napig is sajnálkodást érdemel Schmith Generális, a' kit egy Franczia Chasseur egy piſztollyal éppen akkor lőtt agyon, midőn ő az Oroſz Katonát intette, hogy az elfogott Franczia Katonával ne bánna olly kegyetlenül. Sokan azt

állítják, hogy itt az Oroſzok valóban győzedelmeskedtek, hanem, hogy ők innét magokat sietve viſzſza vonták, abból ſzármazott, hogy az a' hír futamodott, mintha a' Francziák már a' Tábor hídján általmentek volna; féltek tehát, ne hogy a' Franczia nagy Ármádia által mindenfelől elzárattassanak.

§. 18.

A' Francziák Bétsbe beſzállanak.

Mihelyt hír futamodott, hogy az ellenségnek fő Tábora már St. Pöltennél volna, Bétsből egy Deputatio küldetett oda, melly az Austriai Csáſzár' nevében arra kérte Napoleon Csáſzárt, hogy Béts városát kémélené meg. Ezen Deputatio által az egyesülésnek némelly tzikkelyei is Napoleon Csáſzárral közöltettek. A' Deputationak ſzeméllyei voltak Herczeg Sintzendorf, a' Seitenstädti Praelatus, a' Gróf Veterani, és a' Bétsi Polgármester Vohleben. Ezek Napoleon Csáſzárt Sigartskirchenben találták. A' Csáſzár ezeknek megígérte, hogy ő a' Bétsi népet, és annak vagyonját oltalma alá veendi. November 10-ikén Murat Herczeg Hütteldorfnál volt táborban, a' hová már egy nappal előbb egy Deputatio érkezett, melly a' Polgárság' réſzéről a' város eránt beſzélgetést tartott. Schönbrunt az ellenség megſzállotta. November 11-ikén Napoleon Csáſzár Hütteldorfon volt; Heiss Ignátz Bétsi Senator parantsolatot vett, hogy Napoleon

Csáſzárhoz Hütteldorfra ezüst aſztali-készületet vigyen. Éjtſzaka a' Bétsi bástyákról, a' Dél felé való dombokon világoskodó ellenséges tüzek már jól látſzottak; a' Dunának tulsó partján pedig az Austriai Katonaságnak tábori tüze látſzott. Még az nap Schönbrunba érkezett Napoleon Csáſzár, a' hol ő a' fő hadi ſzállását helyheztette. Ide néki köſzöntésére jött Bruce Bataviai Generális. Ugyan itt Clarke Generálist felsö és alsó Austriának Gubernatorává nevezte, Daru Franczia Birodalomnak Tanátsossát pedig Generális Intendensnek tette. Ezeknek kötelességek volt Bétsben lakni; ezektől függtek felsö Austriának öt, alsó Austriának pedig négy Commendánsai. Ezeknek kötelességek volt a' belsö jó rendet is fenntartani, a' felfegyverkezett föld népe eránt gondoskodni.

§. 19.

A' Francziák bémeneteleknek módja. Azoknak a' Tábor hídján való általmenetelek.

Igen vigyázva tették a' Francziák az ő lépéseiket. Úgy látſzik, hogy ők nem bátorkodtak a' városba tüstént bémenni, a' hol nagy ſzámú Polgárok felfegyverkezve voltak. Bémenetelek elött nagy elöre látással három különös Sereggel a' várost elzárták; úgy ment azután November 13-ikán dél elött 11, és 12 óra közbe a' Franczia Elö Sereg Murat vezérlése alatt az úgy nevezett Várkapunál be a' városba. Hulzon-

négy Lovas Katona lovaglott elõre égõ kanótzal. Utánnok mentek a' Pattantyúsok; ezek is égõ kanótzal; úgy ment utánna a' többi Katonaság tábori muzsikával, és a' városon sietséggel menvén, a' Tábor hídja felé törekedtek, a' melly híd, még senki nem tudja az okát, még el nem volt égetve. A' városban semmi Katonaság nem volt; tehát Város Commendánsa sem volt, a' kinek kötelessége lett volna a' híd elégettetésére ügyelni. Azt kiki tudta, hogy a' híd több napokról fogva holmi gyújtományokkal meg volt rakva, mellyet egy szempillantat alatt meglehetett volna gyújtani. Ezen tekéntetben is kedvezett a' vak szerentse a' Francziáknak. Egy idõrõl másikra halasztatott a' hídnak meggyújtása; sõt megengedtetett, hogy az ellenségnek egyes hírhozói is azon általmehetnének. Nem lehet megfogni miképp történt, hogy éppen most egynehány Franczia Generálisokat, a' kik a' Hadi Sereget, elõre sietvén, meghaladták, hírhozóknak lenni gondolván a' hídon általeresztették. Ezek voltak pedig azon Franczia Generálisok: Murat Herczeg, Marschal Lanes, Belliard Generális, és két Adjutánsok, a' kik azt a' vészedelmes bátorságot elkövették, hogy a' hídon általmennyenek; melly közben mindent elkövettek: valamit az éles Franczia ész javaslott nékik. Eleinten szép szókkal éltek, és bizonyosnak mondották, hogy Austriával végképpen meg van kötve a' békesség, és nékik nintsen egyéb szándékjok, hanem tsak az Oroszokat Austriából kikergetni; sõt még egy, már régen nyúgoda-

lomban lévő Austriai Generálist is bizonyságúl hívtak, a' ki éppen akkor jelen volt vala, holott azon Generális tsak annyit tudott, vagy tudhatott a' békességről, miut a' páltzájának a' gombja; de még is egy Pattantyús már gyújtani akarta a' hídat, midőn őtet Laues félre taſzította. Legnagyobb ſzerentsétlenségre Herczeg Auersperg oda talált érkezni; ezt annyira elámították a' Francziák, hogy néki holmi leveleket mutogatván, elhitte, hogy Austria és a' Francziák közt meg volna a' békesség; sőt azt a' balgatagságot követte el Auersperg, hogy a' Franczióknak Elő-Seregét maga vezette által a' hídon, és a' hídnál álló Austriai Katonasággal fegyverbéli tiſzteletet adatott az általmenő ellenséges Franczia Seregnek. Így mentették meg magokat a' veſzedelemből 1800 Francziák, és öt ellenséges Generálisok; így kerültek az ellenség kezére a' Duna partján kéſzen lévő 80 töltött ágyúk igen sok hadiſzeres ſzekerekkel együtt. Az Austriai Katonaság pedig, a' melly még fegyverben volt, és a' melly tsak egy kevessé előbb katona tiſzteletet tett a' Francziáknak, már most magát Marchfeld felé hátra húzta.

§. 20.

A' Bétsiek' magokviselete ezen kétséges környülállásokban.

Ha a' Tábor hídjának elégettetése által a' Francziákat a' Dunán való általmeneteltől fellehetett volna-é tartóztatni, nem bizonyos. Az

bizonyos, hogy ők még Lintzben létekkor elvégezték volt, hogy a' Dunán vagy Kremsnél, vagy Bétsnél fognak általmenni; azért küldetett ott Mortier Marschal a' Duna tulsó partjára, hogy ha szükséges leend, az Ármádiának általtételét könnyítse; de az is bizonyos; hogy a' Tábor hídjának elégettetése a' Franczia Hadi Seregnek lépéseit nagyon hátráltatta volna. Ezen esetre pedig melly szomorú lett volna Béts városának sorsa, könnyű képzelni. Az már bizonyos volt, mihelyt az Ulmai szerentsétlenség megtörtént, hogy vagy egy vérontó tsatának kell nem meszsze Bétstől megtörténni, a' mellyben az ellenség megerőtleníttessék, vagy pedig Béts városának az ellenség' kezére kell kerülni. Ez mind a' kettő igen terhes dolognak látszott; de még is a' Császári Felség ezen másodikat választotta, a' melly ügyben Gróf Vrbna Rudolf rendeltetett Biztosnak. Béts városának lakosi ezen időpontban, az egész Európának tsudájára igen okosan, és mértékletesen viselték magokat, holott tsak nem elviselhetetlen terh volt a' nyakokon. November 6-ikán 35 ezer kenyér portiót, más nap pedig 70 ezeret küldöttek a' Dunának Északi partján tanyázó Orosz és Austriai fegyveres Nép' számára. A' drágaság napról napra nevekedett. Apró pénz nem lévén, 12, és 24 krajtzáros pénzt ábrázoló czédulákat kellett tsináltatni, de a' mellyeknek Béts városán kivül nem volt semmi betsek. November 10-ikén ismét 233,000 portio kenyeret kellett kiállíttani, és Marchfeldre az Ármádia után küldeni. Az is

nagyon szomorította a' városi népet, hogy a' Posta járás megszűnvén, nem tudhatták se a' Monarchia egyéb részeinek, se a' Fejedelemnek állapotját, a' kiről csak az az egy volt tudva, hogy Posonba ment légyen, a' hol Magyar Ország közönséges Gyűlést tartott; és hogy onnét Brunába útazott, a' hol az Ármádiának szakadványai magokat egy csomóba szedték volt. Midőn a' Francziák béméntek a' városba, egy csapat a' másikat nyomban követte. A' bémenetel délről fogva estig tartott. Hulin Franczia Generális tétetett Város Comendánsának, a' ki Lobkovitz Herczeg' palotájában választott magának szállást. Más nap is sietve mentek a' Franczia Seregek által a' városon. Majd elviselhetetlen Requisitiok (sartzolások) vettettek a' városra. Vohlleben Bétsi Polgármester nagy gonddal tarthatta-meg a' jó rendet, a' kinek ezen tehrben segitő társai voltak Raunach, Schonenbusch, Benisch és mások. A' Francziák számára mindent, még író tollat, 's papirost is kellett szerezni, a' kiknek eltartások naponként 50 ezer forintra ment. Magára egyedül Schönbrunra, a' hol Napoleon Császár volt szálva, naponként 5000 forintot kellett költeni. Semmi éleményre való nem hozattatott Bétsbe, úgy hogy Murat kéntelen volt a' Franczia Katonaságnak parantsolni, hogy minden hajót, vagy gyalog embert, a' kik Béts felé éleményt hoznak, szabadon botsássák. Azt nem jó szemmel nézték a' Bétsiek, hogy a' Franczia

leveleken, és egyéb írásokon ezen szók olvastattak: Fraczia Ország, Franczia Birodalom. Legnagyobb volt a' Bétsi Polgároknak belső nyughatatlansága November 16kán, midőn a' városi Polgári Katonaságnak az parantsoltatott, hogy fegyveresen állana ki a' Vár mezejére (Glacis), a' hol Napoleon Császár visgálni akarná őket. Voltak, a' kik azt költötték, hogy fegyvereiktől meg fognak fosztatni; melly esetre egy vérontástól lehetett volna félni; azomban ezen parantsolat tsak azon okból adatott, hogy a' Császár, a' ki az nap az Ármádia után indúlt, annál bátrabban a' városon végig mehessen. Úgy történt, midőn a' fegyveres Polgárság a' Vár mezején állott, Napoleon Császár sietve keresztül ment a' városon a' nélkül, hogy azt valaki gyaníthatta volna. Azután a' Polgári Katonaság is haza botsáttatott, mellynek száma 10000-re ment.

§. 21.

Suttenbrunn és Schöngrabern mellett megütköznek a' Francziák az Oroszokkal. *)

Az Orosz Hadi Vezér Kutusov a' Tábor hídjának elégettetését bizonyosnak tartván, a'hoz képest tsinálta a' maga hadi planumját. Egy tsapatot, melly 15 ezerből állott, rendelt volt oda:

*) *A' Francziák' tudósításaikban a' Suttenbrunni tsata Hollabrunninak neveztetik; a' Schöngraberni pedig Guntesdorfinak.*

már Steltzendorfot elhagyván, nem meſzſze Stockerautól voltak, midôn hírt vettek, hogy az ellenség a' Tábor hídján általment légyen a' Dunán. Itt már más mód nem volt a' ſzabadúlásra, hanem magokat viſzſza vonni, hogy mindenfelöl el ne zárattassanak. Magokat tehát viſzſza vonták. November 15-ikén a' Franczia Elô-Sereg már Hollabrunnál volt; ugyan oda igen közel a' Suttenbrunni dombokon az Oroſzok Bagration Herczégnek vezérlése alatt ütközet rendbe állottak 's megütköztek. Tüzes volt a' tsata, a' melly setét estig tartott. Mivel az Oroſzoknak nem volt ſzándékjok elôre nyomúlni, hanem inkább azon Oroſz Sereget, melly Kremsbôl ide sietett, megvárni: tehát az Oroſz Csáſzári Adjutáns Vinzingerode által fegyverſzünést kötöttek a' Francziákkal, mellyre annál örömestebb reá állottak a' Francziák, mivel ôk sem ſzedték még egéſzen egybe az ô erejeket. Valamint más nap a' többi Seregek elérkeztek, sôt maga Napoleon Csáſzár is Hollabrunnra jött, felmondatott a' fegyverſzünetnek ideje. Ezen idôközben az Oroſzok Schöngrabernen túl vonúltak, és a' helységtôl mintegy 800 lépésnyire a' falu környékén táborba ſzállottak. 17-ikén dél után négy órakor elkezdôdött a' tüzes tsata, melly késô éjtſzakáig tartott; mellynek a' setétség elôbb végét ſzakaſztotta volna; de a' helységet, nem tudni, az Oroſzok-é vagy a' Francziák meggyújtották, mellyben 64 ház hamuvá égett. Ezen tüznek világosítása is hoſzſzabbította a' viaskodást. Az elesteknek ſzáma mind a' két réſzrôl

reá ment 5000-re. A' Francziák közzül megsebesedtek 3000-en, a' kik közt volt Oudinot Generális. A' tsata mezején még nyólcz nap múlva is láttottak megsebesült; de még életben lévõ Oroſzok máſzkálni, a' hol a' hideggel, éhséggel, és ſzomjúsággal is egyaránt küſzködtek. Az Oroſz Sereg még azon éjtſzaka Znaimra vonúlt, a' hová Kutusoff a' többi Katonasággal már elérkezett vala.

§. 22.

A' Francziák folytatják a' gyözedelmeiket.

A' Schöngraberni ütközet után az egéſz környékben lévõ helységeket befutották a' gyözedelmes Francziák; a' paraſztságnak lovait, és ſzarvas marháit elhajtották, pinczéket feltörték, várokat, kastélyokat, Plébánia házokat tiſztán kitakarítottak. Senki sem bátorkodott a' lapos tartományon jó forma lábbeliben vagy köpönyegben megjelenni, a' nélkül, hogy veſzedelemben lett volna, ne hogy a' Francziák által azon ruhájától megfoſztassék. A' hová beſzállottak, bõven meg kellett õket vendégelni, mellyért az volt a' fizetés, hogy elmenetelekkor azt vitték-el magokkal a' házi ingó bingó jóſzágból, a' mi nékik tetſzett. Szerentsédére a' Földnépének, nem sokáig múlathattak azon környéken a' Francziák; sietni kellett nékik a' nagy Ármádia után. Bétsben egéſzen más hír futamodott, mivel látta az ottani nép, hogy a' Franczia Õrizet ágyúkkal, 's hadiſzeres ſzekerekkel siet a' tsata

mezô felé; vélték a' Bétsiek, hogy ſzerentsétlenség érte légyen a' Francziákat, és ezek most ſzerentsétlen társaiknak segítségekre sietnek: kevésben hibázott, hogy a' Bétsi Nép fegyvert nem emelt a' Francziák ellen; de ôket Gróf Vrbna, a' ki talán tudta a' környülállásokat, a' Népet tsendességben tartotta. Ezen idôtôl fogva minden Ôrállásokat Franczia katonaság vitte végbe. November 18-ikán minden Magazinumokat, élés, vagy fegyveres kamarákat, mellyek a' Fejedelemhez tartozandók voltak, Franczia Bíztosok vették által. A' városon kivûl pedig a' beteges kóborló katonák sok lopásokat, sôt erôſzakos puſztításokat is tettek, a' kiknek azután törvény által határ ſzabatott. Azon Paraſztok, a' kik erdôkben, vagy hegyek oldalain egygyes házokban laktak, ezen haramiálkodó kóborló katonák közzûl sokakat más világra küldöttek. Voltak ugyan több helyeken úgy nevezett Salva Quardiák is kiállítva, de ezeknek ſzinte annyi haſznok volt, mint egy ellenséges kémlônek az Ármádiánál. Azok voltak ezek, a' mi a' kígyó az ember kebelében, a' melly megmarja azt, a' ki ôtet ápolgatja.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Az Auſzterlitzi ütközettől fogva a' Posoni békességig.

§. 23.

A' Francziák Morvába mennek.

Auſzterlitz Morva Orſzágban a' Brunai kerületben lévő kisded város. Morvába a' Francziák November 17 ikén érkeztek; más nap' a' Francziai Császár már Znaimban volt, *) a' hol tudósítást vett, hogy Kuffstein Vára November' 10-ikén Capitulatio által megadta magát. Innét Napoleon Császár Baragnay d' Hillers Generálist Cseh Orſzágba küldötte, a' ki egéſz Pilsnáig nyomúlt előre. November 19 ikén Pohrlitzra mentek; a' Máriahilfi Vámost, és a' kö-

*) *Jetzelsdorfon, melly utolsó Posta-statio Austriában Morva felé, Napoleon a' Plebanust, és a' falu Birráját magához hívatta, és kérdezte, hogy az Oroſzok adnak-e Pardont? A' Plebanusnak a' többek közt azt mondotta: Ha kegyelmed Pap, mert nem jár fekete ſzínű köntösben? — —*

zel lévő házokat takarékosan kifoſztották. Napoleon is az nap Pohrlitzra érkezett, 's a' Plebania házba ſzállott. Innét azt a' hírdetményt adta ki, hogy a' Német Csáſzárhoz való tiſztelletből, a' ki akkor Brunában volt, nem mozdította tovább az Ármádiáját; de az nem bizonyos, ha a' Német Csáſzárhoz viseltető tiſztelet volt é az oka, hogy ő tovább nem mozdúlt, vagy inkább hogy egéſz erejét egybegyűjtse; nevezet ſzerént pedig, hogy Mortier' Seregét bevárja, a' ki Kremstől várattatott ide. Más nap Murat Herczeg Brunára ment; Napoleon is nem sokára követte. Midőn Pohrlitzról elment, a' Plebanusnak 25 Napoleons d'or nevű arany pénzt ajándékozott; de ezen ajándék kevés haſznot hozott néki, mert ezen hívatlan vendégek egynehány ezer forintjába teltek néki. November 20-ikán dél előtt tíz órakor Napoleon Csáſzár már Brunában volt; a' hol néki egy Deputatio ment eleibe, a' kiknek fejek és ſzóſzólójok volt az ottani Püspök. Ezek kérték a' Franczia Csáſzárt, hogy a' vagyonnyaikat kémélné meg az elpuſztítástól. Bruna várát, melly Spielbergnek neveztetik, megnézegette Napoleon Cs., 's új palánkokat veretett; a' Vár falain mindenfelől nyílásokat töretett; ágyúzó ſzereket, és mozsarakat vitetett-fel a' városból, és olly intézetet látſzatott tenni, mintha néki ſzándéka volna itt egy ostromot kiállani. Ezen fellyül sok puskaport; és eleséget is talált a' Várban. Az bizonyos, hogy az egéſz fegyverház kezekre került a' Franczióknak; mivel igen váratlan esett ezeknek

nek oda érkezések; lovak sem találtattak, mellyeken azokat bátorságos helyre lehetett volna vitetni. Már most a' Brunai Nép is ſzinte azon nyomorúságot érzette, a' minõ a' Bétsi Népet érdeklette vala.

§. 24.

Három hatalmas Csáſzároknak egymáshoz való közel létek.

Az Austriai Csáſzár I. Ferencz, és I. Sándor Oroſz Csáſzár Olmitzban jöttek öſzve, hogy a' hadi planumról tanátskozzanak. Napoleon Franczia Csáſzár pedig Brunánál volt. Ez semmi módot el nem múlatott, mellyen az Oroſz Ármádiának fekvését kitanúlhatná; e' végre a' maga General Adjutánsát Savary Generálist az Oroſz Csáſzárnak Vischan mellett lévõ fõ Hadi ſzállására küldötte, hogy ennek a' maga Fejedelme nevével üdvözlést mondjon. Savaryt a' maga vallástétele ſzerént mint maga Sándor Csáſzár, mint pedig Constantin Fõ Herczeg nagy tiſztelettel fogadta. Ezen alkalmatossággal kitanúlta, hogy az Oroſz Ármádia a' Franczia Seregnek jobb ſzárnyát támadná meg elsõben. Mihelyt Napoleon erről tudóſíttatott, jó egy óra járásnyira hátra húzta az Ármádiáját éjtſzakának idején, és egynehány ágyúzó sánczokat hányatott fel. Sándor Csáſzár is a' maga Dolgorouky nevû Adjutánsát Napoleon Csáſzárhoz küldötte, hogy azon tiſzteletbéli köſzöntést, mellyet Savary által Napoleon néki

tett, ő is visszánolja. Dolgorouky Adjutánsnak Napoleon Császár egész a' Vorpostokig (Elő őrizetekig) eleibe ment; de ez visszája tévén, semmit egyebet a' Franczia Ármádiáról mondani nem tudott, hanem tsak azt, hogy félelemben látszatnak lenni, mellyet ők úgy a' Francziák részéről következő szerentsétlenség jelének lenni magyaráztak. De ellenkezőt mutatott a' következés.

§. 25.

Az ütközet előtt való intézete mind a' két ellenséges Ármádiának Austerlitznél.

Minekutánna az Oroszok részéről el volt végezve, hogy a' Franczia Ármádiának jobb szárnyát támadják meg, legnagyobb erejeket a' bal szárnyokra húzták. Már December 1 sö napján az Oroszok részéről Dochtorov Generális 24 Batalionnal a' Kis-Hostieradecki dombokról Telnitzre küldetett. Langeron Generális 18 Batalionnal a' Sokolnitz és Telnitz közt lévő völgyben nyomúlt előre. Przybyszovszky Generális 18 Batalionnal a' Kobelnitzi tó mellé ment. Kollovrat Austriai Feldmarschal 27 Batalionnal, mellyek közt 15 Batalion Austriai volt, a' Kobelnitzi tók felé indúlt, hogy magát az előbbeni Sereg tsapathoz kaptsolja. Az Elő Sereget Kienmayer úgy vezette, hogy az Ármádia derekának első tsapatját fedezze, és Schlapanitz nevű falut elfoglalja. Liechtenstein Herczeg azon lapot szállotta meg, melly Kruch,

és a' Lesch nevû vendégfogadó közt vagyon. Bagration Herczeg Dvaroschna, és a' Lesch vendégfogadó közt öreg ágyúkat rakatott. Ennek és Herczeg Liechtenstein Seregének fedezetére Constantin Nagy Herczeg volt a' Tartalék Sereggel, és állott 10 Batalionból, és 18 Eskadronból. Kutusov Vezér az Ármádia derekán állott; Buxhövden Generális pedig a' bal ſzárnyát igazgatta, és az elsõ sereg tsapatnak eleibe mozdúlt. Az Austriai Ármádia, melly tsak 25 ezer emberbõl állott Liechtenstein Herczeg' vezérlése alatt, illyen helyheztetésben volt: 15 Batalion, a' mint már mondatott, az Oroſz Seregnek 4ik tsapatjához volt kaptsolva, és Nimpschénnél állott. Lichtenstein Herczeg 8 Batalionnal Pratzentõl nem meſzſze lévõ dombokra állott a' 3dik Oroſz Seregnek tsapatja megé; Kienmayer 22 Eskadron Austriai Lovassággal, 10 Eskadron Kozákokkal, és 5 Batalion Horvátokkal Augezd helység elõtt állott. Az Austriai fõ Hadi ſzállás Krzenovitzon, az Oroſz fõ Hadi ſzállás pedig Zbeschovon volt. A' mi a' Francziákat illeti, õk ellenkezõ intézetet tettek Austerlitznál azzal, a' melly ſzerént Ulmánál munkálkodtak. Ulmánál õk megtámadólag voltak, és olly mesterségesen, olly sietve tették a' hadi mozgásaikat, hogy elõbb megtörtént az ütközet, mint sem annak kéſzületét tsak gyanítani is lehetett volna; sõt az Ármádia el volt fogva, elõbb mint sem sok Regementek viaskodásra kerültek volna az ellenséggel. Austerlitznél ellenben védelmezõleg voltak a' Fran-

cziák, az ô hadi mozgásaik és fordúlásaik egyûgyûk, és könnyûk voltak. Az nagy hiba volt az Orosz Ármádia részéről, hogy ôk azon planumot, melly szerént a' Francziákat meg akarták támadni, titokban nem tartották. Könnyû volt azután Napoleon Császárnak a' helyes rendeléseket megtenni, midôn nem csak az ellenségnek szándékát tudta, hanem annak végrehajtását is szemeivel látta; bátran mondhatta ezeket látván: „ Holnap, elôbb hogy sem a' nap el-„ nyúgodjon, az Orosz Ármádia az enyim lészen.“ Mivel tehát az Oroszok' szándékja az volt, hogy a' Franczia Ármádiának jobb szárnyára rohannak, azon szárnyát erôsítette meg Napoleon Császár, midôn Friant és Gudin' sereg Osztállyait Telnitz megett lévô kôhídhoz állította, és az Elôvigyázóit (Vorposztjait) egész Telnitzig terjesztette. Egy sereg csapatot Raygernre küldött, hogy ez oldalról rohanjon az ellenségre, ha az Auspitzon elôbbre találna mozdúlni. Egy más sereg csapat Davoustnak Dragonyossaival együtt Nikolsburg felé rendeltetett, hogy Morveld ellen menjen, a' ki Magyar Országból már Lundenburgig nyomúlt elôre. Ezen rendelések mellett Napoleon a' szerentsés kimenetelrôl éppen nem kételkedett.

§. 26.

Mind a' két Ármádiának fekvése, az ütközetet megelôzô éjtszakán.

Kutusoff Orosz Vezér azt javallotta, hogy az Orosz Sereg a' Francziáknak bal szárnyokat

kerûlje meg a' hegyeken által, és az ellenség azon réſzrõl ostromoltassék; de ez nem hagyatott helyben: mivel tehát az állíttatott meg, hogy a' Franczia Seregnek jobb ſzárnya ostromoltassék, az Oroſz Seregnek bal ſzárnya már December 1-sõ napján megindúlt, és az nap reggeltõl fogva délig ſzûnés nélkûl tartott az egéſz Ármádia kiterjedésén az Elõvigyázóknak egymás ellenvaló tüzelések. Elõbb, hogy sem beesmerveledne, Kienmayer Generálisnak Elõvigyázói Satschan nevû falut megſzállották, és Menitznél helyheztették az Õrállást, a' melly falut a' Francziák elhagytak volt. Az Oroſz Seregnek elsõ tsapatja Doctorov Generális alatt két lineában a' Kis-Hostieradecki dombokat ſzállotta meg; egy vadáſz Regementet Augezden a' Staragora nevû hegy, és a' Menitzi tó közt állapodott meg. A' 2ik tsapat Langeron Generális vezérlése alatt á' Pratzeni dombokra állott, jobb felõl az elsõ sereg tsapat mellett. Ezen falu mellett jobb felõl Przybisevſzky Generális alatt a' harmadik sereg tsapat állott. Kollovrath Generális ezen harmadik tsapat megé állott. Liechtenstein Herczeg pedig a' Lovassággal a' negyedik sereg tsapat háta megé állott, a' dombok alatt a' Brunai úton. A' Tartalék Sereg Constantin Nagy Herczeg alatt az Auſzterlitzi dombokon vett helyheztetést. Bagration Herczeg pedig bal felöl Holubitz és Blazovitz felé támaſzkodott, hogy a' harmadik és negyedik sereg tsapatnak mozdúlását könnyítse. Az Austriai Katonaság az Oroſz Sereg közt volt fel-

ofztva, de az ütközet alatt soha egy helyheztetésbe nem tétettek. A' fő hadi szállás Krzenovitzon volt. A' Francziák részéről az egesz erő magát Tures és Bruna közzé húzta öszve; ők az Oroszokat az ô mozgásaikban éppen nem akadályoztatták, sőt hogy annál kevesebb nyughatatlansággal tehessék mozdúlásaikat, még az Elővigyázóikat is Telnitz, Sokolnitz, és Schlapanitzról viszsza húzták. Napoleon a' Hadi Sereg bal szárnyának vezérlését Lanesre bízta, a' jobb szárnyáét Soultra, a' derekát Bernadotteára, a' ki éppen az nap érkezett volt 30 ezer emberrel Iglauról. A' Lovasság' Vezérévé Muratot tette, a' ki maga erejét mind egy tsomóba vonta. Lanes magát az Augezdi dombokhoz támasztotta, és a' St. Antal Kápolnájához közel ásatott ágyúzó sánczot, a' hová 18 ágyút állított ki. Jobb felöl állott Cafarelli Generális a' kinek oltalmára a' Huszárokkal és lovas Vadászokkal Kellermann Generális állott. Bernadottenak bal oldalán Rivaud, jobb oldalán pedig Drourt Generális volt. Soult Marschalnak oltalmára Vandamme, St. Hilaire, és Legrand Generálisok voltak. Davoust Sokolnitz és Telnitz közt ügyelt; Napoleon Császár pedig Berthierrel és Innot General Anjutánsal a' Tartalék Seregnek homlok rendinél állott, mellynél volt 10 Batalion a' Császári Testőrző Seregből, 10 Batalion Oudinot Osztályából, és 40 ágyú. Ez volt a' Franczia Seregnek helyheztetése az Austerlitzi nagy verekedés előtt. A' kik a' dolgot

esmérték, és közelebbről látták, azt bizonyítják, hogy az Oroſzoknak állása sokkal alkalmatossabb helyen volt, mint sem a' Franeziáké. Midőn már minden el volt rendelve, Napoleon Csáſzár alkalmas későn éjtſzaka kiment a' maga ſzalma-gunyhójából, mellyet a' Granatérosok éjtſzakára készítettek vala néki, és gyalog a' Tábor környékén visgálódni kezdett; valamint a' Katonaság reá esmert, egy közönséges kiáltás támadott köztök: „Éljen a' Csá„ſzár!“ azok pedig, a' kik távol voltak, zsupp kévéket húztak hoſzſzú léczekre, 's meggyújtották, és magassan emelték; ez meſzſziről egy ſzép tüzi mesterséget ábrázolt; egy pedig az öreg Katonák közzül kilépvén a' rendből a' Csáſzár eleibe ment, és kérte, hogy magát veſzedelembe ne ereſztené, 's bizonyossá tette a' Csáſzárt, hogy a' következendő napot, mint a' Csáſzár' koronáztatása napját Oroſz ágyúkkal és Záſzlókkal fogják megünnepelni. Azután illyen értelmű Hírdetményt terjeſztett a' Csáſzár a' Franczia Táborban: „Katonák! az Oroſz Hadi „Sereg itt áll, hogy az Ulmánál nyert boros„tyánt elragadja tőletek. Éppen az a' Hadi Se„reg ez, mellyet ti Hollabrunnál meggyőztetek, „és megſzalaſztottatok. Az ő helyheztetések, „az igaz, irtózást gerjeſztő; ti mindazonáltal „a' ti megſzokott vitézségtek által őket porrá „töritek, és semmivé teſzitek. Ha csak egy „ſzempillantat leſz is ollyan, mellyben a' gyö„zedelemről kételkedni lehessen, a' ti Csáſzár„tok kéſz leſz magát a' legnagyobb veſzedel-

„ mekre is kitenni. De nem lehet a' győzede-
„ lemről kételkednünk; kivált hogy itt a' Fran-
„ czia Gyalogság ditsőségére czéloz a' törekedé-
„ sünk, a' ki olly nagy betsületet szerzett a'
„ Nemzetnek. Azon szín alatt, hogy megsebe-
„ sült bajtársának segítségére legyen, senki el
„ ne távozzon az ütközet rendétől, ne hogy ab-
„ ból rendetlenség támadjon. Ezen győzedelem
„ fog véget vetni ezen esztendőbéli háborúnak,
„ és azt a' békesség fogja követni; ollyan bé-
„ kesség, a' millyen az én népemnek nevére,
„ a' ti neveitekre, és az én Nevemre méltó lé-
„ szen.

§. 27.

Az Auszterlitzi ütközet, melly három Császárok ütközetének is mondatik.

Az ütközetet megelőző éjtszakán I. Ferencz Austriai Császár Auszterlitzen a' Kaunitz Herczeg' Várában hált. I. Sándor Orosz Császár pedig Krenovitzon egy paraszt házban. Constantin Nagy Herczeg Auszterlitzen volt. Ezen kisded város, mellyben 345 ház, és 2125 lélek vagyon, tömve dugva volt lovakkal, és emberekkel. Mindjárt éjfél után parantsolat adatott az Orosz és Austriai Generálisoknak az ütközet elkezdésére; de mivel az ellenségnek fekvése nem volt elegendőképpen esméretes az Oroszok előtt, meghatározott lépéseket nem tehettek; sejdítettek ugyan ők előtte való nap a' bal szárnyán a' Franczia Hadi Seregnek valamelly moz-

gásokat, és azt vélték, hogy talán a' Seregnek derekát meggyengítették volna. Látták azt is, hogy Turas, és a' Sokolnitzi 's Kobelnitzi tó között nagy por emelkedik, hibásan azt vélték, hogy az ellenséges Ármádia a' jobb szárnyát azon két tóhoz támasztotta, és hogy annak háta megett egy Tartalék Sereg lészen, és e' szerént készítették el az ütközetnek planumját; holott azon emelkedő por nem egyéb volt, hanem az, mellyet Bernadotte' Serege, melly 30 ezerből állott, és a' melly az ütközetet megelőző napon érkezett vala, okozott. Ezen hibás vélekedésre épített planum szerént, meg akarták kerülni a' Franczia Ármádiának jobb szárnyát; a' mozdulásokat pedig így tették: Dochtorov Generális a' Kis-Hostieradecki dombokról, Augezden és Telnitzen által a' Satzani tó és Menitz felé ment. Langeron Generális a' Pratzeni dombokról a' Sokolnitzi és Telnitzi völgyek felé ment. Przybiszevszky Generális a' Kobelnitzi tó felé. Kienmayer a' Turasi erdő felé. Kollovrath pedig a' most nevezett tók felé. Kienmayernak az parantsoltatott, hogy a' Turasi erdő, és Schlapanitz közt támadja meg az ellenségnek jobb szárnyát, és ezen falut szálja meg. Lichtenstein János Herczeg Blasovitz és Kurch között, a' Kurch és Lesch Vendégfogadó közben lévő laposságra ment, hogy a' jobb szárnynak mozdulását fedezze. Bagration Herczeg Dvarosna és a' Lesch Vendégfogadó közzé állott, a' hol nagy ágyúkra való sánczokat hányatott. Constantin Nagy Herczeg az Auszterlitzi dom-

bokon maradott, hogy Liechtenstein Herczegnek Lovas Seregét fedezze, és Bagration Herczegnek oltalmára lehessen. Illyen kéfzületek mellett felderült azon emlékezetes nap, melly ben az egéfz háborúnak kimenetele meghatároztatott. A' nap felkelt. Az ütközet az Oroſzok' bal ſzárnyán elkezdődött. Kienmayer Generális, a' ki Augezdnél állott, útat tsinált az Oroſz Sereg első tsapatjának, mellynek magát a' Telnitznél álló második tsapattal egyesíteni kellett volna. Augezd és Telnitz közt volt az első öſzvetsapás, mellyét Kienmayer vezérlése alatt lévő Lovasság, és az első Székely Regementnek egy Batalionja kezdett, a' kik a' Staragora nevű hegynek mentek, a' hol az ellenségnek Gyalogsága állott; hoſzſzas tusakodás után, midőn még egy Batalion Gyalogság, és a' Székely Huſzárok, nem külömben a' Hessen-Hamburg Huſzárok is emezeknek segítségekre lettek volna, a' Francziák a' hegyekről leverettettek, melly Telnitznek elfoglalására ſzükségos volt.

§. 28.

Az ütközetnek folytatása.

Midőn az Austriai Lovasság felment a' hegyre, Carneville Generális sietve ment a' maga Francziáinak segítségekre: tüzes volt a' viaskodás; az 9dik linea Regement, és egy Batalion Plänkerek a' ſzőlőknél ütközet rendbe állottak, és a' helységet olly vitézül védelmez-

ték, hogy azt elfoglalni nem lehetne. Buxhöyden Generális oda érkezett, és a' Francziákat Telnitzen túl a' második köhídig nyomta. Az alatt sürü köd ereſzkedett; ezen alalkalmatossággal Davoust oſztállyából 4000 ember elôre nyomúlt; Friant és Gudin' oſztállyai is e'hez kaptsolták magokat, és az Oroſz 's Austriai népet Telnitzbôl hátra nyomták. Ezektôl ismét a' Francziák viſzſza nyomattattak, a' kik nem csak a' falut hagyták el, hanem Telnitz és Turas közt lévô lapos földet is elhagyták, de az Austriai Sereg ôket meſzſze nem üzte, ne hogy kelleptzébe kerüljön, minthogy az Oroſz Seregnek elsô tsapatja a' második tsapattal még nem volt egyesülve. Ezen idô alatt a' második, és harmadik tsapat, a' Pratzeni dombokról Sokolnitz felé sietett a' hol Legrandnak két ellenséges Batalionjai voltak. Ezen sereg tsapatok folytatták útjokat, nem várakozván a' negyedik tsaptra, a' mint már elôbb magok közt elvégezték volt; az ellenséges két Batalion pedig az alatt viſzſza vonta magát; az Oroſzok tehát ellentállás nélkül megſzállották Sokolnitzot. Már most mindenfelôl elkezdôdött a' tüz. Napoleon Csáſzár látta, hogy az Oroſz Ármádiának nem volna egybekaptsolása; látta, hogy a' maga planumja mellett megmaradván, bal ſzárnyával a' Francziák' jobb ſzárnyát meg akarnák kerülni, és így a' Sereg' derekától ezen bal ſzárny magát meſzſzire elſzakaſztotta volna, hogy az ellenséget egy olly helyheztetésben keresse fel, és támadja meg, a' mellyben tellyességgel nem állott;

élt Napoleon Csáſzár ezen alkalmatossággal, és ſzerentsésen győzedelmeskedett, a' nélkül, hogy a' Tartalék Sereget tűzbe vezette volna, hanem azokat az ütközet alatt Schlapanitz, és Kobelnitz közt lévő dombon állani hagyta nyúgodalmasan. *) Ezek voltak tehát az ő mozdúlásai: Soult Augezd felé vonúlt. Bernadotte és Lanes egy időben mozdúltak meg, olly ſzándékkal, hogy az Oroſz Seregnek bal ſzárnyát a' Sereg' derekától elſzakaſzſzák. Soult St. Hilairnak, és Vandammenak két oſztállyával a' Pratzeni dombokra ſzállott, mellyet az Oroſzok önként elhagytak volt; Pratzen falut is elfoglalta. Bernadotte az Oroſzoknak ſzemek láttára általment a' hídon Girschikovitznál, és Rivaud 's Drouet' oſztállyaival a' Blazovitzi dombok felé ment. Murat Herczeg a' Lovassággal Girschovitz és Kruch közt tette mozdúlását. Lanes, a' Cafarelli és Souchet Generálisokkal az ország útja felé ment. Ezen ſzempillantattól fogva az egyesült Ármádiának dereka, és jobb ſzárnya minden réſzről tűzben volt. Constantin Nagy Herczeg az Auſzterlitzi dombokról Blazovitz és

*) *Közönséges beſzéd volt az, hogy a' Franczia Csáſzár' Testörző Seregéből sokan kívánkoztak volna a' tüzben megjelelenni, hogy ott bajnoki vitézségeket kimutathassák. Napoleon Csáſzár pedig azt mondotta: „Örüljetek, hogy „ma ti reátok nem jött a' sor a' verekedésbe „való menetelre, hogy tovább is a' ti Csá„ſzártoknak Testörzői lehessetek.*

Kruch felé sietett, 's Rivaud és Kellermannak osztállyába ütközött, és tüzes viaskodásba keveredett. Sietve segítségére jött néki Liechtenstein János Herczeg, 's megújúl az ütközet; Constantin Nagy Herczeg' Testörzö Uhlanussai tüzes hevességgel tsak nem szembehúnyva neki vágtattak az ellenség lovas rendinek; ezek nagy elmebéli jelenléttel két részre vonúlván, a' hadi rend közepén az oda rohanó Orosz Uhlanusoknak útat nyitottak, a' kik egész a' második hadi rendig, mellyben a' Gyalogság állott, elöre rohantak; de ugyan ott veszedelmeket találták, mert a' lovasság, melly nékik elöbb útat nyitott, szorossan egybekaptsolta magát, hogy a' hol bementek, viszsza ne mehessenek; jobbról pedig a' Cafarelli, és balról Rivauld Generális oldalba kerítették öket, és úgy két tüz közé szoríttatván, nem tsak Essen Generális, ezen szép Regementnek Vezérje, hanem a' Regementnek nagy része életével fizette meg vakmerö bátorságát inkább, mint sem vitézi elszánását.

§. 29.

Szomorú vége az Austerlitzi ütközetnek.

Mivel az Orosz Ármádiának mind a' két szárnya már annyi, mint meggyözettetett, könnyü volt már most a' Francziáknak a' Sereg' derekát is elszélleszteni, minthogy ez tsak 27 Batalionból állott, és a' bal szárnya el volt vágva: a' jobb szárnyától sem várhatott több segítséget. A' Francziák azon kivül, hogy tsak nem egész

erővel voltak, az egész Hadi Seregjek jó rendben, és annak egyik tsapatja a' másikkal egyesítve volt; az Oroszoknak ellenben egyik sereg tsapatjok a' másiktól el volt szakasztva. Az Oroszok még a' 4-dik sereg tsapatra tarthattak számot, mellynél Sándor Császár állott; de ez is szaladásra indúlt, minekutánna a' Pratzeni dombon két óráig küszködött volna a' Francziákkal, a' hol egyedül az Austriaiak közzül elestek 's megsebesedtek 1886 an. Midőn Sándor Császárnak sereg tsapatja is üzőbe vétetett a' Francziáktól, már akkor nyakra főre rohant minden a' Francziák előtt. Ugyan akkor Bessiers is szaladásra kénszerítette Constantin Nagy Herczeget. Ugyan tsak szaladás közben, hogy az Orosz Gyalogság lélekzetet vehessen, a' Francziа Seregnek oldalára küldötte a' Lovasságot, a' kik a' Franczia Lovasságot elnyomták helyekből, és azon Gyalogsággal küszködtek, melly a' Lovas Seregnek segítségére jött vala: és így időt nyert a' viszsza vonúló Orosz Gyalogság a' kipihenésre. Ezek Auszterlitzre vonúltak viszsza, a' kiket ugyan oda követett az egyéb viszsza vonúló Orosz Lovasság is. A' Francziák Blazovitzon megállapodtak. A' Franczia Testőrző Seregnek Obesterje Morland elesett ezen tsatában; Repnin Orosz Generális pedig sebbe esett, és elfogattatott. Így meg volt verve, és el volt szélleszve az Orosz Hadi Seregnek dereka, és jobb szárnya. Lássuk most ugyan azon Sereg bal szárnyának sorsát. Nem folyt el hat óra, és ezen Óriási nagy dolog végrehajtatott. Más-

képp lett volna ezen ütközetnek kimenetele, ha az vagy két nappal elôbb, tudniillik mielôtte Bernadótte 30 ezer emberrel elérkezett, vagy pedig két nappal utóbb történt volna, t. i. azon 10 ezer Oroſzoknak megérkezések után, a' kik az ütközet napján már Kremsierig jöttek. Nagy hiba volt abban is az Oroſzok réſzéröl, hogy az elsö sereg tsapatja' dombon való jó állását igen hamar önként elhagyta. Hibázott ízinte a' második és harmadik sereg tsapat is, mivel ök a' Sokolnitzi útat elhagyván magok magoknak elzárván az útat, az ellenségtöl körülvétettek. Ezen három sereg tsapat 55 Batalionból állott, és eleinten nem volt több ellenek, mint 10 ezer Franczia, és még is ez a' kevés nép erôt vett rajtok. Szokolnitz felé, a' hol a' 2-dik és 3-dik sereg tsapat volt, az ellenség egy mesterséges mozdúlást tett, 's az Oroſzokat mindenfelöl bezárta, 6 ezer embert elfogott, és vélek együtt az egéſz ágyúzó-ſzert. A' 2-dik sereg tsapatnak ſzakadvánnya Augezd felé vonúlt, 's magát az elsö sereg tsapattal egyesítette. Herczeg Liechtenstein Móritz a' Székely Huſzárokkal Orelly a' Chevauxleger, és két Kozák Regementekkel Stutterheim igazgatása alatt Telnitz és Szokolnitz közt levö völgyet fedezték, és az Oroſz Gyalogságnak oldalát. Még most is lehetett volna a' dolgon segíteni, ha az Augezdi dombokat az Oroſzok elfoglalták volna. Azon ſzempillantatban, melly ben az Oroſzok a' faluba érkeztek, ugyan azon ſzempillantatban nyomúltak a' Francziák is bé,

és az ô hatalmokban maradt a' falu. Innét az után Buxhövden Auſzterlitz felé vonúlt, mellyből nagy rendetlenség ſzármazott, melly rendetlenségben 4000 Oroſz fogattatott el, sokan Satschan felé ſzaladtak, és a' tó bé lévén fagyva, a' jég tetején keresték ſzabadúlásokat; a' Franeziák pedig ágyúval a' jeget öſzvetöretvén, sok Oroſzt ágyúkkal együtt a' tóba merítettek, de ezeknek ſzáma tsak ugyan nem ment annyira, mint azt a' Franczia Levelek hírlelték. A' kik a' tóban el nem merültek, azok Satschanon által a' Neuhoffi dombokra menvén a' Hátulsó Seregel magokat egyesítették. A' többiek, a' kik a' jégre nem mentek, kéntelenek voltak a' Satschani, és Menitzi tó közt lévô töltésen menni, melly olly keskeny volt, hogy tsak két ember mehetett el egymás mellett. Itt arról kellett gondoskodni, hogy ezen keskeny útat el ne állják a' Francziák, melly esetre minden ſzabadúlás nélkül az itt menô Oroſz nép egy lábig oda lett volna. Ezeknek oltalmokra tehát Kienmayer a' Hessen-Hamburg Huſzárokkal Satschan és Ottmitz közt lévô dombokra ſzállott: sôt a' Székely Huſzárok nagy bátorsággal ſzemközt mentek két Franczia Dragonyos Regementnek, és ezeket Augezd felé való viſzſza menetelre kénſzerítették. Illy formán ment végbe az Austriai Katonaságnak segedelmével az Oroſz Sereg bal ſzárnyának viſzſza vonúlása. Azomba a' vége az ütközetnek igen tsudálatos volt, mellynek példáját még a' régi Történetekben sem találni, mert a' Franczia Sereg a' tsata végén háttal volt Auſzter-

Auſzterlitz felé, hólott az ütközet kezdetén ſzemek előtt volt; ők most azon helyekből mozdúltak előre, mellyekben reggel az Oroſz Sereg volt. Minekutánna Kienmayer segítsége által a' két tó közt lévő tőtésen az Oroſz Seregnek bal ſzárnya, Neuhoffon mintegy 8000 emberből álló tsapat egybeſzedte magát, és Boschovitz felé vonta magát hátra. A' hátulsó Sereget az Austriai Lovasság formálta; az ellenség pedig mintegy közepe tájján lévén a' tőtésnek, megállapodott, és azon helyheztetésbe tette magát, a' mellyben az előbbeni éjtſzakán az Oroſz Ármádia volt. Az Oroſzok egéſzen meg lévén gyengítve, a' Magyar Orſzági úton sietve Holits felé mentek. A' veſzteség mind a' két réſzről igen nagy volt; de a' ſzáma nem bizonyos. Némelly hiteles feljegyzések ſzerént a' Francziák mintegy 18 vagy 20 ezeret veſztettek, az Oroſzok veſztesége pedig sokkal nagyobb volt, mivel ők igen sokſzor két tüz közzé ſzorúltak. Az Austriaiakról még annál nehezebb meghatározást tenni, minthogy ezek az Oroſz Katónaság közt fel voltak oſztva. Az Auſzterlitzi Uradalom Kancelláriájában az a' jegyzés találtatik, hogy azoknak ſzáma, a' kik az Auſzterlitzi határban mind a' két réſzről elásottak, 30 ezerre ment. Az Austriai Sereg az Auſzterlitzi ütközetben tökéletesen megfelelt kötelességének; de olly nagy erő ellen kevés ſzámmal volt. Az Oroſzok is megmutatták az ő rettenthetetlen bátorságokat. Az volt réſzekről a' hiba, hogy felettébb hirtelenkedtek, és hogy az ő planumjokat el nem

titkolták, és hogy a' sereg tsapatjaikat egymástól meſzſzire elſzaggatták. Tapaſztalták tudniillik a' Francziákban, hogy azokkal nem annyira erővel, mint éſzſzel kell ſzembe ſzállani. Az Oroſzok réſzéről elfogattaknak ſzáma 15000-re megy; elveſztettek 150 ágyút és 40 Záſzlót.

§. 30.

Ezen ütközetnek következései.

Az Auſzterlitzi ütközet meghatározta a' békességet, mellynek kérésére I. Ferencz Csáſzárt nem a' bátortalan lágyſzívűség, nem a' meggondolatlan hirtelenkedés, sem a' Monarchiának meggyengült ereje vitte, minthogy az Austriai Monarchiának képzelhetetlen nagy a' belső ereje, hanem némelly olly környülállások voltak, mellyek a' háborgásnak félbeſzakaſztását ſzükségessé tették. Ámbár az ütközet napján 10 ezer Oroſzok már Kremsierhez érkeztek; de ezeknek segítségével sem lehetett volna a' győzedelmektől már megréſzegedett ellenséggel újolag ſzembe ſzállani. Az örökös Austriai Tartományok az ellenség kezében voltak. Maſſena Tirolisban és Karinthiában volt a' Franczia Sereggel; az Austriai és Oroſz ágyúſzert az ellenség elfoglalta. Mennyi idő kívántatott volna arra, hogy minden rendbe hozattassék, és az ellenség az elfoglalt Tartományokból viſzſza nyomattassék? Nem lett volna okosság a' háborúnak ingadozó ſzerentséjéhez támaſzkodni, és min-

dent koczkára vetni. Az okosság békességet javaslott. E' végre Liechtenstein Herczeg December 3-ikán Napoleon Csáſzárhoz küldetett, a' kinek fô Hadi ſzállása akkor egy pajtában volt; mi volt pedig az egymás közt való beſzédjek, nem tudni. — — Az tudva van, hogy December 3-ikát megelôzô éjtſzakán az Oroſzok ſzörnyû rendetlenséggel húzták magokat viſzſza a' Holitſi úton Göding felé, melly viſzſza vonúlásban a' legſzebb sor fákat kivagdalták, olly sor-fákat, mellyeknél ſzebbeket Olaſz Orſzágnak a' legkiessebb vidékje sem mutathat. Auſzterlitzben sok házokat, de kivált az Uraság' házait nem tsak takarékosan mindenböl kipuſztították, hanem azokat tsak nem földig lerontották; nyilván az volt az ô megavult hibás állítások, hogy semmit sem kell meghagyni, a' minek az ellenség haſznát vehesse; azomba ezen Oroſz Philosophia mellett a' ſzegény föld népe tsak nem ételhaló lévén, tél közepén a' hó tetején ház nélkül, és ruhátlan zsugorgott. Illyen siralmas sorsra jutottak Hodiegitz, Mileschovitz, Kóbertzitz, Saroschitz, Arclebau, és más Helységek. Mind a' két Csáſzár, I. Ferencz tudniillik, és I. Sándor egy Malzanek János nevezetû nyomorúlt Paraſztnak a' házába ſzállottak Herzspitze nevû faluban, a' ki ſzegény tehetsége ſzerént a' két Csáſzári Felséget egy kevés kömény es levessel vendéglette meg. Két óráig való pihenés után a' két Csáſzári Felség Saroschitz felé ment. Ezen ſzegény Paraſzt azon egynehány aranyokat, mellyeket ajándékba nyert a' két

Csáſzártól, más nap a' győzedelmes Francziákra költeni kénſzerittetett. December 3-ikán bémentek a' Francziák Auſzterlitzbe, Napoleon Csáſzár is nem sokára oda ment. Az Uraság' Udvarában a' Tiſztartóhoz ſzállott: így ezen városotskában egynehány napok alatt három Csáſzár volt. Más nap, azaz: December 4-ikén Napoleon Csáſzár az Ármádiájának nagy réſzével Saroschitzra ment, a' hol előtte való éjtſzakát töltötték vala Ferencz és Sándor Csáſzárok. *) A' Saroschitzi dombokon feküdt a' Franczia Hadi Sereg; annak eránnyában pedig egy dombon Magyar Orſzág felé állott az Oroſz Ármádia, mellyben valamivel több, mint 25000 vitézek voltak. Ha az igaz, a' mi mondatott, hogy egy nagy Sereg Oſztály nem meſzſze Gödingtől az Oroſz Seregnek hátúlján állott, úgy már most ezen maradvánnya is az öſzvetörött Oroſz Ármádiának nagy veſzedelem közt forgott. Az emberiség ſzenvedésétől illetődvén Ferencz Csáſzár, eltökéllé magában, hogy Napoleon Csáſzárral beſzélgetésbe fog ereſzkedni. Decem-

*) *A' két Csáſzári Felségnek, tudniillik I. Sándornak és I. Ferenczneк, valamint Constantin Nagy Herczegnek, és Czatorinsky Herczegnek a' Plebania háznál kéſzíttetett ſzállás, de mivel kesö éjtſzakán érkeztek a' helységbe, Sándor Csáſzár ugyan az Uraság' épületébe, Ferencz Csáſzár pedig egy paraſzt házba ſzállott.*

ber 4-ikén Saroschitz és Uhrzitz helységek közt, az úgy neveztetett égett malomnál *) mind a' két Császár, t. i. Ferencz és Napoleon öszvejöttek. Mind a' ketten elsőben, a' mint arról a' Molnárnak házi tselédjei többeknek bizonyságot tettek, a' Molnár' szobájába mentek, de mivel alkalmatlan gőz, és szag volt a' szobában, kijöttek, és a' malomhoz közel lévő fák alatt tüzet rakattak; 's mind ketten leültek egy egy faszékre, Herczeg Liechtenstein is velek volt a' tűz mellett. A' Generálisság egy jó puskalövésnyire állott azon helytől, a' hol a' két Császárok voltak. A' Molnár' két fijai mintegy húsz lépésnyire állottak a' beszélgetés helyétől, a' végre, hogy a' tűzre, midőn szükséges, fát tehessenek. Itt dél után két órától fogva négyig tartott az együtt beszélgetés. Hogy itt nem csak az Austriai népet, hanem az Orosz Hadi Sereget illető dolgok is jöttek tanátskozásba, onnét kitetszik, hogy a' Franczia Ármádia szabadon haza felé mehetett; sőt Savary Generális' Adjutánsa által Sándor Császárnak is azt jelentette Napoleon, hogy minden veszedelem' félelme nélkül bátran haza felé útazhat. A' fegyverszünet, melly az elégett malomnál

*) *Ezen malom két hegy közt vagyon építve, mellyhez közel egy kis tó vagyon. A' malom a' Molnár' házával együtt egy nyomorult gunyhó inkább, sem mint épület. De most ezen két nagy Fejedelemnek ottan történt egybejövetele nevezetessé tette.*

köttetett, December 6-ikán hírdettetett ki. Tüstént következtek a' békességről való alkudozások ezen alkudozás Nikolsburgban kezdődött; de mivel ott fekélyes nyavalya kezdett terjedni, a' tanátskozó Személyek Posonba mentek az elkezdett alkudozásnak folytatására. Az alkudozó Személyek voltak Herczeg Liechtenstein János és Gróf Gyulay Ignácz az Austriai részről; a' Francziák részéről pedig Christianus Mauritius Talleyrand, a' kik December 26-dikán 1805-dik esztendőben elvégezték tanátskozásokat, és 1806-ikban Januarius első napján a' békesség czikkelyeinek megerősíttetett mássa mind a' két részről általadatott.

§. 31.

A' győzedelem után való tettéik a' Franczia'knak.

December 4-dik napján estve visszatért Napoleon Cs. Auszterlitzre, a' kinek oda érkezése után a' nem sokára következő békességnek híre tüstént elterjedett. Ezen hírt az tette még hitelesebbé, hogy azon Franczia Seregek, mellyek az Orosz és Austriai Seregeknek üldöztetésekre már Saroschitzig mentek, egy részről Bruna felé visszahívattattak. Napoleon Cs. azomba December 7-dik napjáig Auszterlitzben maradott, midőn 6-dikán az ő Testőrző Seregéhez egy hírdetményt küldött volna, mellyben az Auszterlitzi ütközetben elesett Katonák Özvegyeiknek és Árváiknak fényes igéreteket tészen, mellyeket ha betellyesített-é vagy nem, magok legjobban tudhatják a' Francziák. Napoleon

Csáſzár December 7-ikén sietve Brunába ment. Ugyan az nap több Franczia sereg tsapatok mentek Auſzterlitzon kereſztül. Ezen város felette sokát ſzenvedett: Házok, Pajták, Pinczék az ott általmenő Katonaság által takarékosan kiüresíttettek. Nem külömben a' Templomnak ékességei az Egyházi kéſzületekkel együtt prédáji lettek a' zabolátlan Katonaságnak. Már most Béts felé fordúltak a' Franczia Seregek, és olly fenyitéket tartottak, hogy az minden embert tsudálkozásra ragadott. Egy tsapat ezek közzül Nikolsburgról Hollabrunra ment, ott bé akartak ſzállani; de egy tsoport Paraſztságtól elhagyták magokat ijeſztetni, és tovább mentek. Némelly falukban a' Franczia fegyveres nép nem kért egyebet tsak vizet, és mindent, a' mi néki adatott, kéſz pénzel megfizetett. Más helyeken nem mást, tsak ſzalmát kért, hogy magát kinyughassa, holott midőn előbb Auſzterlitz felé mentek, mindenütt többet kértek, mint sem néki ſzükséges lett volna; sőt azt is kérték, a' minek megſzerzésében semmi mód nem volt. Napoleon Csáſzár December 13 ikán Brunában volt. Liechtenstein Herczeg is oda ment 12-dikben, hogy Talleyrand Ministerrel a' békeség eránt tanátskozzon. Itt a' Franczia Csáſzár Repnin Oroſz Herczeget, a' ki a' Francziáktól elfogattatott, valamint Hougvitz Burgus Követet is maga eleibe ereſztette. Junotot pedig a' maga Adjutánsát Ferencz Csáſzárhoz küldötte Holitsra, hogy néki Udvariságból való tiſztelletet tegyen; maga pedig Napoleon Cs.

December 15-ikén már Schönbrunban volt. Ennek oda érkezésével megszünt azon sok hasznontalan hír, melly Bétsben koholtatott, és a' hanyélö néptöl terjesztetett vala ki. Sok mindenféle hasznontalan költemények forgottak az emberek nyelvén: majd Károly Fö Herczeg közelített Bétshez Iladi Seregével, majd az Oroszok győzedelmeskedtek, és a' Francziákat egész Bétsig kergették, sőt némellyek még azon Oroszokról is, a' kiket a' Francziák az ütközetben elfogtak, azt mondották, hogy az tsupa szemfény vesztés légyen; hogy azok nem volnának Oroszok, hanem Orosz ruhába öltöztetett Francziák. Olly kevés hitel adatódott már a' Franczia tudósításoknak, hogy azok a' néptöl hazug leveleknek neveztetnének. December 28-ikán Napoleon Császár Murat Herczeggel Bétsből elútazott. Elmenetele előtt való napon Stammersdorfon Károly Fö Herczeggel egybejött. A' köztök volt beszélgetésnek tárgya nem esmeretes.

§. 32.

Bétsben történt dolgok az Austerlitzi tsata után.

Az Austerlitzi szerentsétlen ütközet után nevekedett Béts városának nyomorgattatása. A' sebesülteknek száma napról napra szaporodott. Az emberszerető Bétsi Polgárság szalma-zsákokat, lepedöket, és más ágyi eszközöket maga tulajdonából adott a' Franczia Katonaság számára. Midön egy sereg tsapat elment, mindent eladott a' Polgárság' szeme láttára, és midön más sereg tsapat érkezett, ennek a' számára szinte min-

dent, a' mi nékik kívántatott, a' Polgárságnak kellett ſzerezni. Béts városának 10 nap alatt 10 ezer pár czipellöt, és 8 ſzáſz ökröt kellett az Ármádia után ſzolgáltatni, és ezen felyül az általmenö Katonaságnak minden ſzükségre valót megſzerezni. Midön Károly Fö Herczeg az éleményre valót Magyar Orſzágból nem engedné Béts felé vinni, fenyegetödést kellett Béts városának hallani, hogy az Orſzáglás módja meg fog változtatni. Az egyéb nyomorúságokhoz még az is járúlt, hogy a' rothaſztó hideg a' beteg Katonaságról a' városi népre is elragadott, és naponként sokakat más világra küldött. Decemb. 28-ikán adatott hírül a' Bétsi népnek a' békesség, melly Posonban köttetett vala. Ennek hallásából vett örömet nevelte azon Hírdetmény, mellyet Napoleon Csáſzár Bétsből való elmenetele előtt Béts városának Lakosihoz adott, melly azon város okos magaviseletének örökös bizonysága léſzen. Januarius 1-sö napján általadattak a' békesség helybenhagyásáról való bizonyító írások, és tüstént rendelések tétettek Ferencz Csáſzárnak nem annyira pompás, mint igaz ſzívből eredett elfogadása eránt, a' ki ugyan azon hónapnak 16-ikán hív jobbágyainak öröm fohászkodási közt Bétsbe viſzſza érkezett. Februarius 1-sö napján illy Hírdetményt küldött hív Jobbágyaihoz:

II. Ferencz Isten kegyelméből Római Csáſzár 's a' t.

Megſzerzettem az én jó, és hív Népemnek a' békességet. Az én eltökélléseim megegyeztek

azoknak kívánságaikkal. Lemondottam a' szerentse változásának reménységeirôl, hogy annál hamarébb a' veszedelmeket, és nyomorúságokat eltávoztassam, mellyekre az én legvirágzóbb tartományaim, sôt maga a' Monarchiának közép pontja is a' mi Császári lakhelyünk ki volt téve. Nagyok az áldozatok; nehezen válok meg tôlök; de több elôttem a' házi és Polgári szerentsédjek annyi milliom embereknek. Azon áldások, mellyeket Népeimnek ígér a' tsendességnek viszsza térítése, az én jutalmaim. Nem esmérek én más boldogságot az én Népem' boldogságánál, sem felségesebb ditsôséget annál, hogy ezen népnek Attya lehetek, a' melly az igaz gondolkozásban, az erôs, tántoríthatatlan hívségben, és Fejedelméhez való szeretetben semmi Európai Nemzetnek nem enged. Ezek az ô ékes Nemzeti tulajdonságaik által még az ellenséget is magok tiszteletére vonzották, úgy hogy ô azt akaratja ellen is megvallotta; az én szívemben pedig egy olly emlékeztetô jelt nyomott, a' mellyet semmi idô el nem fog törülni. Belsô megindúlással tértem én viszsza az én egyenes szívû, és tiszteletre méltó Jobbágyaim, az én fô Városomnak Polgári és Lakosi közzé, és az én foglalatosságaimnak folytatására. A' sebek, mellyeket a' háború ejtett, mélyek; esztendôk kívántatnak azoknak meggyógyítására, és eltörlésére, mellyek ezen szerentsétlen idôszakaszban minket érdeklettek. A' Birodalom erejére ügyellô Hivatalnak most több kötelességei vagynak, mint ennek elôtte, a' mellyek bé fognak tellyesíttetni. De ugyan azon legfôbb Hivatalnak több jussa

vagyon most, mint annakelőtte annak megkívánására, hogy minden renden lévő Nép ezen czélra munkálkodjon. A' Birodalomnak belső erejét az elmének valóságos tsinosítása, és a' Nemzeti iparkodásnak előmozdítása által, a' nyilvánvaló hitelességnek helyre állításával felemelje, és ezek által a' Monarchiát azon helyheztetésbe tegye, a' mellyet mind eddig a' szerentse változásai mellett is az Európai Országok közt fenntartott. Minden szempillantása az életemnek ezen czélra, az-az: a' Nemes és jó Népemnek felemeltetésére, és javára légyen szentelve, a' melly nékem olly drága, mint tulajdon magzatjaim. A' bizodalomnak viszszányos kötele által, és a' legbelsőbb szeretettel az én Népemhez lekötelezve lévén, akkor ítélem, hogy mint Fejedelem, és Atya, eleget tettem kötelességemnek, ha azt látom, hogy Austriának virágzása erős és állandó, hogy a' Polgárok' szenvedése elfelejtetett; ha azt látom, hogy tsak az én áldozatimnak, a' ti hívségteknek, és a' ti tántorithatatlan Hazaszeretetteteknek emlékezete él.

Bétsben Febr. 1-sö napj. 1806.

Ferencz.

§. 33.

Napoleon' Hírdetménnye Bétsnek Nemes Lakosaihoz.

Még midőn Schönbrunba érkezett Napoleon Császár, nagyon tsudálkozott azon tiszteleten, mellyet néki mint ellenségnek is mutattak. Soha másképp a' Bétsieket nem nevezte, hanem az

én jó Bétsieim. Bizonyossá tette ôket, hogy azon szívességrôl, mellyel ôtet, és az ô Katonáit fogadták a' Bétsiek, soha el nem fog felejtkezni. Sôt elmetele elôtt meg nem tartóztathatta magát, hogy hozzájok e' következendô Hírdetményt ne botsáttaná:

Bétsnek Lakosi!

Én az Austriai Császárral már megerôsítettem a' békességet. Midôn készen vagyok, hogy a' magam' fô Városába menjek, világosságra akartam hozni azon figyelmet, mellyel hozzátok viseltetem, és azon megelégedést, mellyet benne nem gerjesztett a' ti magatok jó viselete azon idô alatt, midôn az én hatalmam alá voltatok vetve. Én néktek olly példát adtam, mellyhez hasonlót a' Nemzetek' történt dolgai közt nem találni. Tíz ezer emberek közzületek fegyverben maradtak, és azok ôrizték a' kapuitokat. A' ti egész fegyver-tártok a' ti hatalmatok alatt meghagyattatott, míglen én bizonytalan szerentse-játékját követtem a' háborúnak. Reá bíztam én magamat a' ti betsület-szeretetetekre, igaz, és kinyílt szívüségtekre. Ti megfeleltetek az én bennetek való bizodalmamnak.

Bétsnek Lakosi! Tudom, hogy ti mindnyájan roszszak találjátok azon háborút, mellynek az Angloktól megveszteglettetett Ministerek készítetôi voltak. A' Fejedelmeteket ezen megveszteglettetett Ministerek tántorították meg. Ô ezután azon fô tulajdonságokat fogja követni, mellyek ôtet megkülömböztették; és reménylem;

hogy jövendőben ti reátok, és az egyéb szárazon lévő Tartományokra szerentsésebb napok fognak következni. Bétsi Lakosok! Én keveset mutattam magamat közöttetek; nem megvetésből, vagy hívságos nagyratartásból; nem! hanem tsupán hogy azon tisztelet érzésből, mellyel a' ti Fejedelmetekhez viseltettek, legkissebbet el ne vonnyak, a' kivel nékem szándékom volt mentül előbb békességet kötni. Midőn titeket elhagylak, vegyétek mintegy tőlem adatott ajándékot, a' ti fegyver tárotokat viszsza minden hiba nélkül, mint hozzátok viseltető figyelmetességemnek nyilvánságos jelét, minthogy a' háborúnak törvényei szerént az én tulajdonommá lett. Vegyétek elmek haszнát a' jó rendnek fenntartására. Mind azon nyomorúságokat, mellyeket szenvedtetek, a' háborútól elválhatatlan szerentsétlenségnek tulajdonítsátok; és mind azon megkémélést, mellyet az én Armádiám' részéről tapasztaltatok, azon figyelmetességnek tulajdonítsátok, a' mellyre ti érdemessek voltatok.

Schönbrunn. Decemb. 27. 1805.

Napoleon

Császár' Ő Felsége parantsolatjára Marschal Berthier.

§. 34.

Olasz Országban, és az Austriai örökös Tartományokban lett esetek az Austerlitzi ütközet után.

Valamint Német, úgy Olasz Országban is a' békességnek sugára terjedni kezdett ugyan, de még is napról napra kétségesebb kezdett lenni annak megtarthatása. Azt igérte, az igaz, a' Nápolyi Udvar, hogy szoros pártatlanságot fog tartani; sőt a' Francziák Calabriából ki is hordozkodtak. De Genuának Franczia Országgal való öszvekaptsoltatása; Lucca és Piombo Republikáknak más formába öntetése azt sugallotta, hogy illyetén újításoknak határ szabattassék. November 20 ikán egy Ángol-Orosz Eskadre, melly 12 tábori, és más szállítványokkal rakott sok hajókból állott, érkezett a' Nápolyi partokhoz, és 12, vagy 15 ezer fegyveres Népet tett ki a' szárazra. Ezért nagy gyülölségre gerjedett a' Nápolyi Király ellen a' Franczia Udvar, holott a' Király azon volt, hogy az ő pártatlanságának bizonyságát adja. Talán tsak alkalmatosság kerestetett ezen szép Országnak Nápolynak elfoglalására. A' következés megmutatta a' valóságot: Napoleon az ő Bátyának Józsefnek Királyi koronát akart szerezni. A' Nápolyi törvényes Királyt megfosztá Országától, és azt Napoleon a' maga Bátyának Józsefnek adta. Józef Herczeg a' Nápolyi Királyi székbe ült, az előbbeni törvényes Király pedig Palermóba ment. Szinte úgy kedvezett a' szerentse a' Fran-

cziáknak az Auſzterlitzi ütközet után az Austriaï Tartományokban. Bernadotte megſzállotta egy réſzét Cseh Orſzágnak, minekutánna magát Ferdinand Fô Herczeg a' Bajoroknak Steckennél lett megverettetések után egy darabra viſzſza húzta volna. Davoust Poson városát, és annak környékét foglalta el. Soult Alsó Austriát és Béts városát; Ney Karinthiát; Marmont Steyer Orſzágot; Massena Karnioliát, a' honnét ô Januarius 4-ikén 1806-ban Seregével egygyütt kikôltözött. Augerau az Austriai Uradalmakat a' Sváb kerületben ſzállotta meg; Eugen Beauharnois Olaſz Orſzági Királyi Személyviselô pedig Velencze városát. A' Britannusok azomban a' tengeren mindenkor, most pedig annál erôssebbek voltak, hogy az Oroſzok és Svekusok is segítségekre voltak a' Francziák ellen. Az, a' mi az egéſz Európát figyelemre gerjeſzti, a' Német Birodalomnak fenékkel való felforgatása; midôn egy idegen Monarcha a' Német Birodalomban két Királyságot állít, és azoknak az Austriai Ház' rovássára eltartást rendel. *)

*) *Az Austriai Ház az új Bajor Királynak kéntelen volt általengedni a' Burgaui Markgrófságot. Aichstädti Herczegséget; egy réſzt a' Passaviai földből, melly eddig a' Salisburgi V. Herczegséghez tartozott, és Austriai, Cseh Orſzág, Duna, és Inn vize közt fekſzik. Tirolist. Brixiával és Tridentommal együtt; a' Vorarlbergeri hét Városokat; a' Hohenemsi*

Ő a' Bajori Választó Herczeget Bajor Királynak, a' Würtembergi Választó Herczeget pedig úgyan Würtembergi Királynak tette; a' melly fényes Méltóság sokba került, de még többe fog kerülni nékik.

§. 35.

Futó elmélkedés ezen egész háborúnak folytáról.

Akár melly figyelemmel olvassuk által a' régi, és újabb Történeteket, nem találunk olly háborúra, mint ez volt, mellynek leírása itt előadatik. Franczia Ország már a' sírjának oldalán volt, midőn a' Revolutio kiütött. Egy idegen Minister Neker hívattatik Helvetziából, hogy az utolsó veszedelemre hanyatló Finatziát támaszsza fel; de ez szinte úgy nem segíthetett ezen veszni indúlt Finatziának állapotján, valamint az, a' ki őtet ezen Hivatalban felváltotta. Öszvehívattattak az Ország Fő Tagjai, a' lárma-

---

és Königseck-Rothenfels Grófságokat; a' Tettningi és Argeni Uradalmakat; Lindau városának határait. A' Würtembergi Királynak adattak az öt Dunavárosok: Echingen, Münderkingen, Redlingen, Mengen, és Sulgau; Hohenberg, Nellenburg Grófságok; Altdorf Praefectura; kivévén Constantz városát; a' Breisgaui azon környéket, melly a' Würtembergi kerületben vagyon; ezeken kivül Villingen, és Bromtinger városait.

dik

madik Rendbéliek is ezen Gyülésre meghívattattak, és ez által már megvolt vetve a' talpköve az Országlás felforgatásának. Egy Constitutio után másik kovátsoltatott; szakadások és Polgári háborúk támadtak. Minden Hatalmasságok, a' kik Európában uralkodnak, fegyverhez nyúltak az 1791-diki Constitutionak helyre állítására. Páris már rettegésben volt, midőn Dumorier egy maroknyi katonasággal a' háborúban való szerentsét visszsza állította. A' Monarchiának feje elesett; elestek vele sok ezer, és ezer Polgárok; a' legvirágzóbb városok elpusztúltak; Franczia Országot Polgári vér áztatta. Ama szörnyeteg Roberspierre behozza a' rettentő Systemát; a' Tudományok és mesterségek ellen hadat indítt; még is a' Telegraphia és Aerostatica az ő uralkodása alatt találtatnak fel. Szembe szállanak az öszveszövetkezett Hatalmasságokkal az Országon kivül; az Országban pedig a' Vendeeiekkel és Chouansokkal; és még is minden pénz, minden szövetséges társ nélkül szerentsésen villogtatja a' fegyvert a' Respublika az ő ellenségei ellen. A' sokféle Constitutiónak zavarékjából új Constitutiók tsiráznak. Jó akarókat keresnek, és mindenfelöl találnak. Az ellenséges öszveszövetkezést eltépik, és magokat olly állapotba helyheztetik, hogy a' világnak tengereken túl való részeiben is Országokat foglalnak. Élni akarnak három öszveszövetkezett Császárok ezen alkalmatossággal: a' Görög kereszt, a' Török hold, az Austriai Sas megjelennek a' tsata-piaczon a' Francziák ellen. A' Res-

publika már tsüggedni kezdett a' feneketlen mélység felé, midön Bonaparte az Aegyiptomi Oſzlopoktól viſzſza térvén, viſzſza hozta magával a' ſzerentsét. Békesség, vagy halál volt most a' Respublika eltökéllésének sinórmértéke. Éleselméjüséggel az öſzveſzövetkezés ſzéllyel ſzakaſztatott; egyedül Austria vállain maradott a' háborúnak terhe. A' Marengói, Hohenlindeni, Ulmai, és Auſzterlitzi ſzerentsétlen tsáták mély sebet ejtettek rajta. Austria lelépett, hogy fellyebb emelkedjen, a' mint Ferdinand és Leopold' idejében tselekedett volt. A' mit ezen egéſz háborúnak folyta alatt leginkább lehet tudálni, az, hogy a' Franczia Nemzet minden Királyi ſzékeknek lerontására öſzveesküdött, és még is új Fejedelmi ſzéket állítottak, mellyben ök az ö új Uralkodó Fejedelmöket még a' legnagyobb ſzerentsének közepette sem ſzeretik úgy, mint más Nemzetek az ö Koronás Fejedelmöket, ámbár ezek közel sem olly ſzerentsések. Az ö sok Testörzöi, az ö sok fáradozásai, az ö külsö magaviselete, mellyel a' belsö félelmet el ſzokta titkolni, nyilvánságos jelei annak, a' mi éppen most mondatott. Napoleon tudja miben áll egy Uralkodó Fejedelemnek valóságos ſzerentséje; azért egy bizonyos beſzélgetés közben nem győzte a' Német Csáſzárnak ſzerentséjét magaſztalni, mivel ö, az ö Népének ſzeretetét tökélletes mértékben bírja.

BURGUS ORSZÁGI
TÖRTÉNETEK,

A'

LEGRÉGIBB IDÖKTÖL FOGVA

A'

LÜBECKI SZERENTSÉTLEN ESETIG

1806-dik

Esztendöben.

PORTFOLIO.

ELSÖ SZAKASZ.

Burgusok' Történetei a' legrégibb időktől fogva Fridrich Vilhelm Országlásának kezdetéig 1620-dikban.

§. 1.

Bévezetés.

Nem megvetendő tsekélységű Munka az 1806-dik esztendőbéli háborúnak leírása, melly ámbár nem régi dolog, mégis igen kevés az, a' minek esméretire Hivatalbéli tudósításokból juthatott a' Közönség. Valamint az 1805 dik, úgy az 1806-ik esztendőbéli háborúnak is sok környülállásai homályos fedezet alatt vannak elrejtve; mellyeket talán a' későbbi idő fog napfényre hozni; minthogy a' történetekkel egy időbéli Íróknak nints mindenkor hatalmokban úgy adni elő a' történt dolgokat, a' mint azok magok valóságokban vannak. A' dolognak igaz esméretit az is hátráltatta, hogy a' két utolsó Franczia háborúban egyik Költemény a' másikat követte, úgy hogy a' nyilvánságos Újság-leveleknek sem lehetett hitelt adni, mellyek egyébként egész hitelességűek voltak. Valóban nem ok nélkül vétettek kételkedésbe sok illyetén híradások; mint-

hogy az okosság javasolja azt, hogy ollyan környülállásokban a' Történet-író azon Nemzethez alkalmaztassa író-tollát, a' mellynek hatalma 's uralkodása alatt vagyon. Ez annál kevesebbnyire érdemel feddést, hogy minden időben, és minden Nemzeteknél ez volt a' bévett szokás. Herodotus a' Történet-íróknak Attya, magát az írásban a' maga Hazája' Népéhez a' Görögökhez alkalmaztatta. Polybius ámbár maga Görög születés volt, még is, mivel a' Rómaiak alatt élt, írását azokhoz alkalmaztatta. Szinte ezt tselekedte Julius Caesar, minden alkalmatossággal az ô írásaiban a' maga Népének hizelkedett, a' kit olly tetteiben is ditsért, a' mellyekben a' szemes Olvasó gyalázatot talál. Tacitus sokat ollyat mond a' maga Hazafiairól, a' mellyekben valamivel többet mond az igazságnál. Livius könnyen által tsúsz ollyan eseteken, mellyek a' maga Nemzetének nem nagy betsületére válnának: így p. o. midôn a' Pannoniaiakról szól, azoknak vitéz tselekedeteiket tsak futva említi, ne hogy azoknak bajnoki tetteiket bôven leírván, a' maga Hazafiainak ditsôségét megh homályosítsa. A' mit régenten a' Görögök, és Rómaiak tettek, azt tselekeszik a' mostani, vagy akár melly később időbéli Történet-írók is; mindegyik azon van, hogy a' maga Nemzetének ditsôségét fenntartsa; a' mellyet nem lehet egészen igazságtalanságnak mondani. A' mi az itt felvett tárgyat, tudni illik az 1806-dik esztendőbéli háborút illeti, hogy az annáli igazábban elő adattassék, a' Német, Franczia, és Ángol írá-

sok, mellyek ezen tárgy eránt világosságra jöttek, itélet alá vétetôdtek, hogy annál igazabban elôadattassék az, a' mi érdemesnek lenni gondoltatott a' feljegyzésre. Mivel pedig az 1806-dik esztendôbéli háborúnak kevés napok alatt vége szakadott, a' mellynek elvégzésére egyébként több esztendôk kívántattak volna; az elôfordúlt dolgok nagyok ugyan, és fontossak, de rövid ideig tartott azoknak végrehajtásokra való törekedés; rövid azért azoknak leírások is. Ide ragaszták tehát a' Burgus Monarchiának kezdete, serény nevelkedése, és ez igen rövideden fog itt elôadatni; a' melly leírás az utóbb leírandó történt dolgokat nagyon meg fogja világosítani.

§. 2.

Geographiabéli rövid rajzolatja a' Burgus Tartománynak, a' mint az a' régi idökben volt.

A' legrégibb idôkben azon mezsíze kiterjedô föld, melly a' mai Burgus Monarchiát foglalja magában, esméretlen volt mind a' Görögök, mind a' Rómaiak-elôtt: a' Görögök olly vélekedésben voltak, hogy a' világnak azon részét Scythák, a' Latinusok pedig úgy vélekedtek, hogy azt az Aboriginesek laknák. Simon Peloutier azt állítja, hogy azon környék Tartományt, mellyrôl itt beszéd vagyon, 595-dik esztendôben Kristus születése után a' Celták egészen bé-futották, a' kiknek Sigin nevû Nemzetségek azon tájékban telepedtek meg, melly Odera és Varne vizek közt vagyon; a' Rugiek mostani

éjszaki Burgus Országban az Odera vize mellett Pomeraniában; a' Varnerek a' Varna vize mellett; a' Seyrrenek a' Vistula vize, 's a' Veneterek mellett; a' Sidonok bal partján a' Vistula vizének; a' Korkontok az Oriások hegye mellett; a' Marsingerek azon a' tájékon, a' mint Schveidnitz fekszik 's a't. Ha ezen Nemzetségek Ariminiusnak vezérlése alatt a' Cheruskerokkal egyesítették-é magokat a' Rómaiak ellen, vagy nem, nintsen tudva. Az bizonyos, hogy a' Római fegyver a' Vistula vizén túl nem villogott. Ezen környékben egyedül kereskedés végett jelentek meg. Hihető dolog az is, hogy a' régi Lakosi a' mostani Burgus Monarchiának azon háborúban ők is részt vettek, mellyet a' Marcomannok a' Rómaiak ellen viseltek, a' melly olly veszedelmes volt a' Rómaiakra nézve, mellyről fellyebb emlékeztünk. A' mi a' valóságos Burgusokat illeti, annak régi Lakosi a' legtávolabb lévő időkben rokonsággal voltak a' Lettekhez, a' kik a' Vistula és Memel vize környékén sokáig vándorlottak, 's pásztori életet éltek. Azoknak Tartománnya már a' 9-dik Században Estland, vagy Ostland nevezetet viselt; még akkor mind Pogányok voltak. A' 10-dik Században már Prúzzia nevezete volt, mellyet Canutus Dániai Király Curlandiával és Semlandiával együtt 1077-ben elfoglalt. Minekutánna egynehány esztendeig szabad volt volna II. Vlademar Dániai Király 1210-ben a' Dániai Korona alá vitszsza hozta. Hogy a' Keresztény Hit inkább terjedjen ezen

Tartományban, a' Német Vitézi Rendnek adatott ezen Tartomány. Tizenötödik Században igen hatalmas volt már ezen Vitézi Rend, melly Neumarkot is magáévá tette. Már ezen időtájban a' Német Rend' tagjainak száma reá ment hét ezerre, a' kik közzül mindegyiknek esztendőbéli jövedelme 160,000 aranyra reá ment. A' Lithvániai Herczeg Jagello, a' ki Vladislaus név alatt Lengyel Király volt, megirígyelte ezen Rendnek hatalmát, 1410-ben elrontotta annak eddig volt függhetetlenségét, úgy, hogy 1466-ban ezen Rendnek jószága úgy tekéntetett, mint Lengyel Király' adománnya.

§. 3.

Burgus Tartománynak állapotja a' Frankusok idejében.

Ezen részről messzebb terjesztették hatalmokat a' Frankusok mint sem a' régi Rómaiak, minthogy ők sokkal bellyebb mentek a' Vistula vize partjainál, a' hová a' régi Rómaiaknak fegyvere soha sem terjedett. Az elfoglalt Tartományt a' Frankusok Austrasiához kaptsolták, és több Herczegségekre felosztották, a' Herczegségeket pedig több Helységekre. A' Tótokkal sok veszödségek volt nékik, a' kiket mivel egészen iga alá nem szoríthattak, ellenek felállították a' Brandeburgi Markgrófságot. Austrasiának ezen része három Herczegségekre osztatott fel, mellynek egyike volt Pomerania, a' másik Tóth, a' harmadik pedig Lengyel Herczegség nevezet alatt,

Negyedik Herczegség járúlt ezekhez a' Brandeburgiai Markgrófság. Ezen környékben legerősebb Nemzet volt a' Veneterek, vagy Viniterek' Nemzete: ezek azon nagy darab földet bírták, melly a' Vistula, Saale, és Albis vizei közt egész a' Jeges Tengerig kiterjed. Ez Kis-Slavoniának, Tóth Országnak neveztetett a' nagy Tóth Országnak megkülömböztetésére, melly állott a' mostani Cseh, Morva, Horváth, Tóth, Dalmatzia, Servia, Bosnia, és Karniolia Országokból. A' Frankusok' idejében Kis-Tóth-Országban következendő tös Nemzetségek laktak: Hevellerek, Vilzenek, Obotritenek, Pomeranok, Soraberek, és 18 Községekre (Pagos) voltak felosztva, a' kik közt a' Soraberek voltak leghatalmasabbak. Ezek Albis és Saale vizei közt laktak, az az: a' melly föld most Thuringia és Cseh Ország közt vagyon. Hihető, hogy ezek Lusatiában is laktak, a' kiket meg kell külömböztetni a' Serblerektől, a' kik nagy Tóth Országban (Slavoniában) laktak. A' Sorabereknek határánál volt ama nevezetes Tótok' útja (Saltus Slavorum), a' mellyről olly dolgok beszéltetnek, mellyek minden hitelt fellyülhaladnak. Tizenharmadik Században a' Burgusok (Pruzzü) ezen környékben uralkodó Nemzetnek esmértettek, és olly hatalmasok, hogy a' Massoviai Herczeg a' Német Rendnek Vitézeihez kéntelenítetne segítségért folyamodni ezek ellen. III. Honorius Pápa mind azon Tartományokhoz just adott nékik, mellyeket ők a' pogányságban lévő Burgusoktól elfoglalandók voltak. I. Fridrich Császár pedig előre

is béhelyheztette öket az elfoglaltatandó Tartományokba. Szolgált nékik a' szerentse; Burgus Tartománynak nagy részét elfoglalták, a' hol ök több városokat épitettek; Marienberget pedig a' Nagy Mester lakhelyének rendelték. 1330-ban elfoglalták Rigát, 1346-ban Estlandot, 1401-ben pedig több helyeket, melly által Jagello Fejedelmet irígységre gerjesztették, a' ki a' Nagy Rendnek birtokait a' Lengyel Királytól függöknek lenni hírdette.

§. 4.

Brandeburgi Választó Herczegségnek eredete.

A' Brandeburgi Herczegségnek már kezdetétől fogva nem volt az elsö Nemzetbéli Királyok közt nagyobb ellensége a' Slavusok (Tóthok) Királlyánál, a' kik a' 9-dik Századnak felétől fogva szüntelen bétsaptak Brandeburgiába, és azt pusztították. Szinte ezt tselekedték Thuringiával is, és Szakszoniával. Német Országnak szerentsére a' Tóth fö Nemzetségek ezen idöben magokat egymással meg nem egyesítették, mellyböl következett, hogy I. Otto Császár öket egész az Odera vizéig adózókká tette; III. Otto Császár pedig még többre is vette öket. A' 10-dik Századnak vége felé Brandeburg csak egy Püspökség volt, mellyet Volkmar nevü Püspök igazgatott. Mistebói Herczeg 30 ezer emberrel bétsapott ezen Püspökségbe, és azt nagyon megrongálta. A' Szakszoniai Püspökök és Grófok reá csaptak azután a' Tótokra, de azzal öket enge-

delmességre nem hajthatták; azt az egyet vitték végbe ez által, hogy azon időtől fogva pusztítás véget idegen Tartományokba beütni nem bátorkodnának. III. Otto Császár vetette nékik nyakokba az igát. A' 3-dik Századnak vége felé Brandeburg már világi kézre került. Első Fejedelme volt Valdemar, a' ki 1314-ikben halt meg. Némellyek úgy vélekednek, hogy Valdemar előtt már hatan lettek volna Választó Herczegek. *) Lajos Császár, 's a' Bajor Választó Fejedelem a' Brandeburgi Választó Herczegséget Valdemárnak tiszteletlen halála után, maga fiának Lajosnak adta; feleségül pedig Maultasche Margit adatott ezen új Választó Herczegnek. Feleségi jussal ez Tirolist a' maga Familiájának tulajdonává tette. Erzsébeth által, a' ki Lajosnak leánya volt, a' Luxemburgi Ház is János Cseh Király alatt just vett a' Brandeburgi Herczegséghez. Történt azomba, hogy 1348-ban egy némelly tsalfa ember támadott, a' ki magát Valdemárnak, a' meghólt Brandeburgi Markgrófnak mondotta, azon

*) *Az leghitelesebb vélekedés, hogy Brandeburg már a' 14-dik Századnak közepe tájján Választó Herczegségre emeltetett; midőn tudni illik IV. Innocentius Pápa a' Hollandini Vilhelmnek választásakor a' Brandeburgi Herczegnek Választó hatalmat adott, a' melly hatalomban azt Sigmond Császár megerősítette.*

palást alatt, hogy ô több esztendôkig Palestinában múlatott volna. IV. Károly Császár ennek pártját fogta, és ôtet iktatta bé a' Brandeburgi Választó Herczegségbe; ezt pedig a' Bajor Házhoz való gyülölségbôl tselekedte; Brandeburgi Lajos pedig ezt úgy boszúlta meg, hogy ô azon híres Schvanzburgi Günthnert hírdette-ki Római Császárnak, de ezen játékot nem sokáig játszotta Güntner; végre IV. Károly Cs. annyira vitte a' dolgot, hogy Otto, Lajosnak testvérje 1373-ban a' Brandeburgi V. Herczegséget 200,000 forinton örökösen eladta, mellyet azután az ô fiainak Venczelnek, Sigmondnak, és Jánosnak ajándékozott, hogy ôk azt egyenlô jussal bírnák. Maga Fridrich is Lajosnak fia a' maga, az ô testvére, és az Attya testvérének Ottonak nevében lemondott a' Brandeburgi Választó Herczegséghez való jusról, és úgy ezen V. Herczegség Cseh Országgal örökösen összvekaptsoltatott. Megtiltotta ugyan IV. Károly Császár Brandeburgnak Cseh Országtól való akár mikor történhetô elszakasztását, sôt tulajdon fiainak is meg kellett azt fogadni, hogy ezen elválasztást soha nem fogják tselekedni, sôt a' Brandeburgiak a' hívségnek esküvése alól is felszabadíttattak arra az esetre, ha ôk Cseh Országtól elválasztatnának. Hogy Cseh Országnak utánna következô Uralkodóit Brandeburg elszakasztása eránt annál inkább kötve tartsa IV. Károly, Arany Bulla által megerôsítette Brandeburgot a' Választó Herczegi Méltóságban; még is Sigmond

Csáſzár 1393-dik eſztendőben azt a' hibát követte el, hogy Brandeburgot az Attya' Öttsének Jobst Morvai Markgrófnak elzálogosította; Görlitzi Jánosnak pedig eladta: útóbb 1402-ik eſztendőben Septembernek 29-dik napján Neumarkot a' Német Rend Vitézeinek eladta. 1411-ben pedig az egéſz Brandeburgot a' Nürenbergi Burggróf Fridrich vette meg 400,000 aranyon, és az övé lett a' Válaſztó Herczegi Méltóság is; melly által ő mind a' maga házán, mind pedig a' Fő Herczegi Házon igen mély sebet ejtett. A' Brandeburgi Ház lassanként tovább és tovább terjeſztette ki magát; 's több ágai lettek, úgymint Brandeburg Cüstrin, Jägerndorf, Anspach, Baireut, és a' Magdeburgi Administratorság. Brandeburgi Anspach Albrecht gyermekek né'kül halt meg 1550-ben, és ennek Tartománnyát I. Joachim a' Brandeburgi Válaſztó Herczegi Házhoz ragaſztotta. Idővel Anspach megint azon Háznak egy mellékes ágára ſzállott, és VI. Károly Csáſzár alatt ismét a' Német Birodalomnak réſze lett. Mária Theresia Anspachot és Baireuthot a' Boroſzlói 's Dresdai békesség alkudozásakor II. Fridrich Királynak általengedte.

§. 5.

I. és II. Joachim Brandeburgi Válaſztó Herczegek. — Pruzziának és Pomeraniának állapotja ezen idő alatt.

Tizenötödik Századnak vége felé Joachim Ernst Feje a' Brandeburgi Háznak olly gazdag

volt, hogy az Odera mellett lévő Francofurton 1506-ban egy fő Iskolát fundálna, e' mellett pedig a' Német Rendnek Vitézeit a' Lengyel háborúban pénzel segítené. Háládatosságból ezen Vitézek lemondottak Neumarknak kiváltására való jusról, mellyet ők elzálogosítottak volt; Joachimtól pedig engedelem adatott nékik, hogy az ő Tartománnyán Hadi Seregjekkel kereſztül mehetnének a' Lengyel Király ellen, a' ki azt kívánta ezen Vitézektől, hogy az ő hívségére feleskűdnének. Maga Joachim ezen háborúba nem egyeledett. 1521-ben V. Károly Csáſzártól a' Brandeburgi Válaſztó Herczegségbe béiktattatott, és magát, valamint az ő testvérje is Albrecht Moguntziai Válaſztó Herczeg igen buzgón viselte az újítók ellen. Az Augustai Birodalom Gyűlésében hathatósan ſzóllott a' Protestansoknak, hogy a' régi tudományra viſzſza térnének, és kémélnék meg az emberi vérnek kiontását, a' mellyet ezen újítás maga után húzna. Azon volt, hogy az attya' testvérét Brandeburgi Györgyöt a' tőle elhagyott Hitre ismét viſzſza hozza; de semmire sem mehetett, sőt még az a' boſzſzúság is érte, hogy a' maga fija is Joachim az új tudományra hajlott. Meghalt 1535-ben, és ez lépett utánna a' Fejedelemségbe. I. Joachim sok keresményekkel nevelte a' Brandeburgi Herczegséget. II. Joachim az Attya' halála után elpártolt a' Catholika Hittől, nem külömben az ő testvér Öttse is János Cüstrini Markgróf. Már az Attya' éltében nagy hajlandóságot mutatott II. Joachim az új tudomány-

hoz, 1538-ban a' Hit' tudománnya eránt Melanchton Fülöppel beſzélgetést tartott, és az ô Öttsével Jánossal és testvér Hugával Erzsébettel együtt a' Luther' tudományát mind a' hárman egyſzerre bevették; ezen új tudományt Joachim azután a' maga tartománnyában elterjeſztette, ámbár annak hathatósan ellent állott vala a' Lesbusi Püspök, és Casimir Markgróf I. Ferdinand Csáſzárnak Hadi Vezérje. Ámbár azomban elidegenedett volt Joachim a' Catholika Hittôl, még is minden tehetséggel azon volt, hogy Ferdinandnak a' Törökök ellen való megségítésére reá beſzélje a' Protestans Herczegeket; sôt közbenjáró akart lenni Ferdinand Római Király és a' Protestáns Herczegek közt való békeségnek megſzerzésében. Valóban az Eisenachi öſzveſzövetkezéskor Julius 24-ikén mindent elkövetett, hogy ezen eltökéllése végre mehessen; de azután még is arra vetette magát, hogy 1539-ben a' reformatiót elkezdené a' maga Tartományaiban; maga is October 3-ikán az Úr Vatsoráját kétſzín alatt vette; a' kinek példáját ebben Novembernek 1-sô napján a' Berlini Lakosok is követték; sôt az oda való Püspök is Jagov. Mátyás helybenhagyta a' Fejedelemnek tselekedetét, 's maga is azon új tudomány mellé állott. Ezen Fejedelem a' Ratisbonai és Spirai Gyülésben ſzemélyesen jelen volt 1542-ben, és nagy buzgósággal védelmezte az új tudományt. Olly nagy volt a' benne helyheztetett bizodalom, hogy Szakſzóniai Fridrich, és ô

választatna Császári Biztosnak a' Catholikusok és Protestansok közt való békességnek helyre állítására, ugyan erre bízattatott, hogy mind a' két Részt reá beszéllenék a' Török ellen való segítség adásra: olly szerentsés volt az ő törekedéseiben, hogy a' Császár várakozásának tökélletesen eleget tenne, és közönséges megegyezéssel Császári Fő Hadi Vezérnek választatott a' Törökök ellen. Melléje tíz Hadi Tanátsosok adattak a' Német Birodalomnak kerületéből; a' kik Joachim Herczegnek minden törekedéseit foganatlanná tették, minthogy nem akarván Joachim Választó Herczegnek planumját követni, erőnek erejével azt sürgették, hogy Pest városára véletlenül rohanjon a' Keresztény Hadi Sereg. Ezen próbatételhez nem szolgált a' szerentse, és az egész hadi készület haszontalanná lett. V. Károly Császár előtt ő még is nagy kegyelemben volt, úgy, hogy Joachim Választó Herczegnek közbenvetésére Károly Császár azon halálos törvényt, mellyet a' Szakszóniai Választó Herczegnek fejére mondott, ismét viszsza húzta. A' Brandeburgi Markgrófokat Jánost, és Albrechtet 1546-ban Ratisbonába küldötte Birodalom Gyűlésébe, a' kik annyira megnyerték Károly Császárnak hajlandóságát, hogy mind a' kettőt a' maga szolgálatjába felvette. II. Joachim Választó Herczegnek fő gondja szüntelen az volt, hogy a' Catholikusokat a' Protestansokkal megbékéltesse. Az Interim ellen való gondolkozását 1549-ben Januarius 11-kén igen világosan kijelentette, midőn Károly Császár-

hoz azt írta, hogy ha ô azon Interim nevezet alatt értetődö Csáfzári rendelést beveſzi, az ô Jobbágyai fel fognak zendülni. Azomba még is ô azt bevette, és a' maga Tartománnyaiban kihírdette. Azt is igérte, hogy Móritzot a' Szakſzóniai Válaſztó Herczeget is reá fogja beſzelleni az Interimnek elfogadására. Midön ötet 1550-ben Károly Csáſzár az Augustai Birodalom Gyülésére meghívta, magát mentegette, hogy néki olly nagy, és sokſzori útazás igen költséges volna, és hogy néki a' Magdeburgi pártolkodókkal sok baja volna, nem is vélné tanátsosnak a' meſzſzire való menetelt, minthogy azon pártosok, Tangermünde nevü városát ostrommal fenyegetnék. Nem sokára azután a' Válaſztó Herczeggel Móritzal, Brandeburgi Markgróf Culmbachal, és a' maga Attya' Öttsével Albrechtel fegyvért fogott a' Magdeburgiak ellen, a' hol leginkább érdekelette ötet a' Magdeburgi Fô Praelatura; örömest látta volna ô, ha az ô fija, a' kit az egéſz Káptalan Pô Praelatusnak válaſztott, annak tsendes birtokában megmaradhatott volna; de még is, ámbár akaratja ellen a' Magdeburgiaktól elüzetetett Papoknak pártjokat kellett fogni. Móritz Válaſztó Herczegnek is ezen táborozás mellett egéſzen más volt a' czélja, mint sem a' Magdeburgi pártosoknak megaláztatások: ô Magdeburgnak ostromát igen ſzunnyadozva folytatta, a' végre, hogy a' Népét tovább fegyverben tartván, azoknak a' Csáſzár ellen, ha a' környülállás kedvezni fog, haſznokat vehesse, a' mint valóban kevés-

ben hibázott, hogy Oenipontumnál a' Csáſzárt el nem fogta. A' mi a' Burgus Herczegségét illeti, azt a' 16-dik Századnak kezdtén Brandeburgi Albrecht a' Franczia Lineáról a' Német Rendnek Fô-Mestere bírta. Ez a' Luther' tudománnyára állott, és a' Burgus Herczegséget is maga után vonzotta. Sigmond Lengyel Király eltökéllé magában, hogy hadat fog ellene indítani; de Albrechtnek Öttse György, és a' Sógora Briegi, és Liegnitzi Fridrich magokat közbe vetették, és arra vették Sigmond Királyt, hogy ô Albrechtet Pruzziába beiktatta, melly után ô Dániai Király Herczeg Kisaſzszonyt Dorottyát feleségül vette. Ezen Házasság ellen a' Német Rendnek Káptalanja hatalmason protestált, és Kronbergi Valtert választotta a' Rend Nagy Mesterének, 's Károly Császárt reá beszéllette, hogy Albrechtet törvény eleibe idézné. Sigmond Király pártját fogta, és Pruzziának bírtokában maradott. A' Császárnak mivel más részről számtalan galibái voltak, nem akarta magát a' Burgus dolgokba egyelíteni, és Albrechtet megnem törvényezte. Nagyobb gondot okozott a' Császárnak Casimir Markgróf, a' ki igen buzgó védelmezője volt az új Tudománynak. Ez Schvabachban gyülekezetet tartott, a' hol elvégezteretett, hogy a' letett Protestans Predikátorok fegyveres kézzel tétessenek viſzsza hivatalaikba. Ugyan ez egy volt azok közzûl, a' kik Augusta városába az Úrnapi Processio alatt a' Császárt követni nem akarták. Pomeraniában ezen idô

alatt Bogislav uralkodott; a' ki, valamint az ô Öttse Barnim Brandeburgal szüntelen való ellenségeskedésben volt. II. Joachim Választó Herczeggel megegyesült 1529 ben, és Augusta városába ô is béiktattatott a' Brandeburgi Választó Herczegségbe, hogy ô azt Joachimmal közös jussal bírná. Ezen egyesült jus állandón fennmaradott, és ez által vettetett meg a' talpkô a' Választó Herczegi Ház részre, hogy az Pomeraniához igazságot tartana; mellyért azután Vilhelm György V. Herczeg, fôképpen pedig I. Fridrich Burgus Király olly hathatósan küszködtek.

§. 6.

János Sigmond, György és Vilhelm Brandeburgiai Választó Herczegek.

Midôn 1571-ben II. Joachim meghalt, a' Brandeburgi Választó Herczegségnek kormányát János Sigmond vette a' kezébe, a' ki magát a' Jülichi Successio dolgában leginkább megesmértette. Ez olly dolog, melly megérdemli, hogy bôvebben leírattassék. A' Jülichi Tartományok, Cleve, Jülich, Bergen, March és Ravensberg Grófságok, és a' Ravensteini Hivatal a' 14-dik Században külömbféle Uralkodókhoz tartozott., 1339 ben Clevei Vilhelm, Bajor Lajos Római Császártól Jülichnek és Bergennek birtokában megerôsíttetett. Sigmond Császár 1356 ban Jülichi és Bergeni Herczegnek nevezte Clevei Adolfot. Azon Századnak vége felé II. Vilhelm Jülichot és Bergent bírta, II.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

János pedig Clevét. Ennek fija III. János Jülichi Vilhelmnek leányát Máriát vette feleségül, és ezen házasság által II. Vilhelmnek, és II. Jánosnak birtokát magáévá tette. Szakszóniai Herczeg Albert reá beszéllette IV. Fridrich Császárt, és annak fiját I. Maximiliánt, hogy azon esetre, ha a' Clevei Háznak férjfi ágról való örököse nem volna, a' Jülichi tartománynak néki adattatását előre ígérné meg. Midőn azomban Maximilián Császár megtudta, hogy az említett tartománynak örökösége aszszonyi ágra is kiterjedne, viszsza húzta előbbeni ígéretét, és azt ígérte, hogy Albrecht Szakszóniai Herczeget más módon fogja kielégíteni. III. János' halála után lett III. Vilhelm, ennek halála után pedig IV. János Vilhelm ennek testvére lépett a' Jülichi tartománynak bírtokába. Emennek húga Mária Eleonora Albrecht Fridrich Burgus Herczeghez ment házasságra, és ezen házasság által a' Brandeburgi Válaszító Herczegi Ház a' Burgus a' Jülichi tartományt magához vonván igazságot nyert a' Jülichi tartományhoz. Mária Eleonorának férjhezmenetelekor elvégeztetett, hogy János Vilhelmnek halála után az ő tartománnyai Mária Eleonorára száljanak, a' ki azokat a' maga gyermekeire hagyhatja örökségül: az ő testvéreinek tehát, t. i. Annának a' kit a' Neuburgi Pfalz Gróf vett el, Magdolnának, a' kit Bipontinus, és Sybillának, a' ki Burgauihoz ment házasságra, a' Jülichi Herczegről egészen le kellett mondani.

Mária Eleonora elôbb meghalt, mint sem János Vilhelm; egy leány magzatot, ki Anna nevezetû volt, hagyott maga után életben; ez János Sigmondhoz Brandeburgi Válaſztó Herczeghez ment házasságra, és 1609-ben Martius 25-ikén György Vilhelmet, János Sigmondnak a' Válaſztó Herczegségben követôit hozta a' világra. Ezen Sigmond, nem gondolván Szakſzóniai Albrecht' és a' Pfalz Grófnak ellenſzollásával, a' Jülichi Herczegséget e foglalta, mellyből sok viſzálkodások következtek, mellyeknek a' Main mellett lévô Francofurti Gyülésében is a' Herczegeknek nem lehetett végét ſzakaſztani. A' Pfalz Gróf a' Cleviai örökségének egy részét megſzállotta; azután a' Düſseldorfi Gyülésben úgy végeztetett el, hogy a' Herczegségek a' Brandeburgi és Neuburgi Házok közt egyenlôképpen oſztassanak fel. A' Csáſzár, a' ki a' Brandeburgi Háznak terjedésétôl irtódzott, úgy látſzott, mintha ô a' Pfalz Grófi Ház' részére hajlott volna, annál is inkább, hogy ezen Grófi Ház viſzſza tért ismét a' Katholika Hitre; azt adta okul a' Csáſzár ezen részrehajlásában, hogy Albrecht Burgus Herczeg, midôn a' Jülichi örökség eránt ezen kötést tette, átok alatt volt, következésképpen a' tartománnyairól való lemondásnak, és arra épült jussoknak semmi ereje nintsen. A' Franczia Király ellenben megtámadta Brandeburgot, és Leopold Fô Herczeget onnét kiüzte, a' kit a' Csáſzár a' Clevei Herczegség Sequesterjévé tett vala. Nem látſzott más út,

hanem, hogy a' hoſzſzas tzivakodásnak fegyverrel ſzakaſztassék vége. Ez egynehány eſztendővel későbben történt, mint sem Fridrich Vilhelm magát a' Clivei ſartományban megerősíttené, a' mint utóbb elő fog beſzéltetni. Ez időtől fogva János Sigmond meglehetős tsendességben uralkodott. Halála történt 1619-dik eſztendőben. Ennek követője a' Fejedelemségben György Vilhelm volt, a' ki igen buzgó Protestans volt. Ennek tartománnyai a' 30 eſztendős háborúban sokat ſzenvedtek; midőn azomban Császári Hadi Vezér Vallenstein Brandeburgba berontott, és 1627 ben a' Válaſztó Herczeget kénſzerítette, hogy Maximiliánt Bajor Herczeget Válaſztó Herczegnek lenni esmérné. Azt is igen érzékenyen vette, hogy Jägerndorfi János György átok alá vettetett. Uralkodásának végső idejét azzal töltötte, hogy a' Burgus és Pomeraniai Herczegekkel olly ſzövetkezést kötött, mellynek ereje ſzerént egyiknek a' birtoka a' másikra, mintha testvér atyafiak volnának, ſzállani; melly által az ő Házának birtoka nagyon nevelkedett. Fő gondját Fridrich Vilhemnek az ő fijának nevelésére fordította, a' kiről mi a' következendő Szakaſzban fogunk ſzóllani. Meghalt 1640-dik eſztendőben.

MÁSODIK SZAKASZ.

Fridrich Vilhelmtöl I. Fridrich Burgus Királyig, az az: 1640—1688 ig.

§. 7.

Fridrich Vilhelmnek születése, és neveltetése.

Fridrich Vilhelm II dik illyen nevezetû a' Brandeburgi Válaſztó Herczegek közt, ſzármazott a' Brandeburgo-Pfalzi Herczegi vérbõl. Ez volt valóságos ſzerzõje a' Burgus Monarchiának. Az Attya György Vilhelm Brandeburgi Válaſztó Herczeg volt. Ez akkor a' Burgus Herczegségben volt, midõn Fridrich Vilhelm Spre vize mellett lévõ Colonia városában 1620-ban Februarius 6-ikán világra ſzületett. Julius 30-ikán kereſzteltetett meg, mellyen jelen volt az õ öreg Annya, az öreg Attyának János Sigmondnak Özvegye Anna, és az édes Attyának két testvér húga Mária Eleonora, és Katalin Herczeg Aſzſzonyok. Öt eſztendõs korában Fridrich Vilhelmnek nevelõje lett Vander Borch János, azután Kalkhun János, a' ki Leuchtmárnak is neveztetett. Azomban a' Csáſzári Hadi Sereg a' Herczegséget befutotta, úgy, hogy az ifjú Herczeg is veſze-

delemben volna: ezt Cüstrinbe vitette, onnét pedig maga az öreg Herczeg Volgastra ment, hogy a' Svékus Királynét Mária Eleonorát meglátogassa, a' hol egynehány hónapig múlatott. 1631-ben a' Burgus Herczegségbe XIV-dik Bogislav Herczeghez ment; egy darab ideig Stettinben múlatott. Két esztendő múlva Volgastra ment, a' hol éppen akkor temettetett el Gustav Adolf Svekus Királynak meghólt teste. Tizenöt esztendős korában Hollandiába küldetett, hogy ott Tábori és Polgári tudományokban magát gyakorolja. Három esztendő múlva György Válaszló Herczeg ötet haza hívta; de a' Tartománynak Rendei mind Brabantziában, mind Cleveben azt kívánták, hogy még egy ideig nálok maradna, és azt a' javaslást nyilatkoztatták ki, hogy egy Pfalzi Herczeg Aszszonyt venne feleségül, és Cleven mint Gubernator megmaradjon. Nem tetszett ez Leopold Császárnak, a' ki azt kívánta, hogy ezen ifjú Herczeg Bétsben a' Császári Udvarnál volna; de György Válaszló Herczeg nem akart tovább ezen nagy reménységű Herczegnek jelen lététől megfosztva lenni, ötet Spandauba hívta; az ifjú Herczeg pedig ugyan ott megjelent. 1639-ben mind a' két Herczeg, az öreg tudni illik, és az ifjú Burgus Herczegségbe útaztak. Ezen útazásban mind a' két Herczeg hideglelésbe esett, mellyben az öreg Válaszló Herczeg következendő esztendőben halt meg.

§. 8.

Fridrich Vilhelm az Attya' halála után általveszi a' Fejedelemséget.

Húsz esztendôs volt Fridrich, midôn az ô Attya György 1640-ben November 20-kán meghalt. Legelsô törekedése az volt, hogy a' Svekusoknak barátságát megnyerje, a' kik az elôbbeni Uralkodás alatt Brandeburgot és Pomeraniát kéméletlenül pusztították vala. Olly szerentsés volt ezen törekedése, hogy az ifjú Sved Királynénak Christinának; ez Axel Oxenstiernának hajlandóságát megnyerte, és 1641-ben Julius 20-ikán békességet kötött. Azután Vladislav Lengyel Királyt arra vette, hogy ez száz-ezer forint esztendônként való fizetésért a' Burgus (Pruzzia) Herczegséget Vasallusi kötelezés mellett néki adná, melly Herczegséghez már az Attya, és XIV dik Boleslav között Varsauban tett egyezés ereje szerént igazságos jussa volt. Nem külömben III. Ferdinand Császár is béiktatta ôtet azon Birodalombéli Uradalmakba, mellyek Brandeburghoz tarozandók voltak; melly eránt az Ángol Király I. Károly az ô örvendezését jelentette. Illy szerentsének közepette azt a' szomorú esetet kellett néki látni, hogy a' Svekusok Brandeburgiának nagy részét fegyveres erôvel pusztították. E' miatt ô mind Stettinbe mind Stralsundba keservesen panaszolkodott; de nem volt foganatja panaszszának. Az a' tanács adatott néki, hogy a' fiatal Királynéhoz Kristinához, a' ki még csak 18 esz-

lendôs volt, folyamodjon; de Axel Oxenstierna foganatlanná tette ezen lépését is Fridrichnek, minthogy Axel Oxenstierna a' maga fijával akarta Kristina Királynét öszvepárosítani, és úgy a' maga fiját a' Svékus Királyi széke emelni. Maga Vladislav Lengyel Király is gátot vetett Fridrich eleibe, minthogy ennek a' maga leányát szándékozott adni házasságra. A' Királynénak kedves embere de la Gardie is azon volt, hogy a' Királynét a' házasságról lebeszélje, olly reménységgel lévén, hogy ezen Országba újolag viszsza jönne a' szabad válaszlás; de ennek reménységét a' Királyné az által tette haszontalanná, hogy Károly Gustavot maga fijának fogadta. Mihelyt Fridrich a' Stokholmi Udvarnak mesterséges szövevénnyeit sejdítette, maga eránt azt a' Kinyilatkoztatást tette, hogy soha nem volt légyen néki eltökéllett szándékja Kristinát feleségül venni, mivel ô jól tudta, hogy ô azon házasság által egyebet végbe nem viend, hanem legfellyebb azt, hogy Svecziának együtt Uralkodója lehessen. Arra tsakugyan reá beszélette a' Királynét, hogy a' Brandeburgi Herczegségből a' Svekusok magokat viszsza vonták. A' Hasseni Landgrófnéval Amalia Erzsébettel annyira tett egyességet 1644-ben, hogy ez is a' Clevi Tartományból a' fegyveres Népét viszsza húzta. A' Danusoknak és Svékusoknak megbékéltetésekben is serényen fáradozott, hogy a' Vestfaliai békesség annál elöbb megkészüljön.

§. 9.

A' Svékusokkal volt villongásai.

Már az előbbeni Uralkodás alatt ellenszóllás történt a' Svékusok részéről Pomerania birtoka ellen, ámbár az előbbeni Választó Herczeg annak birtokában meghagyattatott, és Gustav Adolf Király azt Sequestratio és oltalom alá venni engedte. Az Osnabrugi Congressusban a' Választó Herczegi Háznak Pomerania helyett Minden, Verden, Osnabrug, és némelly Herczegségek ajánltattak Slesiában; de Fridrich Vilhelm semmi illyetén tserébe nem ereszkedett. Pomeraniának birtoka néki annál szükségesebbnek látszott, hogy a' nélkül Brandeburg és Pruzzia közt való közösülést meg nem tarthatta, és ezen két Tartományt a' Lengyelek, Danusok, és Svékusok rohanásaik ellen Pomerania fedezte. Fridrich Pomeraniát úgy tekéntette, mint Brandeburgnak kultsát, és a' Svékus Minister előtt azt vítatta, hogy ez régenten Brandeburgi Hatalom alatt lévő Tartomány volt. Azt is hozzá tette, hogy az ő Attya az utolsó Herczeggel olly kötést tett légyen, hogy egyik a' másiknak, mintha testvérek volnának, örököse légyen. Ezen kötést II-dik Ferdinand Császár is helybenhagyta, midőn ő Brandeburgi György Választó Herczeget Pomeraniába béiktatta. Valamint az Osnabrugi Gyűlésben a' Császári Ministerek azon voltak, hogy a' közönséges békességnek visszza állítására nézve engedné által Fridrich Pomeraniát a' Svékusoknak, úgy a' Hollandusok szüntelen ellenke-

zőt súgtak a' fülébe; minthogy attól féltek, hogy illy formán a' Svékusok a' Balti Tengeren való Kereskedést egészen magokhoz húznák. A' Franczia Ministerek az egyesülésnek leghelyesebb módjának azt gondolták lenni, ha a' Válaſztó Herczegi Ház Pomeraniának tsak egy részét által fogja engedni a' Svékusoknak; de a' Pomeraniai Követek felállottak a' Gyűlés közepén, ezen elszakaſztásnak ellene szegezték magokat; reménkedtek is egyszersmind az együtt lévő Fejedelmi Személyeknek, hogy őket Fridrichnek felséges hatalma alól el ne szakaſztanák; maga a' Lengyel Király is eleibe tette Ferdinand Csáſzárnak, melly veszddelem fogja fenyegetni az ő Országát, ha a' Svékusok hatalma az Odera vizéig fog terjedni. Azután a' Csáſzári Minister Trautmansdorf állott fel, 's kérte Fridrichet, hogy az óhajtott békességnek végrehajtását ne akadályoztatná, minthogy a' Csáſzárnak az elközelítő Török háborúra nézve szükséges volna a' békesség; azt is hozzá tette, hogy a' maga mérséklésében szép példát vehetne a' Csáſzártól, a' ki, ámbár 600 esztendőktől fogva az Austriai Háznak birtokában volt légyen Alsatia, még is azt a' Franczia Királynak általengedte; holott ellenben a' Válaſztó Herczegi Ház tsak kevés időtől fogva vagyon Pomeraniának birtokában.

Mindezekre mozdúlhatatlan volt Fridrich. A' Svékusokat Pomerania helyett Magdeburgal, és Bremával kínálta. Végre alkudozásba eresz kedett a' Svékusokkal, 's Rügen, Bartha,

Triblesa szigeteket igérte nékik, ezen fellyül Stralsundot, és legfellyebb azon Tartományt, melly a' Peene vize mellett fekszik; ha a' Svékusok is viszányosan Volgástot a' kikötő partal általengedik, és az új elfoglalt Tartományokat úgy fogják tekénteni, mint Brándeburgi Fejedelemséghez hívséggel lekötelezett Tartományokat; mellyeknek általengedéséért azt kívánta, hogy néki Halberstadt, Minden, Hildesheim, Osnabrug, és Münster városai adattassanak, úgy, hogy azon Püspökségek világi jószágokká változtattassanak, valamint Slesiában is Golgau; Sagan, Sveidnitz, és Jauer. Ezeken fellyül a' Jülichi Tartományt is kívánta, az adótól való szabadsággal együtt; nem külömben szabad hajózást az Odera vizén a' Svékusoknak onnét kirekesztésével, és Stettin városát. Ezeknek kívánása felesleg való volt; de ezt ő nem egyébért tselekedte, hanem hogy Pomeraniát annál bizonyosabban megtarthassa, kiváltképpen a' tengeri kereskedésre nézve.

Fogadták ugyan a' Franczia Ministerek, hogy Fridrichnek ügyét minden kitelhető módon elő fogják segíteni; a' Svékusok ellenben ennek felesleg való kéréseit helytelen kívánságnak mondották. A' Gyülés ezen dolognak eligazíttását a' Hollandiai és a' Birodalombéli Ministerekre bízta, a' kikhez kaptsolták magokát a' Császár' Ministerjei is, a' kik egész Pomeraniának elvételével fenyegették végtére Fridrichet, és arra vették, hogy Pomeraniának felét által ígérné a' Svékusoknak. Ezen vetélkedések alatt Frid-

rich feleségül vette Aloysiát Henrich Fridrich Oraniai Herczegnek leányát, a' kivel ô még Hollandiában léttekor megesmérkedett vala.

§. 10.

Fridrich Vilhelm egyességre lép a' Svékusokkal.

Eltökéllett akarattal halogatta Fridrich a' Svékusokkal való egyességet, hogy az alatt Pomeraniának megtartására valamelly módot találjon. Midôn azomban látta, hogy illy formán több galibába keveredhetik, inkább akart egy részt veszteni az egészből, mint sem az egészet. Látta tudniillik, hogy az Egyházi Választó Fejedelmek már elvégezték volt magok közt a' Svékusok kezére való általadatását az egész Pomeraniának, ha annak egy részéről le nem akarna Fridrich mondani. Januarius 7 ikén 1646 ban megint elkezdettek az alkudozások. A' kezdete nem mutatott jó kimenetelre, mivel a' Svékusok egész Pomeraniát kívánták; Fridrich pedig azt a' kinyilatkoztatást tette, hogy azon kivûl, a' mit már megígért, egy falut sem fog általengedni; sôt fél Pomerania általengedtetése fejébe is Halberstadt, Magdeburg, Camin, és Minden városokat kérte. Ezen városokban lévô Praelatúrák a' Carolingi Uralkodó Háznak idejétôl fogva fennállottak; a' Káptalanok pedig, mellyek ezen Praelatúrákhoz tartozandók voltak, ellen szóllással akarták meggátolni ezen Egyházi Jószágoknak világi birtok alá való vetetéseket. Még a' Braunschveigi Ház sem akarta ezt helybe

hagyni; mivel a' Halberstadti Praelatúra az emberek emlékezetét meghalladó időtől fogva a' Braunschveigi Házhoz tartozandó volt, és ennek birtokában III-dik Ferdinand Császártól, és annak Korona Herczegétől Leopoldtól is megerősíttetett. Mind ezen ellenszóllások meg nem gátolhatták, hogy ezen végzés tökélletességre ne hajtatna. Fridrich általengedte a' Svékusoknak Rügen szigetet. Pomerania elejét Stettin városával, Garz, és Dam Helységekkel, Vollin szigetét, az új kikötő helyet, a' Peene vizénél lévő három kikötő helyeket Svine és Divenauival együtt; de úgy, hogy ő, és az ő férjfi ágról való maradéki a' Herczegi Czímet egész Pomeraniára nézve megtarthassák. Kipótolásképpen pedig adatott néki a' Halberstadti Püspökség, és erre nézve az Alsó Szakszóniai kerületben Üllés, és Voks; a' Hohensteini Grófság; a' Loheni és Klettenbergi Uradalom; a' Mindeni Püspökség, Ülléssel és Voksal a' Vestphaliai kerületben. A' Camini Püspökség is néki adatott, de azon hozzá tétellel, hogy az akkor életben lévő Capitularisoknak halálok után kerüljön világi kézre ezen Egyházi jószág, és akkor ezt Pomerania hátuljával egygyesíteni lehessen. *) A' Magdeburgi Püspökségről való lemon-

*) *Azon két darab Tartományt, mellynek egyike Pomerania eleinek, másika pedig hátúljának mondatik, mai nap az Odera vize választja el, és határozza meg.*

dásban,

dásban, és annak általengedésében különös tekéntet volt annak akkori Administratorjára Kristian Brandeburgi Markgrófra és Albrechtre Brandeburg-Ansbochi Herczegre; ezen tekéntetre nézve Fridrich Vilhelmnek adattak mind azon jószágok, mellyeket a' Német Rendnek Vitézei Pomerania hátulsó részében tulajdonképpen birtak volt; de sok idő folyt el, míglen ő ezen jószágokat kezéhez vette, mivel a' Svékusok azt vetették a' latba, hogy ők mindaddig nem tartoznának azon jószágokat kezekből kiereszteni, míglen a' Herczegeknek Nürenbergi Gyülések el nem végződne. Halberstadt és Minden Julius 12-ikén adattatott néki által. Pomeraniának hátulsó részét, mellyet a' Svékusok 37 esztendeig birtak, által nem akarták Fridrichnek engedni, azért Kleist Urat küldötte Kristina Királynéhoz, de ez Fridrichnek Követjét igen hidegen fogadta; ezen ok indította őtet, hogy a' Császárhoz folyamodna: ez pedig nem akart ezen dologba egyeledni, ne hogy a' háború tovább tartson. Meg volt a' Császár magában győződve a' Svékusoknak ezen dologban elkövetett igazságtalanságokról; azért Fridrich Választo Herczeget a' Császár Hatzfeld által magához Prágába hívatta, és ugyan ott Császári módon megvendéglette, és egyszersmind bizonyossá tette, hogy mindaddig a' Svékusokat Pomeraniának nékik adatott részébe bé nem iktatja, míglen ők Pomeraniának hátulsó részét Fridrichnek által nem engedik. Ez által kénszerittettek a' Svékusok Pomeraniának hátulsó ré-

ſzéből 1649-ben kihordozkodni, a' nélkül, hogy tétovázások és késedelmességek által okozott kárt Fridrichnek megtérítették volna. A' Jülichi Tartományért fegyvert fogott Fridrich; de a' Hollandusoknak, és a' Vilhelm Fő Herczegnek közbenvetések által annyiban egyesült meg a' Pfalz Gróffal 1665-ben, hogy Clevét, ezen fellyül March és Ravensberg Grófságokat Fridrich nyerné el; Jülich pedig, Bergen, és Vienthal 's Bresquesant Uradalmak Pfalz Grófnak maradnának. III-ik Ferdinand Császár ezen alkut 1678 ban October 14-ikén erősítette meg.

§. 11.

Fridrich Vilhelmnek tovább való tettei.

Még nem szakadott vége a' Jülichi vetekedéseknek, midőn Fridrich a' Svékusokkal új bajba keveredett. Ezek azon mesterkedtek, hogy a' Vestphaliai békességnek ellenére némelly kikötő-helyeket magokhoz húzhassanak; mellyeránt Fridrich a' Stettini Gyülésben haszontalanúl panaszkodott. Fridrich azomba Pruzziába útazott, hogy azokkal a' Svékusok ellen öszveszövetkezzen: annyira megnyerte azon Tartomány Rendeinek hajlandóságát, hogy azon Tartomány' Katonaságának vezérlése is Fridrichre bízatna. Casimir Lengyel Királlyal is, a' ki a' Svékusokat halálból gyülölte, annyira megkedveltette magát, hogy Pruzziának birtokába béiktatná ötet, azzal a' hozzátétellel, hogy ha Fridrichnek se férjfi, se leány ágról való

maradéki nem volnának, azon Tartomány a' Lengyel Korona bírtokába viszsza kerülne. A' Svékusok nem sokára fegyveres kézzel bérontottak Pruzziába; de Fridrich Erik Oxenstiernát pénzel megvesztegetvén a' dolog úgy intéztetett, hogy 1655-ben Januarius 7-ikén Königsbergben békesség köttetne. Ott elvégeztetett, hogy Pruzzia Tartománnyába való béiktatás a' Svékus Korona jussához tartozna. Ezen békességkötésben való fáradságáért Fridrichnek az volt a' jutalma, hogy azon summa pénz fizetésnek terhétől szabad lenne, mellyet egyébként Pruzzia bírtokára nézve tartozott fizetni Lengyel Országnak, és egyszersmind hatalmat is nyert arra, hogy ott minden egyéb Hatalmasságoktól függhetetlen törvényszéket állíthatna. A' Varnai Püspökséget is általengedték néki a' Svékusok, Frauendorfot fenntartván magoknak; Brauensperget pedig azon feltétel alatt nyerte meg, hogy a' Várbeli erősséget lerontassa. A' mint megköttetett a' békesség, ő azonnal a' Császárt arról tudósította, melly tudósításra igen nagy lekötelezéssel felelt a' Császár, és azon feleletében Pruzziát Brandeburgi Tartománynak két izben nevezte. A' Hollandusok ellenben nem voltak megelégedve a' békességgel, és úgy fenyegetődtek, hogy ők a' Clevi Tartományon fogják boszszújokat kiönteni, ha Königsbergben valami ollyas végeztetett, melly nékik valamiben rövidséget okozna. Fridrich azomban Haagba küldötte Banin Györgyöt, és általa bizonyossá tette a' Hollandiaiakat, hogy ő

némelly kikötô helyeinek bátorságára nézve kétlelen volt a' Svékusokkal békességet kötni; és semmit ollyassat azon alkalmatossággal el nem követett, a' mi a' Respublikának rövidségére volna; ha pedig talán, utánna vetette, a' nagy hatalmú Respublika azt venné nehezteléssel, mintha ezen békesség' alkuja szerént a' Balti Tengerrôl a' Svékusokat kiszorította volna, tapasztalni fogják, hogy a' Svékusok valamint ennek elôtte, úgy ezután is a' Hollandiai környéken meg fognak jelenni. Cronvellhez is írt Angliába, 's ötet is bizonyossá tette, hogy a' Königsbergi alku semmi rövidségére nem fog lenni Angliának; mellyre vézve ô minden tartózkodás nélkül a' Svékusokkal szövetségre akar lépni, melly 1656-ban Januariusnak 15-ikén Marienburgba valóban meg is köttetett. Ezen alkalmatossággal Fridrich a' Svékusoktól nyerte Posna, Calisch, Lanz, és Sirad Grófságokat mint tulajdonát, a' Varnai Püspökséget pedig mint Svékus Korona jussához tartozandó adományt. Ezeken Casimir Lengyel Király annyira megháborodott, hogy Fridrichnek hadat izenne. Juniusnak 18-ikán Varsautól nem messze megütköztek, három nap tartott egymás után a' viaskodás, mellyben Fridrich nagyobb erô ellen gyôzedelmeskedett. Ezen gyôzedelem miatt irígységre gerjedtek Fridrich ellen a' Német Herczegek, a' kikkel ez keveset gondolván a' Svékusokkal még szorossabb szövetségre lépett. Károly Gustav Királyt annyira vette, hogy Lebauban a' Königsbergi alku megváltoztattatván, Pruzzia,

valamint Ermenland (Varnia) is mint tulajdona örökségül általadatnék.

§. 12.

Napról napra nagyobbítja az ő Tartománnyát.

Megrettent Austria Fridrich hatalmának illy hirtelen való nevelkedésén. A' Lengyelekkel és Danusokkal öfzveſzövetkezett, és Fridrich 's a' Svékusok ellen hadat izent; de annak 1657-ben Septembernek 19-ikén a' Vechlaui alku által tsak hamar vége lett. Ezen alkunak 5dik czikkelye ſzerént Fridrich Pruzziának és Varniának határozatlan hatalmú Ura lett, a' Lengyelektől ezen fellyül Lauenburg és Bytov Uradalmak adattak Fridrichnek Elbingen városával együtt; a' hadra tett költségnek kipótolására pedig 40,000 forintot. Illyen formán Fridrich a' Svékusokat a' sárban hagyta, mellyért néki keserves ſzemrehányásokat kellett hallani. De Britannia és Austria helybenhagyták Fridrichnek tselekedeteit; sőt I. Leopold Magyar és Cseh Orſzág' Királlya 1658 ban ſzövetséget kötött véle, és helybenhagyta a' Lebaui, és Vehlaui békesség czikkelyeit, mellyért Fridrich a' Római Király válaſztásakor Leopold réſzére adta a' voksot. Ez által nagy nehezteléſsre gerjeſztette maga ellen a' Svékus Királyt Károly Gustavot; sokáig tartott köztök a' levelezés, és igen tsípössen fogott mind a' kettőnek a' tolla; mellynek a' lett a' vége, hogy a' Svékusok Brandeburgba beront ottak fegyveres erő-

vel. Az volt itt szerentsédre Fridrichnek, hogy Franczia Ország, Anglia, és Hollandia irígy szemmel nézték a' Svékus hatalomnak nevelkedését; azt kívánták volna, hogy Éjszak felé a' Hatalmasságok közt való egyenlő erő-mérték helyre állíttassék. Ezen Politikabéli helyheztetéseket látván Fridrich, ezen Hatalmasságokkal összveszövetkezett; valamint Austriával is a' Svékusok ellen, és 1660-dik esztendőnek kezdetével az ellenségeskedések is elkezdődtek. Leopold Király a' Danusoknak segítségekre Montekukuli Generálist küldötte a' Svékusok ellen, a' ki ezeket egész Hollsteinból kiűzte. Fridrich pedig azon részét Pomeraniának, melly a' Svékusoké volt, tsaknem egészen elfoglalta; a' Hollandiaiak pedig, 's az Austriaiak, Brandeburgok, és Lengyelek már hideg őszszel Finniába kiszállottak, a' Svékusokat Niburgnál végképpen megverték, és az egész szigetet elfoglalták. Károly Gustav Király bosszúságában meghalt, melly eset után a' Császár, a' Lengyelek, és a' Brandeburgok közt Oliva városában a' békesség megkészült. Ezen békességben Casimir Király lemondott Pomeraniának azon részéről, mellyet a' Svékusok bírtak; a' Császár pedig mindent, a' mit elfoglalt, viszsza adott. A' Dánusok is 1658 ban Junius 6-ikán megbékéltek a' Svékusokkal, melly békességbe a' Brandeburgok is bé voltak rekesztve. A' Franczia Udvar volt a' közbenjáró. Ezen időtől fogva Fridrich részesült a' régen óhajtott békességnek örömében. Kevésben múlt el, hogy a' Lengyel Királyné a' meg-

kötött békességben új zavarást nem tett; ez semmiképpen nem akarta Elbingen városát Fridrichnek általengedni, hanem a' helyett Oppolia és Ratibor városát akarta adni Slésiában; de ennek a' Csáfzár magát ellene fzegezte, a' ki nem akarta, hogy Fridrichnek Slésiában birtoka légyen; és azt még is által nem láthatta, hogy fél Század után Slésiának legfzebb réfze a' Brandeburgi Háznak birtokába fog kerülni.

§. 13.

Fridrichnek nagy tekéntete az Európai Hatalmasságok előtt.

Olly hatalmas volt már most Fridrich Vilhelm, hogy ötet azok közzé fzámlálnák, a' kik a' Lengyel Királyságra legalkalmatosabbaknak gondoltáttak. János Casimir Király a' Jagellói Háznak már tsak egyetlen egy ága magtalan is volt, öreg is; úgy hogy reménység nem volna, hogy maga után örököst hagyna. Fridrich' réfzéről nem látfzott egyéb akadály lenni, hanem tsak egyedül az, hogy ő Protestans Vallású volna; Lengyel Orfzágnak sarkalatos törvénnyei fzerént pedig a' Lengyel Kiráiyi fzékre emelni nem lehetett mást, hanem Catholica Hiten lévő Herczeget. Némelly Protestans Theologusok azt a' kinyilatkoztatást tették, hogy Fridrich ha a' Catholica Hitre általmeend is, azon Hitben is elnyerheti örök idvességét. Ha pedig ő magát arra el nem tökéllené, azon esetre éljen azon hatalommal, hogy a' maga Vérségi-

ból nevezne egyet a' Lengyel Királyságra olyant, a' ki a' Catholica Hiten volna. De Lubomirszky Herczeg, és a' Svékus Király ellenzették ezen módját a' Király-választásnak, mert tudták, hogy Fridrich nem mást, hanem a' Neuburgi Pfalzgrófot fogja nevezni a' Lengyel Királyságra; maga a' Királyné is nagy idegenséggel volt a' Brandeburgi Házhoz azon időtől fogva, midőn Elbingen városát ezen Háznak általengedni kénszeríttetett. I. Leopold Császár' fő kívánsága az volt, hogy Fridrich emeltessék a' Lengyel Királyságra; mert attól félt, ne hogy valamelly Franczia Királyi Herczeg foglalja el ezen Királyságot. Jóllehet illy nagy volt Fridrichnek tekéntete, és hatalma, még is a' Pruzziai Rendek vonakodtak Fridrich hívségére megesküdni mindaddig, míglen a' Lengyel Korona' hívségére tett esküvés alól fel nem szabadíttatnának. Sok vetekedések után Sverin Minister által reá hagyta magát beszéltetni Fridrich, hogy a' Rendek szabadságának fenntartására megesküdne; a' Rendek is megesküdtek a' Fejedelemnek hívségére 1662-ben October 18-ikán. A' Rendek azon feltétel mellett esküdtek meg, hogy ha Fridrichnek férjfi ágról való maradéki nem volnának, Pruzzia megint visszaza kerüljön a' Lengyel Koronához. XIV. Lajos Franczia Király vette magára a' kezességet Pruzzia eránt; azután Fridrich a' Svékusokkal 10 esztendeig tartandó fegyverszünést kötött 1663-ban. Minthogy pedig magának a' Lengyel Koronára reménysége nem volt, javallotta, hogy

azon legfőbb Méltóságra a' Pfalzgróf emeltetnék, a' kivel 1672-ben a' Jülich Tartománnya eránt úgy egyesült meg, hogy Cleve, és azon két Grófság March és Ravensberg Fridriché lenne; Jülich pedig, és Bergen Pfalzgrófnak maradna.

§. 14.

Fridrichnek nagy befolyása vagyon a' külső Hatalmasságok' dolgaiba.

Midőn az ifjú Rákóczi a' Lengyel Koronának elnyerése után törekedik, Fridrich a' Császárral magát öszvetsatolja, és egyesült erővel Rákóczyt Erdély Országba viszsza szorítják. Minthogy pedig a' Sultán' akaratja ellen indúlt meg Rákóczy a' Lengyaleknek elnyomattatásokra, maga ellen a' fényes Portát nehezteléstre gerjesztette, és nem sokára Erdély Országgal együtt életét is elvesztette. Ezen időtől fogva a' Császárnak háborúja volt a' Törökkel, mellyben Fridrich által hathatósan megsegíttetett. Azon Katonák, a' mellyeket ez segítségül küldött a' Császárnak, Czernovitznál vitézül hadakoztak, és a' St. Gothárdnál volt győzedelemre is nagy segítséggel voltak; szinte azon időben szakasztotta végét a' Luneburgi czivakodásoknak; Magdeburg városát engedelmességre hozta, és a' Lengyel Királyi választás eránt való nyughatatlanságokat is tehetsége szerént tsillapította. Midőn Hollandia és Britannia közt háború támadna 1664 ben, Fridrich volt a' közbenjáró. Britannia ötet egy némelly szövetségnek közösü-

lésébe meghívta. Hollandiával magát a' nyughatatlankodó Münsteri Püspök ellen öszvekaptsolta. A' Francziákat magától eligazította, a' kik tőle Cleve Herczegséget meg akarták venni. Hollandia és Britannia közt a' békességet Bredan helyre állította, és a' maga bátorsága végett Braunschveigal, Cassellel, és Austriával 1667-ben öszveszövetkezett; Dániával pedig, és a' Lüneburgi két testvérekkel, Ernestel tudniillik, és György Vihelmel négyes viszányosságot (Aliantiát) kötött; magát a' Burgundiai dolgokba nagy haszonnal egyelítette. A' Spanyoloktól a' Francziáknak Belgiumba való rohanásokkor segítségül hívattatott; sőt a' Francziákkal való öszveszövetkezésbe is hivatalos volt. Végre tökélletességre hozta a' békességet mind a' két Hatalmasságok közt, és az által sok ezer ártatlanoknak vérét 's életét megtartotta. Ámbár olly szerentsés volt a' békesség eránt való alkudozásban, azt még is végbe nem vihette, hogy a' Lengyel Országi Rendek, midőn Casimir 1668 ban September 1-sö napján a' Koronát letette, helyébe a' Pfalzgróf választatna Lengyel Királynak, hanem Viesnorich Tamás választatott ezen legfőbb Méltóságra.

§. 15.

Fridrich' szerentséje a' Svékusok ellen.

Akármiképp kívánta is Fridrich a' békességet, még is igen sokszor háborúba keveredett. Dániával magát 1672-ben a' Francziák és Svéku-

ok ellen öszvekaptsolta, hogy ezeket a' Vestphaliai békességnek fenntartására a' Császárral egybe kaptsollyák. 1674 ben Alsatiában volt, a' hol ő nagy lépéseket tett az ellenségnek meggyőzettetésében; de a' szerentsének közepette viszsza kellett néki térni a' tulajdon Tartománnyába, mivel a' Francziák' ingerlésére a' Svékusok Fridrich' Tartománnyába betsaptak vala. Következendő esztendőben tavaszszal Reitenaunál reájok ütött a' Svékusokra; Junius 18-ikán Fehrbellinnél űzőbe vette őket, és Pomeraniának Elő-részéig kergette. Már most nem volt néki mit félni a' Svékusok' hatalmától; őket Német Ország' ellenségeinek hírdették ki; Fridrich pedig kármentésképpen Elő-Pomeraniát kérte a' Császártól, 's azt javaslotta, hogy a' Svékusok Németországból kiűzettessenek. A' Császár azomban attól tartott, hogy Fridrichnek hatalma igen nagyra talál nevelkedni, szép szóval őtet erről lebeszéllette; hanem Stettint és Sonnenberget igérte volt néki, mellyek közzül ezen második a' Német Vitézi Rendnek jószága volt. Mivel pedig a' Svékusoknak Németországból való kiűzettetésekre senki reá nem állott, eltökéllé magában, hogy ő ezt egyedül végre fogja hajtani: egyszerre három részről tört bé a' Svékushoz tartozandó Pomeraniába, 's általment az Odera vizén, és elfoglalta Vildenbruckot, 's más egyéb városokon kivűl Volgastot; Stralsund felé előbbre nyomúlt, és Anklamot is elfoglalta volna, de ebben őtet az alkalmatlan időjárás gátolta. Téli szállásra vezette azután Seregeit, és azon

volt, hogy az Oroſzokat is maga részére húzhassa; de ezen ſzándékjával semmire sem mehetett, talán azon okból, hogy az Oroſzok is megirígyelték Fridrich hatalmának felettébb való nevelkedését. A' Német Császárt azzal akarta lóra ültetni a' Svékusok ellen, hogy ezek a' Császárnak örökös Tartományait is veszedelemmel fenyegetnék; minthogy ők Pomeraniának birtokában lévén, Neumarkot könnyen elfoglalhatnák; sőt hogy a' Császár' hajlandóságát annál inkább megérdemeljè, meghalván a' Császárnak első Felesége Claudia Felicitas azt javaslotta, hogy a' Pfalzgrófnak leányát Eleonora Magdolnát venné feleségül. Következendő 1676. ban beütött Pomeraniába, 's ſzerentsés lépéseket tett; egyéb helyek közzül Demint elfoglalta, a Császárhoz pedig azt írta, hogy ő a' Német Házának ſzeretetéből nagy és sok áldozatokat tett; kérte tehát, hogy néki a' háború folytatásában segítségül lenne, ne hogy ő olly lépést tenni kénſzerítessék, mellyből Német Országnak kára következzèn. De ezen írásra adatott válaſz nem volt ínye ſzerént. Ha Fridrich 1677 ben Stettint elfoglalta volna, egéſz Pomeraniának elfoglalásában nem meſzſze esett volna a' czéljától, és egy igen tiſztességes békességre ſzámat tarthatott volna. Hogy a' háborút tökélletesen végre hajtsa, egyéb nem hibázott néki, hanem csak pénz. A' ſzövetségesek majd legkissebb segedelemmel sem voltak hozzája. A' minn ő leginkább boſzſzankodott az volt, hogy a' Szövetségesek azt mondották, hogy mindaddig semmi kármen-

tés adásra kötelessek nem volnának, valameddig a' Svékusok a' Német földről egészen ki nem volnának rekesztve. Ennyi haszna volt Fridrichnek a' Bremeni Congressusból. Adtak ugyan néki Münster és Lüneburg valamelly segítséget; de a' Császár legkissebb segedelemmel sem volt hozzája, mivel néki a' Magyar Országban támadott zürzavart kellett tsillapítani. Nem vévén tehát szövetséges társaitól segedelmet, az Oroszokhoz folyamodott újolag, de itt is haszontalanul zörgetett; a' Dánusok voltak egyedül, a' kik még ötet valamennyire segítették. Ezeknek segéd erejekkel elfoglalta Stettint Decembernek 14ikén; de a' Lengyel szélek felé kellett néki magát bátorságba helyheztetni. Következendő esztendőben Stralsundig nyomúlt előre, 's a' Várat ostrommal bekerítette, és October 15-ikén megvette. November 6ikán pedig Greisvalde Várat megvette. Boszszút akartak ezért állani a' Svékusok, és eltökéllették magokban, hogy Lifflandon által Pruzziába berontanak; de egy szélvész meggátolta ezen szándékjoknak végrehajtását, minthogy ezen fergeteges szél legnagyobb részét az ő Flottáinak öszvetörte. Nem előbb, mint November 22-ikén mozdúlhattak előre Pruzzia Herczegség felé. Ez indította Fridrichet, hogy Pomeraniából Pruzzia felé menne, és a' Hollandusokkal békességet kötne. Előbb, hogy sem Görz, Fridrichnek Generálissa Königsberghez érkezhetne, a' Svékusok meszszire előmentek: Tilsit és Raguit Várait elfoglalták a' Memel vize mellett. Fridrich Pomeraniából

Clevébe ment, hogy ezen Tartományt a' Franczziák rohanások ellen bátorságba tegye. Elhagyta azután hirtelen ezen Tartományt, és Pruzziába eleikbe ment a' Svékusoknak, a' kiknek segítségekkel most a' Lengyelek ezen Tartományt elfoglalni, és a' Lengyel Koronához viszsza tsatolni akarták. Valamint a' Svékusok Fridrich' elérkezését meghallották, sietve magokat hátra vonták. Hátra vonúlás közben sok kárt tett bennek Görz Generális. Januarius 19-ikén 1680 ban Splitern mellett tüzes tsata volt; a' Svékusok vesztettek. Harmad nap múlva Coadjutánál megtámadta Fridrich a' Svékus Generálist Hornt, 's meggyőzte, és úgy megverte, hogy 16 ezer fegyveres Népből, mellyet ezen Svékus Generális vezetett, nem maradna több 3 ezernél, és ezen kevés Népével kénszerítette őtet a' Memel vizén által Samogitiába vonúlni, hogy Lithvánián, és Curlandián által Svéczziába mehessen. Útazás közben ezek közzül is sokan meghaltak az éhség és hideg miatt. Ugyantsak annak is, hogy Fridrich nem folytatta az ő győzedelmeit, a' hideg volt az oka. 16 ezer emberből Horn Generális alig vitt haza két-ezer ötszázat.

§. 16.

Végső törekedései.

Minekutánna a' Svékusokat megalázta volna, bosszút akart állani Fridrich a' Lengyeleken, a' kik eddig a' Svékusokkal egyet értettek, hogy Pruzzia Tartománnyát újolag magokévá tehessék.

De az egész dolog könnyebb úton végeztetett el, mivel Fridrich maga is reá únt már a' sok háborúra. Februarius 5-ikén a' Svékusok és a' Császár közt békesség köttetett; nem sokára az után a' Francziák is megbékéltek a' Császárral, ámbár ezen békesség ellen mind a' Római Pápa, mind a' Dániai Király, mind pedig Fridrich nyilvánságos ellenzéseket jelentették légyen. Mivel tehát így Fridrich minden segítő Hatalmasságoktól el volt hagyattatva, kéntelen volt 1681-ben a' békességre reá állani, melly St. Germanban köttetett meg. Ezen békességnek ereje szerént a' Svékusoktól elfoglalt helyeket Pomeraniában a' Stettini egyesülés szerént, melly 1653-ban tartatott, viszsza kellett adni. Elő-Pomerania tehát, Stralsund, Stettin, megint viszsza kerültek a' Svékusoknak kezekbe; nem külömben a' Vestphaliában lévő, és Svékus birtokhoz tartozandó helységeket is kéntelen volt Fridrich ugyan azoknak viszsza adni, csak egyedül Golnov városát tarthatta meg magának, és azt is csak zálógképpen, addig egyedül, míglen a' Svékusok a' háborúra tett költség fejében négyszáz-ezer tallért lefizetnének. Leginkább érdekletté Fridrichet a' békességnek 8-dik czikkelye, mellyben el volt végezve, hogy ő az Odera vize partján Várat ne épithessen, mellyre nézve a' Svékusok Hátulsó-Pomeraniát néki örökössen általengedték. Arra is kellett Fridrichnek magát kötelezni, hogy semmi esetre a' Danusokat a' Francziák és Svékusok ellen nem fogja segíteni. Hogy illy káros békességre kel-

lett Fridrichnek állani, a' Francziák okoltak, minthogy ők a' Clevei Herczegségbe a' Rajnán mind innét, mind túl berontottak, és már egéſz Minden városáig előre nyomúltak. Ugyan tsak nem tetſzett az ő hatalmának felettébb való nevelkedése az Európai Udvaroknak, elannyira, hogy Hocher Pál egy némelly Gyülekezetben nyilvánságosan azt mondotta, hogy nem akarnának Fridrichből egy új Vandaliai Királyt kéſzítteni. Ezen fellyül az ő jövedelmei el voltak költve, adósságai pedig véghetetlen nagyok, és ő tehetetlen volt háborút viselni és folytatni valamelly más Hatalmasságnak segedelme nélkül. Eltökéllé tehát magában, hogy az ő Fejedelmes kedésének utolsó napjait nyúgodalomban fogja tölteni: 1682-ben XIV-dik Lajos Királlyal ſzövetségre lépett. 1683-ban pedig a' Dániai Királlyal Kristiánnal olly kötésre lépett, mellyſzerént egymásnak viſzſzányos oltalmára lenni, és egyſzersmind a' közönséges békességnek fenntartását eſzközleni tartoznának. Az ő híre annyira elterjedett, hogy mind Austria, mind peddig Britannia Fridrich barátságára vágyódnának, és a' Német Hazának tett érdemeire nézve arra örömest reá állottak, hogy Augustus Szakſzóniai Herczeg' halála után a' Magdeburgi Herczegség néki adattassék. Azt az örömet is élte, hogy Charlotta, Bogislav Radziwil' leánya, a' ki Königsbergben neveltetett, Lajosnak az ő fijának felesége lenne, a' melly házasság által az ő, már úgy is hatalmas Házának még nagyobbra leendő nevelkedését remélette.

lette. Midőn 1683-ban és 1684 ben a' Törökök tűzzel vassal fenyegetnék a' Kereſzténységet, mind a' Császárnak, mind pedig a' Lengyel Királynak segítséget ígért. 1685 ben a' Császárral öſzveſzövetkezett a' Törökök ellen, a' kiknek Fridrich Buda mellett sok károkat tett. A' Svékus Királlyal állandón megmaradandó békességet kötött. A' Pfalzi örökség ügyébe magát hathatósan egyelítette. A' Tartományait igen nagy virágzásra vitte, midőn ő azon Reformátusokat a' kik Franczia Orſzágból kiűzettettek, befogadta. A' Napkeleti Frislandiában a' Herczeg, és a' Rendek közt támadott viſzſzálkodásoknak végét ſzakaſztotta, midőn ő Császári parantsolatra Gretsielbe 400 fegyveres embert betett azon bizonyítás mellett, hogy ezen Tartományt idővel a' maga Házának birtokává teſzi. A' Kereskedésnek előmozdítására egy Áfrikai Társaságot rendelt Emdenben; Guineába két hajót küldött, és ott Nagy-Fridrik Várát építtette, és sokkal jobban megérdemlette a' Nagy nevezetet, mint sem az ő másod Unokája, a' ki az ő birodalmát és dicsőségét sok ezernyi ezer ember' vérének kiöntásával nevelte..

§. 17.

Fridrich Vilhelmnek halála, és az ő maradéki.

A' sok háborúnak alkalmatlanságai, az Orſzáglásnak terhe, és az öregség halálos ágyba dönték Fridrichet 1688-dik eſztendőben. Két nappal halála előtt az Orſzág' Tanáttsát ma-

gához hívatta, és azoknak jelenléttekben a' Fe-
jedelemség Örökössének végső oktatást adott;
a' többi között azt mondá néki, hogy a' fegy-
vert bátor szívvel fogná kezébe, valahányszor
azt az ő Jobbágyainak bátorsága megkívánná;
ezeket szeretné, a' jóféle emberek' tanátsát kö-
vetné, és az ő Tartománnyainak terjesztője lenne.
A' feleségét azzal vígasztalta, hogy mind a' ket-
ten együtt örökösen nem maradhatnának, és
hogy szükségképpen egyiknek előre kellene men-
ni. A' két Udvari Predikátorjaihoz pedig Berg
Jánoshoz, és Koch Kristiánhoz Szent
Pálnak ezen szavait mondotta: „Én jó vias-
„ kodást viaskodtam, pályafutásomat elvégez-
„ tem, hitemet megtartottam, most nints egyéb
„ hátra, hanem az igazságnak Koronája, mel-
„ lyet nékem az Úr azon a' napon megadand.“
A' Teremtőnek örökös végzéseiben megnyúgod-
ván, töredelmes indúlatok közt Aprilis 29-ikén
Jóbnak ezen szavai közt adta ki a' lelkét:
„ Tudom, hogy az én Idvezítőm él, és hogy
„ én a' végső napon ismét fel fogok támadni.“
Midőn élni megszűnt, 68 esztendős volt; Orszá-
lott pedig 28 esztendeig. Három egymás után való
feleségei voltak: az első volt Aloysia Oraniai
Herczeg Heinrich Fridriknek leánya. Ez
néki nemzett hat férjfi, és egy leány magzatot,
a' kik közzül csak egyedül Fridrich maradott
életben, a' ki az Attya' Tartománnyaiban örö-
kös lett. Második felesége volt Dorotty a
Hesseni Herczegnek Fülöpnek leánya, a' ki
négy férjfit, és egy leányt nemzett; a' négy férjfi

gyermekek az Attyok' halálakor éltek. Test állása Eridrichnek nagy, és Hadhoz termett volt. A' Tudományokat és mesterségeket kedvelte; minden nap egynehány órákat töltött a' Tudományos Könyvek olvasásában. A' Tudományoknak gyarapodásokra az Odera mellett lévő Francofurtban Akademiát állított. A' Königsbergi Akademiának jövedelmét megnagyobbította; nem külömben a' Duisbergiét is, a' mellyet a' Clevei Herczeg Vilhelm állított fel. A' maga Vallásához hív volt, abban állandón megmaradott; de a' más Hit Vallásúakhoz még is nagy türedelemmel volt.

HARMADIK SZAKASZ.

Első Fridriknek Uralkodása kezdetétől a' Habertsburgi békességig. Az az 1688-tól 1765-ig.

§. 18.

Országlásának első története.

Fridrik *) az ô Országos-eszû, és a' dolgokban mélyen belátó Attyától korán bévezetetett az Országlás mesterségének titkaiba. 1688-ban lépett a' meszsze kiterjedô Brandeburgi Tartományoknak kormánnya mellé. Ez több esztendôkig részesült azon tsendes békességben, mellynek talpkövét már az Attya több ôszvefszövetkezések által megvetette vala. Az ô befolyása a' Német Országi dolgokba olly nagy

*) *Ezen Fridrik IV-dik a' Brandeburgi Házból való illyen nevezetû Választo Herczegek közöttt: I-sô volt Fridrik Nürnbergi Burggróf* 1411 *ben. II-dik Fridrik Joachim, a' ki* 1608-*ban halt meg. III-dik Fridrik Vilhelm ezen IV-dik Fridriknek az Attya. Ezen IV-dik Fridrik I-sô Fridriknek mondatik mint legelsô Burgus Király.*

volt, hogy Braunschveig-Hanoveri Fejedelemnek a' V. Herczegi Méltóságra való emeltetése leginkább Fridriktől függött. Azért emeltetett ez a' Választó Herczegségre, mert a' Pfalzi Választó Herczeg a' Katholika Hitre állott: ha tehát Hanover a' Választó Herczegek közzé nem számláltatik, a' Voksoknak többsége a' Katholikusok részéről leend. — A' Dániai Király azt kérte Fridriktől, hogy engedné meg a' Dániai Seregeknek a' maga Tartománnyin való általmenetelt; Fridrik vonakodott ezen általmenetelnek megengedésében, a' melly akaratoskodás ötet csaknem új háborúba keverte: ezt úgy kerülte el, hogy Dániával viszontagló védelmezést kötött, és megigérte, hogy Dánia, és Holstein-Gottorp Fridrik Herczeg közt való tzivakodásba éppen nem fog egyeledni. Midőn pedig a' Dániai Király ellenkező gondolkozásnak jeleit mutatná, Fridrik azzal fenyegette, hogy ő a' kötött szövetségtől el fog állani, ha a' Király a' Holstein Gottorpi Herczeg eránt való magaviseletét nem fogja változtatni. Miképp lett vége ezen czivakodásnak, nem találni fel a' Históriában. Az bizonyos, hogy a' Dániai Király, és Holstein-Gottorpi Fridrik Herczeg közt békesség lett. Midőn ezek történnek, ama betsületre vágyódó Brandeburgi Fridrik azon gondolatra jött, hogy a' Pruzziai Herczegséget, mellyet 1657 ben a' Brandeburgi Ház maga tulajdonává tett, Királyságra emelje: a' Hanoverai és Szakszóniai Választó Herczegeknek környülállások erre néki nagyobb reménységet nyújtot-

tak, a' kik közzül amaz úgy Britanniai Király volt; ez is, a' Szakſzóniai tudniillik, igen közel volt a' Lengyel Királysághoz. A' betsületre vágyódó törekedéshez még az a' gyengeség is járúlt Fridrikben, hogy ő a' külső pompát és fényességet nagyon kedvelte. Ezen két indúlat arra vitte Fridriket, hogy Dunkelmannt, és Fuchsot a' Ministerségből és a' maga kegyelméből kizárta, sőt az elsőt Spandauban őrizet alatt fogva tartotta, egyedül azért, hogy ezek a' Királyságra való vágyódásról őtet lebeſzélleni akarták, és azt, mint lehetetlenségre való haſzontalan törekedést, úgy rajzolták le. De még is a' Spanyol Successio eránt kiütött háború erre neki alkalmatosságot adott. A' Csáſzár, a' ki ezen háborúba keveredve volt, minden réſzről az idegen Hatalmasságoknál segéd erőt keresett. Ezen környüllását a' Csáſzárnak tudván Fridrik, kettőztetett erővel azon volt, hogy Királyságra való ſzándékját a' Csáſzár előtt előbb mozdítsa. Ennek hajlandóságát hogy megnyerje, már 1694-ben a' Schvibussi kerületet néki viſzſza adta, és azt a' jelentést is tette a' Csáſzár előtt, hogy Napkeleti Frislandiának, és Limburgnak viſzſza vétele eránt, mellyhez a' Brandeburgi Háznak törvényes jussa vagyon, várakozni akarna. Tudta azt jól ezen Válaſztó Herczeg, hogy mihelyt őtet a' Csáſzár Királynak fogja esmérni, az egyéb Német Fejedelmek sem fognak ebben ellenkezni: neki kezd tehát a' dolognak, és mind a' Csáſzári, mind pedig az egyéb Uralkodó Udvarok előtt Királyi Mél-

tóságra való vágyódását kijelenti. Olly szerentsés volt, hogy a' Császárnak ez eránt való ellenkezését nem tapasztalta. Bétsben végre hajtatott az egyezés: Fridrik kötelezte magát, hogy a' Spanyol Successio eránt való háborúra 10 ezer fegyveres népet fog küldeni, Philipsburgba pedig egy Compagniát; 's mind ezeket, mind amazokat maga költségén fogja tartani. Ezen felyül azon adosságokat is elengedte, mellyekkel néki Austria tartozott, és magát kötelezte, hogy minden Birodalombéli Gyülésekben a' Császár részéről fog lenni; sőt a' jövendő Császár választásban nem másnak, hanem Józef-Fő Herczegnek Leopold Császár fijának fogja a' Voksot adni. Ezen igéretek mellett a' Császár őtet Burgus (Pruzziai) Királynak esmérte, és 1701-ben Januarius 15 ikén Königsbergben a' Nép Fridriket Királynak kiáltotta ki; ez pedig azért történt, hogy azon nagy summa pénznek kiadását megkémélje, mellyet néki a' rendszerént való Királyi Diplomáért fizetni kellett volna. Hogy pedig Britannia, és Hollandia is őtet Királynak esmérje, már annakelőtte ezen két Hatalmasság eránt nagy kéfzséget mutatott mindenekben, a' miket ők tselekedendők voltak. Nem sokára azután ezen két Udvarnál azt a' kijelentést tette; hogy a' Német Császár, és a' Franczia Király őtet magok szövetséges társoknak kívánnák: valóban annyira vitte Fridrik ezen két leghatalmasabb Fejedelem előtt a' maga ügyét, hogy XIV dik Lajos Király ugyan Januarius 31-ikén, a' Császár pedig Februarius 5 ikén

az újdon új Királyi Méltóságról néki örvendezzenének. XII dik Károly Svékus Király ellenkezett ugyan eleinten, és azzal fenyegetődött, hogy ő is a' maga Sógorát Holstein Gottropi Herczeget Királlyá fogja tenni; de ez is hátrább hagyott ezen szándékjában. Ennek példáját az után I-sö Péter Orosz Császár, és több Német Herczegek is követték. Egyedül a' Német Vitéz Rend, és a' Romai Pápa ellenzette Fridriknek Királyságra való emeltetését; de ezeknek ellenszollások foganat nélkül maradott.

§. 19.

Fridriknek már mint Királynak magaviselete.

Az új Király a' maga legforróbb kívánságának czelját elérte; a' Császár is ezen kívánság tellyesítésének elősegíttetésében a' maga hasznát feltalálta: minthogy ő Fridrikben egy olly hálaadó jóakaróra talált, a' ki őtet a' Spanyol Successio eránt való hadban szinte olly hathatósan segítette, valamint a' Braunschveig Lüneburgi Ház. Fridrik tökélletesen megfelelt a' Császár' várakozásának, midőn ő Septemberneк 7-ikén Haagába Ángliával, Hollandiával, Hanoverával, Hessen Cassellel, és a' Német Birodalommal Franczia és Spanyol Ország ellen öszvesszövetkezett. A' Successio eránt való háborúnak kimenetelét előbeszélleni itt nem czélunk. Ezen háborúnak még akkor nem szakadott vége, midőn Fridrik magát a' Svékusok és Dánusok ügyébe egyelítette, és egy alkunak ereje szerént,

melly Berlinben köttetett, a' Holsteini és Burgus Katonasággal Stettint, Vismart, és általlyában a' Svékusokhoz tartozandó Pomerániát megakarta szállani; eleinten XII dik Károly Király, és Isô Péter Császár ellenkezni látszattak; de azután reá állottak, midôn Menzikof Orosz Genrális megszálván Stettint, az ottan lévô Svékus Generálist Mayerfeldet a' Burgus Katonaságnak befogadására kénszerítette. Midôn 1714-ben XII-dik Károly Király Lengyel Országba betörni szándékozna, hogy Stanislaust tegye a' Lengyel Királyi-székbe, újolag összveszövetkezett Fridrik az Ángol Királlyal, és Orosz Császárral, de azt még is meg nem akadályozhatta, hogy Károly a' Burgus és Holsteini Katonaságot Volgastból, és Usedomból ki ne kergetné; Stralsundot pedig, és Rigát meg ne erôsíténé. Fridrik azután letette a' fegyvert a' Stettini Örizetben lévô Holsteini Katonasággal; mivel ôk mindnyájan Svékusokból állottak, ôket elbotsátotta; Stettint pedig magának tartotta. Julius 15ikén 24 ezer Burgusokkal, 8 ezer Szászokkal, és 20 ezer Dánus Katonákkal Stralsundban XII-dik Károly Királyt ostrommal bekerítette. Kevés idô alatt elfoglalta Volgastot, és Stralsundot. November 15-ikén a' Dániai Királlyal Stresovnál a' szárazra kiszállott, 's Rigát, és az egész lapos környéket két nap alatt elfoglalta. December végén Pomeraniának azon része, melly a' Peene vizének innetsô partján fekszik, nem különben Riga is Fridrik Királynak hatalmában volt; a' Dániai Király pedig ezen Tar-

tományban a' Népet maga hívségére feleskütte Juliusnak 24 ikén 1716 ban. Több véres tsaták után végre 1720 ban Britanniai Követnek Lord Cartertnek közbenjárása által a' Lengyel és Burgus békesség megkéfzült. Fridrik Király 21 dik Januariusban kötött békességet, mellynek végzése fzerént két millio tallér lefizetése után Pomeraniának azon réfze, melly a' Peene és Odera vizek közt fekfzik, nem külömben Golnau és Dam városok is örökös tulajdoni jussal néki általadattak. A' Dániai Királyt pedig Fridrik kénfzerítette, hogy Ulrica Eleonora Svékus Királynéval békességre lépjen, és úgy Aprilis 15-ikén a' Dániai és Svéczíai békesség is Stokholmban tökélletességre ment. Első Péter a' Pultavai 1809 diki ütközettől fogva Európának elsô Monarchiái közzé fzámláltatott; Fridriknek nagy fzüksége volt ennek barátságára, azért Pétert minden Oroszok Csáfzárjának lenni minden tétovázás nélkül megesmérte, melly nevezetet ô 1721 ben November 13 dik napján vett fel. Már most Fridrik az Európai leghatalmasabb Fejedelmeknek réfzekről állott, és magát 1725 ben a' Hanoverai fzövetséghez kaptsolta, mellynek tagjai voltak Franczia, Angol, és Dániai Királyok, a' kiknek a' fzövetség ereje fzerént kötelességek volt öfzvekaptsolt erővel védelmezni az utolsó háborúban nyert Svéczíai és Holsteini Tartományoknak birtokát. De ezen fzövetségtől elvonzotta ôtet a' Spanyol Király, hogy a' Franczia Királyt megakadályoztassa a' Dániai Háznak Schlesyigi Herczegségben való

megerősítletésétől. Egyébként I-sö Fridriknek nagy gondja volt arra is, hogy az Attyának példája szerént Uradalmait messzebb terjeszthesse, III-dik Vilhelm Hollandiai Igazgató Herczegnek halála után beszállott a' Lingeni és Mörsi Grófságokba, és a' maga Fejedelmi Czímerébe Oraniának Czímerét is, nem különben az Oraniai Herczegi nevezetet felvette, mellyhez ö igazságot tartott az ö anyai ágról való Nagy Attyának Testamentoma szerént. Az nagy ditsöségére szolgál Fridriknek, hogy ö mind Leopold Császárral, mind I-sö Józseffel, mind pedig VI dik Károly Császárral legjobb barátságot tartott.

§. 20.

I-sö Vilhelm Fridrik Királynak Országlásbéli történetei.

Midön I sö Fridrik Király 1713 ban meghalt, az Országlást annak fija I sö Vilhelm válalta fel. Ez szép hatalmas Országot vett által az Attyától, a' mellyet ö még virágzóbbá tett, midön ö Mechlenburgnak és Braunschveignak úgy nevezetett Conservatoriumját, mint Magdeburgi Administrator, magához húzta. 1732 ben Austriával és Russiával a' Lövenvaldi alkudozást végrehajtotta; sőt olly hatalmas volt, hogy Leszczinszky Lengyel Királyt Augustus Szakszóniai Válaszló Herczeg ellen, a' kit személyesen gyülölt vala, hadi erővel segítette. Ö valóban terjelztője volt az ö Tartományainak,

midôn ô egy nagy részét Pomeraniának, a' Cammi Herczegséget, Lauenburgot és Butovot, mellyek a' Lengyel Koronához tartozandók voltak, a' Drachenheimi Uradalmat, és Pruzzia Herczegséget a' Brandeburgi Ház tulajdonává tette. Az Elô-Pomeraniának általadása fejébe pedig Magdeburg, Halberstadt, és Minden fô Püspökségeket, mellyek világi jószágokká változtatódtak; valamint Jägerndorf helyett a' Schviburgi Districtust maga Háza örökévé tette Siesiában. A' takarékos élet által, melly igen ritka erkölts a' Fejedelmekben, annyira nevelte az ô jövedelmeit, hogy egy 76000-bôl álló Hadi Sereget eltarthatna. I-sô Vilhelm volt a' Brandeburgi Házból való Fejedelmek közt legelsô, a' ki egy állandó Hadi Sereget tartott. A' Tartománnyainak népessége két millio, kétszáz-negyven-ezerre ment; a' jövedelmeinek kútforrásai sem voltak igen gazdagok, és még is azonkivûl, hogy semmi adósságai nem voltak, a' Finatiája igen jó állapotban volt; a' pénz kiadásának rendén kivûl való megkémélése által holta után az Uralkodó Háznak kintstárjában 8,700,000 tallért hagyott. Hogy Hamburg, és a' maga Tartománnyai közt a' kereskedést elômozdítsa, az Odera vizét a' Spree vizével egy tsatorna által öszvekaptsolta. A' földnek mivelésére, és a' kézi-mesterségeknek gyarapítására sok Hollandiai, Helvecziai, Belgiumi, és Franczia Országi kiköltözteket fogadott bé az ô Tartománnyaiba, a' kik közzûl a' Hollandusok és Helvetták sok helységeket épitettek az üres puszták on, és a' föld-

mivelést nagyon elterjeſztették; emezek pedig külömbféle Kézi-munkákat és Mesterségeket vittek be a' Burgus Tartományokba. I. Vilhelm Királynak három férjfi magzattya volt, tudniillik Fridrik, Vilhelm, és Henrik. Ezek közzül II. Fridrik és Henrik idővel igen veſzedelmes ellenségei lettek az Austriai Háznak, a' mint utóbb meg fogjuk hallani. Vilhelm August Cseh Orſzágban ágyú-golyóbissal agyon lövettetett; maga után ez is három férjfi magzatot hagyott életben: II. Vilhelmet, Lajost, és Henriket: ezek közzül Vilhelm II. Fridrik után lett Burgus Király; a' két ifjabbikat pedig 1806 dik eſztendőben viselt rövid, de ſzerentsétlen Franczia háborúban ſzerentsétlenség érte: Lajos az ütközetben elesett, Henrik pedig Franczia fogságba került. I. Vilhelm Burgus Király 1740-ben halt meg, 's az Orſzáglás II. Fridrikre ſzállott, a' ki egy különös időſzakaſzt tett a' Burgus Monarchiában, a' kiről mindjárt ſzóllani fogunk.

§. 21.

II. Fridrik Királyságának kezdete, és annak első törekedései.

Fridrik egy tüzes fiatal ember volt; rendkivül való elmebéli tehetségei voltak; mély bélátású, és Orſzágláshoz termett ollyan okossága volt, mellyet ollyan időbéli Fejedelmek közt ritkán találni: nagy, és bátor elhökéllései voltak, 's ſzinte égett a' nagy névre vágyódó indulattól.

Fő eltökéllése volt, hogy ő magát az Austriai Háznak rovássára gazdaggá és hatalmassá tegye; erre annál inkább eltökéllette magát, mivel reménsége nem lehetett, a' mit egyébként kívánva kívánt volna, az Austriai Ház' Örökösségét Maria Theréziát feleségül venni. Ellenséges gondolkozását az Austriai Ház iránt legelsőben azzal jelentette ki, hogy a' Pragmatica Sanctiot, mellyet az Attya törvényesnek esmért volt, ez be nem akarta venni, mivel a' Császár Bergnek és Ravensteinnak bírtokát a' Pfalz-Sulzbachi ágnak adta, melly jószágoknak, a' mint Fridrik vítatta, a' Brandeburgi Házra kellett volna szállani. Ez indította Fridriket, hogy azon kút forrásokat, mellyekből a' Brandeburgi Háznak jussai a' Jägerndorfi, Liegnitzi, Briegi, és Vohlaui Herczegségekre származnak előkerestesse, mivel ezen Slesiai Herczegségek hatzosabbaknak látszattak, mint sem a' Jülich-Bergi Tartományheliek. A' Jägerndorfi Herczegségekre való jussát György Markgróf idejéből származtatta, a' ki Felonia által vesztette el a' Herczegséget; de ezen büntetésnek, a' mint Fridrik mondotta, nem kellett szállani és kiterjedni az ő Nemzetségének oldalágaira. A' mi Vegen, Liegnitz, Brieg, és Vohlau Herczegségeket illeti, azon szövetkezést vette Fridrik fundamentomúl, melly Liegnitzi Fridrik Herczeg, és Brandeburgi II dik Joachim Válaszló Fejedelem közt ment végbe, mellynek ereje szerént ezek mintegy öszve testvéresedtek. De tudva lévő dolog az, hogy Brandeburgi

Fridrik Vilhelm 1686-ban alkut tartott az Austriai Házzal, mellyben a' fent megnevezett Herczegségekről törvényesen lemondott, és ezek helyébe Schvibusi kerületet a' Glogaui Herczegségben nyerte; de azután a' Válaſztó Herczeg ezt is eladta 100,000 talléron az Austriai Háznak. Mindezekkel nem gondolván II. Fridrik hadi erővel indúlt Slesia ellen, és Gotter Gróf által azt üzeni Mária Thereziának, hogy ő a' Német Orſzág eránt való kezességet magára akarja venni, és Ferencznek Mária Terezia' Férjének a' Csáſzári Korona elnyerésében segítségül akar lenni, ha egéſz Slesia néki által fog engedtetni. Midőn ezen kérése megvettetett, azt a' kijelentést tette, hogy ő Slesiának egy réſzével is meg fog elégedni, ha Mária Therezia néki ſzövetséges társa akarna lenni; de ezen előadás sem talált helyet a' Bétsi Udvarnál. Fridrik tehát előre nyomúlt, Glogaut ostrommal bekerítette. Borosſzló városa az által maradott bátorságban, hogy magát pártatlanságra kötelezte: innét tehát Ohlau és Brieg felé ment, és az Odera vize mellett minden helységeket elfoglalt. Azután Brovne Austriai Generálist Jägerndorfból, és Troppauból kiüzte. Eleibe ment ugyan nagy sietséggel Fridrik Királynak Neiperg Austriai Generális, ezt Fridrik 1741-ben Aprilis 10-ikén Molvitz mellett ützessen megtámadta, Sverin pedig a' Neisse Vára megé őtet egéſzen hátra nyomta, és a' Burgusok Majusnak 5-ikén Brieg Várat elfoglalták; melly eset után következett a' Borosſzlói béke-

ség, midőn előbb a' Czaslaui tsata megtörtént volna. Ezen időtől fogva mind többb és többb hatalmaskodásokat követett el Fridrik, és semmi alkalmatosságot el nem múlatott, mellyben az Austriai Házat bofzfzanthatta. A' Vormatziaiai egyesülés, melly Anglia, Sardinia, és az Austriai Ház között ment végbe, új alkalmatosságot nyújtott Fridriknek, hogy az Austriai Házat újolag megsértse. Fridrik éppen ezen idő alatt tsapott be Cseh Orfzágba, midőn Alsatziában a' Francziák ellen fzerentsésen villogna az Austriai fegyver. Prága városát Majus 16ikán megvette, mellyet általadott néki Gróf Harsch Prága városának Fő Kapitánnya 16 ezer fegyveres Néppel együtt, a' kik mind hadi foglyok lettek. De nem volt tartós Fridriknek ezen öröme, mert Lotharingiai Károly Herczeg az ő győzedelmes Hadi Seregét a' Rajnán által Cseh Orfzág felé vezette; alig lépett be Cseh Orfzág határaiba, Fridrik Király minden próbatétel nélkül elhagyta azon Orfzágot; azon Őrizetet pedig, a' mellyet Tábor, Budveis, és Frauenberg Váraiban hagyott, az Istenre 's a' fzerentsére bízta. Vefzedelmes volt a' környülállása; azt leghelyesebbnek találta, hogy magát hátra Slesiába húzza. Ezen efztendő végével azt a' fzomorúságot kellett Fridriknek tapafztalni, hogy az Austriai Seregek a' Glatzi Grófságot, a' Várat kivévén, egéfzen elfoglalták; nem különben az egéfz Felső Sleziát is.

§. 22.

Ezen háborúban az Austriaiak ſzerentséjének változása. — A' Dresdai békesség.

Az Austriaiak réſzéről az a' hiba követtetett el, hogy a' Magyar Insurrectionak (Felkelő Seregnek) erőben való megtartására a' rendſzerént való Katonaságból elegendő segítség nem küldetett, és hogy nékik nem parantsoltatott, hogy a' Glatzi Grófságból Alsó Slesiába betörvén az ellenségnek erejét, és figyelmetességét oſzſzákfel; mellyből következett, hogy Dessau Leopold Herczeg 1745 ben Januarius 9-ikén kevés fáradsággal az Austriai Népet Felső Slesiából kiűzte; sőt maga Traun is sietve vonta magát hátra a' Morvai ſzélek felé. A' Glatzi Grófságot is azután nem sokára Lehvald Generális viſzſza foglalta, és úgy az Austriai Seregnek elfoglalt Tartománnyai az ellenség kezére ismét viſzſza kerültek. Már most minden erejét egybeſzedte az Austriai Ház, hogy olly hatalmas ellenséget megalázzon; a' Varsaui Aliantziát végre hajtotta, mellyben, mivel négy Hatalmasságok voltak öſzveſzövetkezve, tudniillik a' Britannusok, Hollandusok, Lengyelek, és Száſzok az Austriai Házzal, négyes Aliantziának is mondatik. Ehez még az a' ſzerentsés környülállás is járúlt, hogy VII. Károly Csáſzár meghalt, 's bizonyosan reményleni lehetett, hogy a' Bavariai Válaſztó ifjú Herczeg reá fog állani a' békességre; de nem sokára ellenkezőt mutatott a'

következés, úgy hogy Gróf Batthyáni kéntelen volt 12 ezerből álló fegyveres Néppel Bajor Tartományba előre menni. Midőn pedig a' Bajor ifjú Fejedelem, és az Austriai Ház közt 1745-ben Aprilis 22-ikén Füssenben békesség köttetett volna, Fridrik nem tudott magán másképp segíteni, hanem a' Francziáknak, és a' Pfalzi Herczegnek egyetértésekkel III. Augustus Lengyel Királyt arra ingerlették, hogy Ferencz Fő Herczeggel a' Német Császári Korona eránt vetekedésbe ereszkedne; de ezen fondorkodásával egyebet nem nyert, hanem, hogy Gróf Károly a' Felső, Gróf Nádasdy pedig Alsó Slesiába berontottak, és Cosel Várát elfoglalták. Ez, és Austriának a' Szakszóniai Választó Herczegi Házzal való szövetsége Fridrik Királyt nagy gondba ejtette; de ebből kimentette ő magát a' Strigaui ütközet által, a' hol ő az Austriai Hadi Sereget szörnyen megverte, mivel az Austriai Lovasság későn érkezhetett a' tsata-mezőre. Ezen győzedelem, és az, a' melly előbb Molvitznál volt, kevésbe, hogy Ferencz Nagy Herczegtől el nem ragadta a' Császári Koronát; ez hogy nem történt, a' környülállások tsudálatos változásának lehetett köszönni. A' Nagy Herczeg September 13-ikán 1745-ben valóban Német Császárnak választatott, és October 4-ikén ugyan annak megkoronáztatott. Mivel már most látta Fridrik, hogy a' Franczia Udvar olly kevésnyire segítette őtet szándékának előmozdításában, eltökéllé magában, hogy Austriával meg fog békélni; mellynek végrehajtása eránt való alku-

dozást a' Britannusoknak közbenjárások mellett el is kezdették. Fridrik Slesiát kívánta a' Boroszlói békesség szerént. Mária Therezia ellenben semmi tsorbúlását az ő örökségének engedni nem akarta, sőt parantsolta, hogy a' Lotharingiai Herczeg a' Burgus ellen Hadi Seregével előre mozdúlna; Sohrnál vérontó ütközet volt a' Burgusok és Austriaiak közt: azok tartották meg a' tsata-mezeit. Fridrik magát Cseh Országból Slesiába vonta, ámbár előbb győzedelmeskedett; Károly Herczeg pedig, hogy Sohrnál tett megverettetésért bosszút álljon, eltökéllé magában, hogy Fridrik Királyt egy időben négy részről fogja megtámadni, és Berlin városára is véletlenül reá fog tsapni. Ezen planum jól ki volt dondolva, de nem tartatott titokban. Volfenstierna a' Svékus Királynak a' Dresdai Udvarnál lévő Ministerje ezt megtudta, és a' Burgus Királynak elárúlta. Ez alkalmatos rendeléseket tett, tudván az Austriaiaknak szándékjokat, és Hennesdorf mellett az Austriai Népet újolag megverte, Lausitzot egészen magáévá tette, és két nagy Élésházat elfoglalt. December 15 ikén Kesseldorfnál újolag tüzes tsata volt, 's ismét a Burgusok győzedelmeskedtek, mellynek az volt a' következése, hogy December 25 ikén Dresdában békesség köttetett, mellynek elkészíttésében a' Hanoveri egyesülés, és a' Boroszlói békesség vétettek sinór-mértékül.

§. 23.

A' hadakozó Hatalmasságoknak Politicum Systémájokban reménytelen változások történnek.

Általlátta Austria, hogy néki sokkal haſznosabb lenne a' Francziákkal való Aliantia, mint sem Britanniával; megtette a' rendeléseket, és egéſz világ eltsudálkozott, midôn Kaunitz, és Stahremberg a' Francziákkal való Aliantiát végrehajtották, a' kiknek ez eránt való munkálkodásokat nagyon elôsegítette Fridriknek Franczia Orſzággal való meg nem elégedése; az Oroſz Csáſzárné Erzsébeth is gyûlölvén a' Burgus Királyt, ennek boſzſzúságára az Austriai Házhoz hajlott: ezen környülállás kénſzerítette Fridrik Királyt, hogy magát Ángliához tsatolja. Azomban elôbb, mint sem az öſzveſzövetkezett Fejedelmek egéſz hadi erôvel kéſzen állanának, Fridrik 60 ezer emberrel Szakſzóniába megy, és Pirna mellett az egéſz Száſz Hadi Sereget bezárja. Sietett, az igaz, Brovne Austriai Generális 35 ezer emberrel a' Száſz Ármádiának megſzabadítására, és October 1-sô napján Lovositz mellett reájok ütött a' Burgusokra; de tsak ugyan ezek lettek nyertessek, mellyre a' Száſz Hadi Seregnek Vezérje Rutovſzky October 14-ikén 1756-ban Capitulatio által megadta magát. Ezen gyôzedelem mellett még is Frdriknek állapotja nem legjobb renden volt, mivel most tsaknem fél Európa felelt ellene. Nem más, hanem a' rettenhetetlenség és okosság rántotta ki ôtet a' veſzede-

delemből. Magát Dresdánál erössen besánczolta, és Aprilis 21-ikén 1747-ben Cseh Országba betsapott, Reichenbergnél és Altblunzlaunál szerentsésen megütközött, és az Austriai Hadi Népet 12 nap alatt Prága városának falai mellé nyomta; itt Majusnak 6-ikán öket győzedelmesen megverte, jóllehet néki tsak 64 ezer emberrel kellett 76 ezer ember ellen tusakodni. Ezen ütközetben esett el ama nevezetes, és a' Burgus Király előtt igen kedves Generális Schverin. *) Az Austriai Generális Brovne pedig sebbe esett, mellyben azután hét hétre Bétsben meghalt. Folytatta Fridrik a' szerentsét, és Prága városát szorossan bezárta. Daun Generális sietett a' városnak felszabadítására; Fridrik Király pedig erről tudósíttatván maga ment Daun eleibe, 's Julius 18-ikán Kolinnál véle megütközött; de meggyőzettetett: magát azomban igen

*) *Schverin Generálisnak olly helyheztetésben kellett lenni, a' hol a' vezérlése alatt lévő Seregnek hátulját egy motsáros posványság fedezte; az állás olly szoros volt, hogy onnét viszsza vonúlni veszedelem nélkül lehetetlen volt. Schverin azt kérdi a' Királytól, hogy hová vonúljon viszsza, ha az ellenségtől nyomattatik? A' Király azt felelte: Spandaúba! Megtartotta tehát azon állást, és nem lévén viszsza vonúlásra való hely, a' posványban lovával együtt elveszett. A' Király megesmérte azután, hogy ő hibázott — Schverint megsiratta.*

jó rendel viſzſza vonta a' tsata-mezőrűl. Daun nem folytatta ſzerentséjét; Fridrik Királynak időt engedett, hogy minden akadály nélkül Cseh Orſzágot elhagyván, magát Szakſzóniába és Lausitz környékébe viſzſza vonhatná. Mát most a' Franczia, Oroſz, Svékus, és Német Birodalombéli Hadi erő megindúlt, hogy Fridrik Királyt egéſzen lerontsák. Ennek ſzerentsétlenségére ama tapaſztalatlan Cumberlandi Herczeg volt 40 ezer Burgus fegyveres Népnek a' Vezére, a' ki ámbár Hassenbechnél a' Francziák ellen annakelőtte győzedelmeskedett, most azt a' hibát követte el, hogy a' maga jó állását elhagyván, az ellenségnek Hammelnbe való bemenetelre ſzabad útat engedett. Ugyan akkor Fridrik a' Vestphaliai kerületben volt birtokait is elveſztette, sőt azt a' ſzerentsétlenséget is kellett néki tapaſztalni, hogy Apraxin Generális 100,000 Oroſzokkal bétsapna Burgus Orſzágba. Ezen esetek arra vitték a' Bétsi Udvart, hogy a' Burgus Királyt, a' Birodalombéli törvény ſzerént, minden Tartománnyaitól megfoſztottnak lenni hírdesse ki, a' mint ez már régi planumja volt az említett Udvarnak; de ezt a' Franczia Király helybe nem hagyta, azt állítván, hogy még most annak nem volna alkalmatos ideje. Fridrik azomban Königsberg mellett az Oroſzokkal megütközött, de az ütközet helyéről elnyomattatván tőlök meggyőzetett. Ők az alatt, ámbár győzedelmesek voltak, viſzſza húzták magokat; a' kiknek elmenetelek után Fridrik a' Peene vizén általtsapván a' Svéku-

soknak Tartománnyokba, ott véghetetlen sok károkat tettek, és a' Svékusokat ollyan szorongatásba hozták, hogy magokat a' Stralsundi ágyúk alá, sőt egészen a' szigetbe húzni kénszerittetnének. A' szövetségések ellenben Német Országban szerentsésebbek voltak: a' dolgot annyira vitték, hogy II. György Britanniai Király egy magános békességet kezdene óhajtani. Az egyesülés September 8-ikán megkészült a' Seveni Klastromban, a' hol György Király szentül megigérte, hogy többé nem lészen segitségére a' Burgus Királynak, sem néki pártját nem fogja. Igy már Fridrik Király magára volt hagyatva, és egész eszét 's okosságát egybe kellett szedni, hogy magát a' veszedelemből kirántsa. Annál terhesebbek lettek az ő környülállásai, hogy Hadik Generális October 16-ikán Berlin előtt megjelent, 's a' várost megszállotta, 18,500 tallér sarczot vetett a' Városra, a' Királyi palotából is nem hevés prédát vitt el magával. Nem múlatott Berlinben tovább hat óránál, mivel tudta, hogy Sedlitz Generális, és Dessan Móritz Herczeg Berlin felé útban volnának. Ezekután Fridrik bátran a' Francziák ellen indúlt, a' kik a' Lipsiai környékre nyomúltak; Rossbachnál vélek megütközött, és 22 ezer emberrel 60 ezer ember ellen győzedelmeskedett. Az Austriaiak ellenben Nádasdy Generális vezérlése alatt nagyobb és nagyobb lépéseket tettek Slesiában. October 27 ikén Schveidnitz várát megvették, és a' Hadi Cassát is, melly 355,000 forintból állott, kezekre kerítették. Még

az a' boſzſzúság is érte Fridrik Királyt, hogy Bevern Burgus Generálisnak Serege a' Boroſzlói tsata után minden parantsolat nélkül, és a' nélkül, hogy meggyőzettetett volna, magát Vezérével együtt az Odera vizén általhúzta; mellynek az volt a' következése, hogy Lestevitz Generális Boroſzlót az Austriaiaknak általadta. Mindenekfelett pedig az érzékenyítette Fridrik Királyt, hogy Bataliononként ſzökött el az ő Katonasága, melly által annyira meggyengült az ő Hadi Serege, hogy azt tsúfságból Potsdami Vachparádénak neveznék.

§. 24.

Az Austriaiak nem fordítják haſznokra a' ſzerentsét. Fridrik magát himenti a' kétséges környülállásokból. Zonndorf mellett ütközet tartatik.

Ha Lotharingiai Károly Herczeg rendeléseket tett volna, hogy a' Király Bevern Generálisnak elſzélleſztett Ármádiájától elvágattasék, nehéz lett volna akkor néki ſzabadúlásra, 's maga megtartására útat találni. Késedelmeskedett Károly Herczeg: Decembernek 4 ikén indította meg a' Hadi Sereget, holott a' Burgus Sereg már December 2 ikán magát öſzvekaptsolta. Más nap érték utol Leuthen mellett nem meſzſze Lissától a' Burgusokat az Austriaiak; tüzessen öſzvetsaptak, de a' Burgusoktól végképpen megverettettek: tsak a' setét éjtſzaka ſzakaſztotta végét az öldöklő viaskodásnak. Az Austriaiak

elveſztettek ezen tsatában 134 ágyút, 6500-an elestek; 21,300 elfogattattak. Ezen tsata után Boroſzló a' Burgusok kezére kerûlt. Nem volt Austriának soha olly káros ütközete mint ez: elveſzett minden elôbbi gyôzedelmeknek virágja; elveſztette Austria Slesiát és a' Liegnitzi Herczegséget, és több mint 50,000 embert. Lotharingiai Károly Herczeg letette a' Vezéri hivatált, mivel ezen vérontó méſzárlásnak okát ô teá hárították. Az emberek magokat közönségesen az idôhöz alkalmaztatják, és a' környülállásokhoz: ezt tselekedték most az Ángolok, a' Hesseni, Braunschveigi, és Cumberlandi Herczegek, a' kik a' Sereni Klastromban tett alkuról lemondottak, és magokat a' Burgus Király mellé tsatolták, kivált azon idôtôl fogva, midôn a' Francziák Rossbach mellett megverettettek. Braunschveigi Ferdinand Herczeg 1788-ban betsapott Hanoverába, és a' Burgus Királyi Herczegnek Henriknek segítsége által Martius 3-dik napjáig elfoglalta Zellét, Braunschveigot, Volfenbüttelt, Hanovert, Goslart, Hildesheimot, Göttingát, és Nienburgot. A' Francziák Vestphaliát is elhagyták; melly eset után Ferdinand Herczeg a' Rajnán általment Junius 2-dik napján, 's más nap Crefeldnél a' Francziákat ſzörnyen megverte, és magának Austriai Belgium felé útat tsinált. Most nyitotta fel a' ſzemeit XV-dik Lajos Franczia Király, és általlátta, hogy a' Marschali pálcza nem egy ollyan Papnak a' kezébe való, mint Gróf Clermont, a' ki az ô felemeltetését egyedûl a' Király' ágyassának amaz

igen híres Pampadour Aſzſzonynak köſzönhette; azért az ô Ármádiájának vezérlését ama vitéz Contadesre bízta; ennek segítségül pedig Soubiset rendelte. Contades eleinte igen ſzerentsésen tsatázott; sôt hogy Ferdinand Herczeget is el nem fogta, abból történt, hogy a' Braunschveigi Generális Imhoff Rees mellett lévô hídat megtartotta, mellyen a' Herczeg viſzſza vonúlhatott. Azután a' Francziák a' Rajna és Maas vize közt; Ferdinand Herczeg pedig Vestphaliába, és Alsó-Sakſzóniába ſzállott téli ſzállásra. Nagy bofzſzúsága volt más réſzről Fridrik Királynak, mert az Oroſzok Fremor Generális vezérlése alatt egéſz Burgus Orſzágot megſzállották, és azzal úgy bántak, mintha az már az Oroſz Birodalomhoz kaptsolt Tartomány lett volna. Azomba ott olly nyúgodalmasan megmaradtak az Oroſzok, hogy Fridrid Király egéſz erejét az Austriai Ház ellen fordíthatná. Aprilis 16-ikán 1758-ban Schveidniczot viſzſza foglalta, és az Austriai Hadi Sereget egéſz Sleſiából kiüzte. Hogy az Austriai Nép a' Burgus Orſzágban lévô Oroſzoknak segítségekre ne mehessen, Morvába tsapott he Fridrik, és Olmitzot Ostrommal bekerítette; de kevésre mehetett, mert Daun lesben állván Bantsch és Domstädlan közt az éléses ſzereit elfogta, Zithen Generálist pedig az Ármádiával való közlésétôl elzárta. Kéntelen volt azért Fridrik Olmitznak ostromát félbeſzakaſztani, és magát a' hegyeken által Cseh Orſzágba viſzſza vonni. Ezen idô alatt az Oroſzok Pomeraniába és Neumarkba

húzták magokat, és időt engedtek a' Svékusoknak, a' kik a' Burgus Pomeraniába betsaptak vala; Anklamot megszállották, végre pedig Ukermarkba ütöttek be. Ezeknek elejkbe sietett Fridrik 14 ezer emberrel 's Augustus 21-ikén Cüstrrinbe érkezett, és Seidlitz Ármádiájával magát összvekaptsolta, és egész Zorndorfig előre nyomúlt. Itt 25-ikén ollyan véres ütközet volt, mellyet az egész háborúban legnagyobbnak lehet mondani. Az Oroszok, ámbár ők háromszor akkora számmal voltak, mint a' Burgusok, még is a' tsata-mezőről elnyomattattak, és Landsbergen által a' Varthe vize mellé húzták viszsza magokat. 22 ezerre ment az elesett és megsebesült Oroszoknak számok; elveszteték a' Hadi Cassájokat, és 103 ágyút. De a' Burgusoknak is 11 ezer emberbe került ezen győzedelem. Ezen diadalom után nem bátorkodtak az Oroszok többé megütközni a' Burgusokkal, hanem Brandeburgot elhagyván, Lengyel és Burgus Országba viszsza vonúltak. A' Svékusok is szinte ezt tselekedték; ezek Brandeburgból Stralsund felé vonják magokat.

§. 25.

Az Austriaiaknak a' Zorndorfi ütközet után való magokviselete. — A' Hochkirchen, Gohfeld, Bergen, és Minden mellett volt ütközet.

Mivel a' Burgusok az Oroszokkal, és Svékusokkal foglalatoskodtak, nagy haszonnal tehették lépéseiket az Austriaiak Szakszóniában. De Daun igen tétovázott, holott egy serény és

tűzes betsapást kellett volna tenni Szakszóniába. Elmúlatta azt a' szerentsés időpontot, melly többé visszza nem tért. Utóbb megjelent Daun Dresda környékén, és Henrik K. Herczeget nagy veszedelembe hozta; maga a' Király ennek segítségére sietett, és az öszveegyesült Hadi Serege Septemberben már Dresda környékén volt. Egy éppen váratlan hadi mozdúlás által annyira megvakította Daunt, hogy ez azon meggyőzhetetlen sánczokat, mellyekben a' Hadi Serege volt elhagyná. Fridrik a' Hochkircheni dombokat szállotta meg. Itt ő olly nyúgodalmasan feküdt, hogy semmi ellenséges reá tsapásról nem gyanakodna, midőn az Austriaiak a' ködnek fedezete alatt October 14-ikén reggel öt órakor reá tsapnak Fridrik' Táborára, és ott rémítő vérontást teszsnek. London volt fő eszközlője ezen győzedelemnek, midőn ő Hochkirchen nevezetű falut meggyújtván a' dombokat elfoglalta; Fridrik pedig magát az úgy neveztetett Spitzberg felé viszsza húzta. Mind a' két részről ezen tsatában elesett mintegy húsz ezer ember. Daun azomban azt a' hibát követte el, hogy az elkezdett szerentsét nem folytatta, hanem magát Cannevitznél erőssen besánczolta. Fridrik Király az alatt időt nyert Slesiába való benetelre, és ott Neisse és Kosel Várának ostrom alol való felszabadítására, mellyet Harsch Generális ostrom alatt tartott vala. Daun az alatt Dresda felé mozdúlt előre, és a' várost ostromolni kezdette; midőn azomban a' Király ide közelített, Daun Cseh Országba vonta magát, és így a'

Hochkircheni győzedelemnek semmi gyümöltsét nem tudta mutatni. Sokkal nagyobb képzelődéssel volt Béts a' Hochkircheni győzedelem eránt, és azon szándék megújíttatott, hogy Fridrik Király törvény átka alá vettessék; de most is ellenszóllást vetettek közbe az Imperiumbéli Protestans Rendek, mellyből következett, hogy a' Császár ezen Birodalombéli törvényt Fridrik Királyra nézve végre nem hajthatná. Sokkal hasznosabb volt a' Bétsi Udvarnak minden Birodalombéli törvény szolgáltatásnál azon új Viszánoló alku (Alianz), mellyet a' Burgus ellen December 30-ikán Franczia Országgal kötött; mivel XV. Lajos megígérte, hogy Slesiát, és a' Glatzi Grófságot ismét meg fogja szerezni Austriának: e' végett megszállották a' Francziák Francofurtot, hogy az Austriai, és a' Német Birodalombéli hadi erővel való közösülést fonntarthassák; Broglio Franczia Herczeg pedig Bergen nevű falunál magát besánczolta. Foganatlanul fáradozott Braunschveigi Herczeg Ferdinand a' Francziáknak elűzésében; kéntelen volt magát két-ezer ember veszteséggel Vindeckenbe viszsza húzni. Ezen időtől fogva mind előbbre és előbbre nyomúltak a' Francziák, míglen ők Mindenhez érkezvén Julius 31-ikén a' Burgusokat megtámadták. Broglionak késedelmes tétovázása szerentsétlenekre volt a' Burgusoknak, a' kik azonközben időt nyervén, magokat megerősítették, és a' Francziákat tsaknem végképpen megverték; bizonyosan ezen ütközetben az egész Franczia Armádia semmivé tétetett volna, ha Lord Sak-

ville, a' mint néki Ferdinand Herczegtől parantsoltatott, mindjárt reá rohant volna az ellenségre; mellyet ô mindjárt nem tselekedett, mivel a' Herczegnek ditsôségét irígylette. Ezen fényes győzedelmet, melly Augustusnak 1-sô napján Minden városa mellett volt, a' Gohfeldi tsata koronázta meg, a' hol Ferdinand Herczeg 10 ezer emberrel Brissae Herczeg vezérlése alatt lévô Franczia Sereget keményen megverte. A' Francziák a' mit elôbb nyertek volt, most rövid idô alatt mind elveſztették, és úgy magokat a' Rajnán általhúzták.

§. 26.

Az Oroſzok' és Austriaiaknak intézeteik 1788-ban. — Zillichaunál és Kunersdorfnál történt tsata.

Azon ſzándékban állandón megmaradtak a' ſzövetségesek, hogy Sleſiát Fridrik Király kezébôl kiragadják. E' végre Erzsébeth Oroſz Csáſzárné parantsolatot adott a' maga Hadi Seregének, hogy ezen czélnak elérésében férjfiasan munkálkodnának. Ezt tudván Daun, az Oroſz Seregnek megindúlására Cseh Orſzágban várakozott. Ezek megindúltak olly eltökélléssel, hogy magokat az Austriai Hadi Néppel ôſzveka ptsolják. Daun is megindúlt Cseh Orſzágból, és Julius 6 ikán a' Felsô Lausitzi Herczegségbe Marklissa mellé érkezett, valamint Fridrik magát Neumark felé viſzſza húzta, és Zillichau mellett táborba ſzállott; azután magát Lövenburgba húzta. Az Oroſz Sereg' Vezérje Soltí-

kov volt, a' ki Fremort ezen Hivatalban követte. Ez Zillichau felé nyomúlt elõre, éppen midõn Fridrik Király Vedel Generálist, a' ki Dohna Generálisnak helyét foglalta el, oda rendelte, a' végre, hogy az Orosz Sereget tartóztassa fel. Julius 23-ikán Kay nevû falu mellett õket megtámadta, nem meszsze Zillichautól, de megverettetett, és magát az Odera vizén viszsza húzta; melly történet után Soltikov az Odera vize mellett lévõ Francofurtot megszállotta; tüstént azután magát Laudonnal õszvekaptsolta, a' kinek vezérlése alatt 18 ezer Nép volt. A' veszedelem nagy volt, mellyben most a' Király forgott: maga Fridrik az Odera vize mellé ment, a' Slésiában lévõ Hadi Seregnek vezérlését pedig Henrik Herczegre lízta. Marquis de Ville Austriai Generális Slésia felé útban volt, és Fürstenstein 's Libichau közt éppen azon idõben szállott táborba, midõn a' Zillichau mellett való tsata történt. Golz és Fouquet Burgus Generalisok õtet itt szorossan bezárták, úgy hogy néki vagy ott Népével együtt éhel kellett halni, vagy pedig viszsza vonúlásra való útat magának fegyverrel nyitni: ezen másodikat válaszotta, és magát a' veszedelemböl kivágván, nagy nehezen Cseh Országba vergõdött. Így Slésia megint bátorságban volt; tsak egyedûl az az egy törekedése volt még a' Királynak, hogy az Oroszokat, a' kik Kunersdorf és Francofurt mellett állottak, fenntartóztathassa. Az Oroszok 60 ezeren voltak, a' Burgusok pedig 40 ezeren, és Fridrik még is õket meg-

támadta, az Orosz Tábort feldúlta, és győzedelmeskedett mindaddig, míglen Laudon oda érkezvén, Spitzberg nevű hegyet megszállotta, 's az ellenségnek jobb szárnyára reá tsapott, és a' Burgusokat ûzőbe vette, a' kik akkor nem tsak azon 180 ágyút, mellyet az Oroszoktól nyertek, elveszteték, hanem még a' magok ágyúikból is 165 jutott Laudon kezére. Az ütközet után következő napon nem volt több 5000 embernél a' Király mellett épen és életben: mert 8000 ezer elesett, 15 ezer megsebesült, 3000 pedig elfogattatott. Az Oroszok és Austriaiak részéről is 24 ezeren voltak, kik részszerént elestek, részszerént megsebesültek. Most érzette Fridrik legnagyobb mértékben a' maga szerentsétlenségét: Berlin félelemben volt; Szakszóniát a' Német Országi Hadi Seregek megszállották; Dresda pedig az Austriai fegyveres Néptől elzárattatott. Ezen Várost Smettau Generális September 4-ikén adta által az Austriai Népnek. Már itt Fridrik a' maga, 's Monarchiája sírjának oldalán látszatott lenni, de kevés napok alatt mintegy a' halottak' tartományából viszszajövén, megjelent az ütközet mezején, midőn 28 ezerből álló fegyveres Népet vévén maga mellé, 's kiállott a' tsata piatzra. Fridriknek szerentséjére az Oroszok a' Kunersdorfi tsata után nem folytatták a' győzedelmet, hanem nyúgodalomban maradtak, mellyért Daun tsipős szemrehányásokat tett Soltikovnak; de ez azt felelte Daunnak, hogy ô már két ütközetet megnyert volt, és 27 ezer embert áldozott fel;

fel; most már tehát az Austriaiakon vagyon a' sor, hogy ők is immár próbálják szerentséjeket az ellenségen: illy formán felbomlott az egyesség az Oroszok és Austriaiak közt; Fridrik pedig ezen viszszavonást maga hasznára fordította: Vunsch Generálist Szakszóniába küldötte, a' ki egy maroknyi Néppel öt hét alatt azt az egész Tartományt, egyedül Dresdát kivén, elfoglalta. A' Szövetségesek már most azon planumnak végrehajtásához fogtak, melly szerént ők Slésiának elfoglalását eltökéllették vala; de Henrik Hg. egyik sereg tsapat után a' másikat verte meg azok közzül, a' mellyeket Daun oda küldött vala; végre pedig Henrik Herczeg Felső-Lausitzban, nem meszsze Görlitztől magát a' Királlyal öszvekaptsolta. Így már a' Burgus Sereg hátán volt az Austriai Ármádiának, és azon útak is, mellyeken az Austriai Ármádia után eledel, vagy más hadi-szer hozattatna, a' Burgusoknak hatalmokban voltak. Ez okozta, hogy az Oroszok Francofurt mellett való helyheztetéseket elhagyták, és magokat Lausitz felé húzták, hogy Slésiába betörhessenek; de a' Király egy okossan kitanúlt mozdúlással megelőzte őket Slésiában, és úgy Daun és Soltikov közt kitsinált planum Slésiára nézve foganat nélkül maradott, 's az Oroszok éleményben való szükségtől kénszerítetvén, hátra mentek Lengyel Országba. Az Oroszok elmenetelek után Fridrik megint feléledvén, 's mindenfelől kezdett hatalmaskodni, és minden az ő kívánsága szerént látszott történni, midőn azt a' szomorú hírt

kéntelenittetett hallani, hogy Fink Generális Morvában az Austriaiaktól nem meſzſze a' Cseh Orſzági ſzélektől 10 ezer emberrel November 21ikén elfogattatott. Szinte illyen volt Dierke Generálisnak is a' ſzerentsétlensége, a' kit az Albis vize mellett 1400 emberrel együtt Beck Austriai Generális elfogott. Finck Generális utóbb haza kerülvén, Spandauba küldetett rabságra.

§. 27.

A' Burgusok és Anglok azon törekednek, hogy a' Franczia, vagy az Oroſz Udvarral egyedül való békességet tegyenek. — Londonnak tettei. — A' Liegnitzi ütközet.

A' Kunersdorfi és Maxeni ſzerentsétlenség Fridrik Királyt engeſztelhetőbbé tették. Azt reménylette, hogy a' Franczia Udvart Britanniával való megbékélésre hajlandónak fogja találni, minthogy ezek Guadalupe ſzigetét, egéſz Canadát és Suratort a' Napkeleti Indiában a' Franczıáktól elvették, és ezen felyül 27 linea hajót, következésképpen tsak nem felét a' tengeri erejeknek elveſztették. Csudálkozott az egéſz Európa, hogy illy környülállásokban Franczia Orſzág a' békességről semmit sem akart hallani. Fridrik az Oroſz Udvarnál is próbát tett a' békesség eránt; de ezen próbatételnek sem volt jobb kimenetele, mint a' Franczia Udvarnál, mivel Muſzka Czárné Fridrik Király ellen igen fel volt háborodva. Újolag hozzá készült

tehát a' Burgus Király a' háborúhoz, mert tudta hogy Austria el nem fog állani a' Slésia és Szakszónia eránt való feltételétől. Az Orosz Hadi Seregnek Vezérje most is Soltikov maradott, az Austriai Seregeknek vezérlését pedig a' Bétsi Udvar Laudonra bízta. Ámbár ezen két Hadi Vezéreknek gondolkozása módja meg nem egyezett, még is jól folytak a' dolgok eleintén. Laudon kevés napok alatt végbevitte azt, a' minn előbb négy esztendeig tartó háborúban hasztalanul fáradoztak, hogy ő a' tsata mezejét az ellenség Országába általtette. Junius 23 ikán éjtszaka egyszerre öt felől tsapott az ellenségre, és Landshútnál Fouquet Generálist 4000 emberrel együtt elfogta. Ezen győzedelemnek következése volt, hogy Glatz Vára Austriai kézre került, Boroszló pedig ostrommal bekeríttetett Laudon által. Fridrik ezért boszszút akart állani, és Dresdát szoros ostrom alá vette; Julius 14 kén kezdette Dresdát lövetni, tüzes golyóbisokat vettetett a' Városba, a' mellyek rémítő égést okoztak; ez mindazonáltal reá nem vehette a' Várnak Fő-Kapitánnyát Marquiere Generálist, hogy a' Várat általadná. Julius 20 ikán Daun megjelent a' megszállott Városnak segítségére; de a' Burgusok már akkor Dresda környékéről eltakarodtak. Ha Daun az Ottendorfi Táborban maradván tétovázva nem késedelmeskedett volna, nem érték volna azon izörnyű károk Dresda Városát. Ugyan ezen tétovázásából Daunnak következett az is, hogy Holstein Herczeg, a' kinek Seregét az Albis vize jobb partján sem-

mivé lehetett volna tenni, magát minden kár nélkül Seregével együtt hátra vonhatta. Innét sietve ment Fridrik Slésiába, Boroszló Városának ostrom alól való felszabadítására. Laudon ostromlotta ezen Várost; de meg kellett néki az ostromlástól szünni, midőn Henrik Horczeg oda érkezett. Nem sokára Soltikoy Boroszló mellé ment Laudonnak segítségére; de nagyon tsudálkozott, midőn ott Laudon helyett Henrik Herczeget találta Burgus Katonáival együtt. Most tehát az Oroszoknak lehetetlen volt magokat az Austriaikkal egyesíteni; Daun még is Laudonnal magát egybekaptsolta. Mivel azomban az Oroszok Lengyel Országba magokat viszsza akarták húzni, szükségesnek látszott a' Burgusokkal való megütközés. Az Austriai Ármádia száz ezerből állott, a' Burgusok pedig hetven ezeren voltak; azt vélte tehát Daun, hogy a' Burgus Ármádiát bekerítheti. A' Burgusok Kroitsch, Seichau, és Liegnitz mellett állottak; de ezen állásokat elhagyván, éjtszakának idején a' Liegnitzi dombokra szállottak. Augustus 15ikén Laudon 30 ezer emberrel megindúl, és a' Liegnitzi dombokon, a' mit éppen nem gondolt volna, a' Burgus Ármádiába ütközik, és a' nélkül, hogy a' nagy Ármádiától illy hamar segítséget reményl-hetett volna, kéntelen volt megütközni. Eleintén olly nagy erő ellen elég szerentsésen tusakodott, de azután kéntelen volt annak engedni. Daun abból semmit sem tudott, a' mi Laudonnal történt vala; azert nagyon megrettent, midőn

a' tsata-piaczhoz érkezvén, Laudont már viſzſza' vonúlni látta. A' környék ollyan volt, hogy Daun segítségére nem lehetett Laudonnak. Laudon ezen ütközetben közel tíz ezer embert veſztett, kik közzül hat-ezeren elfogattattak. Nem tartott két óráig ezen ütközet, melly mind azon intézeteket, mellyeket Boroſzló, és általlyában Slésia eránt tétettek, semmivé lettek; az Oroſzoknak az Austriaiakkal való egybekaptsoltatások is meggátoltatot, mivel Czenichef Generális vezérlése alatt lévő húſz ezer Oroſzokat, midőn Laudon ſzerentsétlenségéről hírt vett, az Odera vizén általmenvén, magát az Oroſz nagy Ármádiához kaptsolta, és Fridrik Királynak ſzabad útat engedett Boroſzló felé. Daun pedig félvén, ne hogy az Ármádiának egyéb réſzétől elvágattassék, magát a' Cseh Orſzági hegyek felé húzta. Liegnitznél volt ſzerentséje mellett Fridrik Király Szakſzóniát meg nem tarthatta. A' Burgus Generális Hülsen gyengébb erővel volt Szakſzóniában, mint sem hogy ő a' Német Orſzági ſzövetséges Katonaságnak ellent állhatott volna: vitézül viselte ugyan magát Strehlánál; de még is a' sokkal nagyobb erőtől nyomattatván, kéntelen volt elsőben ugyan a' Trogaui besánczolt Táborát, azután pedig egéſz Szakſzóniát elhagyni. Nem voltak olly ſzerentsések az Oroſzok és Svékusok Kolberg mellett, a' melly Várat ők 1760-ban Augustus 28-ikán kezdettek ostromolni. Ezen Várat vízről Miſchackov Oroſz Admiralis, ſzárazról pedig Dinidov Generális ostromlotta. Midőn a' Vár

legnagyobb veſzedelem közt lebegne, oda érkezett Verner Burgus Generális 5000 ezer emberrel, a' kinek oda érkezésére olly félelem terjedett el az Oroſzok közt, hogy a' Várnak ostromát félbeſzakaſztván, ſzaladásra erednének. A' Svékusok is Pasevik mellöl sietve eltakarodtak.

§. 28.

Az Oroſzok és Austriaiak Berlint elfoglalják. — Kloster Kampf mellett való ütközet. — A Torgaui tsata.

Liegnitz és Kolberg mellett való ſzerentsétlenségnek megboſzſzúlására az Austriai, és Oroſz Sereg eltökéllé magában, hogy Berlinre véletlenül reá fog tsapni. E' végre Soltikov 20 ezer Oroſzokat, Daun pedig 15 ezer Austriaiakat Lascy és Brentano Generálisok vezérlése alatt Churmarkba küldött. Tottleben Generális ezen ſzándék tellyesítésében olly serénységet mutatott, hogy October 3 ikán már Berlin elött állott. Eleinten a' nagyobb erö elött viſzſza kellett magát vonni, midön tudniillik Würtembergi Herczeg Eugen, és Generális Hülsen a' Várnak segítségére jövén Tottlebent megtámadták; midön azomban az Oroſz nagy Ármádia Francofurttól, és Lascy is az Austriai Seregel oda érkezett, Berlin megadta magát; a' melly Városnak felette nagy sarczot kellett fizetni. Harmad napra azután a' Király Berlin felé sietett; de az Oroſz és Austriai Hadi Nép a' Királyt oda nem várván, a' Várost elhagyta. Az Oroſzok

Lengyel Országba, az Austriaiak pedig Szakszóniába a' nagy Ármádiához mentek. Ezeket a' Király nyomban követte, és olly nagy félelmet terjesztett az Austriai Ármádiánál, hogy ez magát minden részről visszza vonná; Hülsen Generális pedig már minden akadály nélkül October 31-ikén Lipsiába beszállott. Daun magát Torgau felé vonta, és Süptitz és Zina közt igen alkalmatos helyen táborba szállott. November 5-ikén egy igen véres tsata kezdődött, mellynek éjtszaka lett vége, de úgy, hogy az Austriai Seregé volt a' győzedelem. Ezek azon hibás vélekedésben lévén, hogy a' Burgus Ármádia egészen semmivé tétetett, elhagyták a' Süptitzi dombokat, a' mellyeket azután Saldern és Mölendorf Burgus Generálisok szállottak meg, a' honnét ők olly szörnyen tüzeltek az Austriai Nép közzé, hogy ezek nagy rendetlenségbe jönnének, elannyira, hogy az Autriai Nép setétben a' maga felekezete ellen tüzelne, végre pedig szaladásnak eredne. Ezen győzedelem után Fridrik Király egész Szakszóniának birtokába jött, az egy Dresda Városát kivévén, úgy hogy már Pomeraniába, sőt Ferdinand Herczeghez is küldhetne segéd fegyveres erőt. Ez, egyedül 70 ezerből álló népe lévén, 130 ezer Francziákkal viaskodott. Változó volt a' szerentséje: Corbach mellett Broglio Generálistól meggyőzetett; Junius 15-ikén pedig ugyan azon Generálison Emsdorf mellett győzedelmeskedett; Varburgnál lévő győzedelme által pedig foganatlanná tette a' Francziáknak azon planumjokat,

melly ſzerént ők Hanoverába be akartak törni. Nem külömben a' Francziáknak Münster elfoglalására czélozó ſzándékjokat is haſzontalanná tette, midőn ő October 16-ikán a' Kampfi Klastromnál a' Francziákat megtámadta, és őket Vesel ostromát félbeſzakaſztani kénſzerítette. Azután Vestphaliába ment téli ſzállásra.

§. 29.

Az 1761-dik eſztendőbéli háborúnak folytatása.

Nem állott el még az Oroſz és Austriai Armádia azon feltételétől, hogy ők magokat öſzvekaptsolják, és közösült erővel Slésiát elfoglalják: e' végre Laudon Braunautól, Butterlin Hadi Vezér pedig Lengyel Orſzágtól indúltak meg, hogy Oppolia mellett Hadi Seregeiket egyesíteni fogják. Ez valóban meglett Augustus 12-ikén Jauer és Strigau közt; ámbár Fridrik az Odera vizénél minden erejéből az Oroſzokat ezen egyeſűléstől meg akarta akadályoztatni. Már most 130,000 ember állott 50000 Burgusok ellen fegyverben. Őket most egyedül azon győzhetetlen táborhely, a' mellyben feküdtek, mentette meg a' végső veſzedelemtől, mivel az Oroſzok, ámbár Laudon azt nagyon sürgette, itt nem akartak megütközni a' Francziákkal, sőt Laudont 's az Austriai Sereget egéſzen elhagyták, mivel a' Csáſzárnéjok beteg, a' Korona Herczeg pedig Burgus gondolkodású volt: Septembernek 13 ikán viſzſza mentek az Odera vézén; egyedül 20 ezer embert hagytak Slésiában. Az Oroſzok

elköltözések után Fridrik alkalmatosságot keresett, hogy Laudonnal megütközhessen; Laudon azomban egy váratlan tselekedetet követett el, midőn Octobernek első napján reggel három órakor véletlen reá tsap Schveidnitz Várára, 's megveszi, és azt négy óráig pusztítani engedi, 's a' Várat ismét elhagyja; melly történet a' Királynak igen fájdalmassan esett. Ugyan tsak az Oroszok sem henyéltek Pomeraniában: Kolberg Várát ostrommal bekerítették: ott állott Romanzov 40 ezer emberrel; 40 vitorlás hajója is volt, és már 16 vitorlás hajók, mellyek a' Svékus Királyé voltak ugyan, de Romanzov parantsolatjától függöttek. A' Várnak Fő Kapitányja Heiden Generális egész 16-dik Decemberig védelmezte a' Várat; nem lévén azután élemény a' Várban, azt az Oroszoknak általadni kénszerítetett. A' Rajna mellékén sem volt ezen esztendőben legjobb renden a' Burgusok' állapotja, mivel az új Britanniai Király III. György, semmi hajlandóságot sem mutatott a' háborúhoz; a' mellett még is Ferdinand Herczeg nagy lépéseket tett: a' Hesseni Herczégségben annyira megverte a' Francziákat, hogy szaladásra erednének; Spörken Generális betört Thuringiába, Ferdinand Frizlárt elfoglalta, de utóbb az egész Hesseni Tartományt el kellett néki hagyni. Junius 15-ikén Hohemovér és Villingshausen közt tüzes ütközet tartatott folyvást tsaknem két nap; a' végén a' Francziáké volt a' győzedelem. Ezen időtől fogva semmi nagy tsatába a' Francziák nem ereszkedtek, mivel a' két Fő Generálisok

Soubise és Broglio közt hasonlás támadott, úgy hogy egyik a' másiknak igyekezeteit eltökéllett akarattal akadályoztatná; melly egyenetlenség azt okozta, hogy a' Francziák Hanoverába be nem ronthatnának. Azon sok szerentsétlenségek, mellyek Franczia Országot kivált a' Tengeren érték, a' Francziákat a' békességre hajlandókká tették, annál is inkább, hogy a' Stokholmi Udvar is a' békeséget kívánva kívánta. A' két Császárné ellenben, Mária Theresia és Erzsébeth Orosz Császárné minden erejekből a' békességnek ellene szegezték magokat; nagy gyávaságnak állítván ezen háborút, elvégezvén előbb, mint sem a' Burgus Királytól Sléziát elragadnák, és az által az ő hatalmát megyengíttenék. A' Franczia és Britanniai Királyok egyetértőleg kezdették a' békesség eránt való ratátskozásaikat öszveszűrni. Lord Stanley küldetett Párisba ezen tárgynak elkezdésére; de Angliának kívánságai nagyobbak voltak, mint sem hogy azokra a' Franczia Udvar reá állhatott volna: arra vitte tehát a' dolgot azon fürt fejű Choiseul által, hogy a' Spanyol Udvar is háborúba keveredne a' Britannusok ellen; sőt a' Spanyol Király még a' maga fiját is mind a' két Szitziliának Királyját a' Britannusok ellen ezen szövetségbe húzta. Ezt az öszveszövetkezést megtudván a' Britannusok, a' Spanyol Királynak háborút üzentek, így a' Francziák a' békesség eszközlésének alkalmatosságával egy új háborúnak tüzét gyullasztották ki.

§. 30.

Reménytelen ſzerentséje a' Burgus Királynak 1762 dik eſztendöben.

Az elöbbeni eſztendönek végén igen kétségesek voltak Fridrik Királynak környülállásai, mivel ö egyetlen egy ſzövetséges társát is III dik György Britanniai Királyt elveſztette; a' ki Lord Bute javallására Fridrik Királynak több segítséget már nem küldött. Ellenben igen sokat nyert Erzsébeth Csáſzárnénak halála által, a' ki 1762-ben Januariusnak 5-ikén költözött más világra. III. Péter, a' ki ezután következett a' Csáſzári Méltóságba, Fridrik Királynak régi barátja, és tiſztelöje volt; azért is ezen két Fejedelem tökélletesen öſzveſzövetkezett. Régenten Franczia Orſzág és Austria azon réſzéért Burgus Orſzágnak, melly még most az Oroſzok' birtokában volt, Erzsébeth Csáſzárnénak a' kezességet magokra válalták; most III. Péter arról ſzabadon örökre lemondott, azt Fridriknek általadta, és véle Martius 16-ikán békességet kötött, és pedig olly hozzátétellel, hogy egyik a' másiknak védelmezésére köteles lenne. Az Oroſz Udvarnak példáját a' Stokholmi Udvar is követte: ez is Majus 22-ikén Hamburgban békességet kötött Fridrik Királlyal, és néki mindent viſzſza adott, a' mit a' Svékusok elfoglaltak vala. Ezen békességben sinórmértékül az 1720 dik eſztendöbéli Stokholmi békesség vétetett. Illy formán Mária Theresia egyedül magára volt hagyva,

és a' mi még inkább gyötrötte ôtet, az volt, hogy Péter Csáfzár midôn vifzfza hívta az ô Hadi Seregét, abból Fridrik Királynak segítségére 20 ezeret hátra hagyott. Már most egéfzen más formája lett a' háborúnak. Nem volt már most fzükséges, hogy Fridrik Király az ô Hadi Seregét felofzfza: azt már most egéfzen Austria ellen fordíthatta. Mária Theresia is azon feltételétôl kéntelen volt elállani, melly fzerént ô Slésiát elfoglalni akarta; örömest megelégedett volna egyedül azzal, ha Schveidnitzot és Glatzot megtarthatta volna, hogy így tifztességes békességet köthessen; de ezen fzándékját is Mária Theresiának foganatlanná akarta tenni Fridrik Király, midôn Czenichef vezérlése alatt lévô 20 ezer Orofzoknak segítségekkel Schveidnitz Várának oftromára indúlt. Midôn már kéfzûlôben volna, hogy Schveidnitz Vára környékérôl elnyomja az Austriai Népet, akkor vefzi azt a' fzomorú, 's egyfzersmind rettenetes hírt, hogy az ô fzövetséges társa III. Péter Csáfzár megfofztatott légyen a' Csáfzári Méltóságtól, Czenichefnek pedig parantsolat adatott a' Birodalombéli Senatustól, hogy elhagyván a' Burgus Ármádiát, Lengyel Orfzágba siessen. Fridrik Király reá beízélette Czenichef Generálist, hogy még harmad napig nála maradna. Jul. 21-ikén Buckersdorf mellett reá ütött Fridrik Daun' Seregére; itt nagy elfzánással viaskodtak a' Burgusok, mert tudták, hogy ezen idôponttól függ az ô fzerentséjek v. fzerentsétlenségek. Daunt hátra nyomták a' hegyek

közzé, és így az Austriai Seregnek Schveidnitzal való közösülése egészen elvágattatott. II. Katalin Orosz Császárné attól félt, ne hogy Fridrik Király Czenichef vezérlése alatt lévő Sereget az ô letétetett férjének Császárságba való viszsza tételére fordítsa, Fridriket az Orosz Birodalom' ellenségének hírdette, és abban a' vélekedésben volt, hogy Pétert, a' letétetett Orosz Császárt azon hibás lépésekre, mellyeket tett, Fridrik Király vezette volna; midőn azomban ellenkezôrôl gyôzettetett volna meg, a' háború eránt tett hírdetést viszsza húzta, olly kinyilatkoztatás mellett, hogy az Austria és Burgus közt lévő háborúban semmi részt nem akarna venni. Ezen kedvezô kinyilatkoztatás új bátorságot öntött a' Királyba, és egész elszánással hozzá kezdett Schveidnitz Várának ostromához. Elérkezett ugyan Daun az ostrom alatt lévő Várnak felszabadítására; de már késôn, minthogy a' Burgusok már akkorra oda nagy erôt vontak. Reichenbachnál megütközött, de szerentsétlenül: innét magát Hafendorf mellett lévő táborba viszsza húzta. Ezen eset után Schveidnitz Vára October 6ikán feladatott a' Burgusoknak, minekutánna az 63 napig ostromoltatott volna. Ezen Várnak megvétele után nem sokára alkura léptek az Austriaiak, a' melly alkuban az végeztetett, hogy mind Slésiában, mind Szakszóniában a' következendő télen fegyverszünet lenne. Valamint Slésiában, úgy Szakszóniában is szerentsésen villogatta Fridrik a' fegyvert: Ser-

bellonit, a' ki Austriai Seregnek vezére volt, Veisseritz megé hátra ſzorította; a' Német Országi Ármádiát elſzakaſztotta az Austriai Hadi Seregtől, és az ő elő-tsatázói előtt nyitva volt a' Cseh Orſzági út. Serbelloni helyébe Hadik Generális küldetett Vezérnek; de ez, ámbár nagy tehetségű Hadi Vezér volt, azt, a' mit Serbelloni elrontott, helyre nem állíthatta: a' Burgusoknak hatalmok mind tovább és tovább terjedett, míglen a' fellyebb említett fegyverſzünet eránt a' két ellenséges Hatalmasság megegyezett volna. Szinte ollyan ſzerentsések voltak az Ángolok és Burgusok a' Rajna mellett, a' hol ők Vilhelmsthal mellett a' Francziákat meggyőzvén ûzőbe vették. Ugyan ezek előtt a' Göttingával és Francofurtal való közösülést is elvágták. Etres és Soubise Franczia Generálisok erőtlenebbek voltak, mint sem hogy ők valamelly nagy dologba ereſzkedhettek volna, úgy hogy Conde Herczeget kellett nékik segítségekre küldeni, a' ki nagy kárt tett ugyan a' Burgus Hadi Seregben, azt még is meg nem akadályoztathatta, hogy a' Burgusok egy megátalkodott ostrom után Callel Várát el ne foglalnák. Ez volt a' hadakozó Hatalmasságoknak ezen a' tájékon utolsó törekedések, mivel elsőben ugyan a' fegyverſzünet, azután pedig az azt követő Hubertsburgi békesség a' hét eſztendős háborúnak véget vetett.

§. 31.

A' háborúnak a' Hubertsburgi békesség által vége szakad.

Mivel a' fegyerszünet tsak Slésiára, Szakszóniára, és a' Rajna környékére terjedett ki, Fridrik betsapott a' Franconiai, és Bajori kerületekbe, hogy azon Tartományoknak Fejedelmeit pártatlanságra kénszerítse. Kleist Burgus Generális mindenütt félelmet és rettegést terjesztett maga elött: kevés napok alatt megvette Bamberget, Nürnberget, Vindsheimat, és több más Városokat, és mindenütt nagy sartzolásokat tett a' népen. Ugyan azt tselekedte Ratisbonában, és Bajor Országnak egyéb Városaiban: ennek az volt a' következése, hogy egy Fejedelem a' másik után egyességre lépett a' Burgusokkal, és a' pártatlanságra magokat lekötelezték. Elsö volt a' ki ezt tselekedte, a' Pfalzi Választó Herczeg; ennek példáját követte azután Mechlenburg, Bajor, Moguntzia, Bamberga, és Würtzburg. A' Bétsi Udvar, minthogy ezen történeteket meg nem akadályoztathatta, tsendesen hallgatott; mellyel azt nyerte, hogy a' kár megtérítésének terhétöl mentt lenne: viszszányosan a' megkárosult Fejedelmek is, mivel ök magok hatalmával állottak el Austria mellöl, a' Tsászártól semmit sem kívánhattak kármentésül. Mind Austria, mind pedig a' több hadakozó Hatalmasságok általlátták, melly szükséges légyen Európának egy közönséges békesség. A' békességnek elöljáró czikkelyei Franczia, Spanyól, és

Angol Orſzág közt már November 3-ikán Fontainebleauban meghatároztattak; Februarius 10-ikén pedig 1763-ban a' békesség is megköttetett Párisban, a' melly békességhez Portugallia hozzá állott. A' Burgus és Austria közt is elkezdôdtek a' békesség eránt való alkudozások, mellyben Báró Fritsch legtöbbet munkálkodott. Tanátskozás helyének a' Hubertsburgi kastély választatott Szakſzóniában, a' hová Austria részéről Collenbach, Szakſzónia részérôl Fritsch, a' Burgus részrôl pedig Herzberg küldetett. Egybegyültek 1762-ben December 30-ikán. Collenbach elsôben azt kívánta, hogy a' Szakſzóniai, Mechlenburgi, és Franconiai kerületek is foglaltassanak a' békességben; Józef Fô Herczegnek a' Német Király választáskor a' Burgus részérôl voks adassék; Ferdinand Fô Herczeg Modena birtokában kezesség által is erôsíttessék meg; a' Religio Slésiában úgy hagyattassék meg, a' mint régenten volt; a' hadi foglyok kitseréltessenek; Glatz Austriának maradjon; melly kívánságnak Fridrik nyilvánságosan ellene szólott; a' Bétsi Udvar pedig a' mennyire lehetett, engedett a' Burgus Királynak, és úgy a' békesség Februarius 15-ikén aláírás által megerôsíttetett, Majusnak elsô napján pedig mind a' két részrôl helybenhagyattatott. A' békességnek fô czikkelye eránt a' Boroſzlói, és Dresdai békesség megújíttatott, és Fridrik Király Slésiának birtokában megerôsíttetett. Azután Fridrik a' Szakſzóniai Fejedelemmel is békességet tett, melly meglévén, a' Német Birodalombéli Hadi

Sereg

Sereg haza botsáttatott, és úgy a' Német Birodalomban megszűnt a' háború, a' nélkül, hogy az rendszerént való békességet tsinált volna a' Burgus Királlyal. Csudálkozást érdemel, hogy ezen háború majd egy milliomnyi embert megemésztett; egész darab Tartományok elpusztúltak, szükség és nyomorúság látszott mindenfelöl, a' nélkül, hogy a' hadakozó Hatalmasságok; az egy Britanniát kivévén, tsak legkissebb darab földet is nyertek volna. Mindenik a' hadba keveredett Fejedelmek közzül viszsza tért a' tsatamezejéröl, és megtartotta az elöbbeni bírtokát.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' Burgus Udvarnak az Austriai Házhoz való magaviselete a' Hubertsburgi békességtől a' Lunevillei békességig, az az: 1763-tól 1801-ig.

§. 32.

Fridrik magát a' Bajori Successio dolgába egyelíti. — A' Teschení, és Reichenbachi békesség II. Vilhelm Királlyal.

Elérte Fridrik a' maga czélját, midőn ama termékeny Tartományt Slésiát magáévá tette, és 1772-ben Lelgyel Országnak is egy részét birtoka alá húzta, és abban egész 1777 dik eszten deig nyúgodalmasan megmaradott. Akár azért, hogy a' Hadi Seregei foglalatosság nélkül ne legyenek, akár pedig, a' mi kihetőbb dolog, hogy a' maga teménytelen nagy Ármádiáját más' költségén idegen Tartományban tartsa, a' Bajori Successio dolgában magát erőnek erejével bíróvá akarta tenni, és azon dolgot, a' mellyre ő se meg nem kéretett, se reá nem bízatott, ő akarta eligazíttani. A' Bajori Válaszító Herczegnek halála után, a' ki a' Vilhelm maradéki közt férjfi ágról legutolsó volt, Károly Theodor

Józefnek Következője a' Successio erán már megegyezett, midőn Fridrik Király Gróf Görz által más gondolatot vert a' fejébe. Mit tselekszik tovább Fridrik Király? ő mint hívatlan bíró kétszáz ezer fegyveres emberrel előáll; II. József Császár ezen dologban egy darabig ellentállott Fridriknek, és mivel tudta, hogy Mária Theresia az ő öreg napjaiban az emberi vérnek ontását nem akarná látni, megkínálta a' Burgus Királyt az Ansbachi és Baireuti Herczegséggel, hogy azokat a' Brandeburgi Választó Herczegi ágnak jószágaival egybekaptsolhatja, ha elál a' Bajori dolgokba való egyeledéstől. Nem állott Fridrik ezen ajánlásra. József Császár tehát, Maximilián Fő Herczeg, Lascy és Landon 1778-ban Cseh Országba mentek a' Hadi Sereghez. Fridrik Király sem állott henyélve: Henrik Herczeget a' maga testvérét 98000 emberrel Cseh Országba felé küldi olly parantsolattal, hogy Gabeltől nem messze törjön be Cseh Országba, innét pedig Morvába igyekezzen berontani, a' hová ő a' tsata-mezőt akarta helyheztetni. József Császár az által akadályoztatta meg Fridriknek ezen intézetét, hogy ő olly mozdúlásokat tett, mintha Sleziába akarna berontani. Ezen szerént hasztalan lett azon szándékja is Fridrik Királynak, midőn ő Prágának akarta vezetni Hadi Seregét, minthogy itt gátot vetett néki azon győzhetetlen besánczolt Tábor, mellyet József Császár Königgrätznél készíttetett. Henrik tehát magát Dresda felé viszsza húzta, hogy Rumbergen

kereſztül a' Litomeritzi kerületbe beüthessen; de ott Laudon Vezér állott eleibe. Midőn tehát Fridrik az ő felvett planumjait mindenfelöl fennakadni látta, egy darabig megállapodott Hadi Seregeivel együtt, a' mellyből ő réſzſzerént betegség, réſzſzerént elſzökés által húſz ezeret elveſztett; a' költsége pedig reá ment egynehány milliókra. Kedvetlen környülállásokban volt; azért az Oroſz és Franczia Udvarhoz folyamodott: ezeknek kérte a' békesség eránt való közbenjárásokat. Az említett két Udvar magára vállalta a' közbenjárást, mellyet ama békesség ſzeretö jó Fejedelem Mária Theresia is örömest helybenhagyott. Az alatt azomban, míg a' békesség eránt tétettek az intézetek, a' Horvátok Dieterbachnál reájok tsaptak a' Burgusokra, és azokon nagy foſztásokat tettek, tíz Záſzlót is vettek el tőlök. Ezért boſzſzút akartak állani a' Burgusok, a' kik a' Királynak ſzületése napjára valamelly nevezetes tselekedetet akartak az ellenségen elkövetni: véletlenül tudniillik ők reá akartak a' Migazzi Regementjére ütni; de itt Baró Staader által ſzégyennel viſzſza veretteték. Szinte úgy foganatlan volt az ő Freyherrensdorfnál kezdett próbatételek. Így járt Vunsch Generális is, a' ki Lövenher Csáſzári Generálist támadta meg Jägerndorfnál. Vurmser Csáſzári Generális Habelschvertnél 400 Burgust fogott el. Oberschvedeldorfnál a' Vurmser és Barkó Huſzárok újolag 400 Burgust fogtak el. Möllendorf Burgus Generális tíz-ezer emberrel Königgrätzi

kerületbe betsapott, hogy Vurmsert a' Glatzi környékből kiüzze; Braunaunál szállott táborba; de melly nagyon megrémült, midön Vurmsert éppen ott állani, és az ütközetre készen lenni látta; magát Möllendorf nyakraföre viszsza húzta; a' Király pedig, a' ki ezen háborúnak szerentsés végzését nem reménylette, Mária Theresiával 1779 ben Majusnak 13 ikán Teschenben békességet kötött. Ezen békesség után nem sokáig élt a' Császárné: halála történt 1780-ban Novembernek 29 dik napján. Nem sokára azután a' Török háború kezdődött: midön Jósef Császár ennek folytatásában foglalatoskodna, Fridrik, mivel az Austriai Háznak szerentsé-jét irígy szemmel nézte, nagy hadi mozgásokat tett, úgy, hogy Jósef Császár Cseh és Morva Országba 60 ezer embert küldeni szükségesnek látná, a' kik a' Burgus Királynak mozdúlásait szemmel tartanák. Fridrik meghalt 1786 ban Augustus 17-ikén. Ez nagy elmebéli tehetséggel bíró, és fáradhatatlan Fejedelem volt. Háborúban vitéz, békességben pedig okos törvényhozó volt. Úgy gazdálkodott, hogy a' Jobbágyainak jótévője volna. Egy olly Fejedelem volt, a' ki a' Népeinek igazgatásában másnak az eszére nem szorúlt.

§. 33.

II. Vilhelm' Uralkodásának kezdete.

Mivel II. Fridrik magzat nélkül halt meg, az Országlásban utánna következett II. Vilhelm, Fridrik testvér Öttsének Augustus

Vilhelmnek fia. Mindjárt Királyságának kezdetén arra a' gondolatra jött, hogy Austriának és az Orosz Birodalomnak hatalma előbb, vagy utóbb a' Török Udvarnak költségére Napkelet felé nagyra terjedne, a' melly nevelkedés a' Burgus Monarchiát veszedelemmel fenyegetné. Ezen képzelt jövendő dolgot Vilhelm egész erejéből meg akarta gátolni; azért még Józef Császár éltében, a' maga Constantzinápolyi Ministerje Diez Úr által a' Török Császárral egy Viszánoglást (Aliantiát) kötött 1790 ben Januarius 31-ikén, a' melly szövetkezés Junius 2-ikán megerősíttetett. Ezen szövetségben magára vállalta a' Burgus Király mind azon Tartományok eránt való kezességet, mellyeket ezen háborúban a' Török Udvar elveszteti vala. Ez igen váratlan eset volt a' Császár részéről; ez tehát kérte a' Londoni Udvart, hogy Austria, és a' Porta közt közbenjáró lenne, hogy a' békesség a' Passarovitzi kötés szerént készülne meg. A' Londoni Udvar a' dologba magát egyelíteni nem akarta, Józef pedig minekelőtte ezen dolognak kimenetelét látná, meghalt. Az ő Következője II. Leopold a' Burgusok ellen magát bátorságba akarta helyheztetni: több Regementeknek parantsolta, hogy Slésia felé nyomúlnának. Vilhelm Király is szinte azt tselekedte, és ő is katona erőt rendelt Slésia felé. A' Császár azomban a' Monarchiának akkori környülállásaihoz képest jobbnak találta, ha ezen per szépségesen fog eligazíttatni; közlötte tehát a' Burgus Királlyal gondolatját, 's mind a' két rész

abban állapodott meg, hogy Slésiának Reichenbach nevű városotskájában egyesült tanátskozás tartatnék. Ezen tanátskozásra Julius 27-ikén Austria részéről Reus Herczeg és Bart Spielmann; a' Burgusok részéről pedig Herzberg jelentek meg, Ezen Gyülésben az végeztetett, hogy mindent, a' mit ezen háborúban Austria elfoglalt, Belgráddal együtt magának megtarthatja; a' helyett pedig Galitziának legnagyobb részét adja viszsza a' Lengyeleknek; a' Burgusok pedig Lengyel Országnak egy kis darabjával Thornt és Dantzigot nyerjék. De ezen végzésnek ellene szóllottak az Ángolok és Belgák: ők azt kívánták, hogy Status quo állíttassék viszsza. Annyira vitték a' dolgot, hogy mind a' Bétsi mind a' Berlini Udvar reá állott. Vilhelm, pedig fenntartotta magának a' Status quo eránt való kezességnek jussát. A' Reichenbachi egyesüléshez képest September 19-ikén Giurgevoban a' Törökökkel fegyverszünet köttetett Augustusnak 4-ikén pedig 1791 ben Szistovban a' békesség is megkészült. Vilhelm Király is arra kötelezte magát a' Császárnak, hogy a' Belgiumban támadott zenebonának letsendesítése eránt való kezességet magára válalja. Még ezen részről nem tsillapodott meg egészen Vilhelm Királynak törekedése, midőn a' Lüttichi viszszavonás új gondot adott néki: már Aprilis 16-ikán 1790-ben a' tegyveres Népet viszsza hívta Lüttichből, hogy neki 200,000 tallér, mint Executiora tett költség megtéríttessék. A' Burgus Katonaságnak elköltözése után a' Birodalombéli

executiós Ármádia, melly 8000 emberből állott, ment be Lüttichbe, és mivel ezek a' Lüttichi nyughatatlankodókkal semmire nem mehettek, a' Herczeg Püspök újolag a' Burgus Királyhoz folyamodott. Ezen czivakodás Francofurtban eligazíttatott volna, ha a' Herczeg Püspök a' Város Polgárainak megengedte volna, hogy magok válaſzthassanak magoknak Magistratust. December 9-ikén a' Lüttichiek megverték az Executiós Ármádiát Vizet mellett; midőn azomban több segéd Katona Seregek érkeztek, kéntelenek voltak magokat megadni, és az 1684-dik eſztendőbéli Regulamentumot bevenni. Nem volt azomban tartós ezen erőltettetések a' Lüttichiéknek; mert a' Francziák Lüttichet már 1794-ben elfoglalván, azt Franczia Orſzághoz kaptsolták, és Franczia lábra állították.

§. 34.

A' Berlini Udvarnak magaviselete a' Franczia Revolutio eránt, midőn az kiütött 1791-*ben.*

A' Burgus Monarchiának már kezdettől fogva mindenkor az volt a' sinórmértékje, mellyhez magát alkalmaztatta, hogy magát mindenkor ahoz a' réſzhez tsatolja, a' honnét több haſznot vár. Már fellyebb hallottuk, melly sokſzor megváltoztatta Fridrik az ő Szövetségeseit; miképp ő már a' Dánusokhoz ragaſzkodott a' Svékusok ellen; már ismét a' Svékusokhoz a' Lengyelek ellen; miképp ő már Austriával és Britanniával tartott a' Francziák ellen; majd ismét

a' Francziákkal a' Hollandusok és Angolok ellen; e' szerént tudniillik, a' mint ő ennek, vagy amannak a' Hatalmasságnak barátságából nagyobb haſznot várhatott. Ezen sinórmérték mellett maradott I. Fridrik, és annak Unokái II. Fridrik, és II. Vilhelm, a' mint már hallottuk, és ezen történet folytában hallani fogjuk. Nem sokára azután, hogy a' Franczia revolutiónak lángja kiütött, II. Leopold Csáſzár, és II. Vilhelm Burgus Király a' Szakſzóniai Válaſztó Herczegi kerületben a' Pilsnitzi kastélyban ſzemélyesen öſzvejöttek, réſzſzerént, hogy a' Német Constitutionak fenntartása végett magok között egy ſzorossabb kötelezést tegyenek, réſzſzerént pedig, hogy a' Franczia Orſzágot illető dolgok eránt közelebbről értekezzenek. Ezen közbeſzélgetésben a' két Monarchián kivül jelen volt a' Szakſzóniai Válaſztó Herczeg, és Ferencz Fő Herczeg a' most Uralkodó Austriai Csáſzár; a' Burgus Korona Herczeg, mostani Burgus Király III. Vilhelm nevezetű; az Oroſz Udvarnak nevében pedig a' Nassaui Herczeg; Gróf Artois, 's az előbbeni Franczia Finantz Minister Calonne, és Marquis de Bouille is jelen voltak. Ezen Franczia Orſzághoz tartozandó három Fő Emberek előtt Augustus 27-ikén a' Német Csáſzár, és a' Burgus Király azt a' kinyilatkoztatást tették, hogy ők XVI. Lajos Franczia Királynak jelenváló állapotját úgy tekéntik, mint egéſz Európában lévő Fejedelmeket egyenlőképpen érdeklő dolgot, és hogy ők reménylik, hogy az egyéb Európai Fejedelmek is

ezen igazságot által fogják látni, és ezen ügyet egyesült erővel 's akarattal elő fogják venni. Azt is hozzá tették ezen két Fejedelmek, hogy ők tüstént parantsolatokat fognak adni a' Hadi Seregekhez, hogy ők az első jel adásra készen legyenek. Az Orosz Császárné II. Katalin is magát ezen szövetkezés részéről lenni nyilatkoztatta ki, 's biztatta a' Császárt és a' Burgus Királyt, hogy Lajos Király szabadságának megszerzésében szükséges eszközökhez nyúlnának; ő pedig addig az Éjszaki Tartományokban a' tsendességnek fenntartásáról gondoskodna.

§. 35.

A' Burgusok az Austriaiakkal egyesült erővel Francziа Országh felé indúlnak.

Hogy a' Berlini Cabinétnak valóságos szándékja volt a' Franciák ellen kardot rántani, megmutatta a' következés, minthogy a' Burgusok magokat az Austriai hadi erővel valóban egyesítették, és Braunschveigi Károly Herczegnek vezérlése alatt neki mentek a' Francziáknak. Maga Vilhelm Király is jelen volt ezen 60 ezerből álló Burgus Armádiánál: sietős lépésekkel Páris felé törekedtek; de Champagniába érkezvén gátott vetett nékik Dumourier 17 ezer emberrel. Minekutánna Gemappe mellett szörnyűképpen megverettetett a' Burgus Armádia a' Francziák által, kettőztetett tüzességgel folytatták a' Franciák ellen való háborút; elviselhetetlen szégyennek tartották az ő régi Vitézi

ditsőségeknek tsorbúlását. Lajos Királynak megölettetése őket még szemesebbekké tette: eltökéllették tehát magokban, hogy akár mennyibe teljen is nékik, Moguntziát ismét elfoglalják. A' Király most maga állott az ő Hadi Seregének éleibe, Braunschveig-Oels Fridrik Herczeg pedig Vestphalia mellett vonúlt, hogy Hollandiát megszabaditsa, mellyet Dumourier elfoglalt vala. A' Burgusok valóban olly helyheztetésre vergődtek, hogy vagy Antverpián, vagy Hertzogenbuschon Hollandiába betörhessenek, és Dumouriernek hátuljára nyomúljanak. Más részről általmentek ők a' Rajnán Martius 25 ikén, és az ellenséget Bingenig viszsza nyomták, 's Kaiserslautern városát megszállották. Az utolsó ditsőséges tselekedet, mellyet ezen háborúban tettek a' Burgusok, Moguntziának ostroma volt, mellyet ők Julius 22 ikén megvettek. Azt kiki észrevette, hogy azon időtől fogva, midőn 1794-ben Landau Várának ostromát félben szakasztották a' Burgusok, kiváltképpen azon időponttól fogva, midőn Braunschveig Herczeg Thuvenot Franczia Deputatussal magános beszélgetést tartott, a' Burgusok igen szunnyadozva folytatták a' háborút, az ütközetekben pedig igen hidegek voltak; sőt úgy fenyegetődzöttek, hogy a' Francziákkal egyedüleg való békességet kötnek, ha Német Ország költséget nem ád a' Burgus Hadi Seregeknek eltartására.

§. 36.

A' Burgusok Basileában magános békességet kötnek a' Francziákkal, melly a' dolognak folyását egészen megváltoztatja.

A' háború változó szerentsével folyt. Mivel pedig a' Burgusok czéljokat el nem érték, tsak 20 ezer embert hagyván a' szövetséges Armádiánál, a' többi hadi erejeket a' Felsö-Rajna mellékéröl viszsza húzták. Ezen ok indította az Angolokat, hogy ök 62 ezer Burgus Katonáknak eltartását magokra válalnák. Ennek sem volt semmi foganatja: még ezen igérettel sem gondolván semmit, magokat a' tsata-mezörol egészen viszsza húzták, és pedig egy ollyan idöben, midön legnagyobb szükség lett volna reájok. Sok mély belátású emberek már akkor megjövedölték a' szomorú következését ezen viszsza vonúlásnak, és azt mondották, hogy lészen ollyan idö, midön a' Burgusok ezen elpártolásokért meg fogják fizetni a' dézmát; a' mi tsakugyan meg is történt, a' mint majd utóbb elö fogjuk beszéleni. Nem lehet kételkedni, hogy más folyta lett volna a' háborúnak, és talán a' Franczia Respublika örökre elenyészett volna, ha ezen nagy hatalmasságú Fejedelmekhez, úgymint: Austriához, Britanniához, és az Orosz Udvarhoz a' Burgus hív maradott volna: tsak a' következendö világnak lesz az megengedve, hogy ezen esetet szoros itélet alá vegye. A' Burgusok azt vetették okúl, hogy tehetetlenek volnának olly költséges háborúnak illy távol lévö Tartományban való folý-

tatására, a' nélkül, hogy magokat egéſzen le ne rontsák. De ez tsupa fogás volt, mert vallyon nem volt-e a' Burgus Hadi Sereg ezen háborúban többnyire idegen Tartományban, és nem élt-e többnyire Britanniának rovássára? Vallyon elfelejtette é a' Burgus Ministerium II. Fridrik' Udvari Maximáját, a' ki jótéteménynek állította, ha az ô Hadi Serege idegen Tartományban, és más' rovássára élhetett? Hijába volt minden: már az el volt végezve a' Burgus Cabinétban, hogy Golz Minister Basileába menjen, és ott Barthelemy Franczia Ministerrel kezdje ſzóni a' békességet. Golz meghalt, Vilhelm Király pedig ennek helyébe Hardenberget küldötte a' békesség munkájának folytatására. Ez megkéſzült 1795-ben Aprilis 5-ikén. A' Rajna jobb partján vonatott a' Demarcatio lineája. Vilhelm Király pedig egéſzen viſzſza húzta Katonáit; a' hadi foglyokat kiváltotta, és egy legſzorossabb pártatlanságot ígért a' Francziáknak, a' mellyből ô nagy haſznot hajtott magának, mivel sok nagy tekéntetû Familiák költöztek által a' Burgus Tartományokba Német Orſzágnak több réſzeiből; sok ezüst, és arany pénz ereſztetett forgásba ezen kiköltöztek által, mellyből a' Burgus Tartományokra nagy haſzon áradott. A' Burgus Tartományok mintegy váltó mühelyei voltak a' hó-pénznek. A' ló-kereskedésből is sok millio forintok háramlottak a' Burgus Lakosokra. Két éſztendeig élt Vilhelm Király ezen békesség megkéſzülése után. Meghalt 1797-ben November 16-ikán. Ezen Vilhelm Királynak

Következője III. Vilhelm a' mostan Uralkodó Burgus Király érzette a' Basileai magános békességnek szomorú következését, a' kinek azt a' szomorú környülállást kellett érzeni, mellyben a' Burgus Monarchiát azon sírnak partján helyheztetve látta, mellyben már örökre eltemetendő volt.

§. 37.

A' Burgus Udvarnak Franczia Országhoz való magaviselete a' Basileai békesség után.

Azt vélte a' Burgus Udvar, hogy a' pártatlanságban legnagyobb szerentséjét találta fel, holott éppen az által döntötte magát legnagyobb szerentsétlenségbe. Midőn a' Burgus Udvar Basileában megbékélt a' Francziákkal, szép és rettenetes Hadi Serege volt; voltak még sok Hadi Vezérjei ollyanok, a' kik Fridrik' Iskolájában nevelkedtek: ő valóban szerentsés folyást adhatott volna a' Francziák ellen való háborúnak. De azomban igéretek, hizelkedések, és adományok által, mellyeket a' Franczia Császárné a' Burgus Királynénak küldött, meghagyta magát tántoríttatni; annyira, hogy szinte megszűnne Burgus Ország Német Tartomány lenni, mivel az igaz, és valóságos Német, Német Országnak boldogságát soha félre nem teszi; kész azt még maga kárával is védelmezni, 's fenntartani. Az tagadhatatlan dolog, hogy Franczia Ország, a' Burgus Udvarral kötött békesség által végetetlen sokat nyert, minthogy a' hadi erejét jobban egybehúzhatta. Ezen időtől fogva a' Berlini

Cabinétnek nagy befolyása volt a' St. Cloudi Cabinétbe. Tudva való dolog, hogy a' Burgus Minister Luchesini a' Leobi Congressusban 1797-ben jelen volt; és a' Campo-Formidoi békesség alkalmatosságával is igen sokat szóllott. Ha a' Lunevillei békesség alkujába belé egyeledett légyen é a' Berlini Cabinét, nem tudom; az bizonyos, hogy azon időben, midőn a' Lunevillei tanátskozások folytak, a' Franczia és Burgus Országló szék legjobb egyetértésben voltak: minthogy az tudva való dolog, hogy a' Burgus Királyné a' Franczia Császárnénak Józefának több drága porczellán-edényeket küldött viszányos ajándékul Rosenstiel belső titkos Tanátsos által, a' melly edények Malmaisonba vitettek. Hogy a' barátságnak kötele ezen két Hatalmasságok közt még szorosabb légyen, megengedtetett a' Burgus Királynak, hogy Hanoverát megszállhassa, mellynek III. György Britanniai Király mint Braunschveig-Luneburgi Választó Herczeg, nyilván ellene mondott, és a' Burgus Királynak hadat izent. A' Burgus Király azt igérte a' Franczia Császárnak, hogy Hanoveráért Cleve, Berg, és Neuburg Herczegségeket, részszerént a' Bajör Választó Herczegnek, részszerént pedig az új Herczegnek Berthier Sándornak által fogja engedni; a' mi 1806-ban Majus 27-ikén valósággal meg is történt: az általvételben Gróf Thürheim volt a' Biztos; midőn pdig a' Franczia Udvar az Ansbachi, és Baireuti Herczegséget is kívánta, mellyet a' Bajor Királynak akart adni, a' Burgus Király ezen

kívánság tellyesítésével sem ellenkezett; midőn azomban a' Franczia Udvar már azt is kívánta, hogy Hanoverát is általaladná az Ángoloknak, akkor nyíltak fel Vilhelm Királynak a' szemei, és azt mondotta Napoleon Császárnak, a' mit régen Fridrik Vilhelm mondott a' Svékus Követhez, hogy kéſzebb egéſz hatalmával a' Franczia erőſzakoskodások ellen magát ſzegezni, mint sem tsak egy falut is ezen túl általengedni. Így kezdődött az 1806 dik eſztendőbéli háború, mellynek történeteit mindjárt előbeſzéljük.

§. 38.

A' Német Birodalombéli Orſzáglás egéſzen felforgattatik.

A' St. Cloudi Cabinétnek intézete oda czélozott, hogy a' Német Birodalomból magának haſznot húzhasson. Ezt annál könnyebb volt végbevinni, hogy még a' Franczia Hádi Sereg azon ſzín alatt, hogy Cattaro városa Dalmátziában még által nem adatott a' Franczióknak, a' mint a' Posoni békességben meg volt határozva, Németh Orſzágban volt. Cattaro városát pedig még akkor az Oroſz Katonaság bírta. A' két új Király, a' Bajor tudniillik, és a' Vürtembergi nagyon elősegítették Napoleon Császár' intézeteit, a' ki magát Német Birodalom oltalmazójává tette; sőt már Junius Hónapban arra vitte a' dolgot, hogy a' Német Birodalomban a' Franczia Császár igazgatása alatt egy új ſzövetség állíttatna, mellyſzövetségből mindazonáltal az Austriai

ſtriai Csáſzár, és a' Burgus Király ki voltak rékeſzítve. Ezen ſzövetség tagjainak feje és Elöljáróje lett a' Válaſztó Fő Canczellárius, és Német Országnak Primássa, a' kinek kötelessége az előforduló dolgokat, mint a' Franczia Csáſzár Helytartójának vezetni. Ugyan csak ezen ſzövetségnek felállítása következendő hónapban tökélletességre ment, ezen nevezet alatt: Rajnai ſzövetség. Ezen ſzövetségbe beállottak a' Bajor Király, a' Würtembergi Király, a' Badeni Válaſztó Herczeg, a' Hessen-Darmstadti Landgróf, a' Neuschateli, vagy Neuburgi Herczeg Berthier Sándor, és a' következendő nem Országló Herczegek: Nassau-Isenburg, Hohenzollern, Ahrenberg, és Salm. Ferdinand Fő Herczeg is, a' ki előbb Toscaniai Nagy Herczeg volt, azután Salisburgi Válaſztó Herczeg lett, most pedig Würtzburgi, és Bambergi Uralkodó, Nagy Herczegi nevezetet vévén magára, ezen ſzövetségbe beállott. Midőn a' Német Birodalomnak előbbeni állapotja így megváltozott, II-dik Ferencz Csáſzár letette azon Koronát a' fejéről, a' mellyet az ő Elei már 300 eſztendőktől fogva viseltek, 1806-ban Augustus 6 dik napján. A' mi a' Német Birodalombéli Tiſztviselőket illeti, a' Birodalombéli Törvény-ſzéknél, és a' Birodalomi Cancelláriánál volt Udvari Tanátsosoknak eltartásokat magára vállalta; a' mi pedig az egyéb apróbb Hivatalbélieket illeti, azokat a' Válaſztó Herczegi Fő Canczellárius a' Státusoknak atyai dondolkodásokban igen ſzívreható kifejezésekkel ajánlotta. A' Rajnai ſzövet-

ség következendő módon rendeltetett el. A' Választó Fő Cancellárius, a' kit a' Franczia Császár választ; a' Címje (Titulussa) neki ez: Herczeg, Primássa a' Catholica Német Anyaszentegyháznak, és a' Rajnai szövetségnek Elöllüllője. Második Herczege a' szövetségnek a' Bajor Király. Harmadik a' Würtembergi Király. Negyedik a' Szász Király. Ezekután következnek a' Nagy Herczegek: a' Baadeni, Darmstadti, Clevei, Bergi, és Würtzburgi. Ezek együtt vévén a' Nagy, vagy is Királyi Collegiumot. A' Herczegi, vagy is Második Collegiumhoz tartoznak e' következendő Herczegek: Nassau-Usingen, Ahremberg, Siegmaringi, Isemburg, Liectenstein, és a' Leyeni Gróf, Herczegi nevezettel. Némelyeknek ezek közzül Uralkodó Herczegi nevezetjek vagyon, mint a' Herczeg Primás Herczegi Eminentia nevezetet visel. A' szövetség' Tagjai kötelesek a' közönséges jónak védelmére tehetségekhez kiszabott számú Katonaságot állíttani, úgymint: a' Franczia Császár 200,000, a' Bajor 30000, a' Würtembergi Király 12000, a' Baadeni 8000, a' Bergi 5000, a' Darmtadti 4000, Nassau, Hohenzollern, és egyebek négy-négy ezeret. Ezen számú Katonaságot a' Burgus ellen való háborúban igen híven kiállították; sőt Franczia Ország, hogy az egyéb Szövetségeseknek jó példát adjon, kétszáz ezer helyett, háromszázezeret állított-ki. Talán megtörténhetik, hogy Német Országnak ezen új rendbeszedetése mellett a' dolgok hamarébb végre hajtatnak, midőn az elöbbeni időkben, sok Herczégeknek vétkes

tétovázások miatt, az Austriai Ház igen nagy bajba keveredett, a' mint ezt a' történt dolgokból igen könnyű megmutatni.

§. 39.

Britanniának, és az Éjszaki Hatalmasságoknak magokviselete a' Burgus Udvarhoz ezen környülállásokban.

Az egész világ tudja, melly sokat nyert a' Burgus Udvar a' pártatlanság által, ugyan az által melly nagy kárt okozott a' szövetséges Hatalmasságoknak. III. György Britanniai Király igen rövid szóval mondotta ki azt mind, a' mit ezen dologról lehet mondani. Az egész világ tudja, úgymond, hogy az Austerlitzi ütközet előtt a' Burgusnak hatalmában volt az egész Európának megadni a' tsendességet, ha ő arra a' részre hajolt volna, mellyet néki az igaz haszon, és tulajdon Monarchiájának megbántódott betsülete javaslott. Decembernek 2-dik napján 1805 ben kétszáz-ötven-ezer Burgus fegyverben állott, és az egész Orosz Armádia mellette állott. Nem találhat a' Burgus Udvar mentséget illy jó alkalmatosságnak elmúlatása eránt. A' mi az Ángol Királyt még nagyobb boszszúságra hozta az, hogy Hanoverát az Ángolok' megsértésével elfoglalta, melly eránt ez Április 22-ikén a' Burgus Udvarnak hadat izent, és mind a' Svékusokat, mind pedig az Oroszokat megkérte, hogy ezen igazságtalan erőszakoknak megboszúlásában ők is részt vennének, mint-

hogy az Orosz Udvar a' Braunschveig-Lüneburgi Választó Herczegség eránt való kezességet magára vette: hozzá tette azt is, hogy ő azt tellyességgel meg nem engedheti, hogy a' Burgus Király azon Herczegségek helyett, mellyeket a' Bajor Királynak, és a' Bergi Herczegnek engedett, magát az Ángol Király' jószágából Hanoverával elégítse ki. De ezen hadizenetnek semmi ereje nem volt, minthogy az Ánglok szárazföldön a' Burgus Tartományokat meg nem közelíthették; tengeri hatalommal pedig a' Burgus nem bír, mellyben az Ángolok árthatnának néki. A' Svékus Angliának példáját követte, és ez is hadat izent a' Burgus Királynak, mivel ez akadályoztatta meg őtet Hanoverának elfoglalásától. Tartatott azután egy tsekély ütközet, mellynek az volt a' következése, hogy a' Muszka Udvar is háborút izent a' Burgusnak. A' Svékusok Karlskronában Rudolf vezérlése alatt egy Escadrét készítettek, melly a' Napkeleti Tengeren a' Burgusok' kikötő helyeiket ostromlaná. Ezen állapotban lévén a' Burgus Király, az Ángol Királynak barátságát kereste, midőn megengedte, hogy az Ángol hajók a' Napkeleti Tengeren bátran kiszállhatnának a' Burgus kikötőhelyeken; de az Albis és Veser vizein való hajózást semmi Ángol hajónak meg nem engedte. Mind ezek meg nem gátolták, hogy a' Londoni Ministerium Majusnak 12-ikén a' Burgus hajóknak, mellyek az Éjszaki Tengeren találtatnak, öszvelövettetéseket ne rendelné. Majus vége felé valóban Dantzig tájékán Svékus hajók látszot-

tak, mellyek a' Burgus kereskedést a' Napkeleti Tengeren akadályoztatták. A' Burgus most két veszedelmes kőszikla közt volt, 's akár a' Rajnai, akár az Éjszaki szövetséghez kaptsolja magát, mind itt, mind amott szomorú következések fenyegették, úgy hogy midőn a' kősziklát kerüli, az örvénybe való merüléstől félhetett.

§. 40.

A' Burgus hathatós készületeket tesz a' háborúra.

Mivel az Ángolok a' Burgus kikötő-helyeket zárva tartották, ezeknek kereskedések nagyon megtsökkent, mellyből az következett, hogy a' Burgus Udvar az Ángolokkal való békességet kívánva kívánta. Londonban elkezdődött az alku; de nem lehetett meg az egyezés. Jakobi-Klöst Burgus Minister már készülőben volt, hogy Londont elhagyja, midőn tovább való ott maradásra paratsolatott kapott a' maga Királyjától, mivel reménység volt, hogy Francziа Ország Britanniával meg fog békélni, és ezen békességbe Burgus Ország is be fog rekesztetni. Míglen ezen alkudozások folynak, a' Francziа Ármádia Német Országban hadi lábon megmaradott, 's a' Sváb kerületben állott. A' kik Bajor Országban voltak, magokat megerősítették: ágyúkat, és egyéb hadi szert hozattak Stasburgból magok után. Ezen Ármádia a' Szakszóniai és Austriai határszélekig kiterjedett. A' Burgus Hadi Sereg ellenben már Augustus hónapban Haneverában magát egy tsomóba húzta, 's Magde-

burgból sok ágyúk vitettek Hammelbe, és annak környékébe. Augustusnak 11-ikén az egész Burgus Ármádia mozgásba tétetett, 's 40 ezer ember Erfurtba ment Hanoverának fedezésére; 14 ezer pedig Hammelbe, kétség kivül Hanoverának védelmére, azon esetre, ha annak viszsza adására a' Burgus Udvar kénszerítteine: de még azon Seregek is, mellyek a' Svécziai szélekén voltak, onnét viszsza jövén hadi lineába állottak. Ezen mozgások igen szembetünök voltak; de hová czélozna ezekkel a' Berlini Cabinét, nem lehetett eltalálni, mivel az 1805 dik esztendöbéli háborúkor is hasonló mozgásokat tettek. Ez által az Austriai Nép annyira megtántoríttatott vélekedésében, hogy a' Burgusokat ezen háborúban az Oroszok és Austriaiak szövetséges társaknak lenni vélnék; vagy, hogy ezeknek szándékjok volna a' Francziák elött a' Felső Német Országi útat elzárni. De a' kettö közzül egyik sem történt: úgy látszik, hogy a' Burgusok akkor akartak Németek lenni, midön már nem volt Német Ország. A' Berlini Udvarnak szándékja mind jobban és jobban kitetszett: Nienburgot a' Vezer vize mellett megerösítették; táborhelyeket készítettek; Hanoverának Éjszaki részében Polgári Örállásokat rendeltek, és minden fegyveres Nép a' Déli részekre vonúlt; Hammel megerösíttetet, és Hanoverának 3120 lovakat kellett állíttani; Richel Generális sietve ment Hanoverába, hogy az ott lévö Katonaságnak vezérlését felvegye. Augustus 20-dikáig minden Regementeknek tellyes számmal kellett lenni;

a' tábori ágyúzó Seregek eránt hadi rendelések tétettek; Erfurt, Magdeburg és Hammel eleséggel megtöltettek; sőt a' Király a' Hanseati Városoknak olly kinyilatkoztatást tett, hogy néki szándékja volna az Éjszaki Német Ország részéről egy ősszveszövetkezést állítani. Még jobban kifejtődött a' mese, midőn Krusemark Svékus Oberstlieutinant a' maga Fejedelmétől azt a' hírt hozta Berlinbe, hogy a' Svékusok a' Burgus kikötő-helyeknek ostromlásoktól már Augustus 20-ikán megszűntek légyen, minthogy a' Lauenburgi Tartománynak birtoka által czéljokat már elérték. Augustus 31-ikén az egész Berlini Őrizet valóban megindúlt, hogy September 12-ikén Burg és Magdeburg közt lévő táborba szálljon. A' Slésiai Regementek Szakszóniába mentek. A' Hessusok, Szászok, a' Burgushoz kaptsolták magokat, éppen azon időben, midőn Luchesini Burgus Minister Párist elhagyta, Knobelsdorf Generális pedig Napoleon Császár eleibe bébotsáttatott. Ezen Generális mit vitt légyen végbe Párisban, mindjárt előbeszéljük.

§. 41.

A' Burgus Király' Hadi izenete Franczia Ország ellen.

Alkalmatlan volna a' Burgus Király' Hadi izenetét itt szórúl szóra leírni. Annak csak tartalmánnyát adjuk itt elő rövideden. Sok szemrehányások után, mellyek ezen hadi izenetben tétetnek a' Franczia Országlás ellen, nehezteié-

sét elsôben az eránt jelenti ki a' Burgus Udvar, hogy az Amiensi békesség végzése ellen Hollandia és Helveczia kénszeríttetett az ô régi törvényeitôl elállani, és Franczia Tartománnyá változni. Hogy a' Franczia Hatalom Hanoverát elfoglalta; a' Britanniai hajók elôtt Német Országnak kikötô helyeit elzárta; Cuxhavent hatalmába vette; a' Lombardiai Koronát magához húzta; Luccat maga Koronájához kaptsolta. Hogy a' Sárdiniai Királynak kárát meg nem téritette, a' mint az a' Lunevillei békességben el volt végezve. Azután említtetnek azen tettei a' Burgus Udvarnak, mellyekkel magához a' Franczia Császárt lekötelezte: a' Francziák' kedvéért a' szövetségtôl elállott; elsô volt, a' ki Napoleonnak Császári Méltóságát megesmérte; megengedte, hogy Hanoverát megszállhassák a' Francziák; tovább, hogy a' Burgus Udvarnak pártatlansága nyereség volt Franczia Országra nézve; hogy a' Burgus sok viszszavonások és szemrehányások mellett is híven megtartotta a' Franczia Országgal való pártatlanságot. De hol vagyon a' hálaadás? ki nem emlékezik az Ansbachi Herczegség eránt való megsértésrôl, melly October 3-ikán történt 1805 ben? Haugvitz Burgus Minister kért ugyan Bétsben Napoleon Császártól elégtételt ezen károsúlásért, melly elégtétel egyedül abban állott, hogy minden meghatározás nélkül az alkuban készült kötés végrehajtassék. Olly szerentsés volt ugyantsak, hogy a' Cleve, Berg, és Neuenburg Herczegségek helyett adatott Hanovera eránt való kezességet

Napoleon Csáfzár magára válalta; de hirtelen megváltoztatta a' hangot, és azt sürgette, hogy minden halafztás nélkül álljon el Hanoverától, a' melly azon esetre igértetett, midön a' közönséges békesség meg fog állíttatni; azon Pátensnek vifzfza adását is sürgette Napoleon Csáfzár, mellyben Hanoverának birtoka meghatározás mellett adatott a' Burgus Királynak; sőt még azt is kívánta, hogy a' Burgus kikötő-helyek az Ángol hajók előtt bezárattassanak, holott az alku által megállíttatott, hogy a' Király a' maga Orfzágaiban Felséges Jussainak határozatlan gyakorlásában megmarad. Ezen fellyül Bétsben az is megállíttatott, hogy a' Német Birodalomban a' Status quo kiváltképpen meg fog tartatni, és még is három hónap múlva a' Rajnai fzövetség kezdődött, mellyben a' Német Birodalomnak egéfz építménnye öfzvedöntetett; a' Csáfzári Háztól annak régi ékessége elragadtatott, és a' Bajor Herczeg más harmincz Herczegekkel együtt Franczia Orfzág gondviselése alá húzatott. Nem tefzen-é ez annyit, mint az alkudozásokkal tréfát űzni? Végremehetett-é ezen egéfz felforgatása a' Német Birodalomnak a' nélkül, hogy azok tanátskozásra hívattassanak, a' kik ezen Birodalomnak ezer efztendős állmányáért olly fzoros, és olly nagy költséggel kezesek voltak. Illyen példa békesség idejében még soha sem tűnt a' Világ' fzemeibe. Ez még nem volt elég; a' Nemzetek' törvénnye ellen Murat Herczeg a' Cleve Herczegséget, mellynek a' közönséges békesség' helyre állítása után kellett volna

megtörténni, tüsténi hatalma alá vette; sőt az Esseni, Verdeni, és Elteni Apátúrságokat is magához húzta, holott ezek Cleve Herczegséghez soha sem tartoztak. A' mi még szembetűnőbbnek látszott Franczia Országlépései között, az volt, hogy Ragusát, Gradiskai Grófságot, és Aquileja Városát elfoglalta, éppen azon szín alatt, a' melly alatt a' három Apátúrságok elfoglaltatak. Több Német Herczegeket a' Rajnai szövetséghez édesgetett, melly által a' Burgus Monarchia veszedelemmel fenyegettetik; melly vélekedésre annál nyomosabb okok vagynak, hogy Hamburg, Lübeck, és Brema városának nyilvánságosan megtiltatott magokat az Éjszaki szövetséghez kaptsolni; Hessent ellenben fenyegetődésekkel, és hizelkedő igéretekkel indította a' Rajnai szövetséghez való kaptsolásra. Mit tselekedett Franczia Ország Oubriel Orosz Ministernek alkudozásikor Párisban? Megígértetett az Orosz Császárnak, hogy a' Franczia Udvar ellent fog állani a' Burgus Királynak, ha a' Svékus Királytól némelly Német Tartományokat el fog ragadni. Az Ángolokat Hanoverával megkínálta, ámbár már annakelőtte megengedte, hogy azt a' Burgusok elfoglalnák. Végre a' Király Knobelsdorf Generális által úgy nyilatkoztatta ki magát, hogy kész ugyan a' fegyvert letenni, de e' következendő feltételek alatt, tudniillik: Ha a' Francziák Német Országból kimennek, és ha az Éjszaki szövetséget semmi úton nem akadályoztatják, 's a' békesség eránt való alkut tüsténi elkezdik, a' melly alkuban

előre megállított czikkely légyen a' fellyebb említett három Apátúrságoknak viſzſza adattatása, és Vesel városának a' Franczia Birodalomtól való elſzakaſztása.

Fő Hadi ſzállás Erfurt 5-dik Octob. 1806.

§. 42.

A' St. Cloudi Cabinétnek felelete a' Burgus Hadi izenetre.

Napoleon Csáſzár hidegvérűséggel felelt a' Burgus hadi izenetre: azt mondja a' többi között, hogy néki soha ſzándékja nem volt Német Országot iga alá vetvi, hanem egyedűl azon kártékony Feudale Systema ellen bátorságba helyheztetni, és az idegen megtámadásoktól védelmezni 's oltalma alá venni, a' mint magát 8dik Septemberi írásában, mellyet a' Birodalom és ſzövetség Fő Calczelláriusához küldött, kinyilatkoztatta. Egy írásban pedig, mellyet a' Bajor Királyhoz küldött, azt mondja Napoleon, hogy ő kéntelen az erőt erővel viſzſza verni, mivel a' Burgus olly ſzándékkal látſzatik lenni, hogy a' Hesseni és Szakſzóniai Herczegeket, valamint a' Hanseani Városokat is olly ſzövetségre kénſzerítse, a' mellyre nékik hajlandóságok nem látſzatik lenni. Azon beſzédben, mellyben fegyverfogásra ſzóllítja Napoleon Csáſzár a' Száſzokat, nyilván mondja, hogy ő a' Száſzoknak a' Burgustól való függhe-

tetlenségeket akarja fegyverrel megmutatni, és hogy ô akkor kezdette ezen háborút, midôn már a' Burgus a' Szász földön erôszakoskodott. Nem tett é már régen próbát, így szóll Napoleon Császár, a' Burgus, hogy a' ti Uralkodótokat a' maga legfelsôbb hatalmának megesmérésére kényszerítse, mellyet ô a' Szászokhoz képest mutat, és a' melly hatalmával ô titeket arra kényszerített, hogy a' Nemzeteknek sorjából kilépjetek. Azon szóllításában pedig, mellyet a' Katonáihoz tett Napoleon Császár azt mondja, hogy néki eltökéllett szándékja volt ôket Franczia Országba viszsza vezetni, midôn a' barátságnak és szövetségnek álorczája alatt új ellenségeskedések kovátsoltattak. Berlinben hangzott a' háború lárma; már két hónaptól fogva mind inkább és inkább ingereltettünk. Ugyan azon Factio, 's ugyan azon kártékony lélek, melly ôket 14 esztendôk elôtt a' Campaniai lapra vezette, most is uralkodik az ô tanátskozásaikon. Igaz, hogy nékik most nem szándékjok Párist felperzselni, hanem Szakszóniát akarják a' magok Tartományaik közzé lealatsonyítani. Valamint az ô elôbbeni planumjok foganatlan lett, és Campaniában veszedelmet, halált, szégyent találtak, úgy most is az éri ôket. Akkor fogunk mi ostán gyôzedelmi pompával Franczia Országba bémenni; akkor fogja a' Burgus tudni, hogy a' Nagyoknak barátságok által könnyü légyen az Országot és hatalmat megnagyobbítani, és hogy ezen nagy Nemzetnek ellenségeskedése irtóztatóbb a' nagy Tengeren lévô szélvésznél.

Fô Hadi szállás Bamberg 6 Octob. 1806.

§. 43.

A' Franczia és Burgus Ármádiának helyheztetése előbb, hogy sem a' háború kiütne.

Franczia Országban már Sept. elején a' Császári Testőrző Sereg; több osztállyai a' lovas Vadászoknak és Granatérosoknak; és a' gyalog Daragonyosok a' Meudoni táborból Német Országba rendeltettek; nem sokára Napoleon Császár is utánnok ment. Septembernek 28-ikán már Moguntziában volt, October 1-sö napján Francofurtban, 2 ikán Würzburgban, a' hol ö a' Nagy Herczegi Palotába szállott. Ezen időben Augerau a' Main vizének mind a' két partján állott; Bernadotte Ansbachban; Mortier Franconiában; Davoust az Alsó Sváb kerületben; Ney a' Felsö Sváb kerületben; Soult Bajor Országnak alsó részében; Lefevre pedig a' Tartalék Seregge! Augsburgnál. Sietségnek okáért nagy része a' Hadi Seregnek Postakotsikon vitetett. October elein három úton nyomúltak a' Francziák Szakszónia és Thuringia felé. A' jobb szárnya Soult Marschalnak vezérlése alatt Baireutschenben öszvekaptsolta magát a' Bajorokkal, és Hof felé indúlt. A' Hadi Sereg dereka Davoust vezérlése alatt Bambergen keresztül Kronach felé ment; October 8-ikán Saalburgba érkezett, onnét pedig Gera felé indúlt. A' bal szárnya Lanes vezérlése alatt Schveinburgon által Koburg, Gräfenthal, és Saalfeld felé ment. Valahová mentek a' Francziák, min-

denütt gazdagon meg kellett ôket vendégelni. Baireuthban még sarczolásokat is tettek. A' Burgusok Thüringen felé mentek, és az ô helyheztetéseknek közép pontjává Magdeburgot választották. Lajos Herczeg már September 13-ikán általment az Albis vizén; maga a' Király is a' Magdeburgi Ármádiához ment September 15-ikén, és 25-ikén a' fô hadi szállását Naumburgba tette által, minekutánna Erfurtot megerôsítette volna. Az volt a' vélekedés, hogy a' Királynak szándékja lett volna a' Hesseni és Szakszóniai Herczegséget a' Burgus Koronához kaptsolni; de ezen dolog még egészen meg nem bizonyodott. Rüchel Generális September végén Mühlhausennél állott; nem sokára Kalkreuth Generális is a' nagy Ármádiához kaptsolódott. September 28-ikán 24 ezer Szászok magokat a' Burgusokkal egyesítették. Blücher Generális a' Valdeki környékben állott, nem messze a' Hesseni szélektôl; Rüchel Göttinga felé elôre nyomúlt; ennek bal szárnyánál az Albis vize megett volt táborban a' nagy Ármádia; Möllendorf Generális pedig 10 ezer emberrel a' Bergi környékben tartózkodott. Az Elô-Sereg Sachsen-Veimari Herczeg vezérlése alatt Rosslánál állott hadi rendbe. Ezek közzûl legszomorúbb volt a' Hessusoknak és Szászoknak állapotjok, mivel ôk két nagy Nemzet közt állottak: a' Francziák tudniillik, és a' Burgusok közt, a' nélkül, hogy elégségesek lettek volna ezeknek, vagy amazoknak ellentállani. October 7-ikén a' Burgus fô Tábor már Veimáron volt.

ezek ſzámot tartottak az Ángol hajókra, a' kik előtt a' Burgus kikötő helyek ismét megnyittattak. Hogy a' Katona Seregekbe nagyobb tüzet gyújtson, maga a' Királyné is megjelent a' Táborban; úgy volt öltözködve mint egy Amazon, a' maga Dragonyos Regementjének Uniformissában; azomban nagy nehezen menthette meg magát az ellenség kezétől. Mihelyt a' Burgusok Szakſzóniába bémentek, azonnal a' háború Franczia Orſzág ellen ki volt hírdetve, és az ő mostani állapotja igen kétséges kimenetelű volt; mert vagy viſzſza kellett nékik magokat vonni, vagy megütközni. Ezen második igen veſzedelmes volt, mert igen hatalmas ellenség állott előttök; az elsőt tselekedni pedig nevetséges dolog lett volna; egyébként is rendkivül való adó nélkül legfellyebb Februariusnál tovább az Ármádiát ki nem lehetett tartani: nem lehetett tehát hoſzſzas tétovázással időt veſztegetni; sőt azon Katonasággal, melly az Ansbachi és Vürzburgi Herczegségben volt, mindjárt meg kellett volna támadni a' Francziákat. A' Király azomban Knobelsdorf Generálist Napoleon Csáſzárhoz küldötte azt megtudni, ha Német Orſzágból ki akarja é húzni Katona Seregeit, vagy nem? Egéſz 8-dik Octoberig várakozott a' feleletre; azomban pedig az ellenségnek időt engedett, hogy Seregeit Vürzburg, és a' Cseh Orſzági ſzélek közt egybeſzedhesse, és Augerau vezérlése alatt az Odera vize mellett lévő Francofurt felé előbbre menhessen. Egyébként is a' Berlini Udvarnál a' tanátskozások igen lassú lépéssel mentek: a' leg-

ſzebb idő haſzontalanul folyt el. Azt lehetett ezen időben a' Berlini Cabinétről mondani, a' mi hajdan mondatott a' Rómaiakról, hogy míglen Róma hoſzſzason tanátskozik, Saguntum elveſz. Általlátta azt a' Király, hogy ezen háborúnak ſzerentsés kimenetele a' gyors intézetektől függ; parantsolta azért Hohenlohe Herczegnek, hogy legfellyebb Octobernek 10-dik napjáig a' maga Seregével Hilsburgshausen mellett megjelenjen; ez azomban nem előbb, hanem 12-ikén érkezett az elrendelt helyre, mivel a' Száſzok az elindulás eránt tétováztak; nem nagy kedvet mutattak magoknak a' Burgusokhoz való kaptsoltatások eránt, 's azt kívánták, hogy a' Burgusok magok védelmezzék a' tulajdon Tartományoknak ſzéleit a' Francziáknak berohanások ellen. A' Hessusok pártatlanok akartak maradni, és csak arra az esetre igérték a' Burgus Sereghez való kaptsoltatásokat, ha a' Francziák a' Hessusok határán betörvén, az ő Tartományoknak függhetetlenségét megsértenék. Illy formán a' Hessusokkal való Aliantzia a' Burgusoknak ártalmokra volt, mivel ezen Tartományt ſzükséges lett volna nagy Katona erővel megrakni, és az Ármádiát meggyengíteni. Legtöbbet ártott a' Monarchiának a' Párisi Burgus Minister Luchesini, a' ki olly tudósítást küldött a' Berlini Udvarhoz, hogy Napoleon Csáſzár éppen nem kívánja a' háborút, és majd semmi intézeteket sem teſz az eránt. Ezen helytelen tudósítás okozta, hogy olly lassú lépéssel mentek a' Burgus Udvarnál a' tanátskozások. A' Braunschveig Lüneburgi Herczeg

Herczeg erőssen hitte, hogy az ellenség védelmezőleg fogja magát tartani, és az ütközetet a' Saale vize mellett fogja megvárni. De nem sokára megesmérte a' maga hibás vélekedését, midőn az a' hír hozatott, hogy az ellenség a' Saale vizét meghaladván már Bambergben vagyon, és ollyan helyheztetést vett, hogy a' Burgus Hadi Seregnek bal szárnyát támadja meg. Ezen hírnek vétele után megváltoztattatott a' Burgusok részéről a' hadi operatiónak planumja, és a' helyett, hogy a' Hadi Sereg a' Thüringiai erdőn menjen által, az rendeltetett, hogy az Erfurt, Gotha, és a' Blankenheini Tartomány környékén gyülekezzen öszve. Esméretes volt Napoleon Császár előtt a' Burgus Armádiának igen jó fekvése, azért is a' Katonáinak azt parantsolta, hogy az ellenség Lovassága eránt legyenek vigyázással. Emlékeztette őket azon időre, mellyben ők a' múlt esztendőben Ulmát elfoglalták; azt is elejekbe terjesztette, hogy az ellenséges Hadi Sereg mindenfelől be volna zárva, és hogy ő most nem a' győzedelemért, és ditsőségért, hanem azért akarna megütközni, hogy magát a' Franczia Hadi Seregen által vághassa. Ezen beszédjére Napoleon Császárnak annyira felgyulladott bennek a' vitézi tűz, hogy mindnyájan neki akarván menni az ellenségnek, azt kiáltották: rajta legények! (marchons!) Némellyik alig öt arasztnyi magosságú Franczia is elszánta magát, hogy a' legsűrűbb tüzelés közzé is berontson, azt mondván magában: „Meg-

„ lehet; hogy még Birodálom Marschalja, vágy „ Herczeg leſz belőlem!“

§. 44.

Elkezdődnek az ellenségeskedések. — A' Jenai ütközet.

October kezdetén már minden kéſzületek megvoltak az ütközethez; 6-ikán már elkezdődtek az ellenségeskedések: 8-ikán Saalburgnál, 9-ikén pedig Schleitznál véres tsata volt, a' hol a' Bergi Herczeg 10 ezer Burgusokba, a' kiket Tauenzien Generális vezérlett, véletlenül ütközött; midőn a' Csáſzár is oda érkezett, 's Ponte Corvo Herczegnek azt parantsolta, hogy támadja meg az ellenséget; a' kit ezen Franczia Vezér kevés idő alatt rakásra vert; a' kik életben maradtak, az Aumei és Neustadti környékre az Orla vize mellé viſzſza nyomta. Hasonló ſzerentsével ütköztek meg Lanes, és Augerau Saalfeld mellett, a' hol October 10-ikén egy tüzes viaskodás volt, mellyben a' Burgus Királyi Herczeg Lajos egy Franczia Strásamester által, mivel magát meg nem akarta adni, agyon ſzúrattatott. *) October 12 dik napjáig több tsatá-

*) *Mindjárt ezen tsata után a' Burgusoknak meg kellett ſzűnni a' megtámadólag való háborúról; és magokat védelmezőleg kellett tartani: öſzvegyülekeztek azért Veimar mellé; de azt a' vigyázatlanságot követték el, hogy a' Saalnak ſzoros útjait Jénánál, Dornburgnál, Kamburgnál, és Kösennél meg nem ſzállották.*

zások tartattak, úgymint Hof és Kulmbach közt; Plauen környékében; és Zvickaunál. A' Burgusok ámbár tartották is magokat, mindenütt megverettettek, minthogy ezek elszelleszítve, a' Franczia'k ellenben jobban egybehúzott erővel hadakoztak. October 13-ikán a' Burgus Ármádia egybehúzta magát Veimar és Jéna közt, 's azon darab földet szállotta meg, melly Zvetzen és Frankendorf közt vagyon, és minden hegyek tetejét Dornburg és Kamburgtól fogva birtoka alatt tartotta. Sok ezer emberek voltak a' tsata-mezőn; a' Burgusok a' Tnüringi erdő, és a' legfőbb hegyek közt állván, a' Francziák ellen indúltak. Illyen teménytelen két Ármádia együtt léttének szüleménnye az volt, hogy a' Burgus Monarchia a' maga végső megromlásától tsak fél lépésnyire volt, a' mint mindjárt érteni fogjuk. Több szerentsétlen tsatázások után azt végezték el magokban, hogy a' Vaimari útat magok előtt bátorságossá teszik; azt pedig még most sem képzelték magoknak, hogy az ellenségtől békéritetnének: azomban ez még is valóban megtörtént. A' Burgusok magokon már nem segíthettek; késő volt már minden tanáts. Bernadotte egy nagy sereg osztállyal October 12-ikén, és azt követő éjtszakán Schleitzról, a' hol már nyoma sem volt az ellenségnek, Aumén, Geran, és Zeitzen által Naumburgba ment; a' hol magát Davoust Seregével, a' ki Tautenbergen által jött vala ide, magát egybekaptsolta, és egynehány apró tsapatokat Lipsia, Veisenfels, és Merserburg felé küldött előre; és így a' nélkül, hogy

azt tsak gondolni lehetett volna, megkerülte a' Burgusokat, Szakszóniától való útjokat elvágta, sõt a' Burgus széleket is félelemmel fenyegette. Látta ezen veszedelmet a' Burgus Király, 's elhagyta a' Jenai Tábort, ott 50 ezer embert hagyott, a' kiknek vezérlését Hohenlohe Generálisra bízta; maga a' nagy Ármádiával October 13-ikán Naumburg felé sietett, és magát Ilm és Saale vizei közt az Auerstädt mellett lévõ dombokon hadi rendbe helyheztette. *) A' Saale vizének tulsó partján Naumburgnál állottak a' Francziák, a' kik magokat October tizenharmadik napját követõ éjtszakán hadi rendbe helyhezteték, készen lévén Napoleon Császár vezérlése alatt a' megütközésre. Jénánál kezdõdött az ütközet, a' hol a' két Ármádia, egyik a' másikat a' nagy ködben észbe nem vévén, annyira megközelítette egymást, hogy a' két Elõ-sereg egymástól tsak lövésnyire volna. Az itt lévõ Franczia Seregnek derekát Lanes, jobb szárnyát Soult, bal szárnyát pedig Auge-

*) *Még elegendõ idõ lett volna ezen a' napon dél után egy mértföldnyire tovább menni, hogy a' Köseni szoros útat elfoglalja, a' mellytõl függött az ütközetnek kimenetele; de a' Burgus Vezérek arra még a' gondolatjokat sem terjesztették; holott õk azt még nappal végbevihették volna, a' mit az ellenség éjtszaka is megtselekedett, és azon szoros útat megszállotta.*

reau vezérlette. Ezek a' kémjeik által a' Burgus Ármádiának helyheztetéséről igen korán tudósítást vettek, és a' ködös időt haſznokra fordították: még éjtſzakának idején a' Jénai és Löbstedti hegyek bérczeit elfoglalták. Egy más tsapat még éjtſzakán Dornburgnál általment a' Saale vizén, a' Porstendorfi dombokat elfoglalta, és Ö Gönne, 's Krippendorf helységeken által Vierzenheiligen felé előre nyomúlt, a' melly idő alatt Davoust Marschal a' Burgus Elő sereget halomra hányta, egy réſzét pedig a' Closvignél ſzakaſzonként mozdúló Seregnek háta megé nyomta. Előbb, hogy sem a' köd eloſzlana, a' Jénai országút útja, melly Vaimar felé vezet, már a' Franczia Seregtől meg volna ſzálva, a' kőſziklákon út töretve, és a' nagy ágyúk a' hegy oldalára fel volnának helyheztetve. Mihelyt eloſzlott a' köd, a' Franczia erős-puskások megtámadták a' Burgusokat. Gazannak Oſztállya három rendben állott a' dombnak bal réſzén, a' Souchet Oſztállya pedig jobb ſzárnyat formált. Az ütközet közönséges lett, a' puskázás pedig mind a' két réſzről nagy elevenséggel ment: rettentés, rontás, és halál ſzikrázott a' viaskodó katonaság ſzeméből; mind a' két réſzről nem egyéb eltökéllés volt, hanem meghalni, vagy győzedelmeskedni. Rémítő nap volt ez, mellyben kétſzáz-ötven-ezer ember háromſzáz ezerrel ſzembeſzállott, és közel nyolczſzáz ágyúk okádták a' tüzet. Nyolcz óra volt reggel October 14-ikén, midőn a' Burgusok rémülve látták, hogy az ő bal ſzárnyokat az ellenség megkerülte: he-

lyéből kiverte, 's a' Tartalék Sereget meggyőzte, és az ő Schneckenbergi fő helyheztetéseknek hátúllyán légyen. Hohenlohe a' Tartalék Seregnél lévő Granatérosokat küldötte az Ármádia bal szárnyának segítségére, a' kik, igaz, hogy a' Vierzenheiligeni dombokról lenyomták a' Franczíákat; de nem sokára azután a' nagyobb erőnek engedni kénszerítettek, mindhogy Herrnstädten keresztül új sereg tsapatok érkeztek, a' kik a' Dornburgi útnál, mellynél semmi Őrizetjek a' Burgusoknak nem volt, akadály nélkül általmentek; és ezek leginkább elősegítették a' Franczíáknak győzedelmeket; melly után a' Burgusokkal egyesült Szász Ármádia, minekutánna abból sokan elfogattattak volna, Vaimárra és Buttelstädtbe Cöleda felé viszsza húzta magát.

§. 45.

A' Franczíák végképpen megverik a' Burgusokat Hasselhausennél. *)

A' Burgus Fő Hadi Sereg, mellyet a' Király vezetett, October 13ikán reggel tíz órakor megindúlt a' Hohenlohe Ármádiájától, és egy tsapatban a' Veimari úton Auerstädt felé ment, a' hová dél után három órakor érkezett, és azt a' megbotsáthatatlan hibát követte el, hogy nem

*) *A' Burgus Országi új Históriaírók ezen útközetet Auerstadti, nem pedig Hassenhauseni útközetnek nevezik.*

ment a' Köseni ſzoros útig, a' melly már tsak egy mértföldnyire volt, és a' mellytől, a' mint már fellyebb jelentettük, függött az ütközetnek kimenetele. Alig ſzállott Auerstädt és Gernstädt közt az Armádia táborba, midőn hír futamodott, hogy Hassenhausenben ellenséges Sereg légyen, a' melly az előbbeni éjtſzakán a' Thüringi erdőt megkerülvén, Aume, Gera, és Zeitz Helységeken kereſztül menvén Naumburgba érkezett, és magát a' Davoust Seregéhez kaptsolta, a' ki Tautenberg felöl jött ide; azt is meghallotta a' Király, hogy egynehány Franczia sereg tsapatok Lipsia, Veissenfels, Merseburg felé nyomúltak légyen előre, és úgy a' Burgusok minden részről körül volnának véve, Szakſzóniától elvágva, sőt, hogy még a' Burgus ſzélek is veſzedelemben forganának: így tehát a' Burgus Király olly környülállásokban látta magát, mellyekben ő magát megtámadólag viselni kénſzerítteteti. A' Lovasságot Hassenhausen felé küldötte, a' hol az három Franczia Regementekre talált, a' kiket a' Burgus Lovasság hátra nyomott. A' Franczia foglyoktól megtudták a' Burgusok, hogy a' Köseni híd még se el nem volna égetve, se őrizet alatt nem volna, még sem jutottak a' Burgusok arra a' gondolatra, hogy arra indúlnának, hanem helyben maradtak; tsak más nap korán reggel parantsolta a' Király Blücher Generálisnak, hogy menjen előre, és támadja meg az ellenséget, maga pedig a' Király a' Schmettau' Oſztállyánál, a' hol volt, helyben maradott. Blücher az Elő seregnek első rende eleibe ment,

és úgy nyomúlt elôre a' Köseni úton. Davoust azomban a' Köseni passust két batalion Katonával már éjtszaka megszállotta, azokat helyheztetésbe tette, és maga visszatt ment Naumburgba, a' hol az ô vezérlése alatt lévô 30 ezer ember készen állott, a' kik Napoleon Császártól parantsolatot vettek, hogy más nap az ellenségre reá tsapjanak, úgy hogy midôn ezek szemközt viaskodnak az ellenséggel, akkor Ponte Corvo Herczeg, a' ki Dornburgnál a' Saale vizén általment, a' Burgusokat támadja meg. Davoust mindaddig halasztani akarta az ütközetet, míglen bizonynssá lehetett, hogy Ponte Corvo Herczeg a' Saale vizén már általjött, a' melly minden reménységen kivûl már a' múlt éjtszakán végbe ment. Blücher Generális egy pontig bétellyesítette a' maga Királlyának parantsolatját; az Oraniai Vartensleben, Kunheim, és Arnim Osztállyai is azon éjjel az elrendelt helyekre érkeztek; de mivel esméretlen volt elôttök az ellnnséges Seregnek helyheztetése, olly rendeléseket tettek a' Burgusok, mellyekbôl kitetszett, hogy ôk nem tudnák Kösénnek túlsó felén a' Francziát olly nagy erôvel lenni. Reggel hat óra tájban parantsolat érkezett a' Királytól, hogy a' Hadi Sereg elôre mozdúljon. Alig mentek egy fertály órányira, és már az ellenségbe ütköztek, a' nélkül, hogy tudták volna annak közel létét. A' Franczia ágyúk már bömböltek, elôbb, mint sem a' Burgusok Elô-serege egybeszedte magát: a' Vartensleben' Osztállya, melly az Elô-sereghez tartozott, még

Auerstadtnál volt. Az általmenetel ezen a' falun igen alkalmatlan volt; az Ems vizén való híd erőtlenebb volt, mint sem hogy az ágyús szekerek azon általmehettek volna; egy mély posványos úton kellett tehát menni a' hadiszeres szekereknek: az által a' Seregnek előbbre mozdúlása nagyon hátráltatódott, és egymástól, még akkor is, midőn Auerstädten általmentek, meszszire el voltak szakadozva, a' mi igen természetes következés volt; egy parantsolat a' másikat érte, hogy a' Sereg, kivált a' Batteria-Batalionok siessenek előbbre menni, úgy hogy az Auerstädti meredek hegynek is szinte szaladva kellett neki menni. A' Lovasságnak parantsoltatott, hogy a' gyalog sereg tsapatok mellett előre mennyenek; nem külömben Osvald puskás Batalionjának, és a' Veimari Seregneg parantsolat adatott, hogy Emsmühle nevű helységhez siessenek. A' Burgusokra nézve egyik tsapás a' másikat érte: az ágyúik Rehausen és Tauchvitz közt nagy részént a' posványban maradtak; tsak a' patakon is nagy ügyel bajjal lehetett azokat általvontatni; azon része is az ágyúknak, a' mellyeket nagy erőlködés által el lehetett vontatni, a' tsatának közepe tájján érkezhetett az ütközet helyére. Még az a' szerentsétlenség is érte a' Burgusokat, hogy közel 40 Eskadron Lovasság, és négy Batalion Gyalogság, a' kik az Elő-sereghez tartozandók voltak, egy egész órával későbben érkeztek a' tsata mezőre, mint sem a' Vartensleben Osztállya; ezek már legnagyobb tűz közt voltak, midőn ámazok a' tsata-

mezejét megközelítették. Azon a' dombon, a' mellyen az út Auerstadtról Gernstadt felé megy, az ágyúk tüzelése rémítő volt, a' melly az arra menő Burgus Seregnek bátorságát nagyon megtsökkentette. Legveszedelmesebb helyheztetésben volt Schmettau Osztállya, mivel az ellenség azt egy dombról szünet nélkül lövette, és abban teménytelen nagy károkat tett. Blücher Generális sietve fegyvert ragadott; az ellenségnek gyalog Seregébe ütközött; ezen Napoleon Császár parantsolatjára négy szegletü rendbe állottak, és olly keményen tartották magokat, hogy a' Burgus Lovasság semmiképp hozzájok nem közelíthetne: itt ismét olly szerentsétlenek voltak a' Burgusok, hogy se ágyújok, se Gyalogságok nem lévén, ezen ellenséges Seregnek semmit nem árthattának. Kilencz óra táiban, midőn a' köd már egészen elosztott, az ütközet közönséges volt. Blücher Generális Spilbergig hátra nyomatott, és a' Franczia Gyalogságtól üzettetett: a' lova ellövettetett alóla; egy Trombitás szállott le a' maga lováról, és arra ült fel Blücher Generális, hogy Seregének vezérlését tovább folytassa. A' Smettau' Gyalog Osztállya, és Henrik Királyi Herczegnek Brigadája még Zenkvárnál tovább nem mehetett, midőn 9 és 10 óra közben, a' Hassenhauseni kertekből tüzelő Tirailleurek, és a' falu megé felállíttatott ágyúk által fenntartóztattak; az alatt Bunscheraun keresztül egy Franczia sereg tsapat oda érkezett, a' Burgusok hadi rendét oldalról kerülte egy 12 ágyús sánczot a' Spilbergi templom udva-

rában hányattatott, és az által a' Burgus hadi rendet általtörte, 's elfzéleſztette. Ugyan itt fogattatott el Henrik Károly Királyi Herczeg a' Francziák által. Schmettau Generális egy nyúgott Regementet vitt újolag az ellenségnek; a' Generális sebbe esett, de eltitkolta ezen megsebesülését; csak hamar azután másodfzor is sebet, és pedig halálos sebet kapott. A' Braunschveigi Herczeg, midőn egy csapat Granatérosságot vezetett, hogy Hassenhausen helységet előre fzegezett bajonétokkal vegye meg, halálos sebbe esett, a' ki maga vérétől elöntetve lévén, Reisdorf felé hátra vitetett: éppen akkor sietett egy más sereg csapat Burgusság a' csata-mezőre, látta a' Herczegnek vérrel elöntött ruhában viſzfza vitetését, egéſz kedvét 's bátorságát azon Sereg elveſztette. Napoleon Csáſzár ezen ütközetet kezdettől fogva egéſz végig maga vezette. Az első reá rohanások, mellyet Hassenhausennál a' Burgusok tettek, hogy négyfzegű rendet formáljanak; midőn pedig a' Csáſzári Testőrző Sereg előre akarna mozdúlni, egynehányan azt kiáltották: előre; a' Csáſzár ezen fzózatot hallván, így fzóllott: „Mi dolog ez? talán egy „ fzakállatlan fiatal ember akar engem tanítani, „ hogy mit tselekedjek? várja meg előbb azt „ időt míglen harmincz tsatákban vezérkedett, „ hogy nékem tanátsot adhasson.“ Azt parantsolta a' Csáſzát, hogy a' Tartalék Sereg jöjjön előre; addig pedig egy nagy erőt fzállított a' Salzburgi dombokra; egy más sereg csapatot pedig Poppel nevű helységbe fzállított, mindjárt

valamint Bernadotte Serege a' Köseni passust megszállotta. Mihelyt Braunschveig Herczeg és Schmettau Generális a' tsata-mezejét elhagyták, meg volt határozva az ütközetnek kimenetele, mivel a' közönséges rendelések megszűntek, és minden Generális azt tselekedte, a' mit maga leghelyesebbnek lenni gondolt. A' három tsatázó Osztályoknak Batalionjaik mind inkább és inkább elerőtlenedtek, mivel azt a' meggondolatlanságot követték el, hogy a' megsebesülteket mindjárt az ütközet alatt hátra vitték; melly alkalmatossággal sok egésségesek is elmaradtak az ütközetből. A' bal szárnyan a' Burgus Ármádiának szükséges volt egy oldal rendet helyheztetni, a' mellyet midőn az ellenség szüntelen békerteni igyekezett, minden parantsolat nélkül visszza vonúlt azon szárnya a' Burgus Ármádiának. A' Bergi Nagy Herczegnek Dragonyos és Vasas Osztállyai legtöbbet hátráltak a' Burgusoknak meggyőzettetésekben, a' kik minden Vezér nélkül, mivel a' Király sem volt már a' Hadi Seregnél, a' ki Osteradéba ment, dél után négy óra tájban nyakra főre hátra szaladtak Herrngasserstadton, Burgholzhausenen, Butsedton által Cöledára, és Vichére, olly szándékkal, hogy Hohenlohe Seregével magokat összvekaptsolják, a' mellyről megtudták, hogy az is megveretetett légyen. Ezen elszélledett Seregekkel mi történt légyen, utóbb fogjuk megmondani. Az bizonyosnak látszik lenni, hogy a' Burgusoknak az volt legnagyobb szerentsétlenségekre, hogy magokat sok részre osztani, és

400,000-bôl álló Hadi Sereg ellen küſzködni kénſzerîttettek. Ha a' dolog a' maga valóságában itéltetik, annak jobb kimenetele nem lehetett, mert ôk Hassenhausennál ha egybe nem vônták volna erejeket, két tûz közzé kerûltek volna, és olly veſzedelemben, mellyben az egéſz Hadi Sereg végképpen elrontatott volna. A' mi a' Burgusok ſzerentsétlenségét okozta, fôképpen az volt, hogy a' Saal vizén való általjárásokat katona ôrizettel meg nem rakták, és a' Francziáknak idôt engedtek a' Saale vizén Dornburgnál és Kösennél való általmenetelre, és a' gyôzedelmet olly bizonyosan reménylették, hogy az ütközetre megkívántató ſzükséges rendeléseket megtenni elmúlatták. Azon réſzrôl is nagy hiba követtetett el, hogy a' Szakſzóniai út ôrizet nélkûl hagyattatott, és hogy a' Vürtembergi Herczegnek Tartalék Serege közelebb nem húzattatott a' fô Ármádiához. Az sem kitsin hiba volt, hogy a' Jénai ütközetkor az ottani környéket a' Burgusok jól nem esmérték, az ellenség helyhezte-tése módjáról pedig semmit nem tudtak, holott az ütközetet megelôzô éjtſzakán a' Francziák tsak egy ágyú lövésnyire voltak; a' viſzſza vonúlásról pedig nem is gondolkodtak; mellý gondatlanság azt okozta, hogy az elſzélleſztett Seregek nem tudták melly helyen kellessék nékik egybegyûlekezni. Egyik tsapás a' másikat követte, és az egéſz Monarchia rövid idô alatt halomra döntetett, mellyhez sokat tett a' Spandaui, Stettini, Cüſtrini, és több Váraknak nyúlſzívû Fô Kapitánnyai, a' kik minden ſzükség nélkûl alkura

léptek, 's a' Várat feladták. A' szerentsétlen Kiraly, igaz, hogy némellyeket ezen bátortalan Generálisok közzül halálra ítélt, másokat pedig hívataljokból gyalázatosan kivetett; de ezzel a' kár meg nem volt térítve. Némellyek a' Burgus Generálisok közzül Napoleon Császárnak oltalma alá adták magokat, és tőle esztendőnként veendő kegyelem pénzt nyertek: ilyen volt ama koros Generális Möllendorf. Valamint az 1805 dik esztendőbéli háborúban sokan a' Haza-árulás ellen kiáltoztak, úgy ezen háborúban is a' Generálisok hirtelensége, és bátortalanságok eránt sok volt a' szó: a' nép az egész szerentsétlenséget ezeknek tulajdonította; holott az egész dolognak eredetét, úgy látszik, máshonnan kell szivárkoztatni, mellyre méltó hogy a' Nemzet az ő figyelmetességét fordítsa: A' felfuvalkodás, és maga megbízása uralkodott a' Basileai békességtől fogva az egész Burgus Nemzeten: megvetőképpen szóllottak Austriáról, sőt az Austerlitzi tsata után gúnyoló énekeket faragtak az Austriai Háznak tsúfságára; megengedtetett olly írásoknak kinyomtatások, a' mellyek az Uralkodó Austriai Háznak alatsonyítására voltak. De eljött az idő, mellyben mi is a' Jénai és Hassenhauseni tsaták eránt a' Burgusok tsúfságának viszánolására Planumokat tsinálhatunk. Az nékünk hibául tulajdonítatott, hogy Ulmánál az Oroszokra nem várakoztunk; tehát a' Burgusok Jénánál ezt miért nem tselekedték? Azomban az Austerlitzi ütközet a' Hadi Történetekben mindenkor emlékezetesebb lészen,

hint sem a' Jénai, vagy Hassenhauseni, mivel itt tsak két, amott pedig három nagy Nemzet viaskodott együtt, három hatalmas Csáfzároknak jelenléttekben, mellyhez hasonló eset nem említtetik a' történt dolgoknak rendében. A' Burgus Király a' Jénai ütközetkor még megmenthette volna a' Monarchiáját, ha azon fegyverfzünetet, a' melly eránt Napoleon Csáfzár néki jelentést tett, helyben hagyta volna. Úgy mondatik, hogy Hohenlohe Napoleon Csáfzárnak ez eránt fzólló Levelét egy darab ideig magánál tartóztatta. Midőn azomban vége volt a' fzerentsétlen ütközetnek, már az elmúlafztott alkalmatosságot vifzfza nem húzhatta, se a' Franczziákat fzerentsés lépéseiknek folytatásától meg nem akadályoztathatta.

§. 46.

Szomorú állapotja III. Vilhelm Királynak, és Kalkreut Generálisnak a' Hassenhauseni ütközet után.

Nem tudta még a' Király elegendőképpen a' maga Hadi Seregének fzerentsétlenségét, midőn Blücher Generális 12 óra tájban hozzá jött, és tudakozta, ha tetfzene-é a' Királynak, hogy a' két Tartalék Sereggel megújítsa az ütközetet? Tetfzett a' Királynak, Blücher pedig mindjárt a' Lovas Seregnek homlokrendéhez ment. A' Király azomban meggondolván magát, megváltoztatta előbbeni fzándékját, 's azt parantsolta, hogy az egéfz Hadi Sereg húzza vifzfza

magát, és Veimár felé menjen; a' Hátulsó Seréget a' két Tartalék Sereg formálja Kalkreut vezérlése alatt; a' többi Regementek a' Veimári országúton egybekaptsolva legyenek; az egyéb Seregek pedig Veimaron innét út hoszszába legyenek az Etter hegye felé. Így tétetett a' rendelés, mert a' Hohenlohe Seregének megvezettetése még akkor nem volt tudva. A' Királynak szándékja az volt, hogy más nap a' tsatát megújítja. A' Francziák azomban folytatták a' győzedelmeket, 's a' Burgus Ármádia bal szárnyát elszélleszterték; a' szaladásra eredett népet üzőbe vették; Spilberg megett Ekart hegye felé mentek, és az előttök lévő Burgus Gyalogságot halomra verték. A' Király a' Lovasságnak homlok-rendénél volt, midőn az Ármádia maradványa Auerstädten szerentsésen keresztül ment, a' melly falut a' Francziák mindjárt a' Burgusoknak elmenetelek után öszveégettek. A' Király Veimárra sietett, hogy más napra rendeléseket tegyen; de úgy találta, hogy az Apoldai dombokat a' Francziák már megszállották; azért jobbra fordúlván Zottelstadton által sok bolyongás után Sömmerdára érkezett. Itt tudta meg a' Jénai ütközetben történt szerentsétlengét a' Burgus Seregnek, és kéntelen volt azon szándéjától elállani, mellyben feltette magában, hogy más nap meg fogja újítani az ütközetet. A' maga Adjutánsát Dänhofot Napoleon Császárhoz küldötte olly híradással, hogy ő kívánva kívánna békességre lépni; de semmire sem méhetett. October 15-ikén Sömmerdáról megindúlván Nordhause-

hansenen keresztül ment, hogy a' Tartomány belsejében szükséges rendeléseket tegyen, és ott a' Napkeleti Burgus Seregeket hadba vezesse. October 20-ikán a' maga Udvari Népével az ellenséges Seregek közt kellett néki általtsúfzni, és pedig olly közel, hogy a' győzedelmen örvendezô Frantziáknak öröm kiáltásokat a' szoros úton általmenô Király jól hallotta. Elmenetele előtt az Ármádia vezérlését Kalkreut Generálisra bízta, a' kinek azt nevezet szerént megparantsolta, hogy Veissenseét két batalion Granatérossággal erősítse meg; ez pedig a' szaladó Ármádiának szerentsétlenségére meg nem történt. Ugyan ezen helyet következendô éjtszakán a' Francziák megszállották. October 15-ikén Kalkreut Generális Sömmerdában volt; más nap hét órakor onnét megindúlt, 's Veissenseet megkerülte, és Kreusen mellett Soult Marschal' Seregébe ütközött: a' Francziák Alsó és Felsô Töpstädtnél nagy bátorsággal Kalkreut Seregére reá tsaptak; a' tsata közép éjtszakáig tartott; a' Burgusok Kirchengelen Sonderhausen felé vonúltak, és reggel 3 óra tájban ott voltak. October 17-ikén reggel onnét megindúlt, és Nordhausenbe szállott: itt ismét egész estig tartott az ellenség ellen való tüzelés. A' nehezebb ágyúkkal nem lehetett Harz felé menni, hanem azokat nagyobb veszedelemmel Herzberg, Osterode, és Sensen felé Tangermundére kellett vinni, hogy onnét az Albis vizén az Ármádiához lehessen szállítani. Blücher Generális magára válalta ezen terhes viteést, a' kinek eseteit ezután fogjuk

elõbefzélleni. Kalkreut Generális a' maga Seregét fzerentsésen Magdeburgba vezette, a' hol õ a' Hohenlohe' Ármádiáját találta, a' melly Prenslovnál az ellenségtõl elfogattatott, a' mint annak helyén említeni fogjuk.

§. 47.

A' Jénai és Hassenhauseni ütközetnek következése.

Az egéfz Franczia háhorúban olly elfzánással és neki keseredéssel való tsata nem volt, mint a' Jénai és Hassenhauseni. A' Burgus Generálisok közzûl egynehányan ollyanok, a' kik II. Fridriknek Oskolájában neveltettek, fzemélyesen viaskodtak, megsebesíttettek, 's megölettettek. Maga alatt a' Király alatt két ló lövettetett el, sõt egy gyenge sebet is kapott a' karján. Billa, Arnim, és Pellete Generálisok megölettettek; Braunschveig-Oels Herczeg, Möllendorf, Blücher, Rüchel, Senft, és Niesemäunschel Generálisok sebbe estek, és más húfz Generálisok elfogattattak. Sokan azt az éfzrevételt teszik, hogy éppen azok tapafztalták ezen fzerentsétlen háborúnak fzomorú következéseit, a' kik annak javaslói voltak. Ezen fzomorú eset leginkább érdeklette a' Királynét, a' ki a' Királlyal együtt félelem és vefzedelem közt Cüstrinbe menvén, tsak nehezen kerûlte el, hogy az ellenség kezére nem jutott. A' nyilvánságos tudósítások fzerént 20 ezer Burgus maradt halva a' tsata-mezején, 40 ezer pedig, mint hadi fo-

goly Franczia Országba vitetett. Az legbizonyosabb, hogy kevés napok alatt, mind a' két részt együtt számlálvan, 30 ezer volt halva a' tsatapiaczon. A' Francziák leginkább sajnálták Debilly Obestert, a' ki halva maradt, és Conroux Brigaderos Generálist, a' ki halálos sebbe esett. Vége lévén a' vérontó ütközetnek, mintegy 20 ezer Burgusok Erfurt felé vonúltak; ezek Murat Herczeg által elszélleszttettek, úgy hogy tsak 6000 jutna a' Városba; melly eset után a' Francziák egész az Odera vize mellett lévő Francofurtig terjeszttették a' visgálódó Seregeiket. Napoleon Császár már ezen a' napon Veimárba érkezett, és rendeléseket tett Berlinnek elfoglaltatása eránt. Schullenburg Generális Napoleon Császárnak ezen szándékjáról tudósította a' Berlini Népet. Herczeg Hatzfeld pedig, mint Ország' Commissariusa, egy Hírdetményben, mellyet October 19ikén adott ki, a' Berlini lakosokat, a' Bétsi Lakosoknak 1805dik esztendőbéli példájokra igazította. Megtiltotta a' Népnek az útszákon való öszvetsoportozását, a' Piaczokon való lármás kiáltásokat, és minden erőszak mutatást arra az esetre, ha a' gyözedelmeskedő ellenség a' Várost megszállaná. Az is elvégeztetett, hogy ezen esetre a' Városi Magistratus állandón egybegyűlve lenne. Előbb, hogy sem a' Francziák Berlinbe bémennének, Vittembergnél az Elővigyázók közt tüzes puskázás esett; a' Francziák voltak itt is szerentsések; melly után a' Burgusok Schullenburg Generálisnak vezérlése alatt Cüstrinnél, a' hová a'

Király szaladott, egybegyülekeztek; nem külömben egy más sereg tsapat is Hohenlohe vezérlése alatt az Odera vize mellékére szállott. Schullenburg kéntelen volt a' nagyobb erőnek engedni, a' Király pedig Königsbergbe, onnét Graudezbe ment. October 20-ikán Magdeburgot a' Francziák ostrommal bekerítették; 25-ikán Helmstädtet szállották meg; a' Bergi Nagy Herczeg Erfurtot zárta el, 's a' piaczot elfoglalta, és azon oszlopot, melly Rossbachnál a' Burgusoknak a' Francziákon tett győzedelmeknek emlékezetére a' hét esztendős háborúban állíttatott, lerontatta, és Párisba vitette. Ugyan az nap ment be Napoleon Császár győzedelmi pompával Berlin Városába, és azon múlatságra szolgáló Királyi kastélyba, melly Charlottenburg nevet visel, és a' Spree vize mellett vagyon épitve, vette lakását. Ezen kastélyban II. Fridrik Király igen örömest múlatozott. Most hagyjuk egy kevessé a' Francziákat Berlinben, és lássuk, hogy ezen idő alatt a' Tengeren, és Olasz Országban mitsoda esetek voltak.

§. 48.

Anglia és Franczia Ország a' békesség eránt tanátskoznak.

A' Londoni Ministerium annyi ember vérnek folyását, valamint a' Francziáknak nevelkedő hatalmokat is henyélő szemmel nem nézhette. Úgy látszott, mintha minden színeskedés nélkül az Anglok kívánnák a' békességet. Fran-

czia Ország részéről is békességre vezető intézetek látszottak tétetni: ők magokat készeknek mutatták Hanovera viszsza adására az Ánglóknak. De kevés idő alatt minden reménység, melly a' békesség iránt volt, elenyészett, mert John Varren Ángol Admiralis Linois Franczia Admiralist Madera környékén megtámadta, és meg is győzte. Ezen győzedelem tsak nem elrettentette Bonaparte Hyeronymust Indiába való tengeri útjától. Megindúlt még is, és útazását szerentsésen végezte. Akkor éppen megszűnt minden reménysége a' békességnek, midőn a' Londoni Udvar változtathatatlanúl azt kívánta, hogy a' Nápolyi Király előbbeni birtokába viszsza tétessék; mellyet annál nagyobb lekötelezésből kívánt a' Nápolyi Király' részére, hogy egyedül Ánglia miatt tette ki magát a' vészedelemre. A' Franczia Császár ezen kívánságra reá nem állott, és így a' háborúnak folytatása meg volt határozva, 's a' Tengeren való ellenségeskedések elkezdődtek. Éppen azon a' napon, mellyen a' Jénai ütközet történt, másodszori próbát tettek az Ángolok a' Boulognei Flotilla ellen; de nem lett szerentsés kimenetele ezen próbatételeknek. Azon gyújtványoknak is, mellyeket a' Város ellen hánytak, szinte olly kevés erejek volt, hogy semmi kárt a' Városban nem tettek. A' Calois ellen való törekedésben is szinte olly keveset árthattak az Ángolok a' Francziáknak, holott azok 35 haubitzot vetettek a' Városba. Végre pedig az ellenkező szél kénszerítette őket Britanniába viszsza térni, a' nélkül, hogy a' Fran-

cziáknak tsak legkevesebbnyire is árthatták volna. Ezen esztendôben nagy dolgok hajtattak végre Olasz Országban. Már Aprilis 24-ikén Velencze a' Lombardiai Királysághoz kaptsoltatott, a' mint az a' Posoni békességben el volt végezve. Nápoly Ország Franczia Tartománnyá tétetett; a' hol Jourdan lett Gubernator. Ezen Országban Bonaparte József volt rendelve Királynak. Az alatt zendûlés támadott Nápoly Országban, 's két Insurgens Sereg állott fel, egyiknek Vezére volt Massa Leone; másiknak pedig Fra Diavolo; de ezek rövid idô alatt széllyel verettettek, egyedül Gaëta Vára volt, melly sokáig meg nem adta magát. Az új Király Bonaparte József semmi útat el nem mulasztott, melyen Gaëtát maga megadására kénszerítteni lehetett volna, de az Ángolok, és Oroszok hathatósan ellene állottak a' Király intézeteinek. Az Oroszok Napkelet, az Ángolok pedig Napnyúgot felöl való részét fenyegették Nápoly Országnak. Ezek Majusnak 12-ikén megvették Capri szigetét. Nem sokára ezen történet után Lauriston Franczia Generális Ragusa Városát Franczia Birodalom alá vette, mind addig, miglen az Oroszok Albaniát, Corfu szigetét, és régen a' Velenczei Társasághoz tartozott egyéb szigeteket el nem hagynák. Augustus 18-ikán Gaëta feladta magát, és az Ángolok szeme elôtt capitulált, és így az egész Nápoly Ország Franczia kézre jutott, melly Országnak elôbbeni Királlya Siciliába mintegy menedék helyre vonta magát. Augustus 20-dikán tüzes tsata volt St.

Mareonál Calabriában az Insurgensek, és a' Francziák közt: amazok közzül hat ezeren maradtak halva a' tsata piaczon. Szinte illyen nyughatatlanság uralkodott az Adriai Tenger partján Dalmaczia környékén: erre okot adott Cattaro Vára, mellynek a' Posoni békesség czikkelyei szerént által kellett volna adattatni a' Francziáknak; azon Várat azomban az Oroſzok foglalták el. Azt lehetett gondolni, hogy ezen réſzről fog a' háború kiütni, annak mérge azomban a' Napkeleti Tengerre fordúlt, mivel a' Cattarroi Tenger öblét már Junius 8ikán elhagyták az Oroſzok. Midőn az Oroſzok Cattaróba bementek, a' Francziák Gradiskát és Aquileját mintegy zálogképpen kérték a' Csáſzártól, hogy azt addig bírnák, míglen az Oroſzok Cattaróból elhordozkodnának *) Ez végbement, Gradiska még is, és Aquilejaa' Francziák kezében maradott.

§. 49.

A' Francziák folytatják a' győzedelmeket.

A' Jénai ütközet után, melly October 14ikén volt, egy tsapás után más tsapás következett a' Burgusok nyakára. 17ikben a' Franczia

*) *Az Austriai Ház ſzorgalmatosan elkerülte még az árnyékát is olly tselekedetnek, melly által a' békesség felbomlott volna. A' pártatlanságot legszorosabb értelemben megtartotta, hogy a' hoſzſzas háborúban megſzokadozott Tartománnyait jó rendbe hozza.*

fő hadi szállás Veimaron volt, a' hol Napoleon Császár azon szobákba szállott, mellyekben egy kevessé előbb a' Burgus Királyné volt szálva. *) Veimarról a' hadi szállás 19-ikén Naumburgba tétetett által, a' hová a' Burgus Király egy Biztost küldött, a' végre, hogy Napoleon Császártól fegyverszünetet nyerjen; de a' Király' kérésének semmi foganatja nem volt. Napoleon Császártól azt a' feleletet vette, hogy Berlinben vagy Dresdában fog a' fegyverszünet megkötzülni. Kalkreut Generális ezen értekezésekből a' két ellenséges Fejedelmeknek hasznot akarván hajtani, Kreutzennál, midőn őtet Davoust utol érte, azt mondotta, hogy fegyverszünet kötte tett légyen; néki Davoust hitelt nem adott, hanem véle úgy bánt, mint ellenséggel. Azon időtájban érkezett Bernadotte is Hálába, 's Düpont Generálisnak parantsolta, hogy azon Városba beszállana; Rivaut pedig a' Burgusokat Dienitzből, Peissenből, és Rabatzból kiüzte. A' Hálai ütközetben a' Vittembergi Herczeg viszsza nyomattatott, minekutánna 34 ágyút

*) *A' Burgus Királynénak neve Luisa Augusta Amalia. Ő a' Mechlenburgi Herczeg Károly Fridriknek leánya a' Mechlenburg-Sterlitzi ágról. 1776-ban született. 1793-ban a' most Uralkodó III. Vilhelm Burgus Királyhoz ment férjhez; vidám természetü; ritka szépséggel bír. Sokan azt állítják, hogy a' Burgusok és Francziák közt kiütött háborúnak ezen Királyné lett volna indító oka.*

elveſztett, és a' Seregéből 5 ezeren elfogattattak volna; hanem a' győzedelmes réſzről is nagy volt a' veſzteség, mert a' Burgusok kétségbe esettek' módjára hadakoztak. Ezen ütközet után Blücher Generális megmentette magát 5000 emberével együtt, midőn Klein Franczia Generálisnak azt mondotta, hogy fegyverſzünet volna, mert Klein hidi a' Burgus Generális ſzavának, és azt Katonáival együtt sérelem nélkül előbbre botsátotta. Nagyon felháborodott Napoleon Csáſzár Klein Generálisnak ezen könnyűhívűségén, és azt kérdezte tőle, hogy elhihette-é azt, hogy az ő Csáſzárja az ellenség' Generálissai által küldje meg az ő parantsolatjait. October 19-ikén a' Franczia fő Hadi ſzállás már Verseburgban volt; Soult pedig egéſz a' Magdeburgi kapukig űzte a' Burgusokat. Már most egéſz Vestphalia, és Szakſzónia a' Franczia hatalom alatt volt; a' Burgusok pedig az Albis vizének jobb partját egéſzen elhagyták. Most azon Burgusok, kik October 8-ikán 160000-ből állván, azt izenték Napoleon Csáſzárnak, hogy takarodna ki Német Orſzágból, ne hogy ollyan ſzorongatások közzé essen, a' hol magát erővel kiverettetni lássa; azon Burgusok pedig most ſzéllyel voltak verettetve, és alig állíthattak 50 ezeret a' győzedelmes ellenségnek eleibe. Most tellyesedett bé Napoleon Csáſzárnak azon fenyegetése, mellyet az első Hírdetményében mondott, hogy valamint könnyű a' Nagyokkal való ſzövetség által a' hatalmat nagyobbá tenni, úgy azoknak ellenségeskedések rettenete-

sebbek a' szélvésztől hányattatott Tenger habjainál. Voltaképpen egy borzasztó szélvész emelkedett most Burgus Országnak közepette, a' mint azt egy Burgus Tisztnek azon leveléből, mellyet ő December 16-ikán a' maga Felségéhez írt, lehet látni. A' levél így szóll: Már ötöd napja, hogy egyéb eledelünk nints a' száraz fekete kenyérnél. A' lovaink a' háborúval összekapcsolt fáradságokat ki nem állhatják. Három Regementből, tudniillik, a' Királyné Regementjéből, a' Carabinieros Regementből, és Aschersleben Regementjéből nem maradott több 16 embernél; Lajos Ferdinand Királyi Herczeg elesett; Hohenlohe Herczeg halálos sebben vagyon; a' Királyon két seb ejtetett; Vilhelm Országló Herczeg, és Braunschveig Herczeg sebbe estek; a' mi pogyászunk mind oda vagyon, az ellenség kezére került. Nyolcz naptól fogva nem kapunk fizetést; a' Francziák a' hátunkon vagynak. Mondatik, hogy nem sokára békesség leend. Magdeburg felé megyünk, a' hol talán megint meggyőzettetünk.

§. 50.

A' Francziák Berlinhez közelítenek.

Midőn Lanes Marschal October 20-ikán Dessauhoz érkezett, a' hídat ismét helyre állíttatta, mellyet maga után megint elégettetett. Az Elővigyázó Őrállásoknál Luchesini Ministerrel rövid beszélgetést tartott, a' ki a' maga Királyjától Napoleon Császárhoz egy írást hozott

vala. Düroc Nagy Marschal rendeltetett, hogy Luchesini Burgus Ministerrel értekezzen. A' Király egy harmad napi fegyverszünetet kért a' halottak eltemettetések véget; a' kinek Napoleon Császár azt válaszolta, hogy ô csak az élôkrôl gondolkodjon, és a' holtaknak eltemettetéseket bízza a' Franczíákra. A' Monarchiának fô Városa egy igen szomorú helyheztetésben volt: a' félelem, és kétségbeesés közönséges volt. Egész és egyedül való reménység az Oroszokban volt. October 24-ikén Lanes Potsdamba érkezett, Davoust pedig más nap tíz órakor Berlinbe beszállott. A' Hadi Sereget nyomban követte Napoleon Császár, és 25-ikén Potsdámban a' Királyi Várba szállott. Itt meglátogatta a' Sanssonney nevû kastélyt, a' hol II. Frridrik Király olly sok kellemetes órákat töltött; egy darab ideig Fridrik Királynak volt szobájában mulatott. Az emlékezetre méltó Napoleon Császárnak ezen kastélyban létte eránt, hogy ez éppen az nap, és csak nem azon órában ment bé oda, a' mellyben I. Sándor Orosz Császár az elôbbeni esztendôben ezen kastélyban volt, és a' Burgus Királyt a' Francziák ellen való szövetségre reá beszéllette. Ezen babonás változású üllésben megpillantja Napoleon Császár II. Fridrik Burgus Királynak a' kardját, és Generálisi övjét, és azt Párisba küldötte az Invalidus Katonák' lakházába; *) azt pedig kemé-

*) *Midôn Napoleon Császár ezen kardot megpillantotta, azt mondá: Ez elôttem kedvesebb*

nyen megparantsolta, hogy semmit azon kastélyban el ne rontanának. Az igen különös dolog, hogy ezen Burgus háborúban elnyert Zászlók ezánt, mellyek Párisba küldettek, azt parantsolta Napoleon Császár, hogy azok Potsdamon keresztül ne vitetnének, ne hogy ez által II. Fridrik Királynak árnyéka megtisztelettelenítessék. Azon idő alatt, hogy Napoleon Császár a' Potsdami ritkaságokat nézegeti, Betrand Generális October 24-ikén azon győzhetetlennek tartott Spandau Várát éjtszaka bekerítette. Marschal Lanes felkerte ezen Várat Benkendorf Generálistól ezen Várnak Fő Kapitánnyától. A' Vár Capitulátio által feladatott, olly feltétel mellett, hogy a' Tisztek az ő Tiszti jeleikkel mehessenek ki a' Várból, a' köz Katonaság pedig hadi foglyokká legyen. Octobernek 27-ikén elment Potsdamból Napoleon Császár Spandau felé, hogy ezen Várnak erősségét megvisgálja, a' melly Vár mind a' Spree vize mellett való ékes fekvésére, mind pedig erősségére nézve tekéntetet érdemel. Annyi élemény találtatott benne, hogy elég lett az Ármádiának két hónapig való eltartására, és annyi hadiszer, hogy az ágyús Sereget kétszer fel lehetett belőle

---

húsz millio Franknál; 's ezen régi kintset én azoknak az öreg Hadi-Embereknek küldöm, a' kik a' Hanoverai háborúban szolgáltak, és az Invalidus háznak Előljáróját ezzel megajándékozom.

készíteni. Csak nem ezen idõ közben úzte Savary Generális Hohenlohe Herczeget, a' ki magát Magdeburgból Rathenau és Rupin közt Stettin felé vonta. Lanes sietett, hogy elõtte az útat elvágja, az úton sok pusztításokat tett, úgy hogy némelly Huszár Regementeknek több volt 500000 Frankjoknál, 's 50 forintot érõ arany pénzért száz forint ezüst-pénzt adtak. Napoleon Császár Charlottenburgba ment lakni, a' melly mulatságos kastély régen Luxemburg nevezetet viselt. I. Fridrik Királynak feleségétõl Charlottától, a' ki azt építette, vette ezen újabb nevezetet.

§. 51.

Napoleon Császárnak Berlinbe volt bémenetele.

Azt a' sorsot tapasztalta most Berlin, a' mellyet a' mult esztendõben Béts városa tapasztalt. Valamint Bétsben Vrbna, úgy Berlinben Hatzfeld Herczeg volt a' Fejedelmi Biztos, a' ki a' Berlini Népet a' Bétsi Lakosoknak példájával serkengette a' tsendességnek és jó rendnek fenntartására. Ez a' Bétsieknek példájok szerént egy Polgári Katona Sereget állított, és az Hatzfeld által tiszteletbéli szolgálatra rendeltetett. Midõn Octobernek 27-dikén Napoleon Császár Berlin városába bément, vele voltak Murat Herczeg, Davoust, Augerau, és Duroc Marschalok, 's a' Császári Adjutáns. Lefevre Marschal vezette a' Császári Testõrzõ Sereget, gyalog elõttök menvén; a' Nansouty osztállyából való

Vasasok pedig szer-rendet tsináltak. A' Császár a' Testőrzők, és Granatérosok rendje közt lovaglott. Dél után három óra tájban a' Város kapujához érkezett, a' hol neki a' Város Elöljárói, a' kiket Hulin Generális vezetett, a' kultsokat általadták. A' Királyi Palotába szállott, a' hol őtet Duroc Nagy Marschal leereszkedett tisztelettel fogadta. Első, a' mit Napoleon Császár parantsolt, az volt, hogy két ezer leggazdagabb Városi Polgárok a' Város házánál egybegyűljenek, és magok közzűl hatvan személyt válaszszanak, a' kikből állana azután a' Municipalitás. A' Városnak minden negyed részében hatvan; mindössze 1200 Polgárok rendeltettek, a' kiknek Őrállásokat tenni, és a' jó rendre kellett vigyázni. Hatzfeldnek Napoleon Császár nagy megnehezteléssel azt mondá: „ Takarodjon el; nints szükségem szolgá„ latjára. Menjen a' maga jószágaira.“ A' Király' Cancelláriusát azomban nagy kegyességgel fogadta. Egynehány napok múlva azután Hatzfeld elfogattatott, és halálra ítéltetett, mivel ő egy levélben, mellyet Hóhenlohe Generálishoz küldött, de a' Francziáktól elfogattatott, a' Franczia'knak mozdúlásaikat megírta. A' Herczegné, a' ki már nyolcz hónapos tehrben volt, Napoleon Császárnak lábaihoz borúlt, és könyvező szemmel esedezett a' férje' életéért, azt vítatván, hogy ő mindenben, a' miről vádoltatik, ártatlan légyen; Napoleon Császár pedig Hatzfeld Herczeg levelét, 's tulajdon keze-írását elömutatván megbizonyította, hogy ő

árúló légyen. De még is megkegyelmezett az életének. Más nap reggel 9 órakor a' Bajor, a' Spanyol, a' Lusitaniai, és a' Török Követ Napoleon Csáfzárnak Udvarlására megjelentek. Ezen utolsónak azt hagyta meg, hogy Constantzinápolyba hírmondót küldjön, és a' Nagy Urat tudósítsa a' Berlinben történt dolgokról, és arról is tegye bizonyossá, hogy az Orolzok nehezen fognak Moldvába betsapni, vagy az Ottomanni Ház ellen valamelly dologba erefzkedni. Az Augusta és Helvetika Valláson lévőknek Elöljáróit magához hívatván, nékik Csáfzári oltalmát ígérte. Azután az Orfzág Cancelláriusa az Igazság fzolgáltató Tanátsnak Tagjait vitte Napoleon Csáfzár eleibe, egy darabig vélek befzélgetett. Midőn pedig Neale Gróf és Tanátsos a' Csáfzárhoz közelítene, azt mondotta néki Napoleon Csáfzár: „ Gróf Uram, az Úrnak Fe„ lesége kívánta a' háborút, most lássa az Úr „ a' következését. Az Úrnak fzorossabb korlát „ közt kellett volna tartani a' leányát is.“ Ezen Gróf Kisafzfzonynak némelly leveleit fogták el a' Francziák, ezen levelek pedig Napoleon Csáfzárnak kezébe kerültek.

§. 52.

A' Francziák üldözik a' fzaladásra eredett Burgusokat.

Míglen ezek Berlinben történtek, a' Bergi Nagy Herczeg, a' Marschal Lanes, és Ponte Corvo Herczeg űzték a' Burgus Ármádiának el-

szélledett szakadványait, mellyeket Hohenlohe Herczeg egybeszedett vala. Zechdenik mellett a' Franczia és Burgus Lovasság közt öldöklő tsata volt, mellyben a' Burgusok egészen elnyomattattak; ezen tsata után a' Bergi Nagy Herczeg Templin nevezetű Várost hatalma alá vette, a' hol sok élemény találtatott a' Katonaság számára. Hohenlohe magát Brandeburgnak tsak nem közép pontján lévő Gransee nevű Városába vonta; onnét Fürstenberg felé indúlt. Soult Marschal őtet meg akarta előzni, azért is sietett, hogy Tangermünde mellett mehessen által az Albis vizen, hogy az Odera vize mellé juthasson. Valóban Hohenlohe előtt egy réfzről már elvágta az útat: igen veszedelmes volt a' helyheztetése. *) Ezen történetek alatt Napoleon

---

*) *Herczeg Hohenlohe a' Fő Vezérséget Braunschveig Herczeg után vette fel. Ezen Herczegi Háznak két ága vagyon: az öregebbik ág Hohenlohe-Neuenstein, a' melly ismét más két ágra, Neustein és Langenburg; ez ismét Ingelfingen, és Kirchberg ágra szakad. Fridrik Hohenlohe Herczeg, a' ki Braunschveig után lett Fő Vezér, a' Langenburg-Ingelfingen ágról való. Ezen Herczegi Háznak ifjabbik ága, melly ág a' Catholica Religiót követi, Valdenburg nevezetet visel, és két ágra, úgymint Hohenlohe-Bartenstein, és Hohenlohe-Schillingfurt nevezetűre osztatik.*

Császár

Császár Charlottenburgba vette lakását, a' honnét az Ármádiájához egy olly hírdetményt küldött, a' melly dítséri is a' Katonaságnak vitéz tetteit, és élesztí annak bátorságát. A' Franczia Birodalombéli Püspököknek ugyan ekkor azt parantsolta, hogy illy sok győzedelmekre nézve egy hálaadó ünnepet tartánának.

§. 53.

Az elszélleszlett Burgus Ármádiának keserves állapotja.

A' Bergi Nagy Herczeg October 27-ikén egy osztály Dragonyosokkal képzelhetetlen sietséggel Haslebenbe érkezett, és Milhaud Generálist a' 13-dik Vadász Regementel; és Lassale Generálisnak egy Brigada könnyű Lovasságával Prenzlov városa ellen küldötte. Midőn megtudta Milhaud Generális, hogy a' Burgusok magokat egész erejekkel Boitzenburg, és Vignensdorf felé vonúltak, utánnok indúlt: a' hátul járó Sereget utol érte, 's abból 500 Lovast elfogott. Hohenlohe az alatt azon volt, hogy Stettinre juthasson; de mivel a' Bergi Nagy Herczeg Templinnél elállotta az útat előtte, kéntelen volt más útra erelzkedni: Boitzenburgról Hasleben felé ment, de kelepczébe került; mert valamint a' Burgusok Prenzlovra érkeztek, Beaumontnak, Grochynak Osztállyai ott termettek; 28-ikán a' Nagy Herczeg is ott volt, reá ütött a' Burgusokra, 's a' Golnitz vizén általment, és a' külső Várost lövetni kezdette; benyomúlt a'

Városba, és Hohenlohe Herczeget, a' ki leg-
nevezetesebb volt a' Burgus Vezérek közt, egész
Seregével együtt elfogta; így a' Burgus Hadi Se-
regnek még azon szakadványa is, melly a' Jé-
nai veszedelemből magát megmenthette, Franczia
kézbe került. Ugyan ezen elfogattatott Sereg-
gel Hohenlohe Herczegen kivül Franczia kézbe
került Mechlenburg-Schverin Herczeg is
több Generálisokkal együtt; mind a' Lovas, mind
a' Gyalog Testőrző Sereg egészen, sőt még Hen-
rik Vilhelm, August Ferdinand Királyi
Herczeg is a' Királynak Unoka Öttse: és így az
egész rettenetes Burgus Hadi Sereg elenyészett.
A' Fő Vezér, a' Generálisok, a' Királyi Her-
czegek, a' Gyalogság, Lovasság, az ágyúzó szer
mind el volt veszve; maga a' Király a' Tarto-
mánnyainak legtávolabb lévő széleire szaladott;
alig volt véle 15 ezer ember, úgy hogy már most
a' győzedelmeskedő ellenséget semmi sem aka-
dályoztatta az Odera vize mellett lévő Franco-
furt Városának elfoglalásától. Szinte olly szeren-
csés volt Clarke Generális Erfurt Várának Fő
Kapitánnya, midőn ő October 25-ikén hat ezer
tévelygő Szász Katonákat, a' kiknek Báró Hund
volt a' Vezérjek, elfogott. Ezek Grossommernre
vitettek, onnét pedig haza eresztettek Szakszó-
niába, olly feltétel alatt, hogy a' Francziák,
vagy azoknak szövetséges társaik ellen nem fog-
nak szolgálni. Ezen idő alatt Napoleon Csá-
szár Berlinben maradott, a' hol ő October 28 di-
kán a' Davoust Marschal vezérlése alatt lévő
Sereget megmustrálta: mind a' Fő, mind az Al-

Tiſzteket maga mellé gyüjtötte, 's így ſzóllott nékik: „Jénánál megtartottátok hajdani ditsöség-„teket. Ez örökké fennmarad az én emlékeze-„temben. Azon vitéz társaitok, a' kik elestek, „bajnoki halállal haltak meg; nékünk is kíván-„nunk kell, hogy olly ditsöséges halállal hal-„hassunk meg.“ Midön pedig Augerau Marschalnak Seregét mustrálná, így ſzóllott: „Ezen „Sereg erössebb most, mint sem az egész Bur-„gus Ármádia, holott ti tsak egy tized része „vagytok a' mi nagy Ármádiánknak, a' melly-„ből tsak legkevesebben voltak tüzben.“ Az után minden gyalog Dragonyosnak lovat adatott, azokból a' mellyeket Spandau környékén foglaltak vala el. Ugyan az nap vezettetett Napoleon Császár eleibe August Burgus Királyi Herczeg, a' kit ez az Attyához küldött, a' végre, hogy az ütközetben vett sebeit meggyógyítsa. *) Estve meglátogatta Napoleon Császár a' Henrik Királyi Herczeg Özvegyét, valamint a' Ferdinand fiát és Herczeg Aszszonyát. Azt keményen megparantsolta, hogy a' Hessen-Casseli Válaszló Herczegné a' Burgus Király test-

*) *Ezen Herczegnek attya Ferdinand nevezetü. Ugyan ezen Ferdinandnak a' fia azon Lejos K. Herczeg, a' ki Saalfeldnél elesett, és azon Henriknek a' ki Prenzlovnál elfogattatott. Ezen Ferdinand fia I. Fridrik Vilhelm Királynak, és testvére II-dik Fridriknek: tehát nagy Unoka Báttya a' most Országló Burgus Királynak.*

vére Friderika Kristina Augusta, a' ki éppen akkor gyermek-ſzülésben lebetegedett volt, legkissebben se nyughatatlaníttassék.

§. 54.

A' Prenzlovi ütközet után következett esetek.

A' Prenzlovi veſzedelem után a' Burgus Királynak minden Várai tárva nyitva voltak a' győzedelmeskedő Francziák előtt, 's egyéb nem volt hátra, hanem hogy azokba beſzálljanak, gazdag ragadományokat tegyenek, és az elfzéllefztett Burgus Ármádiának még meglévő ſzakadványait hadi foglyokká tegyék. October végén már 150 Burgus Záſzló volt a' Francziák kezében, mellyek közt volt az is, mellyet a' Királyné maga kezével tűzött vala. A' ſzerentsétlenségben nagy réſze volt a' Veimari Orſzágló Herczegnek is, a' ki 14 ezerből álló Sereget vezetett, de az nagyobb réſzről a' Francziák kezébe került; maga a' Herczeg haza ment, midőn már többet, mint három millio forint kárt ſzenvedett volna a' jó-ſzágaiban. Ez utóbb magát a' Rajnai ſzövetséghez kaptsolta. Egy más hét ezerből álló Burgus Sereg is, melly Rheinsbergről Stettinbe akara menni, elfogattatott, midőn a' Francziák elvágták az útat előttök. Más nap Marchal Soultnak öt Eskadron Száſz Lovasok adták meg magokat. Davoust azután Francofurtnál általment az Odera vizén mindjárt, mihelyt a' Würtembergi, és Bajor Seregek Bonaparte Hyeronimus vezérlése alatt Dresdáról Frankofurt

felé megindúltak. A' Burgus Király hallván a' Francziáknak az Odera vizén való általmenetelét, sietve általmenvén a' Vistula vizén, Graudenzre vonult. Slésiának sorsát az Istenre bízta. A' Braunschveig Herczeget is érdeklette az ekkori mostoha szerentse. Ez a' Francziák gyülölségét magára vonzotta, mivel ô volt a' valóságos oka, és eszköze ezen háborúnak. A' Francziának háborúnak elsô kezdetén Párist félelembe hozta. Jénánál, ámbár 72 esztendôs ember volt, vitézül küszködött, sebbe esett, Ottensee nevû helységben az ütközeten vett sebben meghalt. A' Pasevalki Capitulatio szerént, melly October 27-ikén történt, hat ezer Szász Katona letette a' fegyvert, és a' Szászok 's Francziák közt fegyverszünet lett: 41 Tisztnek, 515 Közembernek, és 488 Lovasnak Barner Vezérjekkel megengedtetett, hogy akadály nélkül Dessauba mehessenek; az Útasító Levelek, mellyet a' Francziák írtak, így volt: Octobernek 29-ikén Rathenauból megindúljanak, az nap Pramán legyenek; 30-ikán Brandeburgba; 31-ikén Belgitzbe, 1-sô Novemberben Dessauban, és megigérik, hogy a' Francziák, és azoknak szövetségeseik ellen szolgálni nem fognak. Lassale Francziai Generális October 28-ikán Stettin Várát felkérte. A' Várnak Fô Kapitánnyai Romberg és Knobelsdorf voltak. Ezek látván, hogy 180,000 Burgusok közzûl egy se jött visszsza az Odera vizén, és hogy százezer Burgus a' Francziáknál elfogva volna, October 29-ikén estve hat órakor általadták a' Várat; a' Várbeli Örizet, melly hat-ezerbôl ál-

lott, hadi fogságba esett. Mindent kézhez kellett nékik adni, a' mi a' Burgus Király tulajdona volt. Az egyéb mindenféle hadi szereken kivül 160 ágyú találtatott benne.

§. 55.

A' Sachsen-Veimari Herczegnek igen terhes viszsza vonúlása.

Károly August Sachsen-Veimari Herczeg a' Jénai ütközetkor az Elö sereget vezérlette, melly a' Thüringi erdönek Éjszaki szélén állott. Fö Hadi szállása Tambachban volt. Néki October 9ikén az erdön keresztül a' Verra vizéig kellett volna menni, de ö a' mint megtudta, hogy az ellenség Koburgnál egybeszedi erejét, megváltoztatta az útját: Hildburgshausen és Romhildt felé ment, és October 11-ikén Verra és Schleusa vizeinek öszvefolyása mellett táborba szállott. Más nap már Frauenvalde mellett volt, a' hol hírt vett a' Saalfeldi veszedelemről, és Lajos Királyi Herczegnek haláláról: parantsolta, hogy Rudolf Regementje a' Koburgnál álló ellenséget támadná meg, maga pedig 13ikán Eisfelden Ilmenaura ment, a' hol a' Küchelhahn nevü hegyre felment, hogy a' meszszelátó tsövén a' nagy Ármádiának hol létét feltalálhassa; de azt semmi részről meg nem láthatta. Azt végezte tehát magában, hogy, ha a' Király elöbbre ment, ö is elöbbre nyomúljon, és ha talán az ellenség üzöbe vette a' Királyt, ö az ellenségnek hátúljára üssön. Útjában Saalfeldre akart

véletlenül ütni, hogy a' Burgus és Szász ágyúkat a' Francziáktól viszsza nyerhesse; de parantsolatot vett Veimárra való menetelre. Arnstadtban meghallotta a' Hohenlohe Seregének Jénánál volt veszedelmét; azt tökéllé el magában, hogy két tsapatra osztván Seregét általteszi a' Gera vizén. October 14-ikét követő éjtszakán ezt szerentsésen végbevitte, de egyszersmind azt a' szomorú hírt is meghallotta, hogy a' Burgus nagy Ármádia Hassenhausennál egészen semmivé tétetett, némelly megmaradott szakadványi pedig Erfurtra vonúltak. A' Herczeg semmit nem késvén Binderleben, és Erfurt közzé sietett; itt hallotta meg, hogy a' Király Sömmerdában légyen: a' Várbeli Őrizetnek, melly 9000-ből állott azt parantsolta, hogy a' Várból kijövén, az ő Seregéhez kaptsolódnának; ezek pedig inkább Capitulálni akartak, mint sem magokat tovább való alkalmatlan fáradságra adni. Octobernek 16ikán meglett a' Capitulatio. Neheztelt a' Herczeg, hogy olly sok időt kellett néki minden haszon nélkül veszteni; éjtszaka Langensalza felé megindúlt. Éppen éjfél tájban érkezett ide a' Gyalogság Braunschveig-Oels Herczegnek vezérlése alatt; az végeztetett, hogy Mühlhausen felé meendenek. Vinning Generális is öszvekaptsolta magát a' Herczeggel, és így meglehetős erejű Sereg volt már Vezérlése alatt. Az Elősereget Plotz Generális, a' Hátul járó Sereget pedig Pillet, a' Sereg derekát Vinning Generális vezette. October 17-ikén vett tudósítást Hohenlohe Herczegtől, hogy az egész Árma-

diának fô igazgatását általvette légyen, 's kérte ezen Sachsen-Véimari Herczeget, hogy sietve Magdeburgba jönne; ez megigérte, és tüstént Hanoveránál álló Bila Generálisnak írt, hogy ô legfelllyebb October 27-dik napjáig Havelbergen légyen, hogy ott magát a' fô Ármádiával egyesitse. *) Hellvig Hadnagy megmentette ugyan az Erfurtban lévô Burgus foglyokat, de ebbôl kevés haſzna volt a' Herczegnek, mert azon megſzabadúlt Katonák ſzéllyel ſzaladtak; Hellvig erôtlenebb volt, hogy sem ô 9000 embert engedelmességben tarthatott volna. Szerentsésebb volt Herczeg Volfenbüttel: ez magát Büchel Generálissal egyesitette, és ezen kettôs erôvel az Albis vize mellett elôbbre ment, úgy hogy October 23-ikán a' hadi ſzállása Orbiseldeben volna, más nap Gardelegenben. A' Veimari Herczeg reménylette, hogy eléri czélját, és Sandaunal az Albis vizén által fog menni, de mivel Soult 40 ezer emberrel állott Tangermünde mellett, egy kerületet kellett néki tenni, az ágyúkat pedig Binfelden kereſztûl kellett Spandauba vitetni, jóllehet egy nappal elôbb az ellenségnek némelly vizsgálódói ottan láttattak. A' menetel egéſz éjjel tartott; reggel négy óra tájban Artenzaunnál ellenséget vettek éſzbe; azzal nem

*) *Valamint ez elindúlt, a' Hanoveranusok felzendúltek, a' Burgus Czímereket leſzaggatták, és helyekbe a' Britanniaiakat tették viſzſza, a' mint arról az Ingerslebeni Hanoverában lévô Minister a' Herczeget tudósitotta vala.*

gondolván, a' Lovasság a' folyón általtétetett, úgy hogy 10 órakor a' Lovasság már a' vízen túl volna. Egész nap puskáztatott a' Herczeg az Elővigyázókkal, a' következendő éjtszakán pedig annál több rakás tűz rakattatott, mennél több Nép tétetett által a' vízen; így az ellenség megtsalattatott vélekedésében, a' ki sok tüzet látván, ott vélte lenni a' Burgus Sereget, holott az a' vízen egészen általmenvén, megmenekedett. Ezen veszedelmes éjtszakán a' Herczeg illyen levelet vett III. Vilhelm Burgus Királytól:

Fényes hatalmu Herczeg!

Ámbár én nagy kötelességgel vagyok Herczegségedhez, arra kell még is kérnem Herczegségedet, hogy a' Vezéri Hivatalról tüstént mondjon le, és térjen viszsza a' maga Országába; minthogy Napoleon Császár egyenesen azt kívánja, hogy Herczegséged tábori Vadászszaival együtt haza térjen. A' tétovázás, ha tsak egy szempillantásig tart is, nagy veszedelemmel vagyon egybekaptsolva. Kérem azért nagyon Herczegségedet, mennél előbb lehet, Napoleon Császárnak kívánságát tellyesítse; a' Hadi Seregnek igazgatását a' rendben következő Generálisnak adja által, és magát olly helyheztetésbe tegye, a' minőt Herczegséged Országának, és Uralkodó Házának jova megkíván. Esmér engem Herczegséged, nem szükség azért sok szót veszteget nem, melly fájdalmason esik nékem olly hív szövet-

ségesemtől való elfzakafztatásom; de a' mi mostani fzerentsétlenségünk kívánja tőlem, és Herczegségedtől ezen áldozatot. Én mind fzemélyéhez, mind Herczegségednek Házához, mint önnön magamhoz képpest, olly figyelemmel lé-fzek.

Cüstrin Octob. 24. 1806.

Fridrik Vilhelm.

A' Herczeg azomban nem hagyván magát megtántoríttatni, az egéfz Hadi Seregét podgyáfzával együtt általtette az Albis vizén, 's egy sietős hírvivőt küldött Essen Generálishoz Stralsund Várának Fő Kapitányához, és tudakoztatta, ha bé akarja-é fogadni a' Seregénél lévő Katonaságot, ha annak más útja nem lefz a' veszedelemnek kikerülésére. A' Seregnek igazgatását Vinning Generálisra bízta, maga pedig eltávozott. Utolsó próbát akart tenni Vinning Generális ezen Seregnek megfzabadítására; a' Mechlenburgi Herczegségben a' Rostocki parton akarta a' Katonaságot hajókra fzállítani, hogy Kolbergnál, vagy Dantzignál a' fzárazra kitétessenek. Megindúlása előtt Phull Hadnagytól Stettinből izenetet vefz, hogy a' Szászok békességet kötöttek, Hohenlohe Herczeg pedig elbotsátotta a' Seregeket. Hogy a' Burgusok ezen hírt megtudhassák, Vinning Generális azt parantsolta Vobeser Generálisnak, hogy a' Burgusokat válafzfza el a' többi Katonáktól, és őket

Kiezre küldje, és úgy botsássa el, hogy a' Burgusokban valami felzavarodás ne támadjon. Ezután Vinning Generális Malchinon Mirorra ment, hogy az ellenséggel elhitesse; mintha ő Stralsundra szándékozna, azomban Kratzenburg, és Dambeck közt általadta Hadi Seregét Blücher Generálisnak, a' ki October 29-ikén érkezett oda, és már most 21 ezerből álló népe volt. Ezzel mi történt, mindjárt meglátjuk.

§. 56.

Blücher Generálisnak ritka történetei.

A' háború kezdetén Blücher Vestphaliában vezérkedett. Onnét Szakszóniába húzta magát. A' Jénai ütközetkor Hohenlohe Herczeg' Seregénél volt. Ez Blüchert 3000 Lovassággal küldötte azon elszélleszteti Seregnek egybegyűjtésére, a' mellynek Vezére Vürtembergi Herczeg Eugen volt. Klein és Laselle Franczia Generálisoknak Osztállyai az útat elvágták előtte: azzal mentette ki magát, hogy Klein Generálissal elhitette, hogy hat hétig tartó fegyvesznet volna, mint már fellyebb mondottuk. October 24-ikén Verben mellett általment az Albis vizén, és magát Magdeburgnál egyesítette Natzmer Generális Seregével, a' melly Sereg Hallenál megverettetett vala. Ezen kettős Sereggel October 28-ikán Boitzenburgba ment, éppen akkor, midőn Soult 36 ezer emberrel Tangermünde erányában az Albis vizén általment. Blücher magát egyesítteni akarta Hohenlohe Herczeggel; el-

tökéllé azért magában, hogy a' Francziákat Boi tzenburgból kiüzi. Ezt végbevitte; már most hogy az egyesülése egészen végre hajtassék, Prenzlovra szándékozott; azomban meghallotta, hogy Hohenlohe már Capitulált. Az egész ereje legfellyebb tíz ezer ötszázra ment, és az ő állapotja igen kétséges kimenetelű volt; se kenyere, se költsége nem volt; előtte a' Bergi Nagy Hg. állott, oldalaslag pedig, és hátulról a' Ponte Corvo Herczeg; azért Prenzlov helyett balra Új-Sterlitz felé ment, olly reménységgel lévén, hogy itt a' Veimari Herczeggel egyesülhet, holott azzal magát csak 29ikén Dambecknál egyesíthette, minthogy a' Veimari Herczeg a' Vezérséget Vinning Generálisnak már általadta. Az volt most Blüchernek a' szándékja, hogy megütközik az ellenséggel, hogy így a' Királynak időt szerezzen a' Napkeleti Burgus Országból való Seregeknek az Orosz Seregekkel való öszvekaptsolására, és azoknak az Odera vizéhez való vezetésekre. Mivel pedig tudta, hogy az ellenség ereje az övét fellyülhaladná, halasztani akarta az ütközetet, és magát Artlenburgnál az Albis vizén általhúzni. Ezen planumját azomban végre nem hajthatta, mert a' Ponte Corvo Herczeg ellene állott, sőt azt is gondolhatta, hogy Soult is Neustadt felé fog mozdúlni, hogy az Albis vizén való általmenetelt megakadályoztassa. A' Svékusoknak Seregét, mellyet Merian vezérlett, magához kaptsolta Blücher, de így is kevésre mehetett, mert mindenben olly nagy szükséget szenvedett, hogy a' nagy éhség miatt se az em-

bereknek, sem a' lovaknak jártányi erejek nem volt. Hogy mindent egyszerre el ne veszessen, October elsõ napját követõ éjtszakán kéntelen volt a' Hadi Seregét házokba bészállíttani; azomban minden kitelhetõ vigyázatokat rendelt az õ Hadi Seregének bátorságára; mindazonáltal November 20-ikán Varren mellett az Elõ-seregére reá tsaptak a' Francziák, és azt egész O-Schverinig nyomták. Kimenekedett ugyan tsak itt is az ellenség kelepczéjébõl, és November 3-ikán Schverin felé ment olly reménységgel, hogy ott éleményre talál. Innét Lauenburg felé mozdúlt, de az úton Krivitz mellett hevesen kellett néki tsatázni, mellynek az éjtszaka szakasztotta végét. Ezen tsatában a' Burgusok által a' Franczia Lovasság hátra nyomattatott. Osdorfba szállította bé a' tsatában ellankadott Népét. Ponte Corvo Herczeg itt már másodszor szóllította meg Blüchert, hogy Capitulálna: ez reá nem állott, hanem Gadebusch és Roggendorf felé vezette Seregét. Már itt vagy meg kellett néki ütközni, vagy pedig Hamburg avagy Lübeck felé menni. Megütközni nem bátorkodott, mert a' Serege igen el volt erõtlenedve; a' helyheztetése is igen veszedelmes volt, mert jobb felöl állott a' Ponte Corvo Herczeg, szemközt a' Bergi Nagy Herczeg, bal felöl pedig Marschal Soult: eltökéllé tehát magában, hogy Lübeckra megy; November 5-ikén szánta el magát ezen veszedelmes útra, és este 5, és 7 óra közbe Lübecknél volt. A' Magistratus pártatlan lévén, Blücher Katonáit a' Városba bé nem akarta

fogadni. Blücher pedig semmi ellenszóllásra sem hajtván semmit is, a' Lovasságot beugratta a' Városba, a' hol ezek erőszakkal foglaltak maguknak szállást.

§. 57.

Hessent a' Francziák elfoglalják.

A' Francziák minden részről bátorságba akarták magokat helyheztetni. Hogy a' Sereg hátulról fedezve légyen, a' Hesseni V. Herczegségnek elfoglalását szükségesnek látták: e' végre Marschal Mortier November 4-ikén 1806-ban illyen Hírdetményt botsátott a' Hesseni Néphez:

Mortier Edvard Jósef Casimir Birodalom Marschalja, Császár és Király Ő Felségének Vezéri Helytartója, a' Christus Rendének Nagy Keresztes Vitézze, a' Nagy Hadi Sereg nyolczadik Osztállyának Fő Vezérje.

Hessennek Lakosi! Én a' ti Tartományotoknak megszállására jövök, a' melly egyetlen egy út, hogy a' háborúnak rettentéseitől menttek legyetek. Ti magatok szemmel látó Tanúi vagytok azoknak az erőszakoskodásoknak, mellyeket a' Burgusok a' ti Tartományotokban elkövettek. Magatok láttátok miképp fogadta őket a' ti Fejedelmetek a' maga Tartománnyában. Másképp nem is lehetett, mert mind maga a' Fejedelem, mind annak fia Burgus szolgálatban vagyon. Egy Fejedelemnek Méltósága egybefér-

hetetlen egy más Fejedelemnél lévő szolgálattal. A' ti Religiotok, törvényetek, szokásaitok, és szabadságtok tekéntetben fognak tartatni, és a' ti Tartományotokban legszorosabb katona fenyíték fog tartatni: legyetek azért tsendességben, bizodalmatok légyen a' mi Császárunkban, a' kitől függ a' ti sorsotok; és úgy a' ti Tartományotok szerentsésebb lészen, mint eddig.

Mihelyt ezen Hírdetmény nyilvánságossá tétetett, a' Hesseni Katonaságot hadi foglyokká tették a' Francziák. Egyszersmind a' Hessen-Casseli Herczeghez illyen értelmű hadi izenet forma Hírdetményt küldöttek:

Tudva vagyon tökélletesen Császár és Király Ő Felsége előtt a' Hessen-Casseli Fejedelemnek magaviselete. Tudva vagyon, hogy ő magát egy új szövetséghez tsapta, hogy a' Burgus Hadi Sereg számára lovakat küldött, Hanau Városát a' Burgus Seregek számára éleménnyel megrakta. Hasztalan volt a' Párisban lévő Hessi Minister Malzburg Úr előtt ezek eránt való előadás, a' ki a' helyett, hogy felelne, Párisnak elhagyására való menedék levelet kért magának, hogy Casselbe visszatérhessen. Nem sokára azután a' Burgusokat nagy örömmel fogadta el a' Tartomány, a' kiket maga a' Fejedelem vezetett be a' fő Városba. Ezen Seregek a' Hesseni Tartományon keresztül mentek, olly eltökéllléssel, hogy Francofurtnál a' Franczia Sereggel megütköznek. Ezen fellyül a' megígért pártatlanság

mellett is a' Hessen-Casseli Udvar folytatta a' háborúra való készületeket, jóllehet a' Császár azt a' kinyilatkoztatást tette, hogy ô azon készületeket, mint ellenségeskedésnek jeleit, úgy tekénti. Minekutánna pedig a' Burgus Ármádia minden részről hátra nyomattatott, oktalanság volna megengedni, hogy a' Hesseni Ármádia összevegyüljön, mivel az azon esetre, ha a' Franczia Ármádia szerentsétlen találna lenni, annak hátára tsapna. Azt kívánnya tehát a' bátorság, hogy Hannau Városa, és a' Hessen-Casseli Tartomány a' Franczia Seregek birtokában légyen. Már most a' Hessen Casseli Fejedelemnek szabadságában vagyon magát az ô Tartománnyának birtokában erôszakkal megtartani, vagy pedig azt a' pusztúlás veszedelmére kitenni. Valóban a' Seregeknek Fô Kapitánysága la Grange Generálisra bízattatott, a' ki illy Hírdetményt tett nyilvánságossá:

Hessiai Lakosok! Ezen mostani új esetek oka esméretes elöttetek. Ezen Országos változásnak ti reátok nézve, reménylem, nem lészen rosz következése. A' háború nem fogja érdekleni a' ti határaitokat. Csendességben legyetek, folytassátok a' ti munkáitokat, és kereskedésteket; maradjatok a' ti esméretes szorgalmatosságtok mellett; minden félelem nélkül legyetek a' ti törvényeitek, házátok, személyetek, és vagyonotok eránt. Részemről semmit el nem mulatok, hogy titeket, és Országotokat szerentsésségé tegyem. Ez az én eltökéllésem, és magamat szerentsésnek tartandom, ha czélomat elérhetem.

Hessiaiak!

Hessiaiak! kötelességtek az Országlószék parantsolatinak engedelmeskedni, és azt tökélletesen végbe vinni, a' mi néktek parantsoltatik; ezt kívánom én tőletek, hogy a' közönséges czélt elérhessük, a' mellytől függ a' ti egész szerentsétek. Azután la Grange Generális azt jelentette nékik, hogy ezen túl a' Tartomány a' a' Franczia Császárnak nevében fog kormányoztatni; a' fegyver a' Néptől el fog szedetni, és az adó, mint eddig, fizettetni.

§. 58.

A' Francziák Cüstrin várát elfoglalják. Magdeburgot ostrommal bekeríttik.

A' Jénai ütközet után eltökéllették magokban a' Francziák, hogy az elszélleszlett Burgus Ármádiát semmivé teszik, és azon helyeket is, mellyekben azok magokat fenntarthatnák, magokévá teszik. Mind a' kettőt végbevitték. Stettin megvétele után Davoust Marschal Cüstrin *) ellen ment; azt a' Vár Kapitánnyától felkérte, és minden ellenszóllás nélkül általvette. November 29-ikén estve hét órakor ment bé Gudin Generális a' Várba, a' hol 80 ágyút, 4000 Burgus Katonát, és sok hadiszert talált. Ezen Várnak elfoglalása által minden Váraknak, mellyek

*) *Ezen Vár a' Varta vize partján van; több felvonó hidakkal van megerősítve. Berlintől mintegy 15 mértföldnyire vagyon.*

az Odera vize mellett vagynak, a' Francziák Urai lettek. Marschal Ney éppen azon időben Magdeburg ellen indúlt, melly Város későbben foglaltatott el, a' mint utóbb hallani fogjuk. A' Bergi Herczeg Friedland felé ment, és Anklam Városánál Bila Burgus Generálisnak Seregére talált. Megütköztek. Erősebbek lévén a' Francziák, Capitulatióra kénszerítették a' Burgusokat: 4000 Burgusok hadi foglyokká tétetvén Franczia Országba küldettek. Ezen tsatában a' Királyi Testőrző Huszárok is elfogattattak, a' kik arról emlékezetessek, hogy nékik az Orosz-Császárné II. Katalin Tigris bőröket küldött ajándékul. Csaknem ezen időben támadta még Ponte Corvo Herczeg is Gabelnál a' Veimari Herczegnek hátul járó Seregét: ez igen ellent állott a' Francziáknak. A' Fr. Vezér lovával együtt elesett, de az által inkább neki tüzesedvén, Mechlenburg és Svéd Pomerania felé nyomta ezen Veimari Seregét. A' leírhatatlan sok fáradságokra reá unván a' Veimari Fejedelem, Hadi Vezérségéről lemondott, 's a' Tartománnyába viszsza tért, és magát a' Rajnai szövetséghez adta. Most egy veszedelem után más jött a' Burgusok nyakára: Savary Generális Husdunne Burgus Generálist Veimarnál utol érte, és vele együtt két Brigada Huszárokat, és két batalion Granatérosokat elfogott. Davoust Óriási lépésekkel ment a' Burgus Lengyel Ország ellen. November elein Posenben volt, a' hol ötet határ nélkül való örömmel fogadták. Véghetetlen sok Nép tolongott ősze, hogy a' Franczia Lovasság a' Nép-

nek sokasága miatt alig mehetett által. A' Burgus Királynak Tisztviselőit is sokan megtámadták, azon gyülölségből, hogy azok, mint idegen Nemzetből valók, a' Lengyeleknek Elöljáróikká tétettek.

§. 59.

Tovább való történetei Blücher Generálisnak. Lübeck ellenség kezére kerül.

Már fellyebb mondottuk, hogy sok törekedések után Blücher Lübeckre érkezett. A' Városban csak egy része maradott a' Seregnek; a' többi a' Trave vize mellett szállott táborba, úgy hogy azon folyó a' Tábor homloka előtt volna. Egy batalion Gyalogságot, és egy csapat Huszárságot Eisenhardt *) Hadnagy vezérlése alatt Ratzenburgra küldött, de ez a' Franczióktól való veszedelem miatt kéntelen volt a' Városba viszsza térni. Blücher Generális azután a' Városnak kapuit, és a' hídakat Őrizetekkel megrakta; még a' kapuk előtt is Novem-

*) *Ezen Hadnagy October 12ikén Koburgot fellármázta, és egynehány száz Franczíákat elűzött. Egy ideig Hildburghausenben tartózkodott. A' Jénai ütközet után Gagren Hadnagygyal öszvetalálkozott; öt nap, és öt éjjel minden pihenés nélkül menvén, a' Thüringi erdőn általvergődött, Nordhausennél a' Veimari Herczeg Seregéhez kaptsolta magát; a' ki ezt már elveszettnek lenni gondolta.*

ber 5-dikét követô éjtſzakán Tábori Vadáſzok, és Lovasok voltak; a' Vár kapujánál pedig egy erôs Oſztály állott, hogy Bernadotte Marschalnak könnyû Seregei ellen a' Várost bátorságban tartsák. Egy ſzempillantatik tartó csendesség sem volt, az Elô-vigyázó Seregek egymást egéſz éjtſzaka nyughatatlanították. November 6-ikán Ponte Corvo Herczeg Hemsdorfról reggel korán Lübeck felé indúlt; egynehány ſzáz podgyáſzos ſzekérre talált az úton, mellyeknek örizetekre Gyalogok is, Huſzárok is voltak rendelve: a' Franczia Huſzárok reájok vágtattak, és az Örizetet podgyáſzſzal együtt elfogták. Reggel 8 órakor egy más Franczia sereg tsapat Slakupnál a' Lauenburgi Sereg maradványának egy réſzére talált, azt rövid tsata után elfogta. Blücheruek ſzerentsétlenségére a' Város bástyái le voltak rontva, 's a' sánczai be voltak töltve, és azok sétáló helyre változtatva: azért a' Városban lévô Burgus Katonaságnak semmi fedezete nem volt. Azt lehetett vélni, hogy a' Vár kapura rohan az ostrom; oda 3 Batalion állíttatott 16 ágyúval. A' Vezérséget Braunschveig-Oels Herczeg vette által, a' kit Drouet Generális 9 óra tájban tüzessen megtámadott; elſzánt viaskodás után kéntelen volt magát a' Városba húzni. Azt a' hibát követte el, hogy az ágyúkat hátrább helyheztette, mint sem hogy azokat az ellenség ellen haſználhatta volna. A' Francziák ellenben egy dombon olly helyheztetésbe tették az ágyúkat, hogy a' Várkapu sánczaira lôhetnének; ez okozta, hogy a' Burgusok

bellyebb húzták magokat a' Városba. Ezekkel együtt Frere Generálisnak Brigadája is benyomúlt a' Városba, a' Generálisnak mellette lévõ Adjutánsa, és maga a' Generális alatt a' ló ellövettetett. Elsõ, a' mit a' Francziák tselekedtek, az volt, hogy a' Burgusok' ágyúit elfoglalták, és a' Városnak útszáin kezdettek tsatázni. A' Burgusok minden lépésben feltartóztatták a' Francziákat; viaskodtak mint az Oroszlánok: kartátsokkal lõttek a' Város útszáin, melly a' mészárlást inkább nevelte. Blücher Generális akkor érzette leginkább a' veszedelmet, midõn a' szabadon válalkozottak az egész Generális Stabot Scharenhorst Obesterrel, és Gróf Golzal együtt a' maga szállásán elfogták. Blücher Generális tehát felült a' lovára, a' maga fiával általtörte magát a' Városban lévõ ellenségnek rendein, 's egybeszedte Katonáit, és a' kapun kimenvén, eleibe indúlt az ellenségnek. Az alatt a' Francziák a' Várkapujának sánczait, azután pedig a' Holsteini kaput elfoglalták. A' Braunschveig-Oels Herczeg kéntelen volt magát a' Holsteini kapun a' Városból kivonni, a' hol õtet Blücher Generális is követte, félvén, ne hogy a' Hadi Seregtõl elszakasztassék; az útszákon mindenütt kellett tsatázni: a' Burgusokat még a' Templomokban, házokban, és egyéb nyilvánságos épületekben is ûzték a' Francziák: mindenütt öntetett az emberi vér. A' Tschammar és Braunschveig' Regementje, a' Magdeburgi puskás Gyalogok, a' Tábori Vadászok, és az

Ivernois gyalog Batalionja részszerént öszvetöretett, részszerént elfogattatott; a' Malom, és a' Hörter kapunál legvéresebb küszködés volt, a' hol a' Burgusok legtovább állottak ellent: a' Malom kapunál egész dél után négy óráig tusakodtak a' Burgusok, míglen megadták magokat. Egynehányan a' Pomeraniai Regementekből a' Hörter kapunál, és a' hídon kétségbe esettek módjára viaskodtak: hogy ôket a' sánczokból kiüzhessék a' Francziák, a' házok tetejére kellett nékik felmászni, és a' sánczban lévôkre onnét tüzelni. Az útszákon lévô Városi Népnek nem volt elegendô bátorságú megmaradása; sok Polgárokat, a' kik a' házakon kivül voltak, érdeklett, és megölt a' lövés. Eltökéllé az alatt magában Blücher, hogy a' hídon Schwartaunál Travemünde felé fog menni: nyomba kôvette a' Ponte Corvo Herczeg; vagy meg kellett tehát ütközni, vagy a' Dániai *) pártatlan földre betsapni, egyik sem látszott tanátsos.

*) *A' Dániai Generális Evald nem akarta megengedni a' Burgus Katonaságnak a' Dániai földre való bemenetelét. Örizetet vitt a' határ szélekre, és a' maga fô hadi szállását Stokelsdorfra tette. Mivel azomban Evald azt mondotta, hogy a' Francziáknak sem fogja megengedni, hogy a' Dániai földre betsapjanak, Blücher sem ment be. A' Dánusok nem tartották meg a' szavokat, mert a' Francziákat beereszteték, azért a' Britannusok boszút állván Koppenhágát nagyon lerontották.*

nak, azért November 7-dikén reggel egy Hírvivőt küldött Ponte Corvo Herczeghez, és bévette a' Capitulatiót, mellyel a' Herczeg által többször megkínáltatott, mellynek ereje szerént 518 Stabalis és más Fő Tisztek, és mintegy 10 ezer emberek hadi fogoly képpen a' Francziáknak magokat általadták. Ez volt az az emlékezetes Lübecki tsata, mellyel a' Francziák 1806-dik esztendőt befejezték. A' Burgus Generálisok, a' kik felettébb való hívságból az előbbeni esztendőben az Austriai Generálisokat gúnyolva hordozták a' nyelveken, most az Ulmai veszedelemnek megújítását, és pedig több ízben magokon tapasztalták, p. o. Erfurtnál a' Hohenlohe Herczeg Stettinnek általadásánál, és Blücher Generálisnak Capitulatiójánál. Mindenikben ezen esetek közzül le kellett tenni a' fegyvert a' Burgusoknak. Ezen fellyül igaz mondás az, melly a' Böltseség könyvében vagyon, hogy „Minden „ a' maga idejében történik meg.“ hogy: Semmi „ sem marad a' Világon büntetés nélkül, és hogy az Uralkodók' Ura a' hatalmasokat megalázza, és az alázatosokat felmagasztalja.

§. 60.

Blücher Generális Levele a' Burgus Királyhoz.

Szomorú szívvel, és könyvező szemmel jelentem egész eltöröltetését azon Hadi Seregnek, a' mellyet vezérleni szerentsétlenségem volt. Szükségtelen az, hogy én magamat mentegessem, minthogy én a' Hazától, az egyéb Ármádiától,

és minden Váraktól elszakasztva lévén, tsaknem minden hadi-szer nélkül voltam, a' mellyet a' négyszeri tsata megemésztett. Egy olly Sereggel kellett tsatáznom, melly hatszorta erössebb volt az enyimnél. Jutalom gyanánt fogom venni, ha Felséged az én tett lépéseimet visgálás alá veszi; én mindent rövid summában elöadok. Azt elöre kell botsátanom, hogy nékem szándékom volt October 28-ikáig magamat Hohenlohe Herczeggel egyesíteni, és az Odera vizén általmenni. Az ellenséget az Odera vizétöl el akartam nyomni, és ötet a' Burgus Monarchia belsejébe való menetelétöl megakadályoztatni; egyszersmind időt akartam nyerni a' Váraknak éleménnyel, és hadi szerrel való megrakásokra. Én három erös Ármádiáktól körülvétettem, mellyeknek Vezérei voltak Murat, Bernadotte, és Soult, úgy hogy Kiel, és Lübeck közt Ratkauban Capitulálni kénszeríttettem. Az egész dolgot röviden leírom. October 24-ikén Hohenlohe Herczeg reám bízta azon Seregnek vezérlését, mellyet eddig Eugen Vurtembergi Herczeg vezérlett volt. Ezen Sereg a' Hálai ütközetben sokat szenvedett; ágyúit, hadi szereit elveszttette; se kenyere, se költsége nem volt. Ezen meggyengült Sereggel October 26-ikán Rupin felé mentem elöre. Hohenlohe ez nap Lichenben volt. Az nap estve felé az ellenség az én hátul járó Seregemet megtámadta Mentznél; ámbár az a' tsata helyét megtartotta, még is Fürstenbergre viszsza húztam, hogy azt az Ármádiának elsö Osztállyával egybekaptsoljam. 28-kán

reggel Boitzenburg felé mentem; Hohenlohe Schonemarkon keresztül Prenzlovra ment. Hogy véle magamat egyesítsem, szükséges volt az ellenséget Boitzenburgból elűznöm. Az ellenség Lichennél az én hátuljáró Seregemet megtámadta, de visszaűzetett. Boitzenburgot az ellenség elhagyta, de mindenütt visgálódó tsapatokat hagyott hátra; nékem, hogy a' népem ébel meg ne haljon, kivont karddal kellett eledelt szereznem. Midőn 29-ikén Prenzlov felé akarok menni, megtudom, hogy Hohenlohe Prenzlovban már elfogattatott légyen Seregével egyűtt. Még 10500 emberem volt; Murat előttem állott tsak egy mértföldnyire, oldalról pedig, és hátulról Bernadotte. Mindegyik ezek közzül kétszerte nagyobb erővel volt nálamnál; ehez járúlt az eledelből való szükség, és a' Népnek a' hosszas útazásból következett elerőtlenedése. Midőn én a' Veimari Herczeghez akarom magamat kaptsolni, véletlenül előmbe jön a' Herczeg, és azt a' hírt hozza, hogy Soult Marschal sietve jön előmbe. Ő valóban az én hátuljáró Seregemet megtámadta. October 31-ikén két Tisztet küldöttem, hogy az Albis vizén való általmenetelhez hajókat rendelnének, én pedig Varen felé mentem, onnét O-Schverinre és Glarbera. Most rosszabb karban volt az állapotom, mint előbb; a' Veimari Herczeggel, az igaz, egyesülve voltam, de ébelhaló volt a' Seregem; szükséges volt őket falukba beszállíttani, de ott elszélleszetve lévén, veszelemben voltak, ne hogy az ellenségtől elfogattassanak. November 1-sö

napján az ellenség Vahrennál megtámadta a' hátuljáró Seregemet. Hoſzſzason leírván Blücher Generális azon viſzontagságokat, mellyeken általesett, 's így fejezi be a' levelét: Az én Seregem rúha nélkül, többnyire lábbeli nélkül, közel három hétig tsaknem minden kenyér nélkül kéntelen volt nem tsak a' nagyobb erővel, hanem az éhséggel, és legnagyobb nyomorúsággal is küſzködni.

Blücher.

§. 61.

Mecklenburgot ellepik a' Francziák. Magdeburg feladja magát.

Valamint a' Hesseni, úgy a' Mecklenburgi Tartomány is sokat ſzenvedett ezen háborúban. Mivel ezen Tartomány igen termékeny, mind a' Burgus, mind a' Franczia Katonaság oda örömest ſzállott be. A' Fejedelem ſzövetségbe állott az Oroſz Csáſzárral, de azon ſzövetséget drágán fizette meg a' Francziáknak. A' Bergi Nagy Herczegnek Adjutánsa egy sereg Mecklenburgi Katonaságot Capitulatiora kénſzerített, a' kik egynehány podgyáſzos ſzekeret a' Peene vizén már akkor általvittek volt; ezeket azomban a' Svékusok Franczia kézre adták, a' kik 1500 hadi foglyon kivül annyi pénzt nyertek, hogy minden közembernek egynehány ezer forintja volna. Azomban Magdeburgnak elfoglalására indúltak a' Francziák; November elején Marschal Ney kezdette lövetni; mihelyt egynehány há-

zak öſzveégtek, mintegy kétségbeesették a' Városnak Lakosi azt kívánták, hogy a' Város Fő Kapitánnya alkura lépjen, a' mit ő meg is tselekedett. Sok Magazinumok, és hadi ſzerek találtattak benne. A' Katona Őrizet 16000-ből állott, a' kiknek tábori Cassájok is Franczia kézre jutott. Midőn ez történik, több Franczia sereg tsapatok egéſz a' Vistula vizéig nyomúltak előre. Sok levelek fogattak el, mellyek ezer féle mesékkel tele voltak: p. o. hogy Massena elesett; Nápolyban zendülés támadott; Olaſz Országban 6000 Ángolok kiſzállottak; hogy a' Franczíák egéſz felső Olaſz Országból elpuſztúltak; az Oroſzok Corfuban tökéllctesen győzedelmeskedtek, holott a' hivatalbéli tudósításokból bizonyos volt, hogy még akkor ſzáz-ezer Franczíák voltak Olaſz Országban, és hogy Marmont Franczia Generális a' Cattaró vize torkolatjánál réſzſzerént elfogta, réſzſzerént hajókra ſzorította.

§. 62.

Slésiában viselt háború.

Az a' ſzomorú eset érte a' Burgus Királyságot, hogy azt egyik végétől a' másikig ellepte az ellenség. Napoleon Csáſzár az Öttsét Hyeronimust ezen czélnak tellyesítése véget az Ármádiához hívta, a' Bajori és Vürtembergi Katonasággal Slésiába küldötte. Ezen Tartományt ostromló Ármádia 60 ezerből állott, és November közepén bent volt Slésiában. Ezen 1807-dik eſztendőben állott ki Bonaparte Hyeroni-

mus a' hadi pállyafutásra legelsôben, és ott magát annyira kimutatta, hogy magát a' Vestphaliai Királyságra érdemessé tenné, a' mint ezt annak idejében meg fogjuk hallani.

§. 63.

Az Ángolok magokviselete az 1806-dik esztendôbéli háború alatt.

A' mint az elôbbeni esztendôbéli szövetséget a' Posoni békesség felbontotta, az Ángolok az Éjszaki részeken egy más szövetséget akartak titkon felállíttani. Erre hogy idôt nyerjenek, Franczia Országgal alkudozni kezdettek a' békességrôl; e' végre Lauderdale Párisba küldetett; de ez, mivel eltökéllett szándékkal dolgozott a' békességen, kevés idô múlva ismét Londonba viszsza ment. Az Ángolok küldöttek ugyan egy Flottát, de nem a' szövetséges társoknak segítségekre. Az Ángol Követ Lord Morpeth három mértföldnyire volt Jénától, midôn ott a' tsata történt; hallotta az ágyúknak szörnyû durrogását, és mihelyt a' Burgusok veszedelmét hallotta, nyakra fôre viszsza tért. A' szaladásban lévôk utol érték, és körülvették; ô pedig szaladott, és kiáltotta, hogy ôtet nem szabad elfogni. Egy lóért 60 Guinét adott, és szaladásra eredett. Az Ángol Parlamentumban az ellenkezô Félnek egyik Tagja ezen esetet tréfásan kikaczagta, midôn nyilván azt kérdezte, hogy egy két Titoknokkal lévô Követ é az az egész tábori segedelem, mellyet a' Burgusokhoz küldöttek. Úgy

látszik, hogy a' Buenos Ayeres kints figyelmetesebbé tette a' Parlamentumot, mint sem a' Burgusoknak szerentsétlenségek. Várva vártak a' Burgusok ezen részről segítséget, de nem érkezett elöbb, hanem midön már Dantzig Franczia hatalom alatt volt, és a' Burgus Monarchiát már meg nem lehetett menteni. Britanniában nints már többé se Pitt, se Nelson, a' kik a' Britanniai Népnek tekéntetet adhatnának.

§. 64.

Nevezetes esetek történnek az 1806-dik esztendöben.

Nevezetes dolgok történtek ezen esztendöben Olasz Országban. Genua, Piombino, és Lucca Franczia Országhoz kaptsoltattak. Velencze a' Lombardiai Királysághoz ragasztatott. Bonaparte József a' Nápolyi Királyiszékre lépett. Az Orosz Császár a' Burgussal és Svékussal egybeszövetkezett, és mind szárazon, mind vízen hadhoz készült. I. Sándor Orosz Császár a' maga Birodalmában lévö Nemességet a' Francziák ellen való fegyverfogásra késztette; de ezek akkor érkeztek a' Vistula vize mellékére, midön már a' Burgus Monarchia tsaknem egészen leomlott. Ezen esztendönek végén az Oroszok a' Montenigrinusok segítségével Curzola szigetét elfoglalták. Ez nehezteléstre gerjesztette a' Törököket, kik az Oroszoknak hadat izentek. A' hadi izenetben arról vádolják az Oroszokat, hogy ök békesség idejében Crimiát elfoglalták, és úgy a' Kutsuk-Kainarschy békességet felbontották. Georgiát a'

Fényes Portának megsértésével birtokjok alá vették. Az Oláh Országi, és Havas-Alföldi dolgokba magokat egyelítették, a' nélkül, hogy ők arra megkérettettek volna. Ezen két Tartományban lévő Görögöket a' Porta ellen fellázították. Michelsont egy Hadi Seregel oda küldötték. A' háborúnak hevesebb tüze a' következendő 1807-dik esztendőben ütött ki. Más részről a' Persák is hadat izentek az Orosz Császárnak. Maga a' Persiai Császár Kaukasus felé nyomúlt Hadi Seregével, mellyet személyesen vezetett; Franczia segítséget kért, mellyet néki Napoleon Császár megígért Varsauban léttekor. Ez által gondba ejtette Napoleon Császár az Oroszokat, a' kiknek már most fel kellett osztani az erejeket. Az alatt Selim Sultánt levetették az Osmannok, és helyébe IV. Mustafát tették, a' ki az Oroszokkal megbékélt. Napoleon Császár is Julius 8-dikán 1807-ben Tilsitben békességet kötött az Orosz Császárral. Ezen békesség emlékezetessé tette Tilsit városát a' Históriákban. A' Memel vize mellett vagyon épitve; Königsberg után legnagyobb Város az egész Napkeleti Burgus Országban; egy régi Vár vagyon benne. Itt a' Catholicusoknak tartománybéli Iskolájok vagyon.

TOLDALÉK.

Lengyel Országnak röviden előadott Története. *)

§. 1.

Lengyel Ország a' régi időkben.

Nem volt esméretes a' régi Földrajzolók előtt Lengyel Ország. A' Görögök azt Nagy Scythia részének tartották, és azt esméretlen Éjszaki Tartománynak nevezték. A' Rómaiak minekutánna a' Rajna vizén általmentek, nagy külömbséget vettek észre a' Vistulán innét, és túl való Népekben; a' Vistulán túl lévőket Sarmatáknak nevezték.

*) *Nagy időtől fogva Lengyel Ország különös tekéntetet érdemlő Hatalom volt Európában. A' múlt Századnak vége felé omlott le, a' mint utóbb látni fogjuk. Az 1806 dik esztendőbéli hadban itt tsata-piacz volt: illendő azért, hogy ezen Országnak történeteit is rövideden említsük, minthogy a' Franczia háborúban, mellyet itt leírunk, ennek nagy befolyása volt.*

§. 2.

A' Sarmatáknak származások, és azoknak legrégibb történeteik.

Legközönségesebb vélekedés az, hogy a' Sarmaták a' Medusoktól származtak légyen, minthogy azokkal mind házi szokásaikban, mind viseleteikben nagyon megegyeznek. Ezen Nemzetről elsõ emlékezet a' Históriákban az elsõ Századnak közepe tájján találtatik. 73-dik esztendõben Krisztus születése után Mitridates Pontusnak Királlya nevezetesen gyõzedelmeskedett a' Sarmaták ellen; a' Rómaiak ellen való háborúban pedig nagy haſznokat vette. Igen elnyomattatott ezen Nemzet Diocletzianus, és Maximinus Római Császárok idejében, midõn ezek tsak nem egészen semmivé tétettek. Ezen idõben azon része a' Sarmatáknak, melly a' Tisza és Maros vize közt Pannoniában lakott, Kranitz Országba és Dalmatziába költözött. Negyedik Században Krisztus születése után a' Sarmaták a' Gothoknak és Hunnoknak hatalmok alatt voltak, nevezetesen Attila idejében. Az ötödik Században laknelyül Illyricum adatott nékik, a' hol az elõbbeni nevezetek Slavus (Tót) nevezetre változott. Hatodik Századnak kezdetén a' Sarmaták, már most Slavusok, a' Bolgároktól nyomattatván, a' Duna mellékéről Éjszak felé vonúltak, és azon Tartományt, mellyet most Lengyel Országnak nevezünk, megszállották, a' hol õk elein-ten Lech nevezetet viseltek. Egynehány Nemzetségek innét Pomeraniába és Russiába költöztek.

tek. Az még is igen hihetõ dolog, hogy ezen költözés elõtt már némelly Nemzetségeik a' Slavusoknak ezen Tartományokat bírták, a' kik az új oda költöztekkel magokat egyesítették. Nyolczadik Századnak vége felé nagy réfze a' mai Lengyel Orfzágnak a' Frankok birodalma alatt volt, a' hol ök Austrasiai Királyságban egy különös Herczegséget állítottak, melly Ducatus Poloniae neveztetett; réfzei voltak pedig Prussia, Pomerania, Lausitz, és Slésia.

§. 3.

Ezen Nemzetnek Uralkodó Fejedelmei a' 17-dik Századig.

A' Lengyel Írók ezen tárgyban nem egyeznek meg. Abban legtöbben megegyeznek, hogy a' Lengyel Uralkodók illy rendel következtek: I-sõ Krak, II-dik Krak, a' kit Krakau Városa épitõjének tartanak. Vanda, I. II. és III-dik Lefzek, I. Popiel, Piast, Szemonit, IV. Lefzek, Szemonifzel, I. Mieskon, a' ki a' Kereftény Hitet felvette, és Birodalmát mefzfzire terjefztette. I. Boleslav, Cobri. Némellyek azt állítják, hogy Boleslav volt legelsõ, a' ki 1000-dik eftendõben Otto Csáfzártól Királyi nevezetet nyert; de az nem egéfzen bizonyos; az bizonyosabb, hogy õ III Otto Csáfzár halála után négyfzer viselt adat Német Orfzágban, kétfzer pedig Russiában, és hogy õ 1025-dik eftendõben már Királyi nevezettel élt. Utánna lett II. Miesko, a' Lengyel Királyok

közt illyen nevezeten első. Ennek halála után 1041-ben lett I. Casimir; ez után II. Boleslav, a' ki a' Magyarok, Csehek, és Oroszok ellen háborút viselt, és a' kit VII. Gergely Pápa az Anyaszentegyházból kiátkozott. I. Vladislav, Herman, ki a' Burgusokat meggyőzte, és egész Pomeraniát elfoglalta. III. Boleslav, II. Vladislav, ennek Öttse IV. Boleslav, ki a' Keresztény Hitet a' Lengyelek közt messzire terjesztette; az után lett Királlyá III. Micislav, II. Casimir; ennek halála után IV. Lessek, a' kivel az öregebbik Micislav vetekedett a' Királyságért. Ezen Király alatt Kálmán Magyar Király Galitzia, és Lodomeria Lengyel Tartományokhoz just nyert, a' ki a' Lessek Király' leányát Salamonát vette volt feleségül. IV. Lessek halála után lett I. Henrik, II. Henrik, V. Boleslav, V. Lessek. Ennek halála után Vladislav és Henrik vetekedtek a' Lengyel Királyságon Przemsyol Cseh Fejedelem közbe tette magát, és a' Krakoviai Herczegséget Cseh Országhoz kaptsolta; utóbb Dantzigot is elfoglalta, és VIII. Bonifatius Pápának engedelmével Lengyel Királyi nevezetet vett fel. Vladislav még is olly szerentsés volt, hogy Krakoviát és Nagy Lelgyel Országot viszsza nyerte; 1333-ban halt meg. Ez után lett II. Casimir, egy igen érdemes Országló, a' ki Nagy nevezetet nyert. Ennek halála után Nagy Lajos Magyar Király lett Lengyel Országnak is Királlya. Lajosnak halála után ennek ifjabbik

leánya Hedvigis, a' ki akkor egéſz Európában legſzebb ſzemélynek tartatott, nyerte el a' Lengyel Koronát; a' férje Lithvaniai Herczeg Jagello volt, a' ki II. Vladislav név alatt Lengyel Király volt. Ez Hedvigisnek halála után Annát Herrmann Czilley Grófnak leányát vette feleségül. II. Vladislav után ennek testvér Öttse III. Vladislav ült a' Lengyel Királyiſzékbe, azután III. Casimir; ez Corvinus Mátyás Magyar Király ellen hadat viselt, de haſzontalánúl. Halála után János Albert vette fel a' Lengyel Koronát; ez után pedig Lithvaniai Herczeg Sándor; utóbb I. Sigmond és II. Sigmond, a' ki a' Lutheranusokat a' Lengyel Orſzágba való bémeneteltől egéſz tehetségéből akadályoztatta. Utánna Franczia Herczeg Valois lett Lengyel Király, IX. Károly Franczia Krirálynak testvér Öttse. Károlynak halála után titkon elhagyta Henrik a' Lengyel Királyságot Orſzágával együtt, és viſzſza tért Franczia Orſzágba. Az Orſzág Rendei 1575 ben Báthori István Erdélyi Fejedelmet válaſztották Lengyel Királynak. Dantzig nem akarta addig Királynak megesmérni, miglen ő meg nem esküdt a' Város ſzabadságainak meghagyására. Utánna lett a' Svékus Herczeg III. Sigmond Lengyel Királlyá. Ez, előbb, hogy sem Királynak koronáztatna, felvette a' Catholica Hitet, és azt mind halálig híven megtartotta: 66 eſztendős korában halt meg Varsóviában. Ennek fia IV. Vladisiav lett az attya' halála után Király, midőn a' Svékus koronáról

lemondott volna. Ez az Oroſzokat, a' kik Lengyel Orſzágba fegyveres kézzel béütöttek vala, gyalázatos viſzſza vonúlásra kénſzerítette. A' Törökökön is győzedelmeskedett. Ezt a' Királyságban követte János Casimir, a' kinek megkoronáztatása után a' Kozákokkal vérengező háborúja volt, mellynek a' Bialoczervitsi békeség által vége lett: a' Svéd Királynéval jó értelemben volt. Christina Királynénak következőivel azomban Károly Gustávval háborúba keveredvén, Slésiába ſzaladni kénſzerítteteti; ſzerentséjére Brandeburg elállott a' Svéd Királynak ſzövetségétől, 's Casimir Király viſzſza tért Lengyel Orſzágba. 1658-ban lett a' Svédek és Lengyelek közt tökélletes békesség, melly Oliva városában köttetett. Azután békességben élt Casimir, míglen önként lemondott Királyi Méltóságáról.

§. 4.

Sobieski Lengyel Király Bétset felſzabadítja az ostrom alól.

Minekutánna Casimir lemondott a' Lengyel Királyságról, a' Lengyel Korona után sokan esenkedtek, t. i. Conde Franczia Herczeg, a' Neuburgi Herczeg, és Lotharingiai Károly. Nagy zendűlés támadott a' válaſztáskor; már ſzinte erőſzakoskodásokra ment a' dolog. Végre Visniovitzki Mihály Herczeg, a' ki a' Jagellói Uralkodó Házhoz atyafiságban volt, válaſztatott a' Lengyel Királyságra, a' ki hat

eſztendeig való Uralkodása után meghalt. Sok Herczegek nyomozták ennek halála után a' Királyságot; mindenek közzül legalkalmatosabbnak találtatott ama nevezetes Hadi Vezér Sobieſzky János. Elsô baja volt a' Törökökkel, a' kiket olly ditsôségesen meggyôzött, hogy a' Persiai Király egy fényes követséget küldene Lengyel Orſzágba, melly eránt azon követség által örvendezését jelentette. A' Zuravnói békességben Ukraniának két harmad részét elnyerte; híre pedig annyira terjedett, hogy ôtet Leopold Csáſzár 1683-ban, midôn Béts városa a' Törököktôl ostromoltatott, segítségül hívná. September 11-ikén Béts mellé érkezett; más nap az ellenségre reá tsapott, annak táborát minden ott lévô kintsel és podgyáſzſzal együtt elfoglalta, azoknak Hadi Seregeit elſzélleſztette, 's Betset az ostrom alól felſzabadította. Az ifjú Királyi Herczeg Jakab mindenütt az Attyának oldala mellett volt. Lemenvén aztán Eſztergom Várát is elvette Magyar Orſzágban a' Törököktôl. December 23-ikán tért viſzſza Krakoviába. Meghalt 1694-ben Junius 2-dik napján. Ez a' maga idejebéli Hadi Vezérek közt elsô, és legnevezetesebb volt.

§. 5.

Lescinſzky Stanislo, és II. August a' Lengyel Korona eránt vetélkednek.

Majd alig találni példát a' Lengyel Történetek közt, hogy az elôbbeni Királynak életben lévô fiai a' Korona elnyerésétôl kirekeſztettek

volna, mint ez Sobieſzky János Király' fiaival történt. Három fiai voltak: Jakab, Sándor, és Constantin. Fô okot ezen kirekeſztésre Jakab Herczeg adott. Ez az Attya' halála után Varsau városát minden Királyi kintsel együtt elfoglalta, melly erôſzak által a' Királynét annyira megbántotta, hogy ez kérné az Orſzág Senatusát, hogy az ô fiai közzûl egyiket se válaſztanák Királynak. A' Kioviai Vajvodát ajánlotta Királyságra; de az Orſzág' Rendei 1697-ben Augustus 15-ikén Belinſzky Fô Kamarásra voksoltak, mivel Lescinſzky Stanisló a' Koronát felválalni nem akarta. Haſzontalan volt tehát Polignac Franczia Követnek igyekezete, a' ki Ferencz Lajos Conti Franczia Herczeget akarta a' Lengyel Királyiſzékbe ültetni. Lotharingiai Leopold Herczeg, a' Pfalzi Válaſztó Herczegnek Öttse Károly, és a' Bádeni Herczeg Lajos is vágyódtak a' Lengyel Korona után, de pénzbôl ſzûkölködtek, mellyel a' Válaſztók' hajlandóságát megvásárolhatták volna. Legnagyobb reménysége volt Fridrik Szakſzóniai Válaſztó Herczegnek, a' ki ezen reménységbôl a' Catholica Hitet is felvette. Valóban, ámbár a' felesége nem állott is a' Catholica Hitre, még is az Orſzág Rendeinek egy réſze ô hozzá hajlott; egy réſze pedig Conti Franczia Herczeghez, és mind a' kettô a' maga követôitôl Királynak kiáltatott. Fridrik August hatalmasabb volt, 's az övé lett a' Királyság. Utóbb azomban baja lett az Orſzág Népével; ezek nem akarták megſzenvedni Lengyel

Orſzágban a' Száſz Katonákat 12 ezeren fellyül. 12 ezeret megſzevedtek a' Lengyelek, úgy, hogy ezek a' Királynak mint Szakſzóniai Válaſztó Herczegnek Testőrző Seregét formálnák. Sokkal nagyobb baja volt XII. Károly Svéd Királlyal, a' ki August Királytól nem csak Liflandot elvette, hanem arra is kénſzerítette, hogy mondana le a' Lengyel Koronáról: már olly ſzorongatásokba jött, hogy kéntelen volt magát Szakſzóniába húzni. Nem sokára még is Thorn városába viſzſza ment, olly eltökéllléssel, hogy XII. Károly Király ellen egy erős Hadi Sereggel ki fog állani a' síkra. Károly Király kéſz volt véle megütközni: Thorn városát elfoglalta; a' Lengyel Orſzág' Nagygyai pedig ötet, mint egy a' Nép védelmére tehetetlen embert, letették a' Királyságból. Hasonlás támadott: némellyek a' letett Királynak pártját fogván, az Oroſzokhoz folyamodtak segítségért a' Svédek ellen. Károly Király pedig ezeknek ellenekre a' Burgussal állott egy ſzövetségbe. Valóban annyira vitte a' dolgot, hogy Lescynſzky Stanisló Poseni Vajvoda emeltetetne a' Lengyel Királyiſzékre; sőt annyira nyomattatott August letétetett Király, hogy Stanislót törvényes Királynak lenni megesmérné 1706. Utóbb azomban, az az 1709 ben az Oroſz Csáſzár minekutánna Pultavánál megverte a' Svédeket, Augustot újolag viſzſza tette a' Lengyel Királyiſzékbe.

§. 6.

Lengyel Országnak legújabb történetei.

August Király halálos ágyában lévén kérte az Ország' Rendeit, hogy halála után az ô fiát Fridrik Augustot válaſztanák Lengyel Királynak; ezen fellyül Russiának, Burgusnak, és Austriának barátságára is sokat épített. Austria kész volt ezen kívánságnak tellyesítésére, mert reménylette, hogy ezen új Király a' Pragmatica Sanctiot meg fogja esmérni. XV. Lajos Franczia Király a' letétetett Stanislo Királynak fogta pártját, mivel a' leánya Mária volt ezen letett Királynak felesége. Potoki Theodor Lengyel Országi Primás is Stanislo' részéről volt; Russia pedig ellene: sôt már Lascy nagy Hadi Sereggel küldetett Lithvániába. Franczia Ország Stanislo védelmére öszvekaptsolta magát Spanyol Országgal, Sardiniával. A' Franczia-Követ Marquis Monte minden ékesenszóllását egybeszedte, és az Ország' Nagygyait arra indította, hogy Stanislo Prágában Lengyel Királynak kiáltatna ki September 13-ikán, de más nap u egváltoztatták az elôbbeni napon tett végzést. A' kik Franczia részre hajlók voltak, fegyvert ragadtak; az ellenkezô rész pedig Orosz oltalomhoz folyamodott. Ezeknek oltalmával October 3-ikán ugyan Prágában III. August Lengyel Királynak hírdettetett, és ôtet Mária Josepha I. József Császárnak leánya, 's ezen válaſztott Királynak Hitves társa Krakauban Királynak koronázta. Stanis-

laus Dantzigban Lascy által kénszeríttetett Augustnak megesmérésére. Midőn 1736-ban Austria és Franczia Ország közt békesség köttetett, Königsbergben újolag lemondott Stanisló a' Lengyel Koronáról. August azután tsendesen uralkodott. Ennek halála után Poniatovszky Pálnak fia Stanislaus Augustus válaszstatott Lengyel Királyságra főképpen II. Katalin Orosz Császárnénak kénszerítése által October 5 ikén 1763-dik esztendőben. Azomba nagy seb ejtetvén a' Nemzet' szabadságain, az Országnak nagy része öszveszövetkezett Nemzeti szabadságaiknak viszsza állítására. A' Király egyet értett az Orosz Udvarral; az öszveszövetkeztek tehát ezt a' Koronától megfosztatottnak hítdették. Ennek kevés foganatja volt, annyira ment tehát a' Confoederatusoknak bosszúsága, hogy 1771 ben a' Királyt fogságba akarták tenni; tsupa történet által kerülte el a' kelepczét. Austria, Russia, és a' Burgus 1792 ben egy Hirdetményt botsátottak ki, mellyben Lengyel Országnak magok közt leendő felosztásáról szóllottak. A' mit mondottak, bé is tellyesítették, és Lengyel Ország ezen három Uralkodók közt felosztatott, a' Nemzeti Törvény pedig eltörültetett. Mind egyik ezen három Fejedelmek közzül az elfoglalt részében az Országnak maga szabott törvényt. Ezen felosztása után Lengyel Országnak zendülés támadott a' Nemzet között. Sokan kiköltöztek, a' kik között legnevezetesebb volt Kosziusko, a' ki a' Franczia

háborúban nagy ſzolgálatokat tett Franczia Országnak. Lengyel Ország a' mint feloſztatott 1794-ben, úgy maradott 1807-ig, a' midőn Napoleon Csáſzár a' Tilsiti békesség czikkelyei ſzerént a' Szakſzóniai Királyt a' Varsói Herczegséggel megtiſztelte, és úgy azon réſze Lengyel Országnak, mellyet a' Burgus Király elfoglalt, a' Szakſzóniai Királynak adatott.

A' második Darabnak

VÉGE.

MUTATÓ TÁBLA.

Oldal.

Az 1805-dik esztendőbéli háború történetinek megvilágosítása . . . 1

Titkos készületei a' hadakozó Hatalmasságoknak a' háború elkezdete előtt . . 2

Megvettetik az új háborúnak talpköve . 4

Az 1804-dik esztendőbéli Constitutio. Ángol, Orosz, Austria, és Svékus Udvaroknak összveszövetkezése a' Francziák ellen . 7

Az 1805-dik esztendőbéli háború elkezdődik 12

A' Francziáknak a' Rajnán való általmenetelek 1805-dik esztendőben . . 14

Ulma városának keserves állapotja . 19

Ulma mindenfelöl elzárattatik a' Francziák által 20

Ulmának ostrommal való bekeríttetése, és az alatt történt több tsaták . . 22

Ulma Capitulál 28

Az Oroszoknak Austriába, és az Inn vize mellé való érkezések . . . 26

Az Oroszok Braunautól viszsza húzzák magokat. Béts városának állapotja . 27

A' háborúnak Olasz Országban való folytatása 29

A' Tirolisi, Karinthiai, és Karnioliai hadi esetek 32

Britanniának törekedése a' Francziák ellen 33

A' Francziák Béts felé indúlnak . . 34

Oldal.

Stein mellett való véres tsata . . 36
A' Francziák Bétsbe befzállanak . . 37
A' Francziák' bemeneteleknek módja. Azoknak a' Tábor hídján való általmenetelek 38
A' Bétsiek' magokviselete ezen kétséges környülállásokban . . . 40
Suttenbrun és Schöngrabern mellett megütköznek a' Francziák az Orofzokkal . . 43
A' Francziák folytatják a' győzedelmeiket 45
A' Francziák Morvába mennek . . . 47
Három hatalmas Csáfzároknak egymáshoz való közel létek 49
Az ütközet előtt való intézete mind a' két ellenséges Ármádiának Austerlitznél . 50
Mind a' két Ármádiának fekvése az ütközetet megelőző éjtfzakán 52
Az Austerlitzi ütközet, melly három Csáfzárok ütközetének is mondatik . . . 56
Az ütközetnek folytatása . . . 58
Szomorú vége az Austerlitzi ütközetnek . 61
Ezen ütközetnek következései . . 66
A' győzedelem után való tetteik a' Francziáknak 70
Bétsben történt dolgok az Austerlitzi tsata után 72
II. Ferencz Csáfzárnak Bétsbe küldött Hírdetménnye 73
Napoleon' Hírdetménnye a' Bétsi Lakosokhoz 75
Olafz Országban, és az Austriai örökös Tartományokban lett esetek az Austerlitzi ütközet után. . . . 78
Futó elmélkedés ezen egéfz háborúnak folytáról 80

Mutató Tábla.

Oldal.

Burgusok' Történetei a' legrégibb időktől fogva Fridrik Vilhelm Orfzáglásának kezdetéig 1620-dikban . . . 85

Geographiabéli rövid rajzolatja a' Burgus Tartománynak, a' mint az a' régi időkben volt 87

Burgus Tartománynak állapotja a' Frankusok idejében . . . 89

Brandeburgi Válafztó Herczegségnek eredete 91

I. és II. Joachim Brandeburgi Herczegek. Pruzziának és Pomeraniának állapotja ezen idő alatt 94

János Sigmond, György és Vilhelm Brandeburgiai Válafztó Herczegek . . 100

Fridrik Vilhelmnek fzületése és neveltetése 104

Fridrik Vilhelm az attya halála után általvefzi a' Fejedelemséget . . 106

A' Svékusokkal volt villongásai . . 108

Fridrik Vilhelm egyességre lép a' Svékusokkal 111

Fridrik Vilhelmnek tovább való tettei . 114

Napról napra nagyobbítja a' Tartománnyát 117

Fridriknek nagy tekéntete az Európai Hatalmasságok előtt . . . 119

Fridriknek nagy befolyása ván a' külső Hatalmasságok' dolgaiba . . . 121

Fridrik' fzerentséje a' Svékusok ellen . 122

Végső törekedései . . . 126

Fridrik Vilhelm' halála, és az ő maradéki . 129

Orfzáglásának első története . . 132

Fridriknek már mint Királynak magaviselete 13

I. Vilhelm Fridrik Királynak Orfzáglásbéli történetei 139

Oldal.

II. Fridrik' Királyságának kezdete, és annak elsô törekedései . . . 141

Ezen háborúban az Austriaiak' ſzerentséjének változása. — A' Dresdai békesség . 145

A' hadakozó Hatalmasságoknak Politicum Systemajokban reménytelen változások történnek 148

Az Austriaiak nem fordítják haſznokra a' ſzerentsét. Fridrik magát kimenti a' kétséges környülállásokból. Zondorf mellett ütközet tartatik . . . 152

Az Austriaiaknak a' Zondorfi ütközet után való magokviselete. — A' Hochkirchen, Gohfeld, Bergen, és Minden mellett volt ütközet . . . 155

Az Oroſzok és Austriaiak intézeteik 1788-ban. Zillichaunál és Kunersdorfnál történt tsata 158

A' Burgusok és Ángolok azon törekednek, hogy a' Franczia, vagy az Oroſz Udvarral egyedül való békessége tegyenek. — Londonnak tettei. — A' Liegnitzi ütközet . 162

Az Oroſzok és Austriaiak Berlint elfoglalják. — Kloster Kampf melleit való ütközet. — A' Torgaui tsata . . . 166

Az 1761-ik eſztendei háborúnak folytatása . 168

Reménytelen ſzerentséje a' Burgus Királynak 1762-dik eſztendôben . . 171

A' háborúnak a' Hubertsburgi békesség által vége ſzakad . . . 175

Fridrik magát a' Bajori Successio dolgába egyelíti. — A' Thesseni és Reichenbachi békesség II. Vilhelm Királlyal . 178

Oldal.

II. Vilhelm' Uralkodásának kezdete . 181
A' Berlini Udvarnak magaviselete a' Franczia Revolutio eránt, midôn az kiütött 1791-ben 184
A' Burgusok az Austriaiakkal egyesült erôvel Franczia Orſzág felé indúlnak . . 186
A' Burgusok Basileában magános békességet kötnek a' Francziákkal, melly a' dolognak folyását egéſzen megváltoztatja. . . 188
A' Burgus Udvarnak Franczia Orſzághoz való magaviselete a' Basileai békesség után . 190
A' Német Birodalombéli Orſzáglás egéſzen felforgattatik 192
Britanniának és az Éjſzaki Hatalmasságoknak magokviselete a' Burgus Udvarhoz ezen környülállásokban 195
A' Burgus hathatós kéſzületeket teſz a' háborúra 197
A' Burgus Király' hadi izenete Fr. Orſz. ellen 199
St. Cloudi Cabinét' felelete a' Bur. hadi izenetre 203
A' Francia és Burgus Ármádiának helyheztetése elôbb, hogy sem a' háború kiütne . . 205
Kezdôdnek az ellenségeskedések. — A' Jénai ütközet 210
A' Francziák végképpen megverik a' Burgusokat Hasselhausennél . . . 214
Szomorú állapotja III. Vilhelm Királynak, és Kalkreut Generálisnak a' Hassenhauseni ütközet után 223
A' Jénai és Hassenhauseni ütközet' következése 226
Anglia és Fr. Orſz. a' békeség eránt tanátskoznak 228
A' Francziák folytatják a' gyôzedelmeket . 231
A' Francziák Berlinhez közelítenek . . 234
Napoleon Csáſzárnak Berlinbe volt bémenetele 237
A' Fr. üldözik a' ſzaladásra eredt Burgusokat 239
Az elſzéllefztett Burgus Árm. keserves állapotja 241
A' Prenzlovi ütközet után következett esetek 244
A' Sachsen-Veimari Herczegnek igen terhes viſzſza vonúlása 246
III. Vilhelm B. K. levele a' Veimari Herceghez 249
Blücher Generálisnak ritka történetei . . 251
Hessent a' Francziák elfoglalják . . 254

Oldal.

A' Francziák Cüstrin várát elfoglalják. Magdeburgot ostrommal bekerittik . . 257
Tovább való történetei Blücher Generálisnak. Lübeck ellenség kezére kerül . . 259
Blücher Generális' Levele a' Burgus Királyhoz 263
Mecklenburgot ellepik a' Francziák. Magdeburg feladja magát 266
Slésiában viselt háború . . . 267
Az Angolok magokviselete az 1806 dik esztendőbéli háború alatt . . . 268
Nevezetes esetek történnek az 1806-dik esztendőben 269
Lengyel Ország a' régi időkben . . 271
A' Sarmatáknak származások, és azoknak legrégibb történeteik . . . 272
Ezen Nemzetnek Ulalkodó Fejedelmei a' tizenhetedik Századig 273
Sobieski Lengyel Király Bétset felszabadítja az ostrom alól 276
Lescinszky Stanislo, és II. August a' Lengyel Korona eránt vetélkednek . . . 277
Lengyel Országnak legújabb történetei . 280

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
——/19——

BIBLIOTEKA KLASZTORNA OLIWSKA

K. Joachim Murat.

Frantzia Országnak

Polgári és Hadi

Történetei

a'

legrégiebb időktől fogva a' Revolutio' kezdetéig, és a' Revolutio' kezdetétől egész az 1808 dik esztendei háborúig.

Elsőben

németh nyelven írta

tudós és nagy tiszteletű

Janits Aemilián

Némelly változtatásokkal Magyar nyelven kiadta

Szekér Aloysius

Sz. Kereszti és Sz. Gothárdi Apátursàgnak felesküdt Tagja, hajdon több Tudományoknak Tanítója, most Tábori Pap.

Harmadik Kötet.

Ezen Kötet magában foglalja az 1807-ben Franczia Ország, Nagy Britannia, Orosz Birodalom, Burgus Ország, és Svécia között vízen és szárazon való Hadi Történeteket.

Pesten

Eggenberger József Könyvárosnál a' Franciskánusok piatzán.

1811.

FLÖLJÁRÓ BESZÉD!

A' Franczia Háborúnak tovább való folytatása, és azzal egybekaptsolt Politikabéli változásoknak és történeteknek folytatásaik ezen Harmadik Könyvben foglaltatnak, azzal az észrevétellel, hogy ezen harmadik Könyvben még negyobb szabadsággal éltem, mint sem a' két elsőben. Én itt Janisch Urnak Előadásait, és szabásait sok helyen nem tsak megváltoztattam, hanem azok helyébe sok helyeken ellenkező, vagy azoktól nagyon külömböző állíttásokat tettem, a' nélkül, hogy az Olvasókat azokra mindenütt emlékeztetném; nem akartam a' beszéd' folyását sokszori észrevételekkel félbeszakasztani.

Hogy ezen ſzabadsággal éltem, véltem, hogy nékem arra elegendő igazságom volt tsak azon tekéntetből is, hogy Hivatalom ſzerént mint Tábori Pap a' Francziákkal viselt háborúnak közelebbről való látója voltam; a' hol az ágyúknak rémittő durrogásától sokſzor zúgott a' fülem, és alkalmatosságom volt sok dolgokat ſzemeimmel látnom; a' mellyeknél pedig jelen nem lehettem, azoknak valóságát is, tőlök távol nem lévén, hevenyében kinyomozhattam. A' melly eseteket tehát Janisch Ur Írásaiban a' dolgok valóságával nem minden réſzről megegyezőnek lenni találtam, azokat vagy egéſzen, vagy valamelly réſzről megváltoztattam.

A' hol a' Politikabéli tárgyak fordúlnak elő, mellyek a' háborúnak vagy megelőzői, vagy annak következései voltak, azok eránt is olly kinyilatkoztatást tettem, mellyeket az igazsággal, és józan okoskodással legegyezőbbeknek találtam. Sok feljegyzések, mellyeket bővebb, és világosabb kifejezésekkel lehetett, es talán kel-

lett volna is előadni, a' környülállásokra nézve az okosság azt javaslotta, hogy azok eránt egéſz felfedezéssel ne éljek; azokat én mintegy futva általmenvén, az Olvasóimnak bővebb megfontolására hagytam. Nem lehet minden igazságot a' legegyenesebb Történet Írónak is a' maga valóságában mindenkor előadni: sokſzor a' józan Politika arra határozza a' Történet Írót, hogy a' feljegyzett dolgokat némelly réſzben valamelly fátyollal fedezze bé, a' hol megvan ugyan az igazság, és azt a' homályos fedezet alatt is az éles ſzeműek alkalmasint megsejdíttik, a' nélkül, hogy a' közép Rend azt éſzrevehesse, vagy a' Népnek allya abban megbotolhasson.

Ezen egéſz munka a' Franczia dolgokra határoztatik ugyan tulajdonképpen, nagy mindazonáltal az abban előfordúló idegen dolgoknak kiterjedése is: leírattatik ebben nevezet ſzerént az Oroſz Birodalom kezdetétől fogva egéſz a' mostani időkig; a' hol rövideden előadatik annak eredete, gyarapodása, nevelkedése, Fejedelmei, és azok

által viselt hadak, a' Népnek mind Politika, mind Religiobéli szokásai, és több e' félék, a' mellyeket tudni szép is, hasznos is annak, a' kit az emberi társaságba helyheztetett az áldott természet.

Ezeken fellyül igen rövideden előadatik a' Svéd Királyságnak eredete; a' Szakszóniai Uralkodó Háznak ágazatja, és Királyságra lett emeltetése; a' Lengyel Történetek, és több ollyan dolgok, mellyek a' Nemzetek történeteiknek esméretekre szükségesek, legalább hasznosak.

Ezen Harmadik Könyv fejezi be azon Munkát, melly a' Franczia háborúnak, és azzal egybefoglalt dolgoknak leírását a' Tilsiti békességig folytatja. A' mostani 1809-dik esztendőben az Austriai és Franczia Császárok közt viselt háborút, 's annak történeteit, hogy ezen Munkához nem ragaszto-tam az volt az oka, hogy mivel Janisch Urnak Munkája, mellynek nyomán mentem, tovább nem terjed, részszerént pedig, mivel ezen háborúnak, midőn e' mos-

tani feljegyzésemet tettem, még tökélletesen vége nem szakadott, sőt a' mostani fegyverszűnet ideje alatt is tsaknem szüntelen való hadi mozgásban lévén a' Regementemmel, se helyem, se időm nem volt, hogy ezen háborút tárgyazó feljegyzéseimet rendbeszedhettem, és illendő formába önthettem volna: szükségképpen tehát azt a' fáradságot a' következendő időre kellett halasztanom.

Ugyantsak, mivel ezen 1809-dik esztendőbéli háború egyedül, és tulajdonképpen az Austriai Monarchiát érdekli, ennek leírását azon időre tartom fel, mellyben a' Magyarok' Eredetéről írtt Munkámnak Harmadik kiadása, ha az Egek életemnek kedvezni fognak, világosságra fog jönni; a' melly annál hamarább leend, hogy már a' Második Kiadásnak nyomtatványi, a' mint értésemre esett, nagyobb részről eldattak; annak folytatásában ezen háborúnak hiteles leírását ki fogom adni, addig is fáradságomnak ezen gyümöltsét a'

Ditsö Magyar Nemzet, reménylem, jó kedvvel fogja venni.

Írtam Pösténven Nyitra Várm.
October 5-ikén 1809-*dik Eſzt.*

Szekér J. Aloysius
Tábori Pap.

BÉVEZETÉS.

Azon öldöklő háborúba, mellynek környülállásai ezen Könyvben leírattatnak, nagy befolyások volt az Oroſzoknak, minthogy ők eleinten a' Törökökkel, Angolokkal, és Austriaiakkal magokat a' Francziák ellen való háború viselésre öſzvekaptsolták, végre pedig a' Burgusokkal ſzövetkeztek öſzve ugyan a' Francziák ellen, sőt végtére egyedül maradtak, kik a' győzedelmes Francziák' rettenetes erejének ellene állani a' ſzáraz földön hadakozó Hatalmasságok közzül bátorkodtak, a' mint ezt annak idejében meg fogjuk hallani. Az Európai dolgokba való befolyása az Oroſz Nemzetet emlékezetessé teſzi. Igen illendőnek gondolom azon Nemzetnek történeteit, ha tsak rövideden is kezdettől fogva előadni, melly egynehány eſztendőktől fogva a' tsata mezőn olly ſzembetűnő jelenéseket tett. Úgy fog azomban ezen meſzſze kiterjedő Nemzetnek Története előadatni, hogy abból semmi nagyobb tselekedete ezen Nemzetnek ki ne maradjon.

ELSŐ SZAKASZ.

A' Nemzet kezdetétől fogva Péter Császár Uralkodásáig, melly volt 1682-dik esztendőben.

§. 1.

Az Oroſz Birodalomnak kiterjedéséről, és fekvéséről.

Az Oroſz Birodalom, az egéſz kiterjedését vévén nagyobb az egéſz Európánál, minthogy Ásiának egéſz Éjſzaki réſze ahoz tartozik. Annak fekvését hoſzſzába vévén, a' 40-dik gráditstól a' 105-ikig terjed ki, ſzélessége pedig az 50-dik és 75-dik grádits közt vagyon. Nevezetesebb folyóvizei e' következendők: Dvina, Pelshora, Ob, Jenissi, Lena, Anadir, Kamtsatka, Volga, Don, Nuva, és más többek; Tavai pedig következendők: Ladoga, Pnipus, Onega, Aral, Altin, Paikal. A' Ladogai tsatorna igen nevezetes, és tsak nem első egéſz Európában. Népessége a' kiterjedéséhez képest igen tsekély: 42 millio emberre ſzámláltatik, a' kik mindazáltal nem tsupa Oroſzokból állanak, hanem vagynak köztök Lengyelek, Lithvaniaiak, Finniak, Laponok, Samojedek, Estheek, Mogolok, Tatárok, Magyarok; sőt II. Katalin Császárnénak Uralkodása alatt telepedtek az Oroſz Birodalom-

ban sok Ángolok, Németek, Svédek, Hollandusok, Helvetiák, Olaszok, Francziák, Örmények, Bucharok, de még Indiabéliek is, leginkább kereskedés végett. A' mi a' Religiót illeti, a' Görög nem egyesült Hit legkiterjedôbb; de a' mellett sok külömbözô Hitbéli szertartások szabadon gyakoroltatnak. A' Tudományok és Mesterségek Péter Császár Országlása alatt vitettek bé az Orosz Birodalomba; II. Katalin idejében pedig nagyobb tsinosságra jutottak, a' ki a' Világnak minden részéből a' Tanult, és Mesteremberekat az Orosz Birodalomban megtelepítette. Az Országlás határozatlan, és örökségül száll az elôbeni Császárnak maradékira. A' Császárnak minden ágról való Maradéki Császári Herczegeknek mondatnak. Az Orosz Császárok 1722-dik esztendôtôl fogva azon hatalommal bírtak, hogy a' Császárságban leendô Következôiket kinevezhették; 1801 ben I. Pál Császár a' Császárságban az elsô szülöttséget hozta bé.

Az Orosz Birodalomnak Ásiában kilencz Tartománnyai vagynak, mellyekhez tartozik Casan, Astracan, és Siberia Tartománnya is.

§. 2.

Az Orosz Birodalomnak legrégibb idôbéli Történetei.

Az Orosz Birodalomnak elsô Lakosi Saralánoknak, Rossánoknak, és Russoknak mondattak. A' Görög Írók ôket Scythákat nevezik, de tudjuk, hogy a' Görögök minden Éjszaki Nem-

zeteket Scytháknak neveztek. Nestor azt állítja, hogy a' kilenczedik Századnak kezdetén az Avaroknak egy szakadványa Kiovia városát építette légyen, a' kik magokat utóbb a' Voragerek, az az: a' Svédek' oltalmok alá adták. Közönséges vélekedés az, hogy három testvérek, úgymint: Rurik, Simus, és Truvor lettek volna az Orosz Birodalomnak elsõ alkotói. Truvornak halála után Rurik magához húzta az egész Birodalmat, 's lakhelyül mint Fejedelem Novogrod városát választotta. Utánna 879-dik esztendõben Oleg lett a' Fejedelem, a' ki Kiovia városát maga hatalma alá vette; de 884 dik esztendõben, midõn a' Magyarok Álmus Fejedelem alatt Ásiából kiköltöznének, sok veszedelmeket állott ki; mert õtet a' Magyarok Kiovia mellett meggyõzték. Ezen eset után vélek békességet kötött, és nékik azt javaslotta, hogy Pannónia felé költöznének, a' hol õk egy olly nevezetes Országot állítottak, melly már tsaknem ezer esztendõtõl fogva mai napigis virágzik. A' Magyarokat megkélelvén Oleg, a' Görögök ellen ment, és minekutánna Leo, és Sándor Császárokat igen hasznos békesség kötésre indította volna, 913-dik esztendõben meghalt. Igor lett utánna a' Fejedelem; ez is szerentsésen hadakozott a' Görögök ellen, de a' Dervierektõl, a' kikre nagy pénzbéli sarczot vetett, agyon veretteték. Minekelõtte ennek fia Svatoslav a' Birodalom kormányozására alkalmatos kort elérné, a' megölettetett Fejedelemnek felesége Olga igazgatta a' Fejedelemséget. Svatoslav igen korán neki

kezdett a' rablásoknak, és a' ſzomſzéd Tartományok elfoglalásának; de a' Görögök, a' kiken erőſzakoskodni akart, megmutatták néki az útat. Midőn a' Petsenegek ellen hadban volna, életét veſztette, 's Jarapolk lett utánna Fejedelemmé, a' kit azután az ő testvére Vladimir mind Orſzágától mind életétől megfoſztott. Vladimir arról nevezetes az Egyházi Történetekben, hogy ő volt első az Oroſz Fejedelmek közzül, a' ki a' Kereſztény Hitet felvette. Szerentsés volt az ellenségeivel viselt hadakozásokban. Halála történt 1015-ben. Uutánna Svatopolk vette magára a' Fejedelemséget. Ez kettőt a' testvérei közzül megölettetett; de Jaroslavtól az ő harmadik restvérétől levettetett a' Fejedelmi ſzékről, a' ki azután mint egy ſzámkivetett, a' Lengyel és Cseh Orſzág közt lévő havasokon tévelyegvén, boſzſzúságában meghalt.

Jaroslav 1019 ben törvényt ſzabott az Oroſz Nemzetnek. Azon Könyv, mellyben ezen törvények foglaltatnak, a' Törvényes Könyvek közt legrégibbnek tartatik az Oroſz Birodalomban. Jaroslavnak felesége Ingegerd Svéd Királyi Herczeg Aſzſzony volt, a' ki három férjfi magzatot nemzett, úgymint: Veddemart, Visevaldot, és Haraldot. Több hadakat viselt ſzerentsésen. A' Norvégiai Királyt Olafot, ki a' Királyságból elűzettetett vala, emberséggel befogadta, és ennek fiait az Attyok' örökségére felsegítette. Constantin Monomach Görög Csáſzárral nagy barátságban élt sokáig. Utóbb hasonlás történt köztök, de ismét viſzſza állít-

tatott a' egyesség, midôn Jaroslavnak fia Vsevolod egy Görög Csáfzári Herczeg Aſzſzonyt vett feleségül. Meghalt Jaroslav 1054-dik eſztendôben, és minden elôtte volt Oroſz Fejedelmek közzûl legnagyobb emlékezetet hagyott maga után. A' Kioviai Nagy Fejedelemségben ennek fia Isleslav lett a' következô. Zendûlést indítottak 1067 ben a' Kioviaiak, és a' Potoski Herczeget Vseslavot emelték a' Nagy Herczegségre, de Isleslav a' Lengyel Fejedelemnek Boleslavnak segítségével ismét viſzſza nyerte a' Fejedelemséget, a' ki tsakugyan másodſzor is elveſztette a' Fejedelemséget, mellyet II. Svatoslavnak engedni kénſzerítteteti. Ennek halála után I. Vsevolod lett Fejedelem, mellyet 1077-ben Isleslavnak viſzſza engedett, melly után ô egy némelly zenebonában megölettetett.

Már most ismét Vsevolod ült fel a' Fejedelmi ſzékbe, mellyet ô III. Svatopolkra Isleslav' fiára hagyott 1093 dik eſztendôben. A' Polovziaiak sok izgágát okoztak nékie, míglen vélek békességet kötött. Mivel azomban ezek a' békesség kötése utánn sem ſzûntek meg tökélletesen az ellenségeskedéstôl, öſzveſzövetkeztek ellenek minden Oroſz Herczegek, a' kik ha ezen ſzövetségben állandók lettek volna, ezeket a' garázdálkodó ſzomſzédokat minden bizonnyal megalázták volna. III. Svatopolk meghalt 1113-dik eſztendôben Aprilis 16-ikán. Ezen meghalt Fejedelem' fiainak megsértésével II. Vladimir lett Fejedelem, kinek Orſzáglása alatt sok nyug-

hatalanságok történtek. Meghalt 1125-dik esztendőben. Mitislav ennek fia lépett fel az Uralkodó székbe, a' ki 1132 dik esztendőben élni és Uralkodni megszűnt. Utánna II. Jaropolk, ez után II. Vsevolod, emez után pedig II. Isjeslav lett Fejedelem, a' ki Igortól törvényes örököstől ragadta el a' Fejedelemséget, mellyet 1149-dik esztendőben akaratja ellen Györgynek engedni kénszerittetett. Ezen Györgytől viszsza vette ismét Isjeslav a' Fejedelmi Hatalmat, mellyet holtig, melly 1154 dik esztendőben történt, megtartott. A' meghalt Fejedelemnek testvére Rostislav következett a' Bátya után. Ezután egy darab ideig III. Isjeslav ült az Uralkodó székben; ezt onnét György, már előbb volt Fejedelem levetette harmadszor is; a' kinek halála után újolag III. Isjeslav nyerte el a' Fejedelemséget, de következendő esztendőben Rostislavnak, a' ki előbb a' Fejedelmi székből erőszakkal vettetett le, kénszerittetett viszsza engedni. Ennek Uralkodása alatt nagyon kezdett hanyatlani az Orosz Fejedelemség, úgy hogy ezt már a' Vladimiri Herczegség, hol ama vitézkedő András Herczeg Uralkodott, tekéntetben és hatalomban fellyülhaladná. Ezen András Herczeg 1177-dik esztendőben, midőn Rostislav meghalt, a' Kioviai Nagy Fejedelemség dolgába magát elegyítette. Többször, és változó szerentsével harczolt egynehány Orosz Herczegek ellen. Orozva ölettetett meg. Halála után nagy zűrzavar támadott az Orosz Herczegek közt, kik közzül mindegyik magához akarta

húzni a' Fejedelemséget. A' Vladimiri Herczegségnek Uralkodói Nagy Herczegi nevezettel éltek, azomban a' Tsernigovi, Halitsi, Smolniki, és Novogrodi Herczegek határ közt tartották azoknak Uralkodását.

§. 3.

Az Oroſz Tartománynak állapotja a' Tatár Fejedelmeknek Uralkodások alatt, az az 1223—1462.

A' tizenharmadik Századnak kezdetén elárasztották a' Tatárok az egéſz Oroſz Tartományt. Az Oroſzokat Kalka mellett végképpen megverték, mellynek egyedül való oka volt az Oroſz Herczegeknek egyenetlenségek, és a' Polovzereknek hívtelenségek. Más réſzről a' Lithvaniaiak külömbféle réſzeit foglalták el az Oroſz Tartománynak; úgy hogy ezen Fejedelemség már a' végső romlásnak közepette volna. Az éhség, és döghalál is gyötrötte ezen Tartománybéli Népet; legnagyobb ſzerentsétlenségre pedig az Oroſz Herczegek közt lévő viſzſzavonás a' belső háborúnak tüzét gerjeſztette. Ezen időben a' Vladimiri Herczegségben II. György Uralkodott, a' ki a' Tatárokkal volt háborúban vitézül esett el. Ennek vitézi halála után Jaroslav az ő fia nyerte el az Attya' Fejedelemségét. Sok baja volt ennek a' Lithvániaiakkal, a' kik több Oroſz Herczegségeket magok birodalmok alá hódítottak; valamint a' Tatárok is 1240-dik eſztendőben Kiovia városát elpuſztították, és a' Déli Oroſz Tartományokat meghódították, míglen végtére az

egéſz Oroſz Birodalomnak Urai lennének. A' tizenharmadik Századnak vége felé Dániel Herczeg Romannak fia volt legelsõ, a' ki magát Oroſz Királyságra emelte. A' Királyi nevezetet koltig megtartotta, de ennek halálával megſzünt az Oroſz Királyi nevezet. Úgy látſzik, hogy ezen idõben nem állott egy testbõl az egéſz Oroſz Birodalom, hanem az abban Uralkodó Herczegek egymástól függhetetlenek voltak, mellyet onnét gyaníani, hogy többen voltak közzülök, a' kik Nagy Herczegi nevezetet tulajdonítottak magoknak. A' Lithvániaiak és Liflandiak legesküdtebb ellenségeik voltak az Oroſzoknak, kik ellen a' Tatárok is öſzveſzövetkeztek az Oroſzokkal. Ezen idõtõl fogva Vladimiri Nagy Herczegek voltak e' következendõk: Jaroslav, Dániel, Sándor, II. Jaroslav, Basilini, Demeter, Mihály, a' ki a' Tatár Chámnak parantsolatjára megölettetett. Azután következtek III. dik György, II. Demeter, II. Sándor, a' ki Danielovits Chámtól letétetett a' Fejedelemségbõl, 's helyébe I. Iván tétetett, a' kit Kevély Simon követett: ez a' Birodalomnak megnépesítése, és a' haſznos mesterségeknek béhozattatása által magát nevezetessé tette; II. Magnus Svéd Királlyal egy tartós békeſſéget kötött. A' Fejedelemségben következõje volt az õ Öttse II. Iván 1354 dik eſztendõben; ez a' sérelmeknek ſzenvedésében igen töredelmes volt: meghalt 33 eſztendõs korában 1358 dik eſztendõben. Ennek halála után III. Demeter Konstantinovits, és IV. Demeter Iva-

novits viaskodtak a' Fejedelemségért. A' Toktamisch Chámnak oltalma által II. Demeter tartotta meg a' Fejedelmi hatalmat, minek utánna ö a' vetekedö társával megegyezett volna. Egy nyughatatlan, 's hadakozó Fejedelem volt, a' ki sok apróbb Fejedelmeket maga hatalma alá vetett, 's Országát eröszakos hatalmaskodással meszszire terjesztette; a' Tatár iga lerázásának valóságos talpkövét azomban IV. Demeter vetette meg, midön Don mellett a' Tatárokat egészen megvervén Donszky nevezetet vett fel. Ez volt legelsö, a' ki a' Fejedelmi lakhelyet Moskauba tette által; meghalt 1388 dik esztendöben. Ennek fia, és örököse Vasilini Demetrovits Toktamisch Tatár Chámtól engedelmet nyert, hogy magát Vladimirban megkoronáztathassa, ki 1425 dik esztendöben életét, Országlását végezte. Ennek fia Vasilini Vasiliovits nyerte el a' Fö Herczegi hatalmat, ámbár annak ellenzöje volt az Attyának Öttse György; igaz, hogy kétszer levettetett ezen vetekedö társa által az Uralkodó székböl, azt még is Györgynek halála után állandón megtartotta, miglen Moskauban 1462 dik esztendöben életének végére jutna.

§. 4.

Az Orosz Fejedelemség elöbbeni fényességének visszahozásától fogva a' Ruriki Nemzetségnek magvaszakadtáig, az az: 1462—1598-*ikig.*

Elsö Iván Vasilovits, Vasilni Vasielovits' fiának Ulalkodása egy új idöszakaszának

hak kezdete az Orosz Birodalomnak történeteiben. Ez több Herczegségeket egybekaptsolt; a' Tatárok igája alol felszabadította az Orosz Nemzetet, sőt ugyan azon Tatárokat maga hatalma alá kénszerítette; Liflandia, Lengyel, és Svéd Országok ellen szerentsésen hadakozott; nevezetes törvényeket hozott; a' Novogrodiakat meghódította; Casant elfoglalta, nem különben Bolgár Országnak nagy részét; nevezetes büntető törvényeket adott; tulajdon fiát Vasilni Ivanovitst Korona következőnek nevezte; halála lett 1505 dik esztendőben, midőn előbb magát Nagy Iván nevezetre érdemessé tette volna. IV. Vasilni egy szorgalmatos Fejedelem volt. Casánt tőle a' Tatárok visszza nyerték, sőt a' Krimiai Tatár Chámnak felsőségét is megesmérni kénszerittetett; de utóbb még is a' Chámot Casánból kiűzte, és a' Casani népet kénszerítette, hogy magoknak az Orosz Herczegek közzül választanának Fejedelmet. Ez volt legelső, a' ki a' Császári (Czár) nevezetet felvette, és magát minden Oroszok Uralkodójának nevezte, melly nevezetet az Európai Uralkodó Udvarok által megerősítette. Életének végső napjait ájtatos magánosságra szentelte, haját elnyíratta, 's Barát ruhába öltözött, és úgy élt 1533-dik esztendőig, mellyben halála történt.

II. Iván Vasielevits csak három esztendős volt, midőn az Annyának Ilonának gondviselése alatt Oroszok Uralkodójának hírdettetett. Csak nyolcz esztendős volt midőn az Annya meghalt. I. Gustav Svéd Királlyal bi-

zonyos kötést tett. A' Casaniaktól sok ellenkezéseket szenvedett. V. Károly Császárt örökös szövetséggel kínálta meg a' Törökök ellen. Tulajdon Tartománnyait eljárta, 's idegen Nemzetekből ott sokakat letelepített; ô volt legelsô, a' ki az Orosz Birodalomban állandón fegyverben lévô Katonaságot állított. Astrakánt Orosz Tartománnyá változtatta. A' Liflandiak, Lengyelek, Svédek, és Krimeabéliek elôtt magának nagy tekéntetet szerzett. Dániával ôszvesszövetkezett; I. Ferdinand Császárral pedig megújította azon szövetséget, mellyet már elôbb Károly Császárral a' Török ellen kötött vala. Azon jövevényeknek, a' kik Német Országból kiköltözvén, az Orosz Tartományban letelepedtek, különös hajlandóságot mutatott. Britanniával kereskedést tárgyazó szövetséget tett. A' Tatár Fejedelmeket többnyire meghódította. A' Siberiai Fejedelmeket adózóvá tette. IV. Erik Svéd Királlyal megújjította az elôbb kötött békességet. A' maga Jobbágyai elôtt a' Jövevények miatt annyira megyûlöltette magát, hogy az Országlást Simonnak a' Casani Chámnak általengedné külsôképpen; titkon még is az ô akaratja szerént folyt az Országlás. Ezen idôtôl fogva Liflandiában ovább terjesztette birtokait, 's Városokat, sokat, és Falukat építtetett. Mivel az idegen Vallásbélieket a' Zsidókon kivûl Tartománnyaiban megszenvedte, és a' Papságnak felesleg való jövedelmeit elvette, és hogy egynehány zenebonáskodó Papokat halállal büntetett meg, magát az Ország' Rendjei elôtt igen meggyûlöltette; sôt

hogy az Uralkodó székből le nem vetetett, egyedül az tartotta meg, mivel azt hírlelte, hogy Angliába akarna menni, és ott az özvegy Királynét Erzsébetet feleségül akarná elvenni. Ezen hír indította az Ország Nagyjait arra, hogy ötet az Orosz Uralkodó székben való megmaradásra tovább is kérnék. Megígérte tehát tovább való megmaradását azon feltétel alatt, ha állandó hívségeket újonnan való esküvés által megerősíttenék, a' melly valósággal meg is történt. Azután a' Lengyel Koronának elnyerése után törekedett, de foganatlanúl. A' Svédek ellen hadat indított, mellyet nem viselt szerencsésen; Siberiának nagy részét birodalma alá hódította. Meghalt 1584-dik esztendőben. Olly dicsőséges hírt hagyott maga után, hogy I. Péter ötet az Országlásban sinórmértékül vette, II. Péter pedig az Oroszok indúlatjokhoz ötet legalkalmatosabb Uralkodónak mondotta.

I. Fedor II. Iványnak fia egy gyáva Fejedelem volt. Maga az Attya is ötet már előre mint egy tehetetlen Uralkodót úgy tekéntette; azért azt rendelte, hogy Boris Godunov maga testvér Öttse lenne a' Birodalomnak Igazgatója. Minden, a' mit felőle lehet mondani, az volt, hogy Erzsébettel, Britanniának Királynéjával állandó barátságban élt; a' Casani Tartománynak népeit az engedelmességre viszsza hozta. A' Krimi Tatár Fejedelemmel 1595-ben szoros barátságot kötött. II. Rudolf Császárhoz is Követet küldött, melly által ötet a' Török ellen való szövetségre hívta; de a' felelet,

mellyet Rudolf Csáfzár adott, az volt, hogy ezt kívánni lehet ugyan, de végbevinni tsaknem lehetetlen, minthogy ezen fzövetséghez a' Német Birodalombéli Herczegeknek is fzükséges volna magokat kaptsolni, mellynek végrehajtását reményleni sem lehet. Fedor, a' kinek Csáfzársága alatt állíttatott fel az Orofz Patriarkaság; 1598-dik eftendőben halt meg. A' mint a' köz vélekedés volt, Boris küldötte őtet méreg által a' más világra.

Ugyan ez lett utánna a' Csáfzár; minekutánna minden vetekedő társait az útból más világ felé igazított volna. Ez volt, a' ki Demetert, Fedornak testnér Öttsét is megölte, a' ki egyedül való örököse volt az Orofz Csáfzári Koronának. Ezen erőfzakos új Csáfzár minden idegeneket meghívott vala, valakiknek kereskedést, vagy mesterséget űzni tetfzene az Orofz Birodalomban, a' hol nékik oltalmat 's bátorságos megmaradást ígért. II. Rudolf Csáfzárral barátságos levelezést tartott. Az adót alább fzállította. Sigmond Lengyel, és IX. Károly Svéd Királyt Liflandnak tökélletes általengedésére akarta bírni. Az Ángoloknak fzabad kereskedést engedett az Orofz tengeri Városokban. A' Persáknak segítségekre volt a' Török ellen. Egy igen veszedelmes ellensége támadott, a' ki magát már régen megölettetett Demeternek adta volt ki: midőn ezen új Demeterrel ütközetben volna, elesett 1591-dik eftendőben. Ennek eleste után a' fia II. Fedor Borisovits lett Csáfzár, ki azon új Demeternek Hadi Sere-

gére reá ütött; elfogattatván, mind ô, mind pedig az Annya erôſzakosan megfojtatott. Az mondatott ugyan, hogy mind ô, mind pedig az Annya kétségbesésbôl mérget vett be, és úgy veſzett el; azomban Petrejus azt a' bizonyságot teſzi, hogy midôn a' megölettetett Csáſzárnak, és az ô Annyának teste a' nép eleibe kitétetett, maga, 's véle együtt sok ſzazan ſzemeikkel látták a' megölettetett Csáſzárnak, és az ô annyának a' nyakán a' kötélnek helyét, a' mellyel megfojtattak.

Ennek ſzerentsétlen halála után Demeter felvergôdött a' Csáſzári Uralkodó ſzékbe, és Moskauba Fejedelmi pompával bément. Szerentséjét a' Lengyeleknek köſzönhette: ugyan azért hálátadatosságból Lengyel Herczeg Aſzſzonyt vett feleségül. Magát azomban a' Birodalom Nagygyai, leginkább pedig a' Papság elôtt gyülöletessé tette. Egy zenebona idején megölettetett; a' teste az után öſzveégettetett, és annak hamuja egy ágyúból kilövettetvén, a' levegôégben elſzélleſztetett.

§. 5.

Az Oroſz Uralkodók' történeteiknek folytatása.

Vasilni Ivanovits Schuiskoi volt fô eſzſzközlô Demeternek megbuktatásában, és annak megölettetése után felvergôdött a' Csáſzárságra; a' Lengyelek azomban, a' kik ezt néki megengedni nem akarták, ôtet olly ſzorongatásokba hozták, hogy a' Svéd Királyhoz IX-dik Károlyhoz folyamodni kénſzeríttetne se-

gítségért. Ezért, 's azokon elkövetett kegyetlenségért, a' kik előtte gyanúságban voltak, annyira gyűlöletessé lett, hogy a' Nemzet őtet megfogattá, és a' Lengyeleknek általküldötte, a' hol legszorossabb fogságban tartatván, meghalt 1620-dik esztendőben.

Federovits Romanov Mihály Császár szerentsetlen Uralkodó volt, minthogy ő a' Stolbovi békesség czikkelyeinek ereje által Kexholmot és Ingermannlandot a' Svédeknek, a' Lengyeleknek pedig Czerichovot, Smolensket, és Sevelent örökre általengedni kénszeríttetett. Valamivel ditsőségesebb volt a' vége az Országlásának, minthogy a' Birodalom belső boldogságának előmozdítására fordította törekedését. Halála történt 1645-ben.

Ennek fia Alexei Michailovits tsak 15 esztendős volt, midőn az Attyának Uralkodó székébe lepett. Első gondja volt a' Hadi Seregnek jobb lábra állítása. Moskau, Pleskov, és Novogrod városai ellene felzendültek, de nem sokára engedelmességre hozattattak. Volt ugyan szándékja Birodalmának azon részeit, mellyek a' Lengyelek és Svédek' kezekben voltak, viszszafoglalni, de ezen szándéknak végbevitelére elegendő ereje nem volt. A' Britannusoknak esküdt ellenségek lett, hogy a' Királyokat I. Károlyt megölték. A' Persiai és Chinai Császárral kereskedést tárgyazó egyesülést tett. A' Török háború alatt 1674 dik esztendőben halt meg. Halála után, ennek első házasságából való harmadik szülött fia III. Fedor nevezet alatt lett Császár.

Ez engedelmességre hozta a' pártolkodó Kozákokat, a' kik Dorosenkon vezérlését követvén, a' Törökökhez tsapták magokat. A' Törökök pártjokat fogták a' Kozákoknak, és 1677-dik eſztendőben 40 ezerből álló fegyveres Sereget küldöttek az Oroſzok ellen; de mind ezek, mind pedig a' Tatárok, a' kik a' Törökök réſzéről voltak, megverettettek. Való, hogy a' Diván azt végezte, hogy békesség köttessen az Oroſzokkal, de ezen végzésnek ellene ſzegezte magát Kara Mustafa azon időbéli Nagy Vezér, éppen az, a' ki valaha Béts városának oſtromlását igazgatta. Ez 80 ezerből álló Hadi Sereget vezet a' Dniſter vize felé, olly reménséggel, hogy ott az Oroſzokat meg fogja előzni; de nagyon megrettent, midőn látta, hogy Czerinnél már ſzáz ezer Oroſz kéſzen várja őtet. Midőn azomban négy ezer Kozák, és harminczezer fegyveres Tatár magokat véle egybekaptsolták volna, megtámadja az Oroſzokat; de nagy veſzteséggel viſzſza nyomattatik. Azután egybeſzedvén erejét, a' Város ellen rohan, 's az alá felvettető vermeket ásat, és az egéſz Várost egy kőhalommá változtatja: ez meglévén, újolag reájok akar ütni az Oroſzokra, a' kik beſánczolt táborban feküdtek; előbb mindazáltal, mint sem Kara Mustafa reájok rohanna, azon táborból a' Dnieper vizén általvonták magokat az Oroſzok, a' hol ſzekerekkel köröskörül bezárták magokat. A' Törököket azomban az éhség és a' ſzörnyű hideg viſzſzavonúlásra kénſzerítette. Már mind a' két réſz békesség után sohajtozott, mellyre

annál nagyobb ſzükségek volt az Oroſzoknak, hogy a' Német Csáſzárt a' Török ellen való ſzövetségre semmiképp reá nem beſzélhették, ámbár ama vén Vezér Montecuculi a' Csáſzári Seregnek vezérlésére magát ajánlotta. Az Oroſzok tehát békességet kötöttek a' Törökkel húſz eſztendőre, melly békesség-kötés után Fedor Csáſzár meghalt 1682-dik eſztendőben.

MÁSODIK SZAKASZ.

Első Péter' Uralkodásának kezdetétől fogva Annának Országlásáig, az-az: 1682 — 1730-ig.

§. 6.

Iván és I. Péter' Országlásának kezdete.

Alexei halála után az Oroſz Birodalom két egymással ellenkező részre volt felosztva: az egyik rész, melly a' Narischkini Házhoz hajlott, az öregebbik Herczeghez Iványoz kaptsolta magát; a' másik rész pedig az ifjabbik Herczegnek Péternek kedvezett, és azt követte. Ezen Péter egy Atyától született ugyan Ivánnal, de más Anyától. A' Strelitzek *) Ivánnak részét követték; ezek sokakat megöltek Péternek követői közzül, és Sophia Herczeg Aszszonynak bíztatására, a' ki Iván Herczegnek testvér húga volt, Iván Alexevitset, ámbár a' maga tehetetlenségét esmérvén, már előbb lemondott a' Koronáról, Császárnak kiáltották

*) *A' Strelitzek azok voltak ezen időben az Oroszoknál, a' mik a' Törököknél a' Jantsárok. A' számok* 14198 *emberre ment.*

ki. Natalia az özvegy Csáſzárné, a' ki a' Narischkini Házból ſzármazott, Klastromi életre itéltetett, és Péter Herczeg is Kreml városában Csáſzárnak hírdettetett ki; ugyan tsak Junius 25-ikén 1682-dik eſztendőben Iván és Péter mind a' kettő egyſzerre Csáſzárnak koronáztatott, úgy hogy két Herczeg ülne egyſzerre *) az Oroſz Csáſzári ſzékben. A' Strelitzeknek utolsó felzendülése arra vitte a' Kormányſzéket, hogy megtörvén az ő hatalmokat, Testőrző Sereg állíttatna fel, a' Strelitzekből pedig egynehány Regementet Astrakánba küldene. A' Vezérjeknek, tudniillik Chiovanſzkoinak fiával együtt feje vétetett. Így letsendesíttetvén a' zenebona, Ivánnak jó Baráti siettették ennek Soltikov Proscopiával való öſzveházasodását, a' végre, hogy Ivánnak előbb ſzülessen Korona Örököſe, mint sem Péternek; de semmit sem haſznált ezen törekedések, mert Iván igen nagyon ſzerette az ő fél Öttsét Pétert, és néki meg is ígérte, hogy az Orſzáglást néki egéſzen által fogja engedni, mihelyt azon kort el fogja érni, melly az egyedül Orſzáglásra megkívántatik.

---

*) *Ezen környülállásban egy ollyan karſzék tsináltatott ezüſtből, a' melly két üllésre volt feloſztva, mellybe ezen két egyſzerre Uralkodó Csáſzárt ültették. Ezen kettős üllésü karſzékbe ſzoktak ülni mai napig is az Oroſz Csáſzárok, midőn valamelly rendkivül való követséget fogadnak el.*

Ezen két Csáſzár eltökéllé magában, hogy egy hatalmas hadi erővel Krimeába fognak betörni, minthogy ama híres Gordon nevezetű Ángől elhitette a' Birodalom' Tanátsosſaival, hogy ott véghetetlen ſok kintsre találnának. A' Lengyelekkel azért örökös békeſséget kötvén 1687-dik eſztendőben Krimea ellen megindítják a' Hadi Sereget, mellyet nem ſokára viſzſza hívni kénſzerítettek, mivel kevés napok alatt az éhség, és nyavalyák miatt majd negyven-ezer embert elveſztettek. Az volt a' vélekedés, hogy Samuelovits a' Kozákoknak Hetmánnya (Feje) az Oroſzok ſzámára való éleményt megveſztegette, elrontotta volna: ez tehát azután fogva vitetett Oroſz Orſzágba.

§. 7.

Péter Csáſzárnak ifjú korbéli történetei.

Mivel Péter, úgy ſzóllván, alkotója volt a' mai Oroſz Birodalomnak, méltó, hogy ennek életéről bővebb magyarázat tétessék, mint sem az egyéb Oroſz Fejedelmekről. Péter eleinten nem a' Csáſzári lakhelyben Moskauban, hanem egy Preobrasonko nevű faluban tartózkodott, a' hol az ő Attya is régenten vadáſzattal örömest múlatta magát. Itt egy játékos Társaságot állított, mellynek Taglai Poteschini nevet viseltek; ezeknek játékjaik hadi-gyakorlásokból állottak; ugyan ezen játſzó Társaság közt Péter legelsőben Dobos ſzolgálatot tett. Ama híres le Fort volt az ő vezetője, a' kit Péter nagyon

szeretett; a' ki egyszersmind Péter' nagyrameneteléne k fô eszközlôje volt. Sophia Herczeg Kisasszony, Iványnak testvér, Péternek pedig mostoha Nénnye, a' ki Ivánnak hajlandóságát arra hajtotta, a' merre neki tetszett, örömest látta, hogy Péter le Fortnak vezetése alatt neveltetett, mivel úgy vélekedett, hogy Péter Herczeg ezen Vezetôjétôl a' részegeskedést, és egyéb erkölcstelenséget megtanúlván, az Országlásra alkalmatlan lészen; de nagyon megtsalattatott Sophia Herczeg Kisasszony az ô várakozásában, a' mint a' következés megmutatta. Péter, a' ki az alatt Eudokia Federovna Lapuchint vette feleségül, tudta Sophiának egész szövevénnyeit, 's eltökéllé magában, hogy ennek nyakát fogja szegni. Alkalmatosságot adott erre az 1688-dik esztendôbéli háború, melly a' Tatárok ellen minden haszon nélkül viseltetett. Ezen szerentsétlenség okának Sophia Herczeg Kisasszony, és ennek kedves embere Golitzin mondatott lenni. Péter nyilvánságosan vádolta Sophiát; ez pedig gyilkosokat bérlett, a' kik Pétert orozva megölnék. Ezen gyilkos szándéknak egynehány szempillantással elôbb esméretére jött Péter, mint sem az végrehajtatott volna; az ôszveesküdtek halállal büntettettek, Sophia Herczeg Kisasszony pedig büntetésül a' Nodovetsini Apáczák Klastromába számkivettetett, a' hol vagy akarta, vagy nem, Apáczává kelletett néki lenni; a' Sophia neve a' Klastromban Susánna névre változtattatott. A' Strelitzeken úgy állott bosz-

ſzűt Péter, hogy azoknak még a' neveket is eltörlötte, 's helyettek a' Preobanſzky, és Semenovisch nevezetű Testőrző Regementeket allította fel. Ezen időtől fogva Péter határozatlanúl Uralkodott, Iván pedig megelégedett azzal, hogy puſzta nevezetét viselhette az Uralkodónak.

§. 8.

Péternek tettei Uralkodásának kezdetén.

Első, a' mit Péter az ő Orſzáglásának kezdetén tselekedett, az volt, hogy a' Chinaiakkal békességre lépvén, az azokkkal eddig viselt vezedelmes háborúnak végét ſzakaſztotta. A' Lengyelekkel volt egyenetlenséget eligazította. Az idegen Vallásbélieknek az Oroſz Birodalomban ſzabad Hitbéli gyakorlást engedett. A' Hadi erőt az egyéb Uralkodó Európai Udvaroknak hadi erejek módjához alkalmaſztatta. A' Chinai Birodalomba kereskedő hajókat küldött. Tengeri hajókat (Gállyákat) építtetett, és megvetette a' talpkövét azon Oroſz kereskedésnek, melly már most olly meſzſzire terjed; sőt hogy a' tengeri dolgokban bővebb esméretet ſzerezzen magának, kétſzer útazott Archangyelbe. Hogy pedig azon tengeri Flottán önnön maga is valamelly ſzolgálatot tehessen, Fedor Jurjemits Romanodovſzky Herczeget Caesar nevezet alatt tette Admiralissá (Tengéri Fő Hadi Kapitánnyá). Voronesonochban egy Flottát építtetett, a' melly mihekelőtte kéſzen lett volna, Asov várát ostro-

molni kezdette Péter; azomban egy szökévény Dantzigi fi Schuester Jakab nevezetû a' Várbelieknél elárúlta Péternek intézett szándékát (Planumját), és elveszтett közel harmintzezer embert, azután egy foganatlanul tett fõ ostrom rohanás után megszûnt a' Várnak további ostromától. Moskauba viszsza térvén az ô fél Báttyát Ivánt halálos ágyban találta, a' ki ugyan azon nyavalyában meghalván, Péterre hagyta az egyedûl Uralkodást.

Iván' halála után eltökéllé magában, hogy Asov várát új ostrom alá veszi: A' Német Császár, a' Brandeburgi Választó Herczeg, és a' Hollandusok Indsennéreket és Pattantyúsokat küldöttek néki, és Asov várát mind vízrõl, mind szárazról egyszerre ostromolni kezdi, és azt kevés idõ alatt elfoglalja. Most általlátta Péter Császár, melly szükség légyen egy tengeri Flottára: eltökéllé tehát magában, hogy egy 55 hajókból álló Hadi Flottát fog állítani: kilencznek elkészítésére magát ajánlotta; a' többinek felállítását az Ország Rendeire bízta.

Hogy magát a' Polgári és Hadi dolgok esméretében tökélletesítse, nagy útakat vett fel külsõ Országokra; sõt azt parantsolta, hogy a Nemes Ifjak is külsõ Országokban teendõ utazások által az ô esméreteiket tágobbá tegyék. Némellyek az Ország Vénei közzûl ezt nem jó neven vették, mert féltek, ne hogy az Orosz Ifjak a' külsõ Nemzetek közt tett útazásaik álta, idegen erköltsöt és szokásokat szíván magokba hajdani szertartásaiktól elfajúljanak, és úgy idõ-

vel az egéſz Nemzet eredeti tulajdonságából kivetkezzenek. Ezek tehát öſzveesküdtek, hogy Péter Csáſzárt, a' ki illy veſzedelmes következésü rendeléseket téſzen a' Birodalomban, az útból eltakarítják, és helyébe Sophia Herczeg Aſzſzonyt ültetik az Orſzágló ſzékbe. Szándékjokat olly formán akarták végbevinni, hogy a' Várost meggyújtják, és a' Csáſzárt, a' ki illyen esetekben megſzokott jelenni, orozva megölik. Februarius 2 dik napjára volt ezen kegyetlen ſzándék határozva. Szerentséjére elötte való éjtſzaka felfedeztetett elötte ezen gyilkos ſzándék. Az öſzveesküdteket elfogattatván, azoknak intézetét foganatlanná tette.

Kikerülvén ſzerentsésen ezen veſzedelmet, Romanodovſzkit rendelte Birodalóm Kormányozójává, 's a' Strelitzi Regementek közzül egynehányat a' Lithvániai, egynehányat pedig a' Török ſzélekre küldött, hogy az ö otthon nem léte alatt valamelly zenebonát ne indíthassanak: úgy indúlt meg azon hoſzſzú útra, mellynek felvételét magában már elöbb eltökéllette. Első menetele Lithvánián által Burgus Orſzágba volt, a' hol ö Königsbergbe menvén, a' Brandeburgi Válaſztó Herczeget Fridriket meglátogatta. Onnét egyenesen Amsterdámba útazott; tsak három Inast vitt magával, hogy meg ne esmértessen; egy kisded házban vett magának ſzállást, hogy Felséges ſzeméllyét eltitkolhassa, olly köntöst vett fel, a' millyent Hollandiában a' hajót-tsináló Átsok ſzoktak hordozni, sőt Péter Mihály nevezet alatt közönséges munkát is ſzokott tenni.

Többnyire ôtet Péter Mesternek, vagy Bâs Péternek nevezték. Néha azon Városban az Anatomia Oskolába is elment, és az ottani tanítássokat hallgatta, mellynek akkori Tanítója ama nevezetes Ruisch volt. Itt olly elômenetelt tett, hogy több Operátiókat önnön maga is végbevihetne. A' Természet Tudománnyát is nagyon gyakorolta, e' végre sokszor meglátogatta Vitsen Polgármesternek Természeti Gyûjteménnyeit. Amsterdámból Angliába ment, 1698-ban Londonba érkezett. A' Religio dolgában a' Salisburgi Püspök Brunet által taníttatta magát. Legnagyobb hajlandósága volt a' hajó tsinálás mesterségéhez, Londonban is erre kiváltképpen ügyelt. Depfortban a' Királyi hajó épitô mûhelybe ment, a' hol a' hajók készítése nézésében nagy gyönyörûséget talált. Igen örömest társalkodott Carmarthen Britanniai Admirálissal, a' ki néki sok Hajós Mestereket szerzett, és ôket Archangelbe küldötte. Ama híres Földmérôt Fergussont maga szolgálatjába felvette, hogy Dont a' Volgával egy folyásba vegye. Majus 15-ikén Londont elhagyván Szakszónián keresztül Bétsbe ment, a' hol ôtet Fejedelmi módon fogadták. Itt a' Császárral megújította a' Török ellen való szövetséget, és azt az örvendetes hírt is itt vette, hogy az ô Hadi Serege Asovnál egészen megverte az ellenséget. Sietve ment haza Bétsbôl, mert azt a' hírt hallotta, hogy a' Strelitzek zenebonát kezdettek indítani. Útjában Nava városában beszélgetést tartott II. August Lengyel Királlyal, a' hol, a' mint az egész

egéſz világ állította, a' Svédek ellen való háború határoztatott meg.

§. 9.

További tettei I. Péter Csáſzárnak.

Moskauba viſzſza térvén, azokat, a' kik a' zenebona indíttói voltak, keményen megbüntette. A' Strelitzeknek a' neveket is eltörlötte, és minden Hadi Népeit Katonáknak nevezte. Mivel az ô fél Nénnyére Sophia Herczeg Aſzſzonyra gyanúsága volt, mintha ô volna az indított zenebonának oka, azon Klastrom eleibe, a' hol ezen Herczeg Aſzſzony kéntelenségből apáczáskodott, 28 akaſztófát állíttatott, és azokra a' zenebonáskodók közzül 140 akaſztatott fel. Maga a' Csáſzárné is gyanúságba esett az ô Férje elôtt, mintha ez is réſzt vett volna a' zenebona indíttásban, 's ezt is a' Prokovſzkoi Klastromba erôvel az Apáczák közzé tolta, a' hol Helena név adatott néki. Sôt az ô fia Alexei is réſzt vett az Attya' boſzſzúálló haragjában: erre is sokáig kegyes tekéntetet nem vetett Péter Csáſzár mint édes Attya. 1700-dik eſztendôben harmincz eſztendeig tartandó fegyverſzünetet kötött a' Törökökkel, hogy annál ſzabadabban mehessen a' Svédek ellen. Egéſz igyekezetét azután az Oroſz Birodalomnak virágoztatására fordította: Köpievich Illés által Könyvnyomtató mûhelyt hozott bé az Oroſz Birodalomba. Az adózást jobb rendbe hozta. A' Pápi jóſzágokat adó alá vetette. A' Katonáknál és a' Nemességnél Német

ölözetet hozott bé. 1701-ben a' Svédek ellen indúlt; midôn ezek közelítettek, magát vifzfza húzta; utóbb Marienburgot elfoglalta, Nyenszanz várát lerontotta, Pétervárának építítését elkezdette, és azt Csáfzári lakhelynek válafztotta.

A' Birodalom' Nagygyait azon Városba többfzör elhívta, 's ôket fzóval és példával, hogy ott magoknak palotákat építenének, öfztönözte; idegen Orfzágokból való Kalmárokat is telepített le ezen Városban, minthogy már a' fekvése a' Városnak a' kereskedés folytatásához volt alkalmaztatva: mindent arra fordított, hogy ezen Csáfzári lakhelyet virágzóvá tegye. Ezen czélját elérte, de az elôbbeni Fejedelmi lakhelyet egészen meghomályosította, minthogy ezen volt Fejedelmi lakhelyet Moskaut' nagyon megnépetlenítette. Ezen környülállás a' Mofzkaui Városi Népet, kivált a' Nemességet, a' kik ezen Városban megmaradtak, és úgy a' Birodalombéli Hivatalokra reménségek nem lehetett, annyira megízetlenítette, hogy II. Péternek koronáztatása elôtt elvégeztetett, hogy a' Csáfzári lakás Moskauba vifzfza tétessen, a' mint utóbb hallani fogjuk.

Ezen idôben már Péternek Katalinnal *) igen mély barátkozása volt. XII. Károly Svéd

---

*) *Ezen Katalinnak fzármazása nintsen tudva. Az bizonyos, hogy ô a' Marienburgi Superintendensnek házához került, minekutánna atyját, annyát, és minden jótévôit elveſztette volna. Ezen Superintendensnek házától egy*

Királyt 1709-ben Pultavánál egészen megverte. 1711-ben a' Törökök ellen indúlt, 's Katalint is elvitte magával, a' ki Péter Császárt, mikutánna az ellenség kezébe került volna, nagy summa pénzen fogságából kiváltotta.

A' mennyire szerentsés volt Péter az ő külső ellenségeire nézve, szinte annyira bosszúságot okozott néki az első házasságból született fia Alexei, a' kit Eudoxia szült vala néki. Ez a' Népnek és az Ország Nagygyainak hízelkedett, a' kikről tudta, hogy az Attyának Országlásával megelégedve nem volnának, reménlvén, hogy ezen zavaros környülállásokban a' Birodalmi székre felvergődhet. Hogy Alexeit az ő fiát az Orosz Birodalom határitól messzebb mozdítsa Péter, Charlotte Christina Sophiát Braunschveig-Volfenbüttel Herczegnek leányát adta néki feleségül. Német Országban volt ugyan már most Alexei, de az Orosz Birodalombéli dolgok az előbbeni zavarodásban

---

Svéd Dragonyoshoz férjhez ment, o' ki a' Város ostrománál elesett. Katalin azután elsőben Scheremetev, azután Menzikof Generális kezébe került. Menzikof Generális kedves embere volt a' Császárnak, a' ki ötet sokszor meglátogatta. Itt Katalin szemébe tünt a' Császárnak, és ez ötet magához vette. Péter Császár Alexienna nevet adott néki; 1711-ben nyilvánságosan véle házasságra lépett, és ötet Császárnénak koronáztatta.

maradtak. Charlotte előbb meghalt, hogy sem Alexeinek vad erköltsét megszelidíthette volna. Nagyon megszomorodott Péter az ő Menyének halálán, más nap mindazonáltal az az öröme lett, hogy néki az ő felesége Katalin egy férjfi magzatot szült, a' kit Péter titkon Korona örökösévé rendelt. Ezen időtől fogva Péternek az ő első házasságból való fiához Alexeihez való hajlandósága mind alább és alább szállott. Ezt tapasztalván Alexei, VIdik Károly Császárhoz Bétsbe szaladott, a' honnét bátorságnak okáért Tyrolisba Ehrenberg Várába vitetett. Alkalmas hoszszú idő múlva tudta meg Péter az ő fiának hol létét. Utóbb Alexei Ehrenbergből Nápolyba vitetett, de ezt is megtudta Péter, és igen kemény kifejezésekkel kérte azt viszsza a' Császártól. Megijedvén Károly Császár Péternek fenyegetődésétől, megengedte, hogy ezen szerentsétlen Herczeget az Orosz Császárnak két Követjei, Tolstói és Romanzov Nápolyból Pétervárra vinnék, mellyre Alexei sok hitegetések után reá állott. Midőn Moskauba érkezett, azonnal az Attya a' Törvényszék eleibe állította őtet, a' hol ez nyilvánságosan lemondott a' Korona örökségéről. Péter Herczeg pedig tüstént Korona örökösének lenni hírdettetett. A' Császár' boszszúálló szándékának még itt sem volt határa: egy halálos Törvényszéket rendelt Péter, a' hol a' Bírák részszerént Egyháziak, részszerént Világiak voltak; fegyveres kézzel vezettetett Alexei ezen Törvényszék eleibe. A' Császár megengedte,

hogy a' kinek tetszene, ezen Törvényszék előtt megjelenhetne: az Egyházi Rendből való Bírák útasítást adtak, a' Világi Rendből valók pedig ezen útasítás szerént Alexei Nagy Herczeget halálra kárhoztatták, melly itélet hozásnak hallására annyira megrettent ezen szerentsétlen Herczeg, hogy ötet a' guta megütvén, nem sokára meghalt; de az mai napig sem bizonyos, ha természet szerént való halállal múlt-é ki, vagy pedig erőszakos halállal küldetett a' más világra. Az bizonyos, hogy Péter Császár egynehányokat, kik a' fiával egyetértettek, halállal büntetett meg: illyenek voltak Menzikof, és Apraxin Herczegek, és Dolgoruki Jákób. A' Bétsi Udvarral viszszavonásba keveredett, a' Hollandusokkal pedig megbékélt. A' Burgus Királynak pártját fogta a' Svédek ellen. Az Egyházi dolgokban némelly jobbításokat tett. Nagy hajlandóságot mutatott a' Catholica Religiohoz, 's megengedte a' Kaputzinusoknak, hogy Moskauban Klastromot épithessenek. A' Jesovitákat az Orosz Birodalomból kiparantsolta. Egy igazgató Egyházi Gyülést (Synodust) állított, mellynek kötelessége volt a' Religiót tárgyazó dolgokat igazgatni. Magát úgy viselte, hogy kiki azt vélné felőle, hogy a' Görög Eklésiát a' Deák Anyaszentegyházzal egyesísíteni akarná.

§. 10.

Péter' Országlásának utolsó ideje.

Az a' szerentsétlenség érdeklette Péter Császárt, hogy az ő fia Péter Herczeg a' Korona

örököse 1719-ben meghalna, a' kinek halálát Péter keservesen megsiratta. Nem volt már most egyéb Ő ökösе, hanem tsak két leánya, Anna, és Erzsébeth, 's az ő fiától Alexeitől megmaradott Unokája Péter. A' mi a' leányait illeti, az nagy gondot okozott néki, hogy mivel ôket elôbb nemzette, mint sem Katalint nyilvánságosan feleségül vette volna, ne hogy a' Korona örökségéből kirekeſztessenek; a' Német Fejedelmek közt sem tudott senkit, a' ki a' leányainak házasságára alkalmatos lett volna. Végre a' Holsteini Herczeget gondolta az ő leányának házasságára méltónak lenni, a' ki által reménlette, hogy a' Svéd Koronát is az Oroſz Koronához kaptsolni fogja; ebben Katalin Csáſzárnénak akaratja is igen megegyezett. Ezen Herczegnek házasságára Anna Herczeg Aſzſzony volt rendelve; de ezen házasság nem mehetett olly hamar végbe, mint azt mind a' két réſz kívánta volna. Elôbb, hogy sem az történne, I. Péter Csáſzár magát Haza Attyának, és minden Oroſzok örökös Csáſzárjának nevezte, és a' Korona öröksége eránt egy olly törvényt hozott, a' minô elôbb ſzokatlan volt egéſz Európában: azt végezte tudniillik, hogy mind ő, mind az ő következendôi halálok elôtt magoknak tetſzések ſzerént Korona-Örököst válaſzthassanak. Ezen törvényhozáskor azzal kötötte bé a' Senatusnak ſzemeit, hogy illy formán meg lehetne elôzni azon ſzomorú következéseket, a' mellyek illyen alkalmatossággal történni ſzoktak, hanem mindenkor az öregebb Herczeg a' Korona' Örököse, a'

mit Alexeinek példájából mutatott meg. Ez lévén, a' Persák ellen indúlt, 's a' Caspium tenger' környékén lévő Tartományt meghódította; onnét győzedelmi pompával Moskauba viſzſza térvén, 1724-dik eſztendőben az ő feleségének Katalinnak fejébe tette a' Csáſzári Koronát. Azután az öregebbik leányát Annát a' Holsteini Herczeggel öſzveházasította; Erzsébettel pedig, az ifjabbik leányával a' Franczia Korona Örökösét kínálta meg. Midőn a' menyegző tartatott, olly sok, és annyiféle réſzegítő italt töltött a' torkába, hogy halálos ágyba esvén, nyolcz nap múlva kiköltözött az élők' rendéből 53 eſztendős korában.

Ezen Csáſzár felől azt mondotta ama híres Britannus Coxe, hogy Péter ugyan sok dolgokban tsudálkozást érdemel, de az ő sok roſſz tselekedeteire nézve sajnálkodásra indít, mivel azon ditső tetteket, mellyeket végbevitt, az ő engeſzteltethetetlen haragja, az ő réſzegeskedése, és az ő buja élete meghomályosította.

§. 11.

I. Katalin egyedül Uralkodója leſſz az Oroſz Biradalomnak.

I. Péternek halála után sokan a' Birodalom' Nagygyai közzül II. Péternek réſzére voltak, a' ki fia volt ama ſzerentsétlen Alexei Herczegnek, de Katalin, kiváltképpen Theophanesnek a' Novogrodi Érseknek, és Basevitsnek réſzrehajlása által erőt vett, és a'

Csáſzári méltóságot elnyerte. Fô gondja az volt, hogy a' Nepnek ajlandóságát megnyerje. A' Testôrzô Sereget az által kötelezte le magához, hogy másfél eſztendôbéli hátra lévô fizetéseket egéſzen kifizette. A' többi Jobbágyait pedig az által tette hajlandókká, hogy azokat a' Hivatalaikban megtartotta, és hogy az eddig meghatározott adónak nyolczad réſzét elengedte; azokat pedig, a' kik tizenkét eſztendôn alól, vagy ötven ötön fellyül voltak, a' fej-adó alól egéſzen felſzabadította. Azokat a' sok kerekeket, és akaſztófákat, mellyek az elôbbeni Uralkodás alatt állíttattak fel, elrontatta. Sziberiából az oda ſzámkivetetteket viſzſza hívta, és sok ſzerentsétleneket elôbbeni boldog állapotjokba viſzſza tett. Azon félelemből, ne hogy a' Testôrzô Sereg, mint régenten a' Strelitzek a' Birodalomban nyughatatlanságot indítsanak, közzûlök sokakat külömbféle Hivatalokra emelt, a' Hadi Népet pedig húſz ezerre ſzaporította, hogy a' Testôrzô Sereggel egyenlô erôben legyen; egyedûl ama felfuvalkodott Novogrodi Érsek volt, a' kit Katalin Csáſzárné jó útra nem hozhatott: egyéb módot tehát az ô megalázására nem látván, ôtet egy Klastromba záratta. Péter Nagy Herczeget maga réſzére akarván húzni, ôtet jótétemenyekkel ſzinte megtetézte; a' kinek fô Udvarnokjává ama híres okosságú Ostermannt tette. Ezen törekedései mellett is, mellyekkel a' Népnek ſzeretetét magához vonzani kívánta, meg nem nyerhette az egéſz Nemzetnek hajlandóságát: voltak ollyanok, kik ôtet a' Birodalmi-ſzék-

ből letaſzítani akarták. A' többek közt két tsalfálkodó támadott, egyik Ukraniában, másik Astrakánban, kik közzül mindegyik magát ama ſzerentsétlen Alexeinek adta ki. Egy fegyvergyakorláskor, mellyen a' Csáſzárné is jelen volt, egy gólyóbis repült nem meſzſze a' Csáſzárnétól, a' melly egy oda közel álló Kalmárt agyon tsapott. Midőn már tapaſztalhatóképpen elbetegedne, egynehányan a' Birodalom Nagygyai közzül azon voltak, hogy Katalin Csáſzárnét reá beſzéljék, hogy Pétert nevezze a' Csáſzárság ban való következendőnek; de előbb, hogy sem ezt tselekedné, halála történt Majus 18-ikán 1727 dik eſztendőben. Ugyantsak Testamentomot tsinált, a' mellyben Péter Korona' örökösévé tette azon feltétellel, hogy ha ő Maradék nélkül halna meg, az ő két leányi Anna és Erzsébeth együtt Uralkodnának a' Csáſzári ſzékben; ha pedig ezek is előbb meghalnának, Natalia Herczegné emeltetne a' Csáſzári ſzékbe, azzal a' hozzátétellel, hogy a' ki Oroſz Csáſzár volna, más Orſzág' Koronáját fejébe ne venné, se más Hitbéli Valláson nem lehetne, hanem az Uralkodó Oroſz Csáſzának Oroſz Hitűnek is kelléne lenni.

Azt lehet Katalin' ditséretére mondani, hogy ő a' ſzárazon és tengeren lévő hadi erőt nagyobbra emelte, a' tengeri kereskdést előmozdította, a' Törvényeket megjobbította, a' Török Udvar előtt magának nagy tekéntetet ſzerzett, a' Persiában való birtokait nem tsak megtartotta, hanem még killyebb terjeſztette, a' Chinai Ud-

varral szoros barátságot tartott, és mind haláláig a' Holsteini Háznak nagyobbításán munkálkodott.

§. 12.

II. Péter Alexevits megy fel a' Császári Székbe.

Katalin Császárnénak halála után Menzikof Herczeg észrevehetetlenül az egész Polgári Rend előtt nagy tekéntetet szerzett magának, és semmit el nem mulatott, hogy Eudoxiának I. Péter' feleségének az Apácza Klastromból való kibotsáttatását, és Pétervárába való menetelét meggátolja, melly esetben ő minden kételkedésen kívül mind azokon botsázút állana, a' kik az ő szerentsétlenségének eszközlő okai voltak. Arra is igen nagy gondja volt, hogy az ifjú Császárt Erzsébettel a' maga leányával mentül előbb öszveházasíthassa, hogy Eudoxiának történhető botszúállási ellen annál bátorságosabb fedezet alatt legyen; önnön maga pedig keményen megbotszúlta Tolstoit, és annak fiát Jánost, Solovezkoit, Iván Butterlint, Nariskint, és Iván Dolgorukit, midőn ezeknek ügyét annyira vitte, hogy közzülök némellyek Hivatalokból letétettek, némellyek Siberiába számkivettettek; de nem sokára maga Menzikof Herczeg is azon gödörbe esett, a' mellyet másoknak számára ásott. Vészedelmének egyik oka az is volt, hogy az ifjú Császár Menzikofnak leányát Erzsébetet meggyűlölte: ugyan csak mihelyt az tudva volt a' Birodalomban, hogy a' Császár az ő testvér

Nénnyét a' Nagy Herczeg Aſzſzonyt ſzinte földig imádja, hogy Menzikof' leányával való öſzveházasodását a' Csáſzárnak a' Birodalom Nagygyai meggátolják, sokan öſzveesküdtek Menzikof ellen, 's azt mondották a' Csáſzárnak, hogy Menzikof a' Nagy Herczeg Aſzſzonyt a' Csáſzár' testvérét akarná elvetetni a' maga fiával, és úgy akarna magának útat tsinálni a' Csáſzárságra, melly a' Csáſzárt nem kevessé figyelmetessé tette. Nem kevessé idegenítette el a' Csáſzárt az is: hogy ô azon kilencz ezer aranyat, mellyet a' Nagy Herczeg Aſzſzony a' Csáſzárnak mint testvérének küldött vala, Menzikof magának tartotta, mellyért keserves ſzemrehányásokat kellett néki a' Csáſzártól hallani; sôt a' Csáſzár tüstént azt rendelte, hogy a' Testörzô Sereg senki parantsolatjára ne hallgasson, hanem tsak egyedül azt tegye, a' mit vagy maga, vagy a' General Lieutinant Jusupov parantsoland; Menzikofnak pedig házi árestomot rendelt: ez meglévén, minden Hivatalából letétetett, Pétervárából kitiltatott, midön elöbb minden javaitól úgy megfoſztatott volna, hogy semmi egyéb nem hagyatott néki, hanem a' mi egyedül ſzükségesnek láttatott lenni, és azzal ment el az ô jövendô lakhelyére Oranienburg városába. Itt sem sokáig volt maradása; mert kevés idô múlva Siberiába ſzámkivettetett, a' hol 1729 ben November 2-ikán meghalt. *) Péter 1728 ban Mos-

*) *Menzikofnak felesége a' sok sírásban megvakult, a' leánya pedig Erzsébet ſzomorúságá-*

kauba ment, és ott magát nagy pompával Cs. fzárnak koronáztatta. Itt volt legelöfzör fzemben az ô Nagy Annyával, a' kinek efztendönként való tartására hatvan-ezer rubelt rendelt, a' melly mintegy fzáz-húfz-ezer Német forintot tefzen. Az emlékezetes dolog ezen koronázás eránt, hogy II. Péter a' Csáfzári lakhelyet Pétervárárol ismét Moskauba vifzfza tette. Hogy a' maga nyughatatlan Jobbágyai ellen magát bátorságba tegye, maga testörzésére jövevényeket fogadott, a' kiknek nagyon kedvezett, midön nékik tsak nem az egéfz adót tíz efztendökre elengedte. Hogy a' Kozákokat magához lekötelezze, a' Hetmányi Hivatalt, mellyet I. Péter eltörölt volt, köztök ismét vifzfza állította, melly által olly vakmerök lettek a' Kozákok, hogy minden más fzorongattatásoknak eröszakkal akartak ellent állani; de Veisbach, és az új Hetmány Dániel Apostol öket mindenkor letsendesítették.

§. 13.

A' Kozákok eránt való Tudósítások.

Mivel a' Kozákok mind az 1806-iki, mind pedig az elöbbeni háborúban tekéntetet érdemlö

---

ban meghalt; a' fia Sándor, és a' leánya Alexandra 1730 ban Anna Csáfzárné által vifzfza hívattattak a' fzámkivetésböl. Sándor utóbb General Majorságig emelkedett, Alexandra pedig Gustan Biron Generálishoz ment férjhez.

helyet foglaltak, nem lészen fölösleg való dolog, ha ezen Nemzetről valamennyivel értelmesebb rajzolatot adunk. A' Kozákok kétfélék: némellyek Ukrania, mások pedig Zaparovszkabéliek. *) Az Ukraniai Kozákok Oroſz Országnak azon részében laknak, melly Kis Tatár Országtól Éjszakra esik a' Dnieper és Volga vizei közt. Az Oroſzokkal csak a' Vallásban és nyelvben egyeznek meg, melly nálok nagyon meg vagyon veſztegetve; de a' ſzokásban, életmódjában, fegyverben, és hadakozás-módjában az Oroſzoktól egészen külömböznek: ők tehetős, vakmerő, és már a' Terméſzettől hadra készített emberek. Némellyek közzülök barom-nevelésből, vagy katonáskodásból élnek, legtöbben pedig ragadományokból. Többnyire lóháton útaznak; az ütközetben vérſzomjúhozók, haramjáskodók. Mazeppának az ő Hetmánnyoknak pártütése után I. Péter őket valóságos rabſzolgákká tette; elvette tőlök azon hatalmat, melly ſzerént magoknak Elöljárót válaſzthatnának; őket a' Birodalomnak külömbféle részeiben feloſztotta, hogy magokat a' Svédekkel ne egyesíthessék.

*) *A' Zaparovſzkai Kozákoknak fő Városa Zaparovſzka, vagy Új-Zicza, Boristenes vizének bal partján vagyon építve. Ezen Várost az Oroſzok 1775-ben elfoglalták, és a' Kozákokat részszerént az Armádiánál feloſztották, részszerént a' Fekete Tenger mellé általtették.*

Eleinten a' Kozákoknál a' Kormányozás módja Respublica formában volt, minthogy azoknak Hetmánnya majd tsaknem ollyan helyet foglalt, mint regenten a' Velenczebélieknél a' Doge, a' kit a' Nép válaſztott, és a' kinek hatalma békességnek idején igen ſzoros határ közzé volt rekeſztve. A' törvényhozó hatalom az egéſz Nemzet kezében volt. Minden Közönségnek több Bírái voltak: a' Közönséget Taniza, a' Bírákat Soltnik néven nevezték. A' Bírák' kötelessége volt igazságot ſzolgáltatni, a' Hadi Sereget mustrálni, és Tiſzteket a' Katonák közt rendelni. Több Közönségek egy Megyét (Polk) formáltak; minden Megyének a' feje Polkovnik néven hívattatott. Minden Kozák katona volt; lovat és fegyvert magának kellett ſzerezni; fizetések nem volt; ſzabad ragadományból éltek. A' föld mellyet bírtak, a' Nemzetnek tulajdona volt, de ez alig volt elégséges a' ſzámos marháknak legeltetésére. Semmi idegennek a' Hetmány' engedelme nélkül nem volt ſzabad közöttök lakóképpen letelepedni. Tartományoknak határait rettenhetetlenül védelmezték. Minekutánna elsö Péter öket iga alá vetette, *) ma-

*) *Utolsó Hetmánnyok Vazeppa volt, a' kiről Voltaire azt beſzélli, hogy egy némelly Casimir Jánosnál volt valaha ſzolgálatban, 's Casimir' feleségével gyanús társaságban volt, azért ez ötet egy ſzilaj lóra kötözvén a' lóval együtt ſzélnek ereſztette. A' ló ötet*

gok Nemzetekből Hetmánnyok nem volt. Ezen nevezet későbbi időben némelly érdemesebb Oroszoknak adatott, mint p. o. Rasoumovszkynak, Potemkinnek, és másoknak. Régenten a' Kozákok, mivel az Oroszoknak szövetséges társaik voltak, adót nem fizettek, egyedül tetszések szerént meghatározandó Katona-segítséget adtak háború idejében; ezen Katonák minden táborozás után a' magok Hazájokba viszsza tértek, hogy marháihat megtekéntsék, és házi tselédjeiket meglátogassák.

Mostani időben immár nintsen hatalmok magoknak Vezért választani, és a' Táborból az Orosz Hadi Vezérnek engedelme nélkül haza nem

---

tsaknem fél holtan Ukraniába vitte, a' hol ő idővel úgy kitett magáért, hogy Hetmánnyá vagy is Fejedelemmé választatna. Ez, midőn egykor Péter Császárral ebédelne, ősztönöztetett a' Császártól, hogy a' Kozákjait jobb fenyíték alá venné: a' Hetmány magát a' lehetetlenséggel mentegette, a' Császár pedig őtet legkeményebb büntetéssel fenyegette. Vazeppa haza menvén, a' Svédek' oltalma alatt pártot ütött az Oroszok ellen 1709 ben. Az Oroszok éppen akkor tsaptak reá, midőn ő magát a' Svédekkel egybekaptsolni akarta: kéfszületlen lévén, több, mint harmincz-ezer Kozák megölettetett. Vazappa egynehány társaival a' Svédekhez szaladott, Ukrania pedig Orosz Tartománnyá fordíttatott.

mehetnek. Potemkin midőn II. Katalin által Hetmánnyá tétetett volna, azon volt ugyan, hogy valamennyire könnyítsen a' Kozákoknak rabſzolgai sorsokon; de azok már az egéſz Nemzeti létteket elveſztették, midőn Ukrania több Tartományotskákra felſzegedtetett, mellyek közt Catarinoslov legnevezetesebb. Mind ezen intézetek mellett is egyesítette magát a' Nemzet, hogy függhetetlenségét viſzſza nyerhesse; de ezen törekedések is foganatlan volt, mert némellyek Krimeába, mások pedig Kubánba küldettek, hogy az ottani puſzta földeket megnépesítsék. Az Oroſz Hadi Seregben közel 50 ezer Kozákok ſzámláltatnak, a' kik liſzten és zabon kivül minden ſzükségre valót magok ſzereznek magoknak; azért nagy réſzént ragadományból élnek; a' fegyverjek hoſzſzú dárda, kard, piſztol, és karabin; a' lovaik kisdedek, de legnagyobb fáradságot is könnyen kiállanak, az éhséget és ſzomjúságot hoſzſzú ideig kiállják. A' Kozákok hadi rendben nem ütköznek meg, hanem majd egyik; majd másik oldalra csapnak, hirtelen rohannak az ellenségre, azon ha első rohanással erőt nem vehetnek, hirtelen viſzſza ſzaladnak.

Az Oroſzok a' hadi rend ſzárnyainak fedezetére ſzokták a' Kozákokat rendelni, vagy pedig Elöljáró, avagy hátfedező Sereget helölök formálni; mellyből az a' kellemetlenség ſzokott következni, hogy a' Kozákok mindent elpuſztítanak, és mindent, a' mit meg nem emészthetnek, vagy magokkal el nem vihetnek, elrontanak:

nak: tapaſztalta ezt a' Dniester, Duna, Pruth, vizei közt lévő Tartomány egéſz a' Fekete Tengerig, a' melly környék két eſztendeig tartó háború alatt puſztaságra jutott. Az 1789-iki háborúban a' Kausani ütközet után minden falukat elégettek Bender környékén, és ott sok haramjaságokat követtek el. Egyébként pedig a' Kozákoknak tsak a' sík földön lehet haſznokat venni; ez volt az oka, hogy Helvetziában és Piemontban, kivált a' hegyesebb réſzeken haſzonvehetetlenek voltak. Melly keveset kellessék félni a' Kozákoknak hadi erejektől, megmutatja az 1798-dik eſztendőbéli példa: Potemkin három-ezer Kozákot az Oroſz Gyalogság közzé rejtett el, nem külömben tselekedett Soltikov is Ismaylovnak ostromakor; a' Törökök reájok rontottak, és belőlök egy vér ferdőt tsináltak. Elveſztettek akkor az Oroſzok 5000 embert ama híres Sokolinſzky Generálissal együtt.

§. 14.

II. Péternek tovább való tettei.

Minekutánna Péter a' Kozákokat letsendesítette volna, a' Ladagai tsatornának tökéletességre való menetelét látta, mellynek kéſzítésében fő Igazgató volt ama híres Buchard Kristóf Münich. A' kereskedésnek gyarapítására a' vámot alább ſzállította Péter Csáſzár, az útakat megigazíttatta, Spanyol Orſzággal egy kereskedésbéli ſzövetségbe ereſzkedett, Spanyol Orſzági fából hadi, és kereskedő gállyá-

kat építtetett; a' Nemzetet a' boldogságnak legfőbb grádusára akarta emelni, melly által a' Nemzetnek szeretetét és bizodalmát megnyerte, de még is sokan a' Nagyok közzül nehezteltek, hogy a' Dolgoruki Herczegi Házat igen nagy tekéntetre emelte, kivált, hogy Dolgoruki úgy megszerette a' Császárral a' vadászatot, hogy ezen mulatságért sokszor a' Birodalom terhes dolgait is félre tette. A' fiatal Császár azomban megmaradott a' maga útján, sőt a' Dolgoruki Herczeg Kisaszszonyt a' Ministernek testvér húgát feleségül eljegyzé magának, a' ki Vasilini Dolgoruki Feldmarsalnak leánya volt, a' ki már előbb a' Német Császári Követtel jegyben járt. Péter előbb, hogy sem Dolgoruki Kisaszszonnyal házasságra lépne, himlőben meghalt 1730-dik esztendőben. Ennek Országlása ditsőséges volt. A' Törökök és Persák előtt azon tekéntetből, mellyet az Elei szerzettek, semmit el nem veszített.

HARMADIK SZAKASZ.

Anna Csáſzárnénak Orſzáglásától fogva II-dik Katalin Uralkodásának kezdetéig, az az: 1730—1762-ig.

§. 15.

Anna' Orſzáglásának kezdete.

Péter' halála után a' Csáſzári Koronával az ő öreg Annya kínáltatott meg; de ő fel nem vette. Azután némellyeknek az volt a' gondolatjok, hogy a' megholt Csáſzárnak Mátkája Dolgoruki Katalin Herczeg Kisaſzſzony emeltessen a' Csáſzári ſzékre; de ezen gondolatot sokan helyben nem hagyták. Erzsébet pedig I. Péter' leánya legkissebb mozdúlást sem akart tenni a' Csáſzári Koronának elnyerése után, azért a' Csáſzári Korona a' Mecklenburgi Herczegnének iſabbik Öttsére Anna Curlandi Herczeg Kisaſzſzonyra ſzállott, a' kiről reménség volt, hogy mivel még fiatal, férjhez menvén, Korona-Örököst fog maga után hagyni. *) Vá-

*) *Ezen Anna Herczeg Kisaſzſzonynak, már most Csáſzárnénak édes Annya Iván Csáſzár leányának a' leánya volt, melly Iván Nagy Péter Csáſzárnak fél báttya volt.*

laſztáskor az a' feltétel adatott eleibe, hogy az ő kedves emberét Bironť magával Moskauba ne vigye; de minden, a' mi a' Válaſztó egyesülésben fel volt jegyezve, Annának Moskauba való bémenetele után tíz nap múlva viſzſza húzattatott; ugyan tsak Februarius 25ikén Annának határozatlan hatalom adatott minden Oroſzokon. Elsö, a' mit tselekedett, az volt, hogy az ő két kedves embereit Bironť, és Ostermannt Grófokká tette. A' Fő Titkos Tanátsot, valamint a' Senatust is eltörlötte, és helyettek egy Igazgató Senatust állitott, mellyben 21 Tagok volnának. Azután a' Dolgoruki Házból való Tiſztviselöket az ő Hivataljaikból letette; Katalint azon Herczegi Házból II. Péternek eljegyzett mátkáját Moskauból kitiltotta, a' ki utóbb (1745-ben) Moskaui Gubernatorhoz Bruce Gróf Sándorhoz ment férjhez. Koronáztatása Anna Csáſzárnénak Februarius 28dikén volt. Ezen Csáſzárnénak házasságára Szakſzóniai Gróf Móritz, és Emanuel V. Jánost Portugalliai Király' testvér Öttse jelentették magokat: az volt a' Csáſzárné' felelete, hogy néki ſzándéka volna soha férjhez nem menni. Hasonló válaſzt adott a' Birodalom Nagygyainak a' Korona jövendöbéli Örököse eránt; egyebet nem ígért, hanem tsak azt, hogy az ő testvér Nénnyének a' Mecklenburgi Herczeg Aſzſzonynak leányát maga mellé fogja venni, és azt a' jövendöbéli Orſzáglásra el fogja kéſzíteni. Nem mutatott a' férjhezmenéshez olly nagy hajlandóságot, mint egy legbelsöbb Tanátsnak felállít-

lásához, melly három személyekből állott, a' kiknek Hivataljok volt a' Birodalom kormánnya mellett állani: elsők a' kik ezen Tanátsba léptek, e' következendők voltak: Münich, Ostermann, és Michaelovits Tserkaſzkói. Ez meglévén, Anna azon elfoglalt Tartományokat, mellyek Persiához tartoztak, nékik viſzſza adta; Schach Nadirnak Követjét elfogadta, 's ennek Udvarába viſzányos Követséget küldött, azon fellyül a' mit elébb ettől elnyert, viſzſza adta. Austriával, Dániával, és a' Svédekkel egymást védelmező ſzövetséget kötött. Magát a' Lengyel Orſzági perbe egyelítette, melly III. August, és Stanislaus Leſzynſzki közt volt a' Királyság eránt, melly foglalatosság hátráltatta őtet a' Törökök ellen kezdett háborúnak hathatós folytatásában. A' Német Csáſzárnak 1735-ben a' Francziák ellen Lascy vezérlése alatt 13384 fegyveres embert küldött segitségül: ezen alkalmatosság volt az Oroſzok réſzéről, legelső, mellyben ők az Austriai Tartományokba léptek; azután békesség lett a' Német Csáſzár és a' Francziák közt; az Oroſzok előbb, hogy sem fegyverre keltek volna, hazájokba viſzſza tértek.

Már most a' Krimiai Törökök ellen bátrabban hadat indíthatott: a' háborúnak első eſztendejében elvette tőlök Azov, második eſztendőben pedig Oczakov várát. Nievenovban ugyan békességet kötött a' Törökökkel, de ezen békesség nem sokára felbomlott: a' Kalmukokat és Kozákokat fegyveres erővel Kubánba vitte;

a' Krimiai Chánt Ukraniából kiűzte; a' háború-nak harmadik eſztendejében pedig a' Törököket tökélletesen meggyőzte. Austriával viſzálkodásba került Anna Csáſzárné, mellynek indító oka Münich volt, a' ki igen nagy kegyelemben állott Anna Csáſzárnénál. Ezen Ministert az Austriai Udvar arról vádolta, hogy ez gátolta volna meg az Austriai, és egyesült Oroſz Hadi Seregnek azon ſzerentsés lépéseit, mellyeket ez Kotzin és Pender Várának elfoglalása után tehetett volna. A' Törökökkel békességet kötött, és 1740-ben meghalt. Éltében tett tselekedetei közt leginkább ditsértetik arról, hogy a' Csáſzári ſzéket Pétervárába viſzſza tette; mesterségeket és kézimunkásokat Olaſz Orſzágból az Oroſz Birodalomba hozott; Ángliával kereskedésbéli ſzövetséget kötött; a' Kergieket hatalma alá hódította; a' Bakschiriai zenebonát letsendesítette; Ordenburg Várát, és több Városokat helyre állíttatott; Pétervárába Hadi Oskolát rendelt; igen ſzép rendel, és mértékletesen élt; az Oroſz Birodalomba Német Játſzó Társaságokat vitt bé, a' kik ott mind a' Népet játékjaikkal mulatnák, mind pedig a' Német nyelvet az Oroſzok közt mintegy észrevehetetlenül terjeſztenék. Egy kevessé halála előtt a' testvérének leányát Mekklenburgi Annát Braunschveigi Antal Ulriknak adta feleségül, és ennek Iván Antonovits nevezetű fiát nevezte a' Csáſzárságban következendőjének, ennek igazgatójává pedig a' Curlandi Herczeget.

§. 16.

III. *Iván Antonovits Korona Örökösének esmértetik.*

Ezen nagy reménségû Herczeg 1740-ben született a' világra Augustus 12-dik napján, és October 17-ikén még mint pólyabéli gyermek Császárnak hírdettetett; addig való Igazgatónak pedig a' Birodalomban Ernest János Curlandiai Herczeg tétetett. Ezen nagyon nehezelt Ulrik Antal a' gyenge Császárnak Attya, 's azon volt, hogy a' Birodalombéli igazgatást magához húzza. Ez Münichet maga részére húzta, a' ki azt a' vakmerõ lépést bátorkodta tenni, hogy a' Birodalom' Igazgatóját elfogatná, és a' Schlüsselburgi Várban õrizet alá tétetné, melly meglévén, Anna a' Császárnak édes Annya Birodalom Igazgatója lett ezen nevezet alatt: „Oroſz „ Birodalombéli Nagy Herczeg Aſzſzony." Akár melly bátorságosnak vélte is magát Anna ezen méltóságban, még sem lett olly ſzerentsés, hogy minden veſzedelmet kikerülhetett volna: veſzedelmes ellensége volt néki Erzsébeth Herczeg Aſzſzony, a' kinek, mint Tartománybélinek a' Birodalom Nagygyai közzül sokan kívánták a' Császári ſzékbe való felemeltetését. Münich igen roſſz jutalmát vette azon törekedésének, mellyet õ a' Nagy Herczegné ügyében mutatott vala. Ostermannak árulkodásai arra vették a' Nagy Herczegnét, hogy Münichet ſzolgálatjából kitévén, elbotsátaná, azt vévén okul, hogy ez az Austriai Ház ellen II. Fridrik Bur-

gus Királlyal czimborálna. Anna azon félelemből, ne hogy Erzsébeth idővel az ő fiától a' Csáfzári Koronát elragadná, eltökéllé magában, hogy a' férje testvérének Braunschveigi Lajosnak fogja adni férjhez Erzsébetet; Lajos azomban tudván Erzsébetnek parázna életét, tellyességgel reá nem állott az Erzsébettel való házasságra. Anna azután a' Burgus ellen az Austriai Ház mellé állott, és Mária Theresiának negyven-ezer fegyveres Népet ígért segítségül a' Burgus ellen; de ezen ígéret adomány nélkül maradott, azon fzín alatt, hogy az Orofz Udvarnak a' Svédek és Törökök ellen magoknak nagy fegyveres erőre fzükségek volna. Midőn pedig a' Birodalom igazgató Nagy Herczegné magában eltökéllené, hogy az Austriai Háznak segítségére leénd; Erzsébet az alatt a' Csáfzári fzékre felvergődött, a' mint mindjárt érteni fogjuk.

§. 17.

Erzsébet Nagy Péternek ifjabbik leánya a' Csáfzári fzékre emelkedik.

Erzsébetnek Seb Orvosa L'Estocq, és a' Franczia Követ Chetardie voltak, a' kik ezen Herczeg Aſzſzonynak fzerentséjét eſzközlötték. Tudta ezt jól Ostermann, és Annát a' Birodalomnak Igazgató Nagy Herczeg Aſzſzonyát sokfzor megintette, hogy vigyázna magára, de ez semmit sem hajtott ennek emlékeztetésére, valamint azon levelekre is, mellyek ezen tárgy

eránt hozzá írattattak, sôt az Austriai Követnek Botának javaslásait is megvetette, a' ki a' többek közzûl így szóllott hozzá: „Midôn a' Nagy „Herczeg Aszszony látná, hogy az Austriai Ház„nak segítségére nem lehetne, legalább magá„ról meg ne felejtkezne, minthogy a' veszede„lemnek partján állana: szabadítaná meg ma„gát, Férjét és Fiát a' Császárt." Maga a' Férje is sürgette, hogy az elközelítô veszedelemnek eleit venné; de foganatlanok voltak minden elôadásai. Engedett azon könnyéknek, mellyeket elôtte Erzsébet tsupa tettetésbôl hullatott vala. Látta ezen tsalfa Herczeg Aszszony, hogy már jobb alkalmatosságot nem várhatna feltett szándékjának végrehajtására; L'Estocqnak javaslása szerént tsak hét szolgát vévén maga mellé, a' Preobachenik Regementjének fô Ôrállására ment, 's onnét 150 embert vett maga mellé, 's a' téli palotába ment, a' nélkül, hogy valaki útját állotta volna; midôn oda érkezett, már közel négy ezer ember volt az oldala mellett, az Ôrállókat meggyôzte, 's az Igazgató Nagy Herczeg Aszszonyt elfogta, 's annak fiát a' gyenge Császárt, és annak nem régen született testvér hûgát: ez a' szerentsétlenség érte Münich, Osterman, és Mangden Ministereket is, a' kik nagy gonoszságról vádoltattak. Mind ezek végbe mentek, a' nélkül, hogy tsak egy tsepp embervér öntetett volna. Ezen szerentsétlen Császári familia Rigába vitetett, a' hol kemény ôrizet alatt voltak ugyan, de semmiben az egy szabadságon kivûl szükséget nem láttak. A' Bétsi,

Londoni, és Berlini Udvarok esedeztek ugyan ezeknek szabadságra botsáttatásokért, de foganatlanul. Utóbb, az az: 1743-ban Dunamundeba, onnét pedig Oranienburgba vitettek, a' hol még elegendõ táplálás sem adatott nékik, és mivel ezen szerentsétlen Nagy Herczegné Anna sok magzatokat hozott a' világra, Erzsébet innét magának valamelly veszedelmét jövendõlvén, ezen két házas személyeket elválasztotta egymástól, azt vévén okúl, hogy valamelly titkos összveesküvésben részesek volnának. Szorossabb barátságot köttött azután a' Burgus Királlyal: ez néki a' fekete Sasnak vitézi Rendét elküldötte, amaz pedig Sz. András' Rendét a' Burgus Királynak elküldötte, azután a' gyenge Császárt elragadta a' szülõinek kezei közzûl, és azt olly durván nevelte, hogy se írásra, se olvasásra nem tanittatná; a' szülõit Kolmogoriba küldötte; az Annya 1746-ban szomorúságában meghalt, maga ezen ifjú Császár pedig Schlüsselburgba vitetett, a' hol ez tsak egyszer láthatta a' napfényt; tudni illik midõn Pétervárába vitetett. Münich, Ostermann, és egyéb elfogottakkal szinte azon kegyetlenséggel bánt Erzsébet; mert õket Siberiába számkivetette, kikkel az õ feleségeik is a' fogságba elmentek. Azokat ellenben, a' kik az elõbbeni Országlás alatt oda számkivettettek, haza hívatta: ezek közzûl voltak a' két Vasilini testvérek, Dolgoruki Mihály, Bestuchef, és mások. Ezen Bestuchef 1744-ben nagy kegyelemben lévén Erzsébet Császárné elõtt, a' Birodalom Nagy Cancellariussává téte-

tett. Ez annyira vitte L'Estocqnak állapotját, hogy a' Császárné' kegyelmébôl kiesne, mint annak idejében hallani fogjuk.

§. 18.

Erzsébet az ô testvérének fiát Pétert Korona Örökösének hírdeti.

Erzsébet testvérének fia Károly Péter Ulrik Holstein Gottorpi Herczeg 1743 ban L'Estocqnak eszközlése által Fedrovits Péter nevezet alatt Korona Örökössének hírdettetett, midôn elôtte való esztendôben Pétervárott az Oroszok' Vallását felvette volna; Kristián Augustnak Zerbsti Országló Herczegnek Erzsébet nevezetû leányát vette feleségül, 's ez is felvette az Oroszok' Vallását, és Katalin Alexievna név adatott néki. Midôn ezen házasság történt, ugyan akkor, és azon alkalmatossággal készült a' Svéd Korona Örökössének özvepárasodása II. Fridrik Burgus Királynak testvérével, a' mint a' Burgus történetekben megfogjuk mondani.

Ugyan ezen esztendôben Erzsébet a'Londori Udvarral szövetséget kötött, mellyet nem tudni, ha helybenhagyott-e III. Péter avagy nem; az bizonyos, hogy Anglia és az Orosz Birodalom közt meg volt határozva, hogy valahányszor a' szükség úgy hozza magával, Anglia 12 hadi hajót hétszáz ágyúval, és 4560 emberrel az Oroszoknak segítségekre tartozik küldeni; az Oroszok pedig Angliának 10000 gyalog, és 2000 lo-

vas Katonaságot; Franczia Orſzághoz pedig Erzsébet napról napra nagyobb hidegvérûséget mutatott, ámbár legnagyobb ſzerentséjét Chetardie nevû Franczia Követnek köſzönhette. Ezen hidegvérûségnek talán az volt az oka, hogy Chetardie, a' kit Erzsébet Csáſzárné nagyra betsült, viſzſza hívattatott; az bizonyos, hogy ezen Követet Erzsébet a' Franczia Udvartól újólag kikérte magának. Ez eljött Pétervárába, de kiesett a' Csáſzárné kegyelméből, és Pétervárát néki el kellett hagyni. Austriához is igen hidegvérûséggel viseltetett Erzsébet, és Ferencznek Csáſzárságra való válaſztását éppen nem akarta eſzközleni, ámbár Mária Theresia ötet erre megkérte vala. A' Burgus Király is gyanúságba jött elötte, mintha ô az elnyomattatott Csáſzári familiát ismét fel akarná emelni, és a' Svédekkel egy olly ſzövetségbe ereſzkedni, mellynek az Oroſz Birodalomra nézve roſſz következése volna. Erre nézve Erzsébet 1746-ban Austriával a' Burgus ellen ſzövetséget kötött, a' melly ſzövetség indító oka volt a' hét eſztendôs háborúnak. Szükségesnek találta tudniillik Fridrik Mária Theresiát elôbb megtámadni, sem mint ez maga erejét az Oroſz erôvel egybekaptsolhatná; bétört azért Hadi Seregével Cseh Orſzágba 1746-dik eſztendôben. Minekutánna Erzsébet az ô Tartománnyait külföldiekkel megnépesítette, és a' Persákra nézve is Nadirnak halála után elegendô bátorságban lenni látta volna, Repinnek vezérlése alatt 37 ezerbôl álló Hadi Sereget küldött Német Or-

ſzágon kereſztül a' Francziák ellen. *) 1747-dik eſztendônek kezdetén az Oroſz Sereg elérkezett az Austriai Tartományokba. Junius 18-ikán Olmitzba érkeztek éppen akkor, midôn Mária Theresia Ferencz Csáſzárral együtt ottan volna; innét sietve siettek a' Franczia Tartományok felé; a' kiknek elközelítése okozta, hogy az Aacheni békesség olly hamarsággal végrehajtatott; melly meglévén, az Oroſzok ismét viſzſza tértek hazájokba. Nem sokára azután L'Estocq kiesett a' Csáſzárné kegyelméből, melly ízetlenségnek fô okozója Bestuschef volt, a' ki ſzinte olly kedves embere volt a' Csáſzárnénak, mint elôbb L'Estocq. Haza-árulással vádoltatott, melly dologban annál könnyebb volt ennek fejére törvényt mondani, hogy ezen ügyet visgáló Törvényſzéknek feje Apraxin volt, a' ki L'Estoqot halálból gyûlölte, ezen felyül pedig Bestuschefnek ſzájától 's akaratjától függött, a' ki azt oda mozdította a' hová tetſzett. A' többek közt az is vétekül tulajdo-

*) *A' Franczia Cabinét de la Galle Urat Lengyel Orſzágba, és a' Kozákokhoz küldötte, hogy ezeket reá beſzélje az Oroſz Seregnek azon Tartományon való általmenetelének megátolására. Ez az Oroſzoktól elfogattatott, elôſzör Danczigba, azután Veichselmünde Várába záratott. Az Orſzágló Tanáts roſſz következésektôl tartván, önként útat nyitott Galle Urnak az elillantásra.*

níttatott nékik, hogy igen gazdag volna, (Három száz ezer Rubelre ment a' pénze) holott ezen kintset Erzsébet Császárnénak adakozásából gyüjtötte. A' fő Vádak közzül, mellyekkel bünhödött, az is egy volt, hogy Péter Nagy Herczeget a' Császári szekre akarta segíteni, de ezen vádot néki meggyőzhetőleg meg nem lehetett bizonyítani. Elsőben a' Pétervári Várba, azután Ustujung Veliki Várába rekesztetett örökös rabságra, a' hol feleségével együtt minden napra három Rubel rendeltetett néki eltartására. Még azt is elhitették a' Császárnéval, hogy L'Estocq reá beszéllette volna a' Svédeket, hogy az Orosz Birodalomnak megkárosításával terjesztenék a' magok Tartományokat: ez vitte Erzsébetet arra, hogy mind szárazon, mind vízen a' Svédek ellen hadat készítene.

Látván azomban a' Császárné, hogy az erkölts megvesztegetéséből származott rossz következések a' Birodalomban tovább, és tovább terjednének, minden ollyan személyeket, a' kik motskos kereskedésből éltek, elfogatott; parantsolatot adott ezen fellyül, hogy a' kik eddig parázna életet üztek, vagy házas életbe lépjenek, vagy pedig a' fenyíték-házban való szenvedésre szánják el magokat. Maga Erzsébet Császárné is, hogy rossz példájával, mint eddig, a' Népnek botránkozására ne legyen, Gregorjevits Rasoumovszki Kirila Gróffal, a' kivel eddig botránkoztató életben volt, titkos házasságra lépett, 's ötet a' Kozákok' Fejedelmévé (Hetmánnyává) tette, a' hol néki vég-

hetetlen sok jövedelmeket rendelt; ennek kedvéért az énekes, és más egyéb Játékszíni mulatságokat elömozdította, mellyekben ezen Gróf nagyon gyönyörködött. Rastrelli nevezetű Olasz által az építés mesterséget is tökélletesítette, a' ki a' Császári palotának ékesítője volt.

§. 19.

Országlásának végső ideje.

Országlásának kezdetén az volt Erzsébetnek eltökéllése, hogy Péternek az ő testvére' fiának tüstént által fogja engedni a' Császári méltóságot, mihelyt ez az Országláshoz megkívántató kort el fogja érni; sőt a' Neva vize partján Voskrasenski nevezetű Klastromot építtetett, a' hol ő életének hátra lévő napjait apáczáskodva akarta tölteni, de az Uralkodásnak gyönyörűségei megfojtották benne ezen eltökéllésnek emlékezetét, vagy legalább az apácza életre való vágyódást, annál is inkább, hogy Erzsébet nagyon szerette a' mulatságokat, leginkább pedig a' fényes öltözetben gyönyörködött; a' mesterségekről azomban, és a' Tudományokról meg nem felejtkezett: azon Akademiát, mellyet Anna Császárné állított vala fel, de már most hanyatlásra jutott, Erzsébet új virágzásra hozta. Moskauba pedig 1755-dik esztendőben Tudományok Mindenségét, 1758-ban pedig Pétervárott Képírás, Képfaragás, és Építő-mesterségnek Oskoláját rendelte. A' Religiohoz, és annak Szolgáihoz nagy tisztelettel viseltetett, Jobbágyaihoz

sok jótéteménnyel volt. A' Kronstadti tsatornát ő ásotta, a' Birodalmat megnépesítette; a' fejre vetett még hátra lévő adót, melly 2,534,800 Rubelre ment, elengedte; az elvett Uradalmakat, 's egyéb jószágokat viszsza adta, a' Birodalom belseiben lévő vámokat eltörülte. 1754-ben azt az örömet érte, hogy a' Nagy Herczegné egy férjfi magzatot szülne, a' kinek Petrovits Pál név adatott, a' ki az ő Annyának II. Katalinnak halála után Császár lett, a' mint utóbb halani fogjuk. Ugyan ezen esztendőben olly egyesülésre lépett a' fényes Portával, melly ízerént a' Kozákok, és Krimi Tatárok haramjálkodásaiknak mind a' két részről gát vettetnék; ellenben a' Serviából kiköltözött Törökőknek száma 1755 ben már annyira ment, hogy azon darab föld, mellyen ők megtelepedtek, Új Serviának neveztetne, a' hol ők Elisabethburg, Mirgród, és Zibulov nevű Helységeket építtetett: Ezen békességes foglalatosságoknak közepette a' Burgus és Orosz Udvar közt hasonlás támadott; mivel a' Burgus Király az Orosz szövétnyeket ki nem akarta adni, a' Császárné hasonlóképpen Báró Stackelberget, a' ki Liefflandiába a' Burgus Király részére titkon Katonákat fogadott, ezért fogságba tétetett, azon fogságból ki nem akarta botsátani: ezen tselekedetben a' Császárné a' költsönt adta viszsza a' Burgus Királynak, minthogy ez is két Orosz Nemes embert a' Spandaui Várban tömlöczre zárattott, azért, hogy a' Capitulatio ideje elfolyta után elmentek a' hadi szolgálatból. Ezen időtől fogva

fogva a' Burgus Király az Orosz Követet olly megvetőleg tekéntette, hogy ôtet azon mulatságra, mellyet Charlottenburgban adott, nem csak meg nem hívta, mint a' több Udvaroknak Követjeit, hanem Berlinben olly formán tartotta, mintha fogságban volna: azért a' Császárné haza hívta a' maga Követjét Berlinből, hasonlóképpen Fridrik Király is visszza hívta Pétervárából a' maga Követjét. Eltökéllé magában Erzsébet, hogy ezen tselekedetet megbosszúlja: hadhoz készült; Buterlin, Schuvalov Elek, Schuvalov Péter, és Soltikov Hadi Vezérek alatt négy Hadi Sereget állított fel; Austriával és Ángliával már elôbb kötött szövetséget megújította: Fridrik Király sem mulatott el maga részéről semmit is, a' mit maga védelmére szükségesnek gondolt. Ángliával magát ez is összvekapcsolta, hogy az Orosz Seregeknek Német Országon való keresztül menetelét meggátolja. A' Franczia Udvar, melly a' Boroszlói és Dresdai békesség formája miatt Fridrik ellen nehezteléssel volt, Austriához tsatolta magát, a' kivel már kétszáz esztendôtôl fogva háborgásban volt: az egyesülés feltétele 1755-ben Majus 1sô napján erôsíttetett meg. Ennek nagyon örült Erzsébet, mivel most alkalmatosságot nyert a' Burgus hatalomnak megerôtlenítésére. Fridrik azomban nem sokat veszêdött a' maga indúlatjaival, hanem a' dologhoz látott, és fegyveres erôvel berontott Cseh Országba, és Szakszóniába. Erzsébet akkor Appraxinnak parantsolta, hogy a' Burgus Tartományok felé elôbbre nyomúljon;

Schuvalovnak pedig az parantsoltatott, hogy egy 30 ezerből álló Tartalék Sereget rendeljen. A' Londoni Udvar Villiams Minister által a' Császárnét békességes gondolatokra akarta bírni; egyebet végbe nem vitt, hanem, hogy 1756-dik esztendőnek Majus hónapjáig fegyverszünet lett. Az Oroszok pedig Lieflandiából útnak indúlván, Junius végén érkeztek Memel városa mellé, és több Helyeket foglaltak el, mellyek a' Burgus Tartományokhoz tartozandók voltak.

§. 20.

Az Orosz és Burgus háború kiüt 1756-dik esztendöben.

Az Oroszok elöbb, és elöbb mentek. Augustus 30-ikán Nagy-Jägerndorf mellett a' Burgusokat hathatósan megtámadták, és öket Schuvalov Generálistól nem régen feltalált Haubiczokból való tüzeléssel annyira megverték, hogy alig maradna hírmondó közzülök; azomban még is az Oroszok viszsza húzták magokat, azon fogás alatt, hogy éleményre való nélkül szükölködnének; de ezen színlett okot Sobiesky Lengyel Generális tökélletesen megczáfolta, és az Orosz Fö Generálist Erzsébet Császárné elött arról is vádolta, hogy ez a' Kozákoknak minden kegyetlenkedést megengedett légyen a' Burgus Tartományban. Mások azt mondják, hogy Erzsébet maga parantsolta légyen a' Hadi Seregnek az Orosz Birodalomba való viszsza sietését, hogy elegendö ereje légyen a' Holsteini Herczeg helyett annak fiát Petrovits Pált Korona Örökösévé

tenni. Akár miképp volt a' dolog, az tudvá vagyon, hogy Apraxin Generális Nervában elfogattatott, és a' Várban fogságba tétetett légyen. Ezen veszély érte ugyan azon időben ennek titkos barátját Bestuschefet is, mellyen Apraxin annyira megrémült, hogy ijedtében szörnyü halált halna. Bestuschef halalra ítéltetett, hanem a' Császárné tsakugyan megkegyelmezett életének, 's a' maga jószágára számkivetésbe küldötte, a' hol nagy vigyázat volt reája.

Az következendő 1757-dik esztendőben elkéllé az Orosz Császárné, hogy Fridrik Király ellen, a' kit halálra gyülölt, nagyobb erővel fogja a' hadat folytatni: Fremor Generálisnak, a' ki Apraxin helyét foglalta el, parantsolta, hogy egész Prusziát foglalná el, melly által Fridrik a' maga hadi erejét felosztani kénszeríttetnék. Előbb, hogy sem Fridrik oda érkezne, Augustus 25-ikén Zorndorf mellett megütköztek, a' melly vérontó tsatában 10 ezer Orosz, és 3 ezer Burgus esett el; a' füstöt, és a' port az Oroszok felé ragadván a' szél, őket olly zürzavarba hozta, hogy a' magok népét az ellenségtől meg nem különböztethetvén; önnön társaik ellen kegyetlenkednének. Elnyomattatott, és elszélleszteted az Orosz Hadi Sereg, Demikov Generális tsak estve felé szedhette öszve, és hadi rendbe állíthatta őket; az éjtszakai setétség vetett véget az öldöklő tusakodásnak. Mind a' két rész magát győzedelmesnek tartotta, 's mind a' két rész kevélyen viszsza húzta magát. Fridrik hirtelen sietett Heinrik Herczegnek segítségére;

az Oroſzok azomban Landsberg felé hátra húzták magokat. A' Csáſzárné egy hálaadó Ünnepet tartatott a' Birodalomban, melly alkalmatossággal keseregve siratta olly sok Vitézeknek elésteket.

Keith a' Britanniai Udvarnak követje ezen környülállással élni akarván, a' Csáſzárnét pártatlanságra akarta beſzélni, de ez állandó volt az elöbbeni feltételében, 's azt a' kinyilatkoztatást tette, hogy mindaddig le nem teſzi a' fegyvert, miglen Austriának, a' Szakſzóniai Fejedelemnek, és a' Lengyeleknek kára tökélletesen meg nem téríttetik: kéſzületeket tett azért a' jövendö táborozásra, és mivel Fremor önként lemondott a' Vezérségröl, Soltikovnak adatott a' Hadi Seregnek Vezérlése. Juliusnak 23dikán 1759-ben Palzignál megütközött Soltikov a' Burgusokkal, mellyben az Oroſzok nyerték el a' borostyán koſzorút. Tovább folytatták gyözedelmeiket, és Krossen 's az Odera vize mellett lévö Frankfurt Városát elfoglalták, úgy magokat Laudonnal az Austriai Seregek' Generálisával öſzvekaptsolták. Ezeket Augustus 12ikén Fridrik Kunnesdorf mellett megtámadta, de itt is megyözettetett. Ezen ütközetben a' Burgus Király ſzemélyesen viaskodott; 's két ló lövettetett el alóla. Ha ezen gyözedelmet, a' mint Laudon javaslotta, az Oroſzok folytatták volna, a' Király bizonyosan az ellenség' kezébe került volna; de Soltikov nem akarván Laudon javaslását követni, azt mondotta, hogy a' sebesült Katonáitól, és az Élésházaitól meſzſze nem

távozhat: viſzſza húzta azért magát a' Burgus Tartományból, minekutánna azt a' Kozákjai és Kalmukjai által takarékosan kipuſztíttatta, 's raboltatta volna.

§. 21.

Utolsó táborozásai Erzsébet Cſáſzárnénak 1760, *és* 1761. *eſztendőben, és annak halála.*

Az Oroſzok az 1760 dik eſztendőbéli táborozást csak Julius hónapban kezdették el, midőn tudniillik ſzélső Pomeraniában, és Neumarkon kóborlani kezdettek. Heinrik Herczeg azomban meggátolta őket Laudonnal való egyesűléstől: ezek tehát ſzinte Lengyel Orſzágba húzták viſzſza magokat, midőn 10 ezerből álló tsoportotskát Todenleben, és Chernichef Generálisok vezérlése alatt Hernstadt mellett hagytak. A' Bétsi Udvarnak sok sürgetésére September hónapban betörtek Brandeburgiába, és a' Sléſiában lévő Austriai Seregnek onnét való kimenetelre útat tágítottak. October 8 ikán Berlint elfoglalták; ott sok prédálást tévén, nem sokára az Odera vizén magokat általvonták, és az Austriai Sereget az Istenre, 's maga erejére hagyták. Ezen annyira megnehezteltt Erzsébet Cſáſzárné, hogy Soltikov helyébe azonnal Buterlin Generálist küldené az Ármádiának vezérlésére, a' ki 1761-ben Julius 27 ikén Posinből előbbre indúlván, Colberg Várát majd harmadfél hónapig haſzontalanul víta. Laudonnal már Augustus 25 ikén öſzvekaptsolta magát. Szándékjok az volt, hogy Fridrik Királyt Bunzel-

vitznél megfogják támadni, de sokáig tétovázván, a' Királynak időt engedtek, hogy magát erőssen besánczolhassa. Az Oroſzok a' sánczban őtet megtámadni nem akarták, ezt a' veſzedelmes probatételt az Austriai Seregnek ajánlották, mínthogy egyedül ők vehetnének haſznot ezen veſzedelmes próbatételnek ſzerentsés kimeneteléből; az Austriaiak pedig erőtlenebbek voltak, mint sem hogy ezt a' nehéz dolgot végbevihetnék. Az alatt, míglen ezen vetekedés tart, nagyobb és nagyobb ſzükség lett az élelemből; az Oroſzok elſzakaſztották magokat az Austriai Néptől; az Odera vizén általmentek, és Colberg várát elfoglalták, mellyet a' Burgus Generális Heyden hoſzſzas ostrom ellen vitézül védelmezett vala.

A' hadakozó Hatalmasságok már reá untak a' háborúra, 's mindenik a' békesség után sohajtozott. Az Oroſz Minister Kaiserling 1761-ben Bétsben útat mutatott a' békesség megſzerzésére, melly eránt való tanátskozásra javaslotta, hogy Augusta városában tartatna Gyülés. Ánglia ezen Gyülésből Austriát ki akarta rekeſzteni; az Oroſz Udvar pedig azt sürgette, hogy a' Burgus Király megaláztassék: ezen czélra azt javaslotta Kaiserling, hogy Cüstrin és Stettin elfoglaltassék, hogy a' békesség alkalmatosságával is Prussia az Oroſzok kezében maradjon; melly ſzerént Austria is magát Slésiának birtokába helyheztetheti; de a' Csáſzárné halála sükeretlenné tette ezen ſzándékot, és a' Burgus Királyt az elközelítő veſzedelemtől megmentette, a' mint

ezt el fogjuk beszélleni. Halála előtt Erzsébet a' Kunersdorfi győzedelemnek emlékezetére pénzt veretett; a' hadi foglyokat szabadságra botsátotta, és mintegy tizenhét-ezer számkivetetteket Siberiából hazájokba viszsza hívatott. Meghalt 1762-ben Januarius 5 dik napján.

§. 22.

III. Péternek rövid Uralkodása.

Péternek már Anna Nagy Herczegné előtt fel kellett volna menni a' Császári székbe, de olly környülállások voltak, mellyek az ő annya' testvérének Erzsébet Császárnénak haláláig ezen Méltóságnak birtokától hátráltatták. Míglen Erzsébet élt, addig ez nem bátorkodott magát a' Birodalom' igazgatásába egyelíteni, Bestuschef ellen való gyűlölségét megérthetőképpen kimutatta, mivel tudta, hogy ezen Ministernek fő törekedése az volna, hogy Pétert a' Császári székből örökre kirekeszsze. Maga a' Londoni Cabinét is intette Pétert, hogy ezen fúrt fejű Ministernek tsalfa fogásaitól őrizkedjen. Elérte Péter az ő szándékjának czélját, és Bestuschef Ministert a' Császárné előtt gyanúságba ejtette, utóbb pedig nyakát is szegte. II. Fridrik Burgus Királyt annyira szerette, hogy Austria ellen nyilvánságosan ennek részére állott. Ezzel 1762-ben Martius 16 ikán fegyverszünetet, Majus 5 ikén pedig Pétervárában békességet kötött; sőt Chernichef Generálisnak parantsolatot adott, hogy azon 20 ezer Orosz Katonasá-

got, a' kik Slésiában Laudonnal magokat öſzvekaptsolták, az Odera vizén általvezesse, és Fridrik Királynak az Austriaiak ellen segítségére vigye. Ezen egyesült Burgus-Oroſz Ármádia betsapott Cseh Orſzágba, a' kiket Lövenstein Generális onnét újolag kiüzött. Utolsó tette Péternek az volt, hogy a' Svédeket reá beſzélje a' Burgusokkal való megbékélésre. Midön elhitetné magával, hogy az Austriai Házat megbuktatja, egy zenebonában elfogattatott, 's tömlöczbe záratott, a' hol nem sokára meghalt. Teste a' Neuvſzki klastromba temettetett el. Utóbb az ő fia Petrovits Pál az Őseinek temető helyébe vitette által az Attya' testét.

NEGYEDIK SZAKASZ.

II. Katalinnak Uralkodása kezdetétől I. Sándorig, azaz: 1792—1802-ig.

§. 23.

II. Katalin felüll az Oroſz Cſáſzári ſzékbe.

Az Aſzſzonyi Nemből való Uralkodóknak ſzelíd igazgatása annyira megkedveltette az Oroſz Nemzettel az Aſzſzonyi Nemnek Orſzáglását, hogy II. Katalin mindjárt Erzsébetnek halála után Oroſz Birodalomnak Kormányozójává, Pálnak az ő fiának Orſzágló Igazgatójává, sőt Orſzágló Cſáſzárnénak neveztetne, úgy hogy az ő férje az Orſzág' kormánnya mellől nevezet ſzerént ki volna rekeſztve. Ezen felemeltetés könnyítette III. Péternek megbuktatását, a' kinek halála után határozatlan volt Katalinnak hatalma. Legelső tselekedete az volt, hogy a' Dániai Királlyal, a' ki ellen Péter hadat indítani akart, békességet kötött; megegyezett véle a' Hollsteini Herczegség eránt, melly az ő még pólyában lévő fijáé volt; Hollsteinnak Oldenburgal való feltserélése eránt alkuba ereſzkedett; helyben hagyta azon tserét, mellyet az ő fia Dániával, ez pedig Oldenburgról nyilvánsá-

gosan lemondván, a' Lübeki Püspöki familiának azt örökösen általengedte.

II. Fridrik Burgus Királyra nézve Erzsébetnek nyomdokát követte II. Katalin; eltökéllé magában, hogy rajta boſzſzút fog állani, mivel abban a' vélekedésben volt, hogy ez ingerlette volna az ô megholt Urát arra, hogy még éltében vele olly rútúl bánna: azért Chernichef Generálisnak azt parantsolta, hogy a' Burgus Hadi Seregtôl magát tüstént ſzakaſzſza el, mivel félt, ne hogy Fridrik az ô testi lelki barátjának Péternek haláláért boſzſzút álljon. Fridriket Oroſz Birodalom örökös ellenségévé nevezte. Fridriknek ſzerentséjére ſzolgált Chernichefnek azon méréſz tselekedete, hogy ez a' vett parantsolat után még három nap a' Burgus Ármádiánál maradott, melly idô alatt Fridrik Burgersdorfnál az Austriai Hadi Sereget megverte az Oroſzoknak segítségekkel, és magát igen okossan a' közelítô veſzedelemből kimentette. Már most egéſz erôvel akart Fridrik ellen megindúlni Katalin, de megváltoztatta ezen ſzándékját, midôn Fridriknek Péterhez küldött leveléiből nyilvánságosan látta, hogy ez nem tsak ingerlôje nem volt Péternek, sôt ôtet tanátsával arra vezérlette, hogy jól, és illendôn bánna az ô házas-társával. Ezt értvén II. Katalin, Fridrikhez viseltetô hálaadatosságból helyben hagyta azon békességet, mellyet III. Péter 1762-ben Majus 5-ikén Pétervárában kötött vala.

Mivel azomban az ô birodalmát Török Ország felé tovább akarta terjeſzteni, Austriával állandó barátságban volt, mellyről ô midôn Mochilov városában 1785 ben Junius 2 dik napján Józef Császárral ſzemélyesen öſzvejönne, ſzóval is bizonyságot tett, és azon barátságnak tovább való fenntartását igérte. Hogy ezen barátság közte, és a' Bétsi Udvar közt annál ſzorossabb légyen, az ô fiát Pál Fô Herczeget, és annak házas-társát a' Vürtembergi Házból ſzületett Herczeg Aſzſzonyt látogatóképpen Bétsbe küldötte. Józef Császár Krimeába útazott, a' hol II. Katalin Császárnéval Chersonban másodſzor ismét ſzemélyesen öſzvejött, a' hol az elkezdendô Török háború eránt beſzélgetést tartottak, mellyre a' Krimeában lévô Török Birodalomhoz tartozandó Tatárok látſzattak okot adni. *) Hogy azon barátság, melly a' két Uralkodó Oroſz tudniillik, és Austriai Ház közt volt, annál ſzorossabb légyen, 1788-ban házasságbéli ſzövetség kéſzült Ferencz Korona Herczeg, és Vürtembergi Házból való Erzsébet Herczeg

*) *A' Török Birodalomhoz tartozandó Tatárok ſzüntelen nyughatatlanították az Oroſz Birodalomhoz tartozandó Tatárokat. Erről Katalin többſzör haſzontalanul panaſzkodott a' Díván előtt: azért az egéſz fél ſzigetet elfoglalta. Mondatik, hogy Chersonban magát Tauriai Királynak akarta koronáztatni, de ezen ſzándékját most végbe nem vihette.*

Aſzſzony közt, a' ki az Oroſz Nagy Herczeg Aſzſzonynak testvére volt.

Ugyan tsak kiütött azon Török háború, melly eránt Jósef Csáſzár Katalin Csáſzárnéval Chersonban meghatározást tett. Jósef az egyesülés ereje ſzerént tsak 30 ezer fegyveres népet tartozott Katalinnak küldeni segítségül a' Törökök ellen, ez azomban ſzáz-hatvan-ezer embert maga vezetett a' Táborba. Az egéſz nyári táborozásnak majd semmi látatja nem volt; *) a' legſzebb katonaság az Ispitákban puſztúlt el a' Banatusban. Jasuf Basa Nagy Vezér általjött a' Dunán, és az Austriai Sereget Jósef Csáſzárral együtt rémülésbe hozván hátra nyomta; minekutánna pedig sok helységeket felperselt volna, viſzſza vonta magát a' Serviai partokra. Minekutánna azomban Laudon küldetett az Austriai Hadi Seregnek vezérlésére, ez egélzen más nyomon vezette a' háborút: elsőben az apróbb Várokat, mellyek útban voltak, azután, midőn

*) *Janitsch Úr azt állítja, hogy Jósef Csáſzárt az gátolta volna meg a' Törököknek meggyőzettetésétől, hogy ő félt, ne hogy a' Burgusok másfelől mozdulást tegyenek; de ezen ok meg volt akkor is, midőn Laudon vette fel az Ármádiának Vezérlését, és még is ez verten verte a' Törököket, nem tsak Belgrádat, hanem más több Várokat is elvett a' Törököktől: más okának kellett tehát lenni, hogy a' Török háborúnak kezdetén nem ſzolgált a' ſzerentse az Austriai népnek.* —

Koburg és Suvarov a' síkon megverték volna a' Török tábort, Laudon Belgrád várát is rövid idõ alatt megvette; Potemkin Orosz Vezér pedig Otzakov, Akerman, Bender, és Galatz várát a' Törököktõl elfoglalta.

Megirígylette a' Berlini Udvar ezen szerentsét; a' Fényes Portával viszánló szövetséget (Aliantiát) kötött: kezes lett, hogy mindent, a' mit ezen háborúban elveszített, viszsza fog néki téríttetni. Ezen, és még más környülállások arra kénszerítették II. Leopoldot, hogy Sziszt'ovban Augustus 4 ikén 1791-ben a' Törökökkel békességet kötne, mellynek értelme szerént mindent, a' mit a' Törököktõl elfoglalt, nékik viszsza adott. Nem külömben az Orosz Császárné is Otzakov várán kivûl tsaknem mindent viszsza adott a' Törököknek, a' mit tõlök elvett volt. Ezen háborúnak vége szakadván, Lengyel Országnak felosztása vétetett munkába, a' mint ezentúl elõ fogjuk adni.

§. 24.

II. Katalin Császárnénak magaviselete Lengyel Országhoz képpest.

A' Lengyel Országi dolgoknak helyes esméretére szükséges azoknak eredetét kinyomozni. Uladislausnak *) Királyságától fogva sok

*) *Ez elõbb Lithvaniai Herczeg volt, és Jagello nevezetet viselt. Mint Lengyel Király feleségül vette Hedvigist N. Lajos Magyar Királynak igen ékes leányát; 80 esztendõs korában halt meg.*

nyughatatlanságok történtek Lengyel Országban. Egyik Constitutio a' másikat váltotta fel; egyik sem volt elégséges a' tsendességnek helyre állítására. Az elsõ Constitutio tétetett Sigmond Király' halála után, a' ki utolsó volt a' Jagello Uralkodó Házból. Ez történt 1572 dik esztendõben: már ekkor szükséges volt vagy egy idegen Házból való Herczeget a' Lengyel Királyi székre emelni, vagy egy ollyant keresni, ki a' Jagellói Házból való Herczeg Aszszonyt venne feleségül. Elsõben az volt kérdésben, ha egy ollyan Herczeg Aszszonynak választása egyedül az Országló Tanátsra bízatnék e, vagy a' Nemes Rendnek is szava és helye légyen ezen tárgy eránt való tanátskozásban? Zamoiszky végét szakasztotta ezen kérdésnek, midõn így szóllott: „Minthogy az „ egész Nemesi Rendnek a' Hazáért hadakozni kell, „ igazságos dolog, hogy ez az új Királynak vá„ lasztására mehívattassék.“ Ezen Jus, melly itt a' Nemességnek tulajdoníttatott, azt annyira lelkesítette, hogy magát a' Hadi Tudományban gyakorolni kezdené; inkább és inkább magokat tökélletesítvén lóra ültek, és a' Lengyel Birodalmat egész Moszkauig terjesztették, az Oroszoknak törvényt szabtak. Idõvel minden Király választáskor újabb és újabb szabadságra kapott a' Nemesség, mivel a' Királynak, ha valakit Következõjének kívánt tenni, annak számára voksokat kellett néki vásárolni a' Nemességtõl. Minnél több szabadságokra kapott a' Nemesség, annál inkább tudta azt szaporítani, a' kiknek szabadságok, némellyeknek vélekedések szerént,

veſzedelemmel fenyegette a' közönséges nyugodalmat és a' Koronát. Az Orſzág Nagygyai fellyebb és fellyebb emelkedtek, a' Városok pedig és a' Polgárok az ô tekéntetekbôl naponként sokat veſztettek; a' köznép pedig tsaknem legalatsonyabb nemére ſzállott a' ſzolgálatnak.

János Casimir Királynak idejében 1648-ban a' Nemesség kirekeſzthetô voksot is nyert. Egyetlen egy kirekeſztô voks az egéſz Tanátsnak munkáját foganatlanná tehette. Ezen törvény egéſz a' Stanislaus Augustus idejéig tartott, a' ki 1764-ben válaſztatott Lengyel Királlyá. Elôbb, hogy sem eltöröltetne ezen kirekeſzthetô voks, alkalmatosságot leltek a' külsô Hatalmaſágok a' Lengyel dolgokba való egyeledésre, sôt még arra is, hogy az Orſzágot magok közt feloſztanák. Elsô feloſztása Lengyel Orſzágnak Austria, 's az Oroſz és Prussus Udvar közt történt 1772-ben és 1773-ban. Ezen alkalmatossággal II. Katalin a' Lengyel Constitutiot is megtámadta, midôn az úgy neveztetett Permanens Consiliumot behozván, abban változást tett; akkor még a' liberum veto, az az: azon Nemesi Jus, mellynek ereje ſzerént minden egy magános Nemes a' többiek voksának magát ellene ſzegezvén, azt elronthatta, foganatlanná tehette, meghagyatott. Ezen meghagyattatott Nemesi ſzabadság a' Nemzetet és a' Királyi Méltóságot megalatsonította, az Orſzág Nagygyainak erôſzakoskodását nevelte, és fejetlenséget hozott be az Orſzágba, kiváltképpen pedig az Orſzág' Gyûléseibe.

Fel látszott eszmélykedni a' Nemzeti lélek 1788-ban a' Lengyelekben: általlátták, melly mélyen süllyedett a' Nemzet az Országnak feldarabolásától fogva, az az: 1772-től, és 1773-tól fogva. Látván ekkor II. Fridrik Burgus Király, hogy Austria és az Orosz Udvar a' Törökkel háborúságban volna, élt az alkalmatossággal; mind a' két Udvar ellen fellázította a' Lengyeleket. Ezen időtől fogva belső nyughatlanság zavarta Lengyel Országot: a' Nemességnek nyilvánságosan le kellett mondani azon jussáról, mellyel ő a' Királyi székre való emelésben, vagy emeltetésben részt vett. A' harmadik Status az Ország' Rendei közé felvétetett, és néki hely, és voks adatott az Ország Gyűlésében. Ezen harmadik Rende az Országnak kötelezte magát, hogy nem csak a' Pattantyúsoknak, hanem az egész Hadi Seregnek eltartásáról fog gondoskodni, és úgy 1791 ben Majus 3 ikán egy új Constitutio született Lengyel Országban, melly nem igen látszott tetszeni a' Párisiaknak, minthogy nem volt egészen a' Republikánusok' rámájához szabva. Ezen új Constitutioban minden idegen Fejedelmek megütköztek; Katalin Orosz Császárné pedig eltökéllé, hogy ezt el fogja törölni, azért az ezekkel ellenkező részt segítette, a' melly ellenkező résznél nevezetesebbek voltak Felix Potoki, Severin Rzevousky, Bratinszky, két Rossakovszky testvérek, Ozarovszky, Ankvits, és mások, a' kik azt nem szívelhették, hogy a' Királyság reménségétől, vagy annak válaszlásától kirekesz-

kirekeſztessének örökösen. Ezek Targovitzon öſzvegyülekeztek, és azon híres 1791-dik eſztendőbéli Confoederatiót állították. A' Burgus Király II. Vilhelm ellenben a' Republikanusok' réſzét, de ezt is igen gyengén oltalmazta, egéſzen elhagyta pedig őket, mihelyt a' Franczia Revolutionak tüze kilobbant; akkor ez Braunſchveigi Károly Herczegnek vezérlése alatt, a' mint már másütt mondatott, egy Hadi Sereget a' Francziák ellen küldött; ezt látván II. Katalin, ő is 1792-ben a' Confoederatusoknak elégtelen segítségekre egy nem igen erős Ármádiát küldött. Ez úgy látſzik, hogy tsupa ſzínlés volt, hogy a' Lengyelek annál könnyebben törbe keríttessenek; de még is ezen alkalmatossággal semmire nem mehetett volna a' Lengyelek' dolgában Katalin Csáſzárné, ha Stanislaus Augustus-Király el nem ámíttatta volna magát Katalin Csáſzárnénak azon igérete által, hogy a' Lengyel Korona az ő nemzetségének öröksége léſzen. Stanislaus Király eleinte tétovázott, ha ellene álljon e az Oroſz Hadi Seregnek, a' mint azt Poniatovſzky Józef az ő Unokája néki javaslotta, vagy, hogy azoknak ſzabad bemenetelt engedjen Lengyel Orſzágba. A' Lengyel Királynak Generálisai viſzſza verték úgyan egynehányſzor a' Confoederatusokat, de erőt rajtok nem vehettek. Katalin Csáſzárné alkalmatosságot vévén a' Párisi Revolutióból, azt mondotta, hogy meg akarná akadályoztatni, hogy a' Lengyelek közt hasonló zürzavar ne támadjon, mint a' Francziák közt tapaſztaltatott;

a' fegyveres népét Lengyel Orſzágba küldötte; olly parantsolattal, hogy Varsó felé sietnének; magának Stanislaus Királynak pedig azt írta, hogy örökös gyűlölségben léſzen véle, ha a' 3-ik Majusi Constitutiót el nem törli; ő helyt adott az Oroſz Csáſzárné kívánságának, 's megengedte, hogy az Oroſz Hadi Sereg Lengyel Orſzágba bémehessen; a' Confoederatióhoz adta magát, és a' Lengyel Királyi Koronát a' sírnak ſzélére tette, mellyben eltemettessen: mert, mihelyt Katalin Csáſzárné a' maga Hadi Seregét már Lengyel Orſzágban lenni látta, a' Burgus Királyhoz tsapta magát, és néki Lengyel Orſzágnak tökéletes, és végképpen való feloſztását javaslotta: azt igérte, hogy Dantzigot, és Thornt néki fogja engedni a' Lengyel Tartományokból azon költségnek kipotolására, mellyet a' Francziák ellen viselt háborúra haſzontalanúl tett vala. Midőn II. Vilhelm Martius 25-ikén 1793-ban béront volna Hadi Seregével Lengyel Orſzágba, ſzemrehányást tett a' Lengyeleknek, hogy Katalin Csáſzárnénak jó tanátsát nem követték volna, holott Katalinnak minden intézete oda czélozott, hogy a' Lengyeleket Királyjokkal együtt kelepczébe kerítse; azt is hozzá tette Vilhelm Király, hogy sajnálja a' Lengyeleket, hogy a' megveſztegetett Franczia fogások által magokat meghagyták tántoríttatni; ő most Dantzigot és Thornt azért ſzállotta meg, és azért vezette bé Hadi Seregeit Nagy Lengyel Orſzágba, hogy a' jó gondolkozásúakat oltalmazza!!

A' Targovitzi Confoederatusok bámultak a' Burgus Királynak magaviseletén, és Sivier nevezetű Orosz Követnél tudakozódtak, hogy ezen könyülállásban mit kellessék tselekedni? a' Követ pedig ôket egyenesen a' kelepczének igazította, 's azt mondotta, hogy magokat egészen az Orosz Császárné oltalma alá bíznák, és mivel a' Burgus Udvarnak szándékja a' Lengyelek eránt még tökélletesen tudva nem volna, azt magok ellen fel ne ingerelnék; elôbb hogy sem valamit kezdenének, várnák meg, a' Császárné mit javasolna nékik. A' Császárné pedig azt javaslotta nékik, hogy a' Burgus Királynak ellent állanának; vagy azért, mivel a' Burgus Királynak szándékját nem tudta, *) vagy azért, hogy a' Lengyelek magok magokat megerôtlenítsék, minthogy a' Lengyel erô veszedelemmel fenyegette az Orosz Birodalmat. Akár miképp volt a' dolog, az minden kétségen kivûl van, hogy a' Confoederatusok eltökéllették magokban, hogy a' Burgus Királynak ellent állanak, reménlvén, hogy az Orosz Császárné, a' ki ôket a' Burgus ellen felbíztatta, segíteni fogja; azomban a' Császárné valamint értette, hogy a' Lengyelek ellene szegezik magokat

*) *Nem tudom, miképp kételkedhetett azon Janitsch Ur, ha Katalin Császárné tudta é a' Burgus Királynak szándékját, vagy nem; holott tsak egy kevéssé elôbb már nyilván mondotta, hogy a' Burgus Királyt maga Katalin ingerlette volna a' Lengyelek ellen, midôn néki Dantzigot és Thornt ígérte.*

kat a' Burgus Királynak, parantsolta a' Katonáinak, a' kik már Lengyel Országnak belsejében voltak, hogy a' Lengyeleket támadják meg, azokat pedig, a' kik akaratoskodnak, fogják el, és rabságra hajtsák; sôt az Orosz Követ még azt is megparantsolta, hogy azon buzdító írás, mellyel a' Lengyel Nemesség a' Burgus ellen való fegyverfogásra öfztönöztetett, viszsza vétettessék: a' Confoederatusok a' magoknál nagyobb erôvel szembeszállani nem akarván, engedtek az idônek, és a' mit meg nem változtathattak, vagy ki nem kerülhettek, abban engedelmeskedtek. Látván azomban, hogy sokan öszveesküdtek légyen az idegen Hatalmasságok közzûl a' Lengyelek' veszedelmére, más Hatalmasságokhoz folyamodtak oltalomért, de sehonnan segítség nem adatott nékik. Katalin Császárné pedig látván, hogy éppen most volna legalkalmatosabb idô a' Lengyel Nemzetnek elnyomattatására, magát ezen Nemzet ellenségének nyilatkoztatta, sôt a' maga Ministerének Siviernek parantsolta, hogy a' Burgus Ministerrel Bucholzal Lengyel Ország felosztása eránt egyetértôleg dolgozna. Így tasztíttatott le a' Lengyel Nemzet az ô hajdani dicsôségérôl. Midôn a' Lengyel szabadságnak, és Constitutionak végképpen való lerontását már elvégezte volna az Orosz és Burgus Követ, tudtára adták a' Lengyel Nemzetnek, hogy az ô végképpen való sorsa már meg volna határozva, és hogy a' Lengyel Királyság a' Nemzet' szabadságával együtt végképpen eltöröltetnek; mivel pedig minden tselekedetnek vagy valóságos, vagy

pedig színzett oka vagyon, midőn a' két Minister a' Lengyel Nemzetnek lerontását kihírdette, azt vetette okul, hogy a' Lengyelek mind a' két Udvar ellen hálaadatlanok voltak volna, midőn ők ezen Udvarok Katonáinak ellent állottak. Itt bizonyosan igen rövid emlékezetűnek kellett lenni Siviers Orosz Ministernek, minthogy ő maga javaslotta a' maga Udvarának nevével a' Lengyeleknek, hogy a' Burgus Király' Katonáinak ellent állanának. Ezen fellyül azt is vetették szemére a' Lengyel Nemzetnek, hogy a' Népet felzendítették, és magokat a' Franczia pártütőkkel őszveszövetkeztették; eltökéllették azért magokban, így fejezte be a' mondását a' két Minister, eltökéllették magokban Katalin Császárné és Vilhelm Király, hogy a' Lengyel Nemzetet szorossabb kórlát közzé zárják.

Most nyílt már fel tökélletesen a' Confoederatusoknak a' szemek: Potoki Pétervárába ment, hogy Katalint megengesztelje, de semmit sem vihetett végbe; a' Confoederationak egyéb tagjai Grodnóba őszvegyülekeztek, és elvégezték, hogy mindent bétellyesítenek, a' mit tőlök kívánánd a' Császárné; maga Stanislaus Király pedig nagy szomorúságba esett, hogy Országának felosztására reá állott. Némellyekben azomban az őszvegyültek közzül felelevenedett a' hajdani vitéz lélek; és azt kiáltották, hogy minden igaz Lengyel fegyvert ragadjon; akkor az Orosz Minister elsőben ugyan fenyegetések által akarta elrettenteni a' Lengyel népet, azután pedig azzal kerítette őket a' hálóba, hogy őket

bizonyosokká tette arról, hogy az Orosz Császárné a' Burgus Udvar erőszakos kívánságainak ellent fog állani. Ezen igéretnek akár adtak hitelt a' Lengyel Rendek, akár nem, az bizonyos, hogy nagyobb veszélytől félvén az időnek engedtek, és az Orosz Udvar' kívánsága szerént lemondván Országokról, az általengedés formájára Julius 22-dikén 1793-ban alá írták magokat.

§. 25.

Lengyel Ország másodszor is felszabdaltatik.

Alig vette által az Orosz Császárné Lengyel Országból a' maga részét, azonnal a' Burgus Király is sürgette a' maga részének általadását. Stanislaus Király reá állott igen könnyen, az Ország' Rendei pedig az Orosz Követ biztatásáról igen jól emlékezvén, ellent állottak; Siviers azomban az Orosz Minister, ámbár csak imint igérte vala, hogy az ő Császárnéja a' Burgus Király' kívánságainak magát ellene fogja szegezni a' Lengyeleknek védelmekre, itt ellenkezőt tselekedett: a' Grodnói vár környékére ágyúkat vonatott, melly által az egész Gyülést félelembe, 's hallgatásra hozta. Balinizky, a' ki a' Gyülésben Elölülő volt, ezen tsendes hallgatást helybenhagyásra magyarázván, mindnyájok' nevében megszóllamlván egy részéről lemondott Lengyel Országnak, hogy ezután az a' Burgus' birtoka lenne. Ez meglévén, az Orosz és Burgus Követ, hogy valamelly zendülés a' Népben ne támadjon, a' két Ármádiát úgy hely-

hezteték, hogy azok a' következhető zendülésnek tüzét azonnal elnyomhatnák. Valóban egy öfzveesküvés lett Varsóban, mellynek Feje Kosciusko *) volt, még más három Lengyel Orfzági fő emberekkel együtt, olly reménséggel lévén; hogy az egéfz Nemzet hozzájok fogja magát kaptsolni. Martiusnak kezdetén 1794 ben Madalinfzky azon öfzveesküdteknek egyike 800. Lovassággal kezdette az ellenségeskedést; azon réfzét Lengyel Orfzágnak, mellyet a' Burgus elfoglalt, befutotta; mindenütt általvágta magát igen vitézül, és Krakó tájékára érkezett, a' hol magát Kosciuskóval egyesítette. 12 ezer Oroſzok ide sietve siettek, a' kiknek négy-ezer emberrel fzembe állott Kosciusko, és minekutánna három ezeret lenyakazott és 12 ágyút elvett volna az Oroſzoktól, őket fzaladásra kénfzerítette. Ezen győzedelem, melly Vraclavice

*) *Kosciusko már ifjúságától fogva fzerette a' Hadi Mesterséget. Ez egy afzfzonyi Nemből való fzemélyhez nagy hajlandósággal viseltetett; midőn pedig azon fzemélyt L** Herczeg feleségül vette volna, elment Kosciusko Amerikába, a' hol ő Vashington alatt hadi fzolgálatot tett. Vifzfza térvén Lengyel Orfzágba, az Oroſzok ellen 1792 ben vitézül hadakozott; minden környülállásban magát bátornak, rettenthetetlennek, és a' Katonák' barátjának mutatta, de a' föld népét is igen megkémélte.*

Helységnél volt, felelevenítette az egéſz Nemzetet, és a' fegyverbe kelés közönséges lett. Az Oroſz Követ Siviers kénſzerítette Stanislaus Királyt a' Népnek letsendesítésére, de ez tehetetlenebb volt, sem hogy ezt végbevihette volna. A' Királynak gyáva tehetetlensége még inkább feléleſztette a' Népben a' Nemzeti lelket. Varsó városában, a' hol az Oroſzok a' fegyvertárt erőſzakkal el akarták foglalni, ſzörnyű vérontás lett: az Oroſzok közzül tíz ezeren maradtak a' tsata-piaczon, három ezeren pedig sebbe estek, két Oroſz Generális Ingelstrom és Apraxin elfogattatott, és tőlök a' Lengyelek által 50 ágyú elvétetett. Akkor Stanislaus Király is magát az Insurgensekhez adta, a' kit a' Nemzet nagy tiſzteletteel fogadott el; tiſzteletben tartott, de semmi Elöljáróí hatalmat néki nem adott, sem parantsolatokat tőle nem vett.

A' Burgus Király meg akarván boſzſzúlni az Oroſz Seregnek megverettetését, 40 ezer embert vezetett Kosciusko ellen: ez Szczekoczin mellett 12 ezer emberrel megtámadta ötet, de utóbb kéntelen volt engedni a' sokaságnak; magát Varsó felé viſzſza húzta. A' Burgusok azomban folytatván a' győzedelmet, Krakó felé nyomúltak, és azon várost elfoglalták. *) A' Varsói Lengye-

*) *Olly ſzándékkal volt Kosciusko, hogy Krakó városát az Austriaiaknak általadja, hogy ez által a' Bétsi és Berlini Udvart egymás ellen felháborítsa, de ezen ſzándékját megelőzték a' Burgusok.*

lek ezen eseten annyira felháborodtak, hogy Junius 28 ikán minden fogházokat feltörtek, és a' foglyok közzül sokakat megöltek, vélvén, hogy ök ingerlették volna az ellenséget az Országba való jövetelre. A' Burgus Király magát az Oroszokkal öszvekaptsolván megjelenik Varsó környékén olly feltétellel, hogy egy közönséges reá rohanással fogja a' Várost megtámadni; de itt is győzedelmeskedett a' Lengyeleknek vitézségek; a' Burgus Király félvén, ne hogy a' Lengyelek, a' kik ezen idegen hatalmaskodással és erőszakkal éppen meg nem voltak elégedve, néki hátulról kerülvén, ötet veszedelembe kerítenék, viszsza tért a' maga Országába. Már most semmi idegen ellenségek nem volt a' Lengyeleknek az Országban, de mivel az idegen Hatalmasságok titkon azon dolgoztak, hogy a' belső háborúnak tüze kigyulladjon a' Lengyelek közt, több részre kezdett hasonlani a' Nemzet, 's a' Lengyelek magok kezdettek békót kovátsolni magok számára.

Austria is az Orosz és Burgus szövetségéhez adta magát, és a' Lengyeleket Galitziából tízezer fegyveres néppel fenyegette. Ezeknek elejekbe állott nyolcz-ezer emberrel Zayontzek Lengyel Generális, és a' Galiczia felöl való széleket fedezte; Syrakouszky Generalis pedig tíz-ezer emberrel Suvarovnak mozgására vigyázott, a' ki 40 ezer emberrel úton vala Lengyel Ország felé. Jaszinszky 6000 emberrel Lithvaniát védelmezte, a' hol Fersen Orosz Generális 17 ezer emberrel kóborlott vala. Dombrovszky négy-ezer emberrel negyven-ezer

Burgusok ellen Nagy Lengyel Orſzágban állott. Kosciusko és Ponyatovſzky a' Tartalék Sereget vezérlették, mellynek ſzáma nyolcz ezer volt. Fersen Oroſz Generális azon törekedett, hogy Suvarovval magát egybekaptsolhassa, Kosciusko eleibe ment; Ponyatovſzkynak pedig parantsolta, hogy a' vízen való általmenetelét gátolja meg az ellenségnek; de ez nem engedelmeskedvén viſzſza húzta magát, azért Kosciuskót Maziovice mellett az Oroſzok megtámadván elnyomták, és elfogván Pétervárra fogságba vitték, a' hol ô mind addig fogva tartatott, míglen I. Pál lépvén az Oroſz Csáſzári ſzékbe; ôtet ſzabadságra botsátotta, 's azután Franczia Orſzágba ment.

A' Lengyelek Kosciuskónak elfogattatása után helyébe Vavrzekit tették Vezérnek, de ennek se az a' hadi tudománnya, se az a' ſzerentséje nem volt, mint Kosciuskónak. Az Oroſzok a' Lengyel Insurgenseknek egyik Seregét a' másik után meg verték, és Suvarov vezérlése alatt Varsó városát megközelítették. A' Lengyelek Varsónak Prága nevezetû külsô városába vették magokat, a' hol az Oroſzok ôket ostrommal békerítették, a' hol a' Városnak elfoglalása elôtt a' Lengyelek közzûl kilencz-ezeren veſztették életeket; a' Városnak megvétele után pedig Suvarov pogány kegyetlenséggel harmincz-ezer férjfiakat, aſzſzonyokat és ártatlan gyermekeket kardra hányatott a' Városi Nép közzûl, a' Várost pedig a' maga vad terméſzetû Katonáinak prédájára botsátotta, a'

kik nem tsak a' házi eſzközöket, hanem még a' Templomokban lévő drágaságokat is ſzentségtörő körmeikkel elragadták. Potoki Ignácz, és Stanislaus Királynak haſzontalan volt minden esedezése, a' Város kéntelen volt magát általadni az Oroſz Vezérnek Kegyetlenségére; mivel pedig a' Várbéli Katonaság magát megadni nem akarta, midőn a' Városon kivül voltak, a' kik ſzaladással meg nem menekedtek, mind öſzvevagdaltattak. Stanislaus Király Muſzka Orſzágba fogva vitetett, a' hol kevés idő múlva meghalt.

Ezen kegyetlen eset után a' Bétsi, Pétervári, és Berlini Udvarok feloſztották magok közt Lengyel Orſzágot. Brzecsk városa volt a' közép pont, a' Vistula vize pedig a' határ az Austriai, és Burgus Lengyel Orſzági birtokok közt. A' Bug vize az Austriai és Oroſz birtok között vetett határt; a' Burgus és Oroſz között pedig a' Niemen vize.

A' Lengyelek' elnyomattatása után II. Katalin a' Birodalom' belső állapotját intézte el: a' Mesterségeket, a' Tudományokat, és a' Kereskedést a' maga Tartománnyaiban terjeſztette, úgy hogy ez egy volna az Európai leghatalmasabb Birodalmak közzül. A' Franczia dolgok eránt azt a' kinyilatkoztatást tette, hogy ő azokba magát nem avatja, gondja léſzen mindazonáltal a' tsendeségnek az Éjſzaki Tartományokban való fenntartására, hogy az egyéb Hatalmasságok annál ſzabadabban tusakodhassanak a' Francziák ellen. II. Katalin 1796 ban November 17-ikén

halt meg. Ezen Császárné alatt nagyon nevelkedett az Orosz Birodalom: 1773-ban a' Lengyelektől olly darab Tartományt ragadott el, mellynek 3900 négyszegű mértföld a' kiterjedése, és a' mellyen 1,200,000 lakos találtatik. 1786-ban az egész Krimeát, 1789 ben Otzakovot azt környékező Tartománnyal együtt. 1793 ban 12,644 négyszegű mértföldet Lengyel Országban foglalt el, mellyen 3,011,688 lélek találtatott. 1795-ben 6,700 négyszegű mértföldet ugyan Lengyel Országban, a' hol 1,552,710 lélek volt. Napnyúgot felé is egész a' Vistula vizéig terjedő Tartományt a' maga Birodalmához kaptsolta, melly tetteire nézve némellyek őtet Nagy Katának nevezik.

§. 26.

Petrovits Pál Orosz Császár lészen.

I. Pál ollyan időben lépett fel a' Császári székre, midőn az Orosz Birodalom legvirágzóbb állapotban volt. Mindjárt Országlásának kezdetén azt az okos kormányozás ellen való hibát követte el, hogy az Attyának holt tetemit, melly a' Neuski Klastromban temettetett el, onnét kiásatta, és az előbbeni elhúnt Császároknak temető-helyére vitette. Ezen tselekedet mintegy jeladásúl szolgált azoknak, a' kik Katalin' Országlása alatt a' kormány mellett állottak, hogy magokra vigyázzanak, ne hogy az Attyának megölettetését az új Császár rajtok megbosszúlja. Még jobban kivilágosította a' maga gondolkozását, midőn az Annyának volt Udvari Tisztjeit le-

tette, és mindent elmozdított maga mellől, a' mi valaha az Annyához tartozandó volt; talán azért, hogy semmi ne légyen közel hozzája, a' mi őtet az anyai idejebéli szenvedésekre emlékeztesse. Fő figyelme a' Hadi Seregnek elrendelésére volt, a' melly Katalin Császárnénak korossabb napjaiban valamennyire hanyatlani kezdett. Bele kezdett ugyan ezen nagy dologba, de nem volt néki elegendő elmebéli tehetsége annak lökélletes elintézésére. Minden legkissebb újítás, mellyet Pál Császár tett, új okot adott a' nyughatatlanoknak a' panaszra; mindent a' mit tselekedett, olly szemmel nézték az ő ellenségei, hogy abban fedezésre méltót találtanak. A' Birodalom Nagygyai attól féltek, ne hogy az ő hatalmokat szorossabb határ közzé vegye. A' Törvényszékek semmi új megkülömböztetést nem reménlettek, sőt tudták, hogy Pál Császár őket a' köz nép számába lealatsonítja. A' köz nép ellenben, és a' Papi Rend őtet nagyon szerette, mivel azon volt, hogy ezeknek hajlandóságokat megnyerje.

Az Austriai Házra nézve Pál az Annyának nyomdokán járt: Ferencz Császárral megújította azon barátságot, melly I. Leopold' idejétől fogva a' két Ház közt Uralkodott. Hogy pedig az Austriai Házat szíves hajlandóságáról meggyőzze, a' maga leányát Józef Fő Herczegnek Magyar Ország' Palatinusának adta feségül. Ferencz Császárral 1798 ban szövetséget tett a' Francziák ellen, a' melly szövetséghez a' Törökök is, és az Ánglok hozzá állottak. Mind-

járt azon esztendőben 24 ezerből álló Sereget megindított a' Francziák ellen. Most lehetett látni egy ollyan Hadi Sereget, a' hol a' Görög kereszt, a' Török hold, és az Austriai Sas egyesülve voltak a' Francziák ellen. Az Orosz Sereg Suvarov vezérlése alatt akkor lépett bé az Austriai földre, midőn a' Radstadti Gyűlés elszélledett. Suvarov egyenesen Olasz Országba felé ment, a' hol az ő tett győzedelmei által Italinszky nevezetet *) nyert Pál Császártól. Helvetoinszky névre akart azután szolgálatot tenni, de Korsakov Generális megkozmásította a' fazekat, melly szerentsétlen eset után az Oroszok visszatértek hazájokba, Pál Császár pedig a' Francziák' részére állott.

Részszerént az egész Európában elszélledett Francziák által, részszerént pedig Bonaparte Napoleonnak mind Aegyiptomban, mind pedig Olasz Országban elkövetett nagy tettei által Pál Császár arra indíttatott, hogy a' Francziák iránt más indúlattal volna, mint ennek előtte. Az Első Consulnak tsudálója lett, an-

---

*) *Italinszky nevezet úgy illett volna Suvarovra, ho Olasz Ország az ellenség kezére visszsza nem került volna. A' napot nem a' felkeltén, hanem elnyúztán szokták ditsérni — — —. Egyébként pedig Kray Austriai Generális már akkor megtörte a' jeget, midőn Suvarov Olasz Országba jött hajózni.*

nák derék képét a' maga mulató Kastéllyában, melly Eremitage nevet visel, felállíttatta, és ahoz nagy tiszteletet mutatott. Hogy pedig Napoleon annál inkább megnyerje Pál Császárnak hajlandóságát, 7000 Orosz hadi foglyokat jól megruházva Franczia Országból haza küldött, úgy hogy úti szükségeik eránt is jó rendelést tenne. A' Londoni Cabinét félt a' rosz következéstől, és Vithvortot Pétervárra küldötte, hogy elsőben a' Ministeriumot, azután pedig ez által a' Császárt is a' Francziák ellen zavarosba vezesse; de Vithvorth nem hogy semmire nem ment Apostolkodásával, de a' Császári Várost is, sőt az egész Orosz Birodalmat el kellett néki hagyni. Königsbergbe ment tehát Burgus Országba, reménlette, hogy azon fényes aranyokkal, mellyeket nagy summában vitt vala magával, távol létében is az Orosz Birodalomnak Nagygyait meg fogja vakítani. Pál Császár azomban nem csak tántoríthatatlanúl megmaradott feltételében, hanem még három Fregatot indított ki az Indiai Tengerre, a' hol sok Ángol hajók voltak; és egyszersmind 50 ezerből álló Hadi Sereget küldött Persián keresztül, hogy a' Britanniai kereskedő tanyákat rontsák el. Ez az egész intézet igen helyes volt, de annak tökélletes végrehajtását Pál Császárnak halála hátráltatta.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Első Sándor Császárnak felemeltetésétől, az az: 1802-dik esztendőtől fogva 1807-dik esztendőig.

§. 27.

I. Sándor felüll az Orosz Császári székbe

Sándor Császár 1777-ben született a' világra. Az édes Annya volt Mária a' most Uralkodó Vürtembergi Királynak testvér nénnye. Az mondatik, hogy ezen Sándor Herczeget már 16 esztendős korában a' maga fiának Petrovits Pálnak eleibe akarta tenni II. Katalin a' Császárságba, de ezen érzékeny Herczeg csak azon tiszteletből is, mellyel az Attyához viseltetett, nehezen válalta volna fel. Azomban akár volt illyen szándékja II. Katalinnak Sándor eránt, akár nem, az bizonyos, hogy Sándor Herczeghez az ő Attyának Pálnak soha sem volt tökélletes bizodalma.

Ezen Sándor Császárt Masson így írja le: Az öreg Annyának II. Katalinnak, úgy mond, nagylelkűségével bír, állhatatos, mélyen belátó elmével, idejét fellyülhaladó tartózkodással bír; szép termetű, és egy kellemetességgel leereisz-

leereſzkedô, melly tulajdonságával mindeneket magához vonz. Az Attyának ábrázatjából, és terméſzeti hibáiból semmi nem találtatik Sándorban. Az Attyától félt inkább, hogy sem ſzerette, és inkább kénſzerítésbôl, mint sem ſzeretetbôl engedelmeskedett az Attyának. Nevelője Harpe Úr volt, kinek kevés fáradsága volt ezen Herczeg elméjének formálásában, minthogy ôtet a' kegyes terméſzet már önként ritka tulajdonságokkal ruházta fel.

Midôn II. Katalin meghalt, az Attya ſaknem ſzüntelen magánál tartotta Sándort, és ſzokatlan kegyetlenséggel bánt véle, úgy hogy azt lehetett gondolni, hogy Pál Csáſzár azt gyanítaná a' fia felôl, mintha ô a' Csáſzárságra vágyódna. Egéſz nap alig engedett egy órát néki, mellyben a' feleségénél mulathatna; soha magánosan lenni nem engedte: ha az Attya' ſzeme elôtt nem volt, ollyan emberek voltak az oldala mellett, a' kiknek hívségekben bízott Pál Csáſzár, és a' kik nem egyebek, hanem a' Csáſzárnak Kémjei voltak. A' Regementjét is elvette az Attya, olly igéret mellett, hogy mást fog néki adni. Hogy több foglalatossági legyenek, Pétervári Gubernatornak tette ôtet. Az eſztendei Udvari jövedelmét 30 ezerrôl 100 ezer Rubelre emelte. Eleinten egéſz nap magánál foglalatosságban tartotta; azután a' Besborodkói Kancellariához tette, hogy az Elölüllônek vezérlése mellett az Orſzág' dolgaiba bele tanúljon. Így Sándor mint Herczeg az Attyának Udvarában mint magános életet élt. Midôn pedig az Attyá-

nák haláláról hír vitetne néki, mély szomorúságba esett. Tsaknem vígasztalhatatlan volt, úgy hogy még a' Császári Koronáról is lemondana. Ezt nem tekintvén azomban a' Birodalomnak választottjai, a' kiknek fejek Pahlen Gubernator volt, Sándorhoz ment, és néki, mint Császárnak, az egész Birodalom' képében hívségét esküdtek.

§. 28.

I. Sándor Császár magát a' Francziák ellen Austriával összvekaptsolja.

Sándor Császár felülvén az Uralkodó székbe, nem követte az ô ingadozó Attyának gondolkozása módját, hanem Kobenczel Ministernek avaslására, a' ki Bétsből Pétervárába küldetett, Austriával a' Francziák ellen összvekaptsolta magát. Részszerént azért, hogy az 1804-dik esztendôbéli Franczia Constitutióval nem volt megelégedve, részszerént pedig, más okokra nézve fegyverre kelt a' Francziák ellen. Kutussof és Herczeg Bagrationnak vezérlése alatt 55 ezer fegyveres népet küldött 1805-ben Austria felé, a' melly úton ôk September és October hónapban sietve siettek, hogy az Austriai Hadi Seregel Ulmnál magokat összvekaptsolják; mivel pedig az alatt Ulmnál megtörtént a' szomorú játék, vissza vonúltak: ôk Steinnál, Suttenbrunnál, és Schöngrabernnál erôssen viaskodtak; Austerlitznál pedig végképpen megverettettek. Volt ugyan Sándor Császárnak szándékja az elkez-

dett háborúnak egész erővel való folytatására, de engedett a' környülállásoknak, és az égett malomnál köttetett fegyverszünet után visszza vezette Hadi Seregét az Orosz Birodalomba. Következendő esztendőben, a' Burgus Királlyal szövetkezett öszve Sándor Császár a' Francziák ellen. Ezen háborúban is személyesen jelen akart lenni, mint az előbbeni esztendőben viselt háborúban; de akkor érkezett a' tsata-mezejére, midőn már a' Burgus Ármádia semmivé tétetett, 's nem volt. Ezen esetbéli környülállásokat, mellyekben a' Burgusok voltak, már a' második Könyvben előbeszéllettük; itt azt adjuk elő, a' mit az Oroszok 1806-tól fogva 1807-ig tselekedtek. Míglen a' Francziák a' Burgus Monarchiában egyik Várat a' másik után foglalták el, megjelenik egy Orosz Sereg Osztály a' Corfu szigete mellékéről Cataro mellett, *) de Marmont Franczia Generálistól vitézül visszza verettetett, ámbár a' Montenigrinusok **) nékik segítségekre voltak; az Orosz Birodalomnak belsejében pedig szokatlan nagy készületek tétettek a' háborúra, és mivel a' Birodalom' határait fenyegette a' ve-

*) *Cattaro Dalmatzia Országnak egy darab Tartományotskája, mellyben ugyan Cattaro nevezetű Erősség vagyon, nem messze Ragusától.*

**) *Ezen Nemzet Dalmátziába a' fekete hegyekben lakik (il monte negro), azért Montenigrinusoknak, vagy is fekete-hegyieknek mondatnak.*

ſzedelem, parantsolta a' Csáſzár, hogy nem csak a' Nemesség, hanem a' Kozákok és Kalmukok is *) fegyverbe keljenek. November hónapban kezdette mozdúlását az Oroſz Hadi Sereg; Nagy Lengyel Orſzág felé vették az útjókat. A' Burgus Király azomban a' fegyverſzünetnek idejét felmondotta azon palástolt ſzín alatt, hogy az Oroſzok az ô Tartománnyaiba bémentek volna. Azon idô alatt, midôn a' Francziák Osterodeben voltak, Bennigsen Oroſz Generális megſzállotta Varsó városát, de azt azonnal elhagyta, valamint hírt vett, hogy a' Francziák közelítenének; hogy azomban a' Városba való bémenetel eránt nékik akadályt tegyen, a' Bsura vize partját megſzállotta, de onnét is el kellett néki takarodni, midôn az ellenség Lovitznál általment a' vízen, a' kinek általmenetelét ſzemmel kellett nézni, a' nélkül, hogy akadályoztathatná ôket;

---

*) *A' Kozákok kik legyenek, már másutt megmondottuk. Itt rövideden a' Kalmukokról: A' Kalmukok nagy Tatár Orſzágban laknak a' Mogol, és Volga vizei közt, a' hová akkor vették magokat, midôn Chinából kiüzettettek. A' Fejedelmeket Chánnak nevezik, a' ki többnyire Samarkande városában lakik. Az élet módja nálok ollyan, mint a' Katonáknál; erôs test-állásúak, barna ſzínüek, nagy fülök, lapos orrok, és rémítô tekéntetek vagyon. Békesség idejében nyájat ôriznek, háborúban az Oroſz záſzló alatt ſzolgálnak.*

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

sôt a' Francziák egéſz Blonikig ûzték az Oroſzokat. Ez meglévén a' Bergi Nagy Herczeg November 28-ikán Varsóba bement, az Oroſzok pedig a' Vistula vizén általmenvén, hátra húzták magokat, a' hol a' hídat magok útán elégették. Az nap Napoleon Csáſzár is Varsóba érkezett; ott létében sok Lengyel Fô embereket ereſztett maga eleibe.

§. 29.

Az Oroſzok Moldvába, és Oláh Orſzágba bérohannak, és a' fényes Portának hadat izennek.

Senki sem képzelte volna magában, hogy az Oroſzok azon környülállásban, midôn az ô határaikat az ellenség fenyegette, másfelöl a' Törökökkel hadat kezdjenek. Még most is homályban vagyon az oka azon veſzedelmes lépésnek, mellyet ezen esetben az Oroſzok tettek. Magok az Oroſzok azt mondották, hogy ôk ezen réſzről akartak Dalmátziába általmenni, és hogy azon zenebonát, melly Havasalföldön, és Oláh Orſzágban volt, letsillapítani. Az tudva vagyon, hogy az Oroſzok, a' kik már 1806-ban Havasalföldre, és Oláh Orſzágba betörtek; 1807-ben Michelson Generálisnak vezérlése alatt Kotzin és Bender várát véletlenül elfoglalták, és 140000 bôl álló Sereggel egéſz Jassyig elôre nyomúltak. A' Törökök ellentállottak ugyan valamennyire, de a' nagyobb erônek, melly véletlenül reájok tört, engedni kénſzerítettek. A' Tö-

rökök annál kevesebbnyire tusakodtak az Oroſzok ellen, hogy ezek tsalfálkodva azt mondották a' Törököknek, hogy ők a' Nagy Sultánnal ſzövetséget tettek, és semmi ellenséges ſzándékjok nem volna. Azomban rövid idő alatt elárulták az ő tulajdon ellenséges ſzándékjokat, midőn két hónap' elfolyta alatt Bukerest, Galatz, és Buses közt állott a' Hadi Seregjek, sőt Mayendorf Oroſz Generalis Ismail várát ostrommal bekerítette. Tsaknem egy időben érkezett egy Ángol Flotta a' Dardanellákhoz, a' mint utóbb elő fog beſzéltetni. A' Francziák pedig, a' kik előbb az Aegyiptomi Török Birodalmat el akarták foglalni, most, a' mit tsudálni lehetett, pártjokat fogták a' Törököknek: Párisban torok-tátva kiáltottak az Oroſzoknak a' Törökökön elkövetett erőſzakoskodásaik ellen, sőt a' külső dolgokra ügyellő Minister a' többi közt így ſzóllott: „ Minden, a' mi az emberek közt „ ſzent, az Oroſzok által lábbal tapodtatik. Az „ emberi vér folyt éppen azon időben, midőn „ Constantzinápolyban az Oroſz Ministernek bé„ kesség forgott a' nyelvén, és a' Nagy Urat az „ Oroſz Csáſzárnak barátságáról bizonyossá tette.“ A' Porta, így ſzóllott tovább a' külső dolgokra ügyellő Minister, az Oláh Orſzági Hospodárnak Haza-árulásáról régen meg volt győződve; gyanúságban volt a' Porta előtt a' Havasalföldi, és Oláh Orſzági Fejedelem Ipsilandi, és Moruzi; ezeknek méltóságát Suzzónak és Calimachinak adta a' Fényes Porta; de még is nagy áldozatot tett, midőn az Oroſz Csáſzárnak

és a' Britanniai Királynak akaratjára az előbbeni gyanúságos Fejedelmeket méltóságokba visszza tette. Azt vélte már most a' Porta, hogy a' békesség, mellyet olly drágán vásárlott, már most állandó lészen, de megtsalattatott, midőn látta, hogy az Orosz Császár a' maga Követjét Constantzinapolyból haza hívja, és a' Török Udvarnak hadat izen.

Fegyverhez kaptak tehát a' Törökök: a'kard, és tőr a' Nagy Vezérhez küldetett, melly jele volt a' háborúnak; a' had-kiáltás elhatott az egész Török Birodalomban; minden Muzelmanok azt állították, hogy itt volna az idő, mellyben az ő ellenségeknek uralkodásra vágyódó szándékját meg kellene törni; magokat, 's hazájokat annak elnyomásától megmenteni. Napoleon Császárhoz folyamodtak, ez pedig magát úgy nyilatkoztatta ki, hogy a' Portának függhetetlenségét fogja védelmezni, akár mibe teljen is néki. A' Franczia Indzsenérek és Tisztek még inkább gyullasztották a' Törökökben a' háborúnak tüzét. Az Orosz Udvar ellenben Michelson Generális által azt a' jelentést tette a' Divánban, hogy ő a' Török Tartományokat nem más szándékból támadta meg légyen, hanem, hogy azokat a' Franczia Császárnak erőszakoskodási ellen bátorságba tegye, a' ki a' Napkeleti Birodalmat is el akarja nyelni, a' ki ugyan ezen szándékból beszéllette reá a' Nagy Urat, hogy adna ki a' Jantsárokon, és egy más új rendet nizam-gedid hozna be a' Katonaság iránt. Hogy a' Fényes Portát a' maga békessé-

ges szándékáról bizonyosabbá tegye, megigérte nékik az Orosz Császár, hogy Dalmátzián keresztül az Adriai tengeren szabad kereskedést enged nékik.

Mustapha Baitaktarhoz pedig Michelson illyen levelet írt: Ezen levélből érteni fogja Excellencziád, mi indította az én Fejedelmemet, hogy Havasalföldét, és Oláh Országot elfoglalja. Tudva vagyon, hogy ezen Országoknak lakosaival nem bántam elenségesen, sőt a' tehetőségig őket megkéméltem, és jövendőben is megkémélem. Egyéb eránt pedig tudni kívánnám, hogy mitsoda dondolkozással vagyon erántam Excellentziád, és Excellentziádnak népe? ez eránt egyenes szívű tudósítást kérek. Ne ellenkezzen egy állandó szerentsében való részesüléssel. Hasonló kifejezésű levelet írt az Orosz Követ Italinszky (Suvarov) a' Fényes Portának Hantzeri nevezetű Tolmáttsához November 19ikén 1806ban. Arbuthnoth Britanniai Követ pedig ugyan azon Hantzeri Tolmátshoz így írt a' többi közzül: nagyon tsudálja, hogy az Oroszoknak a' Török Tartományba való bémenetel menengedtetett; fél, ne hogy ez Britanniai, és a' Török Udvar közt hadat okozzon, mellynek rossz következései lennének.

§. 30.

A' Fényes Porta hadat izen az Oroszoknak.

A' háborúnak egyéb okai közzül azt mondja a' Fényes Porta, hogy az Oroszok azon egye-

sülést, melly 1188-ban a' Hegyra számlálása szerént történt, feltörték, midõn õk minden Isteni és emberi törvény ellen Krimeát erõszakosan elfoglalták. Szinte ezt tselekedték Georgiával, mellyet õk Orosz Tartománnyá változtattak. Az Orosz Consulok számatlan sok Rajakot elrabítottak, és azokat az Orosz Birodalomba vitték. Az Archipelaguson való kereskedést magokhoz húzták. A' Serviai pártoskodókat fegyverrel, pénzel, tanáttsal segítették. A' helyett, hogy a' Tilfisnél lévõ Orosz Ármádiához éleményt vinnének, az egész Hadi Sereget a' Török földön Phasis felé vitték, hogy Anakra várát elfoglalhassák, Kemkhal várát pedig megerõsíthessék. Tovább azt a' szemrehányást is teszik az Oroszoknak, hogy õk a' hét szigetet elfoglalták, és abból egy Respublikát formáltak légyen, holott az utolsó békesség-kötésben meg volt határozva, hogy annak elrendeltetése, nem külömben annak elfoglalása mind a' két Hatalmasság által egyetértõleg menjen végbe. Kiváltképpen pedig az Oroszoknak azon erõszakoskodásokon panaszkodnak a' Törökök, hogy azok erõnek erejével sürgették, hogy a' Török Udvar elõtt gyanúságban lévõ Havasalföldi, és Oláh Országi Herczegek az elõbbeni méltóságokba visszza tétessenek. Azután az Oroszok Albaniában titkon Katonákat fogadtak, hogy õket Olasz Országba vigyék. A' Havasalföldi, és Oláh Országi Népet a' Porta ellen fellázították. A' Pártatlanság szoros értelme ellen Bendert, és Kotzimot megszállották, a' nélkül, hogy hadat izentek volna, a' melly tsele-

kedet a' Nemzetek' Törvénnyével nyilvánságosan ellenkezik: a' Fényes Porta azért eltökélé magában, hogy az erőszakot erőszakkal fogja viszsza nyomni, és kötelességének esméri, hogy hadat izenjen. Az emberi vér kiontásáért, és minden rosz következésekért való feleletnek terhe az Oroszokon lészen. A' Britanniai Követ Arbuthnot egy írást nyújtott bé a' Divánba, mellyben az Oroszoknak, és Ángloknak magok viseleteket igazságosnak lenni akarja mutatni, és azt nyilatkoztatta ki, hogy azon kedvezést, mellyel Sebastiani Franczia Követ a' Törököktől fogadtatik, lehetetlen volna hidegvérűséggel nézni, és hogy annak javaslására olly sokáig tétovázott a' Porta a' Havasalföldi, és Oláh Országi Fejedelmeknek méltóságokba való viszsza tételek eránt. Ezek, és egyéb okok, így írt a' Britanniai Minister indították az Orosz és Ángol Udvart, hogy olly sinórmértékhez szabják magát, a' minôt tulajdon bátorsága kíván mind vízen, mind szárazon. Mind a' két Hatalmasság, mondá tovább, az ô hadi Flottáikat egybe fogják kapcsolni, és a' Dardanellákon által fognak törni, ha csak a' Franczia Követ Párisba viszsza nem küldetik. A' Sultán *) III. Selim a' helyett,

*) *Ezen Sultán fia volt III. Mustafa Sultánnak; Unokája pedig Sultán Abdul Hamidnak* 1761-*ben December* 24-*ikén született a' világra;* 1789-*ben kötötte fel a' Mahometh' kardját, és felült a' Török Császári székbe. Mindjárt Császárságának kezdetén több ese-*

hogy ezen Ángol Minister' beſzédjének helyt adna, azonnal kétſzáz-ezerből álló Hadi Sereget talpra állított.

---

tekben kimutatta az ö vitézl indulatját. Azon háborút, mellyet az Oroſz és Német Csáſzár az elöbbeni Török Csáſzár ellen folytatott, ez is hasonló ellenkezéssel fogadta; sőt a' maga annyát, mivel a' békesség helyre állításán dolgozott, a' Serailba záratta. Utóbb a' Francziák ellen Austriával magát öſzvekaptsolta, a' mint már fellyebb említtetett. Igen ſzeretetre méltó indulattal bírt; a' Kereſztényekhez, a' kik Török Országban közönségesen Franczióknak nevezteinek, nagy türedelemmel volt, és hozzájok különös kegyességgel viseltetett; annakelötte, midön a' Sultán a' Moseába lovaglott, a' Kereſztényeknek meg nem engedtetett, hogy az utſzán, vagy nyilvánságos helyen, a' merre a' Csáſzár lovaglott, megjelenhessenek. Selim Csáſzár ellenben mindenkor nagy kegyességgel meghajtotta a' fejét, valahányſzor a' Kereſztények kalapjokat levévén köſzöntötték ötet. Esméretlen öltözetben sokſzor járt a' Városban a' Kaſzárnyába, Kávéházakba, és másuvá. Sokkal jobb halált érdemlett, mint sem a' mint utóbb hallani fogjuk.

§. 31.

Török Országi Hadi Történetek.

Februarius hónapnak kezdetén elkezdődtek az ellenségeskedések az Ánglok, és Törökök közt. Tizennyolcz Ángol hajók tele fegyveres Néppel jelentek meg Tenedos szigeténél, és 15 nap múlva a' Dardanelláknál általeveztek. A' Várakban és Dardanellákban *) volt ugyan hadi-szer, de nem voltak tudós Pattantyússaik; azért Napoleon Császár ezer Pattantyússal kínálta meg őket, a' Nagy Úr pedig csak négy Indsenér; és négy Pattantyús Tisztet kért ki magának. Az Ángol Vice Admiralis Duckvorth két hajót hagyott a' Dardanellák és Galiopolis közt hátra; a' többivel a' Constantinopoli kikötő helyekhez evezett. Legelsőben egy Török Eskadrét égettek el az

---

*) *Egy Déli szél okozta, hogy ekkor az Ánglok a' Dardanellák közt általeveztek; valamint kimenetelkor a' Dardanellák közzül a' Zephir, vagy is a' Helesponti szél segítette őket. A' Napkeleti szél gátolni szokta a' bemenetelt, valamint azok a' Várak is, mellyek a' tsatornának mind a' két partján építve vagynak. Azon Várakat a' Törökök nevezik Bogaz Hessarleri, az Európaiak által pedig Dardanelláknak neveztetnek, mellyek a' Helespontus tengernek szoros torkolatján építve vagynak. Egy ó, és új vár is vagyon; az új Vár a' tenger torkolatjának kezdetén vagyon építve.*

Ánglok, melly egy 74 ágyús hajóból, és öt Fregátból állott, a' mellyek akkor a' tsatornában voltak. Ezt végbe vivén az Ánglok, a' hét toronytól fogva a' Serail mellett lévő partig vetettek ki vasmatskákat. Egy közönséges rémülés volt a' Városban, minthogy tudva nem volt az ellenség minémű erővel légyen. Más nap korán reggel Isach-Bey az Admirálisnak hajójára küldetett; Februarius 21-dik napja alkudozások közt telt el; az egész Város fegyverbe öltözött; a' Kapután Basa letétetett, mivel az Ángoloknak a' Dardanellák közt való általmenetelt megengedte. Helyébe Seid-Aly tétetett Kapután Basának.

A' Császári nyári palotánál (Bechik-Tache) találtattak három ágyúzó sánczok nagy kalibe-rekkel, hét 74 ágyús hajók, hat Fregatok, hat Corvettek, és két ágyúzó, vagy is Pattanyús dereglyék. Tsaknem dühösséggel várta a' Nép az Ángolok ellen leendő megindúlást; de helyesebbeknek találtatott, hogy az Ángolok várakozással fáraszttassanak meg, és inkább ők várattassanak a' száraz földre; de az Ángolok mozdúlhatatlanul maradtak, 's azt kívánták, hogy a' Török hadi hajók általadattassanak nékik, nem külömben a' Dardanellák is; ezen fellyül, hogy a' Törökök a' Francziákkal tett szövetségről lemondjanak; Havasalföld és Oláh Ország a' közönséges békességig az Oroszok' birtokában maradjon. A' Franczia Követ azomban segítséggel kínálta meg a' Törököket, de ők abban meg nem határozhatták magokat, hogy egy Keresztény Hadi

Seregnek Constantzinapolyba való bémenetélt engedjenek: eltökéliették azért magokban; hogy a' fô Várost önnön magok fogják védelmezni. Februarius 25-ikén az Ángol Követ egy ollyan helyet kívánt rendeltetni, a' hol ô a' Török Minisiterekkel beſzélgetést tarthatna, de ezen kívánságára az volt a' felelet, hogy az egéſz Török Monarchiában nem volna olly hely, a' hol ô a' felháborodott Népnek dühösségétôl bátorságban volna. Midôn tehát látnák az Ángolok, hogy semmire sem mehetnének, Martius 2-ikán a' Dardanelláknál viſzſza mentek, és nem meſzſze az ó Vártól az Ásiai réſzrôl vasmatskákat vetettek. Innét Tenedos ſzigetéhez eveztek, a' hol az élemónynek a' fô Városba való bevitelét elzárták. Saniavin Oroſz Admiralis a' Bosphorusi réſzrôl ſzinte ezt tselekedte. Ez volt, úgy tetſzik, az egéſz haſzna az Ángolok és Oroſzok ezen esztendôbéli háborgásának. Ezen idôtôl fogva az Ángol Vice Admiralis Duchsorth, és Contre-Admiralis Louis Hautzeri Török Tolmáttsal nagy levelezést folytattak, de minden ékesen ſzóllásokkal sem mehettek semmire is; ſzinte úgy semmire nem mehettek azon levelezéssel is, mellyet Said-Hale-Effendi Ministerrel folytattak. Valamint az Ángolak vízen, úgy az Oroſzok ſzárazon mutatták ki ellenségeskedéseket: Januarius 3-ikán Galatznál, 28-ikán Bukarestnél ütköztek-meg; ezen helyet 15 ezer emberrel elfoglalták; 29-ikben Ismailofnál, Februarius 9-ikén Piatránál verekedtek meg, de egyik fél sem vehetett erôt a' másikon. Leghevesebb viaskodás volt Is-

mailnál, a' hol mind a' két részről egynehány százan halva maradtak; ezen eset után nagyobb készületek tétettek az ütközetre, mint sem annakelőtte. A' volt az intézet, hogy Martius 30dikán a' Nagy Vezér Constantzinápolyból 60 ezer emberrel megindúljon, 's Tiflis és Phase felé vegye az útját; de a' Tilsiti békesség, mellyben a' Törökök is be voltak foglalva, az egész háborúnak végét szakasztotta.

§. 32.

III. Selim levettetik a' Császárságból.

Ezen idő szakaszban nagy nyughatatlanságban volt a' Nép a' Török Birodalomban. Nyilvánságos panaszok hallattak a' Ministereknek nyomorgatások ellen, a' Rumeliai haramjálkodások, az Arabiai és Serviai zenebonák, az Oroszoknak Havasalföldre, és Oláh Országba való berontások, és több illyen esetek ellen. A' Revolutiónak fő oka volt azon Császári parantsolat, mellynek ereje szerént a' Jantsárok otthon nem létekben egy új Testőrző Sereget kellett állítani: az Ulemák magokat a' Jantsároknak maradvánnyokkal összvekaptsolták, és a' pártolkodók az Atmedane piaczán nem vették el a' Siorbát (ételt) a' Császártól, a' mint annakelőtte szokták vala. Más nap, az az: Majus 29ikén már olly vakmerők voltak, hogy azt izennék a' Császárnak, hogy mondjon le önként Császári Méltóságáról, és azt engedje által a' maga Unokájának Mustafának. Engedett a' szerentsétlen Selim az erő-

ſzaknak, 's lemondott a' Csáſzárságtól, és a' Seráilnak belseibe igazíttatott. Azt a' környülállást is magok czéljokra fordították a' pártoskodók, hogy Selimnek még férjfi magzatja nem volna, holott törvény vagyon a' Török Birodalomban, hogy le lehet a' Csáſzárt ſzállítani az Uralkodó ſzékből, ha hét eſztendőknek elfolytok alatt Korona-Örököst nem mutathat.

IV. Mustafa *) tétetett helyébe Csáſzárnak, a' ki Csáſzárságra való felemeltetése előtt kénſzerittetett megigérni, hogy mindent viſzſza fog hozni a' Birodalombéli rendtartások eránt, valami ſzokásban volt az ő Attya' Abdul Hamid idejében, és hogy a' Birodalomnak határait a' régi lábra viſzſza fogja állittani. Mindnyájan egy ſzerentsés Uralkodást reménlettek ennek Orſzáglása alatt, minthogy az ő Attyának Orſzáglása is ſzerentsésen folyt el. Olly reménséggel voltak a' Birodalom' Tagjai, hogy Krimeát viſzſza fogják nyerni az Oroſzoktól, a' Serviai Ráczok letsendesíttetnek, megaláztatnak, és az Ottomani Birodalomnak hajdani fényessége újolag fel fog derülni. Hogy a' Népnek ſzeretetét megnyerje, mindjárt Uralkodásának kezdetén azon adót, melly nem rég' a' Népre vettetett, eltörölte; a' többi közt a' Chorab Miris nevezetű adót, mellyen a' borra és égettborra vetett adó értetődik, eltörlötte; hogy ezen felyül a' dű-

*) *Ez 1779-ben lett a' világra; Abdul Hamidnak, a' ki 1789-ben halt meg, ifjabbik fia volt.*

hösködő

hösködö Népnek boſzſzúálló indulatját letsendesítse, ötöt az ö Ministerei közzül halálra kárhoztatott, a' kik felöl a' Nép úgy vélekedett, mintha ök az Ottomani Birodalmat az Ángolóknak, és Oroſzoknak eladták volna. Némellyek abban a' vélekedésben voltak, hogy a' zenebonára az adott volna fö okot, hogy Safi-Effendi a' Török Hadi Seregnek öltözetét az Európai Kereſztény Hadi Seregeknek formájára akarta változtatni. A' Mufti a' pártütöknek réſzére hajlott: több Ministereknek életével a' pártolkodó Nép' dühössségének áldozott, és Mustafát Csáſzárnak kiáltotta ki, a' ki elött Selimnek a' földre borúlni, és a' köntösének prémjét meg kellett tsókolni. Mustafa Junius 3-ikán vette által a' Mahometh' kardját, mellyet oldalára kötvén a' nagy Moseába ment, és ott sok Birodalombéli méltóságokat oſztogatott.

Most térjünk ismét viſzſza a' Francziákhoz, és lássuk, mit tselekedtek Varsónak megſzállása után.

§. 33.

A' Francziák bátorságosokká teſzik magokat hátulról, és Hessent elfoglalják.

Lübecknek elveſztése után egyik tsapás a' másikat követte a' Burgusokra nézve. Elsö, a' melly Lübeck után elesett a' Burgusok' kezéröl, Magdeburg *) volt, a' melly Capitulatio által

*) *Magdeburg fö Városa ugyan ezen nevezetü Herczegségnek. A' Vestphaliai békesség elöt*

adta meg magát November 10-dik napján. A' Francziák kezébe kerültek itt 300 ágyúk, sok élésházak, és hatszáz Burgus hadi foglyok. Ugyan ezon a' napon, az az: November 10-ikén foglalta el Davoust Posen Városát, *) a' hol a' városi Nép elannyira Franczia gondolkozással bírt, hogy a' Burgus Országi Tisztviselôket mind egy lábig leöldöste volna, ha ôket magok a' Francziák oltalmok alá nem vették volna. A' Francziák itt azt a' kinyilatkoztatást tették, hogy Lengyel Országból és Berlin városából mind addig ki nem mennek, valameddig az Oroszok Havasalföldet, és Oláh Országot el nem hagyják.

Hogy pedig hátulról Hadi Seregét tökélletes bátorságba tegye Napoleon Császár, a' Szakszóniai Választó Herczeget III. Fridrik Augustust Királyi Méltóságra emelte, a' kit többnyire a' Burgus Királynak Tartománnyaival ajándékozott meg; a' Varsói környéket is Varsói Herczegi nevezet alatt néki ajándékozta. Tsaknem

---

Püspökség volt, a' melly ezen békesség által a' Brandeburgi Háznak Uradalma lett, és úgy saecularizáltatott, az az: Egyházi jószágból világi jószág lett. A' harmincz esztendôs háborúban Magdeburg sokat szenvedett.

*) *Posen Városa Nagy Lengyel Országban vagyon a' Varta vize mellett. Ez egy nevezetes kereskedô Város, melly 1793-ban a' Burgus Királynak jutott. Itt egy igen erôs Vár vagyon.*

ezen időben a' Rajnai ſzövetséghez állottak, következendő Német Fejedelmek: Sachsen-Veimar, Sachsen-Gotha, Sachsen-Meningen, Sachsen-Heldburghausen, és Sachsen-Coburg. A' Hesseni Fejedelem leginkább látſzott veſzedelemmel fenyegetni a' Franczíákat; ez volt az oka, hogy Marschal Mortier ennek tartománnyát előbb megſzállotta, mint sem a' Franczia Hadi Sereg az Oroſzokkal ſzembe állana. Mortier Edvard, Józef Casimir egy hírdetményt botsátott a' Hessekhez, előbb, mint sem azon Tartományba beſzállana, mellynek ez volt a' foglalatja:

„Hessiának Lakosi! Hozzátok jövök, hogy a' ti Tartományotokat birtokom alá vegyem, ez az egyetlen egy út, mellyen a' háborúnak rettentő ſzüleményeit magatoktól eltávoztathatjátok. Szemmel látó tanúi voltatok azon erőſzakos tetteknek, mellyeket a' Burgusok a' ti ſzabad földeteken gyakorlottak. A' ti Uralkodótok akaratotok ellen Burgus Katonaságot hozott be Orſzágtokba, mellyen annál kevesebbnyire lehet tsudálkozni, hogy mind maga a' Fejedelmetek, mind annak fia Burgus ſzolgálatban vagyon. Egy Orſzágló Fejedelemnek méltósága idegen Fejedelemnek Hadi Tiſzti ſzolgálatjával öſzveférhetetlen. A' ti Religiótok, Törvényeitek, ſzokásaitok, és ſzabadságtok, védelem alatt leſznek, és a' ti Orſzágtokban ſzoros katona fenyíték fog tartatni. Legyetek tsendességben, legyetek bizodalommal azon nagy Fejedelemnek jóságához, és igazság ſzeretetéhez, a' kitől függ egéſz sorsotok; úgy nem

egyebet, hanem jobbításokat fogtok tapaſztalni a' ti Orſzágtok' belsejében."

Mihelyt beléptek Hessiába a' Francziák, tüstént egy Hadi Hírdetményt tettek közönségessé, mellyben ők ſzemére vetik a' Fejedelemnek, hogy ő a' Burgus Hadi Sereget Katonákkal és lovakkal segítette; a' Burgusokat az Orſzágába hívta; azoknak ſzámokra Hanau városát védelemre kívántató ſzerrel és éleménnyel megtöltötte; a' Burgus Hadi Seregnek ſzabad általmenetelt engedett az Orſzágán, hogy ők Frankfurtnál a' Franczíákat megtámadhassák, és a' háborúhoz való kéſzületeket tetten-tette, ámbár barátságosan megintetett, hogy ſzûnne meg azon intézetektől. Azt is hozzá tették ezen hírdetményben elöladott okokhoz, hogy okossággal ellenkező dolog volna megengedni a' Franczíáktól, hogy ők a' Hessiai fegyveres Népet magok hátánál megſzenvedjék. Szükségesnek találtatik azért, hogy ezen Orſzág' Népe a' fegyvertől megfoſztassék, és a' Hessiai Katonaság hadi fogollyá tétessék. Le Grange Generális tétetett Hessiában Fő Hadi Vezérré, és azonnal ezen következendő Hírdetményt adta ki:

„ Hessiai Lakosok! Tudjátok az okát azon eseteknek, mellyek imint nálatok történtek. Ezen esetek, a' mint én állíttom, nem fogják magok után húzni azon roſſz következéseket, mellyek illyetén környülállásokban elkerülhetetleneknek látſzotnak. A' háború az ő elkerülhetetlen következéseivel nem fogja a' ti ſzántóföldeiteket megrongálni. Nyugodalomban legyetek, és békeségben; folytassátok a' ti munkáitokat, és ke-

reskedésteket; iparkodók, 's munkás tehetôségûek legyetek; a' ti Religiótok és Törvényeitek eránt bátorságos megnyúgovással legyetek. Ti, és mind azon tulajdonotok, a' mit ti szentnek tartotok, oltalom alatt leszsnek. Én, a' ki a' Császártól és Királytól a' ti Elöljárótoknak neveztettem, mindent el fogok követni, hogy a' tsendességet, és jó rendet köztetek fenntartsam, és a' ti boldogságtokat elöre mozdítsam. Ez az, a' mire én czélozok, és magamat szerentsésnek tartom, ha ezen czélt elérhetem. A' ti kötelességtek, Hessiának lakosi, hogy engedelmeskedjetek, és magatokat a' Kormányszék rendeléseihez alkalmaztassátok. Ez az, a' mit tôletek kívánok, és a' minek közönséges czélunknak lenni kell, mellytôl a' ti szerentsétek és boldogságtok függ. Ezentúl az igazságszolgáltatás, és az Országnak kormányozása a' Franczia Császárnak nevében menjen végbe; az Ország népétôl a' fegyver elvétessen, és halál légyen azoknak büntetése, a' kik valamelly fegyvert elrejténdenek. De ezen törvény alól ki legyenek véve a' Katona Tisztek, a' kiknek szabad lészen kardot viselni. Az Országnak és Törvényszékeknek Tisztviselôi az ô Hivataljaikat, mint eddig, folytatni fogják, azokat kivévén, a' kik magokat erre méltatlanokká tették. Az Ország' jövedelme az elôbbeni mód szerént számoltassék, bészedettessék, és rend szerént Casselbe küldettessék.

Így Hessen-Cassel, melly 1805-dik esztendôben Választó Herczegségre emeltetett, Franczia Tartománnyá változott. A' Tilsiti békesség-

ben a' Vestphaliai Királysághoz ragaſztatott, az előbbeni Orſzágló Fejedelem pedig eſztendőnként való fizetéssel nyugodalomra tétetett. Illyen változó tünemények látſzottak a' világ piaczán!!

§. 34.

A' Francziák folytatják győzedelmeiket.

Minekutánna a' Francziák Magdeburgnak és Hessen Casseli Tartománynak birtoka által hátulról bátorságba tették volna a' Hadi Sereget, bátran előre nyomúltak az Oroſzok ellen. Ezek már October 25ikén 1806ban négy tsapatban érkeztek Prussiába. Minden egy tsapat tizenöt ezerből állott. Egyik tsapat Georgienburgon, a' másik Olitán, a' harmadik Grodnón, a' negyedik pedig Jalovkán ment kereſztül. Már két napi útat tett ezen Hadi Sereg, midőn a' Jénai veſzedelemről tudósítást vettek; ők azonnal magokat sietve viſzſza húzták. Varsó tájékán akadtak előſzör őſzve a' Francziák az Oroſzokkal, a' kik Beningſzen *) Generális vezérlése alatt a' Bsura vize partját megſzállották. November 26-dikán Beaumont Generális őket megtámadta,

---

*) *Ezen Beningſzen Ángol ſzőlőktől vette ſzármazását, a' kik II. Katalinnak Orſzáglása alatt költöztek az Oroſz Birodalomba, és éppen az a' Beningſzen ez, a' ki az utolsó sereg-tsapatot Kremsirbe vezette, midőn az Austerlitzi veſzedelem történt.*

és hátra verte; úgy a' Franczia Hadi Sereg Lovitznál általmenvén, a' vízen a' hídat helyre állították, és az Oroſzokat egéſz Blonikig üzték. Midőn pedig November 28-ikán és 29-ikén a' Bergi Nagy Herczeg és Davoust Marschal Varsóba tsaknem győzedelmi pompával mentek bé, 's az Oroſzok a' Vistula vizén általhúzták magokat, és a' hídat magok után elégették. December 2-ikán megſzállották a' Francziák Czenstochau kisded Városkát, melly a' Burgus által elfoglalt réſzében vagyon Lengyel Orſzágnak; nem sokára pedig Plassenburgot. December 17-dikén Savary Generális Hammeln és Nienburg városát, melly Braunschveig-Luneburgi Herczegségben vagyon. Marschal Ney általment a' Vistula vizén, és Thornt megſzállotta, a' hol egy tsekély verekedés volt a' Francziák és Burgusok közt, midőn ezek a' Francziákat a' vízen való általmenetelben meg akarták gátolni. Golupnál Schoimi Franczia Generális 400 Burgus Dragonyost ſzéllyel vert. A' Búg vizénél, melly Varsó mellett a' Vistulába foly, némelly Burgus Katonák hajóra ültek réſzſzerént a' Várost védelmezni, réſzſzerént pedig a' Francziák általmenetelét akadályoztatni akarták; de a' nagyobb erőtől elnyomattattak, és a' Franczia Seregnek Gauthier Generalis vezérlése alatt ſzabad általmenetelt engedtek. Itten egy híd fedező sánczot kéſzítettek a' Francziák, és Pomikuvo felé előre mozdúltak, a' hol az Oroſzok állottak vala; de azonnal hátrább nyomattattak. Az alatt Thornt megerősítették a' Francziák, és a' Vistula vizén

hajókra tsinált hídat kéſzítettek, melly Varsó városát Prága nevezetű külső várossal öſzvekaptsolná. Augerau Marschal Zakroczym és Utrata közt általment a' Vistula vizén, és megſzállotta a' Königsbergi útat; ezzel azt nyerték a' győzedelmeskedő Francziák, hogy Putulsk és Golymin felé előre mehettek, a' hol az Oroſzok öſzvegyűjtötték vala magokat. Napoleon Csáſzár ezen nagy Ármádiát nyomban követte, és December 21ikén Varsóban volt, a' hová a' fő hadi ſzállását helyheztette, 's onnét parantsolatot adott, hogy az egéſz Hadi Sereg általmenjen a' Vistula vizén, melly azonnal meglett. A' víznek túlsó partján állott az egéſz Oroſz Ármádia, mellynek Fő Vezére ama' 75 eſztendős vén ember Kammenskói Generális volt, *) a' kinek Al-Vezérei Bennigſzen és Buxhövden Generálisok voltak. Midőn Kammenskói kimúlt a' Vezérségből, Bennigſzen nyerte el azon hivatalt, a' ki az Oroſz fő hadi ſzállást Putulskra tette, és a' Narev vizének túlsó partját őrizet alá vette: ez még is meg nem gátolta, hogy a' Francziák a' vízen által ne mennének, a' hová

*) *Ezen Generális II. Katalin alatt ſzolgálván nagy hírt ſzerzett volt magának, a' ki Potemkin' halála után Fő Vezér lett az Oroſz Hadi Seregnél. Leginkább kitett magáért Besarabiában* 1789*-dik eſztendőben; ezen* 1807*-dik eſztendőbéli háborúban le kellett mondani hivataljáról, mivel arról vádoltatott, mintha ő nem tette volna meg a' kötelességét.*

Napoleon Csáſzár is azonnal követte ôket, minekutánna a' Narev és Vrka vizek öſzvefolyásánál hídat veretett volna.

§. 35.

Czarnovo, Nasielsk, Putulſzk, és Goliminnál volt véres verekedések.

Czarnovonál Massoviában nem meſzſze a' Vrta vizétôl, és Nasielsk kisded Városotskától a' Francziák véletlenül az Oroſz Hadi Seregbe ütköztek, és ôket nagy bátorsággal megtámadták: egéſz éjtſzaka tartott a' verekedés hóldvilágnál, és reggelre már az egéſz Oroſz Hadi Sereg el volt ſzélleſztve. December 29-ikén Davoust Generális Nasielsknél újolag megtámadta ôket, az alatt pedig Lemarois Generális hátulról került nékik: mind a' két réſzrôl irtóztató volt az ágyúval való tüzelés; az Oroſzok helyheztetése igen alkalmatos volt; mivel ôket ingoványos motsárok, és erdôk fedezték; de még is elnyomattattak, és kéntelenîttettek magokat viſzſza húzni. Nansouty Generális a' Kozákokat egéſz Kursombig kergette, 's általment a' Vrka vizén; Augerau Generális is ugyan azon vízen való általmenetelben követte ôtet, ámbár a' túlsó partot 15 ezer Oroſzok ſzállották vala meg. Ez megtörténvén, Davoust Tykoczin felé ment, a' hová vonták volt magokat az Oroſzok, Lannes pedig Putulskba ment, maga Napoleon Csáſzár pedig a' Tartalék Sereggel Ciechanovba; Gardane Generális Lopatzin mellett a' Sonna vizén által-

ment, és az útját Tykoczin felé folytatta, hogy Davoustnak segítségére légyen; arra a' helyre szaladott egy tsapat Orosz Katonaság, a' kik a' Lopatzini híd sánczát védelmezték: ezek nagy részről Davoust' kezébe kerültek. Az Orosz nagy Ármádia pedig a' téli hosszú éjtszakákat haszonra fordítván, minden akadály nélkül Putulsk felé vonta magát. A' Vrka vizénél állott l'Estocq Burgus Generális, olly szándékkal, hogy magát az Oroszokkal egyesíténdi; azért Ney Marschal elöbbre mozdúlt, hogy ötet az Oroszoktól elszakaszsza: hat ezer Gyalog, és egy ezer Lovas Serege volt l'Estocq Generálisnak midön reá tsapott Ney, és egy véres küszködés után a' Burgus Generálist Neidenburgig kergette maga elött. Azon idö alatt, míglen Ney l'Estocq Generálisnak Seregét nyakazta Slodan mellett, Marchand Generális Mlava mellett a' Varsói Herczegségben a' Burgusokat üzöbe vette. Bessieres Generális pedig egy gyilkoló megütközés után Biezun *) várát elfoglalta. Az Oroszok öszvesereztek az erejeket Putulsknál; ott várakoztak az ellenségre, a' ki Lannes Vezérlése alatt December 26ikán valóban megtámadta öket: mind a' két rész kétségbe esett módra viaskodott, és mind a' két rész magának

*) *Már ekkor az egész Burgus Ármádia semmivé lett: méltán mandhatta azért Napoleon Tsászár egy Hírdetménnyében, hogy már Burgus Ármádia nintsen.* — —

tulajdonította a' győzedelmet; Pétervárott szinte hálaadó ünneplés tartatott ezen győzedelemre nézve: egész éjtszaka 11 óráig tartott a' verekedés, midőn az Oroszok a' Narev vizének bal partjára hátra vonták magokat. Éppen midőn Beningsen Putulsknál viaskodott, Buxhövden egybeszedte minden Katonáit Goliminnál, és azokat ütközet rendbe állította; szerentsétlenségére ezen Orosz Seregnek Augerau Generális őket oldalról megkerítette; a' kis fegyverrel való tüzelés irtóztató volt, és egész estig tartott, midőn Buxhövden kapkodó sietséggel Osztrolenkára vonta mágát, a' hol Beningsen Seregével egyesült. A' Francziák magok vallástételek szerént 2800-at veszteltek, a' kik közzül 800 holt, 2000 pedig sebesült volt. Az Oroszok veszteségе 15 ezerre ment. A' győzedelmeskedő Francziák leginkább sajnálták ama' Fenerol vitéz Generálit, ki a' tsata mezején halva maradott, és Segur Fülöp Udvari Kapitányt (Hoffmarschalt) a' kit az Oroszok elfogtak.

§. 36.

A' Burgus Birodalomi Slésiában volt hadi történetek.

A' Burgus Tatományok közt legtovább védelmezte magát Slésia, minthogy az tsaknem tele vagyon Várokkal. Száz-hatvan-ezer emberrel állott Bonaparte Hieronymus Slesiában, November hónapban nagy Glogau Várát ostromolni kezdette, minekutánna oda Cüstrin-

ból faltörö ágyúkat hozatott volna. A' Hadi Seregének egy oſztállya Boroſzló várát kerítette be ostrommal, az égéſz Orſzágot pedig eláradta a' Franczia Sereg. November vége felé Hieronymus Franczia Csáſzári Herczeg Kalitsnál állott ſzámos Bajor Sereggel, a' kiknek Vezérjek voltak Vrede és Deroi Generálisok, Glogaut pedig, melly Alsó Slesiának fô Városa, az Odera vize felöl még ſzorossabban elzáratta, míglen December 2 dikán magát Capitulatió által feladta. Boroſzlóban a' Vár' Kapitánnyának parantsolatjára a' külsö Városok felgyújtattak, melly esetben sok ártatlan Gyermekek és Aſzſzonyok veſztették életeket. Azután a' Várost ágyúzni kezdették, a' melly magát Januarius 8-ikán megadta. *) Napoleon Csáſzárnak az volt a' kívánsága, hogy az ô testvér Öttse Hieronymus magát a' Hadi Tudományban tökélletesítse, parantsolta, hogy Slesiából tüstént megindúlván, a' nagy Ármádiánál jelenne meg. Elöbb, hogy sem Slesiát elhagyná, a' Boroſzlói Várörzökkel Januarius 8-ikán, valamint már elöbb a' Magdeburgiakkal a' fegyvert letétette. Boroſzlónak megvétele után a' Pleſz Herczeg egybegyüjtötte az ô Seregeit Schveidnitz mellett, és Strehlennél reájok tsapott a' Francziákra, de eröt rajtok nem

*) *Boroſzló (Németül Breslau) Slésiának fô Városa, a' melly Orſzágot II. Fridrik Burgus Király az Astriai Háztól nyert el, a' mint erröl már a' II-dik Könyvben emlékeztünk.*

vehetett. Ennek következése az volt, hogy Brieg Vára is magát Januarius 11-ikén megadta. 1807-dik eſztendôben, midôn elôbb tsak öt nap ostromoltatott volna, minhogy semmi segítség nyerésre reménsége nem volt. Ez meglévén, Deroi Bajor Generális Kosel felé mozdúlt elôre, és egyſzersmind Schveidnitz és Neise Vára ostrommal bekeríttetett. Schveidnitz Várát általadta Haxe azon Várnak Fô Kapitánnya Februarius 7-ikén 1807-ben. Neise Várának ôrizete egy kevessé tovább akaratoskodott; többſzör kitsaptak a' Várból, de minden haſzon nélkül, minthogy nékik Pleſz Herczeg, a' ki nem rég' az elôtt Strehlennél nagyon megverettetett, elegendô segítségekre nem lehetett. Kleist Generális Bétsen által Glatzba ment, Februarius 13-ikán 4000 emberrel kitsapott az ellenségre, hogy Neise várát az ostrom alól felſzabadítsa, a' mellyet Lefevre Generális ſzoros ostrom alá zárt vala. Aprilis 16-ikán újolag kirohant Kleist Generális Glatz várából, estve 8 órakor két ezer emberrel, és hat ágyúval, Frankenstein felé vette az útját; hozzá kaptsolta magát más nap egy kisded Sereg, melly 800 emberbôl állott, és elôtte való éjtſzaka Silberbergbôl indúltak vala meg. Ezek egyesûlvén, reggel öt órakor Lefevre Generálisra reá ütnek; de ôket Lefevre Generális viſzſza verte, és Neise várát még ſzorosabb ostrom alá kerítette, minekutánna már felét a' Városnak porrá és hamuvá égette volna. Kéntelen volt még is Neise alkura lépni, és magát feladni. A' Várbéli Ôrizetnek, melly 6000-

bôl állott, a' fegyvert le kellett tenni. *) Már így az egéſz Slesia Franczia kézben volt, minden ottani Várak közzûl tsak Glatz és Silberberg volt még Burgus kézben, midôn a' Tilsiti békesség meglett, melly egy kevés idôre megſzûntette az emberi vérnek ontását.

§. 37.

Az Olaſz Orſzági dolgoknak mivolta ezen háború alatt.

Valamint az 1805-dik eſztendôbéli háborúban egy hamis költemény a' másikat követte, ugyan az történt az 1806 dik, és következendô eſztendôbéli háborúban is. Azt a' haſzontalan hírt futamították némellyek, hogy a' Francziáknak Olaſz Orſzágban már semmi Hadi Seregek nintsen; mások azt dedekték, hogy egéſz Olaſz Orſzág felzendült a' Francziák ellen; hogy Velencze az új kormányozás módjával meg nem elégedne; mások azt költötték, hogy az Oroſzok Dalmátziában valamennyi Franczia ott volt, mind kivégezték a' világból, és magoknak az Olaſz Orſzági útat akadály nélkül valóvá tették. Azomban a' tapaſztalás ellenkezôt mutatott ezen ha-

*) *A' Burgusok nevetségessé tették az Austriai Hadi Sereget, hogy az, Ulmnál körül vétetvén, a' fegyvert letenni kénſzeríttetett, holott nem egyſzer, hanem négyſzer történt ugyan az nem sokára magokkal a' gúnyolódó Burgusokkal.*

ſzontalan hírekkel, úgy hogy egyedül Nápolyban nyolczván ezer Francziák állottak, és Calabriát az új Királynak hatalma alá hozták. Dalmátziából is bizonyos hír jött, hogy Marmont Generális 25 ezer néppel az Oroſzokat és Montenigrinusokat megverte, Maſſena pedig az Ángoloknak a' Francziák ellen való törekedéseket Olaſz Orſzágra nézve foganatlanná tette; sőt utóbb az is tapaſztalásból bizonyos lett, hogy Napoleon Csáſzár csak egy Katonát sem hozott ki Olaſz Orſzágból, kivévén azon nyolcz Eskadron Vasas Katonákat, a' kiknek Olaſz Orſzágban, a' hol a' sok árkok, és fák miatt, mellyek az útak' párkánnyát elfoglalják, kevés haſznokat lehetett volna venni, és ezek is, még 1806dik eſztendőnek végén Oenipontumba sem érkeztek; de a' mi több, az Olaſz Orſzágban lévő Regementek még 15 új, és ezen fellyül Marmont Generálisnak kilencz Regementjével megſzaporíttattak, a' kikhez járúltak ezen eſztendőre járandó 4000 katona Ujonczok. A' mi Velencze városát illeti, ez Napoleon Csáſzárral duplán megelégedhetett, minthogy ez a' kikötő helyeket megjobbíttatta, a' Malomoccoi torkolatot pedig úgy megigazíttatta, hogy mindennémű hajóknak ott alkalmatos általmenetelek volna.

§. 38.

A' Britannusok' tettei a' Burgus háború alatt.

Az egéſz Franczia háború alatt Britannia nagy befolyással volt az egyéb hadakozó Hatalmassá-

gokra nézve: véghetetlen sok segítség pénzt adott ki, mellyel ô sok új ſzövetséges társokat vásárolt, és a' háborúnak a' ſzáraz földön való folytatását tovább és tovább ki tudta terjeſzteni, és úgy magát bátorságba tenni, midôn a' Francziáknak figyelmetességeket a' ſzárazon hadakozó Hatalmasságok magokra fordították, a' Britannusok pedig a' tengeren annál bátorságosabban terjeſzthették az ô birtokaikat. Már azt fellyebb hallottuk, mit tselekedtek légyen az Ángolok 1806dik eſztendôben a' Törökök ellen, azt is hallottuk, miképp vonzották réſzſzerént igéretekkel, réſzſzerént fenyegetésekkel az Oroſzokat és Burgusokat az Ángolok a' magok réſzére. A' Burgusokat egéſzen elzárták a' kereskedéstôl, mind addig, míglen ezek az Ángolok réſzére nem állottak. A' Francziák viſzánosan azt tselekedték mind az Ángolokkal, mind azoknak ſzövetséges Társaikkal: bezárták elôttök a' kereskedô kikötô helyeket, az Ángolokkal való levelezést eltiltották, minden Britanniai kéſzítményt, vagy portékát tilalom alá vetettek. A' Britannusok, és Francziák annál inkább egymást boſzſzanthatták, hogy az egyik fô hatalommal bír a' ſzáraz földön, a' másik pedig a' vízen. Ánglia akár mennyi segéd-pénzt küldött is légyen a' Burgusnak a' Francziák ellen viselt háború alatt, de egyébként hogy a' Francziák ellen, a' mint illendô is, ſzükséges is volt, fegyverrel kikelt volna, éppen nem tudjuk, megelégedett ô azzal, hogy azon Hatalmasságokat pénzel segítette, a' kik tulajdon veſzedelmekkel az Ánglokról tulajdon nyakokra

kokra fordították az öldöklő háborút: az igaz, hogy Majus elein Britanniai Corvét 24 ágyúval, és 120 Ángol Katonával megjelent Dantzig környékén, de tüstént visszza fordúlt, a' nélkül, hogy legkissebb próbát tett volna, és szövetséges társaikat éppen ollyan időpontban hagyták segedelem nélkül, midőn arra legnagyobb szükségek lett volna.

HATODIK SZAKASZ.

Azon hadi esetek, mellyek az Oroſzok és Francziák közt elôfordúltak 1807-dik eſztendôben a' Dantzigi Capitulatióig, melly volt Majus 20-ikán.

§. 39.

A' Franczióknak képzelhetetlen nagy ſzerentséjek 1807-ben Lengyel Orſzágban, és Pomeraniában.

A' Putulſzki és Golimini tüzes verekedés után a' Francziák téli ſzállásra ſzándékoztak menni; de az Oroſzok, kik a' tsikorgó hídeghez hozzá vannak ſzokva, nem hagyták ôket nyúgodalomban. Napoleon Csáſzár' ſzárny Adjutánsa Corbineau Generális három könnyû Gyalog Regementet vévén maga mellé, Putulſzkból megindúlt, és Januarius 1-sô napján 1807-ben Ostrovienbe érkezett, midôn elôbb a' Bug vize jobb partján építtetett Brok nevezetû kisded Várost elfoglalta volna, A' nagy Ármádia pedig Putulſzk környékében lévô Helységekben volt feloſztva. Napoleon Csáſzár Januarius 2-ikán érkezett Varsóba, a' hol ô a' Velenczei Deputatusokat (válaſztott ſzemélyeket), úgymint Prina, Renier, és Gvasta Villani Urakat, ezek-

kel együtt pedig a' Lengyelek közzül való több Választott Fő Urakat maga eleibe botsátotta. Victor Generálisnak az alatt azt parantsolta, hogy Kolberg, és Dantzig felé nyomúljon, olly reménséggel lévén, hogy ezen helyeket előbb, hogy sem a' téli idő elfolyna, hatalmok alá hódítandják. Azomban kevés idő alatt Victor Generális' Serege Königsberg környékén, a' hol az Oroszok őfzvetsoportoztak vala, lobogtatták Záfzlóikat, maga a' Burgus Király III. Vilhelm nem látván magának bátorságos maradásra való helyet, Januarius 6-ikán Memelbe fzaladott, a' hová a' beteges Királyné már harmad nappal előbb elindúlt vala. Majd azon időben tört be a' Svédi-Pomeraniába Mortier Generális, *)

*) *A' Svédi Pomeraniát, és a' Riga nevezetű fzigetet Éjfzak felöl a' Dániai fzigetek, és a' Balti Tenger határozza. Ehez tartozandó a' Riga fzigete, és a' Vismári föld. Fő Városa a' Svédi Pomeraniának Stralsund, mellyről Voltaire azt írja, hogy XII. Károly Király későn éjtfaka érkezett oda Török Országból, és a' Város Commendánsával, kinek neve Ducker volt, akart fzóllani, minthogy néki a' Svédi Királyt illető fontos dolgokat írásban akarta általadni, és véle közleni; Ducker ötet más nap reggelre halafztotta. Ez fenyegetni kezdette a' Király' nevével a' Commendast; Ducker tehát maga eleibe botsátotta, és tüstént megesmérvén, hogy maga a' Király légyen, lábaihoz borúlt.*

félelmet és rettegést terjeſztett mindenfelöl maga elött. Königsbergben tsak két Batalion tehetös Katonaságot, és egy Regement elerötlenedett (Invalidus) Katonákat hagytak hátra a' Franczíák. Az egéſz Burgus Ministerium már most tsak ezen három ſzemélyekből állott, tudniillik: Zastrov, Rüchel, és Sagebarthe Generálisokból; az Ármádiája pedig a' Burgus Királynak öſzveséggel 13 ezer emberből.

A' Királynak allg volt már ideje Königsbergből való elſzaladásra, a' hol ö olly nyugodalmasan mulatozott vala, hogy semmi ellenséges látogatástól nem félt vala, réſzſzerént, mivel az Ángol Követek ötet bíztatták vala, hogy rövid idö alatt egy Ángol Flotta meg fog jelenni Königsbergnél, réſzſzerént pedig, mivel Beningsen és Buxhöveden Oroſz Generálisok azt a' tudóſitást adták vala bé a' Burgus Királynak, hogy ök Putulſzknál, és Goliminnál tökélletesen és végképpen megverték légyen a' Franczíákat; sőt ezen költött gyözedelemre nézve örvendezö írások is küldettek a' Királyhoz, *) miglen ö utóbb valóban megtudta, hogy a' dolog ellenkezöképpen történt légyen. De a' mi nem kissebb tsudálkozást érdemel, a' Pétervári

*) *Csudálni lehet hogy adhatott hitelt Vilhelm Király ezen költött hírnek, holott ha tsak az Ármádiának fekvését tekintette volna is, észbe vehette volna a' valóságot. A' gyözédelmeskedö nem ſzokott hátra ſzaladni.* —

Orſzágló Tanáts is megtsalattatott, és a' Generálisoknak nem igaz tudósítását ſzinte olly igazán elhidte, mint 1805-dik eſztendőben, a' mint egy Hírdetményben kiadta, hogy Austerlitznél nem az Oroſzok, hanem az Austriaiak verettettek meg a' Francziáktól, és hogy nem az Oroſz, hanem a' Német Csáſzár vezérlette légyen a' Hadi Sereget.

A' következés megmutatta, mellyik réſz győzedelmeskedett Putulſzknál és Goliminnál, mert a' Francziák mindenkor előbbre mentek: Mortier Marschal egy tsapat Seregetskét küldött Vollin felé, melly a' Burgus Pomeraniában lévő Városotska, ott ezer Gyalog, és 500 Lovas Burgusság megütközött ezen Franczia Sereg Tsapattal: megátalkodással folytattatott mind a' két ellenséges réſzről a' viaskodás: a' Városnak útſzáin nem tsak fetskendezett, de ſzinte omlott az emberi vér, míglen a' Francziák itt is erőt vettek; egyedül Perrin Victor Generálishoz nem volt hív a' változó ſzerentse, minthogy ez, midőn Stettin felé útban volna, az ellenségtől elfogattatott.

§. 40.

Tovább való próbatételeik a' Francziáknak az Oroſzok ellen.

Tsudálatosok azok a' Tünemények, mellyek a' világ piaczán sokſzor megjelennek, és ismét elenyéſznek. Világos bizonyságai lehetnek a' sors változásának azon esetek, mellyek Januarius hónapban ezen eſztendőben Varsó városában tör-

téntek: Januarius elején az Oroszok nagy felfúvalkodással vitték végig a' Varsói útszákon az ágyúkat, olly eltökéllést jelentvén magok iránt, hogy az ellenséget azon ágyúkkal végképpen eltörlik, éppen azon hónapnak végén a' Francziák ugyan azon Orosz ágyúkat, mint diadalomnak tsalhatatlan jeleit a' Varsói útszákon keresztül vitték. Ezen ágyúkat, mellyeknek számok 85-re ment, és a' mellyeket a' Varsói piaczon látványságúl kiszegeztek vala a' Francziák, Kamenszkói, Beningsen, Buxhövden Generálisoktól a' Czarnavói, Nasielki, Putulszki, és Golimini tsatákban vettek volt el. Ezután Ney Generális Elbing felé, melly a' Balti Tenger mellett lévő Város, előre mozdúlt; Ponte Corvo Herczeg pedig azt megszállotta mindjárt, mihelyt Drouet Generális Christburgba bément, melly Város Elbingtől tsak két órányi távolságra vagyon. Midőn pedig egy Orosz Sereg Tsapat a' Passarge vizén Liebstadtba menne, a' Ponte-Corvoi Herczeg nyomokba ment, és Mohrungen mellett, melly a' Vistula és Passarge vizei közt lévő Helység, beléjek ütközött azoknak hátulsó Seregekbe, és azonnal öszvekaptak: a' nyolczadik Linea Regement egész erővel reájok rohant az Oroszokra, és őket a' Passarge vizén általnyomta. Pahlen és Galitzin Generálisok minden eszeket és erejeket elölvették, hogy a' Francziáknak megfelelhessenek, de foganatlan volt minden erőlködések; a' Francziáktól megyőzettettek.

A' Mohrungeni ütközet után elhagyták a' Francziák a' téli szállásaikat, hogy annál hathatósabban dolgozhassanak az Oroszok ellen, a' kiknek Essin Generális Havasalföldről új segítséget hozott vala. Az Oroszok a' Bug vize felé akarták a' verekedés helyét általtenni, mellyet a' Francziák örömest megengedtek. Hogy a' nagy Ármádiához közelebb légyen, Villenbergbe jött Napoleon Császár Januarius 31-ikén estve. Ponte Corvoi Herczeg Osterodeban, és Tobauban katona őrizetet hagyván, Strasburg felé ment előre. Lefevre Marschal pedig éppen akkor Dantzighoz érkezett, hogy a' Vistula vizének bal partját vigyázat alatt tartsa, és Februarius 1-sö napján Passenheim mellett tartott véres tsatázás után Villenbergbe bément. Ugyan akkor tört bé Davoust Ortelsburgba, a' Bergi Nagy Herczeg pedig Allensteinba, egy más Francziai Sereg Tsapat pedig Vasserburgba.

Napoleon Császár Februarius 3-ikán Gotkendorfra érkezett, és Soult Generálisnak parantsolta, hogy Guttstadt felé előre mozdúljon, hogy Bergfriednél a' Vistula vizén lévő hídat foglalja el. Soult Generális Guttstadtot elfoglalta, a' hol az egész Orosz Ármádiának Tartalék pogyászát elrablotta; azutan Leval és Legrand Sereg-Ofztállyaival a' hídat akarta megszállani, de ezen szándéknak az ott lévő 12 Orosz Batalionok megátalkodva ellene állottak. Erősebben hozzá látott Soult a' dologhoz: dél után három óra tájban ágyúztatni kezd, és rövid idő alatt a' híd már a' Francziák' hatalmában

volt, az Oroſzok pedig, a' kik azt elsôben megátalkodással védelmezték, mindnyájan ſzéllyel verettettek. Ez mintegy elöljáró hírmondója volt azon diadalomnak, mellyet két nap múlva azután a' Francziák Eylaunál a' Burgusokon vettek. Nagy ſzerentsével tusakodtak a' Francziák az Oroſzok ellen mind Matendorfnál, mind Deppennél, és Liebstadtnál, a' hol sok élésházokat nyertek el az Oroſzoktól.

§. 41.

*A' két ellenséges Hadi Seregnek helyheztetése a' Burgus Eylaui *) véres tsata elôtt.*

Már most egy tsapás után másik érte az Oroſzokat, és ôket a' gyôzedelmes Francziák nyomon kergették. A' Bergi Nagy Herczeg Landsberg felé ment, Davoust Heilsberg felé, Ney Vorendisch felé, hogy az Oroſzokat az egybekaptsolódástól akadályoztassa: Cladau, és Hoff közt érte el ôket Ney Generális, és egéſz Burgus Eylau nevû Városotskáig nyomta hátra ôket; itt egy dombos helyre, mellyrôl a' Város mellett lévô lapos térségre akadály nélkül való le látás vagyon, mintegy hetven-ezer ember hadi rendbe helyheztette magát; de tulajdon veſzedelmökre azon dombos helyet elhagyván Schlediten felé

---

*) *Két Eylau nevezetû Város vagyon: egyik Német Eylau nem meſzſze Marienverdertôl a' Jeserich tava mellett; a' másik Burgus Eylau, a' mellyrôl itt van a' ſzó; ez Kreutzburg mellett vagyon.*

laposra vonták magokat, a' hol két rendbe állottak, és négy ágyúzó sánczot kéſzítettek, mellyek közzül mindegyikben negyven ágyú volt. Soult Marschal volt, a' ki őket a' 46-dik, és 18-dik Regementtel az ô elôbbeni igen jó állásoknak élhagyására kénſzerítette. Eleinten ezen Oroſz Sereg meglehetôs lépésekkel tette viaskodását, úgy hogy a' 18-dik Regementnek bal ſzárnyát oldalba vették, és annak egy Batalionját rendetlenségbe hozták; Klein Generálisnak Oſztállya azomban megváltoztatta ezen folyását a' ſzerentsének; ez a' maga Oſztállyával bétörekedett a' Városba; egynehány Oroſz Regementek a' Templom Udvarába helyheztették magokat, és onnét védelmezték magokat a' Francziák ellen; gyilkoló viaskodás után éjtſzaka tíz órakor tsakugyan kiverettettek az Oroſzok a' Templom kerületéből, és a' Várost a' Francziák megſzállották. Éjtſzaka a' gyôzedelmeskedô Fél a' Város környékében táborozott. Legrand' Oſztállya a' Város elôtt állott. St. Hilair' Oſztállya jobb felöl, Augeraué pedig bal felöl táborozott. Davoust megkerûlte a' Várost, hogy az Oroſz Seregnek bal ſzárnyára, ha az a' maga elôbbeni állásáról ki nem mozdúlna, véletlenül reá tsapna; Ney pedig a' jobb ſzárnyát fenyegette az ellenséges Seregnek. A' Francziák igen nagy sietséggel irtóztató ágyúzó sánczokat kéſzítettek; Hadi Seregek pedig olly nagy volt, hogy több volna kilenczven-ezer fegyveres embereknél. Egy más Sereg Tsapat Auklapennél Kutsitten felé mozdúlt, a' hol a' Burgusok állottak;

ezen Sereg Tsapatnak az volt az eltökéllése, hogy az Orosz Sereget megkerûli, és ugyan az Orosz Tartalék Seregnek határá rohan. Ez volt a' két ellenséges Seregnek helyheztetése azon éjtszakán, melly az Eylaui véres tsatát megelőzte.

§. 42.

Burgus-Eylaunál volt ütközet.

Februarius 7-ikén viradtakor az Oroszok kezdették el a' verekedést: irtóztató módon ágyúztak a' Város ellen. St. Hilair' Sereg Osztállya előre mozdúlt, hogy a' Városba beszálljon, és azt védelmezze. A' Francziák száz ötven ágyúval mondottak jó reggelt az Oroszoknak, kik közzûl a' helyesen czélozott ágyúk egész rendeket lesodrottak. Maga Napoleon volt az ütközetnek elintézője, és éppen azon idôpontban érkezett a' Templom udvarához, midôn azt az Oroszok erôvel meg akarták szállani. Olly jó rendeléseket tett Napoleon Császár, hogy az Oroszoknak fel kellett adni szándékjokon ezen részrôl; azért egész erejeket a' szélmalmok felé húzták, hogy a' Franczia Seregnek bal szárnyát ostromolhassák. Nagy dühösséggel kezdôdött a' Francziák' bal szárnyára való rohanás, és mint egy veszedelemben látszota lenni, midôn St. Hilair' Osztállya, és Marschal Augerau' Serege az Ármádia jobb szárnyáról a' bal szárnyához ment segítségül: már akkor a' megütközés közönséges lett; midôn leghevesebben küszködne a' két ellenséges Sereg, olly sûrûn esett a' hó,

hogy a' viaskodó Vitézek két lépésnyire társaikat az ellenségtől nem különböztethetnék. Felderült az idő mintegy fél óra múlva: akkor észre vette Napoleon Császár, hogy Augerau-nak Sereg Tsapatja igen messze távozott volna az Ármádiának bal szárnya felé, azonnal új rendelést tett: parantsolta, hogy a' Bergi Nagy Herczeg az egész Lovassággal, Bessiers Marschal pedig a' Lovas Testőrző Sereggel indúlnának meg, és egyszersmind egész erővel rontanának az ellenségre.

Ezen fordúlás igen méretz tselekedet volt, de egyszersmind éppen váratlan volt az Oroszok' részéről, a' kiknek megverettetéseket ezen mozdúlás főképpen eszközlötte. Az Orosz Lovasság, melly ezen fordúlást (Manövrét) megakarta akadályoztatni, rakásra verettetett; az egybetsapás öldöklő volt; az Orosz Gyalogságnak két lineája általtörettetett, a' harmadik linea pedig az erdő felé hátra húzta magát. Az igen emlékezetes dolog, hogy a' Franczia Testőrző Lovas Sereg az Orosz Ármádián kétszer általvágta magát, és azt általszakasztotta. Azon időközben még a' hó esett, és a' tsatamezejét homállyal befedezte; egy négy-ezerből álló Sereg Tsapat az Oroszok közzül a' Temlom udvara felé nyomúlt, és Augerau Marschal' Seregének bal szárnyára akart fordúlni; de a' Testőrző Granatérosok, és két Regement Chasseurs Bruyer vezérlése alatt ezeknek hátokra került, és őket széllyel verte. Ugyan akkor érkezett Davoust Marschal is az erdő mellett lévő dombhoz, Eylau városának cránnyában, az

Oroſzokat maga elôtt kergette, és a' dombot elfoglalta, mellyen elôbb az Oroſzok voltak. Dél után három óra tájban a' Franczia Seregnek bal ſzárnya magát Eylau városához támaſztotta, a' jobb ſzárnyok pedig az erdôhez, és a' dombhoz, a' mellyen eddig a' verekedés kezdetétôl fogva az Oroſzok állottak volt, és úgy a' Francziák' hatalmában volt a' tsata-mezô. Hogy a' győzedelem tökélletes légyen, egy jó forma Burgus Granatéros Sereg Tsapatot is ſzéllyel vertek a' Francziák, a' melly l'Estocq' vezérlése alatt az Oroſz Sereg' bal ſzárnyának segítségére jött, a' melly Seregnek ſzakadvánnya magát Drangsitten felé húzta. Az éjtſzakai setétség ſzakaſztotta félbe az ellenséges öldöklést. Ezen rémittô éjtſzakán az Oroſzok Schmoditten nevû falut meg akarták ſzállani, hogy a' sebesülteket, és az ágyúikat oda vihessék, de már akkor Marschal Ney ezen faluba béſzállott vala, és úgy Ney és Davoust Sereg Oſztállyai közzé véletlenül jövén, kelepczébe kerûltek: kéntelenek voltak azért nagy sietséggel magokat viſzſza vonni, ne hogy egéſzen felreſzeltessenek. Ez volt az Eylaui verekedésnek vége.

§. 43.

A' Burgus-Eylaui verekedésnek következése.

Az Oroſzoknak Eylaunál való megveretetések elrontotta azoknak eltökélléseket, mellyel ôk Thorn felé akartak mozdúlni; Königsberg felé mozdúltak azért, a' hol nékik a' Bergi Nagy Her-

czeg' Serege mindenütt nyomokban volt, annyira, hogy ez az ô Elôvigyázóit egéſz a' Város faláig kiterjeſzthette. A' nagy Ármádia ellenben a' maga helyheztetésében megmaradott, és minden akadály nélkül téli ſzállásra mehetett. Az Oroſzok Pregelen kereſztül Königsberg felé mentek, és a' Város környékén táborba ſzállottak. Az volt a' közönséges vélekedés, hogy az Oroſzok közzûl Burgus-Eylaunál hét-ezeren halva maradtak a' tsatá-mezôn; több ezrekre ment pedig a' sebesûlteknek ſzámok, kik közzûl, tulajdon vallástételek ſzerént az Oroſzok Königsbergben tizenhat-ezret ſzámláltak. A' Francziáknak veſztesége hasonlíthatatlanúl kevesebbre ment. Azt némellyek mintegy bizonyosnak mondják, hogy az Eylaui ütközetben, és azt megelôzô apróbb tsatákban az Oroſzok 175 ágyút, és 25 Záſzlót, és negyven ezer embert veſztettek. Az pedig minden kétséget kirekeſztô bizonyos dolog, hogy az Oroſzok két nap múlva ezen tsata után minden pogyáſzaikat Königsbergbôl Memelbe vitették. Ezt végbe vivén a' Francziák, folytatták az ô hadi készületeiket, és ûzték az Oroſzokat mindenfelöl. Camillo Borghese Herczeg, a' ki Maria Loisiát Napoleon Csáſzárnak testvér húgát, és le Clerc Generalisnak özvegyét vette volt feleségûl, megindúlt a' maga hadi ſzállásáról, és az Oroſzok' ſzemek' láttára általment a' Passarge vizén, és a' Finkenstein nevet viselô Oroſz Regementet halomra hányta. Hogy azon Franczia Regementek, mellyek közel egymáshoz lévô Helységekben ſzálva voltak, bi-

zonyosabb bátorságban legyenek, a' Spandeni, és Elditteni hídaknál, valamint a' Gutstadti domboknál is erős sánczokat ásattak. Nem különben a' Vistula vizén lévő hídaknak sánczait, valamint a' Prágai, Sieroki, Moldini, és Thorni híd sánczokat mind helyre állították; új híd sánczokat hányatott pedig Marienverdernél, és Marienburgnál Napoleon Császár. A' Thorni fegyverházak előbbeni állapotjokra tétettek; Osterode pedig, a' hová Napoleon Császár a' maga fő hadi szállását általvitte, egy hónapra való eleséggel megrakattatott. Az Ármádiának téli szállása minden ellenséges reá rohanás ellen annál nagyobb bátorságban volt, hogy a' jobb szárnyát a' Narev vize partjához támaszthatta, bal szárnyát pedig Braunsbergnél Omulev, és Passerge vizének hosszába feküdt; a' dereka a' Franczia Ármádiának 15 ezer Lengyel Katonasággal volt fedezve, a' kik Zayonczek Generális vezérlése alatt Neidenburgnál és Passenheimnál állottak. Azon Brombergi tsatorna is, melly az Odera és Vistula vizét összveköti, nagyon bátorságosította a' Francziáknak téli szállásaikat.

§. 44.

Dantzignak a' Franczidk által való elfoglalása.

Az Eylaui tsata után megindúlt Lefevre Marschal Februarius 12-ikén Marienverder, és Dantzig felé Hadi Seregével. Egy tsoport Burgus Sereget, melly az úton eleibe tűnt vala, olly szándékkal lévén, hogy Dantzigba rekeszkedhes-

sen, Lefevre széllyel vert, és Dantzigot Ostrommal be kezdette keríttetni. Az alatt az Olasz Országi Katona Sereg, Teulie Vezérlése alatt Kolberghez, Dupas' Osztállya pedig Stralsund felé nyomúlt elôre. Lefevre Marschal Stettinbôl, Cüstrinbôl, N. Glogauból, és Berlinbôl faltörô ágyúkat hozatott maga után Dantzighoz, és a' Várost mindenfelöl elzárta. Dantzig Várának fô Kapitánnya Burgus Generális Kalkreuth volt, éppen az, a' ki 1793-ban Moguntzia Várát megvette vala II. Vilhelm Király' idejében. A' Vár ôrizetére Dantzigban tizenhat ezer Burgusok, és hat-ezer Oroszok voltak; olly számmal voltak tehát, melly elégséges lehetett a' Várnak védelmezésére, és pedig annál könnyebben, mennél nehezebbé tették a' Francziák részérôl annak ostromát azon sok vizek, és posványok, mellyek a' Város környékén vannak, ezen kivûl azon erôségek, mellyek a' Várnak ostromlását igen nehezíttik. Lefevre Marschal azomban meggyôzött minden akadályokat, úgy hogy Martius hónapban az ô Elôvigyázói a' Város falai mellett állanának. A' Szász, Lengyel, és Badeni Katonaság az ô Korona Herczegjek vezérlése alatt hathatós szolgálatot tett ezen Városnak ostromlásokor; a' Várbéli Ôrizet pedig semmit sem tett egyebet a' Városnak védelmére, hanem hogy egynehány Batalionok, és éleményre való holmi ezeknek fedezetek alatt a' Várba betétettek. Legelsôben Lefevre Marschal Nogát szigetét szállotta meg, mellyet ezer Orosz védelmezett vala; ezeket Drouet Generális rakásra verte,

és többnyire agyon vagdalta. Ezen ütközetben leginkább a' Párisi Testörzök tettek ki magokért.

Midön Dantzig ostromoltatnék, Sándor Orosz Császár az Armádiához érkezett, és Bartenstein városában a' Burgus Királlyal, és Constantin N. Herczeggel, kétség kivül Dantzig' védelmezése eránt nagy Hadi Tanátsot tartott. Nem törödött ezzel semmit is Lefevre Marschal; tovább is folytatta Dantzignak ostromát. Annyira került már a' dolog, hogy a' Városnak megtartására semmi más mód nem volna, hanem vagy a' Passarge vizénél szükséges volna egy fő ütközetet tartani, vagy pedig annak vízen segítséget vinni: az elsö nem látszott tanátsosnak lenni, mivel az által olly veszedelmre lenne kitéve az Orosz Sereg, mellyben annak egészen való eltöröltetése történhetne; az végeztetett tehát, hogy a' Francziák ellen vízen fognak törekedni a' Vár' védelmére: e' végre az ifjú Kamenszkói, ama' vén Hadi Vezérnek a' fia két Sereg Osztály Oroszokkal, és egynehány Burgus Regementekkel hajókra ült Pilauban, 's onnét egész Kalchbergig hajózott, hogy utóbb Dantzikig mehessen: Martius 12 ikén mintegy öt-ezer ember a' Veichselmünde nevezetű Dantzigi erösségnek fedezete alatt a' Dantzigi kikötö parton szárazra szállottak.

Valamint Napoleon Császár megtudta, hogy a' Várbéli Örizetnek 5 ezerből álló új segítsége érkezénd, Lannes Marschalnak parantsolta, hogy Oudinothnak Tartalék Seregével Marienburgból indúljon meg, és Lefevre Marschal-

Marschalnak Ármádiájához jöjjön Dantzig mellé; éppen akkor érkezett Lannes ezen Tartalék Sereggel Dantzig mellé, midőn azon 5 ezerből álló segéd erő a' szárazra kiszállott: 13-ikban és 14-ikben mind a' két rész ütközethez való készületeket tett: 15-ikben indúltak meg az Oroszok olly szándékkal, hogy a' Vistula vizének jobb partjáról a' Francziáknak oldalára kerüljenek. Brigada Generális Schramm, a' ki az Elővigyázatnak Vezére volt, akkor ment a' tűzbe, midőn már Veichselmünde erősségből ágyúztak ellene. Lefevre Marschal az Alsó Vistulánál lévő hídon általment, hogy Schramm Generálisnak segítségére légyen; Gardane Generális védelmezte a' Vistula vizének jobb partját; a' Tartalék Sereg pedig Oudinot' vezérlése alatt a' bal partnak védelmére volt: nagy elszánással viaskodott mind a' két rész; az Oroszok kéntelenek voltak engedni, és magokat Veichselmünde erősségbe vonni, a' melly erősségben már kilencz órakor reggel a' Francziáktól körül vétetve ostromoltattak; a' tsata-mezö megtölt a' holt testekkel, a' levegö megtelt a' sebesülteknek jaj kiáltásokkal. Estve a' sebesülteket hajókra rakták az Oroszok, hogy a' Königsbergi Ispotályba vigyék. Nem tudni mai napig is az okát, miért a' Várbeliek ezen ütközet alatt ki nem rohantak küszködő társaiknak segítségekre; azzal megelégedtek, hogy a' Francziák ellen ágyúztak.

HETEDIK SZAKASZ.

Dantzignak Capitulatiójától fogva a' Tilsiti békességig, melly volt Junius 8-dikán 1807-ben.

§. 45.

Dantzig Capitulál, Graudentz Vára is megadja magát.

A' Veichselmündei tsapás előtt azon törekedtek az Oroſzok, hogy a' hadi ſzerentsét réſzekről jobbra fordítsák, de haſzontalan volt minden erölködések. Haſzontalanúl támadta meg az Oroſzoknak könnyű Lovassága a' Passarge vize mellett egéſz hadi rendét a' Francziáknak, a' kiket Soult Marschal vezérlett vala. Haſzontalanúl ostromlották az Oroſzok a' Franczíákat az Alle vize mellett; mert ezek egy ſzoros rendbe ſzedvén öſzve magokat, elnyomták az ellenek törekedő Oroſzokat. Igaz, hogy nem meſzſze Villenbergtől Malga nevű Városotska mellett, melly az Omulev víz partján vagyon, elnyomtak az Oroſzok egy tsoport Lengyel Katonaságot, de Fischer Franczia Generális elſzélleſztette a' már hatalmaskodni kezdő Oroſzokat. Szinte hasonló ſzerentsétlenséggel ütköztek meg az Ore-

ſzok Gazán Generálissal Villenbergnél; valamennyire ſzerentsésebbnek látſzott az ô viaskodások az Omulevi és Drunzevoi híd-ſáncznál Girard Generalis ellen; ez sokáig foganatlanúl viaskodott az Oroſzokkal, de ez még is utóbb a' Narev vizéig nyomta ôket, mellyben sokan veſztették volt életeket. Suchet Generális megverte ôket Ostrolenkánál, Lemarrois Generális a' Bug vize mellett Martius 13ikán, Maſsena Generális is, a' kit Napoleon Csáſzár Olaſz Orſzágból az Ármádiához hít vala, igen sok károkat tett nékiek. Minden tetteik az Oroſzoknak oda czéloztak, hogy a' Francziáknak több réſzeken alkalmatlanságot okozván, ôket a' Dantzignál való egybekaptsolástól akadályoztaſsák, de el nem érhették ſzándékjoknak czélját, sôt még azt a' ſzerentsétlen esetet is kellett nékik tapaſztalni, hogy a' Francziák Nogát ſzigetéből a' Vistula vizén általmentek, és az Oroſzoknak hátokra kerültek. Passenverder és Stege közt is rémittô vérontást tettek a' Francziák az Oroſz Seregben, míglen végre Martius 14ikén a' Veichselmünde erôsség mellett történt megverettetések az Oroſzoknak Dantzignak sorsát végképpen meghatározta.

A' Dantzigi Várôrizet még most is várvavárta az Ángolok segítségét, melly nékik olly ſzentül megigértetett vala. Ha az Ángolok segítségül jöttek volna annak idejében Dantzig városához, ôk nagy fordittást tehettek volna a' Francziák' ſzerentsés lépéseik eránt, és azt megváltoztathatták volna, de az Ángolok akár el-

tökéllett szándékkal, akár tsupa történetből késedelmeskedtek; azomban elmúlt, és többé viszsza nem tért azon szerentsés időpont, mellyben ők szövetséges társaikat hathatósan segíthették volna. A' Veichselmündei megverettetés után jelent meg egy Félelem-nélkül nevezetű Angliai Corvette, mellyen 24 ágyú, 120 Ángol, és 60 Orosz Katona volt, a' melly Corvette sok hadi szert hozott volt magával; ezen Corvette is minden haszon nélkül tért viszsza azon nedves úton, a' mellyen érkezett vala. Nem volt tehát már semmi mód Dantzignak az ostrom alól leendő felszabadíttására: az Őrizetnek fő Kapitánnya tehát Kalkreuth általadta a' Várost Capitulátió által, ámbár ő előbb azt mondotta, hogy készebb az őszverontatandó Városnak omladék falai közzé temettetni, mint sem a' Városnak általadására reá állani. A' mi Kalkreuth Generálist a' Városnak általadására indította, az volt főképpen, hogy a' Francziák a' malmokra folyó vizet másfelé szivárkoztatván, minden malmait Dantzig városának haszonvehetetlenné tették. A' Veichselmündei tsapás, és a' Burgusoknak Sioroknál és Cantonál lett megverettetések őtet olly tsüggedezővé tették, hogy Majus 20 ikán értekezni kezdett a' Francziákkal, 26-ikán pedig ötvenegy napi ostrom kiállása után valósággal Capitulált. Az emlékezetes ezen Capitulatió eránt, hogy az tsaknem szóról szóra úgy vagyon feltéve, mint a' Moguntziai Capitulátió volt 1793-dikban, midőn azt Kalkreuth a' Francziáktól általvette. Midőn ezek történtek, I. Sándor

Csáſzár, és III. Vilhelm Király Heiligenbeilban mulatoztak, a' hová jól hallhatták az ágyúk durrogását, midőn a' Város ostromoltatott, az ágyúknak eltsendesedéséből is azt itélhették, hogy a' Város már vagy általadattatott, vagy nem sokára általadattatik a' Francziáknak.

Nem akartak a' Francziák időt veſzteni, bevették a' Capitulátiót, és pedig annál örömestebb, mivel tudták, hogy Hagelsberg még erős őrizet alatt volna, és még azt egy víz-árok is védelmezhetővé tenné, mellyre nézve a' Városnak megvétele még hoſzſzabb időre terjeſztethetne. A' Dántzigi Őrizet még kilencz ezerből állott: ennek a' Franczia Ármádi ſzeme előtt kellett katona-rendbe a' Városból kimenni. Kalkreuth Generálisnak majd elviselhetetlen fájdalmára esett azon ſzégyen, hogy néki kellett a' Várbeli Őrizetet a' Franczia Ármádia láttára Dantzigból kivezetni. Ez történt Majus 26-ikán 1807-ben. Dantzigban 800 ágyú, 500,000 mázsa rozs, igen sok poſztó, és mindenfele éleménnyel, és más holmivel tele Páhók (Magazinok), mellyeket Rapp Franczia Generális, a' ki ezen Városnak Igazgatójává tétetett, vett vala által. Dantzignak meghódolása Graudentznek általadását húzta maga után, melly nem sokára Dantzig után megadta magát.

§. 46.

Dantzig Városa eránt való nyomos értekezések.

Dantzig legnevezetesebb volt a' Hanseati Városok közt, a' melly jussát kétſzáz eſztendőkig

megtartotta. Idôjártával többféle politikabéli viszontagságokat tapasztalt. Az elôbbeni Századnak kezdetén az Orosz Császárral háborgásba keveredett; de 1717 ben I. Péter Császárral ismét megbékélt. Az Ultrajectomi békesség-kötésben részt vett, és néki mind azon kereskedésbéli szabadságok tulajdoníttattak, mellyekkel bírt Hamburg, Lübeck, és Bremen városa. Lengyel Országnak elsô feldarabolásakor 1773-dik esztendôben Dantzig és Thorn megtartotta ugyan a' maga felsôzthatatlanságát, de még is sokat elvesztett a' maga hajdani szabadságából, mert II. Fridrik Király 1775 dik esztendôben ott egy Királyi és Munitzipalis Vámot állított, és minden eladandó portekára, melly onnét az ô Országaiba viteretett, bizonyos vámot vetett. Hasztalan volt a' Városnak ez eránt tett minden panaszkodása, mindaddig, miglen a' Pétervári és Berlini Udvar közt 1784 ben egy igen hasznos kereskedésbéli kötés tétetett: azomban az ezen kötésben megállíttatott dolog függôben maradott. Midôn 1788-ban az Orosz Udvar hadat indítana a' Fényes Porta ellen, Dantzigban két részre váló szakadás támadott: egyik rész a' Burgus Birodalomhoz való kaptsoltatást, a' más rész pedig az elôbbeni függhetetlenségnek fenntartását sürgette. A' Reichenbachi Congressusban 1790-ben Dantzignak sorsa elvégeztetett, és az a' Burgus Uradalma alá kárhoztattatott, ámbár az Orosz Udvar titkon ennek meggátlásában dolgozott. Ugyan csak 1793-ban II. Vilhelm Burgus Király Dantzignak és Thornnak birtokába lépett,

és ugyan azon esztendőben egy új kereskedésbéli törvényt hírdetett. Ezen időtől fogva Dantzig a' Burgus parantsolatjától függött, míglen 1807-ben Lefevre Franczia Marschal ostrommal megvette azt, a' midőn Napoleon Császár Lefevre Generálist Dantzigi Herczeggé tette.

Ezen Város Rodune és Mottlau vizek közt vagyon, melly mind a' kettő a' Vistula vizébe omlik. Dantzigban mintegy 60000 lakos számláltatik, a' kik többnyire búzával, égettborral, viaszszal, mézzel, és mindenféle fűszerszámmal kereskednek. Elegendőképpen meg vagyon erősítve; kár, hogy Bischofsberg, és Hagelberg igen közel esik hozzá, a' honnét azt ágyúzni lehet. Dantzignak környéke termékeny, kivált gabonára nézve. Veichselmünde a' Városnak erőssége, a' Vistula túlsó partján vagyon Vasserschantze és Neufahrvasser nevű erősség. Dantzig mind eddig másodig Városnak tartatott a' Burgus Monarchiában, és kultsa volt az Éjszaki Lengyel Országnak, melly egyszersmind a' Balti Tenger mellett lévő Helyek közzül legnevezetesebb volt. Most már Dantzig ismét egy szabad kereskedő Város lett, melly állapotban hajdani fényességére ismét felemelkedhetik.

§. 47.

A' nagy Ármádiának helyheztetése a' Burgus-Eylaui verekedés után.

Térjünk viszsza a' nagy Ármádiához, mellyet Varsó környékén hagytunk vala. Februa-

rius 15-ikén Massena Generális 25 ezer emberrel Ostrolenka felé ment, a' hol ö egy Oroſz Sereg Tsapatot egéſzen felreſzelt vala; a' minn a' Francziák sajnálkodtak, az volt, hogy közzülök ama bátor ſzívü Generális Campana a' tsata-mezején halva maradott. Hasonló ſzerentséje volt Düpont Generálisnak, a' ki Braunsbergnél egy sereg Oroſz Katonaságot meggyözött, és tölök 16 ágyút elvett. Ezen ſzerént Leger-Belair Generalis Februarius 16-ikán Petersvaldnál gyözedelmeskedett, és Kroff Oroſz Generálist elfogta. Akkor téli ſzállásokra küldetett a' Franczia Armádia: Ponte Corvo Herczegnek hadi ſzállása Braunsbergnél volt, Soulté Liebstadtnál, és Mohrungennél; Neyé Gutstadtnál; Davousté Allensteinnál, Hohensteinnál, és Deppennél; a' Lengyel Sereg Neidenburgnál; Lefevre Dantzignál; az ötödik Sereg az Omulev vize mellett; a' Bajor Korona Herczeg Varsónál Hieronimus Herczeg Slesiában; a' nyolczadik Sereg Svéd-Pomeraniában; Napoleon Csáſzárnak fö tábori ſzállása pedig Osterodéban volt.

A' Kozákok azomban nem sokáig engedték ötet nyúgodni; minden réſzről reá rohantak; ezen ok indította Ney Marschalt, hogy Vorndittnél a' Passarge vizén általſzállana, és az Oroſzokat Königsbergig üzné, melly feltételét ö helyesen végre hajtotta. Nem sokára azután véletlenül reá ütöttek az Oroſzok a' Zechernél lévö Franczia Táborra, ott nagy kárt tettek, és magokat hirtelenséggel viſzſza vonták. Villenbergnél nem voltak ollyan ſzerentsések: minthogy

Borghese Herczeg igen vitézül fogadta õket. Hogy a' következhetõ rohanások ellen bátorságba tegyék magokat, az Alle vizének jobb partját megszállották, és az Ármádia bõséges eltartást vett Elbingbõl, Braunsbergbõl, és Nogát szigetébõl, a' mellynek igen bõv termékenysége vagyon. Ezen nyugodalom idejét is haszonra fordította Napoleon Császár, és a' maga fõ hadi szállásán beszélgetést tartott Myrza-Ryza-Kán Persiai Követtel, *) a' ki tõle az Oroszok ellen védelmet kért. Ezen szövetsége Napoleon Császárnak a' Persiai Fejedelemmel új akadály volt Sándor Császár' plánumának végre hajtásában: már most mindenfelõl veszedelem fenyegette õtet; három hatalmas ellenséget látott maga ellen fegyverben lenni: a' gyõzedelmes Franciát, a' Törököt, és a' Persát. Midõn Lefevre Dantzigot ostrommal bekerítteni kezdette, Napoleon Császár, ki a' nagy Ármádiánál volt, a' fõ hadi szállását Finkensteinra tette által, hogy Dantzig

*) *A' Persiai Fejedelemnek, vagy is Sophinak neve Feth-Aly-Schah; mintegy 58 esztendõs; a' Korona Herczegnek neve Abbas-Myrza, a' Nagy Vezérje pedig Rezzac-Myrza néven neveztetik, a' ki mindenkor a' Fejedelem' oldala mellett vagyon. Egy darab idõtõl fogva viszszavonás vagyon a' Persák, és Oroszok közt Georgia Tartománnyá eránt, melly viszálkodásoknak a' Tilsiti békesség végét szakasztotta.*

ostromához közelebb légyen; ugyan itt vezette a' Beneventi Herczeg Aprilis 28 ikán Napoleon Csáfzár eleibe Said Mohamed-Emen-Vahin nevezetû Török Követet; ezzel Napoleon Csáfzár egy egéfz óráig befzélgetett, és bizonyossá tette, hogy Selim Csáfzárral olly fzoros egyesülésben volna, mint a' jobb kéz a' ballal; azomban ezen fzoros egyesülést feltágították a' Jantsárok, midõn ök Selimet a' Csáfzári hatalomtól megfofztottak.

§. 48.

A' Bétsi Udvarnak a' magavisélete ezekben a' környülállásokban.

Az 1806 ki és 7 diki háborúban a' legfzorosabb felfegyverkezett pártatlanságot megtartotta az ellenkezõ Hatalmasságokhoz képest; mellyre néki sok nyomos okai voltak. Kétség kivül a' Burgus-Eylaui tsata után a' háború folyásán Austria egy fordítást tehetett volna: Galicziából kiütvén, a' Burgus által elfoglalt Lengyel Orfzágon kerefztül a' Francziáknak oldalokra kerülhetett volna, de ezen Kerefztény Udvar a' maga mérséklésérõl, és a' Nemzetek törvénnyének hív megtartásáról a' világot meg akarta gyõzni; e' mellett azt is jól tudta, melly könnyen megtörténhetne, hogy a' Burgus Udvar, mint II. Vilhelm' idejében Basileában magános békességet kössön a' Francziákkal, és az egéfz háborúnak terhét az Austriai Ármádiának hátára fordítsa: azt ítélte tehát az Austriai Csáfzár, hogy ezen

környülállásokban semmit okosabban nem tselekedhetik, mint sem ha felfegyverkezett ſzoros pártatlanságot fog tartani; e' végre a' Cseh Orſzági, Slesiai, és Lengyel Orſzági ſzélek fegyveres néppel megerősíttettek, élésházak rendeltettek, és a' Demarcatio határai oſzlopokkal megjeleltettek. Ezen pártatlanságnak az is volt egyik oka, hogy a' hoſzſzas háborúban megerőtlenedett Népnek ſzükséges pihenése lehessen. Midőn a' békesség helyreállítása eránt foglalatoskodik Ferencz Csáſzár, az ő házi nyugodalmát felzavarta Mária Theréziának, az ő második Feleségének halála. Ez IV. Ferdinand Nápolyi Királynak, és Carolina Austriai Herczeg Aſzſzony' leánya volt. 1807-ikben Aprilisnak 13-dikán halt meg 34 eſztendös korában. Halálát időnek előtte való gyermek ſzülés okozta.

§. 49.

A' Franczidk és Oroſzok közt való ellenségeskedéseknek folytatása; Spanden, Lomitten, és Deppen mellett való ütközetek.

A' sok tsatákban annyira megſzakadozott a' Franczia Ármádia, hogy a' Birodalom' Tanátsának kéntelen volt Napoleon Csáſzár parantsolni, hogy az 1808 dik eſztendőre járandó felróttak közzül nyolczvan-ezeret állítana ki, a' kik minden esetre, ha a' ſzükség úgy kívánná, az Éjſzaki Tartományok felé való kiindúlásra kéſzen állanának. Igaz, hogy egéſz télen munkában volt a' békesség helyre állítása, és az elvégeztetett, hogy min-

den hadakozó Hatalmasságok, kivévén a' Törököt, válaſztott ſzemélyeket küldjenek azon Gyülésbe, melly a' békesség megállításában dolgozánd; sok levelezések után abban állapodtak meg, hogy Koppenhágában tartassék a' Gyülés, mellyben ſzabad légyen a' Török Követnek is megjelenni. Elöbb, hogy sem ezek megtörténnének, Bartensteinra érkezett az Oroſz Csáſzár, maga vette által az Ármádiának vezérlését, és újolag kiütöttek az ellenségeskedések.

Junius 5-ikén kezdette a' mozdúlásait az Oroſz Hadi Sereg: a' jobb ſzárnyán lévö Sereg Oſztályok megtámadták a' Spandeni híd sánczait, mellyet Frere Generális védelmezett: tizenkét réſzſzerént Oroſz, réſzſzerént Burgus Regementek nyomúltak elöre, hétſzer támadták meg a' sánczot, és mind a' hétſzer viſzſza verettették; mind a' két réſzröl nagynak kellett lenni a' veſztességnek, mert mind a' két réſz nagy elſzánással viaskodott, és a' Ponte Corvo Herczeg olly veſzedelmes sebbe esett, hogy a' miatt hoſzſzabb ideig a' Hadi Seregtöl el kellett néki távozni. Ugyan azon egy idöben támadták meg az Oroſzok a' Lomitteni híd sánczát is, mellyet Ferry Generális oltalmazott, de itt is foganatlan volt a' törekedések. Azután Constantin Nagy Herczeg, és Beningsen Generális Altkirchen, Amt, Gutstadt, és Volfsdorf felé elöre mozdúltak, és egy kegyetlen öldöklés után Ney Marschalt Akendorfig nyomták. Junius 6-ikán a' Franczia'knak Deppeni tanyájokra ütöttek az

Oroſzok, és ott nagy vérontást tettek; némelyeknek híradások ſzerént 3000 Francziák estek sebbe, és 2000-en a' tsata-mezõn halva maradtak; legnagyobb kárt a' Kozákok tettek, a' kik mindenfelöl nekik ſzaladtak a' Francziáknak: ſzokások ſzerént néki ſzaladtak az ellenségnek, és akár gyõztek, akár gyõzettettek, hirtelen viſzſza húzták magokat; így távoztak el a' Deppeni Franczia tanyától is.

Az nap Deppenre érkezett Napoleon Csáſzár, hogy az Ármádiának negyedik Oſztállya indúljon az Oroſzok után: Volfsdorfnál érte be õket, ſzaladásra kénſzerítette; éjtſzakára pedig Altkirchenre ment. Junius 9ikén Napoleon Csáſzár Gutstadtra ment, Ney, Davoust, és Lannes Marschal is vele volt. Az Oroſz Ármádiát hátulról fedezõ Sereg, melly tíz-ezer Lovas, és 15 ezer Gyalogságból állott, Glottaunál telepedett meg; a' végre, hogy a' Francziáknak elöbbre való lépéseiket akadályoztassa; azomban a' Francziák itt egybehúzták az erejeket, mint Hollabrunnál 1805dik eſztendõben, és õket ſzéllyel verték; ezen gyõzedelem után pedig Gutstadtnak környékét megſzállották. Más nap Heilsberg felé mozdúltak elõre, a' hol újolag fegyverre keltek; elég megátalkodással viaskodtak ugyan az Oroſzok, de minekutánna a' Francziák egy közel lévõ erdõt megſzállottak, és az Oroſz Lovasságot oldalról kerítették volna meg, ezek elhagyták az elöbbeni állásokat, és Landsberg felé kezdettek vonúlni; de midõn értették volna, hogy már ezen út is a' Francziák által el légyen

vágva elöttök, más útra kanyarodtak, hogy Heilsbergbe mehessenek.

§. 50.

A' Friedlandi ütközetet megelözö történetek.

Mind ezen apróbb véres tsaták mintegy elöljáró hírmondói voltak azon ütközetnek, a' melly ezen háborúnak kimenetelét végképpen meghatározta. Ezen ütközet Friedlandnál történt, mellyhez mind a' két réfzről legfzorgalmatosabb készületek tétettek. Holmi tekervényes útakon Heilsbergre mentek az Orofzok, és ott gyüjtötték egybe egéfz erejeket. Ezen Város elött úgy besánczolták magokat, hogy az abból való kiveretetés lehetetlennek látfzott vala nékik. Estve kilencz óra tájban Savary Generális nagy bátorsággal reájok üt, a' ki talán az Orofzokon erőt nem vehetett volna, ha St. Hilaire segítségére nem érkezett volna; nagy elfzánással folytattatott a' viaskodás: néki fzaladtak a' Francziák a' sánczna k, de sokan ugyan ott találták halálokat. Más nap körül lovagolván, megvisgálta Napoleon Csáfzár a' tsata mezeit, és mivel az Orofzok egéfzen egyesítették magokat, olly rendelést tett, hogy fő ostrommal támadja meg öket. Dél után négy órakor azt parantsolja Davoust Marschalnak, hogy változtassa meg helyheztetését: a' jobb fzárnyával homlok-rendet formáljon, a' bal fzárnyával pedig elöre mozdúljon; így ö egéfz az Alsó-Alleig ment, és az Eylaui útat megfzállotta. Itt Davoust az egéfz erejét

egy pontba ſzedte, tsak az elsõ Sereg Tsapatja állott még az Alsó-Passarge mellett tûzben. Ezen új, és az Oroſzok elõtt még tudva nem lévõ helyheztetés által az egéſz Oroſz Tábor ostrommal bé volt kerítve. Veſzedelmes volt a' környülállások; azért ezen erõs állásokból éjtſzakának idején az Alle vizének jobb partjára helyheztették magokat; elhagyták azon víznek bal partját, a' sebeseiket, páhóikat, és sánczaikat is elhagyták, a' mellyen ök magok megerõltetésével négy hétig dolgoztak vala.

A' mi az Oroſzokat még inkább tsüggedezõkké tette, az volt, hogy a' Csáſzárjok, nem tudni miért, az Ármádiától eltávozott. Ugyan ez még nagyobb bátorságot öntött a' Francziákba, és nagy sietséggel Königsberg felé elõre nyomúltak, hogy az Oroſzok elõtt az útat elvágják, és azoknak még hátra lévõ Élésházaikat elfoglalják. Junius 12-ikén Heilsberget megſzállották; Napoleon Csáſzár pedig a' maga fõ hadi ſzállását Eylauba tette által. Más nap a' Nagy Herczeg Davoust Marschallal együtt egyenesen Königsberg felé indúlt, Soult Creutzenburg, Lannes Domnau, Ney és Mortier Lampasch felé nyomúltak elõbbre; Latour-Maubourg Generális pedig az Oroſzokat üzte, a' kik Bartensteint elhagyták vala, hogy az Alla vizének bal partján Sippenpeil felé hátrálhassanak. Napoleon azomban Friedland felé ment; egy tsapat Huſzárságot rendelt olly paranſolattal, hogy a' Városba menjenek be; de ezen ſzándékot az Oroſzok megakadályoztatták.

§. 51.

A' háborút meghatározó ütközet Friedlandnál *)

Az Oroſzok látván, hogy mindenfelöl körül volnának véve az ellenségtöl, ſzükségesnek találták, hogy végképpen megütközzenek: e' végre az Oroſz Fö Generális Beningsen éjtſzaka Junius 13 ikán sok Gyalogságot küldött az Alle vizének bal partjára, a' kik ott megállapodtak. Reggel hatodfél óra tájban elkezdették az Oroſzok az ütközetet; Lannes és Mortier Marschalok voltak, a' kik legelsöben tüzbe vezették a' Grouchy Generálisnak Dragonyos Oſztállyát, és Nansouty Generálisnak Vasas Regementjét. Mind a' két réſzröl némelly forgások tétettek, a' mint a' környülállások látſzottak kívánni. A' Francziák olly mesterségesen tették az ö forgásaikat (Manövreiket), hogy az Oroſzoknak Postenheimon való kimenetelt lehetetlenné tették. Mivel pedig ök abban a' hibás vélekedésben voltak, hogy a' Francziák, a' kik elöttök állottak, nem volnának többen 15 ezernél, Königsberg felé akartak indúlni; de a' Franczia Dragonyosok, Vasasok, és a' Száſz segéd Seregek

*) *Ezen Friedlandot, a' hol az ütközet volt, és a' melly Burgus Orſzágban vagyon bal partján az Alle vizének, külömböztetni kell azon Friedlandtól, a' melly Cseh Orſzágban vagyon.*

elállották

elállották elöttök az útat, és elnyervén tölök négy ágyút, viſzſza nyomták öket.

Mihelyt az Oroſzok az Alle vizén általmenvén, társaiknak segítségekre érkeztek, az öſzveütközés közönséges lett. Mind a' két ellenséges Sereg hadi rendbe állott: Ney állott a' Sereg' jobb ſzárnyán, Mortier a' bal ſzárnyán, Lannes pedig a' derekán a' Franczia Ármádiának. A' Tartalék Sereg állott Victor Marschalnak Seregéből, és a' Csáſzári Testörző Seregből, a' kik egyenesen Napoleon Csáſzár' parantsolatjától függöttek. Grouchy Generális az ő Lovassaival a' Sereg jobb ſzárnyának, Latour-Maubourg pedig a' Dragonyosok Oſztállyával a' bal ſzárnyának segítségére volt. Lahousaye Generális pedig a' Száſz Vasas Katonasággal a' Sereg' derekát fedezte hátulról. Az Oroſzok a' bal ſzárnyokat Friedland városához támaſztották, és onnét az Alle vize mellett hoſzſzába terjedett a' hadi rendjek.

Illyen helyheztetésben volt a' két ellenséges Hadi Sereg, midön 24 ágyú lövéssel jel adatott az ütközetre. Általlátta jól Napoleon Csáſzár, melly ſzükséges légyen néki a' Várost birtoka alá venni; hogy tehát ezt elfoglalhassa, parantsolja Ney Marschalnak, hogy a' Sereg jobb ſzárnyával mozdúljon elöre, és támadja meg a' bal ſzárnyát az Oroſz Seregnek. Ezek viſzſza nyomták ugyan a' reájok rohanó Francziákat, de csak hamar Marchand Generális, a' bal ſzárnyáról oda nyargalván, az Oroſzokat elsöben oldalba kerítette, azután rendetlenségbe hozta. Ezt lát-

ván az Orosz Lovasság, sok Kozákokkal együtt azon hely felé nyargalt, mellyet nem messze az erdőtől Ney Marschal elhagyott vala, vagdalt mindenfelé dühössen; de mihelyt a' Seregnek bal szárnyáról Latour-Mauburg oda érkezett, semmire sem mehetett az Orosz Lovasság minden erőlködése mellett is a' Kozákokkal együtt. Midőn azomban sejdítették a' Francziák, hogy az Orosz Lovasság a' hadi rend' dereka felé szándékozna nyomúlni, midőn ezen Lovasság mintegy négyszáz lépésnyire volna a' homlok rendtől, hirtelen nyílást tsinálnak a' Francziák, és harmincz ágyút, a' melly ott fedezve volt, egyszerre kisütvén, az Orosz Lovasságot részszerént elsöpörték, részszerént pedig kárral és szégyennel visszza nyomták. Több illyen haszontalan próbákat tettek az Oroszok, míglen azt végbevihették, hogy Ney Marschalnak jobb szárnyát rendetlenségbe hoznák; de Ney Marschalnak rettenthetetlen elmebéli jelenlétte helyre állította a' felzavart hadi rendet: ez neki bátorítván Katonáit, bajonéttal küldötte azokat az Oroszok ellen, a' kik közzül igen sokat az Alle vizének szorítottak, a' mellyből tsak igen kevesen, a' kik úszni tudtak, menthették meg életeket. A' bal szárnya ellenben egész a' Város' árkáig terjedett. Itt a' Francziák az Orosz Császári Testőrző Seregbe ütköztek, a' kik kétfélék voltak, Lovasok, és Gyalogok, ezek pedig elsőben visszza nyomták a' Francziákat; midőn azomban Düpont egy Tartalék Sereggel segítséget hozott, újolag előre

mentek; már akkor mind a' két fél olly megátalkodott eltökélléssel viaskodott, mintha az egész világnak birodalmáért kellett volna küszködniek. Hogy a' Várost az Oroszok megtarthassák, a' Sereg' derekáról, és más részekről is új és új segítséget hoztak tusakodó társaiknak, de itt is megelőzte őket a' Franczia serénység, és mesterséges hadi fordúlások, mellyek által sikeretlen maradott az Oroszoknak minden erőlködések: Friedlandot a' Francziák elfoglalták. Már ez annyi volt, mintha a' Francziák a' játékot valósággal megnyerték volna. Tettek ugyan csak még is végképpen egy próbát az Oroszok: a' Franczia hadi rendnek derekát akárták általtörni; de már erőtlenebbek voltak, mint sem ezen szándékot végbevihették volna: neki rohantak ugyan a' hadi rend' derekának, de a' Franczia bajonétok közt találták fájdalmas halálokat.

Meglett, a' mit az örökös végzések ezen napra meghatároztak: a' Francziák részére tudnillik győzedelem, az Oroszok' részére pedig veszedelem, és halál. A' szemmel látó tanúknak bizonyságtételek szerént a' csata mezején több, mint húsz-ezer hólt test vérben fekünni láttatott.

Ezen czikkelyt fejezze bé egy Orosz Tisztnek a' Levele, mellyet ő az édes Annyának a' Friedlandi csatáról így írt vala: „ A' mi hibánk az volt, hogy a' bal szárnyunkat igen meggyengítettük, és hogy egy Regement, mellynek az ellenséget az erdőből ki kellett volna űzni, egy fedezett ágyúzó sánczba ütközvén, egy lábig semmivé tétetett.

§. 52.

A' Francziák folytatják győzedelmeiket.

Az emberiségnek ſzerentséjére a' nap hanyatlani kezdett; az éjtſzakának setétsége pedig véget vetett a' viſzányos öldöklésnek. Az Oroſz Seregnek ſzakadvánnya éjtſzaka viſzſza húzta magát Lengyel Orſzágnak azon ſzéleihez, mellyet már annakelőtte az Oroſz Udvar erőſzakkal elvett vala a' Lengyelektől. A' győzedelmes Francziák éjtſzaka 11 óráig űzték a' rémülésben lévő ellenséget. Midőn az Alle vizén általmentek, azon ágyúkra, kadiſzeres ſzekerekre, és sok mindenféle pogyáſzra találtak, mellyeket az Oroſzok hátra hagytak vala. Így a' Friedlandi ütközet ezen eſztendőbéli háborút végképpen meghatározta; hasonló volt a' Jénai tsatához, ha azt fellyül nem haladta: minthogy itt két nagy Nemzet olly eltökéllésſel ütközött meg, hogy egyik a' másikat semmivé teſzi. Ezen ütközet után való napon az volt a' Francziáknak teltételek, hogy Königsbergre véletlenül reá fognak ütni. Vehlau nevű kisded Városban, a' melly az Alle és Pregel vizének egybefolyása mellett vagyon épitve, egybegyülekeztek. Bonaparte a' maga fő hadi ſzállását Pétersvalde nevű Helységbe tette; a' Pregel vizén Junius 16 ikán hídat veretett, és az Ármádiát előbbre mozdította.

Valamint ez hírül vitetett az Oroſzoknak, Élésházaikat megégették, 's Königsberget elhagyták; Soult pedig minden ellentállás nélkül bé-

ment ezen Városba. Itt véghetetlen sok eleségre valót találtak a' Francziák, a' mellyet oda az Oroſzok 200 hajón vitettek vala. Sok ezer sebesülteket találtak itten az Oroſzok és Burgusok közzül, és mindenféle hadi ſzert, mellyet az Ángolok nem rég' oda vittek volt. Az Oroſzoknak ſzáma, a' kik tíz nap elfolyása alatt elestek, megsebesültek, és elfogattattak, mintegy hatvanezerre ment; elveſztették azon fellyül nagy réſzét az ágyúiknak, és több mint húſz mértföldnyire terjedő Tartományt engedtek tíz nap alatt a' Francziáknak. Napoleon Csáſzár egy gyors Hírmondót (Curirt) küldött Párisba, a' ki által parantsolta, hogy háláadó Ünnep tartassék egéſz Franczia Orſzágban, mellyet a' Párisi Érsek, és Cardinális a' fő Érseki Templomban Juliusnak 5 dik napján tartott. Most hagyjuk egy kevéssé a' győzedelmes Francziákat Königsbergben, lássuk, hogy ezen történetek alatt a' Svédek mit tselekedtek légyen.

§. 53.

A' Svédek és Francziák közt támadott hadi történetek.

A' Svédek is azon ſzövetséghez állottak, melly a' Francziák ellen egybeſzövetkezett, és a' ſzövetséges társok közzül legtovább maradtak meg a' háborúnak játék mezején: folytatták ők a' háborút még azután is, minekutánna a' békeség a' Francziák, Oroſzok, és Burgusok közt Tilsitben megkéſzült volna. Az első ellenséges-

kedés, a' mennyire én tudom, Martius hónapban volt 1807-dik esztendőben a' Svédek és Francziák közt: ezen hónapnak 14-ikén dél után három órakor indúlt meg a' Stralsundi Őrizet, melly 2000 Gyalogságból, két Eskadron Lovasságból, és hat ágyúból állott, azon Redout (ágyúzó sánez) ellen, mellyben volt Dupas Franczia Generálisnak Osztállya, a' mellyet Mortier Marschal Svédi Pomeraniába küldött vala; ámbár sokkal kevesebb számmal voltak a' Francziák a' Svédeknél, ők még is Drivet Kapitánynak igazgatása alatt vitézül ellene állottak a' Svédeknek, 's 62-től levágtak, 120-at megsebesítettek, és 50-ent elfogtak: ezen foglyokkal pedig igen emberségesen bántak, beszéd közben is sok dítséreteket halmoztak a' Svéd Nemzetre; sőt maga Napoleon Császár azt parantsolta Katonáinak, hogy a' Svédekkel úgy bánnának, mint a' Franczia Nagy Nemzetnek jó barátjaival; kétség kivül azért, hogy ez által ezen Nemzetnek hajlandóságát megnyerhessék, minthogy ezek nagy bajt szerezhettek volna a' Franziáknak, ha kivált az Ángolok tól elegendőképpen megsegíttettek volna; de ezek, szokások szerént nem sokat törődtek a' frigyes társaiknak ügyökkel, hanem egyedül tulajdon hasznokat vadászták, midőn Buenos Ayeres Városát, és Curacao szigetét a' Spanyoloktól elfoglalták. Mire mehettek volna a' Svédek az Ángoloknak segítségekkel, onnét el lehet érteni, hogy ők minden idegen segéd erő nélkül, a' Svédi Pomeraniából magok tehetségekkel kiűzték a'

Francziákat, és Anklamot újolag birtokok alá vették, mellyet előbb egy kevessé Grandjean Franczia Generális elfoglalt vala tőlök. A' Svédek 12 ezeren voltak, olly elszánással, hogy vagy győzedelmeskedjenek, vagy meghaljanak; de elnyomta őket a' Francziáknak sokasága, és el kellett nékik hagyni Anklamot, Demint, Passevalkot, és azon jó helyheztetést, mellyben voltak Belling és Ferdinandhofnál; a' Svéd Generális Cardellnek Sereg Tsapatja a' többitől elszakasztatott, és akkor, midőn a' Pene vizén lévő hídat a' Francziák elégették, és Aklamot megszállották, Ukermündében volt. A' Svéd Hadi Seregnek Vezére Armfeld Fő Generális megsebesíttetett, és kénszerittetett minden Páhójt (Magazinjait) a' Francziák' tetszésére hagyni. Ennek jelen nem léttében fő parantsoló Essen Generális volt; ezt olly szorongatásba hozta Marschal Mortier, hogy ennél fegyverszünetért könyörögne.

Napoleon Császár örömmel megengedte a' fegyverszünetet, ki a' többek közt így szólott: „Miért akarják a' Svédek véreket ontani? az Ottomani Birodalomért-e, vagy magok' vészedelmekre a' Tengeren való hatalom egyenlőségének béhozásáért, vagy pedig annak egész elrontásáért. Mitől félhetnek a' Svédek a' Francziákra nézve? semmitől: mi teheti pedig őket figyelmetesekké az Oroszokra nézve: minden." Mortier Marschalhoz azt írta Napoleon Császár, hogy Stralsundnak ostromától azonnal szünjön meg, és azon faltörő ágyúkat, mellyeket

Stettinből Stralsund felé indíttatott, víszíza vitesse; így írt tovább Mortier Marschalhoz: „ Sajnálom, úgy mond, azt is, a' mi már meg- „ történt. Sajnálom, hogy a' Stralsundi Vár- „ őrizet Knipper külső Várost maga elégette. „ Vallyon az-e a' mi törekedésünknek czélja, „ hogy mi ártsunk a' Svédeknek? sőt inkább „ illendő, hogy ezen jó és Vitéz népet oltalmunk „ alá vegyük. Olly kevessé legyünk nékik sér- „ tésekre, a' mennyire csak lehetséges. A' Stral- „ sundi Őrizet békességgel kínáltassék meg, hogy „ az által a' háborúnak kellemetlen következé- „ seit eltávoztassuk.“ A' fegyverszűnet Aprilisnek 18ikán állíttatott meg, mellynek ereje szerént Usdam és Vollin Aprilis 20ikán a' Francziáknak általadatott; a' Peene és Trebel vizei jelelték ki a' Demarcatio lineáját; Stralsundból, Kolbergből, és Dantzigból segéd erő ne küldettessék; semmi ellenséges Flotta se Rügába, se az egyéb kikötő helyekre a' Francziák ellen be ne botsáttassék; a' fegyverszűnet pedig az ellenségeskedések' elkezdődések előtt tíz napgal felmondassék. Ezen feltételek IV. Gustav Királynak terhesebbeknek lenni látszottak, mint sem hogy ő ezeket a' fegyverszűnetre nézve helyben hagyhatta volna: eltökéllette tehát magában, hogy a' háborút folytatni fogja, mellynek kimenetele az utóbbi időre volt határozva.

§. 54.

Svéd Országnak történetei rövideden.

Svéd Országnak legrégibb történetei emlékezetekkel együtt az igen régi időknek homállyá-

ban vagynak eltemetve. Svéd Orſzág hajdan azon nagy Scandináviához tartozandó volt, mellynek hatalma az egéſz Déli Európára kiterjedett. A' régiségnek zavarékjából (Chaos) a' tizennegyedik Században emelkedett ki. Ezen Századnak vége felé amaz Orſzágos eſzû Dániai Királyné Margit Colmárott 1397 ben Svécziát, Dániát, és Norvegiát egy Korona alá vette, és azt ô legközelebbrôl való Attyafiára Erichre, a' ki Pomeraniai Herczeg volt, hagyta. Ettôl II. Christiern Norvégiát elragadta; ez indította a' Svédeket, hogy ôk 1525 ben Gustav Vasa Administratort a' Svédi Királyi ſzékre emelnék. 1544 ben a' Svédi Korona ezen Király' Nemzetségének örökségül általadatott, és a' Protestans Vallás megorſzágosíttatott. II. Erich Gustavnak fia elfoglalt ugyan némelly Uradalmakat Liflandiában, de erôtlenebb volt, mint sem hogy az ô testvérének Jánosnak, a' ki tôle a' Svéd Koronát elragadta, ellene állhatott volna. János viſzſza tért a' Catholica Hitre, mellyen az ô régi Elei voltak; és a' fiát Sigmond Herczeget 1592-ben a' Lengyel Királyságra segítette, 's öt eſztendô múlva a' Svéd Királyság is 'Sigmondé lett, tudniillik az Attyának Jánosnak halála után. 'Sigmond a' Lengyel Koronát egybe kaptsolta a' Svéd Koronával. Igen buzgó volt a' Catholica Hitnek védelmében, 's terjeſztésében, melly által az Orſzág' Rendei elôtt gyûlöl ségbe esett, a' kik Károlyt a' Südermaniai Herczeget tették Svéd Királlyá. Ez elragadta az Oroſzoktól Ingermanlandot, és a' Carjeli Tarto-

mányt; a' kinek azután a' Svédi Királyságban következője Gustav Adolph volt.

Ezen hadakozó Fejedelem egy új időszakaszt tett a' Svédi Országlásban. Ez a' Német Birodalomnak rettentője volt; kiterjesztette az ő birodalmát Dánia, Oroſz, Burgus, és Német Országra felé; Lützennél veſztette életét a' tsata piaczon. Ennek leánya Christina ama' híres Oxenstirna által folytatta a' háborút Német Országban, és a' Vestphali békesség' ereje által 1648-ban Elő Pomeraniát, Bremát, Verdent, Riga ſzigetét, és Veimárt nyerte. Christina azután az Attya' Testvérének Károly Gustav Pfalz, és Biponti Grófnak ſzabadakaratból önként általengedte a' Svédi Koronát, ámbár még nem volt korossabb húſz eſztendősnél: Rómában halt meg 1689-dik eſztendőben. Károly Gustáv igen hadakozó Fejedelem volt: János Kazimir Lengyel Király ellen ſzerentsésen hadakozott, a' ki Károly Gustávnak Királyságra való emeltetését meg akarta gátolni. III. Fridriktől, a' ki Dániai Király volt, Jütlandot, és Slesviget elvette. Roschildben békességet kötött, és még több nagy dolgokat vitt volna végbe, ha a' Hollandusok nem akadályoztatták volna. 1660-ban halt meg. Az ő következője XI. Károly békességet kötött Oliva városában. XIV. Lajosnak Belgium elfoglalásában segítségére volt. Utóbb véle viſzálkodásban volt, de Királyságának vége felé ismét Lajosnak ſzövetséges társa lett.

XII. Károly 1700-tól 1709-ig ditsőségesen Országlott, hanem ezen eſztendőben Péter Csá-

szár tsaknem semmivé tette az egész erejét; ő pedig Török Országba szaladott; onnét ismét viszsza jött a' maga Országába, minekutánna azt tsaknem végső romlásra hozta volna.

Ennek haiála után a' testvér Húga Ulrika Eleonora Országlott a' maga Férjével Fridrikkel, a' Hessen-Casseli Fejedelemmel felosztotta az Országló Hatalmat. Utánna következett a' Svédi Királyságban Fridrik Hollsteini Herczeg, és Lübecki Püspök, a' ki 1761-ben halt meg. A' ki ez után következett Fridrik Adolph, részt vett a' Burgusok ellen való hét esztendős háborúban. Olly szerentsétlen volt azomban, hogy ollyan belső nyughatatlanság támadott az Országban, a' mellyet még az ő Következője III. Gustáv sem tsillapíthatott le. Két részre való hasonlás volt Svéd Országban; egyik felekezete ezen hasonlásnak fejkötő, a' másik felekezet kalap nevet viselt; Gustáv Király ugyan 1772-ben ezen két részre való hasonlás közt egyességet szerzett, hanem a' Dietának eltörlése által új zenebonát támasztott, minthogy ő ez által magának határozatlan hatalmat tulajdonítván az Ország' Nagygyait nagyon megbántotta; midőn azután egy mulatságos társaságban volna, egy némelly Ankenstörm nevezetű embertől meglövettetvén halálos sebbe esett, mellyben 1793 ban 29 ik Augustusban életét végezte. Ennek fia Gustav Adolf Országol 1793-dik esztendőtől fogva. A' felesége Badeni Herczeg Aszszony, a' kitől már három magzatja vagyon. Svéd Ország, Finnlandot kivévén, gabo-

nából szükölködik. Vassal, és rézzel bővelkedik ezen Ország. Többnyire a' föld' Népe kereskedésből él. Gustav Vasa' Országlásától fogva a' legutolsó Statusnak is vagyon szava az Ország' Gyülésében. Hadi ereje mintegy 50000-re megyen. A' Regementek azon Megyéktől neveztetnek, a' mellyekben békesség idején tanyáznak. Tengeri ereje sokkal kissebb, mint sem lehetne. Ezt rövideden Svéd Országról. Térjünk most viszsza a' Francziákhoz, a' kiket Königsbergben hagytunk volt.

§. 55.

Békességre kénszerítik a' Francziák az ellenségeket.

Königsbergnek elvesztése után St. Hilair' Sereg Osztállya Pillauba ment. Rapp Generális hajóra ült; ő is Dantzigról Pillau felé ment, a' hol egy ágyúzó sánczot készíttetett. Napoleon Császár Junius 17-ikén Druckeinba, más nap Staisgirrenbe ment, és Junius 19-ikén dél után két órakor Tilsitbe érkezett, a' hol Sándor Császár három héttől fogva tartózkodott, de most Memelbe ment vala el. A' Pregel vize mellékén több tsapat Kozákokra találtak, és őket szét verték. Egy sereg Kalmukokra is akadtak, a' kik a' Francziák ellen nyilakkal lövöldözvén azok előtt magokat nevetségesekké tették. Davoust egész Labauig ment, s' az Oroszoknak Hátőrző Seregét megtámadta, 's belőlök 2500 et el-

fogott. Szinte olly ſzerentsés volt Ney Insterburgnál, a' hol ö sok Élésházokat foglalt el, és Lithvaniában egéſz Gumdinnerig ment; melly történet után az egéſz hátra lévö réſze az Oroſz Seregnek az Niemen vízén általhúzta magát az Oroſz földre. Rostoffi Lavanov Junius 2ikán viſzſza jött a' vízen, és a' Neufchateli Herczeggel Bertier Sándorral egy egéſz óráig beſzélgetett. Az volt a' vélekedés, hogy az Oroſzok ezekben a' veſzedelmes környülállásokban békesség után járnának. Valóban meglett a' fegyverſzünet azon feltétel alatt, hogy az négy héttel elöbb az ellenségeskedéseknek elkezdödések, és Niemen vizének közepe légyen a' Demarcationak határa.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

A' Tilsiti békességtől fogva a' háborúnak végezetéig.

§. 56.

A' Tilsiti békességről. *)

Jól folytak a' békesség eránt való alkudozások. Már Junius 23 ikán Duroc Marschal az Orosz Táborba ment a' fegyvernyúgvás eránt való írásnak általváltására, mellyet Sándor Császár helyben hagyott vala. Más nap Labanof Orosz Generális Napoleon Császár eleibe botsáttatott, a' kivel hoszszas beszélgetést tartott. Kalkreuth Burgus Generálist is várták a' fegyverszünetnek a' Király' nevével való aláírására.

*) *Tilsit Deákul Chronopolis. Königsberg után ezen a' környéken legnagyobb, és legszebb Város. Niemen vizének bal partján fekszik, a' melly itt Memmel nevezetet visel. Tilsit Városát 1277-ik esztendöben Querburgi Mainhard egy Német Ns. Vitéz építette. Ugyan ez építette azután Nagit, vagy is Landhut városát a' Memmel vize mellett. Tilsit Napoleonnak, I. Sándornak, és III. Vilhelm Királynak együtt léttekről nevezetes.*

Megegyeztek, hogy mind a' két Csáfzár a' Niemen vize tetején együtt való befzélgetésre egybegyüljenek: itt egy hajókra tsinált híd' tetején sátor veretett. Junius 25 ikén dél után egy órakor mind a' két Csáfzar egy egy magános hajóban ülvén azon hídhoz eveztek, mellyen a' sátor kéfzíttetett; egy időben fzállott ki mind a' kettő, és egymást megölelték. Mind a' két réfzről való Generálisság, egy más sátorba ment, hogy a' két Fejedelem egyedül tarthassa befzélgetését. A' magános befzélgetést elvégezvén a' két Csáfzár, parantsolták, hogy a' Generálisok a' Csáfzári sátorba jönnének által. Sándor Csáfzár magát a' Franczia Generálisokkal mulatta, Napoleon Csáfzár pedig Constantin Nagy Herczeggel befzélgetett. *) Mind a' két parton temértelen sok Nép volt ezen fzokatlan látványságnak nézésére, mellyhez hasonlót Augustus' idejétől fogva a' világ nem látott. Tilsitben Sándor Csáfzárnak, és a' véle lévőknek fzámokra fzállás kéfzíttetett. Junius 26-ikán Tilsitbe ér-

*) *A' Francziák' réfzéről jelen volt a' Bergi Nagy Herczeg, a' Neufchateli Herczeg, Marschal Bessieres, Nagy Marschal Duroc, és Caulincourt Generális. I. Sándor Orosz Csáfzárnak kiséröi közzül voltak pedig a' következendők: Constantin Nagy Herczeg, Beningsen Generális, Ouvarof Generális, Labanof Herczeg, és a' Csáfzárnak első fzárny Adjutánsa Lieven Úr.*

kezett; vele volt Vilhelm Burgus Király is; mind a' kettő lóra ült, és a' Városon végig Napoleon Császárnak szállásáig lovaglott, ott a' lóról leszállván, viszányos tisztelet-adás után mind a' kettő Napoleon Császárnál ebédelt. Hasonló barátságos társaságban töltötték együtt az három Fejedelmek Junius 29 dik és 30 dik napját; mind a' két Császárnénak egésségéért ittak, midőn pedig Vilhelm Király legelsőben a' két Császárral ebédelt, a' Burgus Királynénak egésségéért ittak. Napoleon Császárnak szemeiből lehetett olvasni azon örömet, mellyet ez érzett azon híradásból, hogy Glatz Vára Junius 19 ikén capitulált légyen. Julius 7-ikén a' Burgus Királyné is, és Henrik Burgus Királyi Herczeg Napoleon Császárnál ebédeltek; más nap pedig, az az: Julius 8 ikán a' régen óhajtott békesség meglett, mellynek czikkelyeit tárgyazó írások ugyan az nap' általtseréltettek.

§. 57.

A' Tilsiti békesség' czikkelyei.

Alkalmatlan volna az Olvasóknak a' Tilsiti békességnek czikkelyeit olly hoszszason, a' mint az kiadatott, szórúl szóra általolvasni. Én azon békesség czikkelyeinek rövid foglalatját adom itt elő, arra az egyre emlékeztetvén ezen Munkának Olvasóit, hogy ámbár Napol. Cs. az Orosz Császárral és Burgus Királlyal különösen alkudozott légyen a' békesség eránt, még is azon békességnek czikkelyei, mellyekben ezek megállapodtak, éppen

éppen azok voltak, a' mellyeket Kristián Móricz Taleyrand Franczia Orſzág' réſzéről, az Oroſzok' réſzéről, Herczeg Kurakin Sándor, és Herczeg Kostofi Dynastei-Labanoff, a' a' Burgusok' réſzéről pedig Gróf Kalkreuth, és Gr. Golz neveik' aláírásával megerősítettek. A' békeségnek fő czikkelyei summában e' következendők:

A' Franczia és Oroſz Birodalom között állandó barátság légyen, és minden az előbbeni állapotba viſzſza tétessék. Az Oroſz Csáſzárnak adassék egy darab Tartomány Lengyel Orſzágnak azon réſzéből, mellyet előbb a' Burgusok a' Lengyelektől elragadtak vala; azon Tartománynak a' határai pedig ezek leſznek: a' Bug vizétől a' Lososna vizének kifolyásáig; ezen víznek közepétől, nem különben a' Bobra vizének közepétől ezen víznek kifolyásáig; a' Narev vizének közepétől a' Suratz vizéig; azon Tartomány, melly a' Lisa vize mellett fekſzik, egéſz azon víznek eredeti forrásáig, melly Mien nevű helység mellett vagyon; innét a' Nur vizének kifolyásáig; végtére a' Bug vizének közepéig való kiterjedést foglalják el, és mint tulajdonjokat bírják az Oroſzok; a' hol az Oroſz Csáſzár' Birodalma 200,000 Lakosokkal ſzaporodott. Ezen felyül Napol. Cs. réſzént neveztetett, réſzént neveztetendő Királyokat, úgymint a' Hollandiai, Nápolyi, Vestphaliai, és Száſz Királyt ollyanoknak, a' minőkké őket Napoleon Csáſzár tette, meg kellett esmérni az Oroſz Csáſzárnak. Ostfriesländban lévő Jeveri Uradalmat pedig a' Hollan-

diai Király' ſzámára által kellett engedni. Egyſzersmind Sándor Csáſzár kötelezte magát, hogy Franczia Orſzág, és Anglia közt a' békességet eſzközleni fogja; Franczia Orſzág pedig magára válalta az Oroſz és Török Csáſzár közt kötendő békességnek eſzközlését. A' Burgus Király, és Franczia Orſzág közt úgy köttetett a' békesség, hogy a' Burgus Király a' Rajnai ſzövetséget törvényesnek lenni esmérje, és mindent helyben hagyjon, valami ezen ſzövetségre nézve a' következendő időben rendeltetni fog. Ezt ha tselekedéndi, viſzſza fogja nyerni minden Orſzágait, Uradalmait, Várait, kivévén azon Tartományt, melly az Álbis és Rajna vize közt vagyon, melly Tartomány a' Vestphaliai Királysághoz fog rágaſztatni; azon Tartománnya pedig a' Burgus Királynak, mellyet az Álbis vizének jobb partján bírt, a' Száſz Királynak fog adatni; ugyan ez nyeri el a' Kottbuseri kerületet az Al-Lausitznál. Tovább lemond a' Burgus Király azon birtokairól, mellyek Lengyel Orſzágban voltak, megtartván még is Ermelandot, és O Prussiának Napnyúgoti réſzét, Pomeraniának Napkeleti réſzét, Neumarknak is Napkeleti réſzét; Éiſzak felöl a' Kulmi kerületet, és azon földet, mellyet a' Vistula vizétől Valdanon kereſztül Scheidemühlig vont linea jegyez, hoſzſzába pedig a' Brombergeri kerületnek határitól Dresen felé menő Schneidemühli út jegyez ki. Ellene mond örökre a' Burgus Király Dantzig városának, melly Városnak ezentúl tulajdon környéke légyen, és tulajdon törvénnyei által kormányoztassék. Lengyel Or-

ſzágnak mind azon réſzei, mellyekről most a' Burgus Király lemond, ezután Varsói Herczegség nevezete alatt a' Száſz Király' birtokában legyenek. A' Burgus és Száſz Tartomány közt út tsináltassék, és az is közös értelemmel meghatároztassék, hogy minő ſzámú Seregek mehetnek egyſzerre által azon úton, a' megállapodásoknak helyeik pedig a' Francziáknak közbenjárások által állíttassanak meg. Illy formán a' Száſz, és Vestphaliai Királyság nagyobb réſzről a' Burgus Királynak rovássára állíttattak fel. Ugyan a' Vestphaliai Királynak adattak a' Hesseni, Braunschveigi, és Oraniai Orſzágló Herczegek' Tartománnyaik is; magok pedig ezen Fejedelmek eſztendőnként járandó fizetéssel (Pensioval) örökös nyugodalomra tétettek.

A' Burgus Király 1807 ben Julius 24 ikén mondott le az előbb bírt Tartománnyairól; a' maga Jobbágyaitól illy forma kifejezésekkel bútsúzott el: „ Ti ſzerettem Lakosai az én hív Tartományaimnak, környékek, és Városok! Ti tudjátok az én gondolkozásimnak módját, és az utolsó eſztendőben történt eseteket. Az én fegyvereimet elnyomta a' ſzerentsétlenség. Az én Hadi Seregem megmaradott ſzakadvánnyának utolsó erölködése is foganatlan volt: hátra nyomattatott az Orſzágaimnak legſzélső határaihoz, és minekutánna az én hatalmas ſzövetséges társom magát elsőben fegyverſzünetre, azután békességre kénſzerítttetni látta; az én réſzemről semmi egyéb nem volt hátra, hanem hogy a' háborúnak ſzükségei után az Orſzágaimnak tsen-

dességét kívánjam. Ollyan békességet kellett kötni, a' mint azt a' köryülállások engedték, vagy kénszerítették. Ezen békesség engemet, Házomat, és magát az Országaimat is legfájdalmasabb áldozatra készerítette. El kellett azoknak egymástól szakasztatni, a' mit több Századok, gondos Eleim, alku, szeretet, és bizodalom valaha egybekaptsoltak. Az én, és az enyimeknek fáradságaik foganatlanok voltak. Az esetnek engedni kell; ez elszakasztja az Attyát a' fiaitól! Én feloldozlak titeket minden jobbágyi kötelességektől, mellyekkel eddig az én Házamhoz tsatolva voltatok. Az én legforróbb jó kívánásaim kísérjenek titeket a' ti új Fejedelmetekhez! Azok légyetek ahoz, a' mik, és minők én hozzám voltatok. A' ti emlékezeteteket se történet, se hatalom az én, és enyimeknek szíveikből soha ki nem írthatja.

Memel. Jul. 24ikén 1807.

III. Fridrik Vilhelm.

§. 58.

Históriabéli értekezések a' mai Száſz Királyságról.

Szakszónia a' mi idönkben egy a' nevezetesebb Német Hatalmasságok közzül: méltó azért, hogy azt közelebbről megesmérjük. Szakszóniában négy Uralkodó Ház volt, minekelötte a' most

Uralkodó Ház már egynehány Századoktól fogva az Országláshoz került volna. Az Askániai Háznak megszünte után 'Sigmond Császár 1422-ben Meiseni Mark Grófnak, a' ki Hadakozó Fridriknek neveztetett, Szakszóniát meghatározott hírtokul adta, és ôtet egyszersmind Választó Herczegségre emelte. Ennek Ôsi vérségéből vette származatját ama' nevezetes Bajnok Vitekind; kedvellője volt a' Tudományoknak; 1428 ban halt meg.

Ennek fia Békességes Fridrik azért nyerte ezen nevezetet, mivel nagyon szerette a' békességet, mellynek fenntartásáért kész volt mindeneket feláldozni. Felesége volt Margith Austriai Herczeg Aszszony IV. Fridrik Császárnak leánya; ettôl két férjfi magzatot nemzett, a' kik közzûl ifjabbik Albert nevezetû a' mostani Szász Királyi Háznak törsök attya volt. Ennek testvér báttya Erust 1486-ban magzat nélkûl halt meg.

Albert feleségül vette a' Bajor Herczeg Aszszonyt Erzsébetet; 1500-ban halt meg. Utánna következett a' testvér Báttyának Ernestnek fia, a' ki Okos Fridriknek neveztetett; magzat nélkûl halt meg 1525-ben. Errôl az emlékezetes, hogy ez a' Lutheranus Vallást felvette, és a' Német Királyságot, mellyel megkínáltatott, az I. Maximilián Császár' Unokájának V. Károlynak engedte. Halála után a' Fejedelemséget az ô Öttse János vette által; 1532-ben halt meg. Következôje volt ennek az úgy neveztetett Nagylelkû Fridrik, a' kit

V. Károly Császár letett vala Méltóságából, mivel feje volt a' Smalkaldi szövetségnek a' Császár és a' Catholica Religio ellen; halála történt 1554-dik esztendőben; ennek halálával magva szakadt az Ernesti Ágnak, és megszűnt a' Fejedelemségtől. Károly Császár a' Fejedelemséget Móricznak adta, a' ki Albertnek Unokája, és a' Békességes Fridriknek fia volt; ezen Móricz igen háládatlan volt az ő jóltevőjéhez Károly Császárhoz, miuthogy ez ellen tegyvert ragadott. Ez volt ugyan valóságos oka is, és behozója a' Lutheranus Vallásnak Német Országban, minthogy ő volt, a' ki 1552-ben Passaviában a' Császárt kénszerítette, hogy az úgy neveztetett Religiobéli békesség czikkelyeit helyben hagyná. Mivel ezen Móricz férjfi magzatot maga után nem hagyott, a' testvér Öttse August lett utánna Fejedelem, a' ki ismét 1586-ban a' maga fijára Kristiánra hagyta az Uralkodást. Ez 1591-ben szűnt meg élni, következője lett II. Kristián, a' kinek a' Kalvinistákkal sok czivakodásai voltak 1610-ben. Az Uralkodás ennek halála után a' testvérjére János Györgyre szállott, a' ki éppen azon időben Uralkodott, midőn a' harmincz esztendős háború leghevesebben folytattatott, mellynek 1635-ben a' Prágai, és 1648-ban utóbb a' Vestphaliai békesség által vége szakadott. Nem sokára az után meghalt II. Kristián, a' kinek Magdolnától Brandeburgi Albertnek leányától hat magzatjai maradtak. Az öregebbik

fia II. György nyerte el az Attya halála után 1656-ban a' Választó Herezegséget: szerette a' Tudományokat, és hogy a' Sz. Irást jobban érthesse, a' Zsidó nyelvet megtanúlta. Halála történvén 1680 ban, Uradalmait III. Györgyre a' maga fiára hagyta. Ez mind a' Francziák, mind pedig a' Törökök ellen Béts ostrománál 1683-ban szerentsésen hadakozott. A' Francziák ellen való háborúban a' Császárnak ô volt a' Fô Vezérje; ugyan ezen háború alatt halt meg Tübingában 1691-ben; két gyermeke maradt néki Anna Sophiától, a' ki a' Dánlai Király' leánya volt: ezen két fiai az Attyok' halála után egymás után a' Választó Herczegi Fejedelemséget viselték: az öregebbik IV. György, a' ki a' Franczia háborúban igen kitett magáért, 1694 ig uralkodott. Utánna az ô testvére Fridrik Augustus 24 esztendôs korában lett Választó Fejedelemmé; ez is, valamint az ô Attya, bajnoki módon hadakozott mind a' Francziák, mind pedig a' Törökök ellen; ezeket 1696-ban végképpen megverte. Következendô esztendôben felvette a' Catholica Religiót, és Lengyel Királynak választatott; de azon Koronát elragadta tôle Leszczinszky Stanislaus, a' kinek XII. Károly Svéd Király segítségére volt 1704-ben; minekutánna pedig 1709 ben XII. Károly Pultavánál I. Péter Császártól végképpen megveretetett, visszsza tétetett ismét Fridrik Augustus a' Lengyel Királyi székbe, mellyben ô holtig meg is maradott; halála történt 1733-ban 63 esztendôs korában. Ezen Fejedelem sok úta-

zási által külömbféle Tudományokat ſzerzett magának; egy volt a' maga idejebéli legnevezetesebb Fejedelmek közzûl. Brandeburg-Baireuthi Kristina Herczeg Aſzſzony, a' ki törvényes feleſége volt, 1696-ban nemzette néki II. Augustust, a' ki 1734 ben lépett fel a' Lengyel Királyi ſzékbe. Königsmarki Aurora nevezetû Ágyasától pedig ama' nevezetes Franczia Hadi Vezért Szakſzóniai Móritzot nemzette, a' kit II. Fridrik Burgus Király, a' maga idejebéli Hadi Vezérek közt legelsônek, és legnevezetesebbnek tartott. Fridrik Augustus' Országlásának végét valamennyire keſerûvé tette II. Fridrik Burgus Király, midôn ez a' hét eſztendôs háború alatt emennek Tartományaiba fegyveres kézzel betsapott, sôt Augustus Király kéntelen volt Lipsiát és Dresdát a' Burgus Királynak általengedni. Pirnánál az egéſz Hadi Serege elfogattatott, és a' Burgus Katonaság közzé feloſztatott; még azt is nagy ſzerentséjének kellett tartani, hogy önnön maga Lengyel Országba viſzſza ereſztetett. Szakſzóniai Fridriknek hatalmában maradott egéſz a' Hubertsburgi békességig, melly 1763-ban lett meg.

II. Augustus 1763-ban halt meg, midôn 68 eſztendôs volna. Ez megtarthatta volna az ô maradékinál a' Lengyel Királyságot, ha Lengyel Országnak erôſzakos, és igazságtalan feldarabolására, a' mit a' Burgus és Oroſz Udvar kívánt, reá állott volna. Feleſége volt Mária Josephina I. Jósef Csáſzárnak leánya, a' kitôl nemzette Fridrik Kristián Leopol-

dot az Orſzáglásban következõjét, Mária Amaliát III. Károly Spanyol Királynak feleségét, és Mária Josephinát XV. Lajos Franczia Királynak feleségét, és XVI. Lajos ſzerentsétlen Királynak Annyát.

A' most Uralkodõ Szakſzóniai Király Fridrik III. August 1750-ben December 23-ikán lett a' világra. 1763-ban lett Válaſztó Herczeggé; feleségül vette Mária Amália Augustát a' Biponti Fridrik Herczegnek leányát, és Jóseph Maximilián mostani Bajor Királynak Húgát; Száſz Király lett *) 1807-dik eſztendõben. III. Vilhelm Burgus Király a' Szakſzóniai Válaſztó Fejedelmet a' maga hálójába akarta keríteni: azt reménlette, hogy a' Száſz Hadi Sereget, mint régenten II. Fridrik Pir-

*) *A' most uralkodó Szakſzóniai Ház még Ernesti és Alberti ágra oſztatik fel; és ezek ismét több ágokra. A' Sachsen-Veimar, és Eisenach Ház az Ernesti Ághoz tartozandók, és a' most uralkodó Károly Augustusban egyesítve vagynak. Az Ernesti Ághoz tartozik a' Sachsen-Gotha Ház is, a' mellynek feje Augustus. A' Sachsen-Koburg-Saalfeld Háznak feje Ferencz, a' kinek leánya Heritte Ulrike, Constantin Oroſz Herczegnek felesége. Sachsen-Hilburghausennek feje Fridrik; Sachsen-Memmingennek pedig Bernard.*

nánál a' maga Ármádiája közt felosztathatja; de megelőzték ötet a' Francziák, és előbb bent voltak Szakszóniában, mint sem tsak vélni is lehetetett volna: 1806-ban October 11-ikén már a' Szakszóniai széleken voltak a' Francziák, 's a' Burgusokat az Ilm, és Saale vizén visszza nyomták; és ugyan ezek kénszerittettek egy fő verekedésbe ereszkedni, melly 14-ikén Jena mellett történt, a' mint már erről fellyebb emlékeztünk.

A' most Országló Szász Király Fridrik III. Augustus egyik tagja a' Rajnai szövetségnek. Ennek hatalma igen nagyon nevelkedett; minthogy a' Tilsiti békességnek ereje által azon tartományt, melly az Albis vizének jobb partján vagyon, tsaknem egész Burgus hatalom alatt volt Lengyel Országot Varsói Herczeg nevezete alatt, és a' Kottbuseri kerületet Alsó-Lausitzban a' Burgus Királytól elnyerte, midőn már előbb a' Szász Választó Herczegséget, melly 716 négyszegű mértföldet foglal magában, és 2,010,000 lelket számlál, Katonái pedig 34,313-an fegyverben állanak, birtokában tartotta.

§. 59.

Az 1807-dik esztendőbéli háborúnak bétsejezése.

Minekutánna minden czikkelyei a' békességnek elrendeltettek, együtt mulatott mind a' két Császár Tilsitben, a' hol egész húsz napig együtt barátságosan társalkodtak. Julius 19-ikén, tudniillik a' melly napon a' Pultavai 1709-ben történt,

a' békességet határozó írások kitseréltettek; dél előtt 11 órakor Napoleon Csáſzár a' Sz. András Rendének Oroſz Czímerével ékeskedvén, Sándor Csáſzárhoz ment, és azt, ki az Oroſz Testőrző Seregből legvitézebbül viselte magát, a' Tiſztelet Legionak Sas Rendét neki ajándékozta; Sándor Csáſzárt a' Niemen vizének partjáig kísértette, és mind addig ott állva maradott, míglen Sándor Csáſzár a' tulsó partra ki nem ſzállana. Dél után három órakor Napoleon Csáſzár III. Vilhelm Burgus Királlyal fél óráig tartó beſzélgetést folytatott, és tüstént elment Königsbergbe, hogy onnét Franczia Orſzágba viſzſza térjen. Elmenetele előtt a' Tilsiti békességnek ereje ſzerént, minden Oroſz hadi foglyokat ſzabadon botsátott; az Albis és Odera vize partjain a' Spanyol Oſztályokon kivül 70,000 embert hagyott Őrizeten, és Augustus elein már Párisban volt. Nem sokára Sándor Csáſzár is Pétervárra érkezett, és a' Portával fegyverſzünetet kötött.

Ezen váratlan történetek mitsoda érzékenységet gerjeſztettek a' Londoni Cabinétben, könnyü elgondolni; mivel a' ſzáraz földön már semmi hatalmasság nem volt, melly a' Francziáknak bajt ſzerezhetett volna az egy Svédeken kivül. Azon félelemből, ne hogy a' Francziák a' Dániai tengeri erőt elfoglalják, és az Ángolok ellen fordítsák, Gambier, és Cartheart Hajós Tiſztteket egy Flottával Seelandiába küldötték, a' kik Dániától azt kívánták, hogy a' közönséges békességnek megállíttásáig minden hadi hajóikat az

Ángoloknak általadnák. A' Dánusok erre reá nem állottak, tehát a' Britanniai hajók a' Koppenhágai kiköto helyet megközelítvén, a' Várost ágyúzni kezdették; a' Városnak nagy részét porrá égették, 's nem sokára mind a' hadi hajókat, mind pedig Koppenhága városát hatalmok alá kerítették. Koppenhága védelmezésében most is, valamint 1659-ben, midőn azt Gustav Adolph ostromlotta, a' tanúló Ifjúság magát különöseu kimutatta.

§. 60.

Az 1807-dik esztendőbéli háború felett való elmélkedés.

Haszontalanul nyomozzuk a' régi, vagy közép időbéli Hadi Történeteket, ha azokban ollyan esetekre akarunk találni, a' minőket ezen harmadik, vagy a' más két elsö Könyvemben előbeszéllettem. Illyen Történeteknek se nyomát, se példáját nem találhatjuk a' régi Írásokban. Úgy látszik, hogy az egész ezen ideig tartott Franczia háborúban ez volt azon esztendő, mellyben legtöbb emberi vér omlott, tudniillik az 1807-dik esztendő. Bizonnyal nem kevesebb, mint egy milliom Katonaság fegyverben állott a' tsata-piaczon egymás ellen a' világnak külömbféle részeiből: a' kik között voltak Németek, Francziák, Spanyolok, Ángolok, Oroszok, Törökök, Ráczok, Kalmukok, Tatárok, Európából, és Ásiából öszvesereglett külömbféle

Nemzetek, a' kiknek olly eltökéllések volt, hogy ha lehet, egymást megfojtják, egyedül azért, hogy azon teméntelen nagy Seregben egynehányan voltanak, a' kik egymásra nehezteltek. Bizonnyal több, mint három-ezer ágyú volt kiſzegezve, a' mellyek az egymással viaskodó Népre a' tsatamezején tüzet 's halált okádtak, az emberi Nemzetnek, az Orſzágoknak, és Királyságoknak lerontásokra. A' nyugodalom és tsendesség mind vízen, mind ſzárazon ingadozott; a' kereskedés fennakadott; a' Népnek iparkodása ellankadott. Két öldöklő tsata ugyan két hatalmas Monarchiát rettentésre, 's ingadozásra hozott, a' Burgus Királyságot tudniillik, és az Oroſz Birodalmat. Az emberi vér úgy folyt, mint a' patak; sok ezeren kik a' fegyvernek öldöklő élét elkerülték, éhség által veſztek el; sok ezer özvegyek és árvák kiáltásokkal bétöltötték a' levegőeget, és az egek felé boſzſzúállásért kiáltottak.

Vajha valahára a' földnek hatalmassai ſzívekre vennék a' háborúnak borzaſztó következéseit, és az emberiséget az elnyomattatástól megkémélnék! vajha annyi ezereknek vérével, és elnyomattatásával magok fösvénységeknek, vagy más rendetlen indulatjaiknak ne áldoznának. Jaj annak a' Nemzetnek a' mellynek kormányozója hidegvérűséggel nézi az emberi vért omlani, és a' véres győzedelmet mosolygó ajakkal jelenti ki. Boldog ellenben azon Nemzet, a' mellyen olly Fejedelem uralkodik, a' ki a' maga tulajdon nyugodalmát a' Népének nyugodalmától elválhatatlannak lenni állítja. Mit haſznál nagy nevet

viselni, ha egy valaki azt az ô Népeinek, és a' ſzenvedô emberiségnek rovássára ſzerzi meg! A' világ meghódítójának nevezete tsak akkor ditsôséges, ha az által a' világ boldogabb léſzen. Nem a' jelenvaló idô, a' mellyben a' félelem, vagy réſzre hajlás az igazat palást nélkül kimondani nem engedi, hanem a' jövendô fogja a' mostani tselekedeteket fedezet nélkül elôadni.

TOLDALÉK.

Az Oroſz Birodalomnak Polgári, és Egyházi belsö állapotjáról.

§. 1.

Bévezetés.

A' Franczia háborúnak kezdetétöl fogva, a' mellynek elöfordúló eseteit ezen Hadi Történetek' leírásában elöbeſzéllettem, az Oroſz Birodalomnak nagy befolyása volt a' mi Hazánknak dolgaiba. Már 1790-ben azt a' kinyilatkoztatást tette II. Katalin, hogy ö az Európai Hatalmasságoknak Franczia Orſzág ellen lett ſzövetkezésekhez ragaſzkodik olly formán, hogy míglen ök a' Francziák ellen Napnyúgot felé tusakodnak, addig ö a' tsendességnek Éjſzak felöl való fenntartására ügyelni fog; hogy a' Hatalmaſságok annál bátrabban, 's nagyobb foganattal folytathassák tusakodásaikat a' Francziák ellen. Ennek fia, és a' Csáſzárságban következöje I. Pál az Annyának nyomdokát követte, és Segéd Katona Seregeket küldött Olaſz Orſzágba, a' Német Birodalomba, és Britanniába; sőt ollyan lépést

is tett, mellynek nyomát az Oroſz Birodalom' Históriájában mind akkorig találni nem lehetett, midôn ô a' Törökökkel a' Francziák ellen ſzövetségre lépett. Ennek fia I. Sándor azon ſzerént öſzveſzövetkezett Austriával, és 1807-ben egyedül volt, ki a' ſzárazon Uralkodó Hatalmaſságok közzûl ſzembe állott a' Francziákkal, a' mint már fellyebb említettük. Az Oroſzok egy fô ſzemélyt játſzottak a' vérontó Franczia háborúban, és éppen az indított engemet arra, hogy ezen nagy kiterjedésû Nemzettel, és annak mind Polgári, mind Egyházi ſzokásaival Olvasóimat közelebbrôl megesmértessem. Az Oroſz Nemzet elôttünk annál ſzembetûnôbb, hogy már majd kétſzáz eſztendôtôl fogva ezzel az Austriai Ház ſzorosabb egyesûlésben vagyon.

§. 2.

Eredete az Oroſz Nemzet' Polgári alkotmányának. *)

Az Oroſzok eredetképpen, valamint egyéb Tót nevezet alatt lévô Nemzetek, nyáj-ôrzôk voltak, a' kiknek sehol állandó lakhelyek nem

*) *Scholtzer az Oroſzokat a' Németekkel egy eredetûeknek tartja. Ezt helyben nem lehet hagyni tsak abból a' tekéntetbôl is, hogy a' Német és Oroſz nyelv közt semmi hasonlatosság nintsen. Az Oroſzok tehát Tót eredetûek.*

volt.

volt. A' belsô kormányozás módja nálak eredetképpen ollyan volt, hogy minden egy Nemzetségnek igazgatása az öregebbik mellett volt. Foglalatosságaik nyáj-őrzésből, halászatból, vadászatból, és hadakozásból állott. A' jó rendnek fenntartására elsôben minden egy kissebb Helység Bírót választott magának, a' kiknek kötelességek volt a' jó rendre és bátorságra ügyelni; több Helységek pedig együtt egy Vezért választottak magoknak, a' kit ôk Bojárnak nevéztek. Mivel azomban történt, hogy ezek közt egyenetlenségek támadnának, és a' Nemzetnek boldogsága veszedelemben forgana, magoknak egy ollyan Vezért választottak, a' ki az egész Nemzetnek feje volt; ezt pedig ôk Korol, Karol, vagy Krail néven nevezték, a' melly szó mai napig is azt teszi, hogy Király. Idô jártával új Méltóság hozatott bé nálok, tudniillik a' Herczegi nevezet, mellyet ôk Knias, Knæs, vagy Knees nevezettel jelentették ki; ezen apróbb Herczegek fenntartották létteket, miglen a' Kioviai Herczeg több illyen apró Fejedelmeket meghódítván, Nagy Herczegi nevezetet vett fel. (Orosz nyelven Veliki Knees). Végre minden Kneesek, vagy is Orosz Herczegek egy Fejedelem' hatalma alá vettettek, a' kinek ôk Czár, vagy is Császár nevezetet adtak, miglen I. Péter magát minden Oroszok' Császárjának nevezte, a' Korona Örökösét pedig Nagy Herczeg nevezetével tisztelte meg.

Az Orosz Birodalomban a' Császári Méltóságnak béhozattatásától fogva az Orosz Fejedel-

mek az Attyoknak nevezetét is fenntartották, p. o. Petrovits Pál; melly annyit tészen: Pál Péternek fia. *) A' közönséges Nemes embernek Gospodin, vagy Gosudár nevezet adatik; a' Nemes Aszszonynak Gosposa, vagy Gosudorina nevezet. Az egyéb Tót Nemzeteknél Gospodina annyit tészen, hogy Házi Gazdaaszszony.

§. 3.

Mostani Országlás módja az Oroſz Birodalomban.

Az Országlás az Oroſz Birodalomban egy határozatlan hatalommal mégy végbe. Az egész Polgári hatalom a' Császár' kezében vagyon, a' ki mind az Ország igazgatásában, mind a' háborúnak elintézésében legfőbb, és egyedülvaló hatalommal bír; sőt az Oroſz Császár a' maga Birodalmában feje az Oroſz Ekklésiának is, azért az ő Czímjében ezen nevezettel él: egész Oroſz Birodalomnak egyedül Uralkodója. Az igazgató Tanátsnak (Senat), az igazgató Szent Synodusnak (Egyházi Gyülekezetnek) hatalma, a' dolgot maga valóságában vévén, tsupa puszta nevezetben áll, és az igazgatásba semmi hathatós

*) *A' kik az aszszonyi Nemből a' Császári székben ültek, azok is megtartották ezen szokást, p. o. Catharina Alexievna Alexiusnak (Eleknek) leánya.*

befolyások nintsen. *) A' Csáfzár izen hadat; ô köt békefséget; törvényt ád; halálnak és életnek hatalma az ô kezében vagyon; ô választ következendôt a' Csáfzári Méltóságban. **) A' kormányozás terhének viselésében a' Ministerek segítségére vagynak, úgymint Fô Cancelláriusi, Al-Cancellarius, Fô-Kintstárnok, és a' többiek a' Tartománynak Oftálliyaiban a' Gubernátorok, és Starostok, és átallyában a' Senatustól függô Gyülekezetek az igazság fzolgáltatásra, a' kereskedésre és hadi tárgyakra ügyelnek. Valamint az Egyházi dolgokban a' Synodus, és az alá vettetett Metropoliták, Érsekek, és Püspökök munkálkodnak.

§. 4.

A' Korona' jövedelmei.

Ezen dologban tsaknem lehetetlen egéfz meghatározással fzóllani, mivel a' Koronának jöve-

*) *A' Senatust, vagy is Igazgató Tanátsot, valamint a' Synodust is I. Péter hozta be, a' ki elrontván a' Pátriárkáknak hatalmokat, a' a' fô Egyházi hatalmat magának tulajdonította.*

**) *I. Péter 1722ben Februarius 5-dik napján azt rendelte, hogy a' Csáfzárnak hatalma légyen a' maga fiai közzül tetfzése fzerént kinevezni, a' ki a' Csáfzárságban következője légyen. I. Pál a' Korona örökségét az öregebb Herczegnek tulajdonává tette.*

delmei sokfélék, és magától a' fő Kintstárnoktól sem határoztathatnak meg, minthogy azok nem minden esztendőben egyaránysúk. A' Korona' jövedelmei nem csak a' kész pénz fizetésből, természet adománnyaiból, hanem munkából, és gazdaságos szerzeményből is állanak, a' mellynek mennyiségét nehéz meghatározni: ki határozhatná meg valóságos árát és summáját annyiféle vámoknak, tobák, és égettbortól való adónak, Siberiai vad böröknek, Lief- és Estlandiai gabona-vámnak, arany, ezüst, és egyéb ércz bábányák, és másféle ásványokból való jövedelemnek, minthogy azok számlálhatatlanok. Nem érdemlenek tehát hitelességet, a' kik az Orosz Korona' jövedelmeit esztendeig tizenhat milliom Rubelre teszik. Az bizonyos, hogy az Orosz Udval soha pénzből más idegen Fejedelemre nem szorúlt, *) ámbár Erzsébet Császárné igen pompásan élt, II. Katalin pedig számlálhatatlan költséget okozott vala. Ezen fellyül nints olly Nemzet Európában, melly olly könnyen tartaná ki az Ármádiáját, mint az Oroszok. Minden annyi vagyon magában a' Birodalomban, a' mi a' hadviselésre megkívántatik, hogy még az

*) *Az utolsó háborúban küldött ugyan az Oroszoknak pénzbéli segítséget Britannia, de ezt nem költsön, vagy mintha az Orosz Kintstár szükségben lett volna, hanem az Ángolok kedvéért viselt háborúnak költségei voltak ezek. Erre az Ángolok kötelesek voltak.*

idegen Hatalmasságoknak is segítségekre lehetnek. A' Köz-Katonának esztendőbéli eltartása csak egynehány Rubelre telik. A' katona-fogadás semmibe sem telik a' Fejedelemnek. A' végbéli Városnak Őrizetek kevés költségbe telik, részszerént tudniillik azok már a' természettől megvagynak erősítve, részszerént pedig fából lévén, kevés ágyúval védelmeztetnek. Semmi adósságai nem lévén az Orosz Birodalomnak, interesre semmi költségei nintsenek; azt is hozzá tehetjük, hogy az Orosz Udvar tíz milliom forintal több hasznot hajthat, mint sem a' Franczia harmincz, vagy az Ángol negyven milliommal. Arról sem kell megfelejtkezni, hogy a' költség olly gazdálkodással megy végbe, hogy minden egy Orosz Fejedelem tsaknem számlálhatatlan kintset hagyott maga után.

§. 5.

Az Orosz Birodalombéli adónak, és az örökség általvételének módja.

Midőn az egyéb Európai Udvaroknál annyi féle neme vagyon az adónak, hogy azoknak majd nevet is alig lehet találni; az tulajdona az Orosz Birodalomnak, hogy abban az adók igen mérsékletek; azok az Ország Népének erejéhez vannak alkalmaztatva; azon adóknak behajtásában a' Nép igen megkéméltetik. Liefland, és Estland, mivel ott a' pénz igen szük, gabonát szokott adó nevezete alatt szolgáltatni. Azon jobbágyobb, a' kik terméketlenebb részeit lakják az Országnak,

mentek az adotól, és adó helyett az Orſzág ſzéleinek őrizete a' kötelességek. Siberiának Lakosai adó fejébe vad bőrrel fizetnek a' Fejedelemnek: p. o. így: egy Jurte, vagy is egy familia két, vagy legfellyebb három Czobel bőrt küld bé eſztendőnként az adó ſzedő Hivatalhoz; avagy 3 legfellyebb 40 Hermelin bőrt; némelly familia csak egy fekete-róka bőrt küld bé. Némelly Polgárnyekei vagynak az Oroſz Birodalomnak, a' hol a' Nép munkával ſzolgálja le a' Birodalomnak adóját; egyebek pedig adó helyett háborúban fegyverrel ſzolgálnak, mint az Ukraniai Kozákok ſzoktak tselekedni. Ezen fellyül a' paraſztság bizonyos adót fizet a' Földes Uraságnak, mellyet már az ő Eleik az Urasággal egyetértőleg meghatároztak; ezt pedig vagy pénzben, vagy más haſzonvehető akármiben ſzokták beadni. Ez Oroſz nyelven Abrok, vagy Obrok néven neveztetik, mellyet az Uraságok' Gazdaságbéli Tiſztjeik ſzoktak bészedni.

A' Földes Uraságok adót a' Fejedelemnek nem fizetnek, hanem, ha kétſzáz férjfi Jobbágya vagyon, háború idején egy Katonát tartozik állíttani, és azt háború idején maga költségén tartani; de ezen tehertől is ment léſzen, ha azt megmutathatja, hogy a' maga puſzta földjein egy új Helységet állított fel. Ez által a' népesülés nagy előmenetelt tésen. Hatalmában van az is a' Földes Uraságnak, hogy az ő mezei jószágát idegen kézre tetſzése ſzerént ereſztheti; egy falut legalább hét, és legfellyebb tíz-ezer Rubelen

ſzoktak eladni. Midôn valamelly jóſzág eladatik, nem a' jóſzágnak kiterjedése, hanem annak népessége vetetik betsûbe; minthogy a' jövedelem a' fejtôl való adóhoz képest ſzámaztatik. A' jóſzág a' férjfi gyermekek közt egyaránt oſztatik fel; a' leány gyermekek valamivel kevesebbet nyernek; az ô részek viſzſza ſzáll a' Nemzetségre, ha vagy magzat nélkül halnak meg, vagy ha a' gyermekeik az Annyok után kihalnak. Az Özvegy megmarad az ô meghalt Férje jóſzágának birtokában, mellytôl ô a' Földes Uraságnak valamelly tsekély adót fizetni tartozik. Lief- és Estlandiában az a' helytelen ſzokás vagyon, hogy a' Földes Úrtól eladatott jóſzágot annak fiai az Attyok' halála után ugyan azon áron, a' mellyen az Attyok eladta, viſzſza válthatják, melly által a' perek ſzaporodnak, tsökken az iparkodás. *) Az a' ſzokás is vagyon ezen két Tartományban, hogy a' ki valamelly gonoſzságról mást bevádol, maga költségén, és maga veſzedelmével tartozik azt megmutatni, a' nélkül, hogy valamelly bizonyságot állítani megengedtetne, a' melly nem tsak minden tsinos Nemzeteknek ſzokásával ellenkezik, hanem majd mintegy megfoghatatlan dolog, miképpen lehessen valamelly törvénytelen tselekedetet megmutatni, ha nem ſzabad bi-

*) *Ez a' külsô Íróktól helytelenül neveztetik eladásnak; én ezt inkább Zálognak nevezem. Ezen két dolgot a' mi Magyar Törvényünk egymástól igen helyesen külömbözteti.*

zonyságokat állítani; mert, valamint a' Vádoló a' dolgot feladhatja, úgy a' Gonoſztévő azt, ha bizonyságokat állítani nem ſzabad, tagadhatja. Így tehát ott a' legnagyobb gonoſzságok vádolatlan, 's büntetetlen maradnak.

§. 6.

Mostani népessége az Oroſz Birodalomnak.

Valakik a' Történet Írók közzűl az Oroſz Birodalomnak népességéről egéſz meghatározással írtak, vakmerő lépést tettek; nehéz azt ezen terméntelen kiterjedésű Birodalom eránt meghatározni, annál is inkább, hogy II. Katalinnak Orſzáglása alatt az Oroſz Birodalomnak népesedése nagyon nevelkedett. Lengyel Orſzágnak elfoglalása, sok idegen Nemzetből valóknak letelepedések, némelly tengeri ſzigeteknek feltalálások, Krimeának elvétele, a' Katonák házassága megengedése által igen sokat nyert az Oroſz Birodalomnak népesedése. Hibázni látſzatnak tehát mind azok, a' kik legalább tizennégy milliomra, mind pedig azok, a' kik legfellyebb húſz milliomra teſzik az Oroſz Birodalomnak népességét. Hogy mindazonáltal hasonlíthatatlanúl kissebb annak népessége, mint sem a' kiterjedése, azon törekedések elegendőképpen megmutatják, a' mellyet II. Katalin' idejétől fogva minden Oroſz Fejedelmek kimutattak a' Birodalomnak népesítésében.

EGYETEMI KÖNYVTÁR DEBRECEN

§. 7.

Igazság' ſzolgáltatása az Oroſzoknál.

Azt előre botsátván, hogy az Oroſzok egy valóságos Tót eredetű Nemzet légyen, bizonyos következtetéssel kihozhatjuk, hogy ők a' Tót ſzokást és életmódját megtartották. Már a' tizedik Században volt nékik tulajdon Törvénykönyvök, a' melly többnyire a' Gonoſztévők ellen hozott büntető Törvényeket foglalá magában; így p. o.: azon Törvényes Könyvben az volt, hogy a' Gyilkost ſzabad volt a' megölettetett ember' Attyafiainak megölni, vagy azoknál magát a' Gyilkos bizonyos ſumma pénzen, ha a' megölettetett embernek Attyafiai reá állottak, megváltani. Azon Törvényes Könyvben a' gyilkoſság megváltásának ára negyven Grivére *) határoztatik. A' tizenhatodik Században Iván Vaſielevits Jaroſzlav Nagy Herczegnek példája ſzerént 1542-ben egy új Törvénykönyvet tett közönségeſſé.

---

*) *A' Grive olly nemű ezüſt-pénz, melly tíz Kopeket foglal magában; a' Kopek pedig réz pénz, valamivel kevesebb értékű egy krajczárnál: egy akkora léſzen, mint egy Grösel. Vagyon olly Grive is, a' melly ſak öt Kopek értékű. A' Rubel egy tallért téſzen. Vagyon olly arany-pénz az Oroſzoknál, melly fél Rubelt, vagyon ollyan, melly egy Rubelt, vagyon ollyan is, melly két Rubelt téſzen.*

Ezen Törvénykönyv Sudebnik néven nevezteteti, hogy azt a' Stogloav nevezetű Könyvtől, melly az Egyházi Törvényeket foglalta magában, megkülömböztessék. A' Sudebnik nevezetű Könyvben nem csak meg volt engedve a' két személyes bajvívás, hanem az ehez való készületeknek módja is le volt rajzolva. Ezen Törvénykönyv határozta meg a' gyilkosságnak, tolvajságnak, és egyéb gonoszságoknak büntetéseit is. Hogy ezen Törvénykönyv sok olly czikkelyeket foglal magában, mellyek a' Német Törvényben feltaláltatnak, abból éppen ki nem lehet azt tsigázni, hogy az Oroſz a' Némettel egy eredetű Nemzet volna. Ki tilthatta meg a' régi időkben az Oroszoknak, hogy ők a' Németeknek Törvényes Könyveiket olvassák, éppen úgy, valamint az újabb időkben, hogy ők a' Dánok', és Svédeknek Könyveiket olvasván, azokból megokosodjanak, és azoknál rendelt sok Törvényeket magokévá tegyék, a' nélkül, hogy őket egy valaki Dán, vagy Svéd eredetűeknek lenni merné mondani. Az, a' mi a' Sudebnik nevezetű Törvényes Könyvben hijános volt, Uloschenie nevű Törvényes Könyv által kipótoltatott, mellyet Alexei Michalovits Oroſz Csáſzár 1649-ben közönségessé tett. Az Egyházi dolgokban Kormezaja-Kniga nevű Törvényes Könyv jött világosságra, a' mellyhez volt azon czikk alkalmaztatva, mellyet I. Péter Csáſzár a' maga idejében hozott vala be az Oroſz Birodalombéli Görög nem egyesült Ekklésiába. Ugyan

ezen I. Péter hogy a' jövendô idôben Törvényhozónak neveztessen, 1720 ban tökélletességre hozta az Uloschenie nevû Törvény Könyvet, és ezen új Törvényes Könyvnek Svodnoje Uloschenie nevezetet adott, a' mellyekhez ô némelly új Törvényeket is ragaſztott: mai napig is azon Udvari párantsolatok, mellyek a' világi ſzemélyeket illetik, Ukase néven nevezetnek, a' mellyek pedig az Egyházi Személyekre nézve hozattatnak, Doklad nevezetet viselnek. Ezen Munkát I. Péter el nem végezhette, II. Katalinnak idejére volt az fenntartva, a' ki ezen új Törvényes Könyvet világosságra hozta négy kötetben. A' Kormányt I. Péter az Igazgató Tanátsnak kezébe adta. Az elôbbeni Nemes Törvényſzéket lerontotta; Fiskust helyheztetett bé; új rendet ſzabott a' Törvények' folyásában. Az Egyházi dolgokat a' Sz. Synodushoz igazította.

§. 8.

Az Oroſz Birodalombéli hadi dolgok.

Régenten nem volt az Oroſzoknak állandó Ármádiájok, hanem valahányſzor a' Haza veſzedelemben volt, a' Nemesség volt köteles annak védelmére fegyvert ragadni. Iván Vasilevits Csáſzár volt legelsô, a' ki némelly Katonai új intézeteket tett a' Birodalomban. Ez vette fel Testôrzô Sereg képpen amaz esméretes Strelitzeket, a' kik ezen nevezetet azon nyilaktól nyerték, mellyeket az oldalokon viselni

ſzoktak, és a' mellyek Oroſz nyelven Strela néven neveztetnek. Idõjártával az Ángolokat és Scotusokat vették fel ſzolgálatjokba, a' kik a' Hadi dolgokat az Oroſzoknál jobb lábra állították. Midõn I. Péter a' Kormány mellé lépett, már alkalmas állapotban találta a' Hadi dolgot az Oroſzoknál; õ azomban azt egéſzen megváltoztatta. Német lábra állította a' Campagniákat, maga is ott Dobos ſzolgálaton elkezdvén, minden apróbb 's nagyobb tiſztségeken végig ment. 1714-ben a' Nemességnek Feudalis ſzolgálatját (Insurrectióját) eltörlötte. A' Nemes jóſzágokat majorbéli, vagy is adózó jóſzágokká tette: Katonákat kellett nékik állítani, és az állandó Ármádiának eltartására minden Nemes férjfi ſzemélytõl fejenként 70 Kopeket rendelt adóképpen. Rövid idõ alatt az Oroſz Ármádiának ereje irtóztató nagyra nevelkedett. Mai napon igen nehéz meghatározni az Oroſz Birodalombéli Katonaságnak ſzámát, annál is inkább, hogy sok renden kivûl való Katonaság vagyon az Oroſz Ármádiánál, a' kik az Ármádiának lajstromában jegyezve nintsenek: úgymint a' Testõrzõ Regementek, az Orſzág' Népébõl álló Katonaság, General-Staab, és több e' félék, a' kik legalább hatvan-ezerre mennek. Mindenestõl még is az Oroſz Birodalomban minden kételkedés nélkül hatſzorta való ſzáz ezerre lehet venni.

Az Oroſz Katonasághoz ugyan, de nem az Oroſz Ármádiához tartozandók ama' négy Testõrzõ Regementek, úgymint: Preobrasensky, Semanovi, Ismanlovi, és az Orſzág' Ka-

détjainak Regementjek. A' Testőrző Sereghez tulajdonképpen tartozandók a' Nemes Gárda, a' Testőrző Huſzárok, Testőrző Kozákok, és a' Csáſzári nevendékeknek Katona Serege.

Ámbár semmi Európai Fejedelem olly könnyen nem tartja ki az ő Hadi Seregét, mint az Oroſz, az még is eſztendőnként öt milliomra megyen, minthogy itt a' Katonának igen tsekély fizetése vagyon, melly eſztendőnként alíg megy öt Rubelre, az az: 7½ forintra. Sok Tiſzt van, a' ki maga tulajdonából él, és tsupa betsületből ſzolgál. A' Kozákoknak, a' kik Ukraniában vannak, háború időn kivül semmi fizetések nintsen; minthogy ők semmi adót nem fizetnek, és az egy háború időn való Katonáskodáson kivül minden tehertől mentek. Az Urlási Kozákoknak ſzabad halászatjok vagyon az Urla vizében, és azért kötelesek azon Országot a' haramják ellen védelmezni. A' Paraſztok, kik ezen Kozákok közt laknak, Pospolit nevezetet viselnek, és kötelességek hat Regementet eltartani. A' Kalmukoknak ſzolgálatjokkal keveset él az Udvar, mivel ők ollyan segítségeket ſzoktak kívánni, mellyeket ők meg nem ſzolgálnak. A' Tatárok ellenben sokkal haſzonvehetőbbek, a' kik minden hadi ſzolgálatokra alkalmatossak. Az Oroſzoknál a' Tiſzt könnyen él, mert a' pénzt, melly a' ſzolgára adatik, magának tartja, és a' Compániánál lévő Katonaság által minden fizetés nélkül ſzolgáltatja magát. A' Köz-ember három izben veſzi ki eſztendőbéli tsekély fizetését; az elsőt pedig minden hónapban. Egy napra har

madfél font kenyere, vagy $1\frac{3}{4}$ font kétſzer sült kenyere jár a' Közembernek. A' neve napjára pedig minden egy Közembernek egy Rubel jár a' Regementtől.

Jutalmaik a' Tiſzteknek a' Sz. György' Rendje; a' Közembereké pedig ezüst, vagy arany emlékeztető pénz. A' Tiſzteknek büntetések árestom, vagy Tiſztségekből való letétel; az egyebeknek büntetések bot ſzokott lenni, mellynek oſztogatója nem a' Káplár, hanem a' Dobos. A' Fő Tiſzteknek jutalmazása, vagy büntetése a' Hadi Collegium által határoztatik meg, melly az Oroſzoknál annyi, mint nálunk a' Hadi Tanáts. Az apróbb hibákat a' Hadi Törvény itéli meg. Tiſztségben való fellyebb menetelben a' régiebb ſzolgálatra vigyáznak, azon esetet kivévén, ha az Obester egy valakit maga Adjutánsának válaſzt, ez maga rendén kivül is előbbre mehet. Minden Regementben az Obester az első ſzemély, minthogy minden Regementnek egyedül maga a' Csáſzár a' Tulajdonossa. Az Oroſzoknál az Obester ſzokott mindent megſzerezni, a' mi ſzükséges a' Regementnél: innét egy Oroſz Obesternek elég alkalmatossága vagyon meggazdagodni, ha p. o. alkalmatos időben vásárol be lovakat, oltsón veſz a' Regement ſzámára eleményt, 's a' t.

A' mi a' Katonáknak kiállítását illeti, a' semmi költségébe sem telik a' Koronának. A' mi a' Recroutáknak kiállítását illeti, az minden erőſzak nélkül megy végbe: parantsolat adatik a'

Guberniumhoz minden egy Tartományban, és meghatároztatik, hogy hányadik Férjfiat küldjék be a' Hadi Sereghez, p. o. négyszázból egyet; ezen számba pedig bele jönnek a' gyermekek is. 1806-ban úgy volt kiadva, hogy minden századik Férjfi adassék a' Katonák közzé; ezen parantsolatnak végrehajtását megelőzte a' békesség, melly a' Francziákkal köttetett. A' Helységek választják ki azon Férfiat, a' ki a' Katonák közzé adatik; ha alkalmatossat magok közt nem találnak, más Helységből pénzen fogadnak. A' Kozákok, 's az Ingermanlandi, és Finnlandi parasztok a' Katona állítás' terhe alól ki vannak véve, a' Lief és Estlandiak pénzen váltják ki magokat. A' Nemességnek szabadságában vagyon, hogy Katona kiállítás helyett a' jószágának valamelly puszta darabján szállítványt tegyen, és úgy egy új Helységgel gyarapítsa a' Birodalmat. A' Katona állításban inkább néznek az erőre, mint sem a' termetre. Az újdon új Rendelés szerént az öreg Katonák az ő Nemzetségeikhez nem eresztetnek viszsza, hanem Vár-őrizetre küldetnek, a' hol legtöbbnyire megházasodnak; a' gyermekek, a' kiket nemzenek, mind Katona lajstromban írattatnak, 's a' Korona költségén neveltetnek, és a' katonaságon kivül más élet rendébe nem léphetnek.

Honnét következett tehát még is, hogy illy hatalmas Hadi Sereg, a' minő az Orosz, valahányszor a' Francziákkal fegyverbe szállott, ezektől megverettetett? Itt igen rövideden az lehetne a' felelet, hogy az Oroszok a' Francziáktól meggyő-

zettettek, mert ők nagyobb erő ellen tusakodtak, hogy sem a' magoké volt; azomban nem keveset ártott az Oroſzoknak a' vigyázatlanságok az ő ſzándékjaiknak eltitkolásában; ezen felyül nem voltak jó Kémjeik, a' mellytől igen sok függ az ellenségnek meggyőzettetésében; vagy talán ők igen elſzélleſztették a' Katona Seregeiket, és az eſzes ellenség mesterségesen megkerülte őket, és egymástól elvágta, mint Jénánál és Burgus-Eylaunál történt; leginkább pedig a' Francziáknak Taktikája nyomta el őket; rövideden: az Oroſzok erővel; a' Francziák pedig erővel és éſzſzel viaskodtak, minden alkalmatosságot okosan haſznokra tudtak fordítani, és minden eltökélléseiket serényen végrehajtották.

§. 9.

Földmivelések, és kereskedések az Oroſzoknak.

Déltől Éjſzakig a' Nagy Oroſz Birodalmat három réſzre lehet oſztani: az Éjſzaki réſze a' ſzüntelen való hideg miatt terméketlen; de azomban bővelkedik vadakkal, halakkal, és épületre való élőfákkal. A' közepe a' Birodalomnak termékeny: gabonával és gyümöltsel bővelkedik. A' Déli réſze pedig még termékenyebb; de nem elegendő iparkodással miveltetik, mivel a' föld' népe a' régi földmivelés módjától el nem akar állani, ámbár már őket némelly Nemessek, a' kik Külső Országokban útazván magok esmereteiket tökélletesitették, jobb földmivelés módjára akarták tanítani. Úgy látſzik, hogy egyedül

dül a' Kozákok azok, a' kik leghelyesebb módot követnek a' földmivelésben. Némelly részeiben az Orosz Birodalomnak a' föld népe olly túnya hogy a' szántóföldről csak annyi gabonát hoz haza, a' mennyit a' házi népének eltartására szükségesnek gondol, a' többit a' szántóföldön veszztében hagyja; mellyből a' következik, hogy terméketlen esztendőben sok házi népek szükséget szenvednek.

A' kereskedés jobb lábon áll az Orosz Birodalomban a' földmivelésnél. Az ottani kereskedés leginkább bagariával, másféle készített bőrrel, Siberiai vad bőr béllésekkel, és több illyenekkel megy végbe. Legnevezetesebb kereskedő helyek Archangel és Pétervára, a' honnét Burgus Országba, Angliába, Hollandiába, Dániába, Franczia Országba, Hamburgba, és a' több Hanseai Városokba; Astrakánból a' Persiai és Chinai Birodalomba, Kioviából pedig Török Országba folytattatik. A' hajózható folyóvizek is nagyon elömozdítják a' kereskedést; ezek pedig a' következendők: Dvina, Petsera, Ob, Jenisei, Lena, mellyek a' jeges-tengerbe folynak be; Anadir és Kamtsatka a' nagy Tengerbe folynak; Volga, Don, Dnieper, Duna, Neva.

Majd legszembetűnőbb Orosz Birodalom' belsejében az égettborral való kereskedés, melly kereskedésből való haszon a' Korona jövedelme. A' Nemes ember azon égettborral élhet ugyan, a' mellyet maga éget, de azt magával a' Városba nem viheti. Azok, a' kik égettbort árúlnak, a' Koronának ezen engedelemért árendát fizetnek;

az bizonyos, hogy ezen Árendások, vagy legalább azoknak tselédjeik igen jól értenek az égettbornak megrontásához, azért igen ritkán történik, hogy az Oroſzoknál igazi és jóravaló pálinkát lehessen találni; borok úgy sints, ha idegen Orſzágból oda nem vitetik. Eſztendôn által véghetetlen sok pálinka kél el az Oroſzoknál: egyedül a' Csáſzári Városban eſztendônként 38 ezer veder (egy ötödréſze a' veder egy akónak) ſzokott elkelni egy hónap alatt; hány vederre mehet tehát egy eſztendô alatt? A' mostani Uralkodó ſzôlôveſzſzôket vitetett Burgundiából az Oroſz Birodalomba, és a' Birodalomnak Délre forduló réſzében a' ſzôlônek termeſztését akarja behozni.

§. 10.

Az Oroſzoknak életek módja.

Általjában vévén, az Oroſzok magokat az életmódjában minden Európai Nemzetektôl külömböztetik. *) Az Oroſz paraſzt az ô fa hajlékjában alkalmas megelégedéssél él, kivált azon réſzeiben a' Birodalomnak, hol a' Robath elrontatott. Közönségesen egy téli és egy nyári ſzobájok vagyon, mind a' kettôben egy sütô-ke-

*) *Az Oroſzoknál a' fô Nemesség kivétkezvén Ösi ſzokásaiból, idegen bôrbe öltözött. Az útazók bizonyságot teſznek, hogy az Oroſzoknak nagy társaságaikban azt vélné az ember, hogy Bétsben, vagy Párisban vagyon.*

mencze vagyon olly formán kéſzítve, hogy abban sütni és főzni lehessen; a' paraſztnak téli munkája gyékény, ſzita, és hálókötés; ha otthon munkát nem talál, más helységbe megy, a' hol favágással és faragással keresi életének. A' paraſzt aſzſzonyoknak, valamint más Európai Tartományokban, fonás, kötés főzés, varrás, és a' marhákra való gondviselés a' munkájok. A' paraſztoknak kedves ételek a' S t i, mellyet ők kehl, vagy magyar nevén Olaſz-kápoſztából kéſzítenek; vaj, vagy zsír helyett, kivált böjtben lenmag olajjal élnek; a' köz ember nálok kiváltképpen ſzereti a' fog vagy veres hagymát: ezt ők tálra aprítják, lenmag-olajt töltenek reá, és már kéſzen van az egéſz tál ételek; sőt a' Városbéliek közzül sokaknak ez a' kedves ételek. A' köz emberhek itala égettbor, vagy méhsör. A' Nemesség, melly az idegen Nemzeteknek ſzokásokat majmozza, jól ſzokott élni; már ennek az itala bor, és pedig M. Orſzági bor ſzokott többnyire lenni; ebéd előtt égettbort iſznak, az ebédet pedig hideg ételen, p. o. sunkán, hideg sültön ſzokták kezdeni; az után teſzik fel a' meleg ételeket, végre pedig a' tsemegét. Az égésségért való ivás is ſzokásban vagyon nálok, azért midőn N a p o l e o n Csáſzár Tilsitben az Oroſz Csáſzárral ebédelne, égésségéért ivott az Oroſz Csáſzárnénak, a' mint már fellyebb említettük.

§. 11.

Ruházatjok, és mulatságok az Oroſzoknak.

A' régibb időben az Oroſzoknál a' paraſztok hoſzſzú köntösben jártak; a' hoſzſzú ruhát I. Péter Csáſzár tiltotta el: minden Városnak a' kapujánál Őrállók voltak, a' kik a' hoſzſzú ruhában bémenni akaró paraſztoknak köntöseiket kurtára vágták, és ezen felyül őket pénzbéli büntetés alá is vetették. Arról vádolják némellyek az Oroſz paraſzt aſzſzonyokat, hogy a' piperézésnek és henyélésnek adják magokat; de ezen vád nem illetheti közönségesen mindeniket, ámbár ezen hiba ſzembetűnőképpen tapaſztaltatik az Oroſz Birodalomnak minden réſzeiben. Az Oroſz paraſztnák ruhája egy durva felső köntösből, egy hoſzſzú nadrágból, és rövid ingből áll; sokan kék ingben járnak; talán azért, hogy ne kellessék olly gyakran mosni, mint a' fejér vászon inget; a' fejeken lévő hajok kurtára van nyírva; és télen nyáron ſzőrös bőrrel béllelt süveget viselnek. Az aſzſzonyok hoſzſzú köntöst viselnek, a' fejeket vászon keſzkenővel fedezik, melly fejfedező nálok Petsa néven neveztetik; hajdan időben a' fogaikat meg ſzokták feſteni, de már ezen ſzokástól elállottak; a' nyakokon többnyire egy kereſztetskét hordoznak, és mellette némellyeknél egy zsatskó lógg. Közönséges mulatságokat a' pálinka ivásban teſzik; minekutánna pedig jól feltöltötték volna a' garatra, meleg ke-

mencze tetejére feküſznek. A' gyakorta való feredés nálok mulatság egyſzersmind, és orvosság; ez így megy végbe: egy tsónákba ülvén addig eveznek, míglen az evezés miatt izzadni kezdenek; az ollyan izzadásban lévő ember hirtelen hideg vízbe ugrik: ez nálok a' Nemzeti orvoslás módja; mások a' kemenczét erőssen befütik, 's az izzó-ſzenet kihúzzák, és egy deſzkát tévén a' kemenczének tüzes fenekére, a' beteget azon forró kemenczébe zárják, 's ott hagyják a' meddig kiállhatja; egy kevessé azután megengedik, hogy a' kemenczéből fejét kidugván, ſzabad lélekzetet vehessen, azután ismét bézárattatik; midőn pedig legnagyobb izzadásban vagyon, vagy igen hideg vízbe tétetik, vagy mások az ollyant hóba temetik egéſzen, úgy hogy tsak az orra, és ſzája ſzabadon maradjon, és ott alkalmas hoſzſzú ideig hagyattatik. Illyen orvoslás módjával éltek 1805 ben az Oroſzok Austriában is, a' hol sütő-kemencze helyett a' kályhát fütötték be nékik, és abba dugták be a' gyógyulást kívánó betegjeiket.

Télen ſzánkázással mulatják magokat az Oroſzok. Sok réſzeiben az Oroſz Birodalomnak minden házasságok őſzſzel mennek végbe, sőt némelly helységekben egy hét alatt megy végbe minden azon eſztendőbéli házasság. A' táncz nálok elég kellemetes: midőn a' tánczos férjfi a' tánczoló aſzſzony ſzemély mellett ellép, ez ingadozva tsúſz el mellette, és a' két kezét kereſztül tévén mejjére, mosolygó intéseket vág a' férjfi' ſzemébe. Az Oroſzoknál az különös, hogy sokſzor magok egyedül tánczolnak az Aſzſzonyok, és más mu-

zsikájok nints, hanem a' tánczoló Aſzſzonyok magok magoknak danolnak; magok fújják, magok járják. — — A' Nemesség Német, vagy Ángol tánczot jár. A' muzsikát nagyon kedvelik. A' játékſzínben elõadatni ſzokott mind énekes, mind egyéb játékok, tsaknem egyenlõ tökélletességre mentek a' Német Orſzágiakkal, mellyet nagyon elõmozdított II. Katalin, a' ki a' Játékſzíneket az Oroſz Birodalomban nagy költséggel gyámolította.

§. 12.

Nemzeti innepléseik az Oroſzoknak.

Valamint régenten a' Rómaiaknál, az eſztendõ által elõfordúló Innepek vígaságra fordíttattak, úgy az Oroſzoknál a' Nemzeti Innepek a' Népnek vígasságára tartozandók látſzatnak lenni. Az emberek' emlékezetét meghaladó idõktõl fogva meg volt az a' ſzokás az Oroſzoknál, hogy a' Papságból ſzámosan õſzveseregelvén, Új Eſztendõ kezdetén a' nagy Uraknak házaikhoz mentek, 's az idõhez alkalmaztatott Énekeket danoltak, és ezen dallokért ajándékokat nyertek. Ezen ſzokás nálok Slavlenie ſzó által jelentetik ki. Elsõ Péter Csáſzár, a' ki minden vígságban réſzt akart venni, 1723 dik eſztendõben ezen Énekes Sereghez kapcsolta magát, *) és õ is velek

*) *Az a' ſzokás meg vagyon ugyan Magyar Orſzágban is sok helyeken, hogy Új Eſztendõ napkor az Oskola-Mesterek a' Deákokkal kántálni ſzoktak; de hogy egy valaki a' Fejedelmeink közzül kántálni ment volna, azt sehol nem olvassuk.*

együtt kántálni ment a' Nemes Urakhoz, a' kiktől sok ezer Rubelt nyert ajándékul; a' melly deákos keresmény annyira megtetszett néki, hogy azután is magát ezen Kántáló Sereghez kaptsolta.

Három Királyok napján a' Neva folyóvize megszenteltetik a' Papoktól, melly Czeremónián (Egyházi szertartáson) a' Császári Udvar is jelen vagyon. A' Neva vizén való jégen nyílás vágattatik, azután következik a' víznek szentelése, mellyel, ha keresztelendő gyermekek vagynak, megkereszteltetnek; úgyan azon vízből a' betegeknek is szoktak italt szolgáltatni, 's a' házakhoz is sok vitetik ezen vízből, mellyet, mint betegségek ellen való gyógyító szert, nagy gondviseléssel meg szoktak őrizni. Első Péter Császár' ideje előtt a' Császár rartotta a' lónak kantárját, midőn a' Neva vizének szentelésére a' Pátriárcha kilovaglott, hanem I. Péter ezen szokást a' Pátriárchai Hivatallal együtt eltörlötte. Midőn a' nagy böjtnek *) vége vagyon, nagy

*) *Az Oroszoknak, azon szerént, mint az egyéb Görögöknek, négy böjtjök vagyon: az 1-sö Húsvét előtt nyolcz hétig tart; a' nyolczadik hét vajas hétnek mondatik. A' 2-dik böjt Karátson előtt hat hétig tart. A' 3-dik Péter és Pál böjtjének mondatik, a' melly Pünkösd után első Vasárnaptól fogva Junius 29-dik napjáig tart. A' 4 dik Boldog Asszony böjtje, melly kezdődik Augustus 1-sö napján; tart Nagy Asszony napig. Minden héten Szerdán és Pénteken is böjtölnek, melly napokon*

vígassággal ſzokták az Oroſzok a' Húsvétot tartani: többnyire azt állítják, hogy nem jól töltötték a' Húsvéti inneplést, ha tsak akkor minden kigondolható bolondságot el nem követnek. Ugyan akkor czifra tojást is ſzoktak ajándékul oſztogatni; de ezen ſzokás nálunk Magyaroknál is megvagyon. Midőn illyen czifra tojás az Oroſzoknál ajándékoztatik, az adó azt mondja: Kriſztoſz Voſzkreſz, az-az: Kristus feltámadott, az elvevő pedig azt feleli: Vaiſztino Voſzkreſz, valóban felkelt. Húsvét előtt való éjtſzakán a' Nép a' Templomba megy, és ott marad reggeli hét óráig; a' nemesebek pedig megvárják a' későbbi Isteni ſzolgálatot; előbb otthon pálinkát iſznak, a' Templomban pedig hidzg ſzentelt eledelt ád nékiek a' Pap, azután következik az otthoni ebéd.

§. 13.

Egyházi rendtartás.

Azt állítják némellyek, de talán hibásan, hogy a' tizedik Században hozattatott bé legelsőben a' Kereſztény Hit az Oroſzoknál. Az bizo-

---

se tojással, se vajjal, vagy téjjel nékik nem ſzabad élni. Némellyek még a' haltól és ráktól is megtartóztatják magokat. Háború idején ha kevés élemény van a' Magazinumban, böjt rendeltetik, mint Otzakov' ostromlásakor böjt parantsoltatott a' Katonáknak.

nyos, hogy Photzius ezen idôtájban kezdette terjeſzteni az ô tanítását, a' melly mai napig is uralkodik az Oroſz Birodalomban. Azon Tudomány, mellyet Photzius terjeſztett, kiváltképpen abban külömbözik a' közönséges Anyaſzentegyháznak Tudománnyától, hogy a' Sz. Léleknek az Atyától és Fiútól való ſzármazását; az Anyaſzentegyház' Fejének Elsôségét, és a' kováſztalan kenyérrel, 's egy ſzín alatt való áldozatot helytelennek tartja. A' Czeremóniai ſzabásoait is a' Római Anyaſzentegyháznak némellyekben kárhoztatják a' Photzius' követôi. A' Hitbéli ſzabások, mellyeket némelly kikôltöztek Konſtantzinápolyból magokkal Oroſz Orſzágba vittek, kezdetben igen homályosak voltak; a' Popák, és a' Népnek Tanítói igen tudatlanok; az egéſz Religió' Systemája réſzſzerént babonás, réſzſzerént pedig értelem nélkül való Czeremóniákból állott, a' melly némelly világos ſzemû Oroſz Fejedelmeknek ſzemekbe tûnt, és kötelessegeknek lenni esmérték, hogy a' Religió Systemájában változást tegyenek: azért 1542 ben Iván Vasielevits, és 1667-ben Alexei Michalovits Egyházi Gyülést rendeltek, a' mellynek kötelessége lenne a' Religió Systemáját megvisgálni, 's megjobbítani. Első Péter tovább terjeſztette hatalmát, és ollyan intézeteket tett az Oroſz Papság eránt, hogy az a' Népnek nagyobb haſznára lehessen. A' volt az eltökélése, hogy a' Klastromok Oskolákká, a' világi Papok pedig a' Népnek valóságos tanítóivá formáltassanak. Olly ſzerentsés volt, hogy csak

ugyan a' Papok közt is talált olly világos fzemüeket, a' kik véle ezen tárgy eránt egyenlő gondolkozásúak voltak, és a' Csáfzár' eltökélléseit elősegítették. Illyen volt Theophanes, Gavrül, és Platon.

Eleinten az Orofz Eklésiát tsak egy Metropolita, és három Püskökök igazgatták, úgymint a' Novogrodi, Rostovi, és Vlademiri Püskök. Idöjártával mind inkább és inkább fzaporodott a' Püspököknek fzámok; de ez mindenkor a' Konstantzinápolyi Pártriárkáknak helybenhagyásokkal történt, a' ki egynehányoknak Érseki nevezetet is adott. Vasili Vasielevits Csáfzárságakor az Orofz Birodalomnak Fejedelme már olly hatalommal bírt, hogy Püspököket nevezhetett ki; ollyan esetben mindazonáltal a' Metropolitának tanátsát meghallgatta. Minekutánna Konstantzinápoly a' Török hatalmába került, minden Pátriárkáknak megegyezésével új Pátriárkai Szék állíttatott fel, a' melly fzék az Orofz Birodalomban lenne. Az elsö Orofz Pátriárka 1589-ben Fedor Ivanovits Fejedelemsége alatt tétetett; lakhelyéül pedig Moskau Városa rendeltetett; ugyan akkor a' Metropolitáknak fzámok is négyre fzaporíttatott; lassanként a' fzámok tizenkettöre fzaporodott, az Érsekeké pedig hétre.

§. 14.

Egyházi Hierarchia I. Péter Uralkodása elött az Orofz Birodalomban.

Az Egyházi Szolgákat már régtöl fogva két réfzre ofztották: Szerzetes és Világi Papokra;

mind a' két rendbéli Egyházi Szolgáknak fejek a' Metropolita volt, az tudniillik, a' kit a' Nagy Fejedelem a' Papsággal együtt arra választott, a' Konstantzinápolyi Pátriárka pedig azon Hivatalban megerősített. Idöjártával a' Konstantzinápolyi Pátriárka magához vonzotta azon hatalmat, melly szerént az Orosz Birodalomban Metropolitát tehessen; jókor észrevették ezen törvénytelen lépését a' Konstantzinápolyi Pátriárkának az Orosz Fejedelmek, és annyira vitték a' dolgot, hogy az Oroszoknak tulajdon Pátriárkájok lenne, a' mint tsak imint említettük. Ennek a' tekéntete igen nagy volt, és elsö helyet foglalt a' Császár után; minden Országos dolgokban megkérdeztetett; a' békességbe és háborúba nagy befolyása volt. Tudva vagyon, melly szembetünö szolgálatot tettek a' Birodalomnak Jób és Hermogenes Pátriárkák amaz álorczás Demeternek idejében, miglen ezeknek Következöik vitszaélvén hatalmokkal, arra fakasztották I. Péter Császárt, hogy a' Pátriárkai Méltóságot eltörlené az Orosz Birodalomban, a' mint utóbb elö fogjuk beszélleni.

Az Egyházi Hierárchiában a' Pátriárkák és Metropoliták után következtek az Érsekek, Püspökök, Archimandriták, vagy is több Klastromokon parantsolók, Igumenek, az-az: Apáturok, népes és gazdag Klastromok, Protopópák, Popák, Diakonok, Al-Diakonok, Barátok. A' többiek, úgymint az Egyházfi, Kántor, Harangozó, és több illyenek nem a' Religio, hanem a' Templom

ſzolgái, tehát ők az Egyházi Hierarchiában helyet nem foglalnak.

A' mi a' Szerzeteseket illeti, ezek az Oroſz Birodalomban hirtelenséggel, és korán elſzaporodtak. Ezek mindnyájan Sz. Basiliusnak ſzabásait követik; a' fejeket kappával fedezik; örökös tiſztaságra kötelezik le magokat, és a' hús eledeltől egéſz életekben magokat megtartóztatják; azon idő alatt mindazonáltal, midőn a' Világiak hús eledellel élnek, ſzabad ezeknek halat, tejet, vagy más téj nemű eledelt táplálásokra fordítani. Ezeknek kötelességek a' Tudományokat fenntartani, a' Népet oktatni, minthogy egyedül ezek hírdetik az Isten' Igéjét a' Népnek. Olly nagy volt, és mai napig is olly nagy ezeknek tekéntetek, hogy egyedül ő közzülök választatnak Püspökök; talán azért, hogy ezen Szerzetesek jobban hozzá vannak ſzokva a' jó rendhez, és Egyházi fenyítékhez, mint sem a' Világi Popák, és úgy is a' maga megtartóztatásához hozzá vannak ſzokva, sőt az ő Klastromi fogadások ſzerént a' tiſzta életre le vagynak kötelezve, melly tulajdonság a' Püspökben megkívántatik. Hajdan időben a' világi Popák, mihelyt meghalt a' feleségek, Klastromba zárattattak; mai napon már ezen ſzokás megſzűnt a' Görögöknél, *) minthogy

*) *A' második házasúlás meg vagyon tiltva a' Görögöknél, és akkor sem házasodhatnak meg, ha már a' fellyebbvaló Egyházi Rendre felſzenteltettek. A' legújabb Egyházi Törvények ſzerént a' Popák mint Özvegyek, meg-*

ők mint Özvegyek a' Sz. Synodusnak helybenhagyásával a' lelki szolgálat mellett megmaradhatnak. A' Klastromokban vágynak olly Szerzetesek is, a' kik felszentelt Papok, és ezeknek hatalmok vagyon a' Szentségeknek szolgáltatására; ezek Szent Barátoknak (Jeromonachi) nevezteinek. Mások vágynak, kik a' Papságnak legfőbb szentelését fel nem veszik, hanem tsak Diákonok, vagy Al-Diákonok; némellyek pedig vagynak a' Basiliták közzül, a' kik semmi Papi felszenteltetésben részt nem veszneK, és ezek laikusok, vagy Fraterok nak mondatnak. Az Orosz Birodalomban a' Pöspökségek (Dioecesisek) Spárchiáknak neveztetnek, a' kik egymástól függhetetlenek, úgyhogy se a' Püspök az Érsektől, sem pedig ez a' Metropolitától éppen nem függ, hanem mindnyájan egyenesen a' Sz. Synodustól függnek. A' mi a' Klastromok' állapotját illeti, a' Császároknak bőv adakozások által nagyon meggazdagodtak. Némelly fényes szemű Fejedelmeknek szemekbe tűnt a' Klastromoknak kintsek, és a' Szerzeteseknek gazdagodását szorossabb korlát közzé szorították: némelly Klastromokba tehát Invalidus Katonákat küldöttek, hogy ők ott a' Szerzetes Klastromnak rovássára éljenek; más Klastromoknak parantsolták a' Fejedelmek, hogy a' Papnevelő házokat és Ispotá-

---

maradhatnak a' lelki szolgálatban; ha pedig Seminarium Igazgatójává, vagy a' Templomnak valamelly külső szolgálatjába tétetnek, ismét megházasodhatnak.

lyokat segítsék; sőt Alexei Michailovits Császár megtiltotta, hogy a' Klástromoknak semmi ingatlan jószág ne ajándékoztassék; ezen tilalmat 1649-ben adta ki az említett Császár, sőt azon tilalomban az is foglaltatott, hogy a' Klastromoknak semmi ingó jószágot venni szabad ne légyen. Későbben mi történt légyen az Orosz Birodalombéli Papsággal, ezen túl bővebben fogjuk hallani.

§. 15.

Első Péter' Császársága alatt az Egyházi dolgokat igazgató Synodus hozattatik bé az Orosz Birodalomba.

Általlátván Péter azon viszszaéléseket az Egyházi dolgokkal, mellyek a' Papi Rend közzé bétsúsztak; főképpen pedig szemébe tűnt a' Pátriárkáknak mértéketlenül felemelkedett hatalmok; eltökéllé tehát magában, hogy ezen Méltóságot el fogja törölni az Orosz Birodalomban: alkalmatosságot adott erre 1700-ban az Adriai Pátriárkának halála. Péter a' háborúnak nyughatatlansagát vetvén okul, időről időre halasztatta a' Fő Papsággal a' Pátriárkának választását, ámbár a' Roskolonikok *) ezen halogatás ellen nyilván

*) *Ezek különös szakadványt teſznek az Oroſzoknál: erdőkben laknak, keményen böjtölnek; de igen veſzedelmes emberek a' Birodalomban. 1715 ben ki akarta őket irtani a' Birodalom; közzülök 300-an egy Templomba rekeſzkedtek;*

zűgolódtak. Hogy a' Népnek szaját valamennyire zárva tartsa Péter Császár, Javorszky Istvánt, a' ki Resani Metropolita volt, a' Pátriákai Széknek Exarch nevezettel való Administratorjává tette, a' valóságos Pátriárkai just pedig önnön maga a' Császár gyakorlotta. Az új Exarch Moskauban lakott, és semmi nagyobb dologba a' Császár' híre nélkül bé nem ereszkedhetett; egynehány Tanátsosai voltak, a' kikből állott az egész úgy nevezetett Sz. Synodus. Ezen kormányozás módja az Egyházi dolgokban húsz esztendeig tartott, miglen I. Péter a' Sz. Igazgató Synodust béhozta, mellynek ollyan volna a' hatalma az Egyházi dolgokban, mint az Igazgató Senatusnak a' Világiakban. Ezen újításnak béhozásában, és végrehajtásában legnagyobb segítője volt Péter Császárnak ama' híres Theophanes nevezetű Pskovi Érsek. Pétervárában 11 személyekből álló Collegium rendeltetett, mellyhez 1722-ben még két új Tagok adattak; ezek részszerént Püspökökből, részszerént más alatsonyabb rendű Papokból állottak, a' kiknek foglalatosságok volt az Egyházi dolgoknak megvisgálása. Moskauban pedig Egyházi Canczelláriát állított Péter Császár; ez öt Tagokból állott, és a' Synodustól függött, valamint ez a'

és azon Templomot felgyújtván inkább, 's mindnyájan megégtek, mint sem hogy megadták volna magokat; azon eset után megszünt a' Birodalom őket üldözni.

Csáſzártól. Azon jóſzágoknak gondviselésére, mellyet a' Papságtól elvett, Moskauban egy Egyházi gazdaságbéli Hivatalt rendelt, melly Hivatalnak Canczellériája Pétervárában volna; és így az egéſz Pátriárkai just magáévá tette. Azután Theophanes által azt a' híres Papi ſzabásokat kéſzíttette, a' melly alá nem tsak maga a' Csáſzár, hanem a' Senatus is, és még más 95 réſzſzerént Papi, réſzſzerént világi Urak írták a' neveiket. Ezen írásban azzal ápolgatja ezen változtatását az eddig ſzokásban volt Egyházi rendtartásnak, hogy egy Gyülekezet helyesebben ítélhet a' dolgok felöl, mint sem egy ſzemély; ollyan ítélethozásnak nagyobb ereje vagyon; és hogy egy Gyülést nehezebb megveſztegetni, mint sem egy ſzemélyt; a' dolgok is ſzakadhatatlanul folyásban lehetnek, mellyek annakelőtte a' Pátriárkának halála által fennakadtak. Hogy pedig Péter Csáſzár ezen Egyházi újítást bizonyosabb talpra állítsa, ezen Synodust mind a' Constantzinápolyi, mind pedig több más Pátriárkák által megerősítette.

§. 16.

A' Püspökök eránt tett jobbítások.

Előbb, hogy sem a' Synodus felállíttatott, Péter Csáſzár a' Püspökök eránt kezdett jobbításokat tenni. Midőn ő az Uralkodást kezdette, 12 Metropolitát, 7 Érseket, és 3 Püspököt talált a' Birodalomban; ő pedig még három új Püspökségeket rendelt, tudniillik: Pereslavon, Ladogan,

dogan, és Türkutzon; a' Tambovi Püspökséget pedig eltörlötte. Ez előtt az Egyházi fő Pásztorok czím, rend, és öltözet által külömböztették magokat az alatsonyabb rendű Papoktól; Péter Császár ezen külömböztetést elrontotta; azért néha azon székbe, a' hol egy Metropolita halt meg, egy Püspököt tett, olly igéret mellett, hogy Érsek leend, ha magát a' Haza iránt való érdem által külömböztetni fogja; csak a' Kiovi, Novogrodi, és Siberiai Prelátusok tartották meg az előbbeni czímjeiket. A' Püspököknek előbbeni határozhatatlan hatalmokat az által szorította korlát közzé Péter Császár, hogy minden újonnan választatott Püspök tartozott magát esküvéssel lekötelezni, hogy az Anyaszentegyház' átkát (Excommunicatiót) nagy ok nélkül a' Népre nem veszteget; hogy új Templomot nem épít; a' Szerzeteseknek szoros rendtartásokra ügyelni fog; a' Megyében lévő Templomokat gyakran látogatni fogja; magát a' világi dolgokba nem eresztí, és több illyenekre. A' Synodusnak felállítása után pedig arra öszönözte Péter Cs. a' Püspököket, hogy a' szentebb Tudományokban, kivált az Egyházi Törvénynek tanúlásában serényen foglalatoskodjanak, Oskolákat állítsanak, a' ruhában és éleményben való duskálkodást eltávoztassák; minden esztendőben kétszer a' magok Püspöki Megyéjek iránt való tudósítást a' Synodushoz beküldjék, és sürgető ok nélkül a' magok Templomjoktól el ne távozzanak. A' Püspök választás iránt azt parantsolta, hogy a' Synodus két érdemes férjfiakat nevezzen ki, a' kik

közzûl egyet maga a' Csáſzár választ. Ezen rendelés fennál, valamint a' Synodus is egéſz mai napig az Oroſz nem egyesült Eklésiában. Az is emlékezetes, hogy az Oroſz Birodalomban egy Collegium de propaganda állíttatott, mellynek tagjai 1740-ben és 1755 ben 391,580 embereket térítettek a' Kereſztény Hitre.

§. 17.

A' Szerzetes Klastromok' és Templomok' jóſzágaik eránt tett jobbítások az Oroſz Birodalomban.

A' Szerzetes Klastromoknak jobbágyaik, és azoknak jóſzágaik már kezdettôl fogva nem voltak a' közönséges terhek alol kivéve: a' Klastromhoz tartozandó paraſztok, valamint a' Korona' jobbágyai, értvén a' férjfi nemből valókat, kötelesek voltak a' fejre kivetett adót megfizetni, és nem különben Katonákat kellett nékik állítani. Idôjártával holmi rendetlenségek tsúſztak bé: az Apáturok Püspökök lettek, és a' volt jobbágyaikon terhes sarczolásokat tettek, vagy a' Klastrom' birtokaiból holmi ſzín alatt annyit elragadtak, hogy a' Szerzetesek nyomorúságra jutván, az Orſzágban fellyebb alább kódulni kénſzerítettnének. Már Iván Vasielovits Csáſzár el akarta törleni ezen rendetlen ſzokást, és 1542 ben Egyházi Gyûlést tartott ezen tárgy eránt. I. Péter pedig az ô Egyházi ſzabásaiban azt rendelte, hogy a' Szerzeteseknek kötelességek légyen betegeket ápolgatni, nevendékeket taní-

tani; és hogy a' Klastromok valóságos gyámoltalanoknak és árváknak ápolgató házaik légyenek; sőt azt is rendelte, hogy egy különös Collegium átlíttassék, mellynek kötelessége légyen a' Klastromoknak, és Templomoknak jószágaikat általvenni, jövedelmeiket beszedni, abból a' mennyi a' Klastrom', vagy Templom' szükségeire kívántatik, kiadni; a' jövedelmeknek megmaradott részét pedig a' Religiót igazgató Synodusnak beküldeni, hogy az más Istenes czélokra fordíttassék; de előbb, hogy sem ezen eltökéllése Péternek valósággal tellyesítését érné, a' halál őtet az élők' számából kiragadta.

Péter' halála után mind I. Katalin, mind pedig Anna azon voltak 1726, 1736, és 1738-dik esztendőben, hogy tsak ugyan egy Egyházi gazdaságra ügyellő Collegium felállíttatnék; de 1744 ben Erzsébet Császárné reá hagyta magát beszélleni, hogy ezen gazdaságra ügyelő Egyházi Collegiumot elrontaná, és igérte, hogy az Attyának I. Péternek akaratja szerént maga fogja kiszolgáltatni a' Papi jövedelmet. III. Péter Cs. I. Péternek szándékját tökélletességre akarta hajtani, és a' Novogrodi, Moskaui, és Pétervári Érsekeknek 25 ezer Rubelt, a' Püspököknek 15 ezeret, a' Seminariumok' eltartására pedig három-ezer Rubelt akart esztendőnként rendelni; de ezen feltételének tellyesítését a' halál megelőzte.

Végre hajtotta ezen nagy dolgot ugyan azon III. Péternek felesége II. Katalin, a' ki 1764-ben minden Egyházi ingatlan jószágokat ma-

gához húzott, minden gazdaságfolytatást levett rólok, azon terhet is következendőképpen le kellett rólok venni, melly a' Seminariumok, és elerőtlenedett Katonáknak eltartások által reájok volt vetve; minden Egyházi, vagy Szerzetes Rendből való személyre esztendőnként bizonyos summát rendelt, és Moszkauban ugyan Papi gazdaságbéli Collegiumot, Péterváron pedig ezen gazdálkodást tárgyazó Cancelláriát rendelt, a' kiknek kötelességek volt minden Egyházi jövedelmekre, vagy költségekre ügyelni. Az érdemes Katonáknak esztendőnként járandó fizetésekre, a' betegeknek, és más gyámoltalan szegényeknek házaikra az Egyházi jövedelmekből esztendőnként 250,000 Rubelt, némelly Templomoknak és Prelatusoknak esztendőnként járandó fizetésekne megjobbítására 32,480 Rubelt rendelt. Ezen időtől fogva az Egyházi jószágokon lévő paraszto gazdaságbéli paraszt oknak neveztetnek, a' kik már most az egyéb paraszt okkal mindenben egyenlő sorsúak. Ezen paraszt ok, egyedül csak a' férjfiakat számlálván, az 1762 dik esztendőbéli lajstrom szerént 910,866. Ezen paraszt ok azon esztendőben, mellyben a' Papok hatalmok alól kivétettek, fizettek 1,366,000 Rubellel többet, mint sem addig, míg a' Papok' jobbágyai voltak; 1783-ban pedig ismét új adó vettetvén reájok, már 2,737,000 Rubellel többet fizettek a' Koronának, melly adótól annakelőtte szabadok voltak; hogy még is ezen új adó olly terhes ne légyen nékik, némelly Egyházi földek, malmok, és más e' félék eladattak, vagy nékik árendába

adattak. Némelly Praelaturák', vagy Plebániák' birtokaikban meghagyattak némelly kisded kertek, legelők, sőt halászatok is, és az ő volt erdeikből fa is engedtetett némellyeknek.

Az Egyházi jószágoknak elvételek által boldogabb lett-é az Orosz Nemzet, annak visgálásába bé nem ereszkedem, meghatározott ítéletet hozni pedig még annál kevesebbnyire bátorkodom; az tudva vagyon, hogy némelly szegényebb Templomok és Klastromok annyira-mennyire segítséget nyertek; az is tudva van, hogy kis Orosz Országban és Ukraniában minden az előbbeni lábon vagyon; oda ezen újítás vagy bé nem vitetett, vagy bé nem vitethetett; ezen két Tartomány már úgy is nagy nyomattatás alatt volt. A' Kormányszék azzal terhelte azon parasztokat, a' kik Kis Orosz Országban vagynak, hogy nálok a' fej-adót behozta, és a' minden huszadik esztendőben való felrovást, mellynek elfolyása előtt nem szabad a' jobbágynak kiköltözni; sőt még a' Városi Polgároknak sem szabad a' kiköltözés, kik közzül minden egy férjfi esztendőnként 120 kopeket fizet fej-adóul. Valamíg a' megvisgálásnak (Revisiónak) ideje el nem foly, a' Város semmi Polgárt el nem botsáthat, ha csak az egész időre szolgáló adót előre le nem teszik.

§. 18.

Némelly észrevételek a' Klastromoknak más lábra állítások eránt.

Ha a' dolog igaz visgálás alá vétetik, majd kételkedni sem lehet, hogy azon újításokat, mel-

lyeket II. Józef Csáfzár a' Szerzetes Rendek és Templomok eránt az Austriai Tartományokban tett, ő azokat az Oroſzok' példájokra tselekedte. Ő is egy Papi gazdaságbéli Collegiumot állított, mint az Oroſzok; ezen Collegiumnak kötelessége volt azon jövedelmekre ügyelni, mellyből az elrontott Szerzeteknek Tagjai fizettetnek. Ezen újítás által, mellyet Józef Csáfzár tett, melly ſzerént a' Klastromoknak és Templomoknak jóſzágait, jövedelmeit magához húzta, boldogabb lett-é a' Haza, ezt kiki általláthatja, ha az elöbbeni időt a' mostanival egybeveti. Az az egy bizonyos, hogy némelly kissebb Helységek, mellyekben annakelötte Lelki Tanítók nem voltak, ezen újítás után Lelki Páſztorokat nyertek.

Tsudálatos tünemény elöttünk a' Szerzetes Rendeknek állapotjok! Hajdani időben ſzaporították a' Szerzetes Klastromokat, mert ſzükségesnek esmértetett, hogy legyenek olly helyek, mellyekben a' Hit, az ájtatosság és a' Tudományok fenntartassanak, ezeknek ſzékeik voltak régi időkben a' Klastromok, úgy hogy a' régibb homályos időkben egyedül a' Klastromok voltak azok a' helyek, a' mellyekben a' Tudományok' tárházát fel lehetett találni. Más Szerzetes Klastromok voltak, mellyek az ájtatosság, 's a' Tudományokon kivül földmivelésre is adták magokat, és sok haſzontalan és sovány köſziklás, vagy homokos környékeket termékenyekké, haſzonvehetökké tettek, mellynek mai napig is elég bizonysága Német, Franczia, Olaſz Orſzág, és az Oroſz Birodalom. A' Szerzetes Rendeknek serény

fáradozások által a' későbbi időkben is sok puszta helyek megnépesedtek, sok posványok kiszárittattak, és szigoró sovány földek termékennyé lettek; sőt már a' mi időnkben Népek' tanítóivá, Hit védelmezőivé, és hírdetőivé lettek: már most nem csak élő nyelvel mint nyilvánságos Tanítók az Universitásokban és Akademiákban, hanem ékesen írt Könyvek által is terjesztik a' Tudományokat, és a' Népnek megvilágosodását.

§. 19.

Istenisztolgálat, és annak módja az Oroszoknál.

Az Oroszoknak Templomaik többnyire Görög kereszt formára vagynak épitve; az Oltár háta megett egy rekesz vagyon, mellyet legszentebb helynek neveznek, és a' mellybe a' Császárnét kivévén, semmi Aszszony személynek be nem szabad menni. Némelly Templomokban két három Oltár is vagyon. A' harangozás nem úgy megy nálok végbe, mint a' Deák Anyaszentegyházban, hanem a' harangnak oldala kalapáttsal veretteték; ők azt kereszténi érdemnek és jó tselekedetnek állítják, ha a' harangnak oldalához koczinthatják a' kalapátsot. Az Isteni szolgálat Evangelium olvasása után kezdődik: a' Diaconus kezdi az éneket az Evangelium részéről, az alatt a' Pap többször bémegy az úgy neveztetett legszentebb helyre, és ismét kibukkan a' nép' eleibe; valahányszor kijön a' legszentebb helyről (az Oltár háta megül), a' nép a' mejjét üti, és meghajtja magát, 's azt mondja: Goszpodin po

miluj (Uram irgalmazz). Minthogy a' Liturgiának nagyobb réſze Tót nyelven van, 's a' közember sokſzor annyit ért belőle, mint a' Deák Annyaſzentegyházban a' Deák Miséből. Az Isteni ſzolgálathoz tartozandó nálok a' Kereſztség, mellyet nálok egyedül a' felſzentelt Pap vihet végbe; azért az Oroſzoknál a' ſzükségben való Kereſztség nem tartatik elégségesnek. A' Kereſztségben a' Pap legelsőben reá lehel a' Kereſztelendő gyermekre, és háromſzor mártja a' gyermeket a' vízbe; ha a' víz kevés, előſzör a' lábait, azután a' fejét mártja a' gyermeknek a' vízbe, melly esetben igen helyesen bé fogja a' gyermeknek orrát, fülét, ſzemét, ſzáját. Ha a' víz hideg, azt ſzabad megmelegíteni. A' Kereſztség után a' gyermek közönségesen ſzentelt olajjal megkenettetik; millyennek kellessék pedig ezen olajnak lenni, az eránt sok nevetséges dolgokat ſzoktak beſzélleni az Oroſzok. Az öſzveadatások a' Házasulandóknak mindenkor a' Templomban ſzokott megtörténni, a' nélkül, hogy előbb a' Házasulandókat kihírdetnék; előbb még is meg kell bizonyítaniok, hogy semmi akadály nintsen közöttök. Temetési czeremónia eránt külömbféle ſzokás vagyon nálok: közönségesen egy halottas beſzéd ſzokott tartatni, mellyet mond egy a' falubéliek közzül; a' halott minden ſzemfedél nélkül vitetik egéſz a' temető helyig; midőn a' Templom mellé jutnak, ott a' holt testet leteſzik, és mézzel főt riskását teſznek melléje, mellyet elsőben a' Pap, azután a' jelenlévők is megkóstolnak; azomban az arra meghívott Aſz-

ſzonyok halottas-éneket mondanak; elôbb, hogy sem beſzegezzék, és eltemessék a' holt testet, sok olajt döntenek arra; a' testnek eltakarítása után a' Papok imádságokat mondanak. A' Papok minden eſztendôben kétſzer beküldik a' kereſztelttek', holttak', és új házasok' ſzámát a' Püspökhöz, ez pedig a' Sz. Synodushoz.

Ezen kivül Nagy Tsötörtökön lábmosás, Húsvét napján pedig hideg eledeleknek ſzentelése vagyon nálok ſzokásban. Minden falu tart egy Innepet, mellyen közönségesen vásár is ſzokott esni. Ezt rövideden az Oroſzoknak Egyházi ſzokásaikról.

§. 20.

Az idegen Hitüek' türedelméről az Oroſz Birodalomban.

A' mostani idôbéli Oroſz Papok türedelemmel vagynak az idegen Hitüek eránt: meg nem engedik ugyan, hogy valamelly Oroſz más Hitre álljon; de ök sem törôdnek azon, hogy az idegen Hitüeket Oroſz Vallásra hozzák. Az Oroſzok és Protestansok közt való öſzveházasulás meg vagyon engedve; de a' magzatoknak mind Görög nem egyesült Hitüeknek kell lenni. Régi idôtôl fogva a' Raskolinik nevezetüket kivévén, semmi külömbözô Hitüek sem ſzenvedtek üldözést az Oroſz Birodalomban: megſzenvedik a' Katholikusokat, és Protestansokat, és kiket nem? Nagyobb réſze az Oroſz Birodalom lakosainak Görög nem egyesült Hitüekbôl áll;

vagynak azomban egész környékek, a' hol mind Katholikusok laknak: Lief-Est, és Finnlandiában a' Katholikusok' Religiója az Uralkodó; a' Reformátusok tsak némelly tájjékokon találtatnak. Herrnhuterek egyedül Liesslandiában vagynak valamelly kevesen. Pétervárában Örményekis vagynak valamelly kevesen, a' hol igen ékes Templomjok vagyon. A' Katholikusoknak Érsekjek vagyon Mechilevben, a' Görög Egyesülteknek pedig Polozkban. A' Reformatusoknak nintsen Superintendensek, hanem tsak Prediká-torjaik vagynak az Orosz Birodalomban.

§. 21.

Toldalék a' III. Péter Császár' élete-leírásához.

Midőn Péter 16 esztendős korban volt, Erzsébet Császárné ötet meg akarta házasítani; elsőben olly szándékkal volt, hogy Amalia Herczeg Aszszonyt II. Fridrik Burgus Királynak legifjabbik testvér Húgát fogja néki adni feleségül; de a' dolognak jobb megfontolása után Sophia Augusta Friderikát Christián Augustnak Anhalt Zerbsti Fejedelemnek leányát adta néki feleségül, a' melly Herczeg Aszszony 1744 dik esztendőben Junius 28 ikán a' Görög nem egyesült Vallást felvette Pétervárában, és Katalin Alexievna név adatott néki. *) Más rap meglett a' Menyegzős eljegyzés Császári

*) *Katalin Herczeg Aszszonynak Attya a' leányának hit-változtatása eránt kérdést tett a'*

pompával. Következendő esztendőben himlőbe esvén Péter, élete veszedelmében volt; de ezen veszedelmes fekélyből kigyógyúlt. Nem volt még égészen 17 esztendős, midőn őtet a' Lengyel Király mint Szakszóniai Választó Herczeg, és Német Birodalombéli Helytartó az ő Holsteini Herczegségének birtokára nézve törvényes korúnak lenni itélte. Ugyan azon esztendőben Septembernek 1sső napján házasságra adatott öszve Katalinnal, a' kivel jó darab ideig úgy elt, mint valóságos feleségével, és külsőképpen egész megelégedéssel; de még is nagyobb örömet találta a' katonai foglalatosságokban, mint sem a' feleségével való társalkodásban. Az Oroszok által való meggyülöltetésének talpkövét az által vetette meg, hogy II. Fridrik Burgus Királyhoz renden kivül való barátságot és hajlandóságot mutatott, a' kit az Orosz Nemzet halálból gyülölt vala; legkedvesebb mulatozó helye Oranienbaum volt, a' hol ő hegedüléssel mulatta magát. Itt idegenitették el őtet a' feleségétől is, a' kihez ő már naponként kevesebb hajlandóságot kezde mutatni. 1748 ban Gostiletzbe útazott feleségével együtt, a' hol majd mind kettőjöket veszedelem érte; mert azon két emeletü faház, a' mellybe szállottak, öszveomlott; egy Katonának

---

moga Theologusainál, de ezek' tanátskozásának haszнát nem vehette, mert nem egyeztek meg az értelmeikben. Az Annya pedig keservesen sírt, midőn hallotta, hogy Katalin a' Hitét megváltoztatta.

köszönhették életeknek megtartását, a' ki nékiek a' következő veszedelmet megjelentvén, éppen tsak annyi idejek volt, hogy kevés szempillantattal előbb kiszaladhattak, mint sem a' ház egészen halomra dűlne.

Erzsébet Császárné' Uralkodása alatt Péter olly formán élt, mintha fogságban lett volna; mert a' Császárnénak két kedves emberei Rasumovszky, és Hermann l'Estoq *) Pétert naponként lefeketítették; tsudálni nem lehet azért, hogy ő az Orosz Ministeriumot gyülölte, és a' Nemzethez való bizodalmát is elveszítette. 1754-ben October 1-sö napján szült a' világra Katalin egy Herczeget, a' ki a' kereszтségben Petrovits Pál nevezetet nyert. Ezen alkalmatossággal akár melly szembetünők voltak is a' vígasságnak külső jelei Pétervárában, még is inkább és inkább nevelkedett a' Népnek Pétertől való elidegenedése, mivel Péter ahoz naponként kevesebb bizodalommal viseltetett. Valahányszor tsak szerét tehette Péter, Oranienburgba ment, és magát egynehány feslett erkölcsű Hadi Tisztekkel mulatta, a' kik ötet a' Burgus Királlyal való barátságra inkább és inkább reá beszélették. Ezen barátság okozta,

---

*) *l'Estoq eredetképpen Német Országból származott Seb Orvos volt; ezt Erzsébet Császárné maga mellé vette, a' ki valóban igen foganatosan dolgozott Ezsébetnek a' Császárságra való emeltetésében.*

hogy az Oroſzok a' Burgusok ellen viselt háborúban a' győzedelmeiket vagy nem, vagy hidegvérűséggel folytatták, holott azt Bestuschef *) a' Birodalomnak nagy Canczelláriusa, a' ki Péternek nyakát akarta vala ſzegni, parantsolta, hogy tüzzel vassal folytatnák a' Burgusokon tett győzedelmet. Péter azomban látván, hogy a' Csáſzárné beteg volna, azt parantsolta, hogy Apraxin Hadi Vezér az Oroſz Ármádiát Burgus Orſzágból viſzſza húzván, halaſztás nélkül térne viſzſza az Oroſz Tartományokba. Bestuschef arra beſzéllette a' Csáſzárnét, hogy Pétert a' Korona' örökségéből kirekeſztvén, az Unokáját Pált, a' ki Péternek fia volt, nevezné Korona örökösének. Ezen titkos ſzándékot meg tudván Keith Ángol Követ, azt Péternek kinyilatkoztatta; ez pedig végbevitte, hogy Bestuschef a' Csáſzári kegyelemből kiesne, és az Udvartól a' maga jóſzágára ſzámkivettetne. Apraxin előbb meghalt, hogy sem a' Burgus Tartományok elhagyáſáért érdemlett büntetését vehette volna. Bestuschefnek megbuktatása által nem voltak még Péternek minden ellenségei elnyomva, minthogy tsaknem minden Ministerek, a' kik az Oroſz Nemzetből voltak, halálból gyülölték Pétert,

*) *Ezen Bestuschef Britanniából ſzármazott; annak előtte Best volt a' neve. Előmenetelét Anna Csáſzárnénak köſzönhette, a' ki őtet Kamarabéli inaskodásból Ministerségre emelte.*

minthogy ez is azokhoz kevés figyelemmel volt. 1757-ben egy Herczeg Aſzſzonykát ſzült néki a' világra Katalin, 's ez Anna nevezetet nyert, de 1759-ben meghalt. Már most Péter olly kevés hajlandósággal volt a' feleségéhez Katalinhoz, valamint az ô tulajdon fiához Pálhoz; a' Nemzettôl való idegensége pedig már nyilvánságos megvetésre fakadott; sôt már a' feleségével is alatson módra kezdett bánni; Katalin pedig vigaſztalást Mária Theréziánál Austriai Csáſzárnénál keresett, és talált. Péter meg többekre fakadott: elvált a' feleségétôl, és Voronzov Erzsébet Grófnénak tiſztátalan társalkodásába ereſzkedett. A' Burgusokhoz való hajlandósága napról napra nevelkedett; abban volt öröme, ha az Oroſzoknak veſztét hallotta, melly által a' Birodalom' Nagygyait nem kevessé maga ellen felháborította.

§. 22.

III. Péter felülli a' Csáſzári ſzékbe.

Valamint 1762-ben Januarius 3-dikán Erzsébet Csáſzárné meghalt, felülli Péter a' Csáſzári ſzékbe, és tüstént a' Synodust, a' Senatust, és a' Birodalom' Nagygyait maga hívségére az Udvari Kápolnában felesküdtette; ugyan ezt tselekedte a' Testôrzô Regement is, mellynek Obestere Jurjev így ſzóllott a' Csáſzárhoz: „Legkegyelmesebb Uram! öröm könnyekben lábnak ſzemeink, és örömmel halunk meg, hogy elôttünk egy Csáſzárt látunk.“ Ditsôségesen kez-

dett Orſzáglani Péter; midőn Három Királyok' napján a' víz ſzenteltetett, ő vezette maga ſzemélyesen oda a' Testőrző Regementet Parádéra. Minden iparkodását arra fordította Péter, hogy a' Holsteini Házat, mellyből ő ſzármazott, előemelje: a' maga Unokáját György Lajos Holsteini Herczeget Pétervárra hozatta, azt az egéſz Oroſz Hadi Sereg' Generálissimussává, legfőbb Hadi Vezérévé tette, és parantsolta, hogy minden külső Udvaroknak Követjeik nála, mint elsö Házból való Herczegnél köfzöntő látogatást tennének. György Lajosnak, Péter Augustnak, és Károly Lajosnak felemeltetések inkább felgerjeſztette az Oroſzoknak irígy nehezteléseket, és kezdetet adott azon titkos öſzveesküvésnek, melly Péter Cs. ellen gyült vala egybe; még érezhetőbben megbántotta az Oroſz Nemzet' Nagygyait Péter, midőn Volkorot és Gudovitsot maga meghidt embereinek válaſztotta. Ezen Csáſzár I. Péternek nyomdokát akarta követni; mindent akart tudni, a' mi a' Synodusban, vagy Senatusban elölfordult; hogy pedig a' Népnek hajlandóságát megnyerje, a' sónak árát, és a' Vám fizetést alább ſzállította; de a' békesség, mellyet ő a' Burgusokkal kötött, újolag megkeserítette a' Népet. Az volt ugyan Péternek kívánsága, hogy egy közönséges békesség lenne, e' végre a' hadakozó Hatalmasságokhoz Követeket küldött, a' kik azokat békességre beſzéllenék; akár mi jól gondolkozott azomban, ſzándékát még is végbe nem vihette, 's a' háború tovább is folytattatott. Az

alatt sokakat a' számkivettettek közzûl Házájokba viszsza hívott; egyedûl Braunschveig Ulrik Herczeg, és Bestuschef voltak a' kegyelemből kirekesztve. Antal Ulrik édes Attya volt III. Iványnak, a' ki a' Koronához jussát tartotta, de a' ki most Schlüsselburgban fogságban ült. Ez a' fogságának egész ideje alatt csak egyszer láthatta a' napfényt, midôn tudniillik ô az elôbbeni Országlás alatt Pétervárra vitetett. Fogságban lévén, mindenektôl el volt hagyattatva: az ô Ôrállói se hozzá szóllani, se neki felelni nem mertek; sôt olly parantsolatjok volt az Ôrállóknak, hogy ha látnák, hogy valamelly zenebona támadna, ôtet tüstént ölnék meg. Ezen szerentsétlent látni akarta Péter, és Schlüsselburgba útazott, de úgy, hogy magát meg nem esmértetné; egy Császári parantsolatot vitt magával, mellyben a' Vár Fô Kapitánnyának parantsoltatott, hogy engedné meg ezen esméretlennek a' fogságban lévô Herczegot meglátogatni. Midôn Péter kérdezné ezen szerentsétlen Herczeget, hogy ki légyen? azt felelte, hogy ô Iván Császár; midôn pedig azt kérdezné tôle, hogy mit tselekedne a' mostani Császárral, ha annak székébe ülhetne? azt felelte, hogy megölettetné; ezen feleletre nehezteléssre gerjedett ugyan Péter, de eltitkolta ezen indúlatját, sôt azután azt parantsolta, hogy vélé jobban bánnának. Minekutánna Péter levettetett a' Császári székbôl, némellyek a' Birodalom' Nagygyai közzûl reá beszélelték Katalint, hogy Ivánt házasítsa meg; valóban már Toxholmba hozatta

zatta vala ôtet, de ismét Schlüsselburgba vitette, a' hol 1764-ben Augustus 5-ikén megölettetett, mivel az a' hír futamodott, hogy valamelly Mitrovits nevezetû ôtet a' fogságból erôszakkal ki akarná szabadítani. Minekutánna Péter egy kevés ideig Schlüsselburgban mulatott volna, viszsza tért Pétervárába, a' hol ô sok dísztelen tselekedetekre leereszkedett: gyanúságos személyekkel éjtszakai társalkodást tartott, muzsikaszóval, 's égô pipával járt fellyebb 's alább a' Város' útszáin, a' Katonáit mint Káplár gyakorlotta, és megfelejtkezett arról, hogy ô legelsô, és legfôbb személy volna a' Nép közt; a' felességével alatsonyul, és megvetôleg bánt; tulajdon fiát nem szerette, az Orosz Néphez pedig egészen idegenséggel volt; a' Burgus Királyt égig magasztalta, 's ettôl kikérte a' fekete Sas Rendjét, és olly gyûrût hordozott, mellynek kövén II. Fridriknek képe ki volt vágva; a' Burgus Ármádiából elfogáttatott Generálisokhoz, valamint az egyéb Burgus foglyokhoz sok kegyelmekkel viseltetett, melly által az Orosz Népnek szeretetet egészen elvesztette.

Azt parantsolta Martius 24-ikén Czernichef Generálisnak, hogy az Austriaiakat egészen hagyná el; és ugyan ezek ellen a' Burgus mellé állana; Majus 5-ikén pedig a' Berlini Udvarral állandó békességet kötött, mellynek ugyan azon Udvarnak Követje Golze írta alá magát. Ezen békességnek titkos czikkelyei mai napig sem jöttek világosságra; az bizonyos, hogy ezen békesség' megtétele után II. Fridrik Prussiát és

Pomeraniát, mellyet sokáig az Oroszok bírtak, ismét viszsza nyerte, olly igéret mellett, hogy húsz-ezer Katonát küldend az Oroszoknak segítségekre, ha azoknak arra szükségek leend. A' barátságnak bővebb megbizonyítására Péter Cs. II. Fridriknek adta azon Suvalovi Dragonyos Regementet, melly magát Zorndorfnál olly vitézül viselte vala; Fridrik pedig a' Császárt Syburgi Regement' Tulajdonossává tette, a' mellett egy azon Regementnek Obesteri öltözetét is küldött néki, mellyet azután Péter legtöbbnyire szokott vala viselni. Ez meglévén, a' békességkötésnek inneplését Péter nagy pompával tartotta Pétervárában; állva ivott a' Burgus Királynak egésségéért, Gudovits által pedig azt a' jelentést tette a' Császárnénak, hogy azzal tellyességgel meg nem volna elégedve, hogy a' Császárné ülve ivott volna a' Burgus Királynak egésségéért.

§. 23.

Péter levettetik a' Császárságból, és nyomorúságosan vész el.

Ezen a' napon volt Péter Császár' életének végső örvendetes napja; ezen a' napon pedig egész a' rendetlenségig mutatta ki kedvét; olly tselekedeteket vitt tudniillik végbe, mellyek az illendőség' határit meghaladták, és a' mellyek az ő felséges Császári személyét lealatsonyították: többi közt illyen egésségért való ivást is tett: „Éljen a' háromszor három!“ úgymint III. Péter, III. György, Britanniai, és III.

Fridrik Burgus Király; semmi ellenvetések nem haſználván, azt rendelte, hogy a' tûzi-mesterségben elõadandó jelenések közt Fridrik' neve légyen az utolsó, következésképpen a' legfõbb jelenés. Az élesebb ſzemû Oroſzok undorodtak ezen kitsapó rendetlenségektõl, könnyeztek titkon azon ártatlan vérnek kiontásán, mellyet az elmúlt háborúban az Orſzág' Népe ſzenvedett, és most, midõn a' meggyõzettetett ellenségnek törvényt ſzabhattak volna, még a' bírt Tartományoknak réſzét is annak engedték. Látták, hogy a' Csáſzárnak nagyobb gondja vagyon a' Holsteini Háznak felemeltetésére, melly az õ Házának örökſége, mint sem az Oroſz Birodalomnak boldogítására. A' Dániai Király is által látta Péternek ſzándékját, és háborúhoz kéſzült. Péter tehát Romanzov Vezért 40000 emberrel Dánia ellen rendelte, olly feltétellel, hogy önnön maga is jelen léſzen a' Hadi Seregnél. Nem volt elegendõ bátorsága a' Dániai Királynak az Oroſzokkal megbirkózni, azért a' Burgus' közbenjárásával élvén, Pétervároott a' békeség eránt értekezni kezdettek. Alig kezdõdött ezen tárgy eránt a' Ministerek közt való tanátskozás, midõn Péternek a' Csáſzári ſzékbõl való letétele eránt hír futamodott. Péter most Oranienburgban volt; egynehány nappal elõbb azt a' mondást tette, hogy kevés napok múlva olly helyheztetésbe teendi a' feleségét, a' mellyben a' férjének intézeteit semmiképpen meg nem akadályoztathatja, melly mondása mintegy jeladásképpen ſzolgált, hogy önnön magának nyaka

ſzegettessék. Katalin most éppen Péterhoffon volt, Oranienbaumba akarván menni, a' hol az elöbbeni Csáſzárné igen örömest ſzokott mulatozni; Péter pedig folytatta az ô vígságait, és Péter-Pál Innepe után következö napon akart a' Hadi Sereg után megindúlni. Péter-Pál napján egy dühös lárma támad reggel a' Csáſzári lakvárosban, a' remülés közönséges volt: hét órakor reggel már az egéſz Város mozdúlásban volt; Katalin oda érkezett, a' ki igen erös Katona fedezet alatt az új palotába vitetett, és ott Csáſzárnénak kiáltatott ki. Holsteini György Herczeg hirtelen való tudósítást akart vinni a' Csáſzárhoz, de elfogattatott, 's fogságba tétetett, és nyilvánságos veſzedelemben forgott, ne hogy megölettessék. A' Csáſzárné azután a' Testörzö Regementeket, és sok nagy ágyúkat vévén maga mellé, Oranienbaum felé ment, hogy a' férjét hatalma alá kerítse, melly valósággal meg is történt. Hihetö dolog, hogy a' Csáſzárnak ſzándékja volt éppen ezen a' napon elfogni a' feleségét, hogy ö annál bátrabban uralkodhasson: valóban azt izente Péter a' feleségének, hogy ezen a' napon Péterhoffon véle együtt akarna ebédelni; Katalin azomban megelözte ötet; felült a' Csáſzári ſzékbe, és a' maga fiát Pált nevezte ki a' Koronára következendönek. Nagy elöre'látással minden-útakat, mellyek Oranienbaum felé vezetnek, megſzállott, ne hogy a' férje a' történt, vagy történendö dolgokról hírt vehessen. Péter elötte való éjtſzakán igen tsendesen nyúgodott, 's nem is álmadott

azon veſzedelemről, a' melly reggel érte vala ôtet.

Midôn más nap Péterhoffra érkezett, a' Csáſzárnét nem találta ott. Azomban egynehányan az ô hívei közzül paraſzt ruhába öltözködvén, hírt vittek néki azokról, a' mik Pétervárban történtenek. Még három út volt nyitva elôtte, a' mellyen magát ſzaladással megmenthette, t. i.: Pétervára, vagy Kronstadt, vagy pedig Ukrania felé; ô ezen harmadikat válaſztotta, olly reménységgel lévén, hogy legalább a' Holsteini Herczegséget megtarthatja magának, de az ô ágyassa Voronzov Erzsébet hízelkedô sírásával arra vitte Pétert, hogy Kronstadt felé ſzaladna; de itt már megelôzte ôtet Katalin, a' ki fél órával elôbb, mint sem Péter oda érkezne, a' Vár' Kapitánnyát a' maga hívségére feleskütette; midôn azért Péter oda érkezett, a' Vár' Kapitánnya azzal fenyegette, hogy a' hajóját öſzvelövetteti, ha közelíteni fog a' kikötô helyhez. Viſzſza tért tehát Péter azon az úton, a' mellyen jött, és dél után négy óra tájban ismét Oranienbaumba viſzſza érkezett, és két levelet küldött eleibe a' Csáſzárnénak, a' ki már akkor Orienbaumhoz közelített. Véletlenül azomban Ismailov Generális Péterhez jött, és ôtet, minekutánna a' Csáſzárságról lemondott volna, fogságba vitte. Hihetô, hogy Pétert az oldala mellett lévô fejér ſzemélyeknek jajgatásaik hozták abba a' zavarodásba, hogy a' Lieflandiai útra, melly még el nem volt elôtte zárva, éppen nem emlékezne; ezen zavarodásban lévén,

az sem jutott néki eszébe, hogy Német Országban egy erős Armádia várakozna reája, és hogy az Orosz köznép még most is az ő részére hajlana, minthogy az a' Pétervári történetekről még semmit sem tudna.

Péter azomban Robschba vitetett, és ott szoros őrizet alatt tartatott. Péternek ezen szomorú állapotját annyira szívére vette a' Pétervári Nép, hogy ha eszes Vezérre találhattak volna, Pétert olly hamar visszza tehették volna a' Császzari szókbe, a' minő hirtelenséggel attól megfosztatott. Magok a' Testőrző Seregnek tagjai is meghasonlottak magok közt; de már későn, mert már Pétert ki nem menthették a' veszélyből. Fogságban léttekor miképp bántak Péterrel, mind eddig nints tudva a' világ előtt. Az tudva van, hogy nyolczad napra a' Császzárságból való letétele után életének 35 dik esztendejében történt halála, es a' Nevski Klastromba temettetett el; utóbb a' fia I. Pál az Attyának testét felvetette, és Pétervárra a' Familia' temető helyébe vitette.

§. 24.

Némelly észrevételek Katalin Császzárné eránt.

Midőn felült a' Császzári szókbe Katalin, azonnal egy Hírdetményt tett közönségessé, a' mellyben ő Pétert egyszer sem nevezi férjének — — es olly billegeket nyom reá, mellyek Péternek nem igen nagy betsületére válnak. A' többek közt azt mondja ezen Hírdetményben

Katalin, hogy III. Péter tellyességgel nem bírt azon tulajdonságokkal, mellyek olly nagy Birodalomnak igazgatására, mint Orosz Ország, megkívántatnak; hogy ô magát minden rendetlen indúlatoktól elragadtatni engedte, és a' maga rút kívánságainak rabszolgája volt; a' Hazai Religiót megvetette; a' Templomokat lerontatta, a' magános házaknál lévô Kápolnákat eltiltotta; a' maga törvényes ágból született fiát Pált a' Korona örökségéből ki akarta rekeszteni, Nagy Péter Császárnak béhozott rendeléseit pedig egészen elrontani; a' Birodalom' jövedelmeit haszontalanságokra eltékozlotta; egy meggondolatlan, és a' Birodalom elrontására czélozó hadat kezdett; a' Testôrzô Regementeket az ô béhozott újításival megsértette; az egész Hadi Sereget ízetlenségbe hozta, és a' maga felesége, és tulajdon gyermeke élete után intselkedett, a' mint arról bizonyságot tesznek azok, a' kikre ezeknek megölettetések bízattatott. Egy más Hírdetményben azt tette Katalin Császárné közönségessé, hogy III. Péter aranyérbôl származott kólikában halt volna meg. A' Községnek pedig szava az volt ezen Fejedelem eránt, hogy ô a' Hazát a' Burgusnak elárúlta; hogy az Orosz Tisztet szolgálatjokból elbotsátotta volna, hogy helyekre Burgus Tisztet tehessen; hogy a' Burgus Ármádiánál Császár léttére Generál Lieutinánt czímet viselne; hogy a' Burgussal tulajdon hatalmával igen káros békességet kötött légyen; hogy ô az Egyházi Rendet megvetette, a' Papi jószágokat magához húzta, egész életét csak a' víg-

ságokban töltötte, és több illyeneket. Nem volt a' Csáſzárné' akaratja ellen, hogy illyen írások terjeſzttettek Péter Cs. felöl, és azon volt, hogy magát a' Néppel megſzerettesse. Tudta pedig azt, hogy az Oroſz Birodalomban nagy tekéntete van a' Nép előtt a' Papságnak, hogy tehát a' Papok' hajlandóságát megnyerje, valahányſzor valamelly Pap eleibe jött, Oroſz ſzokás ſzerént a' kezét megtsókolta, és áldást kért tőle. Ámbár III. Péternek Tanátsosaival éppen meg nem volt elégedve, őket még is hivatalaikban meghagyta; Ernest János Curlandi Herczeget, valamint Münich Grófot is kegyelmébe viſzſza vette, ámbár tudta, hogy ezek öſztönözték légyen Pétert, hogy Pétervárra siessen, és a' Katalin' pártján lévőket ſzéleſzſze el. Bestuschef Grófot is viſzſza hívta a' ſzámkivetésből. Arra éppen nem lehetett venni, hogy Braunschveig Antal Ulrik Herczegnek megkegyelmezzen. A' fiának Petrovits Pálnak hogy jó nevelést adjon, ama' nevezetes Tanátsost Osztervaldot tette Nevelőjévé, Panin Grófot pedig Fő Udvarmesterévé. Őtet ezen két nagy embereknek társaságokban Olaſz és Német Orſzágba küldötte útazni tapaſztalás végett. Abban sokan feddik Katalint, hogy az Orlov familiából való két testvér Ifjakhoz nagy hajlandósággal viseltetett, az öregebbiket Gergelyt legkedvesebb emberének válaſztotta, a' másikat pedig Eleket az egéſz ſzárazon és vízen lévő Oroſz Hadi Seregnek Generálissimussává tette.

§. 25.

I. Sándor Császár' Országlásáról.

Országlásának kezdetén eltökéllé magában Sándor, hogy a' Nagy Annyának II. Katalinnak nyomdokát fogja követni. Austriával kötött szövetséget megújította, és az 1805-dik esztendőbéli szövetkezéshez kaptsolta magát, melly a' Francziák ellen állott vala öszve: egy hatalmas Hadi Sereget küldött Német Országba, a' mellynek maga személyesen állott elötte. Austerlitznél lépett elsőbe ki a' tsata-mezőre; de ott szerentsétlen volt. Új próbát tett 1806 ban: a' Burgusokkal és Svédekkel egész erejét öszvevévén, megindúlt a' Francziák ellen. Burgus Eylaunál, és Friedlandnál tsaknem egészen leverettetvén, Tilsitben békességet kötött. A' Franczia és Orosz Császár a' Memel vize tetején jöttek öszve, és egymás között szoros barátságot kötöttek, mellynek következéseit a' jövendő időtől várhatjuk.

§. 26.

Siberiáról, és a' Samojedekről való értekezések.

Az Orosz Birodalomnak Históriájában sokszor elölfordúl ama' fagyos Siberiának emlékezete, a' hová a' Hazaárúlók számkivettetni szoktak. Szoros értelemben Siberia nevezet alatt tulajdonképpen Tobolsk Tartománnya értetődik; tágosabb értelemben pedig Ásiának egész Éjszaki része, melly az Orosz Birodalomhoz tartozandó, Siberia nevezet alatt értetődik. Hihető, hogy

ezen nevezetet Sibirka vizétől vette. A' Tenger partján a' Samojedek laknak, kik a' ruházatban, és életmódjában minden más Népektől különböznek. Termetek kisded, apró lábaik vagynak, ábrázatjok sárga-halaván színü, hoszszas szemök, puffadt posájok, öltözetjek nyers bőrből vagyon, a' hajok szélnek van ereszve; egy utálatos formát ábrázolnak.

Hajlékjok, a' mellyben laknak, fahajból vagynak mesterségesen fonva. Ezen gunyhóknak közepén a' földre tüzet raknak, a' tetején pedig nyílás vagyon, mellyen a' füst kiszivárkozik. Belső házi eszközeik együgyü szegénységet jelentenek: egy nyers bőr van leterítve a' földre, és a' szék helyett is, ágy helyett is szolgál. A' Samojedeknél az a' szokás, hogy a' melly férfi házasodni akar, a' leány' attyának bizonyos summát fizet, a' mint azzal megegyezhet; ha a' felesége nem tetszik, elűzheti magától; de a' pénzt a' mit érette adott, többé viszsza nem nyeri. A' foglalatosságok, mellyel magoknak éleményt szereznek evezőfaragás, korsó tsinálás, hálókötés; a' tengeri kutyáknak fogásában is foglalatoskodnak, mellynek húsa igen kedves eledelek a' Samojedeknek.

TISZA FÜRED
MUZEUM
ÉS KÖZKÖNY

MUTATÓ TÁBLA.

Oldal.

Bévezetés 7
Az Orosz Birodalomnak kiterjedéséről, és fekvéséről 8
Az Orosz Birodalomnak legrégibb idôbéli Történetei 9
Az Orosz Tartománynak állapotja a' Tatár Fejedelmek' uralkodások alatt, az az: 1223 — 1462 ig 14
Az Orosz Fejedelemség elôbbeni fényességének viszsza hozásától fogva a' Ruriki Nemzetségnek magvaszakadtáig, az az: 1462 — 1598-ikig 16
Az Orosz Uralkodók' történeteiknek folytatása 21
Iván és I. Péter' Országlásának kezdete . 25
Péter Császárnak ifjú korbéli történetei . 27
Péternek tettei Uralkodásának kezdetén . 29
További tettei I. Péter Császárnak . . 33
Péter' Országlásának utólsó ideje . . 37
I. Katalin egyedül Uralkodója leszz az Orosz Birodalomnak 39
II. Péter Alexevits megy fel a' Császári székbe 42
A' Kozákok eránt való Tudósítások . 44
II. Péternek további tettei . . . 49
Anna' Országlásának kezdete . . 51
III. Iván Antonovits Korona Örökösének esmértetik 55

Oldal.

Erzsébet Nagy Péternek ifjabbik leánya a' Csáfzári fzékre emelkedik . . 56
Erzsébet az ő testvérének fiát Pétert Korona Örökösének hírdeti . . . 59
Orfzáglásának végső ideje . . 63
Az Orosz és Burgus háború kiüt 1756 dik eſztendőben 66
Utolsó táborozásai Erzsébet Csáfzárnénak 1760 és 1761 dik eſztendőben, és annak halála . 69
III. Péternek rövid Uralkodása . . 71
II. Katalin felülli az Orosz Csáfzári fzékbe . 73
II. Katalin Csafzárnénak magaviselete Lengyel Orfzághoz képpest . . 77
Lengyel Orfzág másodfzor is feſzabdaltatik . 86
Petrovits Pál Orosz Csáfzár léfzen . . 92
I. Sándor felülli az Orosz Csáfzári fzékbe . 96
I. Sándor Csáfzár magát a' Francziák ellen Austriával öfzvekaptsolja . . 98
Az Oroſzok Moldvába és Oláh Orfzágba bérohannak, és a' Fényes Portának hadat izennek 101
A' Fényes Porta hadat izen az Oroſzoknak . 104
Török Orfzági Hadi Történetek . . 108
III. Selim levettetik a' Csáfzárságból . 111
A' Francziák bátorságosokká teſzik magokat hátúlról, és Hessent elfoglalják . 113
A' Francziák folytatják győzedelmeiket . 118
Czarnovo, Nasielsk, Putulfzk, és Goliminnál volt véres verekedések . . 121
A' Burgus Birodalomi Slesiában volt hadi történetek 123

Oldal.

Az Olasz Országi dolgoknak mivolta ezen háború alatt . . . 126
A' Britannusok' tettei a' Burgus háború alatt 127
A' Francziáknak képzelhetetlen nagy szerentséjek 1807-ben Lengyel Országban, és Pomeraniában . . . 130
Tovább való próbatételek a' Francziáknak az Oroszok ellen . . . 133
A' két ellenséges Hadi Seregnek helyheztetése a' Burgus Eylaui véres tsata előtt . 136
Burgus Eylaunál volt ütközet . . 138
A' Burgus Eylaui verekedésnek következése 140
Dantzignak a' Francziák által való elfoglalása 142
Dantzig Capitulál, Graudentz Vára is megadja magát 146
Dantzig Városa eránt való nyomos értekezések 149
A' nagy Ármádiának helyheztetése a' Burgus Eylaui verekedés után . . 151
A' Bétsi Udvarnak magaviselete ezekben a' környülállásokban . . . 154
A' Francziák és Oroszok közt való ellenségeskedéseknek folytatása; Spanden, Lomitten, és Deppen mellett való ütközetek 155
A' Friedlandi ütközetet megelőző történetek 158
A' háborút meghatározó ütközet Friedlandnál 160
A' Francziák folytatják győzedelmeiket . 164
A' Svédek és Francziák közt támadott hadi történetek 165
Svéd Országnak történetei rövideden . 168

Oldal.

Békességre kénszerítik a' Francziák az ő ellenségeket . . . 172
A' Tilsiti békességről . . . 174
A' Tilsiti békesség' Czikkelyei . . 176
Históriabéli értekezések a' mai Szász Királyságról 180
Az 1807-dik esztendőbéli háborúnak befejezése 186
Az 1807-dik esztendőbéli háború felett való elmélkedés 188
Az Orosz Birodalomnak Polgári és Egyházi belső állapotjáról . . . 191
Eredete az Orosz Nemzet' Polgári alkotmányának 192
Mostani Országlás módja az Orosz Birodalomban 194
A' Korona' jövedelmei . . . 195
Az Orosz Birdalombéli adónak, és az örökség általvételének módja : . 197
Mostani népessége az Orosz Birodalomnak 200
Igasság-szolgáltatása az Oroszoknál . 201
Az Orosz Birodalombéli hadi dolgok . 203
Földmivelések és kereskedések az Oroszoknak 208
Az Oroszoknak életek módja . . 210
Ruházatjok és mulatságok az Oroszoknak . 212
Nemzeti innepléseik az Oroszoknak . 214
Egyházi rendtartás . . . 216
Egyházi Hierarchia I. Péter' uralkodása előtt az Orosz Birodalomban . . 218
I. Péter' Császársága alatt az Egyházi dolgokat igazgató Synodus hozattatik bé az Orosz Birodalomba . . . 222

Mutató Tábla.

	Oldal.
A' Püspökök eránt tett jobbítások .	224
A' Szerzetes Klastromok' és Templomok' jószágaik eránt tett jobbítások az Orosz Birodalomban	226
Némelly észrevételek a' Klastromoknak más lábra állítások eránt . . .	229
Isteniszolgálat, és annak módja az Oroszoknál	231
Az idegen Hitűek' tűredelméről az Orosz Birodalomban	233
Toldalék a' III. Péter Császár' élete' leírásához	234
III. Péter felűll a' Császári székbe . .	238
Péter levettetik a' Császárságból, és nyomorúságosan vesz el . . .	242
Némelly észrevételek Katalin Császárné eránt	246
I. Sándor Császár' Országlásáról . .	249
Siberiáról, és a' Samojedekről való értekezések	249

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
2028/153

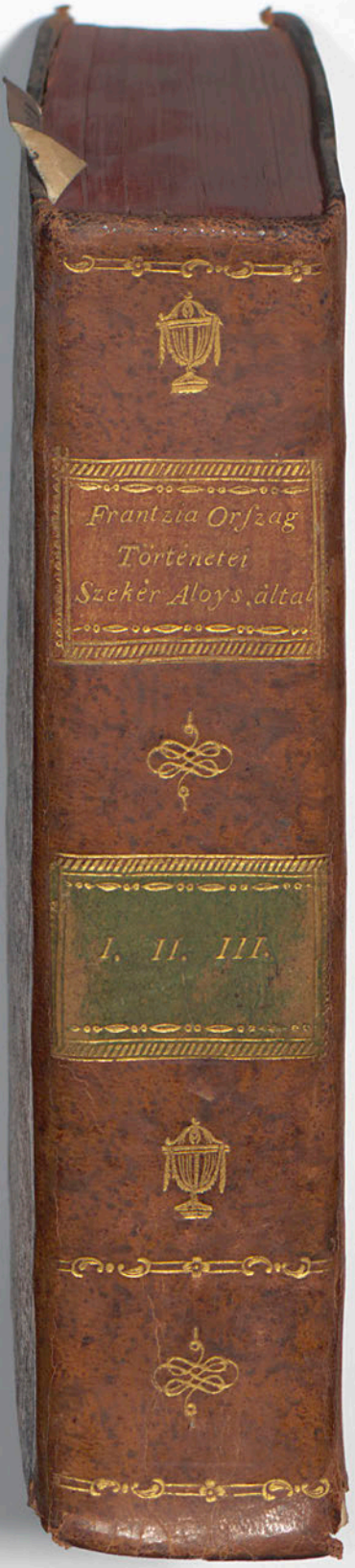

756033

756033

756033

Frantzia Orszag
Történetei
Szeker Aloys által
I. II. III.